

ПОЛЬЩА ТА УКРАЇНА

В БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

1918-1920

ПОЛЬЩА ТА УКРАЇНА

В БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

1918-1920

під редакцією Тадеуша Кшонстка

Наукова редакція:

Тадеуш Кшонстек

Переклад з польської мови:

Ганна Кащацьк

Олександра Кащацьк

Юлія Кравченко

Рафал Марцінковські

Ірина Пархомчук

Олександр Скидан

Графічна розробка:

Станіслав Зелінські

Єжи Куфель

Коректор:

Алекси Романюк

Комп'ютерна верстка:

Данєль Ціесельскі

Агнешка Гарбач

Фотографії:

Агнешка Гарбач

Францішек Горек

Тадеуш Кшонстек

Александер Равскі

Анджей Цесьля

та Центральний Військовий Архів

Проект обкладинки:

Станіслав Зелінські

ISBN: 978-83-87124-78-8

© 2010

Видавництво Vipart (Віпарт)

vipart1993@o2.pl

<http://www.wydawnictwovipart.pl/>

☎ +48 22 728 83 17

Видавець:

Генеральне Консульство Польської Речі Посполитої в Луцьку

ПОЛЬЩА ТА УКРАЇНА

В БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

1918-1920

під редакцією Тадеуша Кшонстка

Українське видання книги було розширене. Включено до нього послання Президента Речі Посполитої Польщі, світлої пам'яті, проф. Леха Олександра Качинського, а також фрагмент виступу, світлої пам'яті, Міністра Маріуша Хандзліка; додано Календар презентацій першого видання книги, що відбувались у Польщі та на Україні, а також додаткові ескізи та фото. Власне ці фрагменти підіймають змістовну вартість книги. Видавці та автори вірять, що додані матеріали отримають прихильне ставлення читачів.

Варшава 2010

Світлій пам'яті Президента Речі Посполитої Польщі, проф. Леха Олександра Качинського, що, с посеред країн Сходу, почесно відзначив Україну та Грузію стратегічними партнерами Польщі.

У своїй політичній діяльності він активно підтримував зміцнення суверенності та незалежності обох країн, їх проєвропейські та проатлантичні аспірації, будівництво енергетичної суверенності. Особливо підтримував зміцнення національного самовизначення України та Грузії.

На міжнародній арені Президент Л. О. Качинський багаторазово давав зрозуміти, що є Великим Другом України та Грузії.

У політичній діяльності з Україною цінував особливий рівень моральності, значення історії та традицій, що можуть та повинні єднати Поляків та Українців. Керуючись саме цим гаслом, направив 19 березня 2010 року Міністра Маріуша Хандзліка з посланням до учасників Конференції на честь вшанування 90-ої річниці договору Пільсudsький – Петлюра. Міністр М. Хандзлік особисто виголосив його в Коронному Трибуналі у м. Люблін. То був останній акт поваги Президента Речі Посполитої щодо Маршалка Ю. Пілсудського та Отамана С. Петлюри, а також їхніх солдатів, Поляків та Українців.

10 квітня 2010 року, в трагічній авіакатастрофі під Смоленськом, Польща, Україна та Грузія втратили Президента і Великого Друга, видатного політика, баченням котрого було будівництво суверенної та федеративної Європи на Сході, поєднаної морально тривалим союзом, що ґрунтувався б на взаємоповазі та справжній дружбі.

Тадеуш Кшонстек

Президент Республіки Польща
Св. пам'яті Лех Качинські загинув 10.04.2010р.
в авіакатастрофі під Смоленськом

Prezydent
Rzeczypospolitej Polskiej

Warszawa, 19 marca 2010 roku

Organizatorzy i Uczestnicy
akademii poświęconej 90. rocznicy
polsko-ukraińskiego sojuszu
Józefa Piłsudskiego i Semena Petlury
w Centrum Kultury Ukrainskiej UCRAINICUM
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

Szanowni Państwo!

Pragnę przekazać serdeczne pozdrowienia organizatorom i uczestnikom uroczystości upamiętniającej 90. rocznicę sojuszniczego układu między Rzecząpospolitą Polską a Ukrainską Republiką Ludową zawartego 21 kwietnia 1920 roku.

Dla uczczenia rocznicy podpisania tak ważnego w dziejach stosunków polsko-ukraińskich dokumentu kierownictwo Centrum Kultury Ukrainskiej UCRAINICUM Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II wybrało dzień imienin Józefa Piłsudskiego. Owcześnie Naczelnik Państwa, Marszałek Józef Piłsudski, był bowiem w Polsce głównym orędownikiem i twórcą porozumienia między Polakami i Ukraińcami, narodami, które w przeszłości dzieliły wiele konfliktów.

Polsko-ukraińskie porozumienie z 1920 roku, do którego doprowadziły długie i trudne negocjacje i które poprzedzone było – o czym musimy pamiętać – konfliktem zbrojnym, ustanowiło przyjacielskie i sojusznicze relacje między Polską a Ukrainską Republiką Ludową. Sojusz, zrodzony w obliczu bolszewickiego zagrożenia, przynieść miał odbudowę państwowości ukraińskiej. Po początkowych zwycięstwach, okonianych braterską daniną krwi, armie polska i ukraińska zmuszone były do wycofania się. Natarcie sił sowieckich zatrzymano dopiero pod Warszawą, w sierpniowej bitwie, którą uznano później za jedną z najważniejszych batalii świata. Na bitewnych polach pod Lwowem, Radzyminem, nad Niemnem uratowano przed komunistyczną rewolucją Europę, uratowano Polskę. Jednak zwycięstwo to nie przyniosło wolności Ukrainie. Wielkość ukraińskich ziem na siedemdziesiąt lat znalazła się w posiadaniu totalitarnego mocarstwa: sowieckiej Rosji.

Zycie bohaterów polskiego i ukraińskiego narodu potoczyło się odmienne. Józef Piłsudski umierał w wolnej Polsce, otoczony szacunkiem znaczących grup społecznych. Niemal dziesięć lat wcześniej, zaznawszy gorzcy emigracyjnego losu, zginął Semen Petlura, zamordowany przez sowieckiego agenta. Znajdujemy jednak analogię w dziejach pośmiertnych obu mężów. W Polsce komunistycznej i na sowieckiej Ukrainie ukazywano ich jako postacie, które odegrały niesłychanie negatywną rolę w dziejach obu narodów. Ich sukcesy miały zostać zapomniane, przetrwać miała tylko „czarna legenda”.

I Polska, i Ukraina dopiero dzisiaj, po odzyskaniu suwerenności, mogą oddawać należny hold tym dwóm wielkim ludziom. Dla współczesnych stosunków polsko-ukraińskich jest niezwykle ważne, że Józef Piłsudski i Semen Petlura to nie tylko przywodcy swoich narodów w kluczowych momentach dziejów, ale także twórcy sąsiadzkiego porozumienia, które przeszło do historii pod ich nazwiskami. Uznać ich możemy za patronów przyjacielskich związków między Rzecząpospolitą Polską i Ukrainą obecnej doby.

Pragnę złożyć wyrazy uznania organizatorom dzisiejszej uroczystości za przypomnienie ważnych wydarzeń z 1920 roku. Jestem przekonany, że czyny i zasługi Józefa Piłsudskiego i Semena Petlury jak były w przeszłości, tak i dla współczesnych pokoleń Polaków i Ukraińców pozostaną wzorem patriotyzmu, szacunku dla najwyższych wartości i politycznej roztropności.

**Президент
Польської Республіки**

Варшава 19 березня 2010 року

Організаторам і Учасникам
академії присвяченої 90-тій річниці
польсько-українського союзу
Юзефа Пілсудського і Симона Петлюри
у Центрі Української Культури UCRAINICUM
Люблінського Католицького Університету Йоана Павла II

Шановні Пані та Панове!

Прагну сердечно привітати організаторів та учасників урочистості присвяченої 90-тій річниці союзного договору між Польською Республікою і Українською Народною Республікою, що був укладений 21 квітня 1920 року.

Для відзначення річниці підписання так важливого в історії польсько-українських відносин документу керівництво Центру Української Культури UCRAINICUM Люблінського Католицького Університету Йоана Павла II вибрало день іменин Юзефа Пілсудського. Адже тодішній Начальник Держави Маршал Юзеф Пілсудський був у Польщі головним прихильником і творцем порозуміння між поляками і українцями, народами, котрі у минулому ділили численні конфлікти.

Польсько-український договір 1920 року, котрому передували довгі і важкі переговори, а також, пам'ятаймо про це, збройний конфлікт, запровадив дружні і союзницькі відносини між Польщею і Українською Народною Республікою. Народжений перед обличчям більшовицької загрози союз, мав принести відбудову української державності. Після початкових перемог, сплачених даниною братерської крові, польська і українська армії змушені були відступити. Наступ радянських військ вдалося затримати лише у битві під Варшавою, визнаній однією з найважливіших битв світу. На полях битви під Львовом, Радзимінем, на Немені була врятована від комуністичного заколоту Європа, врятована Польща. Перемога ця, однак, не принесла свободи Україні. Більшість українських на сімдесят років опинилася у володінні тоталітарної імперії – радянської Росії.

Життя героїв польського і українського народів пройшло по різному. Юзеф Пілсудський помирає у вільній Польщі оточений повагою значних суспільних груп. Майже десять років раніше, досвідчивши гіркоти емігрантської долі, загинув вбитий радянським агентом Симон Петлюра. Однак можна помітити аналогію у посмертній історії двох мужів. Як у комуністичній Польщі, так і в радянській Україні їх представляли як діячів, котрі відіграли нечувано негативну роль в історії двох народів. Їх успіхи були приречені на забуття, мала залишилася лише «чорна легенда».

І Польща, і Україна тільки сьогодні, після повернення суверенності можуть віддати належну честь двом великим людям. Надзвичайно важливим для сьогоднішніх польсько-українських стосунків є те, що Юзеф Пілсудський і Симон Петлюра були не лише керівниками своїх народів у вирішальних моментах історії, а також творцями добросусідського договору, котрий ввійшов в історію під іх прізвищами. Можемо їх вважати покровителями дружніх відносин між Польською Республікою і Україною теперішньої доби.

Прагну висловити пошану організаторам нинішньої урочистості за пригадування важливої події 1920 року. Я впевнений, що діяння і заслуги Юзефа Пілсудського і Симона Петлюри подібно як і в минулому, так і для сучасних поколінь поляків і українців залишаться зразком патріотизму, відданості найвищим цінностям політичної розважливості.

PROGRAM – 19 MARCA 2010

10.00 Zapalenie zniczy przy pomniku Józefa Piłsudskiego i na kwaterach żołnierzy ukraińskich na cmentarzu przy ul. Lipowej

11.30 Uroczysta akademia w Trybunale Koronnym

- * Powitanie gości
Odczytanie listu Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego do uczestników uroczystej akademii
(Podsekretarz Stanu w Kancelarii Prezydenta RP MARIUSZ HANDZLIK)
- * Wykład inauguracyjny „Ostatni z Jagiellonów” (dr hab. WŁODZIMIERZ OSADCZY, Centrum UCRAINICUM KUL)
- * Prezentacja książki „Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918-1920” (plk TADEUSZ KRZASZEK, Uniwersytet Warszawski)
- * Projekcja filmu „Trudne braterstwo”
* Otwarcie wystawy „Za waszą i naszą wolność. Sojusz Piłsudski-Petlura 1920”
(red. MIROSLAW ROWICKI, pismo Polaków na Ukrainie „Kurier Galicyjski”)

Uroczystość uświetni młodzieżowy chór „Wołyń” przy Stowarzyszeniu Kultury Polskiej na Wołyniu im. Tadeusza Kościuszki

Програма – 19 березня

†

10.00 – запалення лампад біля пам'ятника Юзефа Пілсудського і на могилах українських вояків на цвинтарі на вул. Липовій.

11.30 – урочиста академія в Коронному Трибуналі

- Привітання гостей
- Прочитання листу Президента ПР Леха Качинського до учасників урочистої академії (Міністр Канцелярії Президента ПР Маріуш Гандзлік)
- Інавгураційна лекція «Останні Ягеллони» (д-р габ. Володимир Осадчий, Центр UCRAINICUM Люблінський Католицький Університет Йоана Павла II)
- Презентація книжки «Польща і Україна в боротьбі за незалежність 1918-1920» (плк Тадеуш Кшонстек, Студіум Європи Східної Варшавського Університету)
- Показ фільму «Важке братерство»
- Відкриття виставки «За вашу і нашу свободу. Союз Пілсудський-Петлюра 1920» (ред. Мирослав Ровіцький, газета поляків на Україні «Галицький Кур'єр»)

В часі урочистості виступить молодіжний хор «Волинь» Товариства Польської Культури на Волині ім. Тадеуша Косцюшка

МАРІУШ ХАНДЗЛІК †45
(загинув 10.04.2010р. в авіакатастрофі під Смоленськом)

[...] Вже вкотре виражаю слова подяки професору Осадчому, владі міста Люблін та Люблінського воєводства, а також навчальним закладам Любеліщизни за організацію та участь в урочистостях вшанування союзу Пілсудські – Петлюра.

Особливі слова пошани звертаю до творців фільму «Важке Братерство», авторів книги «Польща і Україна у боротьбі за незалежність 1918-1920 », моїх друзів – Єжи Любаха та полковника Тадеуша Кіонстка, котрі повернули пам'ять про маршалка Пілсудського та отамана Петлюру в Польщі та на Україні.

Щиро вдячний також за видання книги Генеральному Консулу Речі Посполитої Польщі в Луцьку п. Томашу Яніку та видавцеві п. Станіславу Зелінському.

МИНІСТР КАНЦЕЛЯРІЇ ПРЕЗИДЕНТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ПОЛЬЩІ
МАРІУШ ХАНДЗЛІК
Люблін, 19 березня 2010 р.

ПОЛЬЩА ТА УКРАЇНА В БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ 1918-1920 РР.

Публікація матеріалів присвячених 90-тій річниці українсько-польського військового союзу Симона Петлюри та Юзефа Пілсудського є, безперечно, важливим кроком в напрямку розчищення спільногого простору історичної пам'яті, котрий піддавався планомірному фальшуванню не лише в часи комуністичної диктатури, але й впродовж століть поступального наступу російського імперіалізму на Захід. Традиційно, історію українсько-польських відносин змальовувалося лише в барвах протистояння, утиску і кривавої боротьби. У цій схемі не було місця на представлення участі обох народів утворенні спільногого цивілізаційного простору Центрально-Східної Європи, зведення політичної конструкції Речі Посполитої – Республіки Двох, чи в дійсності Багатьох Народів, засвоєння і творчої апробації культурного досвіду західної цивілізації. Гірш ніж «буржуазний націоналізм» поборювалася думка про можливість існування Русі-України не в євразійському просторі, а в системі традиційних європейських цінностей. Виговський, Гадяч, Конотоп, Петлюра поступово викорінювалися з національної пам'яті українців. Коли ж маятник історії повернув після віків поневолення в інший бік, то незважаючи на свободу, далі залишилися покутувати старі схеми, може забарвлені в дещо інший радикальний колір, але, хтось, чи не вміло підтримувані тими ж імперськими силами, котрі ніколи не погодяться з виходженням з-під їх впливу України та Польщі.

Тому так важливо тепер є спокійно, підносячись понад жалі і непорозуміння, від котрих не була вільна спільна історія, пригадувати справжніх героїв, що єднають, а не ділять народи, аналізувати велики політичні програми, котрим, хоч і не було суджено здійснитися, але котрі зросли до рангу символу і великої мети.

Дійсно, на початку ХХ ст. коли націоналізми здомінували настрої обох народів, коли спори навколо проведеним кордонів засліпили перед грізною небезпекою, що народжувалася на Сході, на місці колишнього царської імперії, крок двох Вождів, спрямований на творення союзу, їхнє прагнення противставитися більшовицькій потузі, був чимось, що переростало дріб'язкові чвари, і пропонувало альтернативу не лише у відносинах України та Польщі, але й у європейському ладі. На жаль несприятливі обставини та короткозорі радикальні настрої в двох суспільствах перешкодили реалізації союзу Пілсудського і Петлюри. Однак з перспективи сьогоднішнього дня, коли історія останнього віку дала жорстокі уроки поколінням українців і поляків, а небезпека відродження імперіалізму постійно нагадує про себе, варто пригадати нездійснений політичний проект і віддати шану його творцям.

У цьому контексті слід з вдячністю відзначити ініціативу Генерального

Консульства РП в Луцьку та Товариства Польської Культури ім. Еви Фелінської у Луцьку по організації у 2008 р. міжнародної конференції *Польща і Україна в боротьбі з незалежністю 1918-1920 pp.* Важливим є те, що так важливу ініціативу підтримав Волинський Національний Університет ім. Лесі Українки, що надало конференції значення важливого наукового форуму, котрий згromадив відомих науковців з двох країн, котрі в історичній перспективі представили зародження ідеї спільноГ боротьби, її розвиток а також аналіз і значення з перспективи сьогоднішнього дня визвольних змагань народів, що звільнялися з імперських пут. Завдяки зусиллю відомого польського військового історика полковника Тадеуша Жонстека матеріали конференції вийшли у вигляді солідної публікації, що вийшла у 2009 р. у Варшаві. Книжка була сприйнята з великим визнанням та ентузіазмом в Польщі та на Україні, про що свідчать численні презентації. В часі останньої, котра відбулася у Любліні в день іменин Маршала Юзефа Пілсудського 19 березня 2010 р. був відчитаний спеціально приготований для цієї нагоди лист Президента Польської Республіки Леха Качинського.

Пан Президент між іншим зазначив: «Польсько-українське порозуміння 1920 року, котре наступило внаслідок тривалих і важких переговорів і котрому передували, пам'ятаймо про це, збройні конфлікти, впровадило дружні і союзницькі відносини поміж Польщею та Українською Народною Республікою. Цей союз, що зародився в обличчі більшовицької загрози, мав допrowadити до відродження української державності. Однак, після перемог на початку боротьби, які були скроплені братньою кров'ю, польська та українська армії змушені були відступити. Наступ совєтських сил вдалося затримати лише під Варшавою, у серпневій битві, котру визнано однією з найважливіших світових баталій. На полях бою під Львовом, Радзиміном, на Немені була врятована від комуністичного перевороту Європа, була врятована Польща. Однак ця перемога не принесла свободи Україні. Більшість українських земель опинилася під владою тоталітарної імперії – совєтської Росії».

Тому таким важливим є видання книжки доступної для широкого кола українських читачів. Прочитання на ново історії, котру комуністична диктатура замовчувала і перекручувала, пригадування постатей великих національних лідерів – Симона Петлюри і Юзефа Пілсудського, буде сприяти формуванню у суспільстві *sensus historicus* котрий стане запорукою стабільного та виваженого вибору майбутнього, в котрому буде місце для міцної, демократичної, європейської Української Держави.

Володимир Осадчий
Центр UCRAINICUM, Люблін
19.03.2010 р. Люблін

ВИСТУП ГЕНЕРАЛЬНОГО КОНСУЛА РП В ЛУЦЬКУ

Шановне Товариство, Пані, Панове. Я сердечно вітаю Вас на відкритті наукової конференції „Польща та Україна у боротьбі за незалежність 1917-1920 рр.”.

90 років тому в згасаючому вогні I світової війни Польща і Україна провадили активну діяльність за здобуття незалежності. В умовах близького сусідства цих двох народів ті прагнення неодноразово породжували конфліктні ситуації, особливо на територіях, де проживали представники різних національностей. Але і в таких умовах можливим виявилося заключення союзу на користь спільної відбудови незалежності обома народами. За загальною оцінкою, для сформованих сил, що боролися за незалежність, найбільшою загрозою для існування обох держав була агресивна більшовицька Росія.

Реалізація цього союзу випала на долю, що зрозуміле в умовах війни, військовим командувачам Юзефу Пілсудському та Симону Петлюрі. Після перших успіхів, символом яких був спільний вхід українських і польських союзницьких військ до Києва, прийшов час відступу спричинений сильним наступом більшовицької армії. Польща захистила свою незалежність на підступах до Варшави. На жаль, не вистачало вже сил, щоб запобігти падінню української державності. У Польщі ідея незалежності згуртувала окрім політичних кіл всі можливі сили народу, чого, на жаль, забракло українцям. Свою діяльність розвивали щонайменше три політичні центри, що виступали від імені всього народу, в яких бачення майбутнього України суперечило одне одному. Не вперше підтвердилася сумна правда, що „незгода руйнує”.

Сьогодні в умовах двох незалежних, сусідніх держав, вільної України і вільної Польщі ми зустрічаемося в цьому залі засідань серед польських і українських істориків, щоб замислитися над питаннями нашого спільного минулого, що дозволить зробити висновки для розбудови сьогодення. Я бажаю плеяді науковців плідних засідань і маю надію, що подальші зустрічі круглого столу дозволять випрацювати спільні точки зору на нашу спільну минувшину.

Томаш Янік 14 XI 2008

ВІД ВИДАВЦЯ

Після 123 років неволі в 1918 році здійснилися мрії п'яти поколінь поляків, які ніколи не погоджувалися з розпадом Батьківщини та втратою незалежності держави – як міфічний Фенікс з попелу відродилася Річ Посполита.

Польщу воскресила збройна діяльність патріотів, вірних споконвічному національному гаслу: „Бог, Честь, Батьківщина”. Його створили солдати костюшкової інсурекції, легіонів Польських генерала Яна Генрика Домбровського, Польського Війська Варшавського Князівства, герої національних повстань, солдати під стягами з написами „За Вашу і Нашу Свободу”.

Через це день 11-го листопала 1918 року є для польського народу національним святом, а також символом діяльності сил збройних незалежних організацій, які спричинилися до відродження Речі Посполитої. Являється символом всієї діяльності поляків, які наважилися взятися за зброю і боротися за незалежність.

В день Національного Свята Незалежності вже кілька поколінь польський народ звертається до славних традицій Польських Легіонів Юзефа Пілсудського, Польського Корпусу Юзефа Довбор-Мушніцького та інших сил, створених на Сході, в далекій Сибірі, Кубані, Мурманську та Одесі, до Блакитної Армії генерала Юзефа Галлера сформованої у Франції, учасників самооборони Східних Кресів, Львівських Орлят, Великопольських і Шльонських повстанців, солдатів Польського Війська, які в 1919-1920рр. боролися за незалежність Польщі та уберегли Західну Європу від більшовицької навали.

11 листопада – Національне Свято Незалежності виступає днем осмислення мінувшини нації та історії Речі Посполитої. Народ вшановує пам'ять героїв, всіх хто віддав Польщі найвищу цінність – власне життя.

Згадуємо також наших союзників, західних альянтів, які підтримали політичні і військові праґнення поляків до незалежності, союзну латвійську армію, білоруські відділи ген. Станіслава Булак-Балаховіча і найбільшого союзника Польщі Симона Петлюру, Головного Отамана Української Народної Республіки та його солдатів, а також підрозділи ген. Миколи Бредова та інших російських командирів.

Національне Свято Незалежності з 1939 року відзначалося в Польщі особливо урочисто. Головні урочистості відбувалися у Варшаві перед Могилою Невідомого Солдата. В них брали участь поряд з Президентом Польської Речі Посполитої, спікером Сейму і Сенату, Прем'єр-міністра РП, Генерального Інспектора Збройних Сил, представники духовенства всіх віросповідань, депутати, представники уряду і самоврядування,

наукових закладів, соціальних і професійних організацій, військові ветерани і фронтовики, мешканці столиці та багатьох інших міст. Польське військо та інші військові формування з усієї Польщі організовували святкові академії, паради, дефіляди.

Традиція Свята Незалежності тривала в 1939-1945 роках в окупованій німцями та Радянським Союзом Польщі. Таємно проводили свято згідно з довоєнним церемоніалом партизанські підрозділи Польської Підпільної Держави. Його традиції культивували Польські Збройні Сили, що бились поряд з західними альянтами, і навіть Польське Військо створене на сході, яке знаходилося під ідейним контролем влади радянських і польських комуністів.

Через кілька десятків років після II світової війни, в Народній Польщі комуністи заборонили проведення урочистостей Свята Незалежності. Однак традиція існувала в свідомості поляків, жила в народі, який не погоджувався з нав'язаною Польщі Радянським Союзом владою і системою ідейних цінностей. До традицій Національного Свята Незалежності зверталися кола національної опозиції, які не сприймали комуністичного правління. В 1989 році, коли Польща як перша країна в радянському блоці здобула суверенітет, відкинуто символи неволі і повернено до славетних національних традицій. Повернено історичний герб, знаки, символи та свята, серед яких Національне Свято Незалежності 11-го листопада.

В 2008 році Польща урочисто відзначала 90-у річницю здобуття незалежності. По всій країні мільйони людей віддали шану полеглим солдатам, які боролися за незалежність в 1914-1921 роках, героям, полеглим в 1939-1945рр. та в пізніших часах. Місця їх вічного спочинку, боротьби і загибелі покрили вінки і квіти, освітили мільйони свічок.

Поляки як ніколи до цього в суверенній батьківщині активно взяли участь в патріотично-релігійних урочистостях організованих в місцях національної пам'яті на території всієї держави та за її кордонами, де відзначення Національного Свята Незалежності 11-го листопада організували Посольства та Консульства Польської Речі Посполитої. Серед них було Генеральне Консульство в Луцьку. В традицію організованих урочистостей цією установою була вписана вперше науково-популярна конференція на тему „Польща та Україна в боротьбі за незалежність 1917-1920”. Організатором Конференції разом з Генеральним Консульством Польської Речі Посполитої було Товариство Польської Культури ім. Еви Фелінської в Луцьку, головою якого є Валентин Ваколюк. Заходи відбулися в конференційній залі Наукової Бібліотеки Волинського Університету ім. Лесі Українки в Луцьку. В конференції, відкритої 14 листопада 2008 р. генеральним Консулом РП Томашем Яніком, взяло участь декілька польських і українських істориків, наукові працівники та студенти Волинського Університету ім. Лесі Українки, представники Товариства Польської Культури ім. Е. Фелінської.

З польського боку прийнали участь історики з Гуманітарно-Природничого Університету ім. Яна Кохановського в Кельцах, філії в П'ястркові Трибуналському, зокрема, був її ректор проф. Чеслав Гжеляк, військові історики з Кафедри Військової

Історії Академії Національної Оборони, з відділу громадянської освіти Департаменту виховної роботи та співпраці з супільством МО, Східно-Європейський Центр Варшавського Університету та інші навчальні заклади.

Серед українських істориків найчисельнішу групу представляли наукові працівники Волинського Університету. Виступив з доповіддю також проф. Володислав Верстюк, віце-ректор Українського Інституту Національної Пам'яті в Києві та проф. Микола Литвин з Центру Досліджень Польсько-Українських Відносин Інституту Українознавства ім. І. Крип'якевича Національної Академії Наук України, ген. лейт. Людвік Коберський бувший заступник командуючого Західного Оперативного Командування зі Львова, проф. Орест Красівський з Інституту Етнічних і Національних Досліджень ім. Кураса Національної Академії Наук України, проф. Віктор Голубко і Богдан Гудзь зі Львова, які вже раніше брали участь в конференції, організованої МНО РП 14 вересня 2000 р. в Замості з подібної тематики та в реалізації документального фільму „Важке братерство Пілсудський – Петлюра 1920”.

Виголошенні доповіді вказали на військові та політичні умови здобуття Польщею незалежності в 1918 р. та боротьбу України за незалежність в 1917-1921 роках, генезис союзу Пілсудський – Петлюра в 1920 році, спільні бої з більшоціцькими арміями на Україні і Замойщині, а також долю солдатів УНР після 1920 року.

Друга тематична група стосувалась до спадщини традицій обох армій. Доповідачі представили як у польському війську та Збройних Силах України культивуються традиції з 1920 року та як ці цінності функціонують в освіті Українсько-польського Батальйону Миротворчих Сил та інших частинах. Історики представили багатий іконографічний матеріал з польських та українських архівів, колекцію фотографій пам'ятних місць та заховань солдатів УНР та ПВ на території Польщі та України. Засідання показали, що історики інакше інтерпретують та оцінюють історичні події. Видавець окрім контраверсійних оцінок представив оригільні тексти доповідей, даючи можливість читачам оцінити їх самостійно. Під час засідань ожили роки союзу важкого братерства, яке постало в крові, пролитої в 1918-1919 рр. Союз Пілсудський-Петлюра є особливим періодом в історії польського і українського народів, цінністю, яка єднає зброю – козацьку шаблю та польський багнет, піку та спис, в боротьбі зі спільним ворогом. На жаль, це питання не широко відоме в Польщі, може ще менше в Україні, яка була позбавлена цілими десятиліттями права на самовизначення та власну історію.

Матеріали конференції опубліковані цілісним виданням, багато ілюстрованим фотографіями, ескізами та документами злагати історіографію. Спрямовані Генеральним Консулом в Луцьку до шкіл і польських класів на Волині та в інших регіонах України, можуть бути цінною допомогою для вчителів в навчанні історії. Напевно працею скористаються також студенти Волинського Університету та інших українських навчальних закладів, в яких працюють кафедри історії та польської філології, а також кафедри зі спеціалізацією українсько-польських відносин.

Метою авторів та видавця – Генерального Консула РП в Луцьку, було представлення читачам України і Польщі науковопопулярної книжки, яка дуже детально і водночас доступно розкриває один з епізодів спільної історії Польщі та України ХХ ст.

Видавці та автори сподіваються, що книга потрапить до широкого кола читачів, зацікавлених історією Польщі та України, історією війська. Вона спрямована особливо до академічної та шкільної молоді, організацій, які вивчають історію, польську та українську культуру, до людей хорошої волі з наукового середовища та такого, де формується громадська думка, які віддано працюють по обидва боки кордону на користь справжнього зближення і поєднання обох народів.

Особливо приемним для видавців книги є публікація її українською мовою і скерування до шкіл та навчальних закладів.

Щиро запрошуємо Шановних Читачів до зазнайомлення зі змістом книги і просимо доброзичливо її сприйняти.

Генеральне Консульство
Польської Речі Посполитої в Луцьку
та
Товариство Польської
Культури ім. Еви Фелінської

ЧЕСЛАВ ГЖЕЛЯК

– Гуманітарно-природний університет ім. Яна Кохановського в м. Кельце, філіал у м. П'ястрків-Трибунальський

ПОЛІТИЧНА ТА ВІЙСЬКОВА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СОЮЗУ 1920 РОКУ ПІЛСУДСЬКИЙ – ПЕТЛЮРА

Проблематика, окреслена цією темою, має дуже багату бібліографію як польською, так і українською мовами. Це однаковою мірою стосується і спогадів, і наукових та науково-популярних видань. При цьому складається враження, що у міжвоєнний період переважає мемуарна література, натомість у повоєнний період – наукові та науково-популярні дослідження. Вже з'являються й перші узагальнюючі праці. Звісно, всі автори бачать потребу виникнення політичного і військового союзу «Пілсудський – Петлюра» як певні починання двох видатних постатей тих років, що мали чималий авторитет серед свого народу і намагалися створити фундамент для тривалої польсько-української дружби. На жаль, військово-політичні події розвивалися так, що не було змоги зміцнювати цей союз впродовж кількох наступних поколінь. А це могло б суттєво змінити подальшу історію польського та українського народів.

Протягом останніх місяців I Світової війни зміцнилася надія багатьох поневолених європейських народів на повернення незалежності. До них відносилися також Польща та Україна. Організації борців за незалежність обох народів провадили в цьому напрямку широку політичну і пропагандистську діяльність, поглиблену роботою, спрямованою на організацію власних збройних сил, які за сприятливих умов повинні були б вплинути на відновлення цієї незалежності та на її захист.

Використовуючи політично-військову ситуацію в Росії, спричинену більшовицьким переворотом у січні 1918 р., Київ проголосив незалежну Українську Народну Республіку (УНР), а Львів у листопаді цього ж року – створення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Останнє, звичайно, обов'язково мало привести до вибуху озброєного польсько-українського конфлікту, оскільки поляки бачили свій державний кордон по Збручу, а українці – по Сану. Злиття в січні 1919 року двох українських республік в одну соборну державу, площею близько 700 тисяч кв.

км та населенням майже 48 мільйонів, створювало поважну загрозу не лише для ще не змінного організму польської держави, але й для більшовицької та „білої“ Росії. Ні та ні інша Росія не визнала цього державного утворення, знищуючи його політично і збройно. Отже, теоретично існувала одна українська держава, але практично було два уряди. При цьому військо УНР воювало з Червоною Армією, з армією Денікіна і з поляками на Волині, а військо Західно-Української Республіки – з польською армією. Це не віщувало нічого доброго українському народові. Першою зреагувала УНР, змінюючи свою закордонну політику. Її армія внаслідок боїв ставала щораз слабшою. Вже наприкінці січня 1919 р. вона змушені була полишити Київ. Відбулася зміна влади. Керівником Директорії став Симон Петлюра, а новий уряд сформував Сергій Остапенко. Оцінивши ситуацію України як складну, Петлюра зробив генеральний штаб на польсько-українське зближення.

На думку професора Михала Клімецького: «Пілсудський як керівник держави і Верховний Командувач 1918/1919 років розумів важливість українського питання для системи сил в Європі і його вплив на позицію Польщі. Не підлягає сумніву, що вже тоді він бачив в Україні бажаного союзника». Здавалося, що скожі погляди керівників Польщі та УНР на ситуацію в регіоні сприятимуть швидкому зближенню двох держав, а співпраця буде дуже плідною.

У Києві діяла Польська військова місія, спочатку керована майором Юліаном Клібергом, а з середини грудня 1918 р. – генералом Густавом Остаповичем; яка в січні 1919 р. (підтримувана польським представництвом під керівництвом Богдана Кутіловського) шукала шляхи більш тривалого порозуміння з Українською Народною Республікою. Щодо цього виникли попередні домовленості на дипломатичному рівні у Києві та Варшаві.

«Головною перешкодою у перемовинах Варшави з Києвом, – за оцінкою професора М. Клімецького, – стала війна в Галичині. УНР, укладаючи 22 січня 1919 року союз із ЗУНР, поглибила конфлікт з Польщею. Симон Петлюра, прагнучи до змінення УНР, тепер змушений був рахуватись не лише з антипольськими настроями у Центральній Україні, виразниками яких серед інших були Січові Стрільці, що походили з Галичини, але й з позицією влади та суспільною думкою ЗУНР. Проте польсько-український фронт на Волині і в Галичині не мав, на думку Петлюри, такого значення, як фронти, де точилася боротьба з червоними і білими російськими частинами, а Київ ніколи офіційно не повідомляв, що перебуває у стані війни з Польщею за Галичину. Петлюра, безперечно, розумів, що конфлікт із західним сусідом має лише територіальний вимір, тоді як війна з Росією, як білою, так і червоною, це – війна за незалежність української держави».

Не дивлячись на хороші наміри влади Польщі та УНР, спрямовані на змінення співпраці та залучення для реалізації цієї ідеї держав Антанти (зокрема Франції), на перешкоді їм стали політики ЗУНР, які мислили переважно галицькими, а не загальноукраїнськими категоріями. Хоча Пілсудський від імені польської влади

погодився з французькою пропозицією встановити демаркаційну лінію між ЗУНР та Польщею так, що до Польщі відходив Львів та нафтові родовища Борислава і Дрогобича, – але влада Західно-Української Народної Республіки її відкинула, вважаючи, що має достатній військовий потенціал для захисту своєї територіальної концепції.

«Те, що пг еліта Галичини відкинула пропозицію Антанти, свідчило про її недалекоглядність, – пише Себастьян Шайдак. –Хоча вона була непростою, але давала українцям шанс на вихід з політичного небуття. На перемогу у війні не можна було розраховувати. Польські сили на галицькому фронті постійно зростали і перелом ходу боротьби був лише питанням часу. [...]

Саме тоді після невдалих перемовин з Антантою влада УНР гарячково шукала союзника у боротбі з Червоною Армією. Розглядалися дві можливості: або зміцнення тогочасного союзу із ЗУНР і поглиблення протистояння з Польщею, або порозуміння з Польщею за спиною галицьких українців».

Перемогли дії прихильників порозуміння з Польщею. У переговорах уряду ЗУНР з представниками Антанти, Польщі та УНР, які відбулися в лютому 1919 р., Петлюра, добиваючись військової допомоги та визнання Антантою свого уряду, не підтримав представників української Галичини у територіальному питанні щодо річки Сан, що завело переговори у безвихідне становище, але зміцнило позицію УНР серед поляків та держав Антанти. Польсько-українські переговори було перенесено до Парижа. Незговірливість представників ЗУНР в питанні Сану як польсько-української демаркаційної лінії призвела до зриву переговорів 28 березня 1919 р., але не зважаючи на це, польська сторона толерантно попередила українців, що впродовж місяця на польсько-галицькому фронті має з'явитися добре оснащена і підготовлена армія генерала Юзефа Халлера, яка складається із 6-дивізій, а це діаметрально змінить співвідношення сил на користь Польщі. Відтак для Пілсудського єдиним реальним союзником з українського боку залишився отаман Симон Петлюра.

За М. Клімецьким: «У другій половині травня переговори з польським урядом у Варшаві проводив прибулий з Відня представник УНР Борис Курдиновський, а в Любліні, у штабі генерала Юзефа Халлера, з представниками ГКВП (Головне Командування Війська Польського – Ч. Г.) – делегація під головуванням полковника Левчука. Українські офіцери шукали можливості призупинення воєнних дій на Волині. Обидві українські ініціативи, цивільна і військова, спрямовувалися лише на проблематику відносин між Польщею та наддніпрянською Україною. 24 травня у Варшаві між прем'єром і міністром закордонних справ Ігнатієм Падеревським та Курдиновським була підписана угода, в якій уряд УНР задекларував, що він не уповноважений до прийняття рішень за Східну Галичину та зі свого боку відмовляється від права на дану територію. У другій статті угоди УНР визнавала польське право на територію Волині західніше річки Стир. У подальших статтях містилися зобов'язання Польщі визнати незалежність УНР і надати військову допомогу, визначалися рамкові засади співпраці обох держав, а також гарантувалася охорона прав української меншості в Польщі

та польської на Україні. Складним для уряду УНР, особливо в контексті Паризької мирної конференції, було зобов'язання не здійснювати дипломатичих кроків без погодження з Польщею». В угоді містилася також клаузула, яка дозволяла повернути полякам втрачене на Україні майно, а в прикінцевій частині йшлося про заключення окремої військової конвенції.

Та ця угода не набрала чинності, бо в той час змінився уряд УНР, а в ньому вже мали вплив радикальні діячі, що більше скилися до порозуміння з більшовицькою Росією, ніж з Польщею, але Петлюра використав угоду на практиці, перевинувши війська УНР на більшовицький фронт. На Волині військові дії вщухли. Пілсудський усі сили спрямував на швидке завершення конфлікту із ЗУНР, що могло б призвести до ліквідації цієї республіки, а це у свою чергу примножило б вигідні Польщі політичні рішення Петлюри.

Військові успіхи поляків у Галичині, а також загроза вторгнення Червоної Армії до Угорщини вплинули на зміну політики Антанти. Військова місія союзників, що на початку червня 1919 р. перебувала у Східній Галичині і зустрічалася з делегаціями місцевої громадськості, бачила всюди численні і, ймовірно, принаймні частково організовані маніфестації (навіть українського і єврейського населення) на користь входження всього простору по Збруч у державні кордони Польщі. Це могло почасти вплинути на рішення учасників Мирної конференції, бо її голова, Жорж Клеменсо, 25 червня 1919 р. повідомив польський уряд про згоду Центральної Ради на зайняття польськими військами всієї Східної Галичини.

«Відтісняючи Українську Галицьку Армію у напрямі Збруча, Пілсудський далі шукав порозуміння з УНР, яка на той час визнавала польське право на володіння Галичиною до річки Збруч, – стверджує М. Клімецький. – У львівських переговорах початку червня між представниками Симона Петлюри та Верховного Командування ВП йшлося не лише про умови перемир'я, але також про взаємодію польських і українських військ на російському фронті. Щодо Галичини, то польська сторона домагалася виведення військ супротивника за Збруч. Заради перемир'я українці пропонували встановити кордон по лінії, яку в кінці лютого висунув генерал Бертелемі [зі Львовом, Бориславом та Дрогобичем у складі Польщі – Ч. Г.], аргументуючи тим, що без частини Східної Галичини та залізничної лінії Тернопіль-Броди в межах української держави вони не зможуть організувати на схід від Збрucha фронту, здатного протистояти Червоній Армії».

Не зважаючи на суперечності, особливо у територіальному питанні, угоду вирішили підписати 16 червня 1919 р. У ній не йшлося про перемир'я, а лише про призупинення військових дій між польськими підрозділами та армією Української Народної Республіки. Хоча підписана угода не припиняла військових дій у Галичині, та вона доводила готовність Петлюри продовжувати боротьбу з Росією і небажання відкривати польський фронт, а відтак практично відмову (принаймні на даний момент) від Східної Галичини.

Загалом до кінця липня 1919 р. вся Східна Галичина була зайнята польською армією. Польська сторона прагнула узаконити свій „стан володіння”. Маючи згоду головуючого Мирної конференції генерала Клеменса від 25 червня 1919 р. (див. вище), вона хотіла, щоб зайняту Центральною Радою позицію підтвердила також Українська Народна Республіка. Наприкінці липня 1919 року у Кам'янець-Подільський до штаб-квартири Петлюри прибув український офіцер, полковник Клим Павлюк, привізши від Пілсудського пропозицію про допомогу в боротьбі з більшовицькою Росією та про подальші переговори. Час подання цих пропозицій був обраний не випадково. По всьому східному фронту зростав натиск Червоної Армії, відтягуючи все більшу кількість польських військ і загрожуючи знищеннюм Українській Народній Республіці. Військова місія альянсу залишила генеральний штаб Петлюри, а командир Армії Добровольців генерал Антон Денікін не лише відмовився укладати угоду про визнання української державності, але й знищував її всіма доступними політичними та військовими засобами. У становищі, в якому влітку 1919 року опинилася Українська

Народна Республіка, її єдиним поважним партнером була Польща, яка не заперечувала української державності, оцінюючи польсько-український конфлікт як суперечку передусім територіального характеру. Варто також пригадати, що хід переговорів указував на те, що Польща, а передусім Пілсудський, були зацікавлені у взаємодії армій сусідніх держав, спрямованій проти Росії, байдуже якого кольору вона була.

Петлюра досить швидко, бо 9 серпня 1919 року, звернувшись до Пілсудського з пропозицією про військово-політичну співпрацю, надіславши від уряду УНР до Варшави делегацію під головуванням колишнього Міністра транспорту Пилипа Пилипчука. Він, звичайно, розумів, що ключовим елементом порозуміння з Польщею має стати одна із форм визнання приналежності Східної Галичини до Польщі.

«Результатом активності українських військових, а також політиків, – пише М. Клімецький, – стало підписання мирної угоди 1 вересня, яка разом з тим декларувала взаємний доброзичливий нейтралітет обох армій. Визначена демаркаційна лінія бігла Збручем, через Корець, Олевськ до Мозиря. Польська сторона тепер бачила у Петлюри союзника не лише в боротьбі з Червоною Армією, але й у можливому конфлікті з Росією Антона Денікіна, що був виразником тенденції повернення східних просторів, які знаходилися під владою польської адміністрації. [...]»

Дипломатична місія, яка отримала завдання домовитись про широке порозуміння та офіційне визнання Польщею Української Народної Республіки, встановлення умов військової співпраці та попередження інших проблем, як наприклад, статусу національних меншин, була надіслана Петлюрою до Варшави [прибула 8.10.1919 р. – Ч. Г.]. До її складу, крім прибічників Головного Отамана, входили представники Східної Галичини. Міністр юстиції та керівник Міністерства закордонних справ Андрій Ливицький, що очолив місію, був прихильником тривалого порозуміння з Польщею, яке б гарантувало УНР довготривалу військову та дипломатичну допомогу. Її галичанські члени, керовані Стефаном Витвицьким, погоджувалися з головною

метою польсько-українського діалогу, проте не хотіли допустити офіційного визнання приналежності Східної Галичини до польської держави. Прибуття до столиці Польщі українських дипломатів та політиків було сприйняте Пілсудським, урядом та військовим командуванням як перелом у стосунках між обома державами».

Присутність у складі місії представників ЗУНР не дала можливості делегації зайняти узгоджену позицію у питанні щодо перебігу лінії кордону Збручем. Розумів це і Ливицький, пропонуючи представникам ЗУНР обговорити з поляками питання автономії Східної Галичини, проте галицькі українці на це не погодилися, погрожуючи вийти зі складу делегації.

Та патову ситуацію української делегації з цього основного для поляків питання необхідно було розв'язати через скрутне становище війська і державної влади УНР, що під Кам'янцем-Подільським були оточені армією Денікіна. Тим паче, що переважну частину Української Галицької Армії (УГА), яка до цього часу підтримувала Петлюру, викосила епідемія плямистого тифу, і вона змушені була здатися Денікіну, а диктатор ЗУНР Євген Петрушевич подався

із Кам'янця в еміграцію. У цій ситуації, коли військо УНР вже не могло протистояти армії Денікіна, Петлюра вирішив віддати Кам'янець полякам, а сам з урядом та залишками збройних сил 26 листопада перемістився у Любар над Случем, сподіваючись на відновлення армії.

Очолювана Ливицьким делегація УНР, що перебувала у Варшаві, у зв'язку із загрозою кризи своєї держави розуміла необхідність підписання декларації, на яку очікували поляки.

Вона була розроблена без відома галицьких українців та 2 грудня 1919 року без їх згоди передана польському МЗС, що призвело до виходу останніх зі складу делегації. У вищезазначеному документі містився запис про кордони, який відповідав польському очікуванню та залишав у межах Польщі всю Галичину і більшу частину Волині. Політичний статус Галичини мав визначити польський уряд після порozуміння з її українськими мешканцями. Натомість очікування уряду УНР зводилися до офіційного визнання «Української Народної Республіки як незалежної та суверенної держави», надання українській армії матеріальної допомоги, звільнення з тaborів затриманих, інтернованих та інших військовополонених, а також до відкриття польської території для транзиту військового вантажу і людей, необхідних українській армії.

Для повноти висновків та оцінок слід додати, що згідно рішення, прийнятого Центральною Радою в Парижі у другій половині листопада 1919 року, Східна Галичина передавалася Польщі лише на 25 років і тільки як підмандатна територія, в той час як українська декларація створювала передумови до врегулювання статусу Східної Галичини як інтегральної частини польської держави на основі польсько-українського порозуміння в даному випадку без урахування інтересів західних держав.

Щодо сенсу очікуваної поляками від українців декларації, то надзвичайно показовими є висловлювання Витвицького та Пілсудського під час їх зустрічі 15 грудня

1919 р. Степан Витвицький наполягав на тому, що формулювання декларації можуть розвіяти рештки довіри українського суспільства до Петлюри, а польська незговірливість стосовно проблеми кордонів виклике проросійські симпатії. Польську політику щодо Східної Галичиною він назвав недалекоглядною, тому що вона не враховує бажання і очікування української громадськості. Пілсудський на початку свого виступу закликав сприймати польське суспільство таким, яким воно є на даний момент, з його прагненнями, традиціями та настроїми. Він підкреслив, що нищівна війна за Львів та Східну Галичину унеможливила повне порозуміння між двома народами. Пілсудський закликав працювати над його реалізацією поетапно. Нав'язування Антантою статусу Східній Галичині він назвав яскравим прикладом відсутності розуміння її політиками проблем даної частини Європи. Разом з цим він вказав на негативний вплив сильних західних держав на процес становлення української державності, підкрив якого матиме гіркі наслідки і для Польщі.

Витвицький після низки розмов з чільними представниками польських політичних рухів і партій назвав Польщу вбогим краєм, утягненим у безліч внутрішніх і зовнішніх проблем, відтак без достатніх засобів для суттєвої підтримки Української Народної Республіки.

Українська декларація від 2 грудня 1919 року відкрила новий етап польсько-українських переговорів і полегшила дискусію над проблемою співпраці обох держав. Однак ця проблема не була ані легка, ані швидка для вирішення, як би цього не хотіли головні натхненники очікуваного міждержавного союзу – Пілсудський та Петлюра.

«Упередження польського суспільства, – писав Михайло Клімецький, – що виникло серед іншого з досвіду та оцінок, отриманих у боротьбі за Східну Галичину, побоювання лівого табору, яке було наслідком занепаду державних (особливо військових) структур УНР під кінець 1919 р., агресивний і зухвалий тон ендецької публіцистики, спрямований проти українських прагнень, не були єдиними перешкодами, що заважали керівникові держави продовжувати та поглиблювати співпрацю з Симоном Петлюрою. Занепокоєння ГКВП і МЗС викликала й активність противників польсько-українського зближення не лише на політичній арені УНР, але й серед працівників різних українських представництв на заході Європи і в Литві. Останні шукали підтримки у Німеччині, Австрії, Чехії та Литві для антипольської дипломатичної діяльності. Тому врешті-решт навіть послідовні прихильники союзу з Україною задавали питання про те, чи після можливої відбудови та зміцнення своєї держави українці не підуть проти Речі Посполитої? Такі ж почуття, хоч відверто не демонстровані, що не впливали на бойовий дух, охопили всю командну вертикаль Війська Польського на фронті».

Взаємні претензії й упередження багатьох відомих польських і українських політиків гальмували реалізацію підготовки та підписання угоди, до якої прагнули Пілсудський з Петлюрою, і яка, на їхню думку, принесла б значну користь Польщі та Україні.

Тим часом військово-політична ситуація почала змінюватися на користь ворогів обох народів.

Ранньою весною 1920 року змінена Червона Армія відтіснила армію Денікіна, посилючи оперативний натиск на польському фронті. Одночасно більшовицька влада Росії розпочала мирні переговори з Фінляндією й Естонією, передбачаючи швидке та позитивне їх завершення, а відтак можливість перекинути значні сили Червоної Армії на інші оперативні напрямки. Командування Війська Польського було переважане у неминучості вирішального зіткнення з Червоною Армією, про що могло також свідчити фіаско польсько-російських переговорів у Борисові. Готуючись до неминучого широкомасштабного збройного зіткнення з Червоною Армією, Пілсудський вирішив якнайщвидше укласти відповідну союзницьку угоду з Українською Народною Республікою, оскільки дані польської розвідки вказували на те, що головний удар більшовицьких сил буде завдано через Волинь і Східну Галичину. I саме там він планував знищити ворога, продовжуючи концентрувати для вирішального удара польські тактично-оперативні сили на північ від поліських боліт. Причому найгіршою з альтернатив він вважав очікування наступу Червоної Армії. Тому зупинився на випереджальному ударі і на це були спрямовані всі його накази, аби 17 квітня 1920 року віддати той найважливіший: про розгром військ Південно-західного фронту і заволодіння правобережною Україною. Відтак польсько-українські переговори на завершальному етапі почали рухатися в блискавичному темпі.

Після коротких переговорів (основну масу документів приготували заздалегідь), 21 квітня (власне, бракувало лише кільканадцять хвилин до 22 квітня) 1920 року відбулося підписання політичної угоди між урядами Польської Речі Посполитої та Української Народної Республіки (див. додаток № 1). З польської сторони його підписав заступник Міністра закордонних справ Ян Домбський, а з української – згадуваний вище Андрій Ливицький; та особами, від яких залежала остаточна версія документа, ясна річ, були Пілсудський і Петлюра, тому в історіографії документ називається за прізвищами цих двох державних діячів.

Документ підтверджував право України на незалежність та визнавав **Директорію незалежної Української Народної Республіки**. Україна відмовлялася від претензій на Східну Галичину, частину Волині та Полісся. У черговій (четвертій) частині угоди уряди обох держав зобов'язувалися не укладати міжнародних договорів, спрямованих один проти одного. Проблему аграрної реформи на теренах республіки було залишено до врегулювання Конституцією із застереженням про тимчасове вирішення правового становища польських землевласників спеціальною домовленістю. Національним меншинам надавалися рівні права. Обидві сторони проголошували заключення військової конвенції і торговельної угоди.

Необхідно було передусім терміново підписати військову конвенцію, бо в той час польські війська уже займали вихідні позиції для наступу на Україну. Її було підписано 24 квітня (див. додаток № 2). З української сторони підписалися генерал Володимир

Сінклер і підполковник Максим Дідковський, а з польської – майор Валерій Славек і капітан Вацлав Єндржеєвич. Конвенція констатувала виникнення військового союзу та підпорядковувала українські збройні сили Верховному Командуванню Війська Польського. Однак вона передбачала «в міру розгортання військової акції і якщо дозволять оперативні умови» скупчення українських сил на одному просторі [оперативному напрямку – Ч. Г.] під керівництвом Верховного Командування Українських Військ. Українська залізниця тимчасово підпорядковувалася ГКВП. Польська сторона зобов'язувалася й надалі допомагати в організації українських загонів та постачанні екіпіровки для трьох дивізій піхоти. Натомість український уряд отримав право організувати адміністрацію, яка після погодження з представниками польського уряду мала на визволених територіях взяти владу в свої руки. Військова здобич, за винятком рухомої, здобута в боях польським військом, належала Україні. Було домовлено, що кошти на екіпіровку відновлюваної української збройної сили, а також на продовольство польського війська, що воює в Центральній Україні, виділить уряд УНР. «Ті й інші умови, котрі регулювали фінансові питання, – як стверджує М. Клімецький, – занадто перевантажували українську державу воєнними видатками і, ясна річ, призводили до затримки учасниками цього переговорного процесу початку роботи над польсько-українською торговельно-економічною конвенцією. [...]»

Політична угода і військова конвенція не були обнародувані відразу після підписання. Першим чітким сигналом про польський політичний намір наступати стала видана 26 квітня Юзефом Пілсудським як Верховним Командувачем ВП відозва (див. додаток № 3). Спрямована „*До всіх мешканців України*”, вона повідомляла про допомогу

Польщі українцям у боротьбі за незалежність, проголошувала тимчасове перебування на території УНР Війська Польського і обіцяла його вихід одразу після створення української армії, здатної самостійно захистити східні кордони своєї держави”.

Погляди польських політичних партій на вищезгадану відозву не були однозначними. З найгострішою критикою виступили єндекі-депутати польського парламенту, звинувачуючи Пілсудського у перевищенні своїх повноважень, а це, інакше кажучи, була критика його східної політики. Слова: «*Відозва* [...] поставила за мету війни не захист державних кордонів Польщі, а підкорення нових земель для створення на них чужої держави», – належали до порівняно м'яких висловлювань політиків-єндеків. Ліві були за незалежну Україну, але проти подальшої війни, вказуючи при цьому на слабкість державотворчих сил на Україні. Члени партії Вінцента Вітоса вагалися між доброзичливим нейтралітетом щодо українських прагнень та поміркованими застереженнями, які були наслідком зневіри у здатність України мати власну державність. На думку професора Михала Клімецького: «Не зважаючи на всі ці застереження, під час польських та українських збройних звитяг ані ліве угрупування, ані центристські партії не виступили ні в Сеймі, ні в пресі з критикою політики Керівника Держави стосовно Центральної України.

Проти широких поступок уряду УНР на користь польського союзника протестувала, хоча й по-різному, частина українських діячів та публіцистів. Відверто ворожу позицію зайняли існуючі на еміграції, а також в напівконспіративних умовах у Галичині структури ЗУНР, які визнавали авторитет Євгена Петрушевича.

Поразки і невдачі на фронті в липні і напочатку серпня, що загрожували польській державі обмеженням суверенітету чи навіть падінням, стали разом з тим перешкодами та невдачами у зміцненні польсько-українського союзу. ІІ відділ ГКВП попереджав про зростанням антипольських настроїв в українському війську, а також про підготовку українського повстанського руху в Східній Галичині. Наростали побоювання можливих наслідків від зв'язків українських діячів з Галичини, в т. ч. Євгена Петрушевича та Осипа Назарука, з Максимом Літвіновим [власне прізвище: Меер Валлах – Ч. Г.]. Ці та подібні судження, що кидали тінь на лояльність Української Союзницької Армії, не мали підтвердження на фронті. Стійкі у боротьбі українські частини з Центральної України добре виконували свої обов'язки. Українська Військова місія та Симон Петлюра багато разів, у тому числі й у липні та першій половині серпня, а також у вересні, демонстрували підтримку підписаного з Польщою порozуміння. Отаман Петлюра блокував спроби розпочати виступи супроти Польщі в Галичині, серед іншого повідомляючи [поляків – Ч. Г.] про дії на цій території емісарів Петрушевича її еміграційних структур ЗУНР».

Після переможного контраступу в серпні 1920 року та звитяги поляків у битві над Неманом ослаблена війною польська держава потребувала підписання мирного договору з радянською Росією. А що з Українською Народною Республікою? У справу втрутилися політики. Зв'язаний з ендеками Міністр закордонних справ Євстахій Сапєга поінформував Пілсудського, що «уряд підтримуватиме, однак не надто наполягаючи, Київську конституанту, але лише такою мірою, щоб виконати моральний обов'язок перед Петлюрою, військо якого хоробро і послідовно нас підтримує», – а це практично вказувало на відсутність подальшого зацікавлення українською справою.

з боку польського уряду. Було проігноровано слова шефа генерального штабу ВП генерала Тадеуша Розвадовського, який пообіцяв українцям їх участь у мирних переговорах з радянською Росією, чого, як відомо, так і не сталося. Уряд Української Народної Республіки відреагував протестом на інформацію про ймовірне перемир'я між Польщею та радянською Росією, вважаючи, що за умови впливу ендеків на закордонну політику Польщі вона стане провісником поразки незалежності України. Звісна річ, без власної території і з відважною, але нечисленною, яка налічувала лише кільканадцять тисяч солдатів «армією», уряд УНР не мав змоги самостійно продовжувати боротьбу.

Підписання Польщею перемир'я з радянською Росією в жовтні 1920 року і подальше заключення мирної угоди 18 березня 1921 року з урядом радянської України без УНР стало порушенням Польщею пункту четвертого союзницької угоди від 21 квітня 1920 року. Вацлава Єнджеєвич вважав, що згода Владислава Грабського

з російською умовою визнати самостійність радянської України, – яка й так ніколи самостійно не була, – стало відповідю єндеків на проукраїнську політику Юзефа Пілсудського. Пілсудський дуже переживав цю невдачу, такий результат війни він оцінив як провал не тільки своїх планів, але й мрій про союз вільних народів. Словеса, які він особисто 15 травня 1921 року спрямував до інтернованих у Щип'орно українських солдатів: «**Прошу вибачити, панове, дуже прошу мені вибачити, так не мало статися**», – свідчать про його велику відвагу і разом з тим про прийняття на себе, як на маршала, відповідальності за вирішення польським урядом української проблеми, на що він, швидше всього, не мав впливу.

ВИБІРКОВА БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Bruski Jan Jacek, *Geneza sojuszu między Ukrainą a Polską (grudzień 1918 - kwiecień 1920)* „Arcana”, cz. I, № 20; cz. II, № 22; cz. III, № 23, Kraków 1998.
2. Bułhak Henryk, Wydarzenia polityczne i militarne na południowo-wschodnim teatrze działań wojennych, [w:] Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe, red. Andrzej Koryn, Warszawa 1991.
3. Czubiński Antoni, *Walka Józefa Piłsudskiego o nowy kształt polityczny Europy Środkowowschodniej w latach 1918-1921*, Toruń 2002.
4. Karpus Zbigniew, *Formowanie oddziałów ukraińskich w Polsce w latach 1919-1920*, [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Zbigniew Karpus, Waldemar Rezmer, Emilian Wiszka, Toruń 1997.
5. Klimecki Michał, *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919*, Warszawa 2000.
6. Klimecki Michał, Sojusz polsko-ukraiński 1920 r., „Dzieje Podkarpacia”, t. III, Krosno 1999.
7. Klimecki Michał, *Wojna czy pokój. Polsko-ukraińskie negocjacje 1918-1920*, [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Zbigniew Karpus, Waldemar Rezmer, Emilian Wiszka, Toruń 1997.
8. Kolańczuk Aleksander, Tałapkanycz Mychajło, *Wzajemne relacje Polski i Ukraińskiej Republiki Ludowej*, [w:] *Ukraina-Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe*, red. R. Drozd, R. Skęczkowski, M. Zymomria, Kościan 1999.
9. Krążek Tadeusz, *Zamość-Komarów 1920. Polska i Ukraino w 1920 r. w walce o wspólne wartości*, Warszawa 2000.
10. Legień Jacek, *Misja Borysa Kudrynowskiego (!) w Warszawie (kwiecień-sierpień 1919 r.)*, „*Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*”, t. XXXIII, Warszawa 1998.
11. Serednicki Antoni, *Polsko-ukraińskie kłopoty sojusznicze*, [w:] *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe*, red. Andrzej Koryn, Warszawa 1991.
12. Ślipiec Jeremiasz, *Drogi niepodległości - Polska i Ukraina 1918-1921*, Warszawa 1999.
13. Szajdak Sebastian, *Polsko ukraiński sojusz polityczno wojskowy w 1920 roku*, Warszawa 2005.
14. Wyszczelski Lech, *Kijów 1920*, Warszawa 1999.

1920, КВІТЕНЬ, 21, ВАРШАВА – УГОДА МІЖ УРЯДОМ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ТА УРЯДОМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.

Уряд Речі Посполитої як одна договірна сторона та уряд Української Народної Республіки як інша сторона, – глибоко переконані в тому, що будь-який народ має природне право самостійно визначати свою долю і своїх стосунки із сусідами, бажаючи при цьому закласти основу згідного та дружнього сусідства на благо і процвітання обох народів, – вирішили наступне:

I

Визнаючи право України до незалежного державного існування на території з такими межами, які на північ, схід і південь будуть визначені угодами Української Народної Республіки із сусідами, що межують з нею з цих сторін, – Річ Посполита визнає Директорію незалежної Української Народної Республіки з Головним Отаманом, паном Симоном [так подано ім'я в тексті – Ч. Г.] Петлюрою, на чолі верховною владою Української Народної Республіки.

II

Границі між Річчю Посполитою й Українською Народною Республікою встановлено наступним чином: північніше річки Дністер уздовж річки Збруч, далі вздовж колишнього кордону Австро-Угорщини з Росією до Вишгородка, від Вишгородка на північ через Крем'янецькі гори, а далі прямо на схід від Здолбунова, потім уздовж східних адміністративних меж Рівненського повіту, далі на північ уздовж границі колишньої Мінської губернії до місця перетину її річкою Прип'ять, а потім по Прип'яті до її гирла. Питання стосовно Рівненського, Дубнівського та частини Крем'янецького повітів, які тепер відносяться до Речі Посполитої, буде погоджене пізніше.

Детальне визначення лінії кордону зробить спеціальна польсько-українська комісія, укомплектована відповідними фахівцями.

III

Польський уряд визнає за Україною території на схід від прикордонної лінії, зазначененої у ст. II даної угоди, до кордону Польщі 1772 року (до поділу), якими Польща вже володіє, або поверне від Росії військовим чи дипломатичним шляхом.

IV

Український уряд зобов'язується не укладати жодних міжнародних угод, спрямованих проти Польщі; таке ж зобов'язання бере на себе Уряд Речі Посполитої перед Українською Народною Республікою.

V

Національно-культурні права, які Польський уряд забезпечить громадянам української національності на території Речі Посполитої, будуть не меншою мірою забезпечені громадянам польської національності у межах Української Народної Республіки і навпаки.

VI

Заключити економічно-торговельні угоди між Річчю Посполитою та Українською Народною Республікою.

Аграрне питання на Україні розв'язати через скликання Уставодавчих зборів. До часу скликання Уставодавчих зборів правовий статус землевласників польської національності на Україні визначати згідно спеціального порозуміння між Річчю Посполитою й Українською Народною Республікою.

VII

Невід'ємну частину даної угоди є військова конвенція.

Джерело:

Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939 tom I 1918-1932, pod red. T. Jedruszczaka i M. Nowak-Kiełbikowej, Warszawa 1989, стор. 94-96.

Ю. Пілсудський та отаман С. Петлюра.

1920, квітень, 24, Варшава – Військова конвенція, заключена між представниками Міністерства Військових Справ РП та урядом Української Народної Республіки.

ВІЙСЬКОВА КОНВЕНЦІЯ МІЖ ПОЛЬЩЕЮ ТА УКРАЇНОЮ

- 1) Дано військова конвенція є інтегральною частиною політичної угоди від 21 квітня 1920 р., входить одночасно з нею в життя і діє аж до часу заключення сталої військової конвенції між Польським та Українським урядами.
- 2) Польські й українські війська діють спільно як союзницькі війська.
- 3) У разі спільної польсько-української акції проти радянських військ на території Правобережної України, розташованій на схід від нинішньої лінії польсько-більшовицького фронту,

військові операції здійснюються на підставі спільного порозуміння Верховного Командування Війська Польського та Головного Командування Українського Війська під провідним керівництвом Верховного Командування Війська Польського.

- 4) Верховне Командування Війська Польського призначає до оперативних штабів українських військ своїх офіцерів, а Головне Командування Українського Війська за погодженням з Верховним Командуванням Війська Польського призначає до польських штабів, частин, формувань і т. д. своїх зв'язкових офіцерів.
- 5) Війська, направлені Головним Командуванням Українських Військ у розпорядження Верховного Командування Війська Польського, останнє використовує на території України відповідно до поставлених оперативних завдань, при цьому з якомога меншим роздрібненням на малі тактичні одиниці.

За сприятливих оперативних умов в міру розвитку подій та згідно бажання Головного Командування Українського Війська Верховне Командування Війська Польського намагається якомога швидше сконцентрувати українські частини і визначити для них окремий фронт дій та спеціальне стратегічне завдання з метою повернення їх у пряме підпорядкування Головному Командуванню Українського Війська.

- 6) З початку спільної акції проти більшовиків Український уряд зобов'язаний поставляти польській армії, діючій на певній території, необхідні продукти харчування в кількості, передбаченій оперативним планом (основні продукти: м'ясо, жири, борошно, збіжжя, каші, картопля, цукор, овес, сіно, солома і т.п.), та згідно норм харчування, існуючих у Війську Польському, а також необхідну кількість підвод.

- a) З цією метою до командування польських дивізій та армій призначаються цивільні комісари або українські офіцери-інтенданти, обов'язком яких є забезпечення дивізій (армій) необхідною кількістю продуктів харчування і підвод.
 - 6) У разі, коли Український уряд не має можливості постачати потрібні продукти, цивільний український комісар реквізує необхідні продукти у місцевого населення за погодженням з інтендантською службою дивізії (армії), розраховуючись при цьому реквізиційними квитанціями, забезпеченими і гарантованими Українським урядом, а також заповнені двома мовами: польською й українською. На квитанціях зазначити наступне: вид, а також вагу туші чи продуктів; стосовно підвод і коней – кількість їх та вартість експлуатації. В міру можливості за надані підводи сплачувати відразу повну вартість у розмірі, встановленому Українським урядом. На квитанції також слід зазначити, яка частина належної суми виплачена під час реквізиції, а також те, що решта буде компенсована Українським урядом пізніше. Український уряд надає польському війську готівку, необхідну для безпосередніх розрахунків за доставлений товар по максимальних цінах, встановлених Українським урядом. Польське військо реквізиційні квитанції, а також оплачені готівкою розписки може компенсувати сіллю, нафтою чи іншими товарами першої необхідності згідно норм, передбачених інструкціями, виданими окремо.
З метою проведення розрахунків за встановленими нормами до українських інтендантів прикріпляються інтенданти польські.
 - b) Провізія, не поставлена Українським урядом, а відтак надана урядом Польським, буде оцінена згідно діючих польських норм та оплачена Українським урядом у польській валюті по військових розцінках, що діють у Польщі.
 - г) Верховому Командуванню Війська Польського у порозумінні з Головним Командуванням Українського Війська тимчасово, до підписання фінансової угоди, встановити для війська спеціальний курс української та польської валют.
- 7) У разі зайняття вищеної території польсько-українськими військами, або тільки польським, за Верховним Командувачем Війська Польського залишається право керувати на час даної військової акції всім залізничним сполученням; при цьому український персонал залізниці залишається на своїх посадах. Про випадки і причини звільнення українська влада буде повідомлена. Згідно пункту 4 до польського військово-залізничного командування призначаються зв'язкові українські офіцери. Український уряд, не зволікаючи, приступає до налагодження роботи залізниці для переведення її у своє підпорядкування. Час, спосіб, черговість передачі визначені окремо угодою. Польське Командування допомагає українським залізницям транспортними засобами, паливом, мастилами та ін. матеріалами, необхідними для експлуатації та підтримки роботи залізниці в належному стані. З метою контролю проводити облік усього транспорту, а також усіх залізничних вантажів, згідно положень, передбачених

відповідними наказами Верховного Командування Війська Польського за згодою з Головним Командуванням Українського Війська.

- 8) З початком спільного наступу і заняттям нових земель Правобережної України, розташованих на схід від нинішньої лінії польсько-більшовицького фронту, Український уряд встановлює там свою владу і цивільну та військову адміністрацію. Тили польського війська охороняє польська польова жандармерія і польська тимчасова влада; заміна українською владою відбудеться на основі окремої угоди щодо формування української жандармерії та українських внутрішніх військ. На час функціонування польської жандармерії та польських маршових військ при українській адміністрації знаходяться польські зв'язкові офіцери. Управління звільненими територіями, що згідно положень політичної угоди визнані Українською Народною Республікою, тимчасово здійснює польська влада, на томіст Український уряд готує свій адміністративний апарат, в міру організації якого влада на цих територіях після узгодження з Польським урядом переходить до Українського уряду. З моменту підписання даної конвенції відновити у Кам'янці-Подільському роботу українських центральних державних установ; Верховне Командування Війська Польського без зволікань дає наказ місцевій військовій та цивільній владі надавати у цьому всесторонню допомогу.
- 9) Після реалізації плану спільної акції на пропозицію однієї з договірних сторін почнеться евакуація польських військ з території України, технічна сторона відведення військ здійснюється на підставі взаємопорозуміння між Верховним Командуванням Війська Польського і Головним Командуванням Українського Війська.
- 10) Український Уряд бере на себе витрати на екіпіровку, забезпечення й утримання українських частин, сформованих на території Польщі, яким і Головнокомандування Війська Польського, і Польське Міністерство Військових Справ надало або надасть допомогу продуктами, бойовим оснащенням, амуніцією і різного роду військовими матеріалами.
- 11) На території Польщі надалі продовжити організацію українських частин, як це донині відбувалося в Бресті, аж до часу, коли така організація буде можлива на своєму терені.
- 12) Верховне Командування Війська Польського зобов'язане доставити українському війську зброю, амуніцію, спорядження та одяг у кількості, необхідній трьом дивізіям згідно [штату – Ч. Г.], передбаченому для польських дивізій зі всіма їх санітарними й іншими тиловими частинами, а також передати доставлене в розпорядження українського Міністра Військових Справ.

Замовлені чи куплені за кордоном Українським урядом товари, які стараннями Польського уряду будуть вивезені чи доставлені українській армії до місця призначення, значаться на рахунках вищеназваних об'єктів забезпечення.

- 13) Всі здобуті у боях залізничні трофеї, крім бронепоїздів, а також інша військова здобич, крім рухомої, є власністю української держави. Деталі визначає окрема угода.

- 14) Широка фінансово-господарська та залізнична угоди, які стосуються даної конвенції, будуть опрацьовані додатково.
- 15) Обидві сторони мають право запропонувати підписання довготривалої військової конвенції у зручний для себе момент; до заключення нової – чинною є дана конвенція.
- 16) Обидві сторони зобов'язуються цю конвенцію берегти в таємниці.
- 17) Конвенція записана польською та українською мовами. Обидва тексти мають юридичну силу. В разі сумніву звірятися з польським текстом.

Дана конвенція підписана у Варшаві 24 квітня 1920 р. з польської сторони майором Валерієм Славеком та капітаном Вацлавом Єнджеєвичем на підставі повноважень, даних Міністерством Військових Справ Речі Посполитої 21 квітня 1920 року за № 1960 SPT; з української сторони – генерал-хорунжим Генерального Штабу [Володимиром] Сінклером та підполковником Генерального Штабу [Максимом] Дідковським на підставі повноважень, даних Заступником Голови Ради Народних Міністрів Української Республіки 23 квітня 1920 року за

№ 1931. Відбувся обмін довіреностями.

майор [В.] Славек
генерал-хорунжий [В.] Сінклер
підполковник [М.] Дідковський
капітан Вацлав Єнджеєвич

ДЖЕРЕЛО:

Dokumenty z dziejów..., t.1, стор. 96-99

1920, квітень 26, генеральний штаб. Звернення Юзефа Пілсудського до народу України.¹

ДО ВСІХ МЕШКАНЦІВ УКРАЇНИ.

За моїм наказом війська Речі Посполитої рушили вперед, заглибившись в українські землі.

Населенню цих земель повідомляю, що польські війська усунуть з території, на якій проживає Український Народу, ворожих загарбників, супроти яких Український люд повставав зі зброєю в руках, захищаючи свої садиби від насильства, розбою та грабежу.

Польські війська перебуватимуть на Україні стільки, скільки необхідно для того, щоб владу на цих землях міг взяти в свої руки законний український уряд. Як тільки Національний Уряд Української Республіки встановить державну владу, а на рубежах стануть озброєні загони українського люду, здатні захистити цей край від нового нашестя, і вільний народ сам буде творцем своєї долі, – польський солдат повернеться в межі Речі Посполитої, виконавши найпочесніше із завдань у боротьбі за Волю Народів.

Разом з польськими військами повертаються в Україну шеренги доблесних її синів, керовані Головним Отаманом Симоном Петлюрою, які в Речі Посполитій знайшли притулок і допомогу в найтяжчі для українського народу дні випробувань.

Я вірю, що Український Народ віддасть усі сили, щоб з допомогою Речі Посполитої вибороти власну волю і забезпечити родючим землям своєї Батьківщини щастя та добропут, які принесуть радість мирної праці.

Усім мешканцям України, не зважаючи на їх стан, походження чи віросповідання, Військо Речі Посполитої гарантує захист та охорону.

Закликаю Український Народ і всіх мешканців його земелі, які терпляче несуть тягар скрутного воєнного часу, в міру своїх сил допомагати Війську Речі Посполитої в його кровопролитній боротьбі за їх власне життя та волю.

26 квітня 1920 р.
(-) Юзеф Пілсудський
Генеральний Штаб
Верховний Командувач Війська Польського.²

¹ Звернення вийшло польською та українською мовами. Збережено оригінальний правопис.

² З-я сторінка обкладинки: Шайдак Себастьян, як вище.

МИКОЛА КУЧЕРЕПА

– професор кафедри новітньої історії України Волинського національного університету імені Лесі Українки

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР 1920 РОКУ: ГЕНЕЗИС, ПРОБЛЕМИ, НАСЛІДКИ

З часу написання цієї статті минуло понад вісім років. За цей час з'явилися нові публікації на цю тему, змінилася політична обстановка в Україні та Польщі. Польська держава інтегрувалася в євроатлантичні структури. В Україні у 2004 році відбулася «помаранчева революція», яка привела до влади нових лідерів, котрі заявили про наміри вести політику зміщення зв'язків з об'єднаною Європою. Важливою умовою розбудови нинішньої української державності є проведення активної зовнішньої політики, а визначальним її вектором є вектор європейський. Це сприяє активізації досліджень, щодо ролі і місця України в європейській геополітиці в недалекому майбутньому, особливо в часи української революції 1917-1921 рр.

Незважаючи на наявні публікації малодосліденою сторінкою цього періоду є Варшавський договір, укладений між Українською Народною Республікою і Польською Річчю Посполитою. 22 і 24 квітня 1920 року. Навколо нього ще й до сьогодні точиться гострі суперечки.

Цей договір між Україною і Польщею називають ще “договором Петлюри і Пілсудського”. У цьому означенні – багато гіркої правди: ані в українському, ані в польському суспільствах цей договір не користувався популяреністю. Особливо дісталось С. Петлюрі. Саме на проблемі Варшавського договору уже в перші дні після його підписання скрестилися гострі шпаги багатьох політиків. Насамперед йому противились галичани. Українці з галицьких політичних кіл кваліфікували варшавські українсько-польські домовленості як помилкові, як “продаж” Галичини і частини Волині полякам. Дехто прямо звинувачував С. Петлюру у державній зраді. Так галицький провід дорікав Петлюрі у підступності його намірів щодо Західноукраїнської Народної Республіки, яка нібито перетворилася на розмінну монету в тому торгу, який вів Голова Директорії УНР з польською стороною, алогічним підсумком якого зрештою і став Варшавський договір – акт підлої зради та ганьби, що об'єктивно завадив процесу здобуття ЗУНР міжнародного визнання.¹ Договір став об'єктом дошкульної критики навіть з боку близьких колег і однодумців Петлюри. Зокрема відомий політичний діяч, міністр урядів УНР Сергій Шелухін назвав цей договір «злочином, за який Україна заплатила своєю свободою і кров'ю своїх синів».²

Цілком протилежну думку висловив університетський дипломат, відомий історик Олександр Шульгін, який оцінює крок С. Петлюри так: «Це було революцією в тодішній нашій закордонній політиці, і треба було мати великої громадянської мужності, щоб на неї зважитись. Симон Петлюра цю мужність мав...»³

Але якби не оцінювали цей договір соратники Головного отамана він залишиться прикладом зближення двох сусідніх народів – українського і польського, конструктивної співпраці урядів обох держав. Це актуально і нині, коли українсько-польські стосунки мають виразно дружній характер, значною мірою позначаються на рівні стабільності у Східній та Центральній Європі.

Генезис, суть і наслідки Варшавської угоди вже стали предметом дослідження як українських,⁴ так і польських вчених.⁵ Зокрема київський історик Ігор Срібняк вважає, що Варшавський договір «міг стати атрактивним зразком нового політичного мислення, здатним подолати довголітні ірраціональні упередження, насправді привів до роз'єднання і без того нестійкого політичного проводу УНР і виразно сприяв оформленню різних зовнішньополітичних пріоритетів наддніпрянців і галичан».⁶

Виникає ще низка проблем, над якими продовжують дискутувати вчені. На самперед постають питання: чи Варшавський договір був помилкою Петлюри, чи справді єдиноможливим варіантом продовження боротьби за українську державність? По-друге, чому Ю. Пілсудський пішов врешті-решт на укладення цього договору і наскільки він при цьому був щирим? По-третє, чому саме у квітні 1920 року, а не раніше були досягнуті домовленості між двома новопосталими сусідніми державами? По-четверте, чи цей договір був рівноправним для УНР і Польщі, і чи закладав він основи взаємовигідного партнерства для обох сторін? І врешті, чи міг цей договір стати базою для нормалізації українсько-польських стосунків і перетворити їх у перспективі у стратегічний союз? Поряд з цими головними питаннями постають ще й інші. Щоб дати на них вичерпну відповідь, необхідно цей договір розглядати у багатовекторній площині, проаналізувати тогочасну міжнародну обстановку, політичне, соціально-економічне становище в Україні і Польщі, стан відносин між УНР і Річ Посполитою.

В зв'язку з тим, що основні положення договору вже проаналізовані у численних дослідженнях українських і польських вчених, детально зупиняється на текстах політичної і військової конвенцій немає необхідності. Нагадаємо лише те, що Польща визнавала право України на незалежне державне існування, а Директорію УНР на чолі з Головним отаманом С. Петлюрою – за верховну владу в УНР (пункт 1). Польща зобов'язувалася не укладати антиукраїнських угод (п. 4) і гарантувала українцям культурні права. Водночас Польща залишала за собою етнічні українські землі Східної Галичини, Західної Волині та Холмщини з Підляшшям і Поліссям.⁷ Військова конвенція теж віддавала переваги польській стороні: воєнні дії на Правобережжі мали відбуватися під польським командуванням; польська сторона здійснювала керівництво зализницями, охорону запілля, а також владу на зайнятій в момент підписання конвенції

території УНР. Польський уряд зобов'язувався озброїти коштом української сторони три дивізії, а український – забезпечувати необхідним провіантром польські віddіли на час їхнього перебування в Україні.⁸

Основне вістря домовленостей спрямовувалося проти російської більшовицької окупації території УНР.

Польсько-український альянс 1920 року настав у час, коли Україна і Польща вже були виснаженні роками світової війни. Успішне існування країн, що відновили, або розпочали своє державницьке життя на території Східної Європи після Першої світової війни, вимагало вирішення складних територіальних, національних і політичних справ. Цьому, однак, не сприяла ситуація, що протягом довгого часу укладалась не найкраще. Особливо складною вона була в Україні, яка опинилася у повній міжнародній ізоляції. Антанта, озлоблена на Україну через укладання нею сепаратного миру з Центральними державами, не визнавала її. “Червона” і “біла” Росія та-кож не бажали втрачати найбагатшу провінцію колишньої імперії. ЗУНР вела війну з Польщею. Непевною залишалася ситуація на кордоні з Румунією.

Безперервні бойові дії на всіх фронтах упродовж 1919 року примушували Директорію УНР вирішувати проблеми оборони, розбудови армії, організації збройної боротьби. Одночасно уряду необхідно було розв'язувати соціально-економічні питання. Щодо зовнішньої політики, то в українському уряді не було єдності. Тогочасний голова Директорії В. Винниченко був готовий шукати порозуміння з більшовиками. А С. Петлюра намагався будь-що дійти до порозуміння з Антантою, щоб усі сили кинути проти Москви. Проте визнання альянтами незалежності України залишалися безуспішними. Відома історик Н. Полонська-Василенко підкреслює, що Антанта застосувала повну блокаду України, не дозволила навіть доставити санітарні матеріали та медикаменти.⁹

Невизначеність зовнішньополітичного курсу УНР привела до того, що у 1919 р. вона продовжувала воювати на всіх фронтах, головними з яких були: на сході – проти більшовицький, а на заході – протипольський. Активізація бойових дій на Волині поряд із запеклими боями у Східній Галичині створювала далеко не найсприятливіший фон для українсько-польських переговорів. До того ці невдачі на фронтах призвели до персональних змін у Директорії. В. Винниченко 11 лютого 1919 року подав у відставку, а місце голови зайняв С. Петлюра. Останній, очоливши Директорію, відразу ж розгорнув активну роботу по встановленню тісних зв'язків з Антантою. Проте всі його намагання добитися визнання Антантою УНР виявилися безрезультатними. Західні альянти твердо відстоювали ідею відродження Російської імперії. В такій ситуації можливі були дві альтернативи: перша – йти на примирення з більшовиками, друга – шукати союзників для боротьби з “червоною” Москвою. Ними могли тоді стати Румунія і Польща. Петлюра, задля порятунку держави і армії, почав негайно шукати контактів із західними сусідами. Проте Румунія, як писав у своїх спогадах Станіслав Грабський, “не бажала утворення будь-якої української держави на території Східної Галичини. Адже ж до неї після розпаду Австрії приєдналась русинська людність серед

якої у випадку успіху української акції в Галичині могли б поширитися сильні націоналістичні прагнення.¹⁰ Великого вибору не було. А тому Головний отаман, зважаючи на обставини, просив Румунію “якомога скоріше задоволінити потреби української армії в зброй і амуніції”¹¹ Консультації велися у Бухаресті. Однак до справді приязніх і дружніх стосунків між Румунією і Україною не дійшло. Румунія погодилася лише частково продавати Українській Народній Республіці амуніцію.¹² Жодного ж договору між обома державами підписано не було.

За такої ситуації єдиною державою, зацікавленою у продовженні визвольної боротьби України, залишалася Польща. Вона могла надати їй реальну військову допомогу. Тому Петлюра насамперед хотів знайти підтримку Польщі, а через неї нав'язати контакти з державами Антанти. Загальна політична і військова ситуація нагально вимагала саме такого кроку. Польща, що мала армію чисельністю майже 130 тис. осіб,¹³ могла стати першорядним союзником для України.

Важливу роль у цьому зіграли особисті контакти Головного отамана армії УНР і Начальника Польської держави. Ярослав Грицак у своєму “Нарисі історії України” зауважує, що “зближенню Пілсудського і Петлюри сприяло те, що між ними було багато спільногого. Обидва стояли на чолі війська, не маючи військової освіти й не пройшовши всіх щаблів офіцерської кар’єри. Вони були романтиками, які стали прагматиками з необхідності. І Пілсудський і Петлюра поділяли соціалістичні погляди, але пожертвували ними у критичний час національних змагань заради досягнення самостійності. Обидва піднеслися понад усіма партійними різницями в середині своїх суспільств і стали уособленням визвольних змагань всієї нації. З тією, однак, зasadничою різницею, що Пілсудський представляв націю **переможну**, а Петлюра – **переможену**. Тому один залежав цілком від великудущності і чесності іншого”¹⁴.

Справа українсько-польського порозуміння в цей час була непростою. Не останню роль у цьому відіграли федеративні плани Ю. Пілсудського. Його концепція полягала у створенні на Сході національних держав поєднаних з Польщею рамками федеративного союзу і котрі передували б під її гегемонією – України, Литви, Білорусі. Вони мали становити своєрідний бар’єр, який відділяв би Польщу від Росії.¹⁵ С. Петлюра не сподівався на рівноправність в разі укладення угоди, оскільки розумів, що більшість польських політичних угруповань негативно ставиться до українського національно-визвольного руху і притримуються точки зору лідера Національно-демократичної партії Романа Дмовського.¹⁶ Програма політичних противників Пілсудського, національних демократів (ендеків), хоч як нереалістична, мала принаймні перевагу послідовності. Ендекі проповідували етнічно однорідну польську національну державу, яка мала бути досягнена асиміляцією слов’янських меншостей і вигнанням євреїв. Національні демократи відмовляли українцям у статусі нації, вони були за поділ України між Польщею і Росією.¹⁷ Р. Дмовський був переконаний у тому, що Польща не має гідних сусідів, з якими вона могла б укласти угоду про федерацію. Ідеолог ендеків підкреслював, що федерація вимагає схильності до компромісів, а цієї здатності позбавлені і литовці,

і українці. Тезу про необхідність існування сильної держави Дмовський аргументував тим, що між наймогутнішим німецьким і найбільш анархічним російським народами не має місця для малого народу, який просто не витримає суперництва. А тому поляки повинні прагнути стати великим народом і мати могутню державу.¹⁸

Така концепція Р. Дмовського знайшла широке коло прихильників серед польського населення, у свідомості значної частини якого впливовими залишилися ще великорадянські праці – традиції розбудови держави від моря до моря. Проте, Пілсудський користувався більшим авторитетом та популярністю і саме він визначав політику краю. Він прекрасно розумів, що західні кордони Польщі визначають держави Антанти, а щодо східного кордону, то потрібно покладатися на власні сили. Так в інструкції для міністра закордонних справ Л. Василевського ще в 1918 р. він підкреслював: “Все те, що Польща, маючи на увазі кордони, отримає на заході, буде подарунком коаліції, бо там нічого власними силами не досягнемо. Натомість здобутками на Сході будемо завдячувати виключно собі, нашим власним силам”.¹⁹ І дійсно, весною 1919 р. Польща на українському фронті отримала значні перемоги. 16 травня польські війська захопили Луцьк, 18 травня вийшли на річку Стир.

Уряд УНР, опинившись у безвихідному становищі, направив до Варшави свого представника Б. Курдиновського, який 24 травня 1919 р. підписав угоду з польським прем'єром І. Падеревським в справі надання допомоги урядові УНР у боротьбі проти “червоної” Росії. Одночасно Б. Курдиновський, не маючи повноважень на це, від імені уряду УНР заявив, що в обмін на визнання і допомогу у війні з більшовиками керівництво Наддніпрянської України зрікається прав на вирішувати подальшу долю Східної Галичини.²⁰ Таке положення перекреслювало дух і букву Акту злуки УНР зі ЗУНР, прийнятого в січні 1919 р. Це природне і бажане об'єднання обох українських держав внесло нові додаткові політичні проблеми. Обидві об'єднані українські держави відразу опинилися у стані війни з “червоною” і “білою” Росією, з Польщею і Румунією. В таких умовах перед українською дипломатією постало важке завдання боротьби за інтереси своєї держави на Паризькій мирній конференції. Залишається загадкою, з яких причин і чию волю виконував, Курдиновський підписуючи угоду, йдучи на такі поступки польській стороні, на які вона сама й не сподівалася. Уряд УНР не визнав даної угоди як такої, що підписана з перевищением повноважень. С. Петлюра наказав міністру закордонних справ А. Лівицькому негайно відкликати Б. Курдиновського до Кам'янця і покласти край його злочинній діяльності на шкоду українським інтересам у Польщі. Але Курдиновський “накивав п'ятами” до Паризька.²¹

Через декілька днів для переговорів з поляками відбула місія генерала С. Дельвіга, яка мала повноваження укласти перемир’я і досягти домовленості про спільні дії проти більшовиків. На переговорах у Львові з великими труднощами місія узгодила демаркаційну лінію і 16 червня підписала перемир’я, але диктатор і командування УГА зірвали його, розпочавши так звану “Чортківську офензиву”.

Українсько-польському порозумінню сприяла проросійська політика Антанти. Відновлення “великої Росії” ставило під сумнів незалежність Польщі. Ю. Пілсудський стверджував: “...якщо українська справа буде вирішена на їхню користь (Росії. – М. К.), тоді вона піде на Польщу”²² Саме ця обставина змусила Пілсудського звернутися через свого представника до Петлюри з пропозицією встановлення контактів. В свою чергу подібних контактів шукав і Петлюра.

Українсько-польські контакти активізувалися у серпні 1919 р., які призвели до припинення збройного конфлікту і сприяли їх зближенню у боротьбі проти експансії московського більшовизму на захід, яка однаково загрожувала існуванню обох держав.

Українська дипломатична місія на чолі з П. Пилипчуком уклала 1 вересня 1919 року угоду про перемир’я з Польщею. Одночасно керівник місії виступив із заявою про згоду УНР на кордон із західним сусідом по Збруччу. І знову повторилася історія з Б. Курдиновським. Пилипчука було обвинувачено в тому, що він своєю заявою відносно кордонів перевищив данійому повноваження.²³

До Варшави поїхала нова дипломатична місія, яку очолив виконуючий обов’язки міністра закордонних справ А. Лівицький. Він отримав чіткі вказівки від урядів УНР і ЗУНР щодо майбутніх кордонів. Українська делегація могла погодитись уступити полякам Холмщину і Підляшшя і то тимчасово – до часу скликання українського парламенту, за яким і буде останнє слово у цьому питанні.²⁴

Переговори розпочалися 28 жовтня 1919 року. Українська делегація зачитала декларацію, в якій зазначалося, що УНР хоче нав’язати приязнь з Польщею і як вільні з вільними, рівні з рівними спільно з польським народом положити тривкі підвалини миру й ладу на Сході Європи та щоб обидва народи, український і польський, користуючись з такого миру, могли б розвиватися в добробуті й культурі.²⁵ Ця декларація мала загальний характер. Багато питань потребували конкретизації. А тому переговори йшли надзвичайно складно, оскільки з багатьох питань погляди обох делегацій були діаметрально протилежні, особливо в питанні про кордони. Польська сторона домагалася кордону по Збруччу, а щодо Волині, то погоджувалася, щоб питання про тутешній кордон вирішила Паризька мирна конференція.²⁶⁽²⁷⁾

Тимчасом військово-політичне становище УНР набирало загрозливого характеру. Український фронт під натиском росіян міг у будь-який момент упасти і останні діставали вихід до східного польського кордону по всій його протяжності. 4 листопада 1919 року у Жмеренці за участю С. Петлюри і С. Петрушевича відбулася військова нарада. На ній міністр військових справ генерал В. Сальський окреслив дуже серйозну ситуацію, в якій опинилася українська армія, і заявив, що тепер політичне керівництво має шукати якогось виходу, щоб врятувати військо від фізичного винищенння. “Роль стратегії вже скінчена, – казав генерал Сальський. – Ми переможені ворогами, а вороги ті: тиф, холод, незабезпеченість армії, без якого ніяка армія не в силі боротися. Військовій силі ворогів не треба великої напруги, щоб винищити до ноги всіх. Тепер дипломати мусять врятувати їх від фізичного винищенння”²⁷ Через два дні, 6 листопада

Начальна команда Української галицької армії за наказом генерала Тарновського підписала угоду з Добровільною армією про перехід УГА на сторону Денікіна.²⁸ Зрада галичан поставила армію і уряд УНР на грань цілковитої катастрофи. Залишки армії УНР відступили на Волинь. Щоб не допустити захоплення Кам'янця-Подільського денікінцями, Петлюра 8 листопада звернувся з проханням до польського військового командування ввести у місто частини польських легіонерів.²⁹

В умовах військово-державної катастрофи, яку переживала УНР, переговори у Варшаві продовжувалися. Безвихідність становища примушувала українську сторону погоджуватися на принизливі умови, яти на поступки польській стороні. Симон Петлюра 11 листопада писав А. Лівицькому: "...Дуже жалко, що ми цих переговорів не почали раніше: може б, мали більш сприяючі для нас обставини для заключення договору з Польщею".³⁰

Через важке військово-політичне становище УНР не могла мати паритетного характеру. Поляки висунули українській делегації домагання не лише цілковитого зれчення Галичини на користь Польщі, але й інших українських земель. Польська делегація відкинула українські пропозиції і вимагала в найближчий час дати остаточну відповідь у справі кордонів. 12 листопада 1919 р. відбулася нарада української делегації, на якій обговорювався проект польсько-української декларації. У виступі А. Лівицького було зазначено, що кордон між Польщею та УНР проходить по р. Збруч. При цьому він запевнив, що Польща буде зобов'язана надати Східній Галичині національно-територіальну автономію, умови якої вироблятимуться при співучасті представників УНР.³¹

27 листопада голова української дипломатичної місії А. Лівицький поїхав в Україну, де хотів проконсультуватися з урядом. Прибувши сюди, він наочно пересвідчився у катастрофічній ситуації що склалася: рештки Дієвої армії УНР відступали на північ, а місцеперебування уряду було невідомим. Для прийняття узгодженого, виваженого рішення А. Лівицький провів декілька консультацій-нарад із низкою видних політичних діячів Наддніпрянщини і Галичини. Зокрема, 28 листопада у Львові відбулася нарада за участю членів Директорії УНР Ф. Швеця та М. Макаренка, а також керівника міністерства закордонних справ Західної області УНР В. Старосольського. Всі присутні на нараді погодилися із тим, що інтереси майбутнього Української держави вимагають негайного підписання угоди з Польщею, хоч би ціною значних територіальних поступок.³² Заручившись підтримкою декількох провідних членів українських урядів, А. Лівицький повернувся назад до Варшави, де 2 грудня скликав розширену політичну нараду. В ній, окрім членів дипломатичної місії, брали участь члени уряду та такі відомі громадські та політичні діячі, як М. Єремієв, М. Ковалевський, Ю. Колярд, К. Павлюк, Л. Старицькі-Черняхівська, П. Христюк, С. Шемет, та інші.³³ На нараді обговорювався текст Декларації Української дипломатичної місії у Варшаві до польського уряду. Андрій Лівицький, звертаючись до присутніх, заявив: "Українська місія, зараз стоїть перед підписанням Декларації до Польського уряду.

Умови, які зазначені в Декларації надзвичайно тяжкі для українського народу, умови складені під пресією польської сторони і формульовка пунктів вже змінена бути не може. Однак політичне та військове положення України тепер, остільки трудне, що підписання такої Декларації являється єдиним порятунком”.³⁴ У декларації знову зазначалося, що «обидва народи у спільному єдинані утворять могутню непереможну силу, яка буде основою ладу й спокою на Сході Європи та спричиниться до пишного росквіту культури обох народів». ³⁵ Найбільшу дискусію викликала проблема Галичини. У своєму виступі Софія Русова зазначила: “В Декларації нема нічого, що могло б бути образливим для Галичини. Справді, після минулих подій навряд, чи може уряд Український мати формальні права на Галичину. Галичина, окупована польським військом, а політичною основою її дальншого існування є Статут, вироблений в Парижі Антантою. Таким чином, будучина Галичини, загарантована міжнародним актом і Декларація зашкодити їй не може”³⁶ Схвалення тексту Декларації представниками основних політичних сил, кажучи сучасною мовою, давало “добро” для укладення майбутнього договору. Це також відкидає усі закиди щодо одноосібної ролі Петлюри в процесі укладення угоди з Польщею. Того ж дня 2 грудня 1919 року сторони підписали Декларацію про засади українсько-польського договору. Представник польської сторони Р. Кноль тоді заявив: “У відповідь на цю декларацію хочу зазначити, що (...) вже тепер себе можемо вважати союзниками у Східній Європі”³⁷

Незважаючи на значні територіальні поступки, які УНР змушені була зробити на користь Польщі, відмовившись від Східної Галичини і Західної Волині, підписання даної Декларації можна вважати значною перемогою української дипломатії. Нарешті вдалося добитися офіційного визнання з боку хоча б однієї країни Європи, що належала до антантівської коаліції, і отримати запевнення у наданні військової допомоги в боротьбі за відновлення незалежності Наддніпрянської України.

А. Лівицький після підписання декларації інформував С. Петлюру: “Посилаємо копію декларації, яку підписали з жалем і болем”.³⁸ Одночасно А. Лівицький зазначав: “Приймаючи таке рішення, ми брали на увагу також те, що в декларації поза всім іншим маються позитивні моменти, дуже важливі для нашої справи. Так, ми дамагаємося від польського уряду: признати самостійність УНР, допомогти нам збросю, набоями та іншим військовим майном, нарешті відкрити для нас транзит з іншими державами”³⁹.

На жаль, ця угода мала й іншу сторону медалі. На окупованих землях польська влада ставилась до своїх фактичних союзників не найкращим чином. На Волині, в Галичині, та інших окупованих Польщею землях, польська адміністрація, та польське військо тероризувало українську людність. В зв’язку з цим український уряд неодноразово надсилив польському ноти протесту. Обставини змусили Голову Директорії УНР С. Петлюру звернутися з Меморандумом до керівника Польської держави Ю. Пілсудського. У цьому досить об’ємному документі С. Петлюра навів численні факти ворожого ставлення польських владей, терору, грабіжництва і всякого ряду

насильства польської адміністрації та війська на українських землях. “Безпосередня моя участь, – писав він, – на протязі двох останніх років, в центрі українського політичного та державного життя, те знання української історії і душі українського народу, яке я міг придбати за попереднє своє життя, – цілком виразно дають мені змогу зробити консеквентні висновки з того становища, в яке поставились до місцевого населення українського Поділля представники польської військової влади і в яке вони поставили до себе те населення. Ігнорування елементарних прав самостійності Української Держави, зневажання її законів, мови, урядових установ; непотрібне, нічим не викликане поневіряння військових і цивільних оборонців тієї держави, безоглядне забирання і привласнювання державного майна на мільярди карбованців, – все це може викликати і викликає справедливе обурення та нарікання супроти тих чинників, які прислужилися до всього того.

Відповідно своєму розвиткові, своєму соціальному становищу, різні елементи українського суспільства по різному реагують на те, про що вони чують і що вони бачать на території УНР, зайнятій військами дружньої і заприятленої нам держави – Польщі.

Але всі ці елементи об’єднуються в одному: росте хвиля незадоволення, як тією владою, яка в широму бажанні вивести Україну на широку дорогу щасливого вільного життя, запрохала на частину цієї України для дружньої співпраці польську військову владу, так і проти цієї запроханої влади”⁴⁰.

7 грудня 1919 року до Варшави приїхав Головний отаман Симон Петлюра. Подальша робота дипломатичної місії відбувалася за його згодою й фактичним керівництвом. Проте українсько-польський діалог призупинився більше як на три місяці. Причин тут, очевидно є декілька – і внутрішніх, і зовнішніх.

Серед внутрішньополітичних причин ми бачимо досить значний опір східній політиці Ю. Пілсудського з боку ендеків, які воліли піти скоріше на примирення з Росією, ніж погодитися на незалежність України. І лише весною 1920 р. Юзефу Пілсудському вдалося подолати опір націонал-демократів.

Щодо зовнішньополітичних причин, то Польща не наважувалася дратувати Антанту, яка і подалі робила ставку на білогвардійців з їх концепцією “єдиної і неділиміої”. І лише остаточна поразка військ генерала А. Денікіна весною 1920 року привела до того, що Антанта, по-суті, залишила українське питання вирішувати Польщі на її власний розсуд. Переговори відновилися лише 11 березня 1920 року, але знову йшли дуже важко. Та й зрештою у цей час Ю. Пілсудський ще не мав чіткого погляду на українську справу. Зокрема в одній із своїх промов, наприкінці березня 1920 року, яку цитує С. Грабський у своїх споминах, Начальник держави сказав: “Даю вам слово, що не піду на Київ і воювати не буду за українську державу для Петлюри”.⁴¹ Відразу ж після цього він посередно підтвердив свою думку Ігнацію Дащинському. Але вже через два дні Пілсудський заявив, що “потрібно більшовицькій наступ випередити нашим”, а також що він вирішив ударити на Київ, оскільки це дасть йому можливість отримати “цінного союзника” в особі Петлюри.⁴²

Однак тоді і Пілсудський, і Петлюра, незважаючи на їх приязні особисті симпатії, були не в змозі самовільно змінювати зовнішні і внутрішні причини. Не могли ними легковажити. Їхні спільні зусилля, спрямовані на поновне пов'язування історії обох народів, вимагали практичних, організаційних і політичних кроків. Вимагали дієвих починань, щоб ідеї, що оживали, стали дороговказом для співробітників і підпорядкованих, власне на виконавчому рівні.

Після тривалих консультацій між представниками урядів УНР і Речі Посполитої взимку 1920 року між двома державами було досягнуто певних домовленостей, які позитивно вплинули на зближення позицій держав-союзників. Зокрема, на підставі такого порозуміння до складу уряду УНР було введено двох міністрів- поляків: Генрика Юзевського на посаду заступника міністра внутрішніх справ, а Стемповського – на міністра рільництва.⁴³ Слід відзначити, що ці люди – прихильники польсько-українського співробітництва – зробили помітний вклад у справи налагодження взаєморозуміння між народами-сусідами.

Робота по підготовці тексту угоди між Україною і Польщею поволі просувалася вперед. В ході переговорного процесу польська сторона ставила нові вимоги. Зокрема, 3 квітня польська делегація у запропонованому варіанті договору претендувала, крім Галичини, Полісся і Підляшшя, ще на сім повітів Волині. З огляду на ситуацію, С. Петлюра пропонував українській дипломатичній місії негайно прийняти всі умови, продиктовані Варшавою.⁴⁴ Адже він розглядав союз із Польщею “як тактичний хід для встановлення зв’язку з Європою, незалежно од того, що цей акт був актом спасіння для дальнього провадження нашої боротьби”⁴⁵.

На той час іншого виходу не було – Польща вела діалог з Україною з позиції сили. Більшовицька загроза, байдужість та нерозуміння з боку Антанти штовхнули Петлюру на цей крок. Коли постало питання: Україна без західних земель, чи повне зникнення її під більшовицькою навалою, Петлюра вибрав перше. Для Симона Петлюри договір був лише одним із фрагментів його діяльності, як чоловікого провідника української нації. Його провідна ідея – це боротьба за державну незалежність України.

Врешті-решт, дійшло до підписання Варшавського договору, на основі якого розпочалася відома в історії київська виправа Ю. Пілсудського. 26 квітня він у відозві до населення України зазначив, що «польські війська усунуть з теренів, на яких мешкає український народ, чужих напасників, проти яких український народ повставав зі зброєю в руках, обороняючи свої садиби перед насильством, розбишацтвом і грабунком. Польські війська деякий час залишаться на Україні, щоб уможливити законному українському Урядові обністи владу на цих землях. У тій хвилині, коли український уряд покличе всюди органи влади, на кордонах стануть збройні сили українського народу, що будуть здібні ставити чоло наїзникові, а вільний народ матиме матиме сам рішати про свою долю, польський вояк повернеться в межі Речі Посполитої, виконавши почесне завдання боротьби за свободу народів».⁴⁶

Українсько-польські війська мали спочатку блискучі успіхи. 7 травня 1920 року вони увійшли до Києва. Проте у червні ситуація на фронті різко змінилася. Під на тиском більшовицьких військ союзницькі війська змушені були відступати.

Спроба визволення України з-під влади московського більшовизму об'єднаними силами армії УНР і Польщі у 1920 році закінчилася невдало. 18 жовтня польська сторона підписала з радянською Росією сепаратне перемир'я, а 18 березня 1921 року – Ризький мирний договір, односторонньо зламавши узяті на себе зобов'язання щодо УНР. Визнавши формально “державність” радянської України, Польща тим самим погодилася зі встановленням московського окупаційного режиму в Україні.⁴⁷ Проте, як вважає Богдан Гудь, кваліфікувати Ризький договір як “зраду” Польщею взятих на себе зобов'язань щодо Української Народної Республіки було б надто упереджено.⁴⁸

Попри всі застереження треба таки визнати, що домовленості, укладені між УНР і Польщею у квітні 1920 року, стали важливою віхою в історії українсько-польських відносин. Найголовнішим є те, що обидві країни прийшли до усвідомлення необхідності стратегічного партнерства задля забезпечення своєї незалежності. Цей договір створив правову основу для подальшого співробітництва між вже екзильним урядом УНР і Річчю Посполитою, мета якого полягала у послабленні більшовизму. Попри всю контроверсійність оцінок Варшавського договору в історіографії, безсумнівним є те, що він був єдино можливим шляхом продовження збройної боротьби українського народу проти більшовицького поневолення і за порятунок української державності.

Варшавський договір має велике значення не тільки для українського народу, але й для всієї Європи. З великою певністю можна допустити, що коли б не спільний українсько-польський спротив, то запланований більшовицький похід на Польщу, Румунію, Чехословаччину, був би успішним і обернувся трагедією для усіх цих народів. Завдяки боротьбі УНР з найбільшими більшовицькими силами зуміли відстояти свою незалежність Естонія, Латвія, Литва, Фінляндія.

Примітки:

- ¹ Див. наприклад: Михайлук Б. Варшавський договір. В світлі націоналістичної критики. – Вінніпег, 1950.
- ² Шелухін С. Варшавський договір між поляками і С. Петлюрою 21 квітня 1920 року. 2-е вид. – Прага, 1926. – С. 12.
- ³ Шульгін О. Симон Петлюра та українська закордонна політика // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). – Прага, 1930. – С. 175.
- ⁴ Гудь Б., Голубко В. Варшавський договір 1920 р. в громадській опінії галицьких українців // Варшавські українознавчі записки. Т. 15-16. – Варшава, 2003; Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002; Кондратюк В. Новітня історія України. 1914-1945. Львів, 2007; Литвин С. Петлюра і Піл судський: Нелегкий шлях до порозуміння: // Війна і мир, або «українці – поляки: брати/вороги, сусіди...» / За заг. ред.

- Л. Івшиной. Видання перше. К., 2004; Політична історія України ХХ століття: у 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. Т. 2. Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920) / В. Ф. Солдатенков (кер.), В. Ф. Верстюк. К., 2003; Срібняк І. Українці про союз 1920 р.: Передумови та наслідки підписання варшавської угоди між УНР і Польщею (вибрані аспекти історіографії проблеми) // *Rzeczpospolita Obojga Narodów i jej tradycje. Studia i szkice*. Red. Naukowa Marek Wagner, Janusz Wojtasik. – Siedlce 2004 та ін.
- ⁵ Klimecki M. Ukrainsci podwładni gen. Waclawa Iwaszkiewicza w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r. // *Rzeczpospolita Obojga Narodów i jej tradycje. Studia i szkice*. Red. Naukowa Marek Wagner, Janusz Wojtasik. – Siedlce 2004 і ін.
- ⁶ Срібняк І. Українці про союз 1920 р.: Передумови та наслідки підписання варшавської угоди між УНР і Польщею (вибрані аспекти історіографії проблеми) // *Rzeczpospolita Obojga Narodów i jej tradycje. Studia i szkice*. Red. Naukowa Marek Wagner, Janusz Wojtasik. – Siedlce 2004. – С. 333.
- ⁷ Україна – Польща: Kultura, wartości, zmagania duchowe. Koszalin, 1999. С. 40-42.
- ⁸ Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917-1921 рр. – Львів, 1997. С. 26.
- ⁹ Полонська-Василенко Н. Історія України. Т.2. – Київ, 1992. – С. 535.
- ¹⁰ S.Grabski, Pamiętniki, do druku przygotował i wstępem opatrzył Witold Stankiewicz, t.2, Warszawa 1989. С. 121.
- ¹¹ Петлюра С. Статті, листи, документи. Т.2. – Нью-Йорк, 1956. С. 355.
- ¹² Литвин С. Х. Симон Петлюра у 1917-1926 роках. Історіографія та джерела. – К., 2000. С. 253.
- ¹³ Deruga A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy 1918-1919. Warszawa, 1969. – С. 585.
- ¹⁴ Грицак Я.Й. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX – ХХ ст. – К., 1996. С. 154.
- ¹⁵ Mackiewicz (Cat) S., Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 września 1939 r. Warszawa, 1990. С. 98-101.
- ¹⁶ Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. Toruń, 1997. С. 181.
- ¹⁷ Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski. 1864-1945. Londyn, 1956. Т.2, cz.1. С. 50-53.
- ¹⁸ Akty i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu 1918-1919, Paryż, 1926, cz. 1. С. 85-87.
- ¹⁹ Dzieje Polski, red. J.Topolski, Warszawa, 1976. С. 649.
- ²⁰ Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К., 1993. С. 308.
- ²¹ Литвин С. Х. Симон Петлюра у 1917-1926 роках... С. 258.
- ²² Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння... С. 13-14.
- ²³ Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. С. 84-85.
- ²⁴ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917-1921. Т. II. – Прага, 1942. С. 103.
- ²⁵ Ідеологічні підстави 1920 р. // Волинське слово (Луцьк). – 1938. – 29 травня.
- ²⁶ Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. С. 85-86.
- ²⁷ Нагаєвський І. Історія української держави... – С. 315.
- ²⁷ Там само.

- ²⁸ Подляський К. Білоруси – литовці – українці: Наші вороги – чи брати?. “Відмова”, 1986. С. 121.
- ²⁹ Петлюра С. Статті, листи, документи / Упоряд. В. Сергійчик. Т. 3. – К., 1999. С. 183.
- ³⁰ Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. S. 183.
- ³¹ Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння... С. 23.
- ³² Ідеологічні підстави 1920 р. // Волинське слово (Луцьк). – 1938. – 29 травня.
- ³³ Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння... С. 23.
- ³⁴ Ідеологічні підстави 1920 р. // Волинське слово (Луцьк). – 1938. – 29 травня.
- ³⁵ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВУ). Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 275.
- ³⁶ Доценко О. Літопис Української революції. Матеріали й документи до історії й революції 1917-1923. Т. II. Кн. 5. – Львів, 1924. С. 67.
- ³⁶ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції: 1917-1921: У 3-х частинах. Т. II. 2-ге видання. – Прага: Вид-во “Прометей”, 1950. С. 59.
- ³⁷ Мазепа І. Огнева проба: Українська політика і стратегія в добі Зимового походу 1919-1920 рр. – Прага: Колос, 1941. С. 59.
- ³⁸ Петлюра С. Статті. – Київ: Вид-во художньої літератури “Дніпро”, 1993. С. 203-204.
- ³⁹ S. Grabski, Pamiętniki, do druku przygotował i wstępem opatrzył Witold Stankiewicz, t. 2, Warszawa 1989. S. 145.
- ⁴⁰ Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, t: 3, Warszawa, 1996. S. 85.
- ⁴¹ Henryk Józewski, Zamiat pamiętnika, „Zeszyty Historyczne”, (Paryż), 1982, t. 60. S. 113.
- ⁴² Литвин С. Х. Симон Петлюра у 1917-1926 роках. С. 268.
- ⁴³ Петлюра С. Статті, листи, документи. Т.2. – Нью-Йорк, 1956. С. 517.
- ⁴⁴ Цит. за: Волинське слово (Луцьк). – 1938. – 29 травня.
- ⁴⁵ J. Dąbski, Pokój Ryski. Wspomnienia, petraktacje, tajne układy z Joffem, listy. Warszawa, 1981. S. 100.
- ⁴⁶ Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, t: 3, Warszawa, 1996. S. 133.

ЗВЕРНЕННЯ С. ПЕТЛЮРИ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ЗВ'ЯЗКУ З ПІДПИСАННЯМ ДОГОВОРУ З ПОЛЬЩЕЮ

26 квітня 1920 року

Народе України!

Тяжкий історичний шлях випав на твою долю.

Ось уже три роки змагаєшся ти запанувати в своїй Республіці, здобути собі волю, рівність і непідлеглість, борючись з червоними імперіалистами большевиками.

Ти поніс величезні жертви на полі брані.

Руїна сел, руїна господарств, кров неповинних, сліз по вбитих та замучених большевиками батьках, матерях, братах і сестрах, безліч одиноких могил на всьому терені українському — ось наслідок боротьби за найсвятіші ідеали людскості твоїх синів.

Умираючи, вони благали тебе і заповідали тобі продовжувати оту тяжку боротьбу за твою вільність, щоб доказати усьому світу, що і український народ здатний до самостійного життя й сам може порядкувати своєю землею і своєю волею державною.

Торік літом наша армія переможно увійшла до серця України — золотоглавого Київа, але другий ворог — теж московський, — чорний імперіалист, недобиток російського царату — ватаги Денікінаскористалися російською орієнтацією галицького Командування, збили його з позиції незалежності України, і галицька армія, обдурана своїми командирами, перейшла на бік нашого ворога, поставив наддніпрянську армію в невигодне і майже катастрофічне становище. Наша Армія, змучена і знесилена, мусила поспішно отходити, але не згасла ще віра в серцях наших старшин і козаків в кращі дні, і ота глибока віра в святу нашу справу і в здатність нашого народу до державного самостійного життя перемогла і зневір'я, і в тому, і великі невдачі.

Через це я дав наказ генералу Омеляновичу-Павленко з частиною війська почати боротьбу з большовиками по новому способу, як того вимагала військова обстановка. Друга частина армії нашла собі притулок в Польщі.

І тепер ви чуєте про бої нашої армії в землях Катеринославській і Херсонській, яка підтримується тобою, український народ.

Частина Української Армії на чолі з полковником Удовиченко б'ється з московським ворогом на землях Поділля, і близький той час, коли ці частини дружними ударами вижинуть ворога з нашої землі і з'єднаються в одну дієціплініровану армію, знову обороняючи свою землю, твою національну волю і твоє х�яйство.

Три роки ти боровся один, забутий усіма народами світу, бо твої вороги не спали і всячими нечистими шляхами провокували тебе, не признаючи за тобою навіть права називатися українцями, українським народом. Тепер одбувається велика переміна.

Героїчна боротьба з небувалими ще прикладами в історії самопожертви, самовідданості, любові до свого краю, культури, мови, вільності — вони переконали інші народи всього світу (в) справедливості твоїх вимог і святощі твоїх ідеалів, які найшли відгук в першу чергу в серцях уже вільного польського народу.

Польський народ в лиці свого Начальника Держави і Начального Вождя Військ І. Пілсудського, свого правительства признав самостійність твоєї Республіки і твою державну незалежність.

Другі держави Світу не можуть не признати твоєї непідлегlosti — бо твої змагання є кристально чисті і справедливі, а справедливість завжди перемагає.

Польська Республіка стала на реальний шлях допомоги Українській Народній Республіці в її боротьбі з московськими большевиками-окупантами, давши змогу частинам її армії формуватися в себе, і ця армія теж йде битися з ворогами України.

Але тепер українська армія буде битися не одна, а разом з армією дружньої нам Республіки Польської проти червоних імперіялістів, які загрожують також і вільному життю польського народу.

Між Правительствами Республік Української і Польської заключений військовий договір, на підставі якого польські війська прийдуть разом з українськими на терен український як союзники проти одного ворога, а по закінченню боротьби з большевиками польські війська будуть негайно одведені в межі своєї Республіки.

Міністерство Української Народної Республіки на чолі з Головою Ради Народних Міністрів І. Мазепою відновило свою роботу по заведенню ладу та порядку на Україні та по організації державної влади на містах.

Але робота Правительства може бути продуктивною тільки в разі допомоги, підтримки і безпосередньої участі в державній роботі всіх верств громадянства, а через це Комісаріати, Народні Управи і інші Установи мусять приготуватися і негайно розпочати свою роботу, ставши в першу чергу на допомогу українським і польським військам. Вимоги останнього будуть задоволеніся за порозумінням представників від обох правителств і переводитися в життя представниками українського уряду.

Український народе!

Велика і відповідальна робота чекає тебе. Ти входиш як рівний з рівними, в сем'ю народів світу, але міць державна і національна полягає тільки в існуванню міцної духом і дисциплінованої армії, а через це наказую приготуватися до мобілізації, про що буде оголошено окремо.

Покликані до війська сини українського народу будуть справжніми вартовими нашої держави і вольності.

Армія вижине ворога з нашого краю і цим дасть можливість в найкорочім часі скликати народне представництво — Парламент, який і візьме керування справами Республіки до своїх рук і накреслить ті шляхи, по яким в майбутньому має розвиватися життя вільного народу.

Всі як один чоловік — до роботи, а через це я категорично вимагаю від всіх громадян УНР слухняності українській владі і виконання всіх її наказів, попереджуючи, що будуть провадити визвольну боротьбу до кінця, поки не буде звільнений від ворогів весь простір України, поки Українська Народня Республіка не буде самостійною, і український народ не буде вільним і незалежним.

Я закликаю всіх громадян до праці для блага нашої Батьківщини, перемоги і здійснення наших державних ідеалів.

Головний Отаман Військ
Української Народної Республіки
С. Петлюра
26 квітня 1920 року

Джерело: Петлюра С. Статті, листи, документи. Українська Вільна Академія Наук у США, Нью Йорк, 1956 (www.irekw.internetdsl.pl/listy_petlury.html)

ОРЕСТ КРАСІВСЬКИЙ

- Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Ф.Куласа НАН України

АНТАНТА І ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ Й ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В 1918-1921 РР.

Відродження української та польської державності відбувався в складний період геополітичних змін наприкінці Першої світової війни. Однак рух поляків до незалежності відбувався значно в сприятливіших, ніж українців умовах. Рух за незалежність поляків підтримували обидві супротивні в світовій війні сили – Центральні держави і Російська імперія, які не перешкоджали формуванню зародків польської державності на своїх територіях і схвалювали ідеї надання Польщі самостійності в певних рамках. Країни ж Антанти – Франція, Англія і США взагалі вважали незалежну Польщу важливим геополітичним чинником стабілізації Європи. У серпні 1914 р. за підписом головнокомандувача російської армії великого князя Миколи Миколайовича була поширена відозва до поляків, яка закликала їх до виступу проти німців і обіцяла об'єднання всіх польських земель у королівство під скіпетром російського імператора. Утворений у Варшаві Польський національний комітет під проводом З. Вельопольського і Р. Дмовського розпочав формування добровольчих польських військових частин. Країни Антанти повністю схвалювали радикальну зміну політики Росії щодо польського питання¹.

Командування австро-угорської та німецької армій тоді ж звернулися до поляків із закликом виступити проти царської Росії. Щоправда, лише в 1916 р. Віденський оголосив про те, що після закінчення війни не буде перешкоджати відродженню польської державності. Утворений поляками у Krakovі Головний національний комітет у серпні 1914 р. розгорнув формування польських легіонів. На відміну від українців, яким дозволили створити легіон Українських Січових Стрільців чисельністю не більше 2 500 вояків, поляки до літа 1915 р. сформували три потужні бригади під командуванням Ю. Пілсудського, Ю. Галлера і Б. Роя загальною кількістю 25 тис. солдатів і офіцерів, які взяли участь у боях на російському фронті. Легіони, конспіративні частини

і підрозділи ПОВ (Польської організації військової) 1918 р. стали в національних збройних силах найбільш боєздатними частинами в українсько-польській 1918–1919 рр. та радянсько-польській 1919–1920 рр. війнах.

Після окупації німецьким військом усіх польських територій у грудні 1915 р. сформовано Центральний національний комітет, який розгорнув активну діяльність щодо утворення Королівства Польського під протекторатом Німеччини. Водночас лідер ендеків Р. Дмовський, який виїхав до Англії, встановив тісні контакти з провідними політиками країн Антанти і США та за підтримки польських емігрантів домагався угод щодо утворення після війни Королівства Польського під протекторатом Росії. Результатом його діяльності стало проголошення Миколою II у новорічному на 1917 р. наказі армії та флоту те, що метою Росії у війні є утворення Польської держави з усіх польських етнічних земель за зверхністю Російського імператора. Тоді ж розгорнулося формування двох польських корпусів у складі російської армії. У традиційному посланні конгресу в січні 1917 р. президент США В. Вільсон підтвердив, що після війни відродиться й незалежна Польща. Отже, якщо Україні в роки світової війни жодна з воюючих держав чи політичних угруповань не висловила бажання на відродження її незалежності, Польща отримала перспективу на відродження суверенітету від обох супротивних військових блоків і США та зуміла в майбутньому використати геополітичну кон'юнктуру. Її національні військові формування в складі австро-німецького і російського війська після проголошення незалежності були включені до складу регулярної національної армії і спільно з вишколеними у парамілітарних товариствах соколами і легіоністами стали базою для формування власних збройних сил.

Важливу роль у боротьбі поляків за незалежну державу відігравали засновані у ході світової війни активно діючі політичні центри, які користувалися широкою підтримкою національної еміграції, особливо у США. Крім уже зазначених, особливу активність виявив створений 1917 р. у Женеві Польський національний комітет на чолі з Р. Дмовським, який був визнаний Антантою і мав дієву підтримку Франції. Отже, до кінця війни на території Польщі внаслідок могутнього національно-патріотичного руху створилися проурядові осередки: Польська ліквідаційна комісія у Кракові, Тимчасовий народний уряд у Любліні, Регентська рада і уряд у Варшаві, які ще до проголошення самостійності розгорнули державотворчу діяльність².

Лютнева 1917 р. демократична революція в Росії і розпад імперії Романових надали потужного поштовху польському національному рухові на великих теренах, де у той час перебувало більше трьох мільйонів поляків (біженців, військовополонених та ін.). Саме постімперська Росія першими деклараціями Тимчасового уряду стала потенційним союзником польських сил, які виборювали незалежність. Про це свідчив один із перших документів – відозва Тимчасового уряду до поляків від 29 березня 1917 р., яка проголосувала підтримку Росією права польського народу на відродження незалежної держави й закликала до військово-політичного союзу у майбутньому. Сподівання на відновлення Польської держави висловила також Петроградська робітничо-селянська Рада.

Формувалися громадсько-політичні центри у місцях згromадження поляків в Росії, а також в Україні, де владу поступово перебирала Центральна Рада. 6 березня 1917 р. у Києві на представницьких зборах було обрано Виконавчий комітет польських організацій, який тісно співпрацював з Центральною Радою й сприяв виділення нею 20 мандатів полякам в її складі³. Польський виконавчий комітет підтримував прагнення українців щодо відновлення незалежної держави та позитивно сприяв декларації Центральної Ради про надання національно-персональної автономії полякам, які мешкали на території України. Комітет, очолюваний ендеком Й. Бартошевичем, мав кілька відділів, зокрема зовнішніх і внутрішніх справ, опікувався поляками, які мешканцями Наддніпрянщини, так і військовополоненими й депортованими царським урядом. Його зусиллями продовжено формування у Києві польської стрілецької дивізії, яку готували до бойових дій проти австро-німецького війська під гаслом боротьби за незалежну Польщу. Вважалося, що вона стане зародком відродженої регулярної польської армії. Інформація про ці події подавалася у київських газетах за підписом уродженця Києва, командира дивізії генерала Т. Білевського⁴.

Після жовтневого 1917 р. перевороту в Петрограді більшовицький уряд Леніна проголосив право всіх народів колишньої імперії на самовизначення, але фактично визнав незалежність лише Фінляндії і Польщі. Частина поляків у Росії теж підтримала більшовиків. Значну роль у встановлені “диктатури пролетаріату” відіграли польські соціал-демократи, чимало з яких обіймали високі посади в більшовицькій ієпархії, зокрема голова ВЧК Ф. Дзержинський, перший секретар ЦК КП(б)У 1934–1938 рр. С. Косюр, діяч ВЧК–ОДПУ в Україні С. Креденс та ін⁵.

Визначну роль у зовнішньополітичній орієнтації польського проводу відіграв Брестський мирний договір між Центральними державами і більшовиками та представниками УНР. Маючи власні геополітичні плани, радянська делегація, у складі якої були два поляки К. Радек і С. Бобринський, пропонувала німцям і австро-угорцям звільнити Польщу і Україну. Зрозуміло, що останні не погоджувалися на такі умови, оскільки самі думали про створення цих держав під своїм протекторатом. 9 лютого 1918 р. делегація УНР самостійно підписала угоду, згідно з якою німці та австрійці зобов’язалися надати військову допомогу українцям – очистити територію республіки від більшовиків. Водночас Центральні держави погодилися на західний кордон УНР по Збручу, а делегація Австро-Угорщини обіцяла утворити з Галичини і Буковини окремий автономний край⁶, хоча українці наполягали на приєднанні їх та Холмщини до УНР. Зрештою, Волинь, частина Холмщини й Підляшшя передавалися Україні.

Слід зазначити, що багато тогочасних діячів і майбутніх українських істориків вважали участь дипломатів УНР у переговорах, укладання ними угод значним успіхом молодої держави. З великим ентузіазмом сприйняли обнадійливу звістку з Бреста західні українці. До речі, делегація УНР їхала у Брест через Львів, де зустрілася з групою політичних діячів, які висловлювали надію на позитивне вирішення українського питання в контексті об’єднання всіх етнічних земель навколо столичного Києва.

Серед польського суспільства, навпаки, підписані дипломатами УНР брестські угоди з блоком Центральних держав викликали обурення, особливо перехід Холмщини і Підляшшя, Волині до УНР. Представники польської громади Львова 13 лютого схвалили протестаційну резолюцію, в якій наголошувалося: “Берестейський договір противився непередавненим правам поляків і їх найсвятішім почуванням. Кривавий біль і жаль переймає польські серця до глибини. Берестейський договір порушує східні граници польського конгресового королівства... Берестейський договір представляється насильством ...Се повний розбір Польщі”⁷.

Решту легіонів розформували. Продовженням кризи у відносинах поляків з Центральними державами стали демонстрації протесту на території Польщі, відставка варшавського урядового центру на чолі з Я. Кухаржевським та генерал-губернатора С. Шептицького. У липні 1917 р. окупаційна влада заарештувала й ув'язнила у магдебурзькій в'язниці загальновизнаного вже на той час лідера нації Юзефа Пілсудського. Він у варшавському уряді очолював військове відомство і докладав великих зусиль для формування майбутніх польських збройних сил, тому й вступив у конfrontацію з владою. Отже, на початку 1918 р. основи співпраці поляків з Центральними державами були суттєво підірвані.

Арешт Пілсудського сприяв піднесенняю його авторитету серед поляків і в країнах Антанти. Він ставав символом боротьби за польську державність проти окупантів батьківщини, що зробило його національним героєм відразу ж після звільнення 8 листопада 1918 р.

Із закінченням світової війни поляки пов'язували великі надії на відродження державності. На її останньому етапі суттєво активізувалася національно-патріотична діяльність польської еміграції в країнах Західної Європи і Північної Америки. Створювалися різні організації, які згуртовували достатню кількість активних членів і висували знаних громадсько-політичних діячів. Зокрема, у США створений емігрантами Польський центральний комітет зібрав 600 тис. підписів під зверненням до президента В. Вільсона з вимогою підтримати відродження Польської держави. Зібрано також близько мільйона доларів для фінансування діяльності організацій і делегацій на міжнародні форуми.

Особливу активність виявляли ендеки на чолі з Р. Дмовським. Лідер партії встановлював тісні контакти з урядовцями Франції, Англії, Італії, розсылав меморандуми з вимогами відновити незалежну Польщу, до якої, окрім етнічних земель, включав Галичину, Волинь, Віленщину, Західну Білорусію (тобто історичні “східні креси”).

Найбільшого успіху домоглися поляки у Франції, яка передбачала в майбутньому створити сильну Польщу як противагу Німеччині. Париж дозволив сформувати 60-тисячну армію під командуванням Ю. Галлера, укомплектовану французькими старшинами, озброєну і споряджену за французькі кошти. Навесні 1919 р. її перекинуто на Галицький фронт. Сформований в Швейцарії Р. Дмовським Польський національний комітет був визнаний країнами Антанти як представницький орган польського народу.

Комітет переконував Захід, що лише незалежна сильна Польща разом з регіонами України і Білорусії зможе стимулювати агресію Німеччини на довгі роки⁸.

Союзником поляків у прагненні до незалежності став президент США В. Вільсон, не без тиску з боку польської еміграції та конгресменів, що лобіювали їх інтереси. 0x5 січня 1918 р. у черговому посланні до американського конгресу він представив план післявоєнного геополітичного устрою в Європі, серед 14 пунктів якого зазначалося: в ході мирного врегулювання “повинна бути створена Польська Держава, що охоплює територію, на якій проживає польське населення”. Позиція США збігалася з поглядами на польську проблему Франції, яка винесла головний тягар війни на Західному фронті й після її закінчення стала лідером Антанти й найвпливовішим чинником на мирних конференціях, що вирішували повоєнну долю країн і народів Європи. Отже, активна діяльність польських політичних провідників у країнах Антанти і США забезпечила сприятливі умови для відродження її державності.

Коли у жовтні 1918 р. внаслідок воєнних поразок на італійському фронті та відповідно піднесення національно-визвольного руху розпочався розпад Австро-Угорської імперії, польське суспільство відзначилося великою політичною активністю. 7 жовтня Регентська рада у Варшаві, не чекаючи підсумків переговорів своїх представників у Відні й Берліні, видала Маніфест до польського народу про утворення незалежної Польщі у межах її історичних земель. Оголошено також про створення уряду на чолі з ендеком Ю. Свежинським, в якому ув'язнений Ю. Пілсудський зайняв посаду військового міністра. Водночас створена у Krakovі Польська ліквідаційна комісія проголосила намір перебрати владу в Галичині. Втім, здійснити його не вдалося, оскільки у ніч на 1 листопада українські військові частини під командуванням сотника Д. Вітовського внаслідок переможного повстання взяли під контроль Львів і більшість Галичини, передавши владу до новоствореної Української Національної Ради.

Події у Польщі відбувалися також бурхливо. У ніч на 31 жовтня полковник Б. Роя своїми частинами роззброїв австрійський гарнізон у Krakovі й опанував древнім містом. 7 листопада польські загони під командуванням генерала Е. Ридз-Смігли оволоділи Люблюном, де утворився Тимчасовий народний уряд Польської республіки, у складі якого були прихильники Ю. Пілсудського. Уряд оголосив Маніфест, у якому декларовано необхідність входження всіх польських земель до складу відродженої держави. А вже 11 листопада підписано перемир’я Антанти з Німеччиною, внаслідок якого німецькі війська залишили польські терени. Днем раніше, 10 листопада, прибув до Варшави звільнений з тюрми Ю. Пілсудський, якому наступного дня Регентська рада передала військову владу в державі, а 22 листопада оголосила Начальником Польської держави (з необмеженими повноваженнями до скликання Законодавчого сейму).

Характерною рисою процесу відродження Польщі була сприятлива міжнародна ситуація, яка забезпечила її можливість домогтися незалежності. У відродженні Польщі особливо велику роль відіграла Франція, країна, яку більшість політиків

вважали основним переможцем у Першій світовій війні. Створення сильної Польщі на східних німецьких кордонах було в її національних інтересах (так само, як у довоєнні часи – економічне зміцнення Росії). Тому офіційний Париж уже в 1918 р. думав над тим, як унеможливити німцям майбутній реванш. Поряд зі сприятливим зовнішнім фактором відродження Польщі забезпечив і внутрішній. Поляки доклали максимум зусиль, щоб відродити свою державу. Згуртувавшись навколо Ю. Пілсудського і використовуючи багатосторонню допомогу Франції та інших держав переможниць у світовій війні, польська національна еліта виявила гідну подиву наполегливість, гнучкість і винахідливість, аби здобути контроль над максимально можливою територією на сході.

Процес відродження і становлення молодої держави України відбувався також в умовах потужного впливу з боку європейського політикуму. Якщо Польща ще до незалежності заручилася надійною і довготривалою, ефективною підтримкою країн Антанти і США, то УНР і ЗУНР не були навіть визнані ними як самостійні й повноправні члени світового суспільства і опинилися в міжнародній ізоляції, що стало однією з основних причин поразки у Визвольних змаганнях. Визначальним фактором такої ситуації стало те, що Польща була пов'язана з країнами Антанти, а Україна – з блоком Центральних держав як в добу Центральної Ради, так і в період Гетьманату. Негативну роль зіграло підписання Центральною Радою спільно з більшовицькою Росією Брестського миру, який ліквідував східний фронт для Німеччини й Австро-Угорщини, дав можливість отримати необхідні ресурси для того, щоб зосередити головні військові зусилля проти країн Антанти на Західному фронті. Щоб з'ясувати, чи була в Україні альтернатива в працінні вийти з міжнародної ізоляції та чим для неї став Брестський мир, чи можна було по-іншому побудувати відносини з Антантою та домогтися її позитивного впливу на українсько-польські стосунки, варто проаналізувати спроби України встановити контакти з альянтами й заходи української дипломатії у цьому напрямі.

Зрозуміло, що лідери Центральної Ради усвідомлювали необхідність контактів з Антантою. Ще влітку 1917 р. секретар міжнародних справ Олександр Шульгин вів переговори в Петрограді з послом Франції Ж. Нулансом. Але у ті часи Україна була фактично частиною Росії та не могла розраховувати на успіх у визнанні Антантою її окремішності у будь-яких варіантах. Лише після більшовицького перевороту в Петрограді в жовтні 1917 р., коли Центральна Рада не визнала уряд Леніна й оголосила Універсал про утворення УНР і сформувала власне зовнішньополітичне відомство – Генеральний секретаріат міжнародних справ, відкрилися можливості для самостійної зовнішньої політики. Про це О. Шульгин повідомив 27 листопада уряди країн Антанти, однак відповіді не отримав.

На цьому етапі головним зовнішньополітичним завданням українського уряду було здобути міжнародну підтримку. Насамперед, йшлося про зовнішню військову та фінансову допомогу для зміцнення української державності й боротьби

з агресією радянської Росії. Проте одностайноті щодо пріоритетів зовнішньополітичної орієнтації у Києві не було. Перші дипломатичні кроки України суттєво послаблювалися тією боротьбою, що точилася всередині Центральної Ради з приводу того, на кого орієнтуватися: на держави Антанти чи Німеччини та її союзників⁹.

Справді, серед урядових кіл лише С. Петлюра та О. Шульгин були поспідовними прихильниками однозначної орієнтації на Антанту. Вони усвідомлювали міжнародну ситуацію, яка виникла влітку 1917 р. і сприяла встановленню контактів України з Антантою. Однак у ті дні головним завданням Антанти було зберегти російсько-німецький фронт. З цією метою її дипломати і військовики неодноразово зустрічалися у Києві з провідниками Центральної Ради. На початку грудня 1917 р. французький представник на Південно-Західному фронті генерал Ж. Табуй вів переговори з В. Винниченком, ході яких з'ясовував можливість України продовжувати війну, утримуючи свою ділянку фронту. Однак голова уряду заявив, що Антанта повинна визнати незалежність України в обмін на продовження бойових дій. Втім, він не врахував того, що країни Заходу прагнули зберегти єдність Росії як важливого члена свого військово-політичного блоку і союзника в збройній боротьбі з Німеччиною. Антанта відверто виявляла небажання бачити, як на руїнах колишньої Російської імперії виникає українська і кілька інших незалежних національних держав. Західні політичні кола, привичаєні до ідеї великої Росії не бачили іншого виходу, як спробувати відновити тим чи іншим способом єдність розваленої імперії¹⁰. Крім того, у ті дні Центральна Рада сама ще не наважувалася від'єднатися від Росії.

Зрештою, й на Заході були політичні й військові діячі та дипломати, які вважали за можливе визнати Україну незалежною й встановити з нею дружні стосунки. Зокрема, такі думки висловлював посол США в Росії Д. Френсіс, військовий представник США на Румунському фронті полковник Ятс. У грудні 1917 р. до Києва перебралися “військові місії Франції, Англії, Італії, Бельгії та інші, які діяли в Росії. Крім того, у місті перебували консули багатьох країн Заходу.

Отже, утворилася реальна можливість використати міжнародну ситуацію для встановлення дипломатичних зв'язків. Цьому сприяв той факт, що більшовицька Росія поступово виходила з війни, її фронтові частини швидко розвалювалися і Антанта вже не так вороже ставилася до України. Франція призначила генерала Ж. Табуя комісаром уряду при Генеральному секретареві УНР, услід за нею призначила свого представника в Україні й Англія, що свідчило про визнання ними української держави де facto. Англо-французька конференція в Парижі прийняла рішення надати Україні допомогу. Але на зламі 1917–1918 рр. Центральна Рада опинилася перед важким вибором подальшого зовнішньополітичного курсу.

Український провід, у відповідь на байдуже ставлення з боку Антанти до незалежності України і, втративши надії на прорив з її допомогою міжнародної ізоляції, скерував зовнішньополітичний вектор держави у бік блоку Центральних держав, насамперед Німеччини й Австро-Угорщини. Своєю участю в переговорах в Бресті

Центральна Рада прагнула насамперед досягти припинення війни, а також домогтися визнання незалежності України країнами-учасницями переговорного процесу. До цього її спонукала агресія більшовицької Росії, яку слід було негайно зупинити, на що й розраховував Київ. Українське керівництво сподівалося, що заключення миру з Центральними державами дасть можливість окрім повної демобілізації та вирішення внутрішніх соціально-економічних проблем, повернути українських військовополонених, яких можна було б скерувати для боротьби за повне визволення українських земель.

Питання про підписання мирного договору в Бресті неодноразово обговорювалось на засіданнях Центральної Ради. 4 лютого 1918 р. голова уряду В. Голубович запропонував дати йому право на підпис угод. За цю пропозицію проголосували 220 із 237 присутніх¹¹. Тоді ж О. Шульгин оприлюднив “Відозву Генерального секретаріату до народу України про мирні переговори”, яку одностайно й схвалили¹².

Оцінюючи цей крок Центральної Ради, варто зауважити, що він був чи не єдиним заходом звільнити країну від більшовицької окупації, тобто врятувати державність хоча б за допомогою австро-німецького війська, яке прибуло в Україну. Водночас цей крок призвів до повного розриву і втрати перспектив на взаєморозуміння з Антантою. Вибір, що його зробила Центральна Рада у січні 1918 р., виявився помилковим. Незабаром Німеччина зазнала поразки у Першій світовій війні й доля України, як і багатьох інших нових країн Центрально-Східної Європи, опинилася в руках Англії та Франції¹³.

Сепаратний мир з Німеччиною і Австро-Угорщиною на довгі роки породив антиукраїнські настрої в країнах Антанти, створивши перешкоди для виходу України на міжнародну арену. Він не дав їй можливості скористатися зовнішньою підтримкою у важкому протистоянні з червоною і білою Росією, що стало однією з головних причин поразки Української революції. Брестські таємні угоди Холмщини й Підляшшя, Волині та вирішення галицької проблеми, ставши відомими, були вкрай негативно сприйняті поляками, які примусили Віденський денонсувати домовленості.

Після приходу в грудні 1918 р. до влади Директорія досить повільно формувала свою зовнішню політику, особливо бракувало контактів Антанти, що перемогла у світовій війні. Було втрачено перспективний шанс встановити взаємини з Антантою, коли 17 грудня до Одеси прибув 15-тисячний французький експедиційний корпус, який мав не допустити поширення більшовизму у південному регіоні колишньої Росії й надати допомогу силам, що боролися проти більшовиків. Скориставшись ситуацією, добровольці денікінського генерала А. Гришина-Алмазова оволоділи містом і відтіснили українські частини генерала О. Грекова до Роздільної¹⁴.

У зв’язку з цим 19 грудня Директорія надіслала державам Антанти ноту, яка “мала форму ультиматуму, а не дружнього представлення, – писав І. Нагаєвський. – Після цього Антанта зайняла подібну позицію. Одеса стала місцем сутички, а держави Антанти не хотіли говорити з представниками уряду Директорії... Вони ігнорували

Директорію, а Добровольча армія Денікіна стала базою політичних планів Антанти". У тексті української ноти зазначалося, що Україна не потребує жодної допомоги від Антанти, і актуалізувала питання про правомірність висадки французького корпусу в Одесі, тобто на українській території без узгодження з Директорією¹⁵.

На жаль, провід України не передбачив, якою смертельною загрозою для молодої держави є більшовицька Росія. Вона відкинула попередні угоди з Гетьманатом та мирні пропозиції Києва і на початку січня 1919 р. розгорнула широкомасштабну агресію проти УНР. Уже до кінця місяця червоні зайняли всю Лівобережну Україну, а 5 лютого частини М. Щорса і В. Боженка ввійшли до столиці. Важкі обставини на фронті змусили Директорію звернутися до Антанти. Найбільшими прихильниками налагодження зв'язків із Заходом були військовики – С. Петлюра, О. Греков, Е. Коновалець, А. Мельник. У середині січня в Одесі розпочалися переговори української військової місії на чолі з генералом Грековим з командуванням французького експедиційного корпусу. Невдовзі до місії підключилися О. Назарук, С. Остапенко та заступник міністра закордонних справ УНР А. Марголін.

На відміну від французького консула в Одесі Е. Енно, який зневажливо ставився до УНР і постійно пропонував Франції робити ставку на Добровольчу армію Денікіна, командувач союзних військ на півдні Росії генерал д'Анセルм прагнув об'єднати антибільшовицькі сили – Добрармію і Директорію, розглядаючи УНР як досить серйозного союзника у боротьбі з червоними. Однак керівництво держав Антанти ставилося до України з прохолодою. Париж вимагав підпорядкування Армії УНР французькому командуванню і усунення одіозних, на його погляд, керівників Директорії В. Винниченка і С. Петлюри, голови уряду В. Чехівського, а питання щодо визнання незалежності України передати Паризькій мирній конференції, тобто відкласти на невизначене майбутнє. Вашингтон і Лондон від самого початку скептично поставилися до французьких планів щодо Директорії. Принаймні, посол США у Франції В. Шарп передавав до Вашингтона, що французьке командування в Одесі переоцінює можливості використання армії Петлюри. Отже, в країнах Заходу складалося враження, що український національний рух за незалежність є, по суті, сепаратизмом, що Директорія сама є занадто близькою до більшовизму¹⁶.

Іншим визначальним фактором, який впливав на відношення Антанти до УНР й на українсько-польські взаємини, була війна між Польщею та Західно-Українською Народною Республікою. Франція активно підтримувала Варшаву, а УНР брала безпосередню участь відрядженими на територію ЗУНР військовими частинами та надавала посильну допомогу Галицькій армії командними кадрами й військовою технікою. Саме за цих обставин велися нові переговори української делегації у складі С. Остапенка, генерала О. Грекова, С. Бачинського, І. Мазепи з представником французького командування полковником А. Фрейденбергом у Бірзуї в січні – лютому 1919 р. Пропозиції й вимоги Києва зустріли неоднозначну реакцію французів. В цілому було досягнуто згоди по всіх пунктах, окрім визнання УНР, що французи вважали пре-

рогативою Паризької мирної конференції. Найголовніше, від імені Франції українцям було обіцяно допомогу озброєнням і залучення до спільної боротьби з більшовицькою Росією. Проте, лише генерал Греков висловився за прийняття пропозиції. Обговорення результатів переговорів у Бірзулі розкололо уряд і Директорію, більшість вважала недопустимими “занадто великих уступок і втрат”.

Однак військові невдачі на більшовицькому фронті змусили Директорію у березні 1919 р. продовжити переговори, які з французького боку очолив генерал д'Ансельм. У листі-проекті угоди з Директорією він наголошував, що Армія УНР, зберігаючи незалежність, повинна підлягали загальному командуванню союзних військ й тоді отримає необхідну допомогу; українська місія допускалася на Паризьку мирну конференцію. Французька сторона запевняла, що союзне командування не втрутатиметься в соціально-економічне життя країни і докладе зусиль для того, щоб припинити українсько-польську війну в Галичині й налагодити українсько-польські взаємини. Водночас ставилася вимога усунення з Директорії Петлюри і Андрієвського. Після поїздки в Одесу Остапенка стало відомо, що Антанта може надати озброєння, одяг на 500 тис. вояків, а французьке командування – піхотну дивізію для оборони Вінниці, до якої підійшли червоні війська. Невдовзі розгорнувся більшовицький наступ на Одесу, як і писав І.Мазепа: “Ситуація радикально мінялася. Всякі надії на допомогу Антанти ставали марними”¹⁷.

Роль і місце Антанти виразно проявилися у формуванні українсько-польських стосунків під час її втручання у війну між Польщею і ЗУНР (листопад 1918 – липень 1919 рр.).

Саме українсько-польські стосунки, зокрема збройне протистояння ЗУНР–УНР і Польщі, стали на той час чи не найболячішою проблемою післявоенної перебудови Центрально-Східної Європи. Вирішення її, насамперед для Франції, мало величезне значення. Аналізуючи загальноєвропейську політику Парижа в 1918–1919 рр., слід відзначити, що її метою було забезпечити власні національні інтереси: гарантувати безпеку своїх кордонів, на довгі роки нейтралізувати свого найбільшого ворога – Німеччину шляхом відновлення головного союзника Росії та утворення сильної Польщі як потужної противаги Берліну. Зацікавленість мати союзником Польшу особливо зростала в ході військово-політичних успіхів більшовицької Росії. Навесні 1919 р. після встановлення радянських режимів в Угорщині й Баварії виникла пряма загроза з боку червоної Москви поширити більшовизм у Західній Європі. На засіданні Паризької мирної конференції 27 березня за ініціативи делегації Франції ухвалено рішення про створення “санітарного кордону” проти більшовицької Росії, враховуючи Польщу й Румунію. Симптоматично, що пропозицію української делегації віднести до нього ю УНР – відкинено ¹⁸.

Реалізувати цей широкомасштабний план Антанти заважала українсько-польська війна 1918-1919 рр. Тому майже від самого її початку ситуація в Галичині перебувала в центрі уваги великих держав світу, які творили нову геополітичну карту Європи.

Якщо у ставленні до незалежності Польщі між ними панувала повна єдність, то стосовно ЗУНР, зокрема в Англії, була окрема думка. Вже 8 листопада 1918 р. під впливом донесень своїх емісарів з Галичини – підполковника Г.Вейда та капітана Г. Джонстона, а також висновків радника британського міністерства з польських питань Л.Намієра, британський уряд скерував Польському національному комітетові ноту, в якій висловив невдоволення воєнними діями поляків у Галичині до вирішення питання про її майбутнє на Паризькій мирній конференції. У ті ж дні меморандум закордонного відомства Англії рекомендував Антанти: вплинути на Варшаву задля припинення бойових дій і розглянути можливість визнати незалежність ЗУНР або поєднання Галичини з Наддніпрянчиною¹⁹.

З метою вивчення ситуації, пов’язаної з українсько-польською війною, 29 січня 1919 р. у рамках Паризької мирної конференції створено спеціальну комісію з польських справ. Під керівництвом французького дипломата Ж.Камбона за участю представників Франції, Англії, США, Італії було сформовано військову місію на чолі з французьким генералом Ю.Бартелемі, яку в лютому скеровано до Польщі й Галичини. Досить представницьку місію створили за пропозицією головнокомандувача союзними військами маршала Франції Ф.Фоша у складі 70 осіб (діяла з 18 січня до 10 березня 1919 р.). Вони відвідали у Варшаві Ю.Пілсудського, побували у Krakові, Перемишлі, Львові, де зустрілися з польськими воєначальниками. Генерал Бартелемі підготував план припинення війни, згідно з яким до Польщі відходили Львів, Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн – загалом більше половини території ЗУНР. Водночас планувалося усунути протистояння Польщі й УНР на Волині, оскільки в цей регіон передислокувалося військо радянської Росії.

Таким чином, від самого початку діяльності місії Бартелемі в Галичині вона виявляла відверту прихильність до поляків, що засвідчив перший раунд переговорів з українцями у ставці головнокомандувача Галицької армії генерала Омеляновича-Павленка в Ходорові. 22 лютого 1919 р. антантівська місія врешті зустрілася з представниками ЗУНР. До її складу, крім генерала Бартелемі, входили генерал Картон (Англія), професор Лорд (США), майор Стабіле (Італія) та інші. Від імені країн Антанти голова місії висловив точку зору на врегулювання українсько-польських відносин. “Він заявив, – згадував генерал Омелянович-Павленко, – що держави Антанти бажають привести до порозуміння, для чого необхідно припинити війну й встановити тимчасову демаркаційну лінію”. Зазначена лінія проходила по р. Буг, східних кордонах Львівщини, Дрогобиччини, Турківщини й увійшла в історію як “лінія Бартелемі”. Але уряд ЗУНР і командування Галицької армії відкинули пропозиції Антанти під приводом того, що їх не сприймав народ і військо.

Місія Бартелемі виїхала зі Львова до Варшави, де прозвітувала представнику Антанти у Польщі Ж.Нулансу про невдачу, спричинену українцями. До речі, Нуланс, висловлюючи обурення з цього приводу, здебільшого звинувачував Симона Петлюру. Комісія склала відверто антиукраїнський звіт особисто Ллойд Джорджу, Вільсону

і Клемансо й рекомендували, посилаючись на загрозу падіння Львова і воєнні успіхи Галицької армії, якнайшвидше вислати до Польщі армію генерала Ю.Галлера та значну кількість зброй.

Великі надії керівництво УНР і ЗУНР покладало на Паризьку мирну конференцію, куди вислано делегації, які мали за допомогою країн Антанти владнати українсько-польські відносини на основах рівноправності й взаємовигоди. Ці сподівання базувалися на тому, що після провалу ходорівських переговорів Антанта зробила ще одну спробу вирішити українсько-польську проблему: надіслала в Галичину американського генерала Ф.Кернана – члена комісії Ж.Камбона. За його участю у Хиркові 27–28 березня відбулися переговори між українською та польською представницькими делегаціями. Однак поляки наполягали на демаркаційній лінії Бартелемі, на що українці не погодилися. Ф.Кернан подав неупереджений звіт президенту Вільсону, в якому визнав: українці підтримують миротворчу політику Антанти та її заходи, але поляки за підтримки Франції їх ігнорують. Саме після його звіту в Париж запрошено делегації УНР і ЗУНР²⁰.

Безпосередньо українсько-польськими взаєминами на Паризькій мирній конференції (10 січня – 20 червня 1919 р.), займалася спеціально створена у рамках конференції комісія на чолі з прем'єром Південно-Африканського Союзу генералом Л. Ботою. Розгляд проблеми розпочався 30 квітня, коли на засіданні обговорювалося питання українсько-польської війни. За відсутністю галичан, їх інтереси відстовювала делегація УНР під головуванням Г. Сидоренка, до якої входили відомі діячі О. Шульгин, Д. Ісаєвич, А. Марголін. 8 травня в засіданні комісії взяли участь прибулі з Галичини дипломат М. Лозинський та військовий міністр ЗУНР полковник Д. Вітовський. Зaproшена на спільне обговорення польська делегація гальмувала розгляд питань, бо готовувався генеральний наступ поляків за участю армії Галлера на Галицькому фронті (14–15 травня 1919 р.).

Незважаючи на зусилля українських делегацій схилити ключові країни Антанти – Францію, Англію та США до справедливого вирішення проблеми українсько-польських взаємин та узгодити кордони на основі етнічних факторів, 25 червня Верховна Рада конференції, виходячи з рекомендацій Польської комісії, ухвалила рішення, за яким Польщі дозволялося зайняти територію ЗУНР. На цій підставі польське військо в ході загального контрнаступу з 28 червня до середини липня витіснило Галицьку армію за Збруч. Галичина була інкорпорована Польщею.

Після об'єднання армій ЗУНР і УНР у липні 1919 р. виникла можливість розгромити війська Червоної армії, насамперед на Правобережжі. Але український провід усвідомлював, що це не вирішить усіх проблем держави. Тому він звернувся до Антанти з перспективним планом спільної боротьби української, Добровольчої та польської армій проти червоної Москви. Це могло би вирішити низку важливих для України проблем: визнання незалежності, відновлення територіальної цілості, встановлення союзних стосунків з Антантою і Польщею, а також з білою Росією. 30 липня цей

стратегічний план на нараді за участю керівництва УНР і ЗУНР та місій Франції, Англії і США у Кам'янці-Подільському виклав полковник М. Капустянський. Він передбачав наступ українських армій у напрямку Київ-Чернігів, а також на Одесу, Добровольчої армії Денікіна – на Харків-Курськ-Москву, а польської – на Гомель-Могилів і далі. Головний Отаман усіляко намагався активізувати бойові дії Польщі проти більшовиків, надіслав Ю. Пілсудському листа, в якому доводив, що бажає миру з Польщею, а також разом боротись із спільним ворогом, підтримувати дружні відносини.

Але внаслідок зневажливого ставлення Антанти до України та її проблем, невизнання Денікіним її права на суверенітет та польських національних інтересів Пілсудського, який ігнорував пропозиції спільніх дій проти Москви як Петлюри, так і Денікіна, Україна не змогла домогтися вирішення жодного з поставлених завдань, хоча провела з великим успіхом наступальну операцію на Київ. Урегулювання стосунків з Антантою і Польщею відкладалися на майбутнє. Втім, його так і не вдалося досягти. Захід й надалі відводив Україні роль об'єкта міжнародного права.

Примітки:

- ¹ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002. – С. 432-442, 455.
- ² Довідник з історії України. – К., 2001. – С. 607.
- ³ Polacy na Ukrainie. Zbiór dokumentów. 1917-1939. – Przemyśl, 1999. – Т. II. – с. 27.
- ⁴ Києвлянин (Київ). – 1917. – 12 квітня.
- ⁵ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – С. 440.
- ⁶ Дещинський Л. Е. Брестський мир в історії становлення української державності // Вісник національного університету "Львівська політехніка" Держава та армія. № 431. – 2001. – С. 6.
- ⁷ Українське слово (Львів). – 1918. – 16, 27 лютого.
- ⁸ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – С. 478.
- ⁹ Павлюк О. Боротьб України за незалежність і політиза США (1917-1923). – К., 1996. – С. 319.
- ¹⁰ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – Львів, 2004. – С. 241.
- ¹¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х томах. – К., 1997. – Т. 2. – С. 120-122.
- ¹² Там само. – С. 122.
- ¹³ Павлюк О. Вказана праця. – С. 325.
- ¹⁴ Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917-1919 рр. – К., 1995. – С. 214-215.
- ¹⁵ Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993. – С. 278-279.
- ¹⁶ Павлюк О. Вказана праця. – С. 345.
- ¹⁷ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921. – Мюнхен, 1951. – С. 98-114.
- ¹⁸ Городня Н. 1919 рік: УНР в пошуках міжнародної підтримки // Історія. Ч.ІІ. Матеріали Конгресу МАУ. – Одеса-Київ-Львів, 1999. – С. 290.
- ¹⁹ Ллойд Джордж В. Правда о мирных переговорах.– М., 1957. – Т.1. – С.124-128.
- ²⁰ Павлюк О. Вказана праця. – С.60.

НОТА ПРАВИТЕЛЬСТВА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.

ДО ДЕРЖАВ І НАРОДІВ.

1654 року українська Держава на чолі з Гетьманом Богданом Хмельницьким уклала з урядом Держави Московської договір, по якому Україна і Московщина, заховуючи свою суверенність, об'єдналися у тісний державний союз для оборони спільних інтересів обох народів.

Від перших років існування Московсько-Української унії, російські цари стали накладати свою тяжку руку на суверенність українського народу, стали відбирати українському народові його державну суверенність, його давні привілеї. І з того часу на протязі 3-х століть провадить український народ тяжку, вперту боротьбу проти московського імперіалізму. В сій боротьбі московські деспоти намагались нищити не тільки державну незалежність українського народу, а його стару культуру, мову, стародавні звичаї народні.

По всій Україні ширився странний московський шовінізм, переслідувалось все українське, гинули на шибеницях та тюрмах праці сини батьківщини в боротьбі за найсвятіші права народні. Міські жителі, дворянство та духовенство України приймали зовнішні ознаки московської культури, здавалось, що саме обличчя української нації зникає, гине на завжди сама ідея окремої української культури.

Але доля судила інакше. Не міг згинути і не згинув 40 міліонний український народ; скутаний московською темнотою, закутаний в кайдани московської царської неволі, він мріяв про світлу будучину і чекає слушного часу, щоб повстати проти своїх спокон-вічних гнобителів.

І той світлий, радісний час настав. Коли під натиском революції 1917 року повалились гнилі стіни всеросійської тюрми народів, український народ в особі свого первого Народного Парламенту – Центральної Української Ради – проголосив на весь світ свою незламну волю відродити незалежну Українську Державу і оголосив У.Н.Р. суверенним з нападником.

Але московський централізм, перекрашений в червоний кольор комунізму, не визнав найсвятіших прав Українського народу на само визнання і пішов проти молодої Української Республіки. І з того часу Український народ на протязі 3-х років провадить важку кріваву боротьбу за волю проти московських комуністів-більшовиків, проти червоної армії Леніна і Троцького. Тепер Українські народні маси, побачили після 300-літнього ганебного гніту світлу, радісну пору святої волі, не складуть зброї доти,

доки не осягнуть своєї конечної мети бути господарем в свій хаті – Самостійній Українській Державі. Коли світським арміям удавалось зайняти майже всю територію України, Український народ по всій Українській землі повставав і вигонив окупантів геть за межі нашої батьківщини. Маючи навіть формальну владу на Україні, більшовики ніколи фактичної влади не мали, ніколи не були визнані Українським народом. Вони тримались і тримаються на Україні лише страшним, нечуваним терором і диким знущанням над Українським народом.

Коли року 1919 Український народ під проводом Правительства У.Н.Р. на чолі з ГОЛОВНИМ ОТАМАНОМ С. ПЕТЛЮРОЮ звільнили майже всю територію України відsovітських військ, прийшла армія Динікіна і намагались знову повернути Україну в лоно Єдиної Неподільної Росії. Але чорний імперіалізм Динікіна задовольнив Українське населення не більше, ніж червоний імперіалізм Леніна. Український народ знову повстав проти грабіжницьких банд Добрармії і вирішив долю авантюри Денікіна.

Розуміючи безнадійність змагання проти національних стремлінь Українського народу Російський Советський Уряд симулював визнання незалежності України і поставив свого агента Раковського на чолі самозваного Уряду Української Советської Республіки, що складається з людей, які ніколи нічого спільногого з Українською нацією не мали. Але такі мудрі заходи Російських більшовиків не могли задовольнити народніх мас. Український народ боровся і бореться не тільки за самостійну Українську Державу, але й проти тієї форми влади, яку йому нав'язують російські більшовики. Проти тієї світської форми влади, яка на протязі років спустошила багату пишну Українську землю в тиху, мертву руїну. Не осліп Український народ, щоб не бачити, як припинились комунікація і торговля по всій Росії, як стали фабрики і заводи, як гине від безробіття, голоду і холоду міське населення – інтелігенція й робітники. Бачить змучений Український народ, як гинуть під чоботом червоноармійця старі здобутки всесвітньої культури, як гине в світських «черезвичніках» цвіт чинов нації, як шириться по всій Україні смертельні хвороби, як ставляться під загрозу саме життя України.

І не хоче того Український народ. А хоче боротьби проти насильників. Не хоче миру той народ, який довгі літа тільки й мріяв про мирну, спокійну працю на вільній Українській землі. Не вірить Український народ тим ілюзіям миру з світською Росією, що мають народи Європи, які не відчували більшовицького панування, світської форми влади. Не вірять – на численні мирові пропозиції різних держав, відповідає повстаннями по всій Україні, на Поділлі, Волині, Херсонщині, Київщині, Полтавщині і великих Харківщині й Дніпропетровщині.

Українсько-Республіканське військо і Правительство У.Н.Р. на чолі з ГОЛОВНИМ ОТАМАНОМ С. ПЕТЛЮРОЮ не могло, не мало права пропонувати миру з світською Росією доти, доки Український народ домагався не миру, а боротьби, побіди й визволення.

Український народ боровся не з московським народом, а проти московського червоного і чорного імперіалізму і Правительство України глибоко певне тому, що суворенний український народ найде спільну мову з братнім народом московським, з правдивою російською демократією.

Правительство У.Н.Р. і героїчне Українське військо проводить боротьбу з більшовиками, будучи ізольовані від усього світу, не узnanі Державами і народами, не маючи жодної допомоги. Ті держави, що енергійно допомагали одночасній боротьбі Дінікіна разом проти більшовиків і проти повноцінних народів був. Росії, не хотіли бачити нашої нерівної боротьби, не хотіли визнати природніх прав Українського народу, не хотіли допомагати Правительству У.Н.Р. Ті держави, що розуміли весь руйнуючий жах більшовицької загрози, не розуміли, що в боротьбі проти більшовизму треба спертись лише на живі сили народів, що борються проти світської Росії. Не розумів і не розуміє весь культурний світ, що Український народ вже переболів комуністичною демагогією, що священним обов'язком могутніх культурних Держав і народів допомогти Українському народові в його боротьбі проти більшовицького вандалізму на самостійне Державне формування. Лише ті Держави, що утворились на руїнах бувшої царської Росії, що відчувають на собі страхіття більшовицької зарази зрозуміли нас і вважали наше право на боротьбу.

В імені Українського народу, Правительство У.Н.Р. на весь світ свідчить, що той мир і спокій на Сході Європи, якого так бажають держави Антанти, наступить лише тоді, коли суворенний Український народ отримає право на Українських Установчих Зборах вільно вирішити долю української землі, - чи має бути Україна незалежною, самостійною Державою, чи має об'єднатись з іншими Державами у більші державні організми. Коли ж такого права не буде визнано над Українським народом, не заспокоїтися Українська земля. Після довгого сну прокинулась Україна на боротьбу за свою волю і не припинити виступів цих народніх демагогій московських комуністів. Чи реакції царських генералів.

Бажаючи лише миру і спокою для змученої, зруйнованої України, Правительство У.Н.Р. заявляє, що з радістю прийме мир, коли окупаційна світська армія залишить територію України, коли правительству У.Н.Р. дадуть можливість скликати на демократичних основах Українські Установчі Збори, які остаточно вирішать долю України та установлять лад і порядок на колись благодатній, нині зруйнованій українській землі.

В ІМЕНІ ПРАВИТЕЛЬСТВА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ
ГОЛОВА РАДИ МІНІСТРІВ ВЯЧЕСЛАВ ПРОКОПОВИЧ
ЗАСТУПНИК ГОЛОВИ РАДИ МІНІСТРІВ АНДРІЙ ЛІВИЦЬКИЙ
МІНІСТР ЗАКОРДОННИХ СПРАВ АНДРІЙ НІКОВСЬКИЙ
3 серпня року 1920 м. Варшава

ЄРЕМІЯШ СЪЛІПЕЦ

– Академія Національної Оборони – Варшава

АРМІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В 1920 РОЦІ

Обговорюючи діяльність Армії Української Народної Республіки 1920 року я зосереджуся на висвітленні окремих аспектів її розвитку, із акцентом на родоводі бойових частин цієї формaciї. Потім я розповім як відбувався процес формування військової польсько-української співпраці в 1919-1920 роках, а також про бойову діяльність і організаційні моменти Армії Симона Петлюри в 1920 році. Аналізуючи боротьбу цієї формaciї я коротко зупинююсь на моментах, пов'язаних з обороною Замості, оскільки ця тема, взагалі є предметом окремого виступу.

Дивлячись глобально на збройні сили Української Народної Республіки ми можемо відмітити, що однаковою мірою кадровий склад, як і солдати виводились з колишніх армій загарбників. У випадку Східної України це була російська армія, у випадку західної України - австро-угорська. В результаті політичних і суспільних змін, що відбувалися наприкінці I Світової Війни частина солдатів, які увійшли пізніше до складу формaciї, підпорядкованих Директорії служило раніше у військах Гетьманату, партизанських віddілах та Українській Галицькій Армії. Тому неважко зрозуміти, що володіли вони різним бойовим і організаційним досвідом, який приносили з собою на службу в ряди Армії Української Народної Республіки.

Генезису українських збройних сил, що билися за незалежність своєї держави після закінчення Великої Війни, ми можемо шукати вже в травні 1917 року. Тоді на I Всеукраїнському З'їзді Військових Делегатів, що відбувся в Києві постановили провести українізацію російських військових частин.

У лавах російської армії тоді налічувалося понад 3 000 000 солдатів українського походження.¹ Спираючись на цей людський резерв, передбачалося сформувати біля дванадцяти з'єднань (дивізій). Однак цей процес натрапив на ряд труднощів, однаковою мірою як формальних (спад військової дисципліни, розташування багатьох частин із значним відсотком українців за межами українських земель), так і організаційних.

Великих успіхів в організаційній роботі досягнув тоді С. Петлюра. Будучи головою Українського Військового Комітету він за досить короткий час провів українізацію київського гарнізону. Із солдатів, які там знаходилися було створено два українських полки – ім. Богдана Хмельницького та ім. Павла Полуботка. Ці частини разом налічували бл. 8 000 солдатів.² Однак тоді не вдалося утворити однорідної української армії. Процес її формування був перерваний більшовицьким переворотом в Росії.

Успіх цього перевороту призвів до спроб більшовиків заволодіти всією територією колишньої російської імперії. Ця боротьба докотилася також до України. Найважчі бої між військами Української Народної Республіки та більшовиками розігралися 29 січня 1918 р. Тоді після поразки в битві під Крутами, українські частини змушені були залишити Київ. Вціліли українські ряди, які ледве нараховували 3 000 солдатів, зосередилися в районі Житомира і після його взяття³ встановили контакт з наступаючими на Україну німецькими військами (27 лютого). В Наддніпрянщині вільними від більшовиків залишилися райони Канева і Черкас. Ці території були захищені відділами Вільного Козацтва.⁴

У лютому 1918 року територію України почали займати окупаційні німецькі і австро-угорські війська. Сили цих армій, які спочатку налічували 50 000 солдатів⁵, розпочали боротьбу з більшовиками. Володіючи добре організованими військовими підрозділами, центральні війська до кінця квітня 1918 року зайняли територію України по лінії: Ростов-на-Дону – Мілерово – Ровенки – Білгород – Рилськ – Клінце і далі аж до Нарви. Під прикриттям німецьких військ виступала також відновлена і підкріплена 15 000 українська армія. 1 березня 1918 року вступила вона до Києва. Потім, випереджаючи на кілька днів німецькі війська, українські відділи захопили Крим. 14 травня 1918 року було укладено німецько-російське перемир'я, а вся українська територія була окупована центральними державами.⁶

Однак перш, ніж це наступило, 29 квітня 1918 року Хліборобський З'їзд, який засідав у Києві, проголосив гетьманом України генерала Павла Скоропадського. Водночас підпорядковані йому військові частини здійснили мирний державний переворот. Приймаючи політичну і військову (С. Петлюра з кінця 1917 року не був вже Міністром Військових Справ) владу в Україні П. Скоропадський цілком підпорядковувався німецькій владі. Допустив також обеззброєння цим військом українських солдатів, демобілізації і формального розпущення Вільного Козацтва, а також розформування і переходу до рук німців більшості кораблів Чорноморського Флоту.⁷

Такий стан речей тривав аж до осені 1918 року, до моменту створення нової організації збройних сил Гетьманату. У вересні того ж року Рада Міністрів (інспірована гетьманом П. Скоропадським) втілила в життя структурно-організаційний план Армії Української Держави. Згідно плану мало повстati вісім корпусних операційних з'єднань. Кожен з корпусів мав складатися з двох дивізій піхоти, трьох бригад артилерії, полку кавалерії і колони броньованих автомобілів. Крім корпусів мали також організувати чотири кавалерійські дивізії та самостійну сердюцьку (пішу) дивізію.

У сфері адміністрації планували організувати вісім корпусних штаб-квартир і 108 органів місцевої адміністрації, які мали функціонувати на рівні району. Штат війська повинен був нараховувати 175 генералів, 14 980 офіцерів і 291 221 сержантів і солдатів. Розбудова армії мала відбуватися за рахунок призовної системи. Перший призив, результатом якого мало бути 85 000 призовників мав відбутися 15 XI 1918 р. Наступний, в якому планувалося набрати 79 000 осіб мав бути проведений навесні 1919 р. Основне обладнання новоствореної Армії Української Держави мало бути передане німцями з засобів, здобутих ними в російській армії.

Крім регулярних збройних сил був намір також призначити або активізувати регіональні козацькі частини. Відповідне рішення з цього питання видав гетьман П. Скоропадський в жовтні 1918 року. Згідно нього козаки мали творити територіальні полки, які підпорядковувалися Кошу, губернського рівня. На чолі Коша стояв кошовий отаман, якого призначав П. Скоропадський. В цілому питаннями, пов'язаними з діяльністю козаків, мала займатися Велика Козацька Рада.⁹ Як бачимо, такий спосіб організації козацького війська мав привести до формування системи захисту території України.

Однак прийняті основи організації армії української доби Гетьманату значно перевищували військові можливості молодої держави. Як зазначає, спираючись на факти дослідник Дмитра Дорошенка, професор Володимир Мендрецький – загальний стан збройних сил сягав ледве 65 000 офіцерів і солдатів. Повну бойову готовність репрезентувало лише кілька з'єднань і частин. Це були такі дивізії: сердюцька, запорізька (так звана Натієвська), 1-а Козацька (так звана Сіра) Дивізія, а також Полк Січових Стрільців. Крім того як поліцейські війська виступало 139 охоронних сотень і 86 кінних загонів.¹⁰

Додатково 17 жовтня 1918 року розпочати створення Спеціального Корпусу. Його базу мали складати добровольці, наймані з офіцерів і молодших командирів колишньої російської армії до 35 років. Передбачалося, що цей корпус досягне кількості 20 000 солдатів, що складатиме еквівалент двох піхотних дивізій. Спеціальний Корпус повинен був підпорядковуватися безпосередньо гетьманові, і не входив до складу Армії Української Держави. Її призначення було ведення боротьби з більшовиками на південно-східних і східних територіях України. Солдати корпусу виступали в російському обмундировані. З цієї армії прийнято також вигляд військових звань.¹¹

Однак ця армія, як і створені паралельно так звані дружини добровольців тяжіли до Збройних Сил Півдня Росії генерала Антона Денікіна. Орієнтуючись на Добровольчу Армію вони виступали за відновлення російської імперії і відкидали усілякі розрахунки щодо здобуття державної незалежності України. Тому 10 000-й контингент цих військ, який знаходився у Києві наприкінці 1918 року, почав атакувати українські частини.¹²

Розгорнутий П. Скоропадським план розбудови української армії не був реалізований. Головною причиною його невиконання було падіння уряду Гетьманату. 13 листопада 1918 року українські політики, об'єдналися в Український Національно-Державний

Комітет¹³, створивши новий осередок влади - Директорію Української Народної Республіки, яка складалася з п'яти чоловік. На її чолі стояв Володимир Винниченко, крім нього до складу Директорії увійшли: С. Петлюра, Федор Швець, Панас Андрієвський і Андрій Макаренко.

Початково Директорія розпоряджалася силами, що налічували біля 3 500 солдатів. Переважно це були Січові Стрільці, під командуванням Євгена Коновальця і Андрія Мельника. Директорія базувалася в Білій Церкві. Там же розпочалося повстання проти Гетьманату¹⁵. С. Петлюрі, який стояв на чолі військ Директорії, підпорядковувалася значна частина партизанських загонів¹⁶. Використовуючи ці сили С. Петлюра пішов на Київ і 14 грудня 1918 року заволодів столицею. Гетьман П. Скоропадський склав гетьманські повноваження і після передання влади своїй Раді Міністрів емігрував до Німеччини.¹⁷

Однак війська С. Петлюри недовго (від 1 лютого 1919 року він стояв на чолі Директорії) перебували в Києві. Після закінчення повстання частина військ, які до того часу підтримували Директорію, „вийшла” з її підпорядкування і або демобілізувалася, або самостійно вела подальші дії. Цей останній випадок стосувався переважно партизанських загонів. У цій ситуації в січні 1919 року проведено часткову редукцію Армії Української Народної Республіки. В результаті її на кінець цього місяця армія С. Петлюри становила бл. 21 000 солдатів. Ці сили змушені були, через більшовицьку загрозу, залишити столицю України. 5 лютого 1919 року в Київ увійшли більшовики¹⁸.

У березні 1919 року після проведення реорганізації сили Директорії спробували відвоювати столицю. Наступ, здійснений з бердичівського напрямку на Київ, не мав успіху. Більшовицька офенсива, змусила Армію Української Народної Республіки відступити на Волинь. Коли в середині травня 1919 р. більшовики зайняли Рівне, а польські війська Броди і Луцьк, петлюровські війська не мали куди відступати.

На території, що займала Армія Української Народної Республіки на Волині, було концентровано біля 30 000 солдатів, з чого 50% знаходилося в бойовій готовності. Другу половину цієї армії складали тилові частини, поранені і хворі, а також великі групи мародерів. Розпоряджаючись однак 15 000 армією в бойовому стані, С. Петлюра рішився на сміливі наступальні дії. Метою цього оперативного маневру мав бути прорив Армії Української Народної Республіки з Волині на Поділля. Вирішивши проводити наступальні дії С. Петлюра правильно розпізнав і використав сприятливу йому оперативну ситуацію, яка виникла на українському театрі воєнних дій. Нею було ослаблення більшовицької сторони наступом військ генерала А. Денікіна і повстання Донських Козаків.

Операція українських військ розпочалася 31 травня 1919 року. Головний удар було здійснено з дільниці Дубна і Кременця. Після тижня боротьби українські війська вийшли на рубіж: Дністер – Копайгород – Бар. В результаті цих дій війська С. Петлюри зазнали лише невеликих бойових втрат, спричинених несподіваними

діями супротивника (більшовиків). Значно більші втрати серед солдатів спричинив темп веденого маневру. Висока швидкість дій змусила Армію Української Народної Республіки залишити поранених і хворих, не говорячи, навіть, про мародерів.¹⁹

Поки Армія Української Народної Республіки проводила описаний вище проти-більшовицький наступ, її дії опинилися в орбіті зацікавлень Генерального Штабу Польського Війська. Оцінюючи, за період від 15 грудня 1918 до 15 лютого 1919 р. підпорядковані С. Петлюрі збройні сили, Генеральний Штаб Польського Війська визначив їх чисельність приблизно в 40 - 50 000 солдатів. Додатково у частинах само-захисту, що діяли головним чином в селах мало бути разом також бл. 50 000 людей.²⁰

Якщо йдеться про частини самозахисту, то виникали вони спонтанно у відповідь на реквізіційні дії центральних держав, підтримувані добровольчими польськими групами. Ці останні старалися відібрати українським селянам інвентар і дворове майно. В результаті так званого „сходу” неодноразово доходило до кровопролитної боротьби. Аrenoю їх була територія Поділля. Там в селі Ігнатівка створено 8 березня 1918 року перший самозахист. Відділи самозахисту почали функціонувати майже у всіх великих селах. Вони підняли також боротьбу з реквізіційними німецькими і австро-угорськими загонами. Місцевий опір селян в деяких селах був такий міцний, що військові підрозділи для його придушення використовували артилерію.²¹

Найбільший самооборонний загін повстав вже в 1917 році в київській губернії. Там в звенигородському районі створено осередок Вільного Козацтва. Згрупування налічувало біля 20 000 і успішно забезпечувало підлеглу територію, розбиваючи наступаючі в цей простір більшовицькі загони. Звенигородські Козаки мали в розпорядженні біля 10 000 гвинтівок (також кулемети), артилерію і автоброньовики. Коли Гетьманат наказав розформувати цю військову силу більшість зброї вдалося сховати. Було це справою Юрія Тютюнника, який був тоді уповноваженим Української Держави у справах ліквідації Вільного Козацтва.²²

Посилення руху самоорганізації збройних сил наступило в жовтні – грудні 1918 року. Тоді в багатьох регіонах України почали повставати великі озброєні частини, які отримали назву партизанські. Найбільшою силою такого типу була «махновщина»²³, чи загін атамана Зеленого (Данило Терпило). Цей останній в районі Трипілля зібрав під своєю командою партизанські загони і створив з них Дніпровську Повстанську Дивізію. Це утворення налічувало в бойовому стані бл. 3 000 солдат (повстанців; партизанів) і був у грудні 1918 року однією з найважливіших збройних сил Директорії.²⁴

Варто тут відмітити, що партизанські армії спиралися на беззаперечний авторитет своїх командувачів, які через це володіли необмеженою владою. Додатково контролюючи значну територію вони ввели власну адміністративну систему і самоврядування. Через це також часто не підкорялися центральній владі і вели бойові дії самостійно. Але компетенція цих дій часто обмежувалася територією контролюваною даною повстанською армією. Для прикладу можна згадати бої ведені «селянською армією» Чучપаків (Петро і Василь), які маючи резиденцію в околицях урочища Холодний Яр

відстоювали навколоїшні села аж до 1922 року.²⁵ Однак під час антигетьманського повстання українські селяни підпорядковалися військовим командуючим Директорії. Таким чином, вони спричинилися до переходу країни під контроль Директорії. Ймовірно з того ж приводу польський Генеральний Штаб взяв під увагу ці частини у своїх розрахунках.

Зважаючи на сили самозахисту ми можемо припустити, що на початку 1919 року С. Петлюра мав у розпорядженні бл. 100 000 солдатів, зосереджених в регулярних і нерегулярних загонах. Однак це приблизна кількість, оскільки частина з них піддавалася більшовицькій пропаганді і як відмічено в польському Генеральному Штабі „схильна була до переходу в Червону Армію”²⁶.

Також деякі командувачі Армії Української Народної Республіки пробували діяти самостійно. Прикладом може бути тут ген. хорунж. Володимир Оскілько. Спочатку він відіграв дуже позитивну роль в формуванні збройних сил підпорядкованих С. Петлюрі. Саме після повалення уряду П. Скоропадського він зумів зосередити під своїм командуванням біля 40 000 українських солдатів. Це формування, яке отримало називу Волинської Групи Військ Української Народної Республіки (начальник штабу ген. Всеволод Агапіїв) проводило успішну боротьбу з більшовицькими військами. На нараді командування Армії Української Народної Республіки, яку провів С. Петлюра 15 квітня 1919 року в Рівному, ген. В. Оскілько підтримав точку зору Головного Отамана і висловився за укладення миру і союзу з Річчю Посполитою.

На жаль, ледь через два тижні після згаданої вище наради він вирішив діяти самостійно. Розпоряджаючись значною збройною силою вирішив здійснити військовий переворот. Ця спроба, яка відбулась 29 квітня 1919 року в Рівному і полягала в заарештовуванні перебуваючих там членів уряду Української Народної Республіки на чолі з прем'єром Борисом Матросем, була невдалою. Генерал В. Оскілько разом із своїм начальником штабу прибув 13 травня 1919 року в Манієвічі і здався в руки польській владі.

Залишаючись в Польщі він запропонував співпрацю, яка полягала в організації на території Речі Посполитої українського політичного представництва і збройних сил. Ця пропозиція була предметом листа ген. В. Оскілька, написаного 24 травня 1919 року Юзефу Пілсудському. Останній відкинув пропозицію бунтівливого генерала. В. Оскілько був посаджений в таборі інтернованих в Домбі біля Krakova, а потім перебував в Шчип'орні.²⁷

Вчинок ген. В. Оскілька викликав хвилю заарештовувань серед офіцерів Північної Групи Військ Української Народної Республіки, підозрюваних за участь в змові. Ця ситуація мала негативний вплив на консолідацію середовища цієї озброєної сили. Варто підкреслити тут позицію Ю. Пілсудського, який лишився консеквентний в своїй позиції щодо С. Петлюри і відкинув пропозицію „несубординованого” генерала Армії Української Народної Республіки. Подібну позицію Голова польської Держави зайняв в питанні формування „польсько-російських дивізій”, які мали бути організовувані на подібних засадах як Литовсько-Білоруська Дивізія.²⁸

Така позиція Й. Пілсудського була обумовлена перш за все бажанням завершити польсько-український конфлікт стосовно Східної Галичини²⁹ і досягнути порозуміння з Українською Народною Республікою з метою спільногого протистояння більшовизму. Реалізуючи цей задум вже 24 листопада 1918 року Голова Держави відрядив до Києва польську делегацію, якою керував Богдан Кутіловський. Своє дипломатичне представництво направила в Польщу також Директорія. Цю делегацію прийняв в Бельведері Ю. Пілсудський 18 січня 1919 р. Переговори торкалися перспектив польсько-українського порозуміння. Українські представники отримали запевнення, що Польща готова до переговорів в питанні перемир'я, а також прийняття української дипломатичної місії.³⁰

Однак закінчилося все на взаємних деклараціях і українська делегація повернулася до себе. Однак виїзд української делегації не довершив подальших спроб зближення Ю. Пілсудського з С. Петлюрою. Взаємне зближення прискорив розвиток військової ситуації на території дій Армії Української Народної Республіки. Війська С. Петлюри не дивлячись на успіхи у боротьбі з більшовиками, були „вгамовані” Збройними Силами з Півдня Росії генерала Антона Денікіна. Генерал Денікін відмовився від укладання яких-небудь домовленостей з українським урядом в питанні здобуття незалежності Україною. Ця однозначна позиція генерала А. Денікіна призвела до зміни відносин між Українською Народною Республікою і Францією. Ця остання відкликала навіть свою військову місію зі Штаб Квартири українських військ.³¹

Як починання генерала А. Денікіна, так і поведінка Франції поставили С. Петлюру в дуже скрутне становище. Одним з можливих вирішень цієї проблеми було налагодження співпраці з Польщею. Очевидним прикладом цього було проведення переговорів представником України Борисом Курдиновським з польським урядом у Варшаві. Вони закінчилися підписанням польсько-української угоди 24 травня 1919 р. Найважливішими рішеннями цього документу – в цікавому для нас питанні – була декларація польського уряду про визнання незалежності Української Народної Республіки та надання військової допомоги її збройним силам.³²

На жаль, постанови травневої угоди в 1919 р. не були схвалені Директорією і С. Петлюрою.³³ Тим не менше, важке військове становище українців, спонукало С. Петлюру до зміни цілів і налагодження співпраці з Польщею. Шукаючи зближення з Річчю Посполитою він звернувся 9 серпня 1919 року з листом до Ю. Пілсудського. У цьому листі, як подає Владислав Побуг-Малиновський, складена була пропозиція *перенесення польсько-українських взаємин з існуючої до того часу площини антагонізму і боротьби на ґрунт взаємного порозуміння і узгодженої боротьби перед спільним ворогом.*³⁴

Згідно зі складеною в листі декларацією С. Петлюра направив у Варшаву делегацію свого уряду („Надзвичайна Українська Місія”), на чолі якої стояв Пилип Пилипчук. Польську сторону представляв Август Залевський, Ігнаци Ян Падеревський і особисто

Ю. Пілсудський. Перша офіційна зустріч відбулася 19 серпня. Тоді українська делегація представила документ, в якому порушено, зокрема, питання взаємної військової співпраці. У рамках цієї співпраці очікувалося ведення Польським Військом бойових операцій на українській території³⁵, а також взаємний обмін військовополонених.³⁶

Результатом проведених в другій половині серпня 1919 р. польсько-українських переговорів було підписання 1 вересня того ж року угоди про перемир'я. Цей документ у військових питаннях декларував дружню нейтральність обох Армій.³⁷ визначено також лінію „операційного розмежування”, яка повинна пробігати по осі Корець – Олевськ – Мозир.³⁸

Підписання польсько-українського перемир'я спричинило те, що Ю. Пілсудський почав розглядати С. Петлюру і Українську Народну Республіку, як серйозного союзника у боротьбі з більшовизмом. Звідси також в таємних директивах до Головного Командування Польського Війська і Польської Організації Військової Головної Комендатури 3-ї на Україні наказував підтримувати дії українського уряду. Ця підтримка повинна була проявлятися між іншим в дискретному підтримуванні УНР у війні з військами генерала Денікіна а також в створюванні (через агатіцію) впливу С. Петлюри на Україні.

Польська Військова Організація повинна була також вести розвідницьку діяльність відносно збору інформації про дії Червоної Армії, яка виступала проти Української Народної Республіки³⁹. Підписання 1 вересня 1919 року польсько-українського перемир'я дало надії на тісну співпрацю. Було воно також проголошенням майбутньої підтримки Річчю Посполитою українських прагнень⁴⁰

Дане порозуміння дозволило приїхати до Польщі наступної дипломатичної місії, на чолі якої стояв Андрій Ливицький.⁴¹ Результатом ведених ним розмов було підписання 2 грудня 1919 року декларації Української Народної Республіки, яка визначала головні політичні принципи відносно Речі Посполитої.

У військових питаннях цей документ забезпечував матеріальну допомогу з польського боку для Армії Української Народної Республіки, звільнення військовополонених і інтернованих а також транзит через польську територію озброєння і обладнання для України.⁴² Впроваджуючи в життя декларовані рішення Ю. Пілсудський дав згоду на формування українських збройних сил на польській території.⁴³

Услід за військовими діями продовжено політичні переговори, яких метою мало бути заключення міждержавного договору. Текст політичної угоди між Польщею і Українською Народною Республікою був підписаний уночі з 21 на 22 квітень 1920 р.⁴⁴ Основними питаннями, що складали його зміст, було, зокрема, визнання Річчю Посполитою права України на незалежність і Директорії як верховної влади Української Народної Республіки. Визначено в ній також первинні польсько-українські кордони і взятозобов'язання неукладти жодних міжнародних угод, спрямованих супроти себе.⁴⁵

У військовому аспекті інтегральною частиною цієї угоди була таємна „військова конвенція” підписана 24 квітня того ж року. Згідно неї польські і українські війська мали виступати разом як союзні війська. Військові операції мали проводитися під

керівництвом польського командування, але за попереднім узгодженням з Головною Комендантурою Українських Військ. Крім того декларовано обмін зв'язкових офіцерів і в міру можливості цілісне використання українських сил.⁴⁶

Однаковою мірою політична угода, як і військова конвенція були парадигмою, на основі якої розпочиналися спільні бойові дії обох держав супроти більшовицької Росії. Їх вираженням була тодішня українська операція Польського Війська, яка закінчилася оволодінням столиці УНР, – Києва (7.05.1920).⁴⁷ Ця операція розпочалася 25 квітня 1920 року.

На другий день її ведення Ю. Пілсудський видав *Звернення до мешканців України*.⁴⁸ Зазначив в ньому про тимчасове перебування Польського Війська на Україні, як союзницької армії, яка повинна допомогти цій державі повернути незалежність. Того самого дня звернення *До Народу України* видав також С. Петлюра. Стверджував в ньому, зокрема, що Польща прийшла на Україну з допомогою як союзник у боротьбі з московськими більшовицькими окупантами, і після закінчення війни з більшовиками польські війська повернуться на свою батьківщину.⁴⁹

Повернемось, однак, до проголошених вище аспектів взаємодії армії обох держав у війні супроти більшовицької Росії. Разом з підсиленням польських сил на антиросійському фронті почалася також організація українських відділів при Польському Війську. Ці сили мали бути використані на південно-східному відрізку фронту. Базою, на якій розпочато створення українських тактичних сполучень, були частини Армії Української Народної Республіки, які не пішли в грудні 1919 року в „зимовий похід“⁵⁰ з генералом Михайлом Омельяновичем-Павленком (старшим) і знаходилися в поблизу Камянця-Подільського. Другу частину цього резерву складали українські солдати, інтерновані поляками під час боротьби на Волині в Східній Галичині. Разом було це біля 3 500-4 000 солдатів, з яких понад 2 000 складали військовополонені.⁵¹ Полонені перебували від листопада 1919 року в тaborах для військовополонених і центрах інтернування між іншим в Пікуличах під Перемишлем – 699 осіб, Ланьцуті – 610 осіб і в Бресті Литовському – 778 полонених.⁵²

Ідея творення українських збройних частин при Польському Війську, спираючись на ці людські ресурси, з'явилася вже зимию 1920 року. Передбачаючи, що в майбутньому новостворені українські частини з'єднаються з силами ген. М. Омельяновича-Павленка (були вони ще в „зимовому поході“), вирішено, що до тактичних сполучень належатимуть зв'язані з ними організаційні структури. З цього ж міркування новостворені дивізії мали бути трибридні а також володіти відповідно міцною артилерією і кавалерією (в міру можливостей це мали бути полки цих видів оборони). Крім того до складу дивізії повинні були входити дивізійні підрозділи: саперів, технічні і інших служб. Крім шеренгових військ передбачалося сформувати запасні бригади, для використання при створенні ланок місцевої військової адміністрації, а одночасно мали вони бути базою поповнень для фронтових частин.⁵³

Всією справою, пов'язаною з формуванням українських частин при Польському Війську, керувало створене на початку лютого 1920 року Представництво у справах Українських на чолі з капітаном Юліаном Ульригом. Українські частини, що залишилися під її егідою, одержували озброєння, обладнання і фінансову винагороду. Що стосується фінансового забезпечення українських офіцерів (податки, фіксовані доходи і т.п.), то від 10 лютого 1920 року було воно зрівняне із зарплатою польських офіцерів.⁵⁴

У січні 1920 року змінено правовий статус українських військовополонених в таборі у Ланьцуті. Їх позбавили статусу полонених (інтернованих), а названо *військовими найманцями загальнодержавної принадлежності*. Такий стан речей був викликаний розширенням автономії засуджених. Крім того польське Міністерство Військових Справ планувало збільшити табір в Ланьцуті приблизно до 12 000 місць.

Збільшення кількості місць в згаданому таборі пов'язувалося з концепцією утворення в Ланьцуті одного з головних центрів формування українського війська. Ці плани однак не були реалізовані з огляду на вибух і розповсюдження епідемії тифу в ланьцутському таборі.

Однак перш, ніж з'явилася епідемія тифу, в Ланьцуті вже 8 лютого 1920 року почалося створення Самостійної Дивізії Січових Стрільців. Її командувачем був призначений перебуваючий в ланьцутському таборі разом з частиною давнього Корпусу Стрільців Січових полк. Марко Безручко (згодом генерал української армії). Однак вибух епідемії тифу змусив польську сторону змінити місце формування цього відділу і ростки дивізії полк. Марко Безручко було перенесено до Бреста Литовського, де продовжено її формування. Там також перейменовано назву дивізії з Самостійної Дивізії Січових Стрільців на 6-у Дивізію Стрільців. Розпочато також творення 6-ї Запасної Бригади, яка повинна була складати додатковий загін згаданої дивізії.

Бойову готовність 6-а Дивізія Стрільців досягла незадовго до початку української операції Польського Війська в 1920 році. На 25 квітень того ж року її кількість становила 239 офіцерів, 1 886 солдатів, 346 коней, 4 гармати і 36 кулеметів. Організаційно складалася вона з 15-ї і 16-ї Бригади Піхоти, полку артилерії, дивізіону кавалерії, групи саперів і служб.⁵⁵ Починаючи з 8 лютого до 10 березня 1920 року Представництво у справах Українських видало на формування 6-ї Дивізії Стрільців 18 000 000 польських марок.⁵⁶

11 лютого 1920 року в Камянці-Подільському почалося творення 4. Стрілецької Бригади і 2. Запасної Бригади. Перший із згаданих відділів був організовуваний отаманом Миколою Шараповим, а для її комплектації використано 1. Полк піхоти, так званої новонаbraneої. Крім того в Ямпільському та Могилівському повітах сформовано невеликі частини, що мали партизанський характер.

Діючи в тилу Червоної Армії вони приймали в свої ряди українських солдатів, які переховувалися від більшовиків або денікінців. У лютому і березні 1920 року ці війська були включені в бригаду стрільців, якою командував полк. Олександр Удовиченко і були підтягнені до Могильова. Звідти під тиском Червоної Армії бригада полк О. Удовиченка відступила в напрямі польського фронту і зайняла його

відрізок в поблизу Калуш – Нова Ушиця (Усть Нова). Полк. О. Удовиченко посилив ряди своєї бригади, включаючи до неї найманців, а також українських дезертирів з Добровольчої Армії генерала А. Денікіна, війська якої підійшли до району Нової Ушиці (Усть Нової). Крім українців до складу бригади увійшли частини донських і кубанських Козаків. У березні 1920 р. бригада полк. О. Удовиченка складалася з 1-го полку піхоти, галицького батальйону, 4-ї Галицької Бригади, Полку Донських Козаків, загону кавалерії полк. Білецького, загону кавалерії полк. Смаглія, Кінної Кубанської Сотні капітана Юшкевича, дивізіону кінної артилерії і технічної роти.⁵⁷

Українське Міністерство Військових Справ наказом № 119 від 20 березня 1920 року наказало з'єднати 4-у Бригаду Стрільців з загонами полк. О. Удовиченка, і створити з них 2-у Дивізію Стрільців. Командування цим з'єднанням взяв на себе полк. О. Удовиченко. 25 квітня 1920 року зосереджена в околицях Жваньчика 2-а Дивізія Стрільців налічувала: 317 офіцерів, 1 462 солдатів, 407 коней, 7 гармат і 29 кулеметів. Організаційно складалася вона з 4-ї і 5-ї Бригади Стрільців, Бригади Артилерії, полку кавалерії, технічного батальйону і служб.⁵⁸ В моменті розпочинання української операції Польського Війська 2-а Дивізія Стрільців входила до складу 6-ї польської Армії під командуванням генерала Вацлава Івашкевича. Українське з'єднання зайніяло південний відрізок фронту польської армії, вздовж лінії від Калуша до Нової Ушиці (Усть Нової).⁵⁹ Загалом можна оцінити, що українські сили, які виступили в початковому періоді української операції Польського Війська налічували разом: 556 офіцерів, 3 348 солдатів а також володіли 11 гарматами і 65 кулеметами.⁶⁰

17 квітня 1920 року Ю. Пілсудські видав оперативний наказ № 2800/ІІ, в якому наказував привести в готовність вихідне угруповання до операції на Україні. Згідно з цим наказом у складі 6-ї польської Армії знаходилась вище згадана 2-а Дивізія Стрільців. Натомість 6-а Дивізія Стрільців повинна була приєднатися до складу 2-ї польської Армії.⁶¹ Вищевказаний наказ був уточнений „Оперативним розпорядженням щодо наступу на Україні“ (нр. 2801/ІІІ), в якій вказані докладні завдання для окремих армій, опергруп і з'єднань також задано термін початку дій на 25 квітня 1920 року.⁶²

Згідно з цим розпорядженням завданням української 6-ї Дивізії Стрільців, яка повинна була діяти спільно з 15-ою Дивізією Піхоти було досягнення, в перший день операції, лінії ріки Тетерів, захоплення мосту в Чуднові і вихід передовим відділом на висоту Михаленок. Під час дій дивізія та повинна була рухатися в поясі між дорогою Звягель – Житомир та залізничною колією Мирополь – Бердичів із завданням утримування тактичного зв'язку між 2-ою Армією і Групою генерала Едварда Сьміглого-Ридза. Для виконання цього завдання до складу 6-ї Дивізії Стрільців додатково призначено один батальйон 1-ї Дивізії Піхоти Легіонів.⁶³

Наступальні дії розпочалися о 3.20, 25 квітня 1920 року. Вони були ведені з великою швидкістю і після прориву слабкого російського захисту вдалося оволодіти Овручем, Норинськом, Кремном, Вільском та Чудновим. Після захоплення цих місцевостей вда-

лися до переслідування військ Червоної Армії, що відступала. Переслідування велося в напрямку Києва та Житомира. З першого дня наступу варто зазначити перехід на польську сторону 2-ї і 3-ї української бригади, які знаходилися у складі Червоної Армії. Разом із згаданими військами перейшло на сторону Польського Війська (до 28 квітня) біля 11 500 солдатів разом з 44 гарматами і 45 кулеметами.⁶⁴

Після переходу на сторону польського фронту ці війська були роззброєні. Частину їх особових складів направлено в осередки інтернування в Східній Галичині. Частину офіцерів включено до відділів ген. М. Омельяновича-Павленка, а з іншої частини утворено запасну бригаду. Ця Бригада увійшла до складу формованої в районі Могильова 5-ї Херсонської Української Дивізії. На жаль, запасна бригада не відзначилася відвагою в подальшій боротьбі, оскільки в серпні 1920 року вона залишила свій відрізок фронту в дільниці Городенки і разом з артилерією а також таборами пройшла через Карпати в Чехію.⁶⁵

Наступну групу українських солдатів, цього разу „здобутих” під час боротьби за Козятин (26-27 квітня), складали стрільці 1-ї Бригади, що знаходилася у складі Червоної Армії. Після закінчення боротьби за вище вказану місцевість на польську сторону перейшло біля 1 500 українських солдатів. Вони були використані для поповнення рядів Армії Української Народної Республіки.⁶⁶

27 квітня 1920 року закінчилася перша фаза української операції Польського Війська. Польські війська досягли рубіжу, заданого їм на цю фазу і вийшли на лінію: Чорнобиль – Коростишів – Козятин – Калинівка – Жмеринка – Могилів. Наступного дня розпочався другий етап операції, який Головний Командуючий видав в Оперативному Розпорядженні № 3155/ІІІ. S.S⁶⁷ Головне завдання в цій фазі виконувала Група генерала Едварда Сьміглого-Ридза, піхота якої до 30 квітня 1920 року вийшла на рубіж: Яруга над Дністром – ріка Бушка – Немирів – Липівці – Сквіра – Жидівці – Брусилів – Ставищі – Пясківка. Натомість кавалерія перемістилася в Білу Церкву і після встановлення тактичного зв'язку із 3-ю Кінною Бригадою, що знаходилася в Хвастові, перейшла залізничну лінію що йде з Черкас до Києва.⁶⁸

3 травня 1920 року з'явився наказ Головного Командуючого № 4075/ІІІ S.S про наступ на Київ.⁶⁹ Головне завдання в наступі на місто повинна була виконувати Група генерала Едварда Сьміглого-Ридза, яку переименовано на 3-ю Армію. Її командувач видав 4 травня власний оперативний наказ про напад на Київ.⁷¹ Діюча тепер у складі 3-ї Армії українська 6-а Дивізія Стрільців мала разом з 1-м батальйоном 5-го полку піхоти легіонів, на світанку „дня X” (день початку дій мав бути призначеним окремим наказом) прорвати і захопити лінію опору супротивника на відрізку: Бобриця – Малютинка. Потім це тактичне сполучення повинно було перейти в резерв 3-ї Армії і сконцентруватися в районі Шахравщина – Боярка. Це завдання однак не було виконане, тому що запланований на 8 травня 1920 р. штурм міста виявився недоцільним, через відступ Червоної Армії за Дніпро а до Києва увійшли вже польські передові розвідувальні загони. Ще два дні ведено боротьбу з росіянами, які створили оборонну

лінію на східному березі Дніпра, але не змінили загальної позиції на території міста. З того стану справ ми можемо зробити висновок, що на лінії Дніпра в Києві закінчилася українська операція Польського Війська в 1920 році. Наступним етапом боротьби на цій території будуть стримуючі дії, ведені супроти наступу Червоної Армії. Перш, ніж перейти до аналізу участі союзних українських відділів я постараюся коротко оцінити існуючі до того часу плани і досягнуті результати в сфері створення українських військ. На жаль, ми мусимо відмітити, що однаковою мірою як в політичному аспекті, так і у військовому не вправдалися розрахунки Ю. Пілсудського і С. Петлюри щодо відновлення української держави. Не удалося перш за все створити сильної армії, яка була б в стані протистояти російським військам Південно-західного Фронту. Незважаючи на те, що на боці Польського Війська масово не виступила українська армія, не можна не відзначити її збройного зусилля в київському поході. Ряд частин Армії Української Народної Республіки хоробро боролися із спільним ворогом.

Належить згадати – вже вдруге – 2-у Дивізію Стрільців, яка билася за Могилів, заволодівши містом 27 квітня 1920 року. 2 травня того ж року це тактичне сполучення заволоділо відрізком фронту між місцевостями Борівка – Рожнятівка, не втрачаючи зв'язку з польською 18-ю Дивізією Піхоти. Натомість 6-а Дивізія Стрільців йшла в київському напрямку і разом з польськими військами увійшла до столиці України.⁷¹

Однак це не були всі українські сили, включені в боротьбу з Червоною Армією з польської сторони. Під час київської експедиції в тилу російських військ знаходилася частина загонів Армії Української Народної Республіки, що часто згадується в польських документах як „Армія Павленка”. Ця Армія 2 травня 1920 року згідно з наказом С. Петлюри розпочала марш з метою переходу лінії фронту і об'єднування з польськими відділами. Після прориву лінії фронту в районі Вапнярки „Армія Павленка” зосередилася в околицях Ямполя, де дійшло до зустрічі з роз'їздами 2-ї Дивізії Стрільців, яка оволоділа цим містом.⁷²

Після закінчення „зимового походу”, „Армія Павленка” потребувала відпочинку і часу на проведення реорганізації а також проведення поповнень. Тому цю армію направлено в район Могиліва, розміщуючи її в навколишніх селах.⁷³

Всі сили, які прибули з ген М. Омельяновичем-Павленком складалися із: Запорізької Дивізії під командуванням отамана Гулля. Ця дивізія нараховувала: 140 офіцерів, 1 100 солдатів, 25 карабінів і 6 частин. Волинська Дивізія, під командуванням Ю. Тютюнника налічувала 110 офіцерів, 840 солдатів, 20 кулеметів і 4 частини. Галицька Кінна Бригада – під командуванням отамана Льва Шепаровича налічувала 90 офіцерів, 620 уланів та 6 кулеметів, Збірного Полку Кавалерії під командуванням плк Григорія Чижевського нараховувала 27 офіцерів, 170 уланів і 4 кулемети, Кінна Сотня Штабу Армії, мала 12 офіцерів, 160 солдатів і 4 кулемети. Разом „Армія Павленка” налічувала: 479 офіцерів, 3 840 солдатів, 89 кулеметів і 12 частин. Це була кількість загальна. В бойовому стані армія мала 2 100 багнетів і 580 шабель.⁷⁴ Це не були чисельні сили. Намагаючись збільшити кількість армії і почати відновлення українських збройних сил,

15 травня 1920 року проведено мобілізацію призовників 1897 і 1898 років в ямпільському та могилівському повітах та частково в устиновому. Мобілізацію вели окремі частини. Вона закінчилась 27 травня 1920 року.⁷⁵

Під час мобілізації „Армія Павленка” і 2-а Дивізія Стрільців полк. О. Удовиченка були піддані польській ревізії. Інспекцію проводив згідно з наказом Головнокомандуючого Польського Війська № 4852/IV С.С. генерал Францішек Кралічек-Крайовські, командуючий тоді 18-ю Дивізією Піхоти. У представленому після цієї ревізії Головному Воєначальникові рапорті оцінюючи бойову здатність окремих відділів і видів зброї, він писав:

Піхота: погано вдягнена обдерта, без близни, особливо сутужно з одягом у офіцерів. Багато босих людей і частина без гвинтівок. Повний брак амуніції. Добра дисципліна. Всі відділи київської, волинської і запорізької піхоти складаються з офіцерів і молодших командирів дивізії. Конніца: вдягнена в національне неоднорідно, але добре озброєна. Коні хороши, дисципліна зразкова. Бойова здатність кінніци в середньому нормальна. Полк чорних Козаків запорізької дивізії і полк жовтих Козаків Мазепи волинської групи, перевершує значно бойовою здатністю всі інші відділи. Артилерія: волинська, київська і запорізька дивізії через малу кількість хороших гармат не репрезентують значної бойової здатності, але офіцери і солдати є гарно вивчені при належному поповненні можуть незабаром репрезентувати боєздатні частини артилерії. Повна нестача технічних підрозділів у волинській, київській, запорізькій дивізії і галицькій бригаді.

2-а див. [дивізія – прим. Е. С.] полк. Удовиченка ще недостатньо дисциплінована і не представляє значної бойової вартості і як я чув від одинарних офіцерів і від плк Удовиченка, солдати дуже схильні до дезертирства. Офіцерський корпус в цій дивізії представлено добре.

Підсумковуючи, можна сказати, що тепер лише кінниця є в бойовій готовності. Всі інші військові частини - при відповідному поповненню, озброєнню і хоча бід-кількаденному дисциплінуванню⁷⁶.

Оцінюючи ген. Омельяновича-Павленка, ген. Ф. Кралічек-Крайовські писав:
*Отаман Омельянович-Павленко робить враження людини дуже інтелігентної, енергійної і надзвичайно скромної. Як я дізнався від його офіцерів (.) вони його обожнюють як офіцери, так і солдати, і називають Дідом, хоч він має ледь за 50 років і зовсім на діда не схожий.*⁷⁷

Далі оцінюючи генерала Омельяновича-Павленка з огляду на його діяльність і поглядів на питання незалежності України ген. Ф. Кралічек-Крайовські стверджує: З розмови з отаманом Павленком і його офіцерами я виніс враження, що отаман Павленко є однодумцем в політиці з головним отаманом Петлюрою. Отаман Павленко особисто мені сказав, що він всією душою прагне вільної України і як солдат буде йти в цьому напрямку до створення України, але під час якихось більших ідеологічних конфліктів в українському народі, або якищо уряд не буде в стані все йому надати, для організації армії, він тоді складе повноваження командуючого армією.

Розвиваючі збройні сили, ген. Омельянович-Павленко мав намір утворити з підпідрядкованих їйому сил п'ять дивізій, кожна мала складатися з двох кінних полків, трибатальйонної бригади піхоти, дивізіону артилерії з восьми розрахунками і технічного батальйону. Ці дивізії з часом (разом з прибувшими добровольцями) повинні були стати корпусами. Крім регулярних військ, ген. Омельянович-Павленко хотів зберегти збройні загони в селах, під командуванням призначених ним старших за віком офіцерів.⁷⁹

Ці починання вимагали значної організаційної роботи, а перш за все часу. Останнього однак бракувало, оскільки на виконання цих важливих завдань „Армія Павленка” мала майже три тижні, тому що вже 26 травня 1920 року зайняла лінію фронту від села Грушки над Дністром через Ольшанку до залізничної станції Вапнярка.⁸⁰

Не зважаючи на вихід на лінію фронту, як і раніше ведено організаційну роботу і повнення армії. В результаті цього особовий склад „Армії Павленка” в окремих загонах виріс і на 1 червня 1920 року налічував: у Запорізькій Дивізії – 228 офіцерів, 1310 солдатів і 278 новобранців (не перепідготованих). У Волинській Дивізії – 158 офіцерів, 1022 солдатів і 271 новобранців. У Київській Дивізії – 160 офіцерів, 681 солдат і 322 новобранців. У Херсонській Дивізії – 97 офіцерів, 1779 солдатів і 423 новобранців. У Збрічному Полку Кавалерії – 34 офіцерів, 260 уланів і 19 новобранців. Крім того в штабі армії знаходилося 30 офіцерів, 102 солдати і 71 рекрут.⁸¹ В інших українських загонах, що виступали з боку Польського Війська, було: у 2-ї Дивізії Стрільців – 358 офіцерів і 1 039 солдатів⁸², а в 6-ї Дивізії Стрільців – 239 офіцерів, 2 253 солдати і 9 цивільних осіб.⁸³

Підсумовуючи балансу вищевказаних підрахунків ми можемо стверджувати, що загальний стан української армії на межі травня і червня 1920 року в бойовому стані становив: 1 304 офіцерів, 8 446 солдатів і 1 384 новобранців. Найбільшу чисельність ця армія досягла 12 червня 1920 р., коли налічувала: 2 814 офіцерів, 15 308 солдатів і 1 617 новобранців. В її оснащенні знаходилося 7 215 карабінів, 199 кулеметів, 37 гармат, 1 225 шабель а також 489 685 карабінових набоїв і 2 284 артилерійських снарядів.⁸⁴

Пізніше ці підрахунки колибалися в межах бл. 20 000-22 000 солдатів. Аналізуючи розвиток української армії з огляду на її розвиток, можна стверджувати, що малий наплив добровольців в її ряди був продиктований перш за все браком рішучої підтримки з боку українського суспільства політики С. Петлюри. З безпосередніх причин належить вказати на помилки, сконцентровані ген. М. Омельяновичем-Павленко у формуванні армії. Не докладав він зусиль щоб провести комплексу мобілізацію, а погодився на існування своєрідного виду „самозахисту”, який формувало збройне селянство в окремих селах. Цей „самозахист” був дуже тісно пов’язаний з територією, щоб можна було його використати в опертівному масштабі. Це прив’язання до окремого села вплинуло на формування винятково регіональних поглядів, не уміючи переорієнтувати своє мислення на загальнодержавне. Зосередження на позиціях регіоналізму призвело до того, що слабкі групи окремих сіл були з легкістю ліквідовані Червоною Армією. Наступною причиною слабкого розвитку української армії була дуже короткочасна мобілізація, яка додатково мала лише регіональний характер.⁸⁵

Аналізуючи структурну організацію Армії Української Народної Республіки, ми можемо відмітити, що у складі окремих дивізій значний відсоток складали кінні загони. Цей факт беззаперечно вказує, що ген. М. Омелянович-Павленко, з досвіду „зимового походу” у сфері ведення швидких дій, старався надати своїй армії велими мобільного характеру. Знав він добре, що слабка армія, а до того ж мало рухлива, не мала сенсу існувати на тодішньому полі бою в Україні.

На межі травня і червня 1920 року лінія польсько-російського фронту в Україні розтягувалася від Яруги над Дністром до київського передмістя і далі уздовж Дніпра, аж по гирло Прип'яті. Відрізок фронту від Яруги до Липівця займала 6-а Армія, у складі, якої знаходилася „Армія Павленка”. Далі від Липівця до Василькова розташовано 2-у Армію, а 3-я Армія у складі, якої була 6-а Дивізія Стрільців займала позиції від Києва, аж до гирла Прип'яті.⁸⁶

З цих позицій українські сили розпочали ведення тормозних дій. У напрямку діяння „Армії Павленка” 5 червня 1920 року, після сильної артилерійської підготовки росіяни розпочали наступ. Він був виконаний на лінії українського захисту, що знаходилася на схід від села Вербка. Початково з огляду на значну перевагу супротивника в автоматичній зброї та артилерії, українські загони змушені були відступити. Однак після переорганізування і введення в бій резервів перейшли в контртаку. Внаслідок цієї протидії відкинуто частини 41-ї Дивізії Стрільців Червоної Армії, витісняючи їх з Вербки і Кетрос.⁸⁷

Користуючись успіхом українці переслідували супротивника, який відступив, і відбили місцевість Ольшанку. Однак росіяни прагнути повернути втрачені позиції атакували 8 червня 1920 р. Ольшанку і Слобідку. Після двогодинної битви, в якій відзначилася українська кавалерія, виконуючи наступ на крила супротивника і завдаючи йому важкі втрати, більшовицькі атаки зазнали поразки. У цій ситуації військові частини супротивника відступили, зайнявши схили на схід від Ольшанки і Слобідки, де перейшли до оборони.⁸⁸

Вранці 9 червня після артилерійської підготовки загони Червоної Армії знов вдарили на лінію захисту „Армії Павленка” на відрізку від Дністра до Кетрос. Внаслідок цього удару українські частини були змушені відступити. Звільнivши попередньо займані позиції, вони зайняли оборонний рубіж спираючись на пагорби на захід від Кетрос. З цього рубежу українці перейшли в контртаку, в результаті якої їм вдалося випередити супротивника і відтворити попередньо заняту лінію захисту. Більшовицькі загони відступили у напрямі Козячої Слободи і повторно зайняли пагорби в районі Ольшанки. Не одержавши успіху в цьому напрямку (праве крило „Армії Павленкі”) супротивник розпочав з год. 15.00 того самого дня чергову атаку на українські позиції. Цього разу більшовики вдарили спереду з вихідних позицій, що знаходились в районі села Вільшанка у напрямку Вербки, Шляхецької Слободи і Вербецької Слободи. Українські війська, що знаходилися на цьому відрізку змушені були відступити. Відступивши „Армія Павленка” зайняла лінію річки Марківки і укріпилася на схилах, розташованих уздовж її правого берегу.⁸⁹

10 і 11 червня 1920 року більшовики як і раніше атакували українські позиції, не вдалося їм однак перервати лінію фронту. Захоплені супротивником його відрізки знову здобувалися контратаками захисників. 12 червня 1920 року в результаті укладеного порозуміння між командувачем української армії а командувачем 6-ї Армії, українцям призначено окремий відрізок фронту, лінія розмежування якого пропігала уздовж осі: Шляхецька Слобода, Петронівка, Стіна, Пилипи, Березівка (всі місцевості до 6-ї Армії включно).

Землі, розташовані на південь від цієї лінії, аж до Дністра визначалися як лінія фронту для „Армії Павленка”. Винятковість дій надавалася в цьому українській армії - польські війська не вели в цьому районі жодних дій.⁹⁰ Однак недовго „Армія Павленка” відстоювала призначений їй відрізок фронту, оскільки вже 13 червня розпочала відступ у західному напрямку. Продиктований він був загальним відступом Фронту генерала Антонія Лістовського, з наказу Ю. Пілсудського. До 21 червня українські загони і 6-а Армія досягли призначених ліній відступу, які в цілому пробігали через Іванівку – Лозове – Кордіївку – Латишів, аж до Лубаря.⁹¹ Під час відступу на цей рубіж загони „Армії Павленка” здійснили атаку з Бухотинки на Феліціянівку і Боровицю. Після завзятої битви вони розбили супротивника, який відступив у східному напрямі. Переходячи до часткового відступу вони тимчасово заволоділи: Бачинцями, Моївкою, Феліціянівкою і Борувкою. Здобуто дві важкі гармати, 50 возів, польові кухні і телеграфічне устаткування.⁹²

У той же час Київська і Волинська Дивізії виконали рейд на Черніївці, які зайнято після важких боях, наносячи супротивникові втрати в розмірі 150 убитих і бл. 200 взятих в полон із 364-го і 367-го полків піхоти Червоної Армії. Українські втрати в цьому рейді становили двох вбитих і 15 поранених. Після рейду українські дивізії повернулися на попередньо зайнятій рубіж оброни.⁹³

На початку липня 1920 року росіяні відновили свої атаки на відрізок фронту займаного „Армією Павленка”. Українці хоробро відстоювали лінію фронту, але не дивлячись на локальні успіхи, змушені були відступити на захід. Цей відступ, як і попередній був продиктований, відходом польських військ на лінію Збруча і Стиру. Уночі з 13 на 14 липня „Армія Павленка” переправилася через Збруч і зайняла позиції на правому березі цієї річки.⁹⁴ Оцінюючи тормозні дії „Армії Павленка”, слід підкреслити велике уміння використовувати для захисту місцеві перешкоди (ріки – притоки Дністра), а також високу здібність маневрування під час ведення дій. Завдяки цій маневреності (активності) компенсовано перевагу супротивника.

Подальшу боротьбу „Армія Павленка” вела на лінії Збруча. В даний час більшість польських сил пробувало припинити і розбити 1-у Кінну Армію Семена Будьонного. 19-26 липня 1920 року українські загони провели важкі бої з Червоною Армією на лінії цієї ріки. У боях над Збручем, особливо на схилах на захід від села Сидорів, українці завдали супротивникові великих втрат. Особливий удар цієї боротьби випав на долю частин 3-ї Дивізії, а також Збірної Кінної Дивізії. 26 липня 1920 року „Армія Павленка” з наказу свого командувача залишила лінію Збруча і відступила на рубіж річки Серет.

Обороняючись на лінії рік Серету і Стрипи українські загони відбивали атаки 41-ї Стрілецької Дивізії і 8-ї Дивізії „Червоного Козацтва”. З цих позицій „Армія Павленка” відступила (з огляду на загальний відступ польських сил) за Дністер. Більшовики багато разів пробували зламати українську оборону і форсувати Дністер. Ці спроби не досягли задуманої мети. Найбільшим українським успіхом скінчився проведений 27 серпня 1920 року рейд на російські позиції. Дане звдання реалізували 3-я і 4-а Дивізії, які вдарили з Ніжинова у напрямку Монастирища. Наступаючим українським з'єднанням вдалося прорвати більшовицький фронт і майже зовсім розбити 123-ю і 124-у Бригади Червоної Армії.⁹⁶

Під час, коли „Армія Павленка” вела оборонні дії над Дністром, польські сили в результаті протиудару над Вепром перехопили оперативну ініціативу. Не дивлячись на це війська російського Південно-західного Фронту розпочали 25 серпня 1920 року наступальні дії. Призвели вони до битви під Замостям і Хрубешовом (29 серпня – 6 вересня), яка увінчалась успіхом польських військових частин. У битві під Замостям відзначилася 6-ф Дивізія Стрільців, яка обороняла міста від конниці С. Будьоного.⁹⁷

У середині вересня 1920 року розпочався польський наступ на південному фронті. Армія Української Народної Республіки в той час продовжувала похід на схід і досягла 11 жовтня 1920 року лінію ріки Лозова, де закінчилася співпраця з Польським Військом. Те завершення спільніх дій було продиктоване підписанням польською і російською сторонами 12 жовтня 1920 року договору про перемир'я. У цій ситуації Річ Посполита односторонньо припинила договір з Україною з квітня 1920 р. Серед рішень мирної угоди (стаття II) обидві сторони взаємно зобов'язалися, не підтримувати „чужих воєнних дій, направлених супроти другої сторони”. У цій ситуації Річ Посполита односторонньо денонсувала угоду з Україною з квітня 1920 р.

Спираючись на рішення угоди про перемир'я Голова Держави наказав інституціям і Армії Української Народної Республіки залишити територію Польщі. Вони повинні були виконати це до 2 листопада 1920 року. Перш ніж це сталося, виданий був останній документ для війська Української Народної Республіки датований 18 жовтня того ж року. Звертаючись в ньому до українських солдатів Ю. Пілсудський, зокрема писав:

*Від імені польської армії я вітаю армію Української Народної Республіки в момент, коли відроджена і змінена, окреслює вона собі нові цілі, від яких, можливо, залежить майбутнє Європи. (...) Тепер, після двох років важкої боротьби з варварським загарбником, я прощаюся з величезними військами Української Народної Республіки, та стверджую, що в найважчі хвилини, серед нерівної боротьби вони високо несли свій прапор, на якому виписаний девіз: <<За нашу і вашу волю>>, є визнанням віри кожного чесного солдата.*⁹⁸

Примітки

- ¹ : 1 Під час I світової війни російська армія мобілізувала 15 755 000 солдатів. Біля 6 000 000 походило з України. A. Kolańczuk, *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917-1921*, Przemyśl 2003, s. 12. W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1990, s. 330-332.
- ² T. A. Olszański, *Historia Ukrainy XX wieku*, Warszawa [brw], s. 41.
- ³ Кровопролитні бої з більшовицьким Фінським Корпусом тривали від 10 в 26.02.1918 р.
- ⁴ T. A. Olszański, op.cit., s. 46. Перші сполучення Вільного Козацтва, що повстали самотужки, як добровольчі сили в квітні 1917 р. в районі Звенигородки. Рішення про формальну так зв. організацію Вільного Козацтва виникла на II Всеукраїнському З'їзді Військових Делегатів, який засідав у Києві 18-23.06.1917 р. цей З'їзд надав їм характер військ територіального захисту з правом демократизації внутрішніх взаємин. Проявлялася вона в т.ч. у виборності офіцерів. Отаманом Вільних Козаків лишився ген. П. Скоропадський. На Конгресі Вільного Козацтва, який відбувся в жовтні 1917 року в Чигирині, чисельність цієї сили була бл. 60 000 солдатів. W. A. Serczyk, op.cit., s. 332-333.
- ⁵ В серпні 1918 року ці сили налічували вже понад 400 000.
- ⁶ Війська Габсбургської Монархії окупували територію, розташовану вздовж лінії: на північ від Луцька і Козятині через Самгородок, Умань, Кременчук до Сінельникова (на схід від Єкатеринослава) далі до Азовського Моря в районі Бердянська, лінія та знову поверталася до Дніпро під Олександрівкою і далі вздовж Дніпра в Чорне Море. Території, що знаходяться поза уявленою вище лінію, знаходилися під німецькою окупацією. T. A. Olszański, op.cit., s. 48-49.
- ⁷ Розформовано українську армію, яка налічувала біля 15 000. Роззброєно в т.ч. Полк Стрільців Січових і Дивізію Синьожупанників(„Блакитну”) з 5000 солдатів. З Дивізії Сірожупанников („Cipoї”) утворено полк. T. A. Olszański, op.cit., s. 51.
- ⁸ В. Верига, *Визвольні змагання в Україні 1914-1923 pp.*, Львів 1998, т. 1, с. 334-340; W. Mędrzecki, *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku*, Warszawa 2000, s. 261.
- ⁹ W. Mędrzecki, op.cit., s. 261.
- ¹⁰ Ibidem, s. 268.
- ¹¹ Ibidem.
- ¹² Ibidem, s. 269.
- ¹³ "Український Національно-Державний Союз".
- ¹⁴ В. Верига, op.cit., т. 1, с. 378; W. A. Serczyk, op.cit., s. 353-354.
- ¹⁵ В. Верига, op.cit., т. 1, с. 382-391.
- ¹⁶ Згідно даних Тадеуша Анджея Ольшанського повстанські сили нараховували в регулярних силах біля 40 000 солдатів. Вони були підтримувані лише приблизно 100 000 партизанів різних політичних уподобань (навіть більшовицьких) T. A. Olszański, op.cit., s. 55.
- ¹⁷ W. A. Serczyk, op.cit., s. 354; W. Mędrzecki, op.cit., s. 275-276; W. Weryha, op.cit., т. 1, s. 388.
- ¹⁸ T. A. Olszański, op.cit., s. 60.
- ¹⁹ Ibidem, s. 60-61.

- ²⁰ M. Klimecki, *Józef Piłsudski wobec kwestii ukraińskiej 1918-1920*, [w:] *Stosunki polsko-ukraińskie w XVI – XX wieku*, opr. zbior. pod red. Janusza Wojtasika, Siedlce 2000, s. 149.
- ²¹ W. Mędrzecki, op.cit., s. 220-221.
- ²² Ibidem, s. 221.
- ²³ Назва походить від прізвища командувача загону Нестора Махно (1884-1934).
- ²⁴ W. Mędrzecki, op.cit., s. 247.
- ²⁵ Ibidem.
- ²⁶ M. Klimecki, op.cit., s. 149.
- ²⁷ A. Kolańczuk, op.cit., s. 224-225.
- ²⁸ M. Klimecki, op.cit., s. 151.
- ²⁹ Більше про перебіг війни див. також: M. Klimecki, *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919*, Warszawa 2000; J. Ślipiec, *Drogi Niepodległości – Polska i Ukraina 1918-1921*, Warszawa 1999.
- ³⁰ P. Hauser, *Federacyjna wizja Rzeczypospolitej w poglądach Józefa Piłsudskiego i próba jej urzeczywistnienia w latach 1918-1921*, [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, opr. zbior. pod red. nauk. Zbigniewa Karpusa, Waldemara Rezmera, Emiliiana Wiszki, Toruń 1997, s. 22; A. Deruga, *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918-1919)*, Warszawa 1969, s. 234-235.
- ³¹ W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza Historia Polityczna Polski*, t. 2, 1914-1939, cz. 1, Gdańsk 1990, s. 391.
- ³² *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. II, Warszawa 1961, s. 259-260. (dok. nr 142).
- ³³ M. Klimecki, *Józef Piłsudski...*, s. 152.
- ³⁴ W. Pobóg-Malinowski, op.cit., s. 392. Pełen tekst listu S. Petlury do J. Piłsudskiego patrz: T. Hunczak, *Ukraine and Poland in documents 1918-1922*, New York – Paris – Sydney – Toronto 1983, t. 1, s. 237-238. (dok. nr 66 T-19 1444/T2).
- ³⁵ Повинні були здійснюватися лише з дозволу Командуючого Військ УНР.
- ³⁶ M. Klimecki, *Józef Piłsudski...*, s. 156.
- ³⁷ Ibidem.
- ³⁸ W. Pobóg-Malinowski, op.cit., s. 392.
- ³⁹ M. Klimecki, *Józef Piłsudski...*, s. 156-157.
- ⁴⁰ P. Hauser, op.cit., s. 24.
- ⁴¹ W. Pobóg-Malinowski, op.cit., s. 392.
- ⁴² *Dokumenty i materiały...*, t. II, s. 461-463.
- ⁴³ W. Nowak, J. Ślipiec, *Polsko-ukraińskie walki z Armią Czerwoną w 1920 roku na Zamojszczyźnie*, *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, Warszawa 2004, nr 2, s. 93-96.
- ⁴⁴ M. Klimecki, *Józef Piłsudski...*, s. 160. Oficjalnie dokument ten datowany jest na dzień 21.04.1920 r.
- ⁴⁵ Оригінал тексту угоди знаходиться Центрі Зберігання Історично-Документальних Фондів Російської Федерації в Москві., fond. 471, op. 1, dz. 136.
- ⁴⁶ Ibidem.
- ⁴⁷ Більше про військові аспекти цієї операції див., зокрема: T. Kutrzeba, *Wyprawa Kijowska 1920*

- roku, Warszawa 1937; L. Wyszcelski, *Kijów 1920*, Warszawa 1999.
- ⁴⁸ Текст цього звернення приготував майор Ігнатій Матушевський. *Odezwa do Mieszkańców Ukrainy*, J. Piłsudski, *Pisma Zbiorowe: wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych*, t. V, Warszawa 1937 (reprint: Warszawa 1990), s. 155-156.
- ⁴⁹ M. M. Drozdowski, Warszawa w obronie Rzeczypospolitej czerwiec – sierpień 1920 roku, Warszawa 1993, s. 26-27.
- ⁵⁰ „Zimowy pochód” –
- ⁵¹ J. Ślipiec, *Drogi...*, s. 176.
- ⁵² Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918-1924*, Toruń 1991, s. 41.
- ⁵³ Українсько-московська війна 1920 року в документах (оперативні документи Штабу Української Народної Армії).
- ⁵⁴ Z. Karpus, *Formowanie oddziałów ukraińskich w Polsce w latach 1918-1920*, [w:] *Polska i Ukraina*, s. 239.
- ⁵⁵ Українсько-московська війна ..., c. 2.
- ⁵⁶ Z. Karpus, *Formowanie...*, s. 239.
- ⁵⁷ Українсько-московська війна ..., c. 3.
- ⁵⁸ Ibidem.
- ⁵⁹ J. Stachiewicz, *Działania zaczepne 3 Armii na Ukrainie. Studia operacyjne z historii wojen polskich 1918-1921*, t. 1, Warszawa 1925, s. 11-13.
- ⁶⁰ J. Ślipiec, *Drogi...*, s. 177.
- ⁶¹ J. Stachiewicz, op.cit., s. 19-23.
- ⁶² Ibidem, s. 33-38.
- ⁶³ Centralne Archiwum Wojskowe [dalej: CAW], Szandruk (gen. byłej armii ukraińskiej), *Działania Armii Ukraińskiej w wojnie roku 1920* (maszynopis), Sygn. I.341.1.45.
- ⁶⁴ CAW: Naczelné Dowództwo Wojsk Polskich [dalej: NDWP], Oddział III, *Komunikat operacyjny Frontu Wschodniego*, nr 5012/III z dnia 28.04.1920 r., Sygn. III.301.10.15.
- ⁶⁵ J. Ślipiec, *Drogi...*, s. 182.
- ⁶⁶ J. Stachiewicz, op.cit., s. 65; B. Skaradziński, *Polskie lata 1919-1920*, t. 2, Warszawa 1993, s. 68-69.
- ⁶⁷ J. Stachiewicz, op.cit., s. 76.
- ⁶⁸ L. Wyszcelski, *Sztuka wojenna w wojnie polsko-rosyjskiej 1919-1920 r.*, Warszawa (AON), s. 53-54.
- ⁶⁹ J. Stachiewicz, op.cit., s. 87-88.
- ⁷⁰ *Rozkaz operacyjny nr 59 dowódcy 3. Armii z dnia 4 maja 1920 roku*, J. Stachiewicz, op.cit., s. 89-95.
- ⁷¹ CAW: Szandruk, *Działania...*, s. 4.
- ⁷² CAW: NDWP, Oddział III, *Komunikat operacyjny Frontu Wschodniego nr 5186/III z 9.05.1920 r.*, Sygn. III.301.10.15.
- ⁷³ CAW: Szandruk, *Działania...*, s. 5.
- ⁷⁴ Українсько-московська війна ..., c. 21.
- ⁷⁵ Ibidem, s. 6.
- ⁷⁶ CAW: NDWP, Oddział I, *Raport z wizytacji wojsk ukraińskich gen. Omeljanowicza-Pawlenki*, Sygn. I.301.7.81.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ CAW: Szandruk, *Działania...*, s. 5.

⁸¹ Są to tylko stany bojowe. *Ukraińsko-moskiewska wojna...*, s. 21.

⁸² CAW: NDWP, Oddział I, *Stan liczebny 6 Armii WP z dnia 15.05.1920 r.*, Sygn. I.301.7.81.

⁸³ CAW: NDWP, Oddział I, *Stan liczebny 3 Armii WP z dnia 15.05.1920 r.*, Sygn. I.301.7.81.

⁸⁴ Українсько-московська війна..., c. 36.

⁸⁵ J. Ślipiec, *Drogi...*, s. 194-195.

⁸⁶ Ibidem, s. 195.

⁸⁷ CAW: NDWP, Oddział III, *Komunikaty operacyjne Frontu Wschodniego nr 5701/III i 5743/III*, Sygn. III.301.10.15.

⁸⁸ CAW: NDWP, Oddział III, *Komunikat operacyjny Frontu Wschodniego nr 867/III*, Sygn. III.301.10.15.

⁸⁹ Українсько-московська війна ..., c. 31-32.

⁹⁰ Ibidem, s. 32.

⁹¹ CAW: NDWP, Oddział III, *Komunikat operacyjny Frontu Wschodniego nr 7074/III*, Sygn. III.301.10.15.

⁹² Ibidem.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Українсько-московська війна..., c. 35.

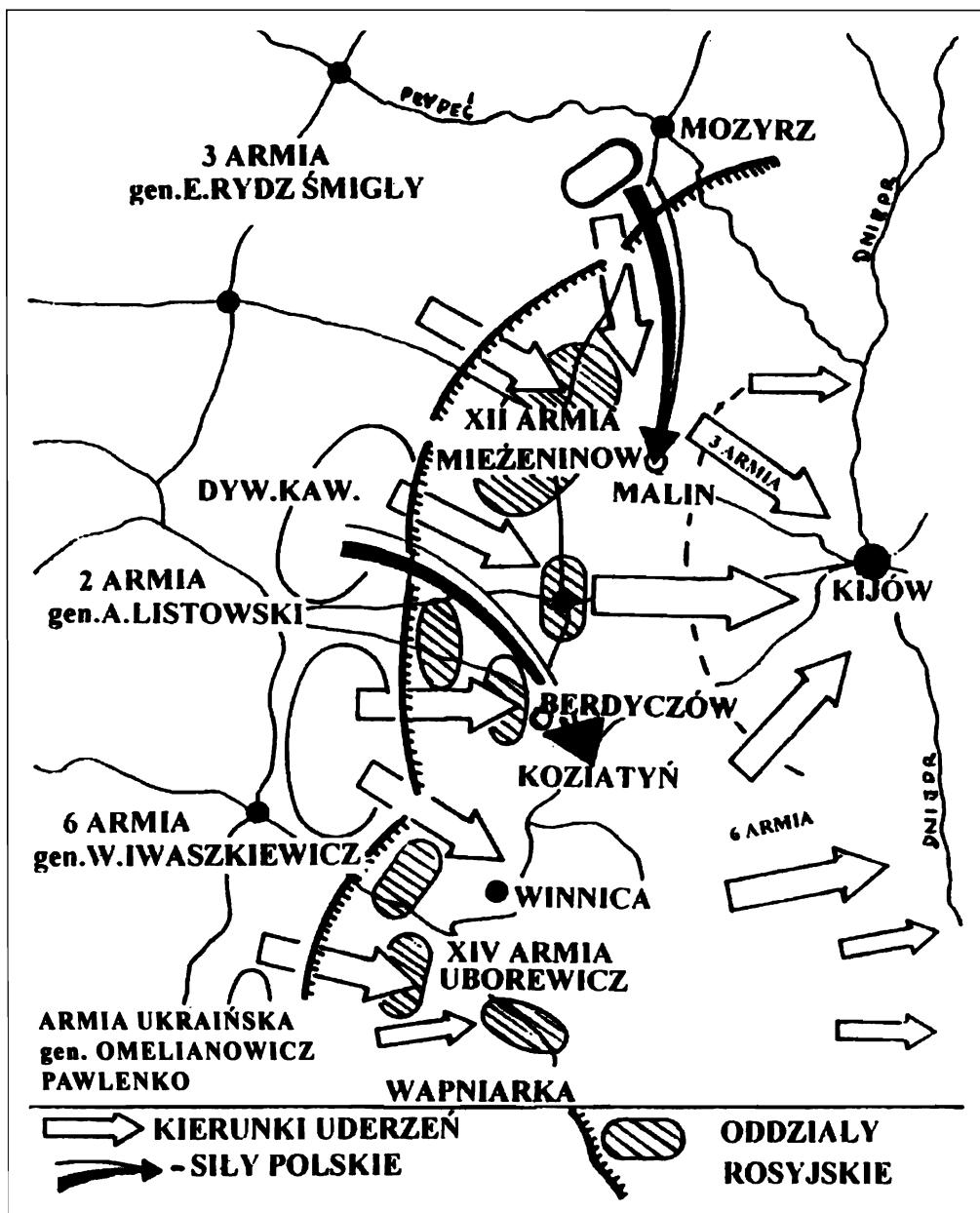
⁹⁵ Ibidem, s. 114.

⁹⁶ CAW: Szandruk, *Działania...*, s. 6.

⁹⁷ Ibidem, s. 7.

⁹⁸ J. Piłsudski, *Pisma*, t. V, s. 177.

Похід на Київ, квітень 1920 р.

Джерело: T. Krząstek, *Wojna polsko-rosyjska...*, op.cit., szkoc nr 6, po str. 123.

ВІКТОР ГОЛУБКО

- Львівський національний університет ім. Івана Франко

ПОЛКОВОДЦІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ

В силу історичних обставин та особистих якостей С.Петлюра став лідером визвольних змагань українців. Жоден із сучасників, котрі його пережили, як то М.Грушевський, В.Винниченко чи П.Скоропадський і, можливо, перевищували інтелектуальні чи фахові якості не спромоглися надати національному рухові персональне забарвлення, згуртувати навколо себе однодумців, котрі й після загибелі свого провідника визнавали його авторитетом.

У зв'язку із вищезазначенним видається цікавою проблема консолідації навколо постаті С.Петлюри, по суті, зовсім далекої від військових справ людини, військовиків вищого рангу, що перед тим належали до російського військового істеблішменту і перейшли або ж залишилися на українській службі у найважчі для української державності добу Директорії УНР.

У даній статті йтиметься не про вище військове керівництво Армії УНР як таке, а спробу з'ясувати сам феномен творення найближчого військового оточення С.Петлюри, його соціальний, національний, фаховий рівень, політичні уподобання, вплив на С.Петлюру і навпаки. Найперше треба звернути увагу на еволюцію поглядів С.Петлюри щодо ролі та місця фахівців у національному військовому будівництві. За часів Центральної Ради, перебуваючи на посаді генерального секретаря військових справ, він намагався усувати із свого оточення військовиків вищого рангу і, за словами Д.Дорошенка, „оточив себе молодими прaporщиками військового часу, матросами, писарями, воєнними чиновниками...”, до всіх старших офіцерів, хоча б вони були чистокровними українцями ставився з недовірою¹. Цілком іншою ситуація виглядала у 1919 р., коли він переконався у тому, що без військових фахівців у будівництві армії і її кваліфікованому керівництві не обйтися. Навколо Головного Отамана зосередився справді інтелектуальний потенціал тогочасної не лише теоретичної військової думки, а й практиків-організаторів армії, що уміли діяти у цілком нових умовах.

Серед оточення С.Петлюри у 1919 р. напевно найталановитішим полководцем Армії УНР був *Василь Тютюнник*. Незважаючи на відсутність вищої військової освіти, у нього було надзвичайно добре розвинуте відчуття стратегічного мислення. Генерал М. Капустянський дає йому таку характеристику: ”Військову справу він розумів і любив. Мав горожанську мужність і міг твердо висловити свою думку, хоч чортові ввічі. Палкий патріот. Головною хибою його була властива йому гарячковість, а в запальчи-

вости – зухвалість, різкість і зайва прямолінійність. Політики не любив. Не мав вищої військової освіти і штабового досвіду, а тому не досить обраховував „час і простір” і готовий був піти на ризиковане, необмірковане й невідповідне обставинам рішення². Але, мабуть, останнє нерідко рятувало армію від катастрофи, коли він приймав неординарні рішення.

Василь Тютюнник походив із селянської родини. Народився поблизу м. Хорол на Полтавщині 17 липня 1890 р. Закінчив чотирикласне Хорольське училище, а в 1912 р. – Тифліське військове училище після чого був направлений на службу до 25-го Сибірського стрілецького полку в Іркутську, у складі якого брав участь у Першій світовій війні. У російській армії дослужився до капітана.

Після лютневої революції 1917 р. включився в український військовий рух. Був обраний делегатом Української ради 2-ї армії на Західному фронті, яку згодом очолив. За його наказом у грудні 1917 р. українізовані частини армії вирушили на захист УНР і брали участь у боротьбі проти більшовицьких військ за Київ. У березні 1918 р. його призначено помічником начальника розвідної частини оперативного відділу Генерального штабу УНР. На цій же посаді залишився й після гетьманського перевороту³. Не погоджуючись з політичним курсом гетьмана, В.Тютюнник взяв найактивнішу участь в організації повстання проти гетьмана П.Скоропадського у листопаді 1918 р. Його призначено помічником начальника штабу повстанської армії Директорії. Впродовж грудня 1918 – січня 1919 рр. служив на посаді помічника начальника штабу Дієвої армії УНР. У найважчий для Армії УНР час, коли вона у червні контролювала лише невелику частину Поділля та Волині С.Петлюра призначив його командувачем армії. На цьому посту він залишався до половини вересня 1919 р. Очевидно через різку критику спроб уряду УНР добитися перемир’я з білогвардійцями генерала А.Денікіна, він був усунутий з посади командарма і зарахований до резерву. В умовах катастрофічного погіршення справ на фронті, С.Петлюра 5 листопада знову призначає його на цю ж посаду. Власне йому належала ініціатива передати кам’янецький плацдарм під охорону польських військ, а залишки армії відвести на північ для відпочинку й перегрупування для продовження війни з російськими військами. Завдяки його енергійним заходам вдалося організувати оборону Проскурова (17-22 листопада) через який відступали державні інституції на північ і тим самим врятувати державне ядро УНР від загибелі⁴. Йому ж належала смілива ідея після припинення регулярних бойових дій на фронті організувати частинами Армії УНР рейд по тилах денікінських і червоних військ. Цей план був реалізований у Першому зимовому поході (6 грудня 1919 р. – 6 травня 1920 р.). але уже без його участі. На початку грудня 1919 р. В.Тютюнник важко хворий на тиф був переправлений з Любара до лікарні в Рівному, зайнятому польськими військами. Тут 19 грудня 1919 р. він помер і був похований на міському цвинтарі. Його могила збереглася до наших днів. Про останні хвилини прощання з легендарним командармом залишив спогади його ад’ютант, відомий український письменник та публіцист Євген Маланюк.

З приходом до влади Директорії УНР другу посаду у військовій ієрархії після Головного отамана С.Петлюри зайняв **Олександр Осецький** – наказний отаман Армії УНР. Народився О.Осецький 24 червня 1873 р. у м. Кременець. Здобув фахову військову освіту: закінчив піхотне юнкерське училище, потім Миколаївську академію Генерального штабу. У 1912 р. йому присвоєно звання полковника⁵. В роки Першої світової війни на фронті: командир 3-го grenaderського Перновського полку, з березня 1916 р. – командир піхотної бригади 31-ї піхотної дивізії. Нагороджений Георгієвською зброєю. Останнє звання у російській армії – генерал-майор. На службу в українську армію вступив у грудні 1917 р., брав участь у обороні Києві від більшовицьких військ зимою 1917-1918 рр. З лютого 1918 р. начальник Українського Генерального штабу, а з березня цього ж року – начальник Головного штабу УНР. За Гетьманату – командир 6-го полтавського армійського корпусу, з червня – Залізничного корпусу, що охороняв залізниці України.

Після повалення гетьманського режиму О.Осецького призначено на посаду наказного отамана (заступника С.Петлюри), а з січня 1919 р. – заступником Військового міністра УНР. З початку квітня до середини травня – командувач Хомської групи Армії УНР, яка воювала на польському фронті. За словами М.Капустянського генерал О.Осецький „добрий організатор, людина енергійна, з піднесеним честолюбством”, а великою його хибою вважав „відсутність горожанської мужності твердо висловити свою думку перед Головним Отаманом Петлюрою та Урядом і допоминатися її здійснення”⁶. Наприкінці липня усунutий з посади наказного отамана й призначений радником місії УНР в Італії. Проте на місце призначення через відсутність в уряду УНР коштів не виїхав і залишився до листопада 1919 р. як приватна особа у Кам'янці-Подільському. У грудні виїхав до Польщі. З початком українсько-польсько-більшовицької війни 1920 р. – представник Головного Отамана при Й.Пілсудському, пізніше голова української військово-дипломатичної у Бельгії. З 1923 р. проживав у Франції. Помер 26 лютого 1936 р., похований в Парижі.

Талановитим штабістом був **Микола Капустянський** – генерал-хорунжий Армії УНР. Народився 5 лютого 1879 р. (за іншими даними 12 квітня 1881 р.) в с. Чумаки на Катеринославщині у сім'ї священика.⁷ Середню освіту здобув у Катеринославській духовній семінарії. У 1900 р. добровольцем – однорічником зголосився на військову службу. Служив у 134 піхотному Феодосійському полку у Катеринославі. У серпні 1901 р. отримав звання молодшого унтер-офіцера й тоді ж вступив до Одеського військового училища. Після його закінчення у 1904 р. в ранзі підпоручика продовжував службу у 105-му піхотному Оренбурзькому полку у Вільно. Наприкінці грудня 1904 р. його призначено командиром 119-го запасного батальйону у Мінську. Брав участь у російсько-японській війні 1904-1905 рр. Служив у 8-му Східносибірському стрілецькому полку, який розташувався у Владивостоці на посаді помічника начальника кінно-охотницької команди.⁸ Був нагороджений орденом Станіслава III ст. У квітні 1906 р. повернувшись на службу у Вільно де продовжував службу у 105-му піхотному

Оренбурзькому полку. У вересні 1907 р. М.Капустянський отримав звання поручика. Протягом 1909-1912 рр. навчався в Миколаївській військовій академії Генштабу у Санкт-Петербурзі. За успіхи у навчанні був нагороджений орденом Св. Анни 3-го ступеня. У 1911 р. підвищений у званні до штабс-капітана. Закінчивши академію, М.Капустянського направили для відбуття командного цензу на попереднє місце служби у Вільно. На початку 1913 р. він отримав свідоцтво з академії Генштабу на право викладання у військових училищах тактики та інших дисциплін. Викладав у Віленському військовому училищі.

Першу світову війну зустрів на посаді виконуючого обов'язки старшого ад'ютанта 5-ї стрілецької бригади, що перебувала у складі 45-го корпусу генерала Бек-Алієва на Північно-Західному фронті і брала участь у поході на Східну Прусію, що закінчився розгромом російських військ. За хоробрість проявлену під час Віленської битви у вересні 1915 р. нагороджений Георгієвською зброєю.⁹ У листопаді 1914 р. М.Капустянського переведено до Генштабу і підвищено до рангу капітана. З листопада 1915 р. – штаб-офіцер для доручень при штабі 21-го корпусу, а з квітня 1916 р. переведений на аналогічну посаду до штабу 3-го корпусу тієї ж армії. Наказом від 28 серпня 1916 р. М.Капустянського підвищено в ранг підполковника. Остання посада у російській армії – виконуючий обов'язки начальника штабу 171-ї піхотної дивізії.

Після Лютневої революції в Росії і падіння самодержавства, російська армія починає стрімко розвалюватися: падає дисципліна, командний склад втрачеє вплив на солдатів, посилюється дезертирство. В таких умовах розпочинається український визвольний рух в армії, що найяскравіше проявив себе в українізації – виділенні солдатів-українців в окремі військові частини. Їх дисциплінованість на фоні деморалізованих російських частин колишньої царської армії імпонувала багатьом офіцерам. Очевидно це спонукало М.Капустянського прийняти рішення про переход на службу до 34-го армійського корпусу генерала П.Скоропадського, який за наказом головнокомандувача Південно-Західного фронту 31 липня 1917 р. був призначений для українізації (згодом став називатися 1-й Український корпус). 17 вересня М.Капустянського було призначено начальником штабу 1-ї дивізії корпусу. У листопаді 1917 р. М.Капустянського брав участь у роботі III українського військового з'їзду.

З приходом до влади у Петрограді 7 листопада 1917 р. більшовиків М.Капустянський взяв активну участь у розробці плану бойових дій 1-го Українського корпусу по нейтралізації більшовицьких військ на Правобережжі України. 17 грудня 1917 р. генерал П.Скоропадський призначив його начальником шепетівської групи українських військ для боротьби проти більшовизованих частин 2-го гвардійського корпусу. Завдяки добре розробленому плану 1-ша українська дивізія під командуванням М.Капустянського захопила 24 грудня штаб 11-ї російської армії у Старокостянтино-ві. Наприкінці грудня 1917 р. українська рада Південно-Західного фронту висунула М.Капустянського на посаду начальника штабу фронту. Офіційне призначення відбулося аж 30 січня 1918 р.

М.Капустяський, почуваючи себе українцем, все ж був вихований на російських військових традиціях, належав до старої військової імперської еліти, а тому не сприймав політичного курсу керівництва УНР, яке 9 лютого підписало в Бресті з країнами Четверного союзу сепаратний мир. За своїми переконаннями він залишався федералистом і бачив майбутнє України у рівноправному федеративному зв'язку з іншими державними утвореннями, що виникли на території колишньої Російської імперії. У лютому 1918 р. він залишає військову службу в Армії УНР.

Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. М.Капустяньский зустрів позитивно. Він добровільно зголосився до військової служби і вже 3 травня був призначений начальником штабу 2-ї дивізії 1-го Волинського корпусу, що дислокувався на західній Волині. У жовтні 1918 р. М.Капустяньского підвищено до звання полковника. З початку листопада 1918 р. обіймав посаду начальника канцелярії Військово-наукового комітету Головного управління Генерального штабу Української Держави. М.Капустяньский, який підтримував ідею П.Скоропадського щодо підготовки професійного офіцерського корпусу та армії у той же час не погоджувався із огульним звільненням з неї офіцерів „воєнного часу”, які на його думку були вихідцями з народу. „Між ними, – писав М.Капустяньский, – було чимало здібних старшин, яким тільки бра��увало відповідного виховання, щоб зробитися добрими українськими старшинами для мирного часу. Цю молодь треба було перепустити через школи постійного типу і там її процідити, а не усовувати з кадрів, чим, мов би навмисне, збільшувалась опозиція і утворювались готові кадри керівників (отаманів) повстання на силах.¹⁰

В результаті антигетьманського повстання, 14 грудня 1918 р. до влади приходить Директорія УНР. Чимало офіцерів гетьманської армії у той час подалися на Дон у Добровольчу армію генерала А. Денікіна. Така пропозиція надійшла й до М. Капустяньского, яку він зігнорував. 25 грудня 1918 р. його призначено начальником оперативного відділу штабу Дієвої армії УНР. Вже 30 грудня полковник М.Капустяньский подав на ім'я Головного Отамана С.Петлюри доповідь про „Становище України на фронтах і засоби, необхідні для успішного захисту України”, у якій проведено глибокий фаховий аналіз стратегічного становища держави і висловлені пропозиції щодо подальшої боротьби. Як відомо, на початку 1919 р. УНР опинилася в кільці фронтів і цілковитій дипломатичній блокаді. Полковник М.Капустяньский був прихильником порозуміння з Антантою і пропонував, щоб Україна стала базою для наступу союзних військ на Москву позаяк „головніший і найнебезпечніший ворог – большевики”¹¹. Антанта з свого боку мала б гарантувати приєднання до УНР західноукраїнських земель. 4 квітня 1919 р. М.Капустячинського було заарештовано за наказом командувача Північною групою військ отамана В.Оскілка. Йому інкримінували співпрацю з червоними. Проте Київський військовий суд, що діяв при Штабі Армії УНР не знайшов у його діях ознак складу злочину. М.Капустяньского було звільнено з під арешту. Відтак його призначено на посаду помічника начальника 1-ї Управи штабу Дієвої армії генерала В.Сінклера.

У травні 1919 р. стратегічне становище Армії УНР було катастрофічне: вона втратила майже усе Правобережжя. М.Капустянський взяв найактивнішу участь у розробці планів наступальних операцій та оперативному керівництві ними, зокрема у відомій Проскурівській наступальній операції (7 червня – 7 липня 1919 р.). Під час наступу українських військ на Київ, 24 серпня М.Капустянського було призначено начальником штабу 1-ї Управи штабу Дієвої армії, а 26 вересня, уже після втрати Києва т.в.о. штабу армії УНР. 24 вересня Директорія УНР оголосила війну А.Денікіну. М.Капустянський болісно пережив цю подію, адже був вихованцем російського офіцерського корпусу і до останнього сподівався на можливість порозуміння з білим російським рухом. Він навіть подав рапорт про свою відставку, яка була прийнята. Проте саме в цей час відбувається психологічний злам у його свідомості, зважаючи на катастрофічне становище на фронті, він 26 вересня погодився обійтися посаду т.в.о. штабу армії УНР, а наприкінці місяця знову повернувся на попередню посаду. Він остаточно пов'язав себе з долею української армії. З розвалом українського фронту – втратою 16 листопада Кам'янця-Подільського і 22 листопада Проскурова, Армія УНР опинилася у „трикутнику смерті” в районі Остопіль-Любар-Миропіль. 23 листопада М.Капустянський разом з іншими державними службовцями та офіцерами був інтернований поляками і відправлений до табору військовополонених у Ланцут. Тут він розпочинає працю над історією бойових операцій української армії у 1919 р. „Похід Українських армій на Київ-Одесу в 1919 році”, що стала цінним надбанням національної військової історіографії.

З початком українсько-польсько-радянської війни, 26 травня 1920 р. М.Капустянського призначено представником Генерального штабу Армії УНР при польському Генеральному штабі. З 15 червня він на посаді 3-го генерал-квартирмейстера Генерального штабу, що відало військовими школами, а після смерті першого генерал-квартирмейстера полковника Є.Мишківського він упродовж липня обіймав цю посаду. 5 жовтня 1920 р. М.Капустянському присвоєно ранг генерал-хорунжого. Після відступу 21 листопада 1920 р. Армії УНР з території України та її інтернування у Польщі, генерал М.Капустянський виконував різні доручення уряду, зокрема виїжджав з відповідальною місією до Румунії під час якої йшлося про підтримку нею антибільшовицького повстання в Україні. Після остаточної поразки національно-визвольних змагань М.Капустянський перебував у Каліші, проводив культурно-просвітницьку роботу у таборах інтернованих. У 1923 р. він виїхав до Франції і оселився в Парижі. У 1924 р. тут було засновано першу українську емігрантську організацію – Українську громаду у Франції, яку очолив М.Капустянський. У той же час він зближується з націоналістичними колами, встановлює зв'язки з Українською військовою організацією (УВО), стає її представником у Франції. На I з'їзді ОУН у Відні в лютому 1929 р. був обраний до її проводу, очоливши військову референтуру. За його редакцією було видано лекції „Загальний курс військового вишколу” і „Модерна війна”. За дорученням голови Проводу ОУН Є.Коновалця наприкінці 1935 – початку 1936 рр. виїхав до США та Канади де проводив численні зустрічі з українською еміграцією, пропагуючи ідеї збройної боротьби за незалежність України.

Після розколу ОУН у лютому 1940 р. М.Капустянський підтримав А.Мельника. На початку серпня 1941 р. він нелегально прибув до Львова, щоб за дорученням ОУН розпочати працю над створенням військових структур. Після захоплення німецькими військами Києва 19 вересня 1941 р. він виїхав до Києва, але практичного значення ця поїздка не мала. Вже в грудні, щоб уникнути арешту він виїхав до Рівного, налагодив відносини з командувачем „Поліської Січі” Т.Бульбою-Боровцем. З 1942 р. по червень 1944 р. перебував у Львові й намагався створити партизанські відділи ОУН(м). У квітні 1945 р. оселився у Мюнхені, співпрацював з Державним Центром УНР. Впродовж 1949-1953 рр. займав посаду керівника ресорту військових справ, активно проводив наукову роботу в галузі військової історії. У 1961 р. уряд УНР присвоїв йому ранг генерал-полковника. Помер генерал М.Капустянський 19 лютого 1969 р. у Мюнхені, похований на українській дільниці міського кладовища Вальдфрайгоф.

Визначним воєначальником С.Петлюри був *Всеволод Петрів* – генерал-хорунжий Армії УНР. Народився в Києві 2 (14) січня 1883 р. у сім'ї військового. По батьківській лінії походив із шведської родини Вернерів, по материнській – з норвезької Штрольманів. Прадід Всеволода Петріва, потрапивши до російського полону під час Північної війни 1700-1725 рр., осів у Росії й отримав прізвище Петров¹². У 1990 р. з відзнакою закінчив Володимирівський Київський кадетський корпус, а в 1902 р. – Павлівське військове училище під Санкт-Петербургом. У ранзі підпоручика розпочав службу у 24-му піхотному Симбірському полку, з 1903 р. у лейб-гвардії Литовському полку. Вищу військову освіту здобув у Миколаївській академії Генерального штабу, яку закінчив у 1910 р. за першим розрядом першої категорії, що прирівнювалося до університету чи політехніки.¹³ Одночасно В.Петрів закінчив фахові фізкультурні курси у Варшаві та Санкт-Петербурзі, скорочений курс кавалерійської школи в Антонінах та спеціальні кулеметні в Києві. Напередодні вибуху війни посадив посади командира роти піхотного Луцького полку у Києві, молодшого ад'ютанта Київської військової округи, старшого ад'ютанта штабу 42-ї піхотної дивізії у Києві¹⁴. Уже під час навчання в академії виявив глибоке зацікавлення українською військовою історією періоду козаччини. З 1911 р. входив до „Военно-археологического общества” у Києві, впродовж 1912-1914 рр. викладав всесвітню географію у Київському кадетському корпусі, а в Київській військовій школі вів практичні вправи з топографії.

У роки Першої світової війни на Західному фронті. В 1914-1917 рр. на посадах в.о. штаб-офіцера для доручень штабу ХХІV, пізніше Х армійських корпусів, начальник штабу Туркестанської піхотної дивізії. У 1915 р. присвоєно ранг підполковника, ву березні 1917 р. – полковника. Мав бойові нагороди – Георгіївську зброю, ордени включно із орденом Святого Володимира III ступеня.

Після Лютневої революції в Росії взяв активну участь в українському військовому прусі: сформував Гайдамацький ім. Гордієнка кінний полк і з під Двинська привів його у розпорядження Центральної Ради й одразу ж взяв участь у обороні столиці від більшовицьких військ в січні 1918 р. З лютого 1918 р. – командир 3-го Запорізького куреня,

який у березні був розгорнутий у 1-й кінного-гайдамацький полк ім. Костя Гордієнка Армії УНР. У складі кримської групи військ полковника П.Болбочана брав участь у військовій експедиції на Кримський півострів, дійшовши до його південного узбережжя.

Після гетьманського перевороту В.Петріва безпідставно звинувачували у пропаганді більшовицьких симпатіях. Його залишено „поза штатом” у розпоряджені Генштабу без платні і обов’язковою періодичною реєстрацією, що фактично означало постійне перебування під арештом у Києві¹⁵. Щоб якось заробити на прожиток В.Петрів перевивався випадковими заробітками. Незважаючи на пропозиції, що надходили до нього про переход на службу до білих російських армій він залишився в Україні. Завдяки підтримці свого колишнього однополчанина генерала Володимира Олександровича, В.Петріва звільнено з під арешту і призначено начальником штабу підлеглої йому 12-ї піхотної дивізії з постом у Лубнах. Однаке його й надалі вважали неблагонадійним, підоzerювали у зв’язках з антигетьманською опозицією і знову звільнили з посади. 3 серпня 1918 р. він знову у розпоряджені начальника Генерального штабу Української держави. У цей же час він спорадично працює у Головній Управі Воєнних Шкіл¹⁶. 3 14 жовтня його призначено на посаду помічника начальника навчального відділу по піших школах Головної Шкільної Управи, а 28 жовтня – помічником начальника 2-ї Київської спільноти юнацької школи¹⁷. Саме завдяки його наказу Школа не брала участі у боях з військами Директорії, що наступали на Київ 14 грудня 1918 р¹⁸. З приходом до влади Директорії УНР В.Петрів працював на посаді помічника начальника Інструкторської школи старшин, а з кінця грудня 1918 р. – начальником Житомирської юнацької школи. У березні 1919 р. командування Армії УНР призначило його командувачем Волинської групи, залишивши за ним попередню посаду. Брав участь у запеклих боях з більшовиками, зокрема в районі Кам’янця – Подільського, незважаючи на контузію, продовжував залишатися на службі. В.Петрів відзначався особистою відвагою, принциповістю, пошаною серед підлеглих йому вояків. За словами генерала М.Капустянського „здібний, працездатний, творчий, темпераментний, а часами й неврівноважений в своїх потягненнях”¹⁹. У липні 1919 р., коли уряд контролював невеликий плацдарм навколо Кам’янця-Подільського його призначено на посаду військового міністра. На цій він залишився до 7 листопада, після чого його призначено заступником військового міністра УНР. За дорученням уряду УНР він проводив закінчення евакуації державних інституцій з Кам’янця-Подільського і передав місто польській військовій владі 16 листопада. Намагаючись прорватися до Ставки Головного Отамана С.Петлюри у Чорному Острові, він з іншими офіцерами міністерства був інтернований поляками у Гусятині і відправлений до табору в Ланцуті. Після підписання Варшавського договору 21 квітня 1920 р. між УНР та Польщею В.Петрів повертається в Україну і 26 квітня був призначений на посаду інспектора Армії УНР²⁰. У жовтні 1920 р. йому присвоєно звання генерал-хорунжого. Після остаточної втрати українськими військами території УНР він знову опинився у таборі в Каліші. З березня 1921 р – перший генерал-квартирмейстер Генерального штабу, а з липня того

ж року – начальник Генерального Штабу УНР. За його ініціативою в Ченстохові було засновано „Український Мандрівний Університет”, а також Вищі курсі штабних старшин у Каліші, де він викладав історію військового мистецтва та воєнної адміністрації. З 1922 р. за власним бажанням звільнився у запас²¹. Потім переїхав до Праги і працював лектором з історії українського війська та фізичного виховання Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Михайла Драгоманова. Впродовж 1929-1931 рр. В.Петрів був асистентом професора Смотлаха на Карловому університеті та Чеській Політехніці у Празі. Одночасно він брав активну участь в громадському та культурному житті української еміграції: член Українського соціологічного інституту в Празі, член-кореспондент Українського воєнно-історичного товариства у Варшаві, заступник голови та науковий секретар Українського Воєнно-Наукового Товариства у Празі. З утворенням автономної Карпатської України у жовтні 1938 р. він переїхав до Хуста.Хоча й відмовився взяти на себе командування карпатською Січчю, але погодився співпрацювати із її штабом. Після поразки Карпатської України був заарештований мадярами. В ув'язненні провів декілька місяців. Під час окупації Чехословаччини німцями працював робітником на фабриці. З вибухом радянсько-німецької війни його намагалася залучити до співпраці ОУН(б). Після проголошення нею 30 червня 1941 р. у Львові Акту відновлення незалежності України його кандидатуру запропонували на посаду військового міністра уряду Я.Стецька. Після розгрому нацистської Німеччини перебував у таборі ДП у Карльсфельді біля Мюнхену, а в 1947-1948 рр. в Аусбурзі. Невзажаючи на матеріальну скрутку, В.Петрів не примкнув до жодного політичного уgrupовання, проводив енергійну роботу по об'єднанню комбатантських організацій. Важкі умови життя підірвали здоров'я генерала. 10 липня 1948 р. В.Петрів помер. Похований на цвинтарі в Аусбурзі.

В.Петрів є визначним військовим істориком і теоретиком. Його перу належать праці з історії та теорії військового мистецтва, воєнної адміністрації, воєнної географії України. Неоціненим джерелом для дослідника Визвольних змагань є його „Спомини з часів української революції (1917-1921)».

Михайло Омелянович-Павленко – один із чільних воєначальників С.Петлюри. Обіймав вищі військові посади – командарма, військового міністра, члена Вищої військової ради. Народився у Тифлісі²² 8 грудня 1878 р. в родині військового. Військову освіту здобував в Симбірському кадетському корпусі (1898), 1-му військовому Павловському училищі (1890). Службу розпочав у ранзі підпоручика Лейб-гвардії Волинського полку у Варшаві з 1900 р. Полк традиційно комплектувався з українців. За особистим наполяганням його відправили на фронт під час російсько-японської війни 1904-1905 рр.

У жовтні 1905 р. повернувся на поперець місце служби. У 1912 р. йому присвоєно звання капітана гвардії. У 1913 р. навчався у „Штаб-старшинській академії” – Офіцерській стрілецькій школі, де проходили навчання майбутні командири піхотних батальйонів²³. Ще до вибуху світової війни М.Омелянович-Павленко

був нагороджений високими орденами: орденом Святого Володимира 4-го ступеня, Святого Станіслава 2-го ступеня, орденом Святої Анни 2-го ступеня, сербським орденом Білого Орла 5-го ступеня.

Першу світову війну зустрів на посаді командира 6-ї роти лейб-гвардії Волинського полку. Під час запеклого бою під селищем Хелмно 1 листопада 1914 р. був важко поранений у праву руку, після чого вона стала недієздатною. За мужність проявлену під час бою його було нагороджено орденом Святого Георгія 4-го ступеня. З 1915 р. він полковник.

З вересня 1916 р. – спостерігач за всіма унтер-офіцерськими командами Петроградського гарнізону, а з листопада начальник 2-ї Одеської школи прaporщиків.

У серпні 1917 р. М.Омелянович-Павленко призначений начальником Катеринославського гарнізону. Це була остання посада у російській армії.

Співчував діяльності Центральної Ради. У листопаді призначений начальником відділу військового шкільництва Генерального штабу УНР. За його участю розроблено структуру і програму військових навчальних закладів. У січні 1918 р. призначений військовим комісаром Центральної Ради при штабі Одеської військової округи. За гетьманату П. Скоропадського був командиром 11-ї піхотної дивізії у Полтаві, потім отаманом Катеринославського козацького кошу. У червні 1918 р. йому присвоєно звання генерал-хорунжого.

Підтримав антигетьманське повстання Директорії. У грудні 1918 р. відряджений до ЗУНР, де обійняв посаду командувача Галицької армії (10.12.1918-7.06.1919 р.). Під його безпосереднім керівництвом проведено її реорганізацію, а також одну із найвдаліших бойових наступальних операцій – „Вовчуківську офензиву” у лютому-березні 1919 р. Після об’єднання Галицької армії та Дієвої армії УНР у липні 1919 р. займав посаду генерала для особливих доручень при штабі Головного Отамана С. Петлюри. На початку грудня 1919 р. – командир Запорізького корпусу.

У зв’язку з хворобою В.Тютюнника призначений командармом Дієвої армії УНР. Під його керівництвом проведено унікальну військову операцію – Перший зимовий похід. Цю посаду обіймав і під час українсько-польсько-радянської війни 1920 р. Після інтернування Армії УНР перебував у Каліші й Тарнові, очолював товариство колишніх вояків Армії УНР. На підставі Ризького мирного договору 1921 р. між Польщею РРФСР та УССР, М.Омелянович-Павленко змушенний був у 1924 р. виїхати до Чехословаччини і оселитися у Празі. Щоб якось покращити матеріальне становище генерала було зачислено на працю помічника бібліотекаря в Українській Господарській Академії в Подебрадах. У міжвоєнний період він написав низку робіт військово-теоретичного та історичного характеру. Серед них „Спомини” (Львів, Тернопіль, 1930), „Зимовий похід” (Каліш, 1934), „На Україні 1917-1918” (Прага, 1935).

М.Омелянович-Павленко намагався підтримувати добре відносини із усіма українськими емігрантськими осередками, хоча й це не завжди вдавалося. У 1929 р. на пропозицію Є.Коновалця він взяв участь у конференції опозиційно налаштованих

до Державного центру УНР генералів, що викликала невдоволення останнього²⁴. З вибухом Другої світової війни М.Омелянович-Павленко став активніше співпрацювати з ОУН: 29 червня 1941 р. взяв участь у скликаному ОУН з'їзді комбатантських організацій у Krakovі й очолив Генеральну раду комбатантів. У 1945 р. був серед засновників Української Національної Армії, що формувалася на основі дивізії „Галичина”.

В 1945-1948 рр. займав посаду міністра військових справ в екзильному уряді УНР. У 1950 р. за нез'ясованих політичних мотивів М.Омелянович-Павленко виїхав до Франції і оселився в Парижі. Останні роки провів у матеріальних нестатках, у павутинні політичних інтриг. Помер генерал 29 травня 1952 р. у Парижі.

Генерал **Микола Юнаків (Юнаков)** був одним із найближчих співробітників С. Петлюри в період 1919 р. Походив із військової дворянської родини. Народився 6 грудня 1871 у м. Чугуєві на Харківщині. Здобув фахову військову освіту: середню і вищу в Орловському кадетському корпусі та у 1-му Павлівському юнкерському училищі в Петербурзі. З 1891 на військовій службі. З 1894 навчався у Миколаївській Академії Генерального штабу, яку закінчив у травні 1897. З цього ж року працював викладачем в Офіцерській стрілецькій школі та Пажеському корпусі. З 1907 р. викладав у Академії Генерального штабу. Переважно досліджував історію воєн, зокрема Північної війни 1700-1725 рр. Написав дисертацію „Похід Карла XII на Україну в 1708-1709 рр.”, після успішного захисту якої в січні 1910 став екстраординарним професором кафедри військового мистецтва Академії. Наступного 1911 з'явилася нова книга М.Л.Юнаківа „Російсько-японська війна 1904-1905 рр.”, за яку отримав ступінь доктора наук і звання ординарного професора. М.Юнаків успішно просувався по щаблях військової кар'єри. У 1901 р. – підполковник, з 1906 р. – полковник, з 1912 р. – генерал-майор, з кінця грудня 1917 р. – генерал-лейтенант.

З вибухом війни призначений командиром бригади 74-ї піхотної дивізії. З 1914 по 1917 р. перебував на посадах начальника штабу 25-го армійського корпусу, виконував обов'язки начальника штабу 4-ї армії Румунського фронту, командувач 7-го армійського корпусу. Службу в російській армії закінчив на посаді командувача 8-ї армії Румунського фронту²⁵. Командування армією прийняв на етапі її повного розкладу і більшовизації. Щоб протидіяти більшовикам, підтримав частини Центральної Ради, які розброяли гарнізон Могилева-Подільського і розпустили ВРК. Проте після відновлення останнього, М.Юнакова було усунуто з посади (21.12.1917 р.)²⁶. У квітні 1918 р. М.Юнаків виїхав до Києва і після гетьманського перевороту вступив на українську військову службу. Гетьман П.Скоропадський призначив його начальником Головної шкільної управи, а з жовтня начальником Державної Військової академії, що створювалася²⁷. Після приходу до влади Директорії, з кінця грудня 1918 р. – помічник головного інспектора Армії УНР, помічник начальника Головної геодезичної управи Генерального штабу Дієвої армії УНР.

Після переходу Галицької армії у липні 1919 р. на Наддніпрянщину і об'єднання з Армією УНР було утворено спільний вищий командний орган – Штаб Головного

Отамана, який з 7 серпня очолив генерал М.Юнаків. Він був автором концепції системи армійської контррозвідувальної спецслужби²⁸. За характеристикою сучасників попри свою високу військову кваліфікацію не відзначався наполегливістю у проведенні прийнятих рішень, заважало працювати й слабке здоров'я²⁹. Після Любарської катастрофи Армії УНР 4 грудня 1919 р. С.Петлюра, від'їжджаючи до Варшави, взяв із собою генерала М.Юнаківа. Тут він перебував на посаді радника Української дипломатичної місії. Під час українсько-польсько-більшовицької війни, з 25 липня до вересня 1920 р. обіймав посаду військового міністра УНР, з лютого 1921 р. – голова Вищої військової ради УНР. У той же час був почесним деканом військового факультету при Народному університеті, який створили інтерновані українські вояки у Ланцуті-Стшалкові³⁰. В еміграції жив у Тарнові (Польща), написав і видав в альманасі „За державність” низку нових військово-історичних праць, а також мемуарно-автобіографічні „Матеріали до моого життєпису”. Помер 1 серпня 1931 р. у Тарнові де й похований.

Тісно співпрацював із С.Петлюрою **Володимир Сальський** (4 липня 1885 – 5 жовтня 1940). Походив із заможної української родини з м. Острога Волинської губернії. Після шести класів Острозької гімназії навчався у Віленському піхотному юнкерському училищі. У 1912 р. закінчив Імператорську Миколаївську академію генерального штабу. Брав участь у боях під час Першої світової війни. На момент падіння самодержавства в Росії у лютому 1917 р. займав посаду старшого ад'ютанта оперативного відділу генерал-квартирмейстерства 12-ї армії. Був нагороджений Георгієвською зброєю, всіма орденами до Святого Володимира IV ступеня і французьким орденом Почесного Легіону. Останнє військове звання у російській армії – полковник. Брав участь в українізації частин Північного фронту восени 1917 р. У грудні 1917 р. прибув до Києва, призначений начальником штабу головнокомандувача українських військ на Лівобережжі полковника Ю.Капдана. Брав участь в обороні столиці від більшовицьких військ Муравйова у січні 1918 р. як начальник штабу Особливого коменданта Києва М.Ковенка. За Гетьманату начальник штабу 1-ї Сердюцької дивізії, член Комісії з організації військових шкіл та академії в Україні. У листопаді 1918 р. підтримав повстання Директорії. Після здобуття республіканськими військами Києва 14 грудня 1918 р. призначений на посаду начальника штабу коменданта Києва, потім увійшов до складу Головної шкільної управи Генерального штабу. У квітні 1919 р. під час запеклих боїв з більшовицькою 12-ю армією очолював Запорізький корпус, а в серпні того ж року у наступі українських військ на Київ. За словами сучасника В.Сальський „розумний, дуже здібний, з великою ініціативою та ерудицією, не завжди стриманий”³¹. Його війська першими вступили в столицю. Саме за його наказом було скинуто з будинку Київської міської думи російський триколор внаслідок чого розпочалася перестрілка між українськими і білогвардійськими частинами. З 26 вересня 1919 р. його призначено командувачем Дієвої армії, а з 5 листопада військовим міністром УНР (на цій посаді залишився до смерті). На початку листопада 1919 р., зваживши

безперспективність подальшої боротьби регулярним фронтом, виступив з ініціативою негайного порозуміння з суперниками Армії УНР дипломатичними засобами, що певним чином спонукало С.Петлюру до активізації переговорів з Польщею³². У жовтні 1920 р. йому присвоєно звання генерал-хорунжого.

Після поразки військ УНР разом з урядом емігрував до Польщі. Спочатку перевував у Каліші, з 1924 р. у Варшаві. Тут продовжував військово-політичну діяльність. На початку вибуху Другої світової війни розробив план збройної боротьби на терені України, згідно якого повинні були утворюватися осередки збройного опору – „Січі”, що в перспективі мали об'єднатися у Повстанчу армію. Ця ідея знайшла часткове втілення у створенні „Поліської Січі” та Української Народно-Революційної Армії (УНРА) в 1941-1942 рр. В.Сальський помер у Варшаві де й похований.

Генерал-хорунжий **Олександр Удовиченко** (20 лютого 1887 – 19 квітня 1975) народився у Харкові. Походив із селянської родини. Проте його батько, дослужившись у російській армії звання підполковника, отримав персональне дворянство. Військову освіту здобув у Військово-топографічному училищі, яке закінчив у 1908 р. у ранзі підпоручика. У 1917 р. закінчив один прискорений курс Військової академії Генерального штабу. Брав участь у бойових діях під час Першої світової війни, офіцер штабів 211-ї піхотної дивізії, 3-го Кавказького корпусу. Був відзначений нагородою – „золотою зброєю”. Останнє звання у російській армії – штабс-капітан³³.

Після утворення Центральної Ради активно включився в український військовий рух. Із жовтня 1917 р. став близьким співробітником С.Петлюри., був призначений ним на посаду начальника штабу Коша Слобідської України, а з березня до квітня 1918 р. – командир 3-го Гайдамацького полку Армії УНР. За гетьманату працював у Генеральному штабі на посаді помічника розвідкою частини. Восени 1918 р. підтримав антигетьманське повстання і був призначений командиром 2-ї дивізії Окремого корпусу Січових Стрільців. Деякий час виконував обов'язки генерал-квартирмейстера групи військ Південно-Західного фронту, а з березня 1919 р. очолив сформовану 3-ю Залізну дивізію Армії УНР. Особливо відзначився у запеклих боях з червоними російськими військами у червні-липні 1919 р. на Поділлі, зокрема у захопленні Кам'янця-Подільського, що став осідком вищих інституцій УНР. За словами М. Капустянського „видатний старшина, шляхетна, скромна людина і талановитий керівник дивізії. В своїх операціях виявляв розумну самодіяльність і велику активність. Завжди своїми рішучими атаками попереджав ворожі зосередження і заміри”³⁴. Під час серпневого 1919 р. наступу українських армій призначений командувачем групи українських військ, яка завдала сильних ударів по Південній групі більшовицької дванадцятої армії.

У грудні 1919 р. захворів на тиф і змушеній був залишитися у Проскурові де його захопили денікінці і вивезли до Одеси. Після видужання він з групою повстанців втік з полону і добрався до Могилева-Подільського де відновив 3-ю Залізну стрілецьку дивізію і командував нею у всіх подальших боях аж до листопада 1920 р. У 1920 р. йому

присвоєно звання генерал-хорунжого. У грудні 1920 р. його призначено генеральним інспектором Армії УНР. У 1921-1923 рр. перебував з інтернованими українськими частинами у Польщі, був командиром інтернованих у Каліші. У 1924 р. переїхав до Франції, де працював звичайним робітником на різних підприємствах. Одночасно провадив активну громадську діяльність: очолив українське військове товариство, а від 1953 р. був головою Європейської Федерації Українських військових організацій³⁵. Помер у французькому м. Мантенан під Парижем.

Одним із найвидатніших бойових офіцерів С.Петлюри був генерал-хорунжий **Марко Безручко**. Народився 31 жовтня 1883 р у м. Великий Токмак Бердянського повіту Таврійської губернії. Здобув фахову військову освіту: після закінчення учительської семінарії, навчався в Одеському піхотному юнкерському училищі, в 1912-1914 рр. у Миколаївській військовій академії, яку закінчив з відзнакою. З перших днів війни на фронті, займав посади командира роти 106-го полку, старшого ад'ютанта штабів 42 і 30 армійського корпусів Південно-Західного фронту. У 1916 р отримав звання капітана.

У 1917 р. брав активну участь в українізації російської армії. На початку 1918 р. старшина Генерального штабу. Підтримав повстання Директорії УНР. З 15 грудня обійняв посаду персонального відділу Головного управління Генерального штабу Дієвої армії УНР. З квітня 1919 р. начальник штабу Окремого корпусу Січових Стрільців, найбоєздатнішої української частини. У грудні 1919 р. разом з січовиками був інтернований у Ланцуті. На початку лютого 1920 р. його призначено начальником 6-ї Січової дивізії, що формувалася у Брест-Литовську. Брав участь в українсько-польському наступі на Київ у квітні-травні 1920 р. Тоді ж був підвищений до рангу полковника. Особливо відзначився в обороні Замостя від Червоної армії у серпні 1920 р. На думку військових істориків, вміле командування М.Безручка залоговою Замостя дозволили Ю.Пілсудському успішно завершити Варшавську битву³⁶. У жовтні 1920 р. його підвищено до рангу генерал-хорунжого. Після відступу українських військ з території УНР перебував у Польщі. У 1921-1924 рр. був членом Вищої військової ради УНР. Проводив громадську та наукову роботу: був головою Воєнно-Історичного товариства, членом Головної Ради Хреста Симона Петлюри, написав книгу „Українські Січові Стрільці на службі Батьківщині”. Після ліквідації таборів інтернованих у 1923 р. працював у польському військовому картографічному інституті. Помер 10 лютого 1944 р. у Варшаві і похований на цвинтарі „Воля”.

В останній період визвольної боротьби близьким соратником С.Петлюри був **Юрій Тютюнник**. Народився 20 квітня 1891 р. у с. Будищі Звенигородського повіту на Київщині у селянській родині. Перед війною здобув агрономічну освіту. У 1914 р мобілізований в армію і свою військову кар'єру розпочав солдатом 6-го Сибірського стрілецького полку. Того ж року йому присвоїли звання молодшого унтер-офіцера³⁷. Був поранений на фронті. У жовтні 1915 р. закінчив Горійську школу прaporщиків. Падіння царизму застало його на службі у 32-му запасному піхотному полку у Сімферополі у званні поручика³⁸. Після утворення Центральної Ради розгорнув бурх-

ливу діяльність спрямовану на його українізацію. На базі полку солдати-українці створили 1-й Сімферопольський полк ім.гетьмана П.Дорошенка. Як його делегат брав участь у другому Всеукраїнському військовому з'їзді, обраний до Центральної Ради. У січні 1918 р. почав створювати загони вільного козацтва на Звенигородщині, яке брало участь у боротьбі з російськими більшовиками, а також більшовизованими частинами 8-ї армії, що відступала в тил з колишнього Румунського фронту. Під час гетьманату П.Скоропадського був одним із керівників Звенигородсько-Таращанського повстання. Був заарештований гетьманським урядом, але 14 листопада 1918 р. організував повстання у в'язниці в Києві і разом з іншими його учасниками вирушив на з'єднання з військами Директорії. Після приходу останньої до влади командування УНР направило його в загін М.Григор'єва, щоб відвернути можливість його приєднання до Червоної армії³⁹. Проте цього не вдалося уникнути. Сам Ю.Тютюнник симпатизував боротьбистам. У лютому 1919 р. він став начальником штабу військ Н.Григор'єва, які разом із червоними військами зайняли Херсон, Миколаїв, Одесу. У травні 1919 р. він підтримав повстання Н.Григор'єва проти радянської влади, а після його загибелі у липні із частиною повстанців вирушив на з'єднання з Армією УНР. На основі повстанців була сформована 4-та Київська стрілецька дивізія, якою він командував. У грудні 1919 р. Ю.Тютюнник став помічником командувача Армії УНР. На цій же посаді брав участь у Першому зимовому поході. У жовтні 1920 року йому присвоєно звання генерал-хорунжого.

Після інтернування українських частин у Польщі в січні 1920 р. призначений С.Петлюрою керівником Українського партизансько-повстанського штабу та командувачем Української повстанчої армії у Другому зимовому поході 1921 р. Відзначався особистою відвагою, добре володів партизанськими методами військової тактики, був амбітним і навіть у цьому плані намагався конкурувати з С.Петлюрою. Після провалу походу деякий час жив у Львові. У травні 1923 р. Ю.Тютюнник, спровокований більшовицькою розвідкою, повернувся на Радянську Україну начебто для координації антибільшовицького повстання. Під час переходу кордону він був схоплений. Деякий час працював у Харківській школі Червоних старшин на посаді викладача тактики і стратегії, написав кілька кіносценаріїв і навіть зіграв роль самого себе у фільмі „ПКП”. У лютому 1929 р. був заарештований у Харкові, а в грудні засуджений колегією ОДПУ до розстрілу. Вирок виконано 30 жовтня 1930 р.⁴⁰

Названі вище воєначальники становили інтелектуальний мозок Армії УНР. Серед них можна назвати ще декількох осіб, котрі відзначалися високими фаховими якостями, хоча й не в такій мірі впливали на прийняття доленоносних для армії і держави рішень. Це генерали С.Дельвіг – світової слави знавець артилерійської справи, С.Сінклер, В.Кущ.

Загалом можна констатувати, що воєначальники С.Петлюри, яким він доручав найвідповідальніші пости за часів Директорії у абсолютній більшості мали вищу військову освіту, належали до колишньої російської імперської військової еліти,

володіли величим практичним бойовим досвідом. За соціальним походженням вони були вихідцями із різних станів. Очевидно фаховість була одним із визначальних мотивів, якими керувався С.Петлюра, призначаючи їх на відповідальні посади. У той же час він враховував і їхню лояльність до української справи й себе особисто. Переважно усі його воєначальники або явно симпатизували лівим партіям, що визначали політичний курс уряду УНР (соціал-демократи, есери) або намагалися взагалі уникати політики.

Примітки

- ¹ Дорошенко Д. Война и революция на Украине //Революция на Украине по мемуарам белых. - Москва,Ленинград,1930 (репр. вид.). – С.88-89.
- ² Капустянський М. Похід Українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. (Короткий воєнно-історичний огляд). – Книга I. – С. 44-45.
- ³ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Книга 1. – С.445
- ⁴ Савченко В.А. Симон Петлюра. – Харьков,2006. – С. 332-333.
- ⁵ Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. – С.203.
- ⁶ Капустянський М. Похід Українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. (Короткий воєнно-історичний огляд). – Книга I.Ч.I Й II. – С. 43.
- ⁷ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Книга 1. – Київ,2007. – С.189; Ковальчук М. Генерал Микола Капустянський (1881-1969). – Київ,2006. – С.5.
- ⁸ Ковальчук М. Генерал Микола Капустянський (1881-1969). – С.7.
- ⁹ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Книга 1. – С.190.
- ¹⁰ Капустянський М. Похід Українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. (Короткий воєнно-історичний огляд). – Книга I. – Мюнхен,1946. – С.14.
- ¹¹ Там само. – С.24.
- ¹² Сергійчук В. Всеолод Петрів. – Київ,2008. – С.7.
- ¹³ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Книга 1. – С.334.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини. – Київ,2002. – С.587.
- ¹⁶ Сергійчук В. Всеолод Петрів. – С.8.
- ¹⁷ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Книга 1. – С.334.
- ¹⁸ Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини. – С.622.
- ¹⁹ Капустянський М. Похід Українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. (Короткий воєнно-історичний огляд). – Книга I. – С.49.
- ²⁰ Сергійчук В. Всеолод Петрів. – С.170.

- ²¹ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Книга 1. – С.334.
- Я Тинченко подає різні місця народження: Баку і Тифліс. (Див.: Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Книга 1. – С.312, а у передмові до мемуарів М.Омеляновича-Павленка – Баку: Омелянович-Павленко В. Спогади українського командарма. – Київ,2002. – С.5.
- ²² Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. – Львів,1995. – С.36.
- ²³ Тинченко Я. Служба в російській армії // Омелянович-Павленко В. Спогади українського командарма. – С.13.
- ²⁴ Тинченко Я. Еміграційний період // Омелянович-Павленко В. Спогади українського командарма. – С.443.
- ²⁵ Залесский К.А. Кто был кто в Первой Мировой войне. –Москва,2003. – С.721.
- ²⁶ Там само. – С.722.
- ²⁷ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Книга 1. – С.505.
- ²⁸ Сідак В.С. Національні спецслужби в період Української революції 1917-1921 рр.(невідомі сторінки історії). – К.,1998. – С.168.
- ²⁹ Капустянський М. Похід Українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. (Короткий воєнно-історичний огляд). – Книга II.Ч.3 – С.128.
- ³⁰ Колянчук О.Українська військова еміграція у Польщі (1920-1939. – Львів,2000. – С.9.
- ³¹ Там само. – С.48.
- ³² Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917-1921 рр. – Львів,1997. – С.22-23.
- ³³ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Книга 1. – С.449.
- ³⁴ Капустянський М. Похід Українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. (Короткий воєнно-історичний огляд). – Книга I.Ч.I Й II. – С. 50.
- ³⁵ Олександр Удовиченко. Біографія //Удовиченко О.І. Україна у війні за державність. – К.,1995. – С.197.
- ³⁶ Оборона Замостя. –Торонто,1956. – С.7-8.
- ³⁷ Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник. – Львів,2000. – С.8.
- ³⁸ Я.Тинченко стверджує, що останнє звання Ю.Тютюнника у російській армії прaporщик: див. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Книга 1. – С.449. Сам же Ю.Тютюнник у мемуарах пише, що був поручиком: див.Тютюнник Ю.Революційна стихія. Зимовий похід 1919-1920 рр. – Львів,2004. –С.15.
- ³⁹ Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник. – С.22.
- ⁴⁰ Там само. – С.122.

Командуючі Армії Української Народної Республіки

Герб Армії УНР

Генерал-полковник
Микола Юнаків

Генерал-хорунжий
Володимир Сальський

Генерал-хорунжий
Микола Омелянович-Павленко

ТЕРЕСА ГАРБАЧ

- представник середовища вчителів історії в м. Демблін

СКЛАДНЕ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ БРАТЕРСТВО 1918-1920 У ПОЛЬСЬКІЙ ДОКУМЕНТАЛЬНІЙ ФІЛЬМОТЕЦІ

У своїй доповіді я представляю доробок польської документальної кінематографії, який зображує нелегке польсько-українське братерство 1920 року. До цього часу ця тема не була широко висвітлена в історичних працях і можна сказати, що вона маловідома польському суспільству. Я переконана, що українці теж не знають цієї проблематики. Оскільки проблематика конференції була доповнена висновками істориків з України про боротьбу за Львів і Галичину у 1918-1919 рр., я вирішила у своєму виступі розглянути доробок кінематографії, який змальовує також і ці сторінки історії. Я впевнена, що теж варто хоча б в кількох реченнях згадати тему іконографії, котра була вміщена у польській¹ та українській² історіографії. У додатках я перевірявала літературу, що містить фотографії, тому докладно говорити про не буду.

Аналіз наукових і популярно-наукових праць свідчить, що публікації як у міжвоєнні роки, так і після другої світової війни були проілюстровані лише кількома фотографіями зустрічі Юзефа Пілсудського з Симоном Петлюрою у травні 1920 р. в Станіславі, а також 16-17 травня 1920 р. на вокзалі у Вінниці. Голови держави і начальні вожді представлені серед генералів і офіцерів двох армій. Особливо популярні фотографії з Юзефом Пілсудським і Симоном Петлюрою у вікні штабного салон-вагону³, фотографії Петлюри з генералом Антоні Листовським у Бердичеві⁴ та з генералом Едвардом Ридза-Сміглім під час відомого параду після захоплення Києва 8 травня 1920 р. на Хрещатику⁵. Впродовж останніх років доробок історіографії збагатився кількома цінними науковими працями, основаних на багатій джерельній базі. На жаль, не всі публікації містять фотографії, які коментують зміст, і тим самим надають особливої цінності праці⁶.

Інтерес до наукової літератури проявляє дуже вузьке коло читачів, здебільшого історики, які професійно займаються навчально-науковою діяльністю, дослідженням історії. Для більшості людей, а особливо для гімназистів, школярів, студентів і вчителів важоміші значення має популярно-наукова література. В таких працях можна знайти кілька цікавих видавничих позицій, що містять іконографічну інформацію про польсько-українську співпрацю у 1920 р. Кілька фотографій, значно більше, ніж в науковій літературі, містить спеціальний номер історичного щомісячного журна-

лу “Говорять віки”, виданого у 2005 р., а також спеціальне видання “Політики” №2 за 2008 р⁷. Вищеназвані публікації за відповідних обставин відіграють значну роль у популяризації історії. Це обумовлено їхнім великим тиражем (*кілька десятків тисяч примірників*), доступною мовою і багатим художнім оформленням: малюнки, мапи, унікальні архівні фотографії. Публікація фотознімків Юзефа Пілсудського і Симона Петлюри 1920 р. свідчить про те, що історики і публіцисти надають все більшого історичного значення договору між Польщею та Українською Народною Республікою, який був підписаний 21 квітня 1920 р., а також військовій співпраці у війні з більшовицькою Росією.

На основі огляду літератури можна зробити висновок, що в публікаціях використана лише частина архівних фотографій, які знаходяться в польських архівах. На приклад, зібрання фотознімків часів польсько-російської війни 1919-1920 рр. з Центрального військового архіву в Рембертові, де зберігаються також й інші фотографії.

Останні десятиліття ХХ ст. і початок нинішнього століття характеризуються тим, що особливо велику роль у формуванні історичної свідомості суспільства відіграють сучасні медіа, засоби масової інформації і електронні носії зображень, які доступні всюди і використовуються для навчання шкільної та студентської молоді, солдатів збройних сил. Інтернет й наукові історичні програми, канали “Діскавері, “Діскавері Історія”, Фільмотека польського кіно, TVP Polonia користуються широкою популяльністю. Документальні фільми охоче використовують вчителі у процесі навчання. Модель зацікавлена такою формулою популяризації історії та з задоволенням бере участь не лише у програмних заходах, а й, наприклад, у роботі історичних гуртків. Тому надзвичайно важливою є змістовний та іконографічний бік художніх документальних програм, які не лише збагачують, але й замінюють підручники з історії в багатьох сторінках новітньої історії. Переконана, що сюди слід віднести і польсько-українські проблеми 1918-1920 рр. Вважаю, що галузь освіти, як і раніше, в досить обмеженому обсязі звертається до історичних подій періоду стратегічного партнерства Польщі та України, до популяризації тих цінностей, котрі об’єднують, а не ділять поляків і українців, які мають для двох народів і держав понадчасову цінність.

Співпраця Польщі та України після укладення договору Пілсудський – Петлюра досить широко була відображенна в кількох польських документальних фільмах. Вони ретельно відтворюють складне братерство у 1920 році і значно важчі сторінки історії – битву за Львів у 1918 р. чи відбудову Цвінтаря Орлят в останніх роках. Враховуючи визначені рамки проблеми виступу, я розгляну лише деякі фільми і документальні програми. Частину з них ви зможете побачити під час перегляду проекцій, який відбудеться після засідань конференції.

Перші документальні кадри зустрічі Юзефа Пілсудського і Симона Петлюри у 1920 році, а також вторгнення польських військ до Києва, увійшли до фільму Ришарда Ординського “Пррапор свободи”. Це була кінематографічна хроніка про боротьбу за незалежність і відновлення кордонів Польщі у 1905-1921 роках. Кінострічку створи-

ли у 1937 р. за наказом Міністерства закордонних справ і продемонстрували виключно у посольствах РП з нагоди святкування Дня незалежності Польщі і Дня польського війська. Пізніше уривки з вищеназваного фільму чи з тих самих кінематографічних хронік, особливо після Другої світової війни, використали кілька творців кінематографу.

Одним із перших документальних фільмів на воєнну тематику, створених у відновленій II Речі Посполитій, була картина Генріха Бігошта під назвою "Комендант". Військову кінобіографію діяльності маршала Юзефа Пілсудського доповнювали сюжети політичного життя II Речі Посполитої в перших роках її існування. Однак, маршал Юзеф Пілсудський не був задоволений портретом, який змалювали творці фільму, і не дав згоди на його публічну презентацію. Для створення кінострічки були використані доступні у 1927 р. документальні хроніки 1918-1920 років, котрі під час Другої світової війни були знищені. Частина з них описувала воєнні дії у 1920 р. під час походу на Київ.

У 1937 році режисер Ян Новіна-Пшибильський створив чергову кінобіографію маршала Юзефа Пілсудського під назвою "Пісня про великого солдата". Новіна-Пшибильський зобразив постати першого Начальника польської держави і Верховного Головнокомандуючого на тлі історичних подій епохи, у яких він брав участь. У фільмі звучали звернення до федеративної концепції Пілсудського, до співпраці з Українською Народною Республікою. Кінострічку показали лише представникам центральної влади РП у 1937 р. Через негативну оцінку маршала Едварда Ридза-Сміглого – Генерального інспектора збройних сил, фільм не презентували публічно. Лише кілька заміток в пресі говорили про його зміст. Як пише Ричард Борковський, "цих фільмів, окрім тісного кола бельведерів, ніхто не бачив"⁸.

Початок Другої світової війни на довгі роки перервав діяльність польських кінематографістів. Після 1945 року в Польщі, котра опинилася у політичній зоні впливу СРСР після подій у Ялті, проблему польсько-українських відносин 1918-1920 років, як і багато інших сторінок історії, замовчували в офіційній історіографії та у польському кіно, або не у повному обсязі висвітлювали ці проблеми. Відновлення державної незалежності Польщі у 1989 р. відкрило історикам дорогу до багатьох архівних документів, що до цього часу були недоступні. Незабаром з'явилося кілька нових документальних фільмів, які мали велике значення і внесли багато нових історичних цінностей у суспільне життя. Вони через 10 років відновили постати маршала Юзефа Пілсудського, воєначальників і солдатів, імена котрих навіки вписані в історію війни з більшовиками у 1920 р., відтворили походи на Київ, традицію української та козацької шаблі, які разом захищали Україну і Річ Посполиту.

У 1992 р. кінематографічний колектив Фенікс на військовій кіностудії "Авангард" створив документальний фільм "А все ж Польща 1918-1921". Режисер і автор сценарію – Вінцент Роніш, майстер польської документалістики. Вищеназваний режисер має кілька фільмів у своєму творчому доробку і був нагороджений на Загальнопольському фестивалі документального кіно⁹.

Кінострічка “А все ж Польща 1918-1921” з’явилася у перших роках політично-системної трансформації, коли вже був відкритий шлях до багатьох історичних матеріалів (хронік, архівних фотографій та іконографії), які зберігалися в польських архівах і в архівах країн, що утворилися після розпаду СРСР (Литва, Білорусія, Україна, Російська Федерація). Кіностудія “Авангард” створила фільм з нагоди святкування 75-ої річниці відновлення незалежності Польщі. Чимало епізодів кінокартини відображають українську проблематику: історичне тло і причини повстання Українського республіканського уряду, міністром військових справ якого був отаман Симон Петлюра; нарис історії Наддніпрянської України після Брестського мирного договору 1918 року, її боротьбу з загонами більшовиків і з білою Росією генерала Антона Деникіна; роль Петлюри в пробудженні національного духу серед українського народу. У фільмі використані унікальні кінематографічні хроніки 1918 р., які змальовують отамана Симона Петлюру серед воєнних підрозділів у Києві та в Україні, Київ, що зазнав змін внаслідок революції, членів уряду УНР, а також кінематографічні хроніки, що зображені загони більшовиків та їх командувачів, загони білогвардійців. Ці епізоди мають велике значення для сучасної історії.

У фільм увійшли фрагменти, що відображають польсько-українську війну, оборону Львова у листопаді 1918 р. Режисерові вдалося дістати архівні фотографії, які змальовують Львів на початку ХХ ст., мешканців і учасників боротьби за місто – відомих Львівських орлят. Кадри із справжніми учасниками битв, що розповідають про своїх товаришів, командирів, атмосферу у ті нелегкі для міста дні, мають велике значення для поляків. У польській повоєнній документальній кінематографії вперше було показано стільки архівних фотографій, які ілюструють боротьбу за Львів. Це фотознімки захвату міських редут у 1918 р., цвинтарів загиблих, командирів і захисників. Режисерові вдалося докладно і дуже виважено зобразити цю важливу сторінку польсько-української історії. Незважаючи на те, що це патріотичний фільм, написаний “для з’єднання сердець”, він об’єктивно відображає історичне тло історії і перебіг подій. Епізод кінокартини про похід Польської армії на Київ у квітні і травні 1920 р. зображує зустріч Юзефа Пілсудського і Симона Петлюри на вокзалі у Вінниці. Режисер використав польські кінематографічні хроніки 1920 року. Головнокомандуючий польської армії і Голова держави прибув на зустріч з отаманом Симоном Петлюрою у знаменитому салон-вагоні, який захопили польські солдати на Великдень 1919 року у Вільні. Штабний салон-вагон належав керівникам більшовицького військ. З нього зірвали більшовицькі символи, повісили герб Речі Посполитої і цим вагоном до кінця війни подорожував Ю. Пілсудський. Фотографії із зустрічі двох головних вождів у супроводі генералів і офіцерів неодноразово були присутні в польських документальних хроніках та в історичних працях. Фактично читачам історичних праць відомі фотознімки з кінохронік. Вони часто помилково підписані ”зустріч двох вождів у Станіславі”. Задокументована на камеру зустріч у Вінниці на вокзалі сьогодні має велике значення не лише для істориків, а й для багатьох поляків і українців, яким

близькі й дорогі історія та традиції збройної боротьби. Картину доповнює епізод вступу Польської армії у Київ 7 травня і парад 8 травня 1920 р. у визволеній столиці України за участю С. Петлюри, генерала Едварда Ридза-Смілого (командира 3-ої Армії), а також генерала Антоні Лістовського та інших генералів Польської Армії. Камера відображає Хрестатик у 1920 році, інші вулиці Києва та сучасні історичні місця, пов'язані з польсько-українським бойовим братерством. У фільмі згадується участь українських військ у відступальних боях на південно-східному фронті, битва під Комарово і Тишовцями. Оскільки цей фільм – художній синтез всіх боїв за незалежність і державні кордони, які визначили загони Польської армії, а також повстанці у Великопольщі і на Сілезії у 1919-1921 роках, то події частково виправдано.

У 1991 р. кіностудія наукових фільмів і навчальних телепередач в м. Лодзь у співпраці з Відділом виховання МНО створила документальний фільм “Польсько-російська війна 1919-1921”. Режисером кінострічки був Войцех Шемпінський, а консультантом з питань історії – магістр Тадеуш Кшонстек.

У фільмі відтворено перебіг бойових дій на фронтах війни з більшовицькою Росією, вже згаданий похід на Київ у 1920 р., в якому взяли участь загони отамана Симона Петлюри. Змістовний історичний коментар доповнює анімація карт і нарисів, а також епізоди польських документальних хронік. Зосереджено увагу на битві під Комарово і обороні Замостя у серпні 1920 р. Фільм презентувало польське телебачення. Касети відправили до бібліотек WP, і до цього часу вони залишаються цінною дидактичною допомогою для офіцерів, які займаються освітою громадян і популяризацією традицій збройної боротьби. Багато шкіл теж закупили фільм, і вчителі історії використовують його у процесі навчання молоді. Документ створили у перших роках системної трансформації в Польщі, коли почали більше писати і говорити в ЗМІ про польсько-російську війну 1819-1920, і не було дидактично-наукових матеріалів та професійної історичної літератури.

Політично-військова співпраця Польщі та України у 1920 р. найповніше відтворена у фільмі Єже Любаха “Складне братерство”¹⁰. Кінострічка була створена у 1998 р. на студії Media Kontakt¹², власниками якої є Мирослав Хоецький і Петро Вейхерт. Ідея фільму зародилася на початку 90-х, коли режисер Єжи Любах написав сценарій кінокартини, яка піднімала політичну проблему зародження союзу Пілсудський – Петлюра, співпрацю польської і української армій у поході за визволення Києва, а також в наступних боях. Через декілька років він домігся затвердження сценарію і презентації фільму на телебаченні. Лише у 1998 р. його задум отримав визнання у Єжи Гейдройця – легендарного князя польської еміграції в Паріжі. Гедройць, користуючись великим авторитетом серед польських інтелектуалів, був відомий своїми симпатіями до східних сусідів Польщі, спільніх традицій, історичних зв'язків. Як солдату, йому теж були близькі славні традиції польської збройної боротьби. Його теза, що “немає вільної Польщі без вільної України” стала історичним кredом політики Польщі, відновленої після 1989 р. Будучи через кілька років в еміграції у Паріжі, Мирослав Хоецький

особисто був знайомий з Єжи Гейдройцем, з його поглядами на історію найновішої Польщі¹¹. Тому, коли Гейдройць взяв під своє шефство проект Єжи Любаха “Складне братерство”, Мирослав Хоецький і студія Медіа Контакт наважилися створити фільм. Незабаром президент РП Александр Кваснєвський і президент України Леонід Кучма очолили керівництво над створенням кінокартини. Почесні патронати відкрили “Складному братству” дорогу до реалізації, до польських, українських, французьких, англійських архівів.

Знімальна група у складі: режисер Єжи Любах, консультанти – доктор наук Богдана Гудзь, полковник Тадеуш Кшостек, доктор наук Віктор Голубко, оператор Францішек Горек, – дістала унікальні іконографічні матеріали, зняла багато місць і експонатів, пов’язаних з Юзефом Пілсудським і Симоном Петлюрою. У жодному кінематографічному документі, які до того часу з’являлися у Польщі та Україні, не було представлено стільки художніх хронік 1919-1920 р., а також архівних фотографій і документів, пов’язаних з цією темою. Фільм “Складне братерство” має історичну значимість для поляків, а особливо для українців, котрі до цього часу не були знайомі з архівними художніми хроніками, що зображували отамана Петлюру, його найближчих соратників і солдатські загони у 1920 р. Цей фільм – надзвичайно багата хроніка історії України 1918-1920 р. Уже в перших епізодах зображеній Київ у 1917 р., Михайло Грушевський, голова УНР Володимир Винниченко, а також Симон Петлюра – Міністр Військових справ, гетьман Скоропадський, якому Німеччина передала владу в Києві. Реалізатори фільму у стислій формі зобразили складні причини, які зумовили діяльність УНР, її зусилля спрямовані на побудову незалежної демократичної держави, боротьбу з більшовиками і білогвардійськими загонами генерала Антона Денікіна. Ці питання у фільмі коментує відомий історик-україніст професор Тадеуш Ольшанський. Перші переговори, що відбулися 9 грудня 1919 між Пілсудським і Петлюрою у Бельведері, прокоментував у фільмі Єжи Гедройць. Він звернув увагу, що налагоджуючи співпрацю з Петлюрою, Пілсудський був змушений діяти обережно, оскільки польське суспільство не розуміло його політичних намірів, так як і не розуміли Голову держави його супротивники з інших опозицій. Єжи Гедройць передонаний, що ідея суверенної держави у союзі з Польщею зародилася вже у грудні 1919 р. під час перебування Петлюри у Варшаві, а реалізована була 21 квітня 1920 р.

Фільм Єжи Любаха широко зображує лише зустріч Пілсудського – Петлюра у Вінниці. Документальні хроніки описують прибуття Юзефа Пілсудського на вокзал Вінниці, відомий салон-вагон, зустріч генералів і офіцерів на пероні. У коментарі описується перебіг зустрічі і зміст звернення Пілсудського та Петлюри до українського народу.

Знімальна група знайшла у приміщені окружного суду Вінниці історичний стіл з ніжками, зробленими у вигляді левів, на якому Петлюра і Пілсудський підписали свої промови. Також було віднайдено кришталеве дзеркало, яке прикрашало салон-вагон у 1920 р. Кінематографістам вдалося віднайти ці історичні пам’ятки завдяки порівняльному аналізу фотографій, які зберігалися в польських архівах. Дії армії УНР

і Польської армії під час наступу на Київ проаналізували полковник Тадеуш Кшостек і професор Т. Ольшанський. Їхні доповіді доповнюють мапи, документальні фотографії і хроніки. Неодноразово в історичних публікаціях були представлені кілька однакових фотографій з параду українських та польських загонів у Києві. У “Складному братерстві” мотив значно багатший. Архівні кадри зображені реакцію жителів Києва на прихід поляків. Коментуючи ці події, відомий британський історик Норман Девіс звернув увагу на реакцію прем’єра Великобританії Лорда Георга, який не підтримав ідеї створення суверенної української держави у федерації з Польщею. Оцінюючи цей етап війни, український консультант, професор Богдан Гудзь з Львівського університету зауважив, що київський похід завершився для Польщі військовою і політичною катастрофою. Федеративні ідеї Пілсудського розбилися вщент. Він підкреслив, що Пілсудський недооцінив українського союзника.

До фільму “Складне братерство” ввійшло чимало кадрів, де змальовані вороги польської та української армії, а особливо загони 1 Кінної армії С. Будьоного, які прорвали польський фронт у червні під Самгородком і були рушійною силою Південного-Західного фронту Олександра Єгорова. Невідомі факти щодо ставлення Петлюри до союзу з Польщею, коли армія УНР змушені була відступити в червні 1920 р. в район Кам’янець-Подільського, відтворив у фільмі Віктор Голубко. У своїй доповіді він підкреслив, що Симон Петлюра відхилив пропозицію Євгена Коновальця відвести війська до Карпат і однозначно вирішив вести боротьбу на боці Польської армії, хоча загроза поразки була дуже реальна.

Наступні епізоди фільму з Норманом Девісом присвячені оцінці подій польсько-російської війни західними країнами. Британський історик стверджував, що західний світ прийняв радянську пропаганду, яка звинуватила польську державу у тому, що вона почала війну та сприяла її продовженню. Влітку 1920 року в засобах масової інформації Англії домінувало гасло “Руки геть від Росії”. Висловлювання Нормана Девіса мали неабияке значення для поляків. Тому що, міцно укорінилися оцінки британського історика, який характеризує політику своєї держави і оцінює рішення керівників імперії. Творці фільму широко зобразили участь військових формувань УНР у битві під Львовом і Замостям, під час оборони міста, якими у серпні 1920 р. керував генерал Марко Безручко. У своїх працях історики нагадують, що цей епізод має не другорядне значення, а є реальним внеском українських військових формувань у війну та рішучі дії влітку 1920 р. Історики наголошують, що Замость – це символ польсько-українського братерства, едина сторінка історії двох народів ХХ ст., коли вони спільно зуміли боротися за незалежність обох держав. У фільмі вміщена знаменита промова Юзефа Пілсудського до солдатів УНР: “Вибачте мене, панове, вибачте, панове”. Ці історичні слова були виголошенні тоді, коли закінчилася війна, а офіцерів і солдатів УНР потрібно було інтернувати до Польщі. Лише в не багатьох історичних працях згадується тема повоєнної долі отамана Симона Петлюри. Фільм заповнює “цю білу пляму”. На камеру зняті двір під Груйцем, звідки Юзефський за наказом

Юзефа Пілсудського вивіз із Тарнова Симона Петлюру і переховував його від російського розвідника. Наступні епізоди були зняті на вулиці Мокотовській у Варшаві, де він мешкав з дружиною і дочкою. Продюсери екранизували також місце праці українського емігрантського уряду у Тарнові, яке нині відзначено меморіальною дошкою. Особливо цікаві епізоди, які зняті в Парижі в Українській бібліотеці ім. Симона Петлюри, де зберігаються рукописи його статей та інші публікації, а також особисті щоденники. У латинському районі створено кадри фільму про місця, де мешкав і був підстрелений С. Петлюра. Знято було посмертну маску отамана, особисті предмети щоденного вжитку. Режисерові і консультантам вдалося дістати матеріали Загону II Головного штабу РП, який підтримував діяльність прометеїстів, представників кавказьких народів і російську опозиції. Із збережених у САВ в Рембертові джерельних матеріалів, які увійшли до фільму, однозначно випливає, що Симон Петлюра був головною постаттю прометеїзму і ворогом для СРСР. Тому йому виголосили смертний вирок, який виконав агент російських спеціальних служб.

Режисер Єжи Любах не оминав складних проблем. Таким є мотив вигаданих єврейських погромів, які нібито здійснювали петлюрівська армія, а також процес над вбивцею Самюелем Шварцбардом. Український історик, професор Володимир Сергійчик, який з'явився у фільмі, правдоподібно розглянув названі проблеми. Представив кілька документів, які однозначно засвідчують, що Симон Петлюра не допускав вчинення беззаконних дій та єврейських погромів на Волині й Поділлі, а винних наказував карати. Уряд УНР, яким він керував, був противником насилия. Петлюра видавав спеціальні рішення і декрети “Про перемогу погромів”. Тези українського історика підтримали Єжи Гедройць і Владислав Желенський із паризької “Культури”. Фільм “Складне братерство” несе великий заряд патріотизму для українців, солдатів Збройних сил України. Кожного, хто перегляне уривки документальних хронік повернення до Києва у 1991 р. Мстислава – патріарха Української Православної Церкви, ці епізоди надзвичайно зворушують. Неабияку роль у пробудженні патріотизму в українських солдатів, у відновленні національної і державної тотожності відіграє сцена, де дуже старий Мстислав вручає Почесній Роті Збройних Сил України прапор 3 Дивізії УНР у 1919 р. Прапор – найцінніша пам'ятка, яка збереглася після петлюрівської армії. Потрібно сказати, що церемонія вручення історичного прапору відбулася в тому ж місці Києва, де у 1919 р. вручав прапор 3-ї Дивізії отаман Симон Петлюра – дядько Мстислава. Професор Юрій Савчук з Києва влучно назвав почесний знак петлюрівської армії “святым символом боротьби за свободу”.

Символічне значення для солдатів суверенної України та Польщі має документ, знайдений професором Богданом Гудзьою у Державному архіві Києва. Це проект хорунжого інженера Олександра Бойко до голови української військової місії у Варшаві, опрацьований у 1920 р. Професор Гудзь називає документ, у якому йдеться про створення спільної польсько-української військової одиниці, механізованої дивізії. Історикам і кінематографам не вдалося дізнатися, як далі склалася доля названого

документа. Хорунжий Бойко пропонував, щоб на знак братерства зброї назвати дивізію іменами головних вождів – маршала Юзефа Пілсудського і Симона Петлюри. Ця ідея, тобто створення спільного польсько-українського батальйону, відновилась у 1995 р. і матеріалізувалася завдяки рішенню міністрів оборони Польщі та України.

Фільм наближує основи підготовки і перебіг зимових походів української армії на захоплених більшовицькими військами територіях. Приховані причини цієї воєнної операції до сьогодні невизначені офіційно в історіографії.

Документ “Складне братерство” декілька разів транслювався на польському громадському телебаченні і був схвалений істориками. У січні 1999 року президент РП А. Кваснєвський подарував касету з фільмом президенту України Леоніду Кучмі під час його візиту до Варшави. Вперше кінострічку презентували представникам засобів масової інформації, історикам і солдатам Збройних Сил України 8 березня 1999 року у Києві. Присутні були керівники ВВН Польщі – Марек Сівець і України – Володимир Горбулін. Фільм з величезним інтересом сприйняли в Україні. Після проміжної проекції кінострічки відбулася відкрита дискусія за участю режисера Єжи Любаха, консультанта Тадеуша Кшостка і оператора Францишека Горка. Представники українських ЗМІ, історики підкреслювали, що їм показали зовсім невідомий документ, особливі документальні хроніки і архівну іконографію. Українські історики звернули увагу на цінний і виважений коментар, а також на мову авторів історичних праць, що не з’являються у фільмі. Доповненням презентації стала дискусія у прямому ефірі на популярному телеканалі України “1+1”. Телеведучі задавали питання творцям фільму і виражали свою думку. Фільм оцінили як документ, що відкриває українцям невідомі сторінки історії боротьби за незалежність 1918-1920 рр. Озвучений українською мовою фільм “Складне братерство” неодноразово транслювали засоби масової інформації з нагоди річниці відновлення незалежності і створення Збройних Сил України.

Основною тема польсько-українського союзу була у наступному фільмі, який випустили Медіа Контакт і режисер Єжи Любах¹³. В середині вересня 2000 р. відбувся польсько-український історичний семінар на тему оборони Замостя у серпні 1920 р. і битви під Комарово-Тишовцями. Знімальна група з Медіа Контакт задокументувала перебіг семінару та історичну поїздку на поле битви. В історичній частині, де змальовується причини воєнної співпраці Пілсудський – Петлюра, використано архівні матеріали, зібрани під час створення фільму “Складне братерство”. У кіностріці “Біля джерел стратегічного партнерства Замостя-Комарово 1920” режисер Єжи Любах ширше зосередився на стратегічно-оперативній ситуації, що склалася на південному відрізку фронту перед битвою під Замостям. Воєнний історик Тадеуш Кшонстек проаналізував перебіг битв, використовуючи карти і нариси.

Оскільки фільм був створений на замовлення суспільно-виховного департаменту МНО, то цікавими були елементи військової церемонії за участю роти З Замойської бригади оборони території і військ Західного оперативного командування Збройних

Сил України. Роти і делегації польських та українських офіцерів брали участь у по-минальній панахиді за солдатами польської та української армій, які віддали життя у боротьбі за визволення батьківщини у 1918-1920 рр. Під час панахиди було названо героїв оборони Замостя – українського генерала Марка Безручка і генерала Польської армії Миколая Бовчука. Фільм – це документальна хроніка з популярно-наукового симпозіуму, в якому взяли участь історики з України та Польщі. У виступах науковці відтворили перебіг бою за визволення Замостя у серпні 1920 р., оцінили етап війни на антибільшовицькому фронті. До фільму ввійшли висловлювання істориків: Б. Гудзя, проф. В. Голубка, ген. див. І Коберкі, проф. А Астненка, Й. Шліца та інших. Особливо важлива доповідь посла України Дмитра Павличка. Звучить вона так: “*Висловлюю велику вдячність за організацію грандіозного свята польського та українського солдата. Я вважаю себе українським інтелігентом, але повинен зіннатися вам, що не знаю, де народився Марко Безручко, як він виглядав. Я побачив його могилу і цей козацький хрест на цвинтарі «Воля» у Варшаві тоді, коли вже став послом. Сьогодні тут, в Замості, ми, українці, дізнаємося частину правди про нашу велику історію*”. В наступних епізодах художньої хроніки зображена церемонія відкриття меморіальної дошки у замойському арсеналі, подорож істориків, офіцерів і вчителів історії до Жокви на поле битви під Задворем і до Львова. Було покладено вінки на цвинтар солдатів Галицької армії та Львівських Орлят. Збройні сили України висунули Почесну роту Західного оперативного командування. Церемонія відбувалася тоді, коли тривали суперечки відносно відкриття Цвінтари Орлят. Це була надзвичайно складна проблема для влади двох народів. Трансляція фільму на польському телебаченні стала виразним, чітким сигналом, що примирення поляків і українців у справі Цвінтари Орлят можливе. Це був важливий крок до примирення, і саме так сприйняло фільм польське суспільство. Трансляція кінострічки на TVP Polonia сприяла тому, що багато мешканців Львова і Західної України побачили фільм. Творці та продюсери кінострічки не планували, що фільм як історичний документ теж відіграє важливу політичну роль, покаже можливі шляхи примирення і взаємного вшанування місця поховання загиблих у братобічній боротьбі солдатів, яких кинули два патріотизми, дві любові до коханого міста Львова. В армії УНР значну увагу приділяли проблемам розвитку духовного життя, виховній роботі. Функціонувало багато штатних капеланів, які користувалися визнанням і службовою підтримкою головного отамана. Діяльності духівництва присвятив Єжи Любаха фільм, що був створений у 1999 р. також на Медіа Контакт¹⁴. Фільм “Православні духівники в армії Петлюри” тривалістю 17 хв. зображує образ військових капеланів, які супроводжували солдатів на полі бою, рятували ним життя, підтримували духовно, приносили полегшення і спокій. Єжи Любах вивів образи, які до того часу залишалися в тіні петлюрівської армії, хоч заслуговували на моральне визнання за відважність і солдатську честь. Деякі з них назавжди залишилися в Польщі. Спочивають на цвинтарі “Воля” у Варшаві та в інших некрополях. Фільм привертає увагу сучасного покоління. У названій кінокартині творці використали документальні

хроніки 1917-1920 рр. з Державного Архіву Києва. А саме кіноплівки 1917 року, коли в Києві створена була Центральна Рада України, міністром Військових справ якої був Симон Петлюра. У цій частині фільму увагу привертає промова Петлюри на тему армії, “що незалежність України можна здобути лише власними збройними силами”. У липні 1917 р. в штабі головного отамана було створено Управу Душпастирства на чолі з капеланом Павлом Пащевським. Режисеру Єжи Любаху вдалося дістати фотографії капелана і його найближчих соратників. З його нотаток дізнаємося, що Петлюра поєднував діяльність армії із релігійно-духовною сферою. Ксьондз П. Пащевський так оцінив цей факт: “Петлюра ясно розумів, що державу можна створити лише з сильним і дисциплінованим військом, вихованим у здоровому народному дусі, а такий дух могло дати українській армії духовенство”. Незважаючи на приналежність до Соціал-демократичної партії, Петлюра назавжди зберіг вірність православній релігії. Завдяки цьому духовенство брало участь у всіх важливих державних і військових урочистостях організованих ЦРУ, а пізніше отаманом С. Петлюрою, коли він очолив УНР.

Головні герої фільму – капелани, але творці фільму зобразили їхню діяльність на фоні важливих подій епохи. Широкі епізоди документальних хронік змальовують сцени повстання ЦРУ, присягу війська, отамана Симона Петлюру серед незалежних діячів 1917-1918 р. Також виділяються фрагменти фільму, що описують військові загони, які сформував Петлюра, їх дії на фронті боротьби з більшовиками і загонами А. Денікіна. Серед командирів і солдатів з’являються образи капеланів. Кінострічка містить унікальні фотографії України, охопленої пожаром війни зими 1919 р. на 1920 р., зустріч Пілсудського з Петлюрою у Вінниці. Саме з цієї кінокартини дізнаємося, що зустріч розпочалася з польової панахиди, яку правив ксьондз капелан Петро Пащевський на вокзалі. Польські хроніки і багато історичних праць не відзначали цей факт.

Документи, які використали продюсери фільму, підтверджують участь капеланів в знаменитому зимовому поході української армії за Збруч, їхню хоробрість перед лицем кривавих боїв і поразки.

Фільм відкриває справжню білу пляму в історії періоду післявоенної діяльності петлюровських капеланів у тaborах інтернування на польських землях. Вже у березні 1922 р. у Тарнові відбулася нарада капеланів з міністром віросповідання еміграційного уряду УНР Іваном Олійником. Уряд підтримав розвиток духовного життя в інтернованих тaborах, а сам отаман Симон Петлюра розпочинав перевірку тaborів на святій панахиді.

Творці фільму повернули історії постать легендарного серед української еміграції ксьондза капелана Петра Білоша, який в Щип'юрні збудував церкву і був анімататором культурного життя. Він належав до церковного братства Кирила і Мефодія та братства Святої Покрови. Вони видавали релігійну літературу, газету “Вісник”, “До світла”. Фільм відкрив невідому до цього часу діяльність церви св. Симона Мученика, яка була створена у 1926 р. в Парижі. Вона з’явилася після вбивства Симона Петлюри і так як і раніше продовжує діяльність в Парижі, а також очолює релігійну

парафію у Wizina Schille під Парижем, де було найбільше скучення солдатів Петлюри на терені Франції. Автори відвідали названі місця. Зняли епізоди на військовому цвінтари під час богослужіння, яке правив єпископ з Харкова Ігор Іщенко.

У фільмі з'являється постать племінника Симона Петлюри патріарха Мстислава (Степан Скрипник) під час історичної церемонії на Софіївській площі в Києві, де відбулося вручення прапора Збройним Силам України в грудні 1991 р. Ця історична для України та Збройних Сил сцена ввійшла до кіносюжетів багатьох документальних фільмів, але у цій кінострічці має надзвичайно важливе, філософсько-символічне значення. Документ Єжи Любаха і кіностудії Медіа Контакт є цінним фільмом, важливим чинником до пізнання історії армії отамана Симона Петлюри, її повоєнної долі, коли загони УНР були інтерновані до Польщі. Крім історичної значущості, фільм безсумнівно має велику духовну цінність і не лише для православних віруючих. Ведучий фільму – історик з Перемишля Олександр Коланьчук, автор кількох цікавих книг про армію отамана Петлюри, табори інтернування і цвінтари петлюрівців у Польщі.

Фільм транслювався на каналі TVP Polonia, але його широко не популяризували, тому він більше відомий у середовищі православного духівництва. Я переконана, що кінострічка заслуговує на визнання з боку істориків, і повинна популяризуватися в Україні. В Польщі фільм переважно використовує Православний польський Ординariat Польської армії. Значний інтерес у багатьох осіб з академічного середовища Волинського університету та у місцевих ЗМІ викличе презентація кінострічки в рамках кіносемінару, який планують провести в Луцьку як черговий захід Консульства РП.

Співпраця Пілсудського і Петлюри в 1920 р. широко змальована в кількох епізодах фільму “Шлях до незалежності. Збройні сили РП”. Кінострічка, створена Громадсько-виховним департаментом МОН в 1997 р., є хронікою подій 1918-1920 рр., коли відновлена Польща вела криваві бої і війну, щоб зберегти незалежність та територію. Творці кінострічки значну увагу приділи польсько-українському союзу, походу на Київ і Варшавській битві. Однак справа України і армії отамана Петлюри гине в кінцевих епізодах фільму, а особа, яка не знає історії, втрачає український мотив в кульмінаційному моменті без висновку. Бракує загальної інформації про те, що сталося з союзником, тобто з петлюрівською армією у завершальній фазі польсько-російської війни, а також після її закінчення. Проте, незважаючи на ці недоліки, фільм відповідає основним навчальним критеріям для молоді і солдатів ПВ.

Я хочу виділити ще й інші документальні фільми, які пов’язані з союзом Польщі та УРН. В 1988 р. кіностудія Контакт в Парижі створила фільм «Юзеф Пілсудський». Режисером цієї кінобіографії Начальника Польської держави і Головнокомандуючого Польської армії в 1920 р. був Вітольд Задровський, автор багатьох документальних фільмів, які відтворюють збройні дії II Речі Посполитої¹⁵.

В «Юзефі Пілсудському» В. Задровський звернув увагу на федеративну ідею маршала, яка висвітлювала його політичну позицію щодо східних сусідів в роки битви за територію 1918-1920. Співпраця з отаманом Петлюрою, як вважав Пілсудський,

була основою його федеративної політичної конструкції. Режисер В. Задровський використав джерельні матеріали, які зберігалися в західних архівах, в інституті Юзефа Пілсудського в США, а також художні хроніки 1918-1920 рр., які не використовували місцеві документалісти. Епізоди, які зображують зустріч Пілсудського з Петлюрою у Вінниці і вторгнення польських військ до Києва, походять з хронік, які були представлені вже у вищезгаданих фільмах. Я переконана, що на фоні насиченого подіями життя, державної і військової діяльності, які були основним змістом кінобіографії маршала, В. Задровський виважено зобразив український зв'язок, маю на увазі і образ, і зміст коментарів.

Це питання розглянуте в кінобіографії командира, який був найближчим соратником Пілсудського. До кінобіографії Едварда Ридза-Сміглого, яку створив кінематографічний колектив Фенікс на кіностудії «Авангард»,увійшли лише найважливіші моменти з життя маршала. Вищезгаданий біографічний нарис Мачея Сеньського містить кілька документальних кадрів, знятих під час походу на Київ. Нажаль, союз Пілсудського - Петлюра і співпраця двох армій в період київської кампанії проаналізовані побічно, хоча маршал Ридза-Сміглій відігравав головну роль після Головнокомандуючого під час наступаючих дій і відступу польської армії з Києва і України влітку 1920 р.

Цікаві думки і документальний матеріал для польських істориків презентує створений у 2007 р. режисером Єжи Любахом фільм «У конфедератці і тигровій шкурі». Кінострічка зображує долю незалежної Грузії в 1918-1921 рр., а також долі генералів та офіцерів Збройних Сил Грузії, які в 1922 р. розпочали службу в Польській армії на контрактних засадах. Грузинські історики, які з'являються у фільмі, підкреслюють військове і політичне значення польсько-українського союзу в 1920 р. Він був проголошений тоді, коли більшовики по-зрадницьки завдали удару незалежній Грузії, яка боролася самостійно. Коментар грузинських істориків підтверджують кінохроніки, де зображені маршал Юзеф Пілсудський і Симон Петлюра, польські та українські підрозділи в травні 1920 р. в Києві, на фронті.

У названому фільмі режисер Єжи Любах багато уваги присвятив прометейській організації, яку створили в Парижі представники кавказьких народів, а також емігранти з України і Росії за посередництвом Польщі. До головних засновників і діячів «Прометея» належали: Президент Грузії Ной Жордания, Симон Петлюра, емігрантські керівники Вірменії, Азербайджану, Чечні, російські командири білогвардійських загонів. Симон Петлюра був духовним провідником і відомою постаттю для еміграції уярмлених народів. Ці маловідомі епізоди з життя отамана Петлюри, його творча праця і заангажованість у побудову спільногого фронту проти більшовицької Росії є досить цікавими. Ще у жодній документальній кінострічці не була так широка представлена іконографія, що є сукупністю фотографій отамана, зроблених в Парижі, фотографій місць, де він жив з родиною, працював і творив, а також фотографій його праць. Фільм викликав неабияку інтерес у ЗМІ. Неодноразово транслювався на польському телебаченні, а 25 листопада 2008 р. був відзначений спеціальною нагородою на фес-

тивалі в Батумі (визнана тільки у випадку одностайного вердикту всіх членів журі). Ще у цьому році запланований промоційний показ фільму за участю президента Грузії Міхailа Саакашвілі в Тбілісі.

Вже перед початком Другої світової війни були поставлені два фільми про оборону Львова в 1918 р. Група операторів у складі: Альберт Виверко, Антоній Вавриняк і Станіслав Себел, створила фільм під назвою "Оборона Львова". Цей документ було відзнято за участю багатьох славетних захисників Львова і на місцях справжніх боїв.

Парадокументальний фільм теж під назвою „Оборона Львова“ зняла режисер Ніна Ніовіллі. Обидва фільми були маловідомі до війни. Навіть у повоєнний період вони не з'явилися в документальних програмах. Таким чином важко оцінити їх історичну вартість. Ця тема була знову піднята в польському кінематографі після кількох років.

Битву за Львів у 1918-1920 роках зображені у фільмі "Цвінтар Орлят", знятому на Кіностудії наукових фільмів і навчальних телепередач в м. Лодзь в 2002 р. Режисер цієї кінострічки – відомий документаліст Андрій Чульда. Він належить до числа найвидатніших польських післявоєнних документалістів¹⁷. Сценарій фільму написали Андрій Чульда і Тадеуш Кшостек. У картині використано документальну спадщину Кіностудії "Авангард", з фільму WFO "Mortui Sant" (режисера Яцека Шмідта), а також унікальні фотографії битви за Львів із приватної колекції, які раніше не використовувалися у кінематографі. Кіностудія наукових фільмів і навчальних телепередач створила фільм для Міністерства національної оборони. Департамент виховання і сприяння охороні МНО виділи кошти на фінансування фільму. Кінострічка була спрямована (запис на касеті VHS) на частини Польської Армії. Декілька разів кіно-картина транслювалася на каналах I TVP і TVP Polonia на прохання глядачів з усього світу, які оцінили її унікальну вартість, а особливо невідому до того часу документальну іконографію. Фільм складається з двох частин. Перша описує битву за Львів в 1918-1919 роках, а друга – історію Львівського Цвінтара Орлят. Іконографія, яка ілюструє битву за Львів, представлена фотографіями з приватних архівів, зроблених в сепії. Багато з них, як я уже зазначала, раніше не були опубліковані в дослідженнях періоду перед Другою світовою війною і після її завершення, тільки деякі з них були вміщенні до альбомів про Цвінтар Орлят. У фільмі можна побачити десятки фотографій захисників Львова, командирів частин і солдат-добровольців. Це фотознімки генерала Р. Абрахама, генерала Б. Спеховича, бригадира Ч. Мачинського, загонів добровольців, львівських редут, цвінтарів, які розміщені у міських парках, військових казарм, прапорів львівських полків, фотографії командирів частин облоги, які були зруйновані під час воєнних дій у місті. Друга частина фільму присвячена процесус створення Цвінтара Орлят, а також його післявоєнної історії. Привертають увагу фотографії двадцятих років, які зображують перші поховання на цвінтарі, будівництво каплиці, терас, пантеону, пам'ятники американським льотчикам і французьким солдатам, військову церемонію за участю міністра оборони генерала Владислава Сікорського, президента Республіки Польща Станіслава Войцеховського, маршала

Едварда Ридза-Сміглого. Унікальні фотографії з похорон генерала Тадеуша Йордан-Розвадовського, генерала майора Юліана Мальчевського, генерала Ельмунда Кесслера, а також інших видатних осіб оборони Львова.

У наступних документальних епізодах відображені знесення кладовища, чому посприяла влада СРСР після Другої світової війни, а також процес його відбудови, який був розпочатий „Енергополом” в 1989 р. Фільм був знятий в 2002 р., коли ще влада Львова не давала згоди на відкриття цвинтаря, відбудову пам'ятника американським пілотам і реконструкцію меморіальної таблиці на надгробку п'яти героїв з Персенківки. Кінострічка викликала неабиякий резонанс. Екранізована хроніка історії битви за Львів в 1918 році, а також історії Цвинтаря Орлят, яка не містила політичного змісту, була сприйнята в Польщі дуже доброзичливо. Касети з фільмом закупили школи, а також частини WP.

З епопеєю Львова пов’язаний також фільм Збігнева Ковалевського «Все для орлят». Режисер створив кілька історично-документальних стрічок¹⁸. Фільм присвячений американським пілотам 7-ої Мисливської Ескадри ім. Тадеуша Костюшки, які в жовтні 1919 року прибули до Львова, аби захистити Польщу. Відзнята в 1991 р. картина нагадувала про події найвойовничої пілотної ескадри у російсько-польській війні 1919-1920 рр., а перед усім силути прекрасних польських і американських пілотів, а саме: генерала Меріана Купера, полковника Фауна Ле Роя, генераа Людомира Райського, майора Людвіга Іджівського, майора Стефана Стеця, майора Стефана Бастура, капітана Владислава Торуня. Фільм Збігнева Ковалевського своїм змістом заповнює “блі плями” в польській історії. Через кілька років в Польщі були видані переклади книг полковника Фауна Ле Роя, а також інші історичні дослідження про події 7-ої Мисливської Ескадри Костюшки¹⁹.

Протягом кількох років Департамент виховання і сприяння охорони МНО організовує історичну олімпіаду «Доля польського солдата», у якій беруть участь декілька десятків тисяч учнів з усієї країни. Для проведення олімпіади в 2008 році під провідним девізом «Про незалежність і кордони Речі Посполитої» був виготовлений мультимедійний диск, який містить фрагменти документальних фільмів, карти, плани воєнних дій, біографії командирів, символіку частин WP в 1914-1921 рр. У цій надзвичайно багатій хроніці польської збройної боротьби вміщено документальні фотографії із зустрічей Юзефа Пілсудського і Симона Петлюри, а також командирів і солдат УНР. Програму скерували до усіх гімназій і середніх шкіл. Вона становить цінний навчальний матеріал, дидактичну допомогу для вчителів. Використовує її молодь, яка брала і бере участь в олімпіаді з історії. Застосовується у роботі з молоддю в рамках гуртків з історії. Я вважаю, що і на Україні уривки програми, які мають стосунок до нашої спільноти історії, можуть викликати інтерес.

Обговорення документальних фільмів, яке я виконала, не замінить автентичного бачення. Однак учасники конференції зможуть переглянути найважливіший фільм «Складне братство» і порівняти мої думки з реальною картиною.

Я працюю вчителькою історії уже декілька років. Проводжу заняття в гімназіях у Дембліні – місті, яке має налагоджені партнерські зв'язки з Дрогобичем. В рамках зустрічі і обміну досвідом з українськими вчителями торкаємося й історичних проблем. На превеликий жаль, тема польсько-українського союзу 1920 року мало-відома нашим колегам з України. Складається враження, що і в Польщі не в досить повному обсязі відбувається процес популяризації цієї проблеми у публікаціях, які рекомендовані, як методична література для вчителів історії. Таким чином ми повинні визнати заслуги діяльності професійних кіностудій, що опрацювали історичні фільми в найбільш доступній формі. Я неодноразово використовувала частину значених програм під час занять з молоддю. Навіть короткі фрагменти фільму дуже збагачують урок. Картинка особливо швидко потрапляє у свідомість молодої людини і залишає там тривалий слід.

Підсумовуючи свій виступ, я хочу сказати, що теми союзу Петлюра-Пілсудський найчастіше торкалася студія Медіа Контакт М. Хоецького і П. Вейхера з Варшави, а також режисер Єжи Любах, який зумів об'єднати навколо себе істориків з України і Польщі, покликаних поєднати і зблизити два народи.

Я вважаю, що фільм “Складне братерство” повинен бути основним дидактичним матеріалом для вчителів історії в Польщі та Україні, повинен бути в кожній шкільній фільмотеці. Якщо наш обов'язок вчити і виховувати молодь у повазі до історії, звертатися до творів, які мають понадчасову цінність, об'єднують два народи, а не ділять їх, то повинні мати теж дидактичні матеріали, які зможуть зацікавити молоді у медіальному ХХІ ст.

Примітки

¹ До найновіших праць в польській історіографії на тему союзу Пілсудський – Петлюра 1920 р. і військової співпраці Польщі та УНР у війні з більшовицькою Росією, а також у боротьбі за Східну Галичину 1918-1919, належать:

Bruski J. J., Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie. Kraków 2000.

Chojnowski A., Ukraina. Warszawa 1997.

Czubiński A., Walka Józefa Piłsudskiego o nowy kształt polityczny Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1918-1921, Toruń 2002.

Gdański J., Uwagi o dziejach formacji sprzymierzonych w wojnie 1920 r. [w:] „Studia i materiały do historii wojskowości” t. XXVII, Warszawa 1995. /

Karpus Z., Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924. Zdjęcie nr 32 po str. 208, Toruń 1997.

Karpus I., Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919-1920. Toruń, 1999.

Kolańczuk O., Ukrainska wijskowa emigracja w Polsce (1920-1939), Lwiw 2000.

Krotofil M., Ukraińska Armia Halicka 1918-1920. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie i wartość bojowa Sił Zbrojnych Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej, Toruń 2003.

Krząstek T., Zamość-Komarów 1920. Polska i Ukraina w 1920 r. w walce o wspólne wartości, Warszawa 2000.

Olszański T., Historia Ukrainy XX wieku. Warszawa 1994.

Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa, red. Karpus Z., Rezmer W, Wiszka E., Toruń 1997.

Stępień S., Symon Petlura - Życie i działalność [w:] „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”. Z. 3, Warszawa 1996.

Ślipiec J., Drogi niepodległości - Polska i Ukraina 1918-1921, Warszawa 1999.

Wiszka E., Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939, Toruń 2004.

Wyszczelski L., Kijów 1920, Warszawa 1999.

² Серед українських праць на увагу заслуговують:

Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу. – Київ, 1997.

Грицак Я. Історія України 1772-1999. Формування модерної української нації. - Люблін, 2000.

Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. Нарис політичної історії. - Київ, 1993.

Якимович Б. Збройні Сили України. Нарис історії. – Львів, 1996.

Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. Біографи генералів та адміралів українських військових формувань першої половини ХХ століття. – Львів, 1995.

Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст. / Упоряд. Б. Якимович. – 4-те вид., опр. Якимович В. З. – Львів, 1992.

Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. – Львів, 1998.

Симон Петлюра та українська національна революція. Під ред. Михальчук В., Київ, 1995.

Петлюра С., Статті. - Київ, 1993.

Сідак В.С. Національні спецслужби в період Української революції 1917-1921 рр. (невідомі сторінки історії). – Київ, 1998.

Удовиченко О. Україна у війні за державність: історія, організація і бойові дії 1917-1921. – К., 1995

³ Фотографії із зустрічі в Станіславі і Вінниці були опубліковані в альбомі Г. Новіка і Й. Енглерта, Юзеф Пілсудський. Комендант – Голова держави. Перший маршал Польщі. Польський Фонд культури, Лондон MCMXCI, с. 113.

Ślipiec J., Drogi niepodległości Polska I Ukraina..., op.cit./ po str. 298.

⁴ Та фотографія з'являється в кількох працях, зокрема в:

Księga Chwały Piechoty, Warszawa 1937-1939.

O niepodległość i granice 1914-1921, wstęp Wójcik Z., noty historyczne Friszke A., Editions Spotkania 1990, s. 183.

Ukraina-Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe, opr. zbiór., Koszalin 1999.

⁵ Ця фотографія найчастіше опублікована в альбомах тих історичних праць, які зображують діяльність ПА в 1918-1920 роках. З'являється також в багатьох видавництвах, названих у праці.

- ⁶ Legieć J., Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej w 1920 r., Toruń 2002.
- Szajdak S., Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku. Warszawa 2005.
- Snyder T., Tajna wojna. Henryk Józefski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę, Kraków 2008.
- ⁷ У „Говорять віки” – спеціальний номер. Варшавська битва 1920, Варшава 2005, вміщено наступні фотографії:
- стр. 27: фотографія із зустрічі Ю. Пілсудського і С. Петлюри у травні 1920 р.;
 - стр. 27: привітання владою і мешканцями міста Ю. Пілсудського і С. Петлюри у Вінниці в квітні 1920 р.
 - стр. 32: Ю. Пілсудський і С. Петлюри серед генералів і офіцерів на вокзалі у Вінниці.
 - стр. 33: С. Петлюра з офіцерами української армії під час штабної наради.
 - стр. 49: фотографії Ю. Пілсудського і С. Петлюри, які віддають честь з вікна салон-вагону на вокзалі у Вінниці.
 - стр. 49: генерал Е. Ридза-Смілій приймає парад польських військ у Києві 8 травня 1920 р.
 - стр. 50: фотографії польських і українських керівників з зустрічі у Бердичеві перед атакою на Київ. На фотографії зображений генерал А. Лісовський – командир 2-ої Польської Армії, головний отаман С. Петлюра, генерал Володимир Сальський, генерал Марко Безручко – командир 6-ої Дивізії стрільців, яка брала участь у поході на Київ.
 - стр. 51: фотографія генералів та офіцерів штабу 1-ої Польської Армії, яка у травні 1920 р. зайняла Київ.
 - стр. 101: козацька могила солдатів УНР в Александрові Кувавському.
- ⁸ Borkowski R., Wojsko w filmie polskim. Dom Wojska Polskiego, Warszawa 2000, s. 6.
- ⁹ Вінцентій Роніш – режисер кілька десятків документальних фільмів, які торкаються історії польської воєнної справи, пов’язаний з кіностудією “Авангард”. У його творчому доробку містяться такі фільми:
- 2006 – ПРОКЛЯТТЯ СОЛДАТІВ Режисура, Сценарій,
 - 2004 – НЕВІДОМІЙ ПОЕТ Реалізація, Сценарій, Коментар,
 - 2003 – КАР’ЄРА І СОВІСТЬ Режисура, Сценарій,
 - 2000 – БУЛИ СОЛДАТАМИ “ЯЛИЦІ” Реалізація, Сценарій, Коментар,
 - 1998 – КРИПТОНІМ „ПОГОДА“ Реалізація, Сценарій,
 - 1997 – SOLI DEO, Режисура, Сценарій, Коментар,
 - 1995 – ГІРКА ПЕРЕМОГА Реалізація, Сценарій,
 - 1995 – ГОРЛИЦЕ Реалізація, Сценарій,
 - 1994 – ДЯКУЄМО ВАМ ПОЛЯКИ Реалізація, Сценарій,
 - 1994 – БУТИ В ТІНІ Реалізація, Сценарій,
 - 1992 – ПОЛЬСЬКО-БІЛЬШОВИЦЬКА ВІЙНА 1918-1921 Режисура, Сценарій
 - 1992 – СТАВЛЕННЯ ДЕРЖАВ ДО ПОЛЬСЬКОГО ПИТАННЯ Реалізація,
 - 1992 – ВІЙСЬКОВІ ДІЇ ПОЛЯКІВ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ Режисура,
 - 1992 – А ВСЕ-ТАКИ ПОЛЬЩА 1918-1921 Реалізація, Сценарій,
 - 1988 – ВИСТУП Реалізація, Сценарій, Коментар,

- 1987 – СПОСІБ ЖИТТЯ Режисура, Сценарій,
- 1986 – ВІБІР (Роніш В.) Реалізація, Сценарій,
- 1986 – ПЕРЕД ПОТОПОМ Реалізація, Сценарій
- 1983 – TOBRUK - EL GHAZALA Режисура, Сценарій,
- 1974 – MONTE CASSINO (Роніш В.) Реалізація, Сценарій,
- 1974 – ДОРОГИ ДО БАТЬКІВЩИНИ Реалізація, Сценарій,
- 1968 – СТРИБОК НА АРХЕМ Режисура, Сценарій,
- 1968 – ПОВІТОВИЙ ПРОМЕТЕЙ Реалізація, Сценарій,
- 1967 – БІТВА ЗА АНГЛІЮ (Роніш В.) Реалізація, Сценарій,
- 1966 – ПЕРЕРВАНА ПОДОРОЖ Реалізація,
- 1966 – ГРІЗНЕ НЕБО Сценарій,
- 1965 - AL FINE Реалізація, Сценарій,
- 1964 – ЛЮДИ З КАРАБІНАМИ Реалізація, Сценарій,
- 1963 – ГЕНЕРАЛ ВАЛЬТЕР Реалізація, Сценарій.

Вінцентій Роніш здобув такі кінонагороди:

- 1968 – БІТВА ЗА АНГЛІЮ (Роніш В.) Золота Качка – премія „Фільму”,
- 1968 – СТРИБОК НА АРХЕМ Krakів (Загальнопольський фестиваль короткометражних фільмів) Премія керівного комітету Радіо і телебачення “Срібний лайконік” для найкращого телевізійного фільму.
- 1965 – ЛЮДИ З КАРАБІНАМИ Krakів (Krakівський і ФФК – національний конкурс; до 2000 року Zagальнopольський ФФК) „Бронзовий лайконік” для найкращого документального фільму.

Джерело: <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php/413298>

¹⁰ Єжи Анджей Любах режисер близько 120 документальних фільмів. Фільми створював на кіностудії “Авангард”, кіноагентстві „Poray Vision”, кіностудії ім. Кароля Іжиковського, зі знімальною групою “Рондо” Войцеха Й. Хаса на кіностудії Пізнявальних фільмів в Лодзі.

Вибрана фільмографія:

- 1978 „ДЕМОНОИ”(сценарій і режисура, документальний, 10 хв., (вир. російської),
- 1979 „ОБЛИЧЧЯ”(сцен. і реж., художній фільм, 20 хв., вир. рос.),
- 1982 „РОМАН” (сцен. і реж., худ. Фільм, 30 хв., вир. рос.) фільм дипломований,
- 1985 „НАЦІОНАЛЬНА ЖИВА БІБЛІОТЕКА” (сцен. і реж., док., 30 хв., вир. пол.),
- 1990 „ACHTUNG, GAS!” (сцен. і реж., виробник, 30 хв., вир. польсько-австрійської),
- 1991 „BIBLIOTHECA PATRIA” (сцен. і реж., вироб., док., 30 хв., вир. пол.),
- 1992 „ДЕ ЗНАХОДИТЬСЯ НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА” (реж., вироб., док., 15 хв., вир. пол.),
- 1992 „БАЛЕТ УРСУСА” (сцен. і реж., вироб., реклама, вир. пол.),
- 1992 „ДИСКОБОЛ” (сцен. і реж., вироб., реклама, вир. пол.),
- 1992 „МАГАЗИН ВОГУЛЬСЬКОГО” (сцен. і реж., вироб., реклама, вир. пол.),
- 1997 „ІКОНА – ВІКНО ДО ВІЧНОСТІ” (реж., док. 16 хв., реклама вир. пол.),
- 1998 „ЗГІДНО НИКИФОРА” (сцен., реж., док. 16 хв., вир. пол.),

- 1998 „МИТРОПОЛИТ САВА” (сцен., реж., док. 45 хв., вир. пол.),
- 1998 „ВАЖКЕ БРАТЕРСТВО” (сцен., реж., док. 55 хв., вир. пол.),
- 1999 „ПУСТИННА БОГОРОДИЦЯ” (сцен., реж., док. 48 хв., вир. пол.),
- 1999 „ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВЕНСТВО В АРМІЇ ПЕТЛЮРИ” (сцен., реж., док. 20 хв., вир. пол.),
- 1999 „ХРАМ МИЛОСЕРДЯ І ЛЮБОВІ В ПОЛОЦЬКУ” (сцен., реж., док. 20 хв., вир. пол.),
- 1999 „ІКОНА ДЕРЖАВНИХ ЗМІН” (сцен., реж., док. 25 хв., вир. пол.),
- 2000 „КОРАБЕЛЬ ВИГНАНЦІВ” (сцен., реж., док. 25 хв., вир. пол.),
- 2000 „75 РОКІВ ПАРАФІЇ ЄВАНГЕЛЬСЬКО-РЕФОРМОВАНОЇ У РУВНОМУ” (сцен., реж., док. 15 хв., вир. пол.),
- 2000 „БРАТЕРСТВО ЗБРОЇ В МИРНІЙ СЛУЖБІ. ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ БАТАЛЬЙОН ЗБРОЙНИХ СІЛ” (сцен., реж., док. 48 хв., вир. пол.),
- 2000 „МИТРОПОЛИТ ДІОНІСІЙ” (сцен., реж., док. 20 хв., вир. пол.),
- 2000 „БОГОРОДИЦЯ ІВЕРСЬКА БЛУКАЄ НА МОГИЛІ” (сцен., реж., док. 20 хв., вир. пол.),
- 2000 „МОНАСТИР СВ. ОНУФРІЯ У ЯБЛОЧНОМУ” (сцен., реж., док. 20 хв., вир. пол.),
- 2001 „БІЛЯ ДЖЕРЕЛ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА ЗАМОСТЬ – КОМАРОВО 1920” (сцен., реж., док. 25 хв., вир. пол.),
- 2003 „СВЯТИЙ ПРОФЕСОР” (сцен., реж., док. 20 хв., вир. пол.),
- 2003 „ПРИЙДИ, СВЯТИЙ ДУХ” (сцен., реж., док. 20 хв., вир. пол.),
- 2003 „БАГАТОНАЦІОНАЛЬНІ ФОРМУВАННЯ З УЧАСТЮ ПОЛЬСЬКОЇ АРМІЇ” (сцен., реж., док. 52 хв., МОН, вир. пол.),
- 2003 „КАНОНІЗАЦІЯ ХЕЛМСЬКИХ І ПІДЛЯСЬКИХ МУЧЕНИКІВ” (сцен., реж., док. 20 хв., вир. пол.),
- 2004 „ПАЧКА В УКРАЇНІ” (сцен., реж., док. 15 хв., вир. пол.),
- 2004 „ІКОНА ДЕРЖАВНОЇ ЗУСТРІЧІ” (сцен., реж., док. 15 хв., вир. пол.),
- 2004 „ІКОНА ВОЗНЕСІННЯ БОГОРОДИЦІ” (сцен., реж., док. 15 хв., вир. пол.),
- 2006 „ІДИ І БІЛЬШЕ НЕ ГРІШИ” (сцен., реж., док. 15 хв., вир. пол.),
- 2006 „БЛИЗЬКО ВОГНЮ – ОТЕЦЬ ЄЖИ КЛІНКЕР” (сцен., реж., док. 20 хв., вир. пол.),
- 2006 „ГЕНЕРАЛ ЛЕОНАРД СКЕРСКИЙ” (сцен., реж., док. 15 хв., вир. пол.),
- 2006 „СТАНІСЛАВ ПРУС” (сцен., реж., док. 15 хв., вир. пол.),
- 2006 „ЗЕЛОВСЬКІ ДЗВОНИКИ” (сцен., реж., док. 15 хв., вир. пол.),
- 2006 „АЛІАНСЬКІ КРИЛА НАД ПОВСТАНСЬКОЮ ВАРШАВОЮ” (сцен., реж., вироб. док. 15 хв., вир. пол.),
- 2007 „КСОНДЗ ЄЖИ СТАХЛ ЯКИМ ЙОГО ПАМ'ЯТАЄМО” (сцен., реж., док. 15 хв., вир. пол.),
- 2007 „ЗАПОВІТ ЩУРІВ ПУСТИНІ” (сцен., реж., док. 43 хв., вир. польсько-британська),
- 2007 „У КОНФЕДЕРАТЦІ І ТИГРОВІЙ ШКУРІ” (сцен., реж., док. 52 хв., вир. польсько-грузинська),

¹¹ Єжи Гедройць – знаменитий публіцист, політик і через кілька десятків років головний редактор Паризької „Культури”. Народився 27 липня 1906 р. у Мінську. В роки польсько-російської війни 1919-1920 р. був молодим добровольцем в лавах Польської армії. У 1924-1929 навчався у Варшавському університеті на юридичному, а потім від 1930-1931 р. – на історичному факультетах.

Був активним діячем студентської організації “Державницька думка”, Центрального комітету Спілки студентської молоді, у тридцятих роках працював редактором “Академічного дня” і двотижневика “Бунт молодих” (з 1936 року “Політика”).

Після вересневої кампанії у 1939 р. перебрався до Румунії і став секретарем Посла РП в Бухаресті Рогера Рачинського. У 1940 р. був вивезений англійськими дипломатами до Стамбулу, звідки виїхав до Сирії і вступив до Окремої Бригади Карпатських Стрільців генерала С. Копанського. Від серпня до грудня 1941 р. брав участь у битві за Тобрук. Разом з ОБКС виїхав до Іраку, де бригаду включили до складу 3 ДСК Польської армії на Сході. В 2-му польському корпусі під час боротьби на Апеннінському півострові керував відділом військових часописів і видавництв Бюро пропаганди 11 Польського корпусу, потім працював у Центрі підготовки танкістів у Галліполі. У 1945 р. став директором Європейського департаменту Міністерства інформації Польської Республіки у Лондоні. Єжи Гедройць належав до найзнаменитіших інтелектуалів молодого покоління, яке опинилося в еміграції після 1939 р. У 1946 р. Єжи Гедройць заснував Літературний інститут в Римі, який став головним осередком інтелектуального життя творчої еміграції, осередком формування польської історичної думки і особливо цінним видавництвом.

У 1947 р. заснував часопис “Культура”. Щоквартальник впливав на формування поглядів польської еміграції, інтелектуальної і політичної опозиції в Польщі.

Від жовтня 1947 р. Літературний інститут Єжи Гедройця функціонував під Парижем у Мезон Ляффіт. Найближчими співпрацівниками Гедройця були відомі письменники, публіцисти, історики та інтелектуали: Марія і Юзеф Чапси, Єжи Стемповський, Константин А. Єленський, Юліуш Мерошевський, Чеслав Мілош, Вітольд Гомбрович, Густав Герлінг-Грудзінський, Софія із Зигмунт Герц, Кристоф Помян, Генрих Гедройць (брать) і багато літераторів. Інститут був великим оазисом польської культури. Його також називають “Дупло культури”, “Польська садиба”, а самого Гедройця “Непохитним князем” і “Князем польської незалежності культури”. У 1953 р. був ініціатором видання «Бібліотеки Культури», яка містила літературні і закриті праці (книжки, альбоми) політичного і мемуарного характеру. Від 1972 р. Літературний інститут почав видавати знамениті “Історичні Зошити”, які висвітлювали проблеми найновішої історії Польщі, відносин Польщі з сусідніми країнами (особливо зі сходу), історію і традицію збройної боротьби. “Історичні Зошити” паризької “Культури” відіграли особливо велику роль в пробудженні свідомості і політичної тодішності поляків, скривлення національних цінностей. Були незалежним видавництвом, яке через десятиліття таємно перебралося до країни. Від 1972 року з'явилось ще близько 600 квартальних номерів названого видання. «Історичні Зошити» відкривали свої сторінки історикам і політикам з опозиції щодо кумоністичної влади в Польщі і дисидентам з СРСР.

Єжи Гедройцю присвоїли титул honoris causa багатьох польських і європейських шкіл. Також його відзначили найвищими орденами багатьох держав. У 1997 р. йому надали Почесне громадянство Литви. У своїй політичній, літературній та історичній діяльності популяризував особливу проблему відносин Польщі з східними народами: литовцями, білорусами, росіянами і українцями. Наполегливо наділяв їх правом бути вільними, мати власну державність,

гідне місця в Європі. Єжи Гедройць був великим моральним авторитетом, якого визнають мільйони поляків, багато відомих особистостей світу політики, науки, літературних і творчих осередків. Помер 14 вересня 2000 р. в Мезон Ляффіті.

¹² Кіностудія Відео Контакт – Париж створила у 1985-1991 роках такі документальні фільми:

- 1991 – ТЕОŚ архівні матеріали,
- 1989 – ЗУСТРІЧ В МАЙСТЕРНІ Виробництво,
- 1989 – Лебенштейн Виробництво,
- 1988 – КОР Виробництво,
- 1988 – ЮЗЕФ ПІЛСУДСЬКИЙ (Задровський Вітольд) Виробництво,
- 1988 – В ІНШОМУ МІСЦІ Виробництво,
- 1987 – ГЕНАРАЛ ВЛАДИСЛАВ СІКОРСЬКИЙ. Таємниця смерті Виробництво,
- 1987 – ГЕНЕРАЛ АНДРЕС І ЙОГО АРМІЯ Виробництво,
- 1987 – ЕMICAP (Вольський А.) Виробництво,
- 1985 - SZPOT Виробництво,
- 1985 – КУЛЬТУРА Виробництво,
- 1985 – Я ЖИД, БО ТАК МЕНІ ПОДОБАЄТЬСЯ Виробництво,
- 1985 – ЧАПСЬКИЙ Виробництво.

За: <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php/411494>

¹³ Мирослав Хоецький після повернення з еміграції заснував спільно з Петром Вейхертом кіностудію Медіа Контакт. Кіностудія створила кілька десятків документальних фільмів, які торкаються історії найновітнішої Польщі, а також традиції збройної боротьби. У фільмографії знаходяться такі фільми:

- 2008 – НЕЗАКІНЧЕНА ІСТОРІЯ. БЕРЕЗЕНЬ 68 Виробник,
- 2007 – ЗБІГНЕВ ДЛУБАК. СПОСТЕРІГАЮЧИ Виробник,
- 2007 – БОЙОВА СОЛІДАРНІСТЬ Виробник,
- 2007 – РОЛІГ Виробник,
- 2007 – НА ПАРИЗЬКІЙ МОСТОВІЙ (Шпрингер Е.) Сценарій,
- 2007 – КРАКОВ'ЯНИН З ПАРИЖА Виробник,
- 2007 – КАМА Виробник,
- 2006 – УБИЙ В СОБІ НЕНАВІСТЬ Виробник,
- 2006 – ЩОДЕННИК СОЛІДАРНОСТІ Виробник,
- 2006 – НЕПОКІРНІ Виробник,
- 2006 – ДЯКУЄМО ЗА СОЛІДАРНІСТЬ Виробник,
- 2005 – ... А РОЗПОЧАЛОСЯ ВСЕ НА КОРДОНАХ Сценарій,
- 2005 – СХІДНИЙ ЗАПОВІТ Сценарій, Виробник,
- 2005 – ТУТ БУВ Співпраця пост-виробнича,
- 2005 – СВІТ І СОЛІДАРНІСТЬ Сценарій, Виробник,
- 2005 – СОЛІДАРНІСТЬ. ЯК МИ СКИНУЛИ ЗАЛІЗНУ ЗАВІСУ ЧАСТИНА 2, Виробник,

- 2005 – ДВА ЯЩИКА Виробник,
- 2005 – ХЛОПЕЦЬ І ДІВЧИНА Виробник,
- 2004 – З ГДАНСЬКА ДО ЄВРОПИ Виробник,
- 2004 – ПСЕВДОНІМ ЯН НОВАК Виробник,
- 2003 – ДЕНЬ ЖІНОК (Питка Е.) Сценарій,
- 2002 – ВІСЛА (Межеєвський Р) Виробник,
- 2002 – ТАЄМНИЦІ СТРІЧКИ СВ Виробник,
- 2002 – ПОВТОРЕННЯ З ЖИТТЯ Сценарій.,
- 2002 – ДВАНАДЦЯТЬ РОКІВ ПІСЛЯ Виробник,
- 2001 – СТІНА (Вазач Мечислава) Оповідь,
- 2001 – ДЛЯ ЦЬОГО ЗРОБИВ ФІЛЬМ Виробник,
- 2000 – ВІЛЬНО МІЛОША Виробник,
- 2000 – СОЛІДАРНІСТЬ. ЯК МИ СКИНУЛИ ЗАЛІЗНУ ЗАВІСУ Виробник,
- 2000 – ПРИСНИВСЯ МЕНІ СОН ПОВЕРНЕННЯ Виробник,
- 2000 – ЗА ПОДОБОЮ ЯЦКА (ескіз портрету Яцка Куроня) Виробник
- 2000 – ХРОНІКА ПЕРЕРВАНОГО КОНГРЕСУ Виробник,
- 2000 – КОЛУМБІ КОЛЬОРУ ФЕЛЬДГРАУ Виробник,
- 2000 – ТІНЬ. СПОГАДИ ПРО ЄЖА ГЕДРОЙЦЯ Сценарій,
- 1999 – ТОГО 1989 РОКУ Виробник,
- 1999 – РАКОВЕЦЬКА Виробник,
- 1999 – ОЧИМА ЦЕНЗОРА Виробник,
- 1999 – HENIO Виробник,
- 1999 – Докази на існування Ганни К. Виробник
- 1998 – ВНУТРІШНЕ ЖИТТЯ, ЧИ ХОБІ Виробник,
- 1998 – ВАЖКЕ БРАТЕРСТВО Виробник,
- 1998 – СПРАВА ПОЛКОВНИКА КУКЛІНСЬКОГО Виробник,
- 1998 – ПОПУЛЯРИЙ РИЧАРД КАПУСТАНСЬКИЙ Виробник,
- 1998 – ПОЇЗД ДО ВІДНЯ Виробник,
- 1998 – ВРЯТОВАНИЙ В УЯВІ Виробник,
- 1998 – ЗАПИСКИ ЯЦКА ПАЛКЕВИЧА З ПОХОДУ ДО ДЖЕРЕЛ АМАЗОНКИ Виробник,
- 1998 – CAZIEL Виробник,
- 1997 – ВІЗИ ЖИТТЯ Виробник,
- 1997 – СТВОРЕННЯ ЖИТТЯ Виробник,
- 1997 – ПОЛЬЩА В ІМПЕРІЇ ГРУ І КГБ Виробник,
- 1997 – ВІД ГРУДНЯ ДО ГРУДНЯ 1980-1981 Виробник,
- 1995 – ОПОВІДАННЯ ПРО ВІЛЬНУ ЄВРОПУ Співпраця.

За: <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php/419273>

¹⁴ У підпорядкуванні супільно-виховного департаменту МОН є Дім польського солдата, який мав власну кіностудію. На ній створено кілька вдалих, професійних фільмів для потреб МОН, кілька історичних програм.

¹⁵ Віктор Задровський – автор сценаріїв і режисер кількох десятків документальних фільмів.

До них належать:

- 1994 – ВАРШАВСЬКЕ ПОВСТАННЯ В ДОКУМЕНТАХ Реалізація, Сценарій,
- 1988 – ЮЗЕФ ПІЛСУДСЬКИЙ (Задровський Вітольд) Реалізація,
- 1988 – ГЕНЕРАЛ МАЧОК І ЙОГО ПАРТНЕРИ Реалізація, Сценарій,
- 1987 – ГЕНЕРАЛ ВЛАДИСЛАВ СКОТСЬКИЙ. ТАЄМНИЦЯ СМЕРТІ Реалізація, Сценарій
- 1987 – ГЕНЕРАЛ АНДЕРС І ЙОГО АРМІЯ Реалізація, Сценарій
- 1985 –ШПОТ Реалізація,
- 1981 –РЕЖИСУРА, Фотографії,
- 1980 – П'ЯТЬ ВРЯТОВАНИХ Реалізація, Сценарій, Фотографії,
- 1980 – ВРЯТОВАНІ ВІД ВОГНЮ Реалізація, Сценарій,
- 1980 – ЧИСТОЇ КРОВІ Реалізація, Сценарій,
- 1980 – АФГАНІСТАН: ХВИЛИНА ІСТОРІЇ Реалізація, Фотографії
- 1979 – ПАПА У ГУРАЛІВ Реалізація, Сценарій,
- 1979 – ГДАНСЬК REDIVIVUS Реалізація,
- 1979 – ГДАНСЬК СЬОГОДНІ Реалізація, Сценарій,
- 1978 – В КОСТЕЛАХ ПОЛЬЩІ Реалізація, Сценарій,
- 1978 – ОСЬМАНЧИК Реалізація, Сценарій,
- 1978 – АФГАНІСТАН 1357 Реалізація, Сценарій,
- 1977 – СТАЛЬНА КОЛОНА Реалізація, Сценарій,
- 1977 – ПОЛОНЕЗОМ ЧЕРЕЗ МІССІСІПІ, ЧИ АМЕРИКАНСЬКА ПРОВІНЦІЯ Реалізація,
- 1977 – МАЛІЙ СВІТ КАЛАШІВ Реалізація,
- 1976 – 77 МИЛЬ НА ПІВНІЧ ВІД РУВЕНИКА Реалізація,
- 1975 – З ПІДВАЛУ ПІД БАРАНАМИ Реалізація,
- 1975 – НАД КАССАНДРІЙСЬКОЮ ЗАТОКОЮ Реалізація
- 1975 – ЛІТО НА ШПІТЦБЕРГЕНІ Реалізація,
- 1975 – 1+34 МІЛЬЙОНИ Реалізація,
- 1974 – ОДРАЗУ ПІСЛЯ ВІЙНИ Реалазіція, Фотографії,
- 1974 – САМ НУЕА ПОВЕРТАЄТЬСЯ ДО ЖИТТЯ Реалізація, Сценарій, Фотографії,
- 1974 – ФРОНТАЛЬНИЙ БАРСЕЛОНИ Реалізація
- 1974 – ДУЖЕ ДОВГІ ПОЇЗДИ Реалізація, Сценарій,
- 1967 – В РОДОВОДІ Реалізація, Фотографії,
- 1967 – НА ОЗЕРІ ВІКТОРІї Реалізація, Фотографії,
- 1967 – ДІАМАНТОВА ЗЕМЛЯ Реалізація, Фотографії,
- 1965 – СМЕРТЬ СЛОНЯ Реалізація, Фотографії,
- 1965 – ЗУСТРІЧ ПІД РУВНІКОМ Реалізація, Фотографії,

Кінонагороди:

- 1977 – СТАЛЬНА КОЛОНА Лодзь (Загальнопольський перегляд суспільно-політичних фільмів) премія Лодзького відділу ТДПР.

За: <http://filmpolski.pl/fp/index.php/411609>

¹⁶ Фільм “У конфедератці і тигровій шкурі” створила кіностудія “Калейдоскоп”. Через 10 років режисер домігся реалізації на телебаченні і комерційних станціях. Тема не була на думку телевізійних дисидентів настільки цікавою, щоб асигнувати фонд. Не розраховували на його удачу і фестивальні успіхи.

¹⁷ Анджей Б. Чульда – режисер документальних фільмів. Від 1979 року пов’язаний з Кіностудією Пізнавальних фільмів у Лодзі. Як асистент режисера і II режисер співпрацював з багатьма визнаними режисерами пізнавальних і документальних фільмів. Особливо його цікавлять фільми пов’язані тематично з історією, культурою, мистецтвом. У 1984 році дебютував як самостійний режисер, будучи одночасно автором сценаріїв своїх фільмів. В 1997-2002 роках був експертом в Агентстві кіновиробництва при Комітеті кінематографії.

Фільмографія режисера (вибрані фільми):

- 2003 – СВЯТО ПОЛЬСЬКОГО ВІЙСЬКА. ІСТОРІЯ І ТРАДИЦІЇ Реалізація, Сценарій,
- 2002 – СТЕФАН ПОГОНОВСЬКИЙ Реалізація, Сценарій, Коментар,
- 2002 – ЦВІНТАР ОРЛЯТ Реалізація, Сценарій, Коментар,
- 2000 – ЗАЧАРОВАНИЙ КРУГ Режисура, Сценарій,
- 2000 – ЗОЛОТА ОСІНЬ КРАКІВСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ, КРАКІВСЬКІ ОБЛИЧЧЯ РЕНЕСАНСУ І МАНІРНОСТІ в КРАКІВСЬКІ ОБЛИЧЧЯ КУЛЬТУРИ Режисура, Сценарій,
- 1997 – ГЕВЕЛІУШ з циклу („Машина часу“) Сценарій,
- 1995 – КРАКІВСЬКІ ТЕЛЕДИСКИ БАРОКО Реалізація, Сценарій,
- 1994 – КРАКІВСЬКИЙ БАРОК в КРАКІВСЬКІ ОБЛИЧЧЯХ КУЛЬТУРИ Режисура, Сценарій,
- 1993 – МІЖ ЗОЛОТИМ І СРІБНИМ ВІКОМ (10), СРІБНИЙ ВІК (11) в ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (КПФ) Режисер II,
- 1992 – ВІД НАДІЇ ДО ПАДІННЯ – II І III ПОДІЛ ПОЛЬЩІ Режисура,
- 1992 – I ПОДІЛ ПОЛЬЩІ Режисура,
- 1991 – ВЕЛУНЬ. МІСТО НА КОРОЛІВСЬКОМУ ШЛЯХУ Режисура,
- 1991 – КУЛЬТУРА ПОЛЬЩІ ПЯСТІВ Режисер II,
- 1991 – КІНЕЦЬ ДИНАСТІЇ (5) в ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (КПФ) Режисер II, Сценографія,
- 1991 – ЯГЕЛОНІ. ЧАСТИНА III 1500-1548 (8). 9 ЯГЕЛОНІ. ЧАСТИНА IV. 1548-1572 (9) в ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (КПФ) Режисер II, Сценографічна співпраця,
- 1990 – ІСТОРІЯ БІЛОГО ОРЛА Виконавча співпраця,
- 1990 – КОРОЛІВСТВО БЕЗ КОРОНИ (4) в Історії Польської Культури (КПФ) Режисерська співпраця,
- 1989 – ЛЮБЛІН МОЄ МІСТО Режисура, Сценарій,
- 1989 – КАЛІШ ЧЕРЕЗ ВІКИ Реалізація, Сценарій,
- 1989 – ГНЕЗНО ЗНАЧИТЬ ГНІЗДО Режисерська співпраця
- 1989 – ПОХОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК БАЗИЛІКИ Режисерська співпраця
- 1989 – КРИВОУСТИЙ І ЙОГО СИНИ (3) в ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (КПФ) Режисерська співпраця,
- 1988 – НЕЗАЛЕЖНА ПОЛЬЩА 1918 Режисерська Співпраця,
- 1988 – ЛЮТЕРАНСТВО. КОСТЕЛ ЄВАНГЕЛІЦЬКО-АУГСБУРСЬКИЙ в ХРИСТИЯНСЬКІ КОСТЕЛИ

Виробнича співпраця,

- 1987 – КОРОНА ПЕРШИХ ПЯСТІВ (2) в ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (КПФ) Режисерська співпраця,
- 1987 – БУЛИ НЕ ЛІШЕ СВІДКАМИ Виконавча співпраця,
- 1986 – ТАЄМНЕ НАВЧАННЯ (Гарус Б.) Режисерська співпраця,
- 1986 – СЛОВ'ЯНСЬКИЙ СВІТ. ПОЧАТКИ ІСТОРІЇ ПОЛЬЩІ (1) в ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (КПФ) Режисерська співпраця,
- 1985 – ЯК МЕНЕ КОХАЄШ Режисерська співпраця,
- 1984 – ДЕМБНО ЛЮБУСЬКЕ В СОРОКАРІЧІ ПРЛ Режисура. Сценарій, Кінонагороди:
- 2002 – ПРИКОЛЮВАННЯ МІСЯЦЯ Кельци (Загальнопольський перегляд документальних форм „Течія”) премія газети „Річ Посполита”.
- 2001 – ЗОЛОТО ОСІНЬ КРАКІВСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ в КРАКІВСЬКІ ОБЛИЧЧЯ КУЛЬТУРИ (Перегляд наукового фільму) кубок мера міста Krakowa.
- 1997 – КРАКІВСЬКИЙ БАРОК у КРАКІВСЬКІ ОБЛИЧЧЯ КУЛЬТУРИ (Перегляд наукового фільму) премія Ректора Академії мистецтв.
- 1990 – КАЛІШ ЧЕРЕЗ ВІКИ Краків (Міжнародний фестиваль короткометражних фільмів) премія Європейської федерації туристичної преси.

Фільмографія на основі: <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php/414377>

¹⁸ Режисер Збігнев Вацлав Ковалевський – автор документальних фільмів, поетично-музичних спектаклів, телевізійних передач, телевіторин і таких циклів як: “Provінційний записник” і “Рицарський альбом”. Був редактором в Відділі військових і захисних програм на TVP. Від 2005 р. створює фільми для кіностудії “Хроніка”, в 1990-2005 рр. створював фільми для кіностудії WIR.

Фільмографія (вибрані фільми):

- 2008 – ДЕМБЛІНЦІ Режисура,
- 2007 – ТРАВНЕВИЙ ЗАМАХ Режисура, Сценарій,
- 2007 – ДОРОГА ВСІХ ЛЮДЕЙ Режисура,
- 2006-2008 – ЕРРАТА ДО БІОГРАФІЇ Режисура (відр. „Зигмунт Хауп”, „Тадеуш Боровський”), Сценарій (відр. „Зигмунт Хауп”, „Тадеуш Боровський”),
- 2005 – ЗВ’ЯЗАНИЙ АНГЕЛ Режисура, Сценарій, Музичне оформлення, Монтаж,
- 2005 – СІМДЕСЯТ ПРЕКРАСНИХ Режисура, Сценарій,
- 2005 – ПЕТЛЯ Режисура, Сценарій,
- 2005 – ВІВТАР БАТЬКІВЩИНИ Режисура, Сценарій,
- 2004 – ПІЛОТИ (Ковалевський З.) Режисура,
- 2004 – АЛЬБОМ СКАЛЬСЬКОГО Реалізація,
- 2003 – ВИКОНАНА МІСІЯ Режисура,
- 2002 – РЕКВІЄМ ДЛЯ ОРЛІВ Режисура, Сценарій,
- 2001 – ПОВЕРНЕННЯ ДО КРЕЙСБУРГ СТАДТ Режисура, Сценарій,
- 2001 – БІЛЬШЕ ЗЛО, МЕНШЕ ЗЛО Режисура,

- 2000 – ПРИМІТКИ ПРО ДРУК НА ЛІНІЇ Режисура, Сценарій,
- 1999 – ВІТЧИЗНЯНИЙ ТРИПТИХ Режисура,
- 1999 – ТАМ, ДЕ РОСЛИ НАМ КРИЛА Режисура,
- 1998 – МИСТЕЦТВО ЛІТАТИ Режисура,
- 1998 – КАРОЛЬ МЕССЕРШМІДТ Режисура, Сценарій,
- 1998 – ДОЛЯ ІКАРА Режисура,
- 1996 – ... НЕ СТАВ ТВОРЦЕМ... Режисура, Сценарій,
- 1995 – В ПОШУКУ ПЕРШИХ ОСНОВ Режисура,
- 1994 – МОВЧАЗНИЙ КОНДОР Режисура, Сценарій,
- 1994 – ТЕРНИ Режисура,
- 1994 – 200 РОКІВ КОНСТИТУЦІЇ Режисура, Сценарій,
- 1993 – XIII СТАНЦІЙ ПОЛЬСЬКИХ ТОРТУР Режисура,
- 1993 – СЕЛЯНСЬКІ ЗАПОВІТИ З ПІДЛЯШШЯ Режисура, Сценарій,
- 1993 – СТО РОКІВ І ЩО ДАЛІ... Режисура, Сценарій, Коментар,
- 1993 – ДОРОГА (Ковалевський З., Скочилас А.) Реалізація,
- 1991 – ВСЕ ДЛЯ ОРЛЯТ Режисура,
- 1991 – КУР’ЄР НАДІЇ Режисура,
- 1991 – ГРА ЗА ПОЛЬЩУ Режисура,
- 1990 – БАТЬКО І СИН Режисура,
- 1990 – КІНЕЦЬ ПОЛЬЩІ Режисура,
- 1988 – ПРОФЕСІЯ – ЗАХИСНИЦЬ Режисура, Сценарій,
- 1988 – ВІОЛЕТТА ВІЛЛАС Режисура, Сценарій,
- 1988 – НА ЛЬОДУ Режисура,
- 1987 – ВИБРАНІ ПИТАННЯ З ОСОБИСТОЇ МАРТИРОЛОГІЇ БРОНКА П. Режисура,
- 1987 – СМАК ЗЕМЛІ Режисура,
- 1987 – ПОРТРЕТ КОЛЬОРУ СЕПІЇ Режисура,
- 1986 – ЗАМОЙЩИНА Режисура, Сценарій,
- 1986 – СЛІДАМИ ПОЛЬСЬКИХ МЕДИКІВ Режисура, Сценарій,
- 1986 – МІСТО 100 МОСТІВ Режисура, Сценарій,
- 1986 – ЩО МОЖНА ЗРОБИТИ З ЛЮДСЬКИМ ТІЛОМ Режисура,
- 1985 – З МИНУЛОГО ДО ЯКОГО НАЛЕЖУ Режисура, Сценарій,
- 1985 – В МАЙСТЕРНЯХ ПОЛЬСЬКИХ ВЧЕНИХ Режисура, Сценарій,
- 1985 – ПОДОРОЖ ДО ВІТКАЦІЇ Реалізація,
- 1985 – ПІНОКІО ПЕТРУСЯ ПАНА Режисура,
- 1985 – ФОРТУНА БИТВА Режисура,
- 1985 – АЛЬМАТУР Режисура, Сценарій,
- 1984 – З ГОЛОВОЮ, АЛЕ В ХМАРАХ Реалізація,
- 1984 – ДО МЕШКАНЦІВ МАРСА! Режисура,
- 1983 – ПТАХ ПРО ЯКОГО ТРОХИ ЗНАЮ Реалізація,
- 1983 – ПОВЕРНЕННЯ З ГАЛАКТИКИ ГУТЕНБЕРГА Режисура, Сценарій,

- 1981 – У НАС Режисура,
- 1981 – Я Режисура.

Кінонагороди:

- 1993 – Дорога (Ковалевський З., Скочилас А.) Золотий шестипункт (конкурс телевізійних передач про невідоме) III Премія

Джерело: <http://www.filmpolski.pl/fp/jindex.php/4129>

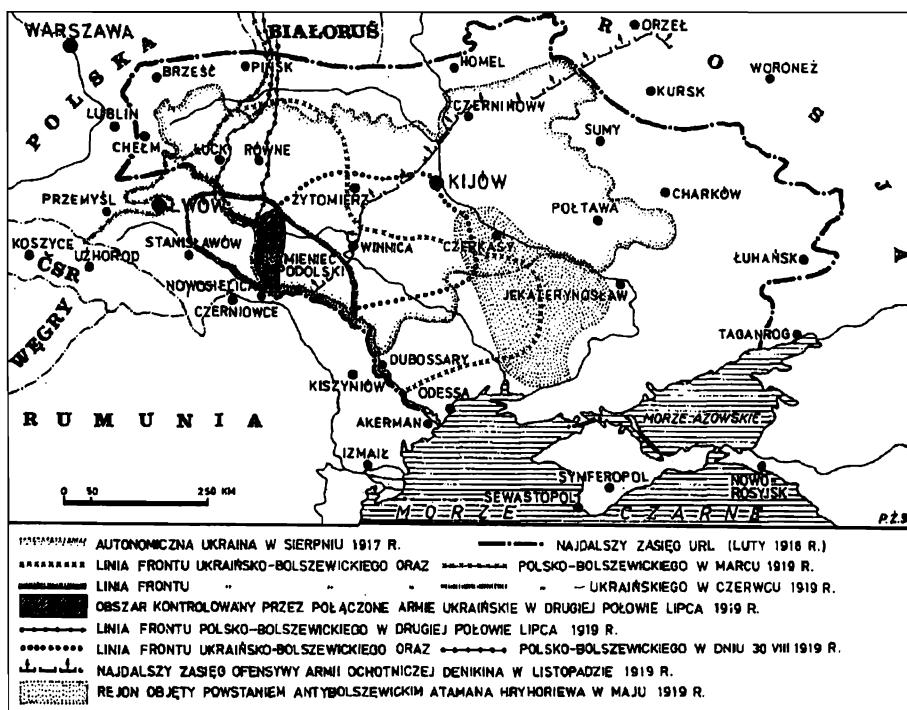
¹⁹ Cooper Merian: Faunt-Le-Roy i jego eskadra w Polsce. Dzieje Eskadry Kościuszki. **Chicago 1922.**

Garbacz Aleksander, Krzastek Tadeusz. Historia i tradycje warszawskich kosynierów. Wydawnictwo Adam Marszałek. Toruń 1998.

Karolevitz Robert F, Fenn Ross S. Dług honorowy. Amerykańscy piloci Eskadry Myśliwskiej im. Kościuszki w wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1920. Zapomniani bohaterowie. Wydawca: Andrzej Findeisen - AMF Plus Group, Warszawa 2005.

Додаток № 1

МІЛІТАРНА СИТУАЦІЯ НА УКРАЇНІ 1918-1919

Джерело: P. P. Żurawski vel Grajewski, *Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919*, Warszawa 1995, s. 119.

ЄЖИ ТОМЧИК

- Департамент виховної роботи та співпраці з суспільством Міністерства Національної Оборони

СОЮЗ ПІЛСУДСЬКИЙ - ПЕТЛЮРА В ІСТОРІЇ ТА ТРАДИЦІЇ ПОЛЬСЬКОГО ВІЙСЬКА

Україна є важливим сусідом Польщі. Століттями нас єднають спільні зв'язки і спільна історія. Були в ній часи співпраці і побратимства між двома народами, але й не бракувало складних періодів.

Коли на кінець 1918 року згасали останні бої Першої Світової війни народи, які віками прагнули власної державності та самостійності, почали пробуджуватися до здобуття власної незалежності. Серед тих, хто „прагнув незалежності” опинилися поляки та українці. Здобуття суверенності нашими народами відбувалося в військовій боротьбі, яка водночас була братовбивчою.

Місцем, де як в лінзі були сфокусовані спільні дії поляків та українців була Східна Галичина, а зокрема Львів. Власне тут 18 жовтня 1918 року українці створили Західно-Українську Народну Республіку. Метою цієї акції – згідно достовірних фактів – було випередження поляків в боротьбі за Львів, а пізніше за всю Східну Галичину. Боротьба за незалежність поляків та українців нагромаджена за роки чвар і суперечок, а також взаємна недовіра і небажання не могли не привести до вибуху збройного конфлікту. Боротьба за Львів та Східну Галичину була звичайною війною за територію. Це була війна братніх народів за спадщину після розпаду Австро-Угорщини. І вона була складною. Обидві сторони конфлікту пролили багато крові, при цьому найціннішої, яка бігла в жилах тих патріотів, які готові були покласти життя на олтар народної справи. Це була братовбивча боротьба через існуючі особисті родинні зв'язки воюючих з обох сторін. Польсько-українська війна закінчилася поразкою для українців. Польське військо відсунуло українські сили в липні 1919 року за лінію річки Збруч (дод. № 1,2).

В цілому 1919 рік був несприятливим для українців, які намагалися здобути незалежність. Зі сходу українські сили відтісняли в Галичину більшовицькі війська, а з заходу – польські. Керівництво Української Народної Республіки (на чолі якої стояв Симон Петлюра) змушені були залишити Київ і перебазуватися спочатку до Вінниці, а пізніше до Кам'янця-Подільського. Через нестачу доставок і оснащення Українські війська були розпорощені і бились на різних фронтах. Частина перейшла на бік Денікіна та більшовицьких військ, частина дезертирувала (дод. № 3).

З огляду на складну ситуацію і малі шанси щодо здобуття незалежності, розраховуючи лише на власні збройні сили, отаман Симон Петлюра погодився на союз з Польщею. Вступна декларація була підписана 2 грудня 1919 року. На початку 1920 року Симон Петлюра приїхав до Варшави і в ході переговорів з Маршалком Юзефом Пілсудським запропонував співпрацю у війні з більшовицькою Росією. Пропозиція спільнотого союзу з Україною знайшла в Польщі сприятливий ґрунт. Пільсудський побачив шанси на реалізацію принаймі частини своєї федераційної програми (відділення Польщі від Росії буферною державою). Відмежування України від Росії однозначно зробило б слабшою останню. Після коротких переговорів уряд Польщі 21 квітня 1921 року визнав Українську Народну Республіку. Днем пізніше був прийнятий політичний трактат. В ньому визначено початкові кордони української держави (українська сторона відмовлялась від претензії на східну Галичину, Холмщину, Поділля, Волинь і Підляшшя), сторони також зобов'язалися визначити прикордонні лінії через спільну польсько-українську комісію. Петлюра не маючи іншого виходу віддав українські землі заради ідеї незалежності України. Інтегральною частиною політичної умови була також «Військова конвенція між Польщею та Україною» підписана 24 квітня 1920 року, в якій йшлося про таке:

- польські та українські війська виступають як союznі;
- союznі оперативні війська виступають під польським керівництвом;
- передбачено повноцінне використання українських військ;
- процедура обміну військовополоненими.

Українсько-польський трактат був своєрідною прелюдією до польського наступу на схід, розпочатого 25 квітня. В складі польських військ призначених до української операції, що знаходилися в першій фазі війни, було два українські з'єднання: 6-а Січова Стрілецька Дивізія генерала Марка Безручко (в складі 2-ї армії ПВ) і 2-а Стрілецька Дивізія полковника Удовиченка (6-а армія ПВ). Пілсудський і Петлюра проголосили заклики до українського народу, сподіваючись на підтримку і поповнення військ добровольцями. Зокрема Петлюра писав: «...Польща допомагає Україні і після боротьби з московськими окупантами польські війська повернуться на батьківщину». Натомість Пільсудський підкresлював: «Польські війська залишаться на Україні до того часу, поки влада на цій землі набере легітимного статусу. В момент, коли уряд Української Народної Республіки стане повноцінною владою держави, коли на кордонах стануть збройні сили українського народу, готові охороняти державу перед новими нападами – польські солдати повернуться до Речі Посполитої...». Слід відзначити, що вище наведені заклики не викликали значного ефекту в суспільстві. Українське суспільство яке втратило довіру і було стомлене від роками триваючих конфліктів з обережністю підійшло до чергових декларацій. Натомість українські війська, що боролися на боці радянських, переходили на сторону польсько-українську. Згідно підрахунків істориків до 28 квітня польсько-українські сили поповнило понад 10 тис. українських солдатів Червоної Армії.

На початковому етапі військових дій успіхи поляків і українців у війні з більшовицьким військом перевершили їх найсміливіші очікування. Польсько-українські війська здобули Житомир, Коростень, Малин, Козятин, Жмеринку та Вінницю. Противник не чинив великого опору і швидко відступав. Українські солдати особливо відзначилися в боях під Могильовом та Боровою-Рожнятовою (2-а Ст.Д.). До польсько-українського війська долучилася армія генерала Омел'яновича-Павленко, яка до того часу знаходилася в тилу радянських військ і налічувала близько 5 тис. солдатів (зокрема, такі три стрілецькі дивізії – 2-а Волинська, 4-а Київська і 5-а Херсонська). Українська армія у складі Польського Війська налічувала більше 2 тис. офіцерів, близько 16 тис. солдатів і близько 2 тис. найманців, згрупованих в семи дивізіях.

27 квітня 1920 року закінчилася перша фаза української операції. Польсько-українські війська досягли рубіж: Чорнобиль, Коростишів, Козятин, Калинівка, Жмеринка, Могилів.

27 квітня 1920 року розпочався другий етап української операції. Головний напрямок наступу проходив в місцевостях поблизу Харлєївки і Фастова. Під Фастовом відбулась одна з найтяжчих битв проведених групою генерала Съміглого-Ридза. 30 квітня союзні війська зайняли лінію Яруга над Дніпром, річки Бушка, Немирів, Липовець, Сквира, Жидовце, Брусилів, Ставище, П'ясковка. В ході битв штаб Головнокомандуючого перехватив оперативний наказ командуючого 12 Армії. Проаналізувавши поставлені в ньому завдання, польське керівництво прийшло до висновку, що противник буде обороняти Київ (дод. № 4).

3 травня Головнокомандуючий видав наказ наступати на Київ. Це завдання повинна була реалізувати 3-а Армія генерала Съміглого-Ридза в складі: (1-а ДПЛег., 15-а ПД, 6-а українська ДСт., 7-а бойова група полковника Рибака. Вже 7 травня поки операційний наказ дійшов до 3-ої Армії місто було зайнято підрозділами, які здійснювали розвідувальні операції в районах під містом. До Києва увійшли польсько-українські війська. Наступного дня польські війська розпочали захоплення передмістя Києва. Однак через зростаючий опір більшовицьких військ не мали успіху. Фронт стабілізувався на лінії від Дністра по Дніпроу і вздовж Дніпра до Полісся (дод. № 5).

4 травня 15-та більшовицька Армія здійснила раптовий напад в районні Лепли і Ущб, а також перетнула Дзвіну поблизу Десни, прорвавши тил лівого крила поляків. Польське військо зі значними зусиллями затримало наступаючого противника. Це було попередження більшовицького наступу, який відбувся невдовзі.

На межі травня і червня 1920 року лінія польсько-російського фронту на Україні простяглася від Яруги над Дністром до передмістя Києва і далі вздовж Дніпра аж до гирла Прип'яті. Відрізок фронту від Яругі до Липівця займала 6-а Армія в складі якої знаходилася «Армія Павленка», а 3-я Армія, в складі якої була українська 6-а Стрілецька Дивізія, займала позицію від Києва до гирла Прип'яті.

27 травня 1920 року росіяни розпочали наступ. На центральному відрізку фронту Група Якіра і 1-а Кінна Армія спробували здійснити передовий прорив польських оборонних позицій. Особливо тяжкі бої проводила 13-а Піхотинська Дивізія між Самгородком та Очеритином. Через неможливість прориву фронту противник змінив тактику; відмовився від передових атак по широкому фронті і розпочав сильні удари на вибраних напрямках. Зміна тактики швидко принесла результати. В районі Шепетівки 5 червня 14-а Кавалерійська Дивізія, під особистим командуванням Семена Будьонного прорвала фронт і зайшла в тил польських військ. Польські війська почали відступ.

В той же час противник здійснив наступний удар в південній частині фронту, де знаходилася Армія Павленка, яка була прикриттям східного крила польських військ. З початку українські війська відступили. Однак після перегрупування та залучення резерву змогли посунути більшовицькі війська з місцевості Вербка. До 13 червня українцям вдалося захистити призначений їм відрізок (бої під Копайгородом, Лучинцем, Черинцовим). Однак через відступ польських військ швидко почала відступати і Армія Павленка. 21 червня українські війська зайняли позицію над Дністром, проводячи активну оборону (між іншим проводили контратаки на Феліцянівку, Борувку та Чернігівці). Подальший відступ польських військ змусив українські війська залишити оборону і відступити за лінію Збруча. В останні дні липня поляки намагалися затримати Армію Будьонного під Бродами, а українські війська вели тяжкі бої в районні Гусятина і Сидорова (дод. №6).

Ще перед Варшавською битвою, не змігши здобути Львова, більшовики вдарили в розрив який утворився між 6-ю Армією та українськими військами в напрямку Ходорів – Стрий. Через кілька днів кривавих боїв українські солдати розбили більшовицьку 3-ю ПД і КавД. В боях на боці більшовиків брала участь українська козацька дивізія. Таким чином, українці билися з українцями. В момент, коли Армія Павленка проводила оборонні дії над Дністром, на фронті відбулися радикальні зміни. В результаті розпочатого 16 серпня польського протистояння над Вепром російські війська втратили ініціативу і почали хаотичний відступ. Ще 29 серпня більшовики пробували вчинити безрезультативні дії, наступаючи під Замостям та Грубешовом. В битві під Замостям особливо відвагою відзначилася 6-а Стрілецька Дивізія, яка знаходилася в складі 3-ї Армії. Частина цієї дивізії взяла участь в обороні Замостя проти Кінниці Будьонного. Особливо слід підкреслити факт, що командуючим замостського гарнізону, який переважно складався з польських військових частин був генерал Марко Безручко. Гарнізон Замостя, який боровся в облозі 29-31 серпня, не лише зосередив на собі весь наступ Будьонного, але й дозволив полякам зібрати сили і разом з українськими військами розпочати наступальні дії. Українці подолали більше 100 кілометровий відрізок і зупинилися на лінії Збруча. Цей наступ є одним з найдостойнішим в історії українського війська. До Армії Павленка долучилася 6-а Стрілецька Дивізія і українські війська дійшли до лінії річки Лозова. На тій лінії

практично закінчилася співпраця між польськими та українськими військами, бо 12 жовтня було підписано перемир'я між польськими та більшовицькими військами. Оскільки завершення військових дій не торкалося українців, українська сторона 18 жовтня розпочала самостійні дії проти більшовиків, що закінчилося для неї поразкою. Українські війська відступили за лінію Збруча.

Між квітнем та жовтнем 1920 року українська армія чесно дотримала умов союзу, не піддалася деморалізації та ворожій пропаганді. Протягом цього часу не дивлячись на брак кадрів українське військо являло собою значну бойову силу. Українські солдати загартовані і свідомі своєї місії зразково поводили себе в бою. Під час боїв 1920 року загинуло кілька тисяч українських солдатів.

12 жовтня 1920 року в Ризі підписано мирну угоду, згідно якої припинялися військові дії між Річчю Посполитою та радянською Росією. Польська делегація за єдиних представників України визнала українську урядову делегацію з Харкова, підпорядковану більшовиками. Це означало, *de facto*, порушення умов з УНР і нівелювання Польщею українського питання. Через це в листопаді українські війська самі вирушили на значно сильніші сили ворога, що привело до розбиття армії Петлюри і відступу її на захід. Згідно з польсько-радянською домовленістю поляки роззброїли та інтернували нещодавніх союзників. Повагу викликає те, що на території Польщі знаходилися близько 17 тис. українських солдатів, крім того кордон перетнула група цивільних біженців. Серед інтернованих було близько 4 тис. офіцерів, серед них близько 60 генералів. Для ізоляції використано перш за все бувші табори для полонених. До найбільших відносився табір в Александрові Киявському. Крім того діяли табори в Ченстохові, Стшалкові, Щиперні, Торуні, Вадовіцах та Здунській Волі. Умови були жахливі (це не була планова польська політика, лише економічна криза, в якій знаходилася Річ Посполита). В тaborах постійно існувала загроза епідемій.

Багато зусиль доклали інтерновані солдати аби з'яснювати причини порушення польсько-української угоди, особливо після підписання 18 березня 1921 року рижського трактату, який забороняв українському урядові в еміграції офіційну діяльність в Польщі та згоду польського уряду на висилку з країни головного отамана українських військ Симона Петлюри, командуючого армією генерала Михайла Омел'яновича-Павленка та начальника Української військової місії генерала Віктора Зелінського. Відповіді на всі ці питання особисто спробував дати Маршалек Юзеф Пілсудський підключився особисто. 15 травня 1921 року він зустрівся з генералітетом української армії в Щипорні під Калішем де пояснюючи причини порушення союзу часто промовляв такі слова: «*Пробачте шановні, я Вас дуже прошу*».

Зростаючі кошти на утримання тaborів та продовження інтернування солдатів, які формально не мали громадянства спонукало польську владу до прийняття рішучих кроків. Почали звільнити осіб які могли засвідчити польське, литовське, естонське або румунське громадянства, а також ті, хто мав хоча б якісь засоби до існування. Дозволено також відпустки на період роботи поза тaborами, дехто виїжджав на роботу

до Франції. Дозволено також засновувати виробничі кооперативи, використовуючи табірне оснащення. 30 квітня 1924 року МВС видало циркуляр, який регулював статус іноземців. Кожен хто не мав паспорту повинен був зареєструватися в державних установах до 15 серпня. З моменту реєстрації особа отримувала право вільного пересування по всій Польщі. Після врегулювання правного статусу емігрантів видано розпорядження про ліквідацію ще існуючих тaborів для інтернованих в Щипьоерні, Каліші, Стшалкове.

Ще раніше більшість інтернованих працювала не лише в робітничих бригадах, але також на підприємствах і в шахтах. Наприклад в шахті «Сатурн» в Челядзі працював з 1923 року кавалерійсько-артилерійський дивізіон з командуючим генералом Олексою Алмазовим.

Дуже цікавим, хоча не до кінця вивченим епізодом є участь українських солдатів в третьому шльонському повстанні. В Центральному Військовому Архіві знаходяться письмові спогади хорунжого Аркадія Жилінського який говорить, що 19 березня 1935 року на зустрічі в Бельведері в делегації Союзу Гірськошльонських Повстанців брали участь солдати з 1-ї Запорізької Стрілецької Дивізії, які воювали в повстанні. Ця інформація знайшла підтвердження в спогадах учасника війни 1920 року генерала Юрія Тютюнника – командуючого 4-ю Київською Стрілецькою Дивізією. Він вважав, що згоду на участь солдатів в Шльонському повстанні дав сам Симон Петлюра.

Слід додати, що більше 50 українських офіцерів в II Речі Посполитій були контрактивими офіцерами Польського війська. Ці офіцери брали участь в оборонній війні 1939 року, а генерал Павло Шандрук за командування 29 бригадою під Замостям і проявлену мужність на полі битви був відзначений найвищою Польською бойовою відзнакою – Військовим Орденом Virtuti Militari V класу.

Солдати української національності складали значний процент війська. Згідно джерел відомо, що українці становили близько 11% солдатів з призову. Цих солдат поділяли на дві етнічні групи. Тих, хто походив із Східної Малопольщі (Львівське, Тернопільське, Станіславівське воєводства) офіційно називали «Русинами», а ті хто були з Волині вважалися українцями. Формування військових частин базувалося на принципі розмежування українців та русинів. У виховній роботі під час військової служби керівництво намагалося сформувати лояльну позицію щодо служби, а після її закінчення і щодо Польської держави.

Польсько-радянський мирний трактат підписаний в Ризі 18 березня 1921 року означав остаточний кінець української епопеї за незалежність. Українцям не вдалося збудувати державності через декілька причин. В Наддніпрянщині соціальна база народного руху виявилася досить слабкою – з огляду на постфеодальну структуру суспільства українські керівники змушені були звертатися перш за все до політично і національно несвідомого селянства, яке піддавалося демагогічним гаслам більшовиків. Проблемою були також особисті та ідеологічні суперечки, які ділили еліту УНР. Негативне значення відіграла міжнародна кон'юнктура. Після підписання

Бреського миру з німцями та австро-угорцями українська держава не користувалася довірою з боку західних держав, які в російській громадянській війні підтримували табір білих. Порозуміння з Пільсусдським було досягнуто досить пізно, а польські сили були досить слабкими для того, щоб перемогти більшовиків і створити нову політичну карту Східної Європи, на якій знайшлося б місце для незалежної України. З іншого боку добре організоване українське суспільство в Галичині мало малі шанси на старт з Польщею, які отримали допомогу від відновленої Речі Посполитої.

Що найменше досвід 1918-1920 років мав величезний вплив на розвиток українського народу. Ідея незалежної України не дивлячись на комуністичні репресії і присічення намагань українців продовжувала існувати по обидва боки кордону та серед розсіяної по Європі і світу еміграції. Її сил боялися зокрема більшовики, які утримали Радянську Україну в структурі СРСР і до кінця 1920 років не перешкоджали процесові українізації. Український історик і публіцист в еміграції Іван Лисяк-Рудницький пізніше писав: «... Було б помилково говорити про поразку української революції. Хоч и не досягла вона свого остаточного результату, але [...] зробила з українців сучасну політичну націю».

В 1889 році Польська Річ Посполита здобула державну суверенність. Вибраний в демократичних виборах парламент сформував уряд Тадеуша Мазовецького, який припинив зв'язок, нав'язаний Польщі СРСР в кінці Другої Світової Війни. Суверенність отримали також Збройні Сили РП, які були 45 років підпорядковані концепції та стратегії СРСР, а потім Варшавського Пакту. Польща розпочала структурні трансформації в країнах Центрально-Східної Європи, розпад Варшавського Пакту і самого СРСР.

Занепад комунізму в Польщі викликав пробудження серед народів на сході. В 1990 році республіки СРСР стали на дорогу здобуття незалежності, яка була значно складніша ніж Польська. 16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР, керуючись волею українського народу проголосив «державну суверенність України як найвищу, незалежну, повну і самостійну владу Республіки в межах її території, а також незалежність та рівноправність в зовнішніх стосунках». 24 серпня 1991 року після московського путчу Верховна Рада УРСР проголосила акт незалежності України: «продовжуючи тисячолітню традицію створення державності в Україні – враховуючи право народу до самовизначення, що передбачено Декларацією Об'єднаних Націй, а також іншими міжнародно-правовими документами – виконуючи постанову про суверенність України урочисто оголошено незалежність України та створення незалежної української держави – України». Акт Незалежності України був прийнятий загальнонаціональним референдумом 1 грудня 1991 року. Нова держава почала здійснювати власну самостійну політику, зважаючи на військово-політичну ситуацію в цій частині Європи. Почала формувати власні Збройні Сили.

Польща дуже позитивно сприйняла появу України і морально підтримала український народ в боротьбі за суверенність. Про це свідчить рішення Сейму РП з 28 липня 1990 року, в якому зазначається: «...Цілком розуміємо значення цього переломного

моменту в історії наших сусідів, з якими прагнули б жити як з братнім і близьким народом, розвиваючи співпрацю у всіх сферах життя». Коли Україна оголосила Акт Незалежності Сейм РП прийняв рішення, в якому читаємо: «...Визнаючи право всіх народів на самовизначення, Сейм РП з радістю вітає проголошення Україною Незалежності 24 серпня 1991 року. Польща, яка за найбільшу вартість визнає вільність і незалежність власної держави, цілком розуміє і цінує значення цього історичного рішення українського парламенту...». Після референдуму за незалежність України 2 грудня 1991 року Польща була першою державою у світі, яка визнала її незалежність і оголосила про налагодження дипломатичних відносин. Тим самим була започаткована нова ера в польсько-українських стосунках.

Обидві держави, зважаючи на питання безпеки в Центрально-Східній Європі та добросусідські стосунки швидко налагодили після здобуття суверенності військову співпрацю яка стала важливим чинником політичною стабілізацією в регіоні та підставою для співпраці в інших сферах.

Перші контакти Польського Війська зі Збройними Силами України, які були на стадії формування, зав'язалися вже у вересні 1991 року під час урочистого відзначення 370-ї річниці Хотинської битви. Слід відзначити, що тоді в Києві ще не було польського військового аташе.

На запрошення керівництва Хотині та Чернівецького університету на відзначення значної для польського війська річниці, виїхала делегація ПВ та чисельна група істориків Історичного Військового Інституту. З 30 вересня по 2 жовтня 1991 року під Хотином відбулася найбільша в Україні патріотична урочистість, яка зібрала кілька десятків тисяч мешканців з Буковини, Поділля, Волині та інших регіонів України. В церемонії відкриття пам'ятника козацькому гетьманові Петрові Конашевичу Сагайдачному взяли участь лідери рухів за незалежність, а також бувший президент України Леонід Кравчук.

Під Хотином виступали солдати Радянської Армії, українці в мундирах Запорізького Війська, Січових Стрільців і інші збройні формування. Частина українських офіцерів в російських мундирах носила вже національну символіку України. Дуже сердечно була прийнята Польська делегація керівництвом Хотина, ректоратом Чернівецького університету, патріотично налаштованим середовищем істориків, офіцерів і українських солдатів. На звітку про приїзд делегації ПВ за день до урочистостей внесено зміни на меморіальні дощі і додано записи, що під Хотином в 1621 році разом з козаками гетьмана Сагайдачного бились польські війська. В цій великій народній маніфестації українці з гордістю підкresлювали, що на їх свято приїхали польські солдати в мундирах. Зародженні тоді дружні зв'язки сьогодні мають плоди співпраці у вигляді численних службових та наукових контактах, реалізованих у спільних українсько-польських історично-військових поїздках на Поділля, Волинь, в Бещади, на Перемишлянські землі. За п'ять днів спільних зустрічей офіцери ПВ та історики з Військового Історичного Інституту мали можливість познайомитися з місцями,

важливими для свідомості польського народу та поділитися думкою з народжуваною суворою українською владою думкою про те, що для гарних стосунків між країнами обов'язково потрібно оточити повагою та увагою польські національні пам'ятки, поля битв, зрошеніх кров'ю польських та українських воїнів. Такий з першого погляду невеликий, але перший вагомий контакт тільки в незначних історичних розвідках був відзначений і задокументований. Наступна зустріч відбулася коли повстало Міністерство Оборони Збройних Сил України.

- Консультації і переговори представників оборонних відомств обох держав привели до перших офіційних візитів начальників відомств та підписанню правових актів, які визначали засади двосторонньої співпраці в багатьох площинах військової діяльності.

25 - 26 червня 1994 року питання співпраці прикордонних частин Прикарпатського і Краківського Військового Округу обговорювали в Krakowі командуючі округів генерал-полковник Петро Шуляк і генерал дивізії Zenon Брик. 320 кілометровий відрізок кордону який сполучає обидві держави і військові округи визнано за польсько-український кордон співпраці та дружби. Під час зборів «Міст співпраці 94», організованих в Бедруську взяв участь взвод українських солдатів.

Наступним кроком в розвитку військової співпраці між Україною та Польщею було друге засідання комісії експертів у справах політики безпеки при Консультаційному Комітеті Президентів Польської Речі Посполитої і України. Темою розмови, що проходили 9 - 10 червня 1994 року в Києві були питання пов'язані з участю Польщі і України в Програмі Партнерства заради Миру, а також з реалізацією «Трактату про конвенціональні збройні сили в Європі». Програма Партнерства заради Миру мала стати новим важливим елементом створюваної загальноєвропейської (европлатиничної) системи стабільності та безпеки, а також забезпечити всім учасникам рівні права в системі загальної безпеки.

Поглибленню співпраці між структурами, що відповідають за виховну роботу послужив візит делегації суспільно-виховного Департаменту МОН в головне освітнє управління в Києві, який відбулася 26-31 березня 1995 року. Делегація зустрілася з начальником Головного управління освіти ЗС України генерал-майором В. Ситником, начальниками відділів, які відповідають за культурну, навчальну та виховну роботу, ЗМІ. Делегація перебувала в Державній Академії Оборони, Гуманітарному інституті та Центрі навчання десантних військ в Десні. Особливо цінним був обмін досвідом у питанні освіти офіцерів соціально-психологічної служби, впровадження цієї посади в командних структурах як у військових округах, так і в частинах. На відміну від польського війська Україна приймала рішення, які якнайбільше відповідали потребам Збройних Сил. Цінним був також досвід у сфері традиції військової справи. Перебування в Києві та в Десні дозволило польській делегації зробити висновки, що в Збройних Силах України процес відродження національних геройчних збройних традицій та історичної символіки проходив на високому рівні і згідно тих самих

критеріїв, що й в Польському Війську. Сторони зобов'язалися розширювати культурну співпрацю, здійснювати обмін ансамблями пісні і танцю, а також сприяти участі військових оркестрів на міжнародних фестивалях і в рамках двостороннього обміну.

В 1995 році почала визрівати ідея створення спільної польсько-української військової частини в прикордонному Перемишлянсько-Львівському регіоні. З ініціативою створення такого підрозділу виступили міністри Національної Оборони Польщі та України під час зустрічі в Соліні 4 і 5 жовтня 1995 року. Тоді було вирішено, що ще буде піхотний механізований батальйон, сформований з виділених сил стаціонарних з'єднань по обидві сторони кордону, в Перемишлі і в Яворові. З польської сторони визначено 4-ий механізований батальйон з 14-ї Бригади Перемишлянської Землі ім. Гетьмана Яна Кароля Хоткевича. Другим компонентом виступив батальйон з 310-го механізованого полку з Рави Руської, який належав до 24-ї залізно-механізованої дивізії. В Соліні Міністри Національної Оборони оголосили робочу групу, завданням якої було підготувати умови до формування Польсько-Українського Батальйону миротворчих сил (ПОЛУКРБАТ). 26 листопада 1997 року міністри оборони РП і України підписали «Угоду між Річчю Посполитою та Україною в питанні створення військової частини для участі в міжнародних миротворчих та гуманітарних операціях під егідою міжнародних організацій».

Згідно з 2-ю статтею 1-го параграфу Угоди «... батальйон може використовуватися на міжнародних територіях згідно мандату прийнятого радою безпеки ООН чи організованих з подачі іншої організації, яка відповідає за підтримку миру і міжнародної безпеки згідно з положеннями VIII Розділу Декларації Об'єднаних Націй або в рамках міжнародних сил при консенсусі Ради Безпеки ООН. Згідно з 1-ю статтею 2-го параграфу угоди діапазон операцій може включати:

- протидію міжнародним та внутрішнім конфліктам;
- розв'язання, або створення умов для розв'язання тих конфліктів за умови консенсусу конфліктуючих сторін;
- надання гуманітарної допомоги людям, які потерпіли в результаті вищевказаних конфліктів;
- надання допомоги державам, які потерпіли в результаті таких конфліктів;
- протидія загроз для миру.

4 квітня 1998 року керівник батальйону підполковник Богдан Творковський написав рапорт 14-ї ТБ Землі Перемишлянської про закінчення формування батальйону. Повстав також суспільний почесний комітет Фундації прапора для обох частин ПОЛУКРБАТ. Його очолив голова Krakівської міської ради Станіслав Хандзлік. Почесний патронат над роботою Комітету обійняв Президент Речі Посполитої Олександр Кvasnєвський.

На боці польського прапора при Гербі Речі Посполитою в центральному вінку розташовано в зовнішніх вінках такі символи: герб Krakова, герб Перемишля, герб Яна Кароля Хоткевича і пам'ятну відзнаку 14 ТБ. На українській стороні

в центральному вінку розташована емблема України, а в зовнішніх вінках: герб Львова, герб Яворова, герб гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного, а також відзнаку Прикарпатського Військового округу. Обидва прапори були виконані в національних кольорах Польщі і України. Прапор увінчає верхівка у вигляді земної кулі.

Прапор Української частини ПОЛУКРБАТу вручив під час навчань «Щит Миру 98» на полігоні в Яворові міністр оборони України генерал-полковник О. Кузьмук. Присутній під час церемонії Міністр Національної оборони Януш Онишкевич звернувся до солдатів з таким словом: «Відкриваємо нову сторінку у взаємних військових стосунках. Зараз цей прапор знаходиться на українській землі, але в майбутньому може потрапити в будь який віддалений регіон світу. Він постійно буде свідченням того, що наші народи дбають не лише про власну безпеку, але також і про мир для інших».

В 1996 році військова співпраця набувала все більшої проблематики. Так в квітні перебувала в Департаменті виховної роботи МНО делегація Збройних Сил України (під керівництвом начальника Головного управління освіти Міністерства оборони генерал-майора Володимира Ситника та генерал-майора Григорія Тимка і генерал-майора Людвіга Коберського).

Делегацію прийняли Державний секретар в МНО у справах Суспільно-Парламентарних Анджей Закшевські. Тематикою двосторонніх розмов були проблеми, що торкалися виховних структур в збройних силах, гуманітаризація військового життя, громадянської освіти, підтримки і поширення традицій зміцнення військової дисципліни і моралі, культурної діяльності та співпраці з суспільством.

Українська делегація зустрілась також з керівництвом Канцелярії МОН, де відбувся обмін досвідом в питаннях функціонування пресово-інформаційних служб і військових засобів масового поширення. Українська сторона познайомилася з фондами Центральної військової бібліотеки. оглянули також Музей Польського Війська та зали традицій 1-ї дивізії. ім. Тадеуша Костюшко в Легіонові.

Новий досвід і вартість офіцерських контактів ЗС України і ПВ привнесла історична поїздка на Волинь та Поділля, організована в липні 1996 року Суспільно-Виховним Департаментом МОН разом з Виховним Управлінням Прикарпатського Військового Округу. На бойових шляхах, де відбулися великі збройні битви Речі Посполитою і Козачини польські і українські офіцери оглянули: Жовкву, Львів, Станіславів, Стрий, Коломию, Косів, Залещики, Чернівці, Кам'янець-Подільський, Теребовлю, Почаїв, Броди, Олеско, Підгірці, Золочів. На цвинтарі Орлят Львівських разом з українцями покладено квіти на могилах польських солдатів, львівської молоді та січових стрільців.

Під хотинською фортецею спільно проведено заняття з численною групою офіцерів Механізованої Дивізії, яка зосереджена в Чернівцях та науковими працівниками Чернівецького Університету з теми битв під Хотинню в 1621 і 1673 р. Обидві сторони, спираючись на існуючі історичні джерела, представили історичний хід подій. Слід підкреслити, що це була перша наукова конференція такого рівня, яка підняла таку складну і водночас суттєву проблему. Ця вичерпна лекція з історії назавжди

залишилася в пам'яті офіцерів обох армій. Від'їджаючи з України, польські офіцери залишили в пам'яті абсолютно інший образ української держави і правдиве дружнє ставлення до колег зі ЗС України. Подорож посприяла зближенню не лише офіцерів, але й обох народів, створила сприятливий клімат для гарних стосунків між Поляками та Українцями. Офіцери ПВ провели ряд зустрічей з цивільною владою міст та областей, також з Поляками які мешкають в Україні (дод. № 7).

Вартим уваги є факт, що у вересні 1996 року на Міжнародному Фестивалі в Krakow-Vійськовий Оркестр «Музичні Зустрічі» Представницького Оркестру ПОВ зайняв перше місце і своїми виступами заполонив серця усіх мешканців і гостей Krakova.

Продовжуючи співпрацю у сфері спільногого культывування збройних традицій була історична подорож офіцерів із Західного Оперативного Командування, організована Суспільно-Виховним Департаментом МОН у вересні 1997 р. Українською делегацією керував заступник у справах верховних керівників ЗОК генерал-майор Л. Коберський. Серед учасників був заступник керівника 13-ї КА з Чернігова генерал-майор В. Добровольський. В перший день група генералів та офіцерів Збройних Сил України відвідала казарми і залу традицій 14-ї ТБ ім. Гетьмана Й.К. Ходкевича. В гарнізонному клубі командуючий бригадою полковник Генрік Дзевьонтка розповів про структуру та завдання бригади та про процеси формування польської частини ПОЛУКРБАТу. Окрім того, в українському Ліцеї ім. М. Шашкевича відбувся концерт гурту бандуристок і зустріч з молоддю. Делегація відвідала фортецю Перемишль та військові цвинтарі. Символічним моментом було покладання квітів українським та польським солдатам УНР отамана Симона Петлюри.

Наступним пунктом подорожі був Красшин та містечко Млинни, де біля маленької святині знаходиться могила Миколи Вербицького, автора музики до гімну України «Ще не вмерла Україно». Для українських офіцерів це був особливо зворушливий момент, оскільки офіційна українська делегація вперше взяла участь в урочистості в цьому особливому місці. Також делегація відвідала Krakів, де у Вавельській Кафедрі в крипті під вежею Срібних Дзвонів покладено квіти до труни з останками маршалка Юзефа Пілсудського. На побажання українських офіцерів делегація відвідала Концентраційний табір «Освенциум», де зустрілася з європейською молоддю з Ізраїля, США та інших держав. Далі у Відовіцах делегацію запросили до будинку, де мешкав Папа Іоан Павло II (сьогодні тут знаходиться музей).

В 2000 році випала 80-а річниця оборони Замостя, якою командував генерал УНР Марко Безручко. Як найстаріший за званням він був призначений командуючим гарнізоном і спільно з відділами польськими керованими капітаном Миколаем Болтучем обороняв міста від наїздів 1-ї Кінної Армії Семена Будьоного. Для вшанування цієї важливої події Міністерство НО РП організувало спільну з владою Замостя сесію і історичну поїздку на поля битв під замостською фортецею, Комаровим, Задворем і Львовом. В заході брали участь офіцери ПВ та СБ України та історики. Міністерство Оборони України представляв генерал-полковник В. Банних і генерал-майор Л. Коберський.

Присутній був також Посол України Д. Павличко. Перед сесією в Замості була відправлена екуменічна літургія за участю Почесної Компанії 3-ї Бригади Територіальної Оборони з Замостя. Під час нарад історики вказали на спільні зусилля польської та української зброй в боях з більшовиками в 1920 роках, а також політичне і військове значення союзу Пілсудський-Петлюра. Після обіду в Арсеналі Віцеміністр ОН РП В. Каморовський і генерал-полковник В. Банних відкрили меморіальні дошки присвячені військовій діяльності українських та польських солдат.

Міністри відкрили також фотографічну виставку „Перепитії братерства”. Наступного дня ЗС України і ПВ поїхали до Задвожжя, де в серпні 1920 року відбувся кривавий бій між батальйоном Б. Зайончковського та будьонівцями, в якому батальйон було розбито вщент. Біля пам'ятника, відновленого в другій половині 90-х років покладено вінки. Покладено також квіти до саркофагу Великого Коронного Гетьмана Станіслава Жолкевського в Жовквському Колешіумі та на могилах солдатів ПВ. Велика церемонія відбулась на цвинтарі Орлят Львівських, де офіцери обох армій поклали вінки в національних кольорах. Представницький Оркестр ЗОК зіграв гіми обох держав. Покладено також вінок під пам'ятником січових стрільців. Генерал-майор Л. Коберський познайомих всіх зі співпрацею ЗОК і КОВ-СОВ. Спільна сесія та історична поїздка зблизила офіцерів обох армій. Виявилось, що складні періоди з української та польської історій не роз'єднують сьогодні, а єднають українських та польських солдат, і вони роблять відповідні висновки з історії.

В жовтні 2001 року відбулась чергова поїздка офіцерів ПВ, відповідальних за освіту громадян та поширення традицій. З 20 по 26 жовтня шляхами Ходкевича і Собеського подорожувало на Поділлі та Волині 20 польських офіцерів та декілька українських. В багатьох місцях відбулися зустрічі з офіцерами ЗС України, зокрема в Яворові, Хирові, Івано-Франківську, Галичі, Чернівція, Теребовлі, Бродах, терноподі. Кременці. В Хотині офіцери ПВ взяли участь в науковій сесії, присвячені 380-й річниці перемоги над турецькою армією Османа II гетьманами Ходкевичем та Сагайдачним. Сесію організував Чернівецький університет. На ній виступили наукові працівники університету, працівники Військового Історичного Інституту і Центрального Військового архіву. В Чернівцях відбулась зустріч зі студентами, які вивчають польську мову на факультеті філології. На цвинтарі в Бродах, де поховано кілька сотень солдат ПВ, які загинули в боротьбі з 1-ю КА Будьоного, покладено квіти та запалено свічки. Полковник Віктор Омельченко зі штабу ЗДО взяв зобов'язання упорядкувати могили солдат ПВ та очистити плити від піску, поставить Хрест Virtuti Militari з написом: „НЕЗНАНОМУ ПОЛЬСЬКОМУ СОЛДАТУ, ЯКИЙ ПОЛІГ ЗА БАТЬКІВЩИНУ В 1918-1920 РОКАХ - ЗЕМЛЯКИ” (плита знаходилась в жалюгідному стані і роками гудилася в бур'янах, що оточували цвинтар (дод. № 8).

В грудні 2001 року до Департаменту виховної роботи МНО прийшли фотографії з упорядкованого цвинтаря в Бродах. Цей благородний вчинок солдатів ЗС України свідчить про те, що вони шанують історію та традиції ПВ, з якою їх єднає кілька літня дружба.

Чергова історично-військова подорож, яка була присвячена польським збройним традиціям в Південно-Східних регіонах Речі Посполитої, а також історії українсько-польських відносин відбулась 16-20 червня того ж року. В ній взяли участь офіцери, відповідальні за громадянську освіту та поширення традицій та військового церемоніалу ПВ та українські офіцери.

Учасники верштатів мали можливість побачити старовину архітектуру історичної частини Львова. Це місто відіграє важливу роль в польсько-українських відносинах. В цьому унікальному місці переплітається культура та історія обох народів. Оглядаючи Львів, на кожному кроці можна зустріти пам'яті місця, пов'язані з польськими та українськими збройними традиціями.

Наступного дня польські гості зустрілися у Львові зі навчально-науковими складом Інституту Десантних Військ Збройних Сил України. Українці представили багату історію та традиції закладу, який знаходить на території бувшого 2-го Кадетського Корпусу у Львові. Торкнулися також питань організації та функціонування сучасного військового навчання української армії. З польської сторони були виголошенні доповіді на теми: „Поверення народних традицій Польського Війська в 1990-2008 роках”, „Трансформації Збройних Сил РП в 1990-2008 pp. та участь Польського Війська в миротворчих місіях”. Слід відзначити, що виступи переросли в жваві дискусії, під час яких представники обох сторін обмінялися власним досвідом та спостереженнями. Учасники верштатів також могли оглянути Інститут Десантних Військ Збройних сил України, познайомитися з навчальною базою закладу та історичним музеєм.

Наступним кроком верштатів були методичні заняття на Личаківському Кладовищі – некрополі, на якому спочивають, як заслужені митці польської культури, так і солдати. Символічним моментом було урочисте покладання вінків польсько-українською делегацією перед монументами в пам'ять Січових Стрільців та на Цвинтарі Львівських Орлят. По обіді польська делегація відвідала Палац Собеських та Львівську Оперу, які є унікальними перлинами світової архітектури.

На третій день учасники семінарів вирушили шляхом місцевих замків, знайомлячись з багатою історією укріплень в Олеську, Підгірцях, Збаражі та Кременцю. В останньому містечку була представлена діяльність Кременецького Ліцею, який залишив значний слід в історії польської науки. Важливим заходом цього дня стало відвідування Санктуаріуму в Почаєві та помешкання польських солдат, які загинули в 1920 році і поховані на цвинтарі в Бродах. Наступного дня відбулися методичні заняття в Теребовлі, Підгайцях, Бережанах та Золочеві. На зворотньому шляху додому учасники відвідали Колегіум в Жовкові, який являв собою незвичайний пантеон гордості польської зброї. Вшанування пам'яті гетьмана Станіслава Жулкевського, який похований в Жовкові, учасниками семінарів було символічним акордом завершення історично-військової поїздки (дод. № 9).

Продовжуючи традицію спільних зустрічей офіцерів Збройних Сил України і Польського Війська Департамент виховної роботи запланував у 2009 році спільні

історичні семінари, присвячені спільним збройним традиціям. Вони відбудуться в червні в Krakowі та Zamostі.

Важливим елементом, що свідчить про дружні зв'язки, що єднають наші держави є пам'ять про польських та українських солдатів, які полягли в боях, захищаючи своє Батьківщино. Часто, на жаль, в битвах один проти одного. Важливим символом цієї пам'ті і шані для солдатських поколінь, що відійшли, є цвінтари. Хотів би запевнити, що польська сторона з якомога найбільшою дбайливітю намагається турбуватися про могили українських солдатів, які поховані на території Речі Посполитої. Пам'ятаємо також про важливі дати з історії України. В ці дні на могилах українських солдатів лежать живі квіти та горять свічки. З приємністю відзначаємо, що наша діяльність має позитивний відгук з боку української сторони.

Квінтесенцією та видимим ефектом, між іншим, зазначених вище заходів є різноманітна наукова література, яка з'явилась в результаті спільних наукових сесій, історичних подорожей, навчань і т.п. Дозволю собі згадати найцікавіші з них. Серед перших хотів би відзначити доробок полковника Тадеуша Кшонстка „Замостя – Комарів 1920”, „Україна”, „Жовті води”, та „Шляхами гетьмана Ходкевича та короля Собеського”. Важливими в розв'язанні наукових проблем стали праці полковника Єремяша Сліпца „Дороги незалежності: Польща – Україна 1918 -1920 рр.”, Мацея Кротофіля „Українська галицька Армія 1918-1920 рр. організація, озброєння, оснащення і бойова здатність Збройних сил західно-Української Народної Республіки”, Себаст'яна Шайдака „Польсько-Український військовий союз в 1920 році”, Яцка Легеця „Армія Української Народної Республіки в польсько-українсько-більшовицьких війні в 1920 році” та багато інших.

Складно, навіть в стислій формі, розповісти про всі аспекти співпраці ПВ та ЗС України щодо культивування спільних військових традицій. В своєму виступі я зосередився перш за все на значному доробку обміну досвідом освітніх структур обох армій, однак польсько-українська військова співправця це також спільні навчання, особисті візити політиків та солдатів, це заходи, здійснювані організаційними частинами відомств Оборони наших країн, і нарешті братерська служба польських та українських солдатів під блакитними прапорами ООН.

Як бачимо, спільними силами творимо нову надзвичайно важливу сторінку в історії польського та українського народів. Сподіваємося, що в наступні роки заповнімо нові чудові сторінки співпраці, дружби та взаємопорозуміння. Ми в цьому переконані, зважаючи на доброзичливе ставлення та прихильність наших українських друзів.

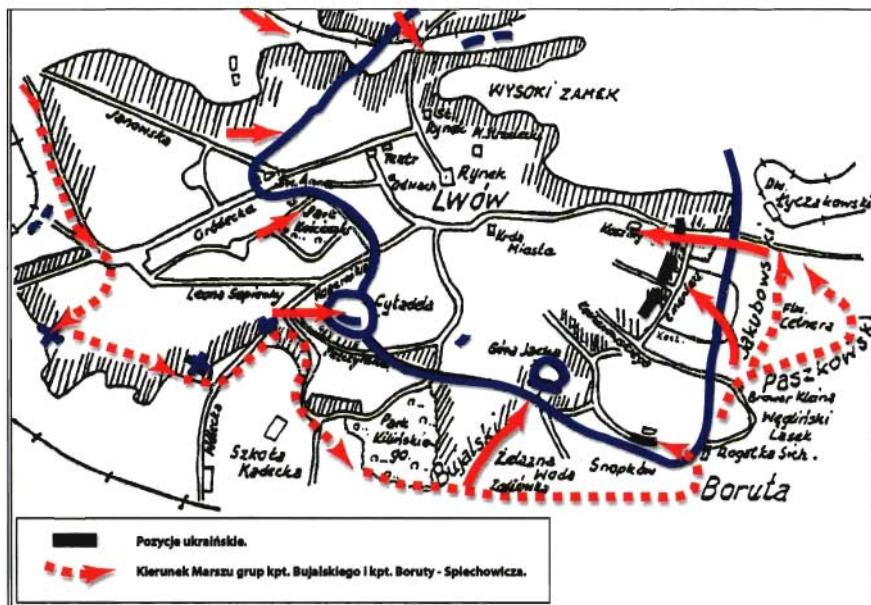
Додаток № 1

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА У 1918-1920 РР.

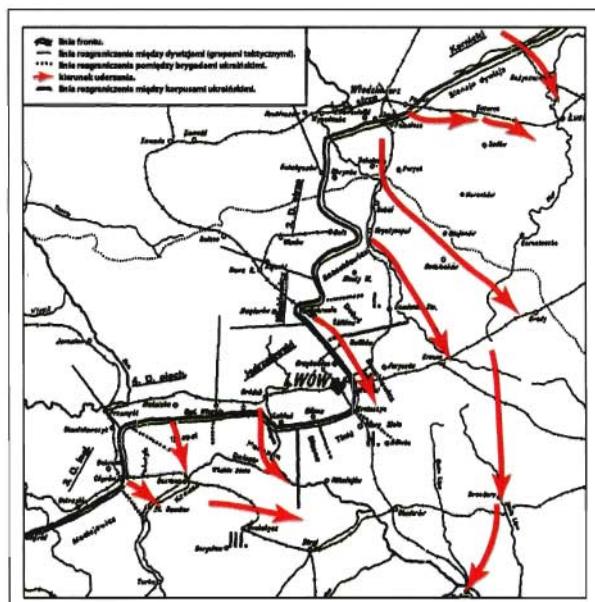
Додаток № 2

НАПАД ПОЛЬСЬКИХ ВІЙСЬК НА УКРАЇНСЬКІ ПОЗИЦІЇ ПІСЛЯ ПРИБУТТЯ
ПІДКРІПЛЕННЯ 21 ЛИСТОПАДА 1918 Р.

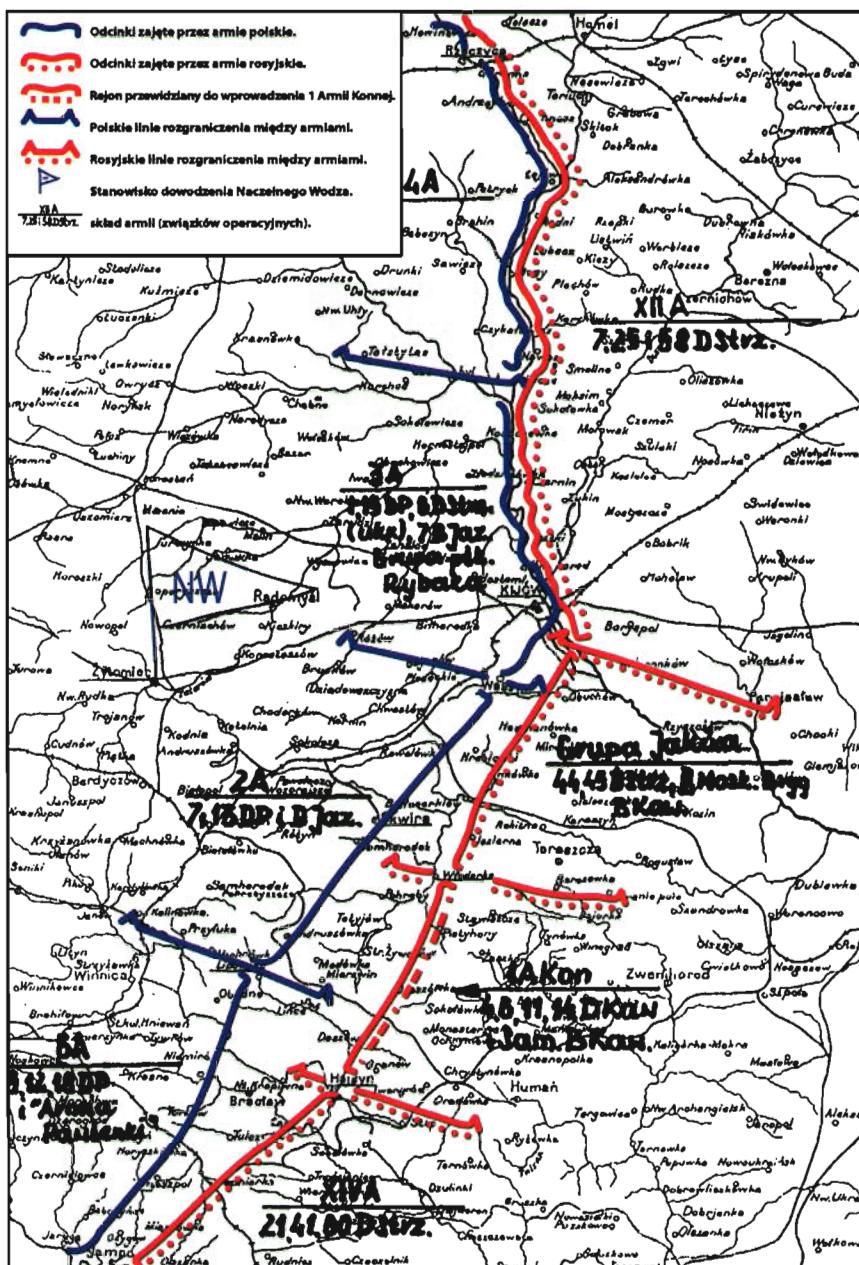
Додаток № 3

ПЛАН ПОЛЬСЬКОЇ
ТРАВНЕВОЇ ОПЕРАЦІЇ
1919 Р.

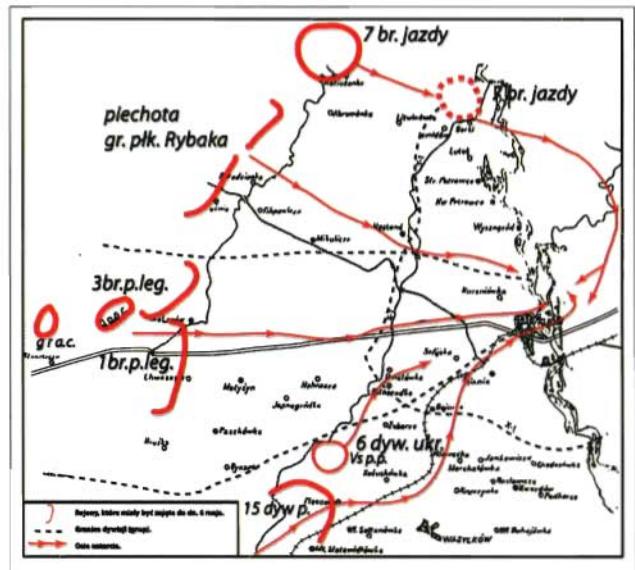

Джерело: Вітольд Хуберт. Окупація
Східної Малопольщі і Волині в 1919
р., Львів

ЛІНІЯ ПОЛЬСЬКО-РОСІЙСЬКОГО ФРОНТУ НА УКРАЇНІ В ТРАВНІ-ЧЕРВНІ 1920 р.

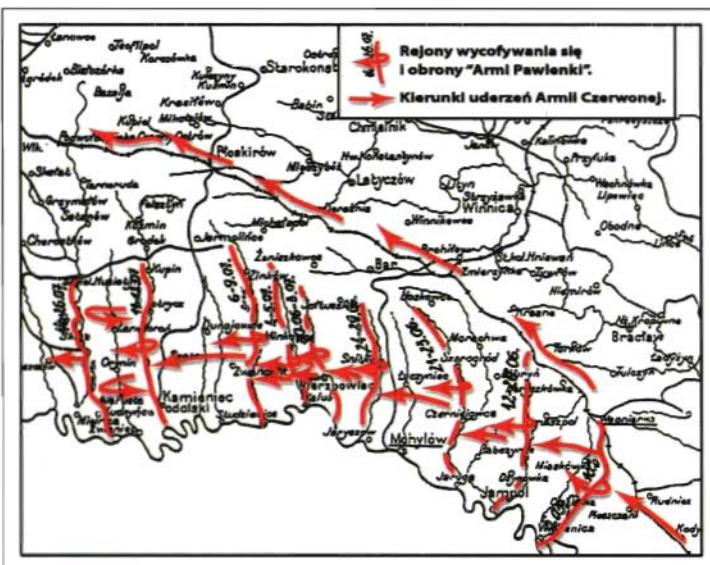

УГРУПУВАННЯ ПОЛЬСЬКИХ ВІЙСЬК ПЕРЕД НАСТУПОМ НА КІЇВ 7 ТРАВНЯ 1920 р.

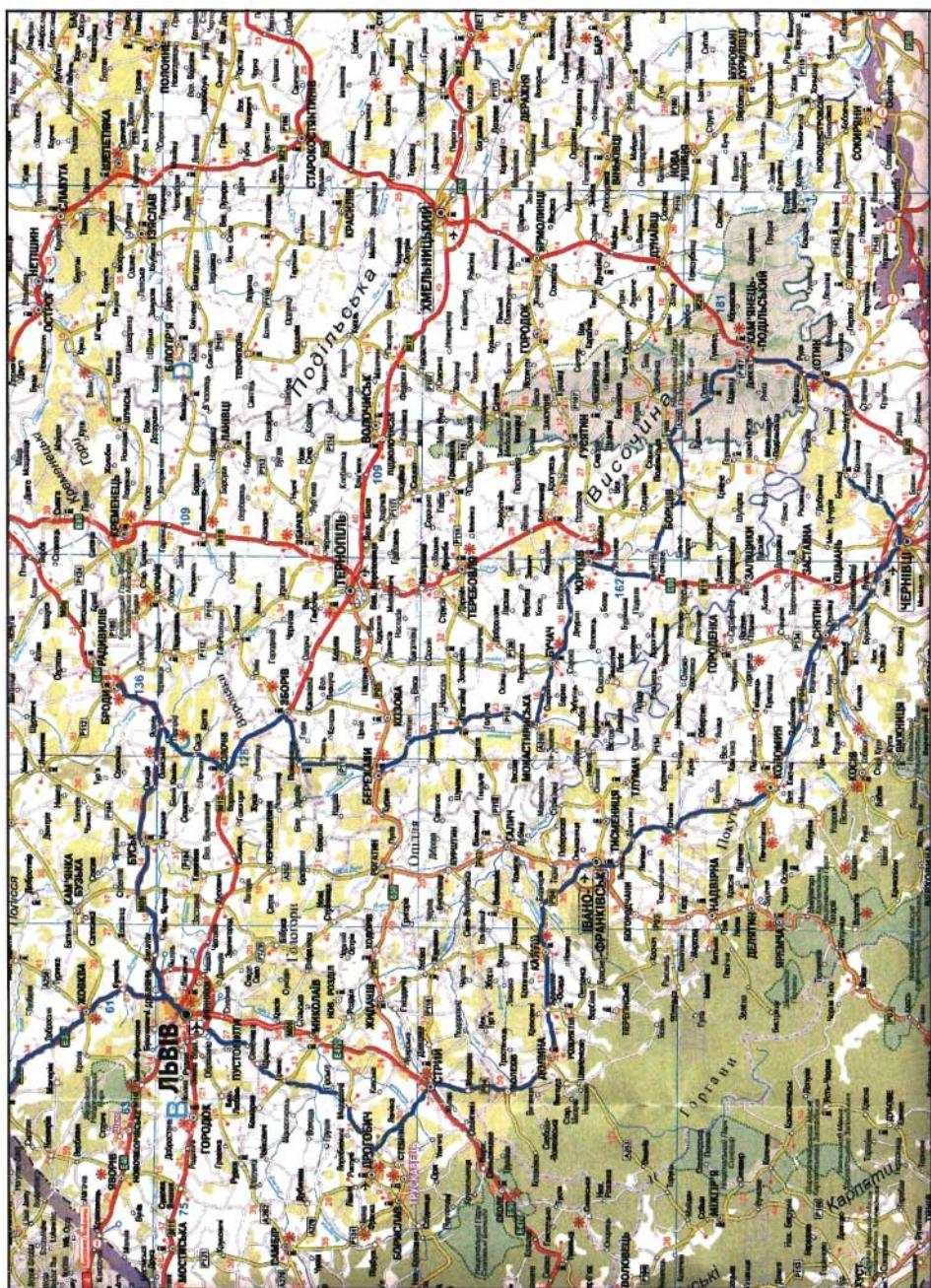

Джерело: Юліан Стакевич. Наступальні дії 3-ї Армії в Україні. Оперативні навчання з історії польських воєн 1918-1921. т. 1, Варшава 1925

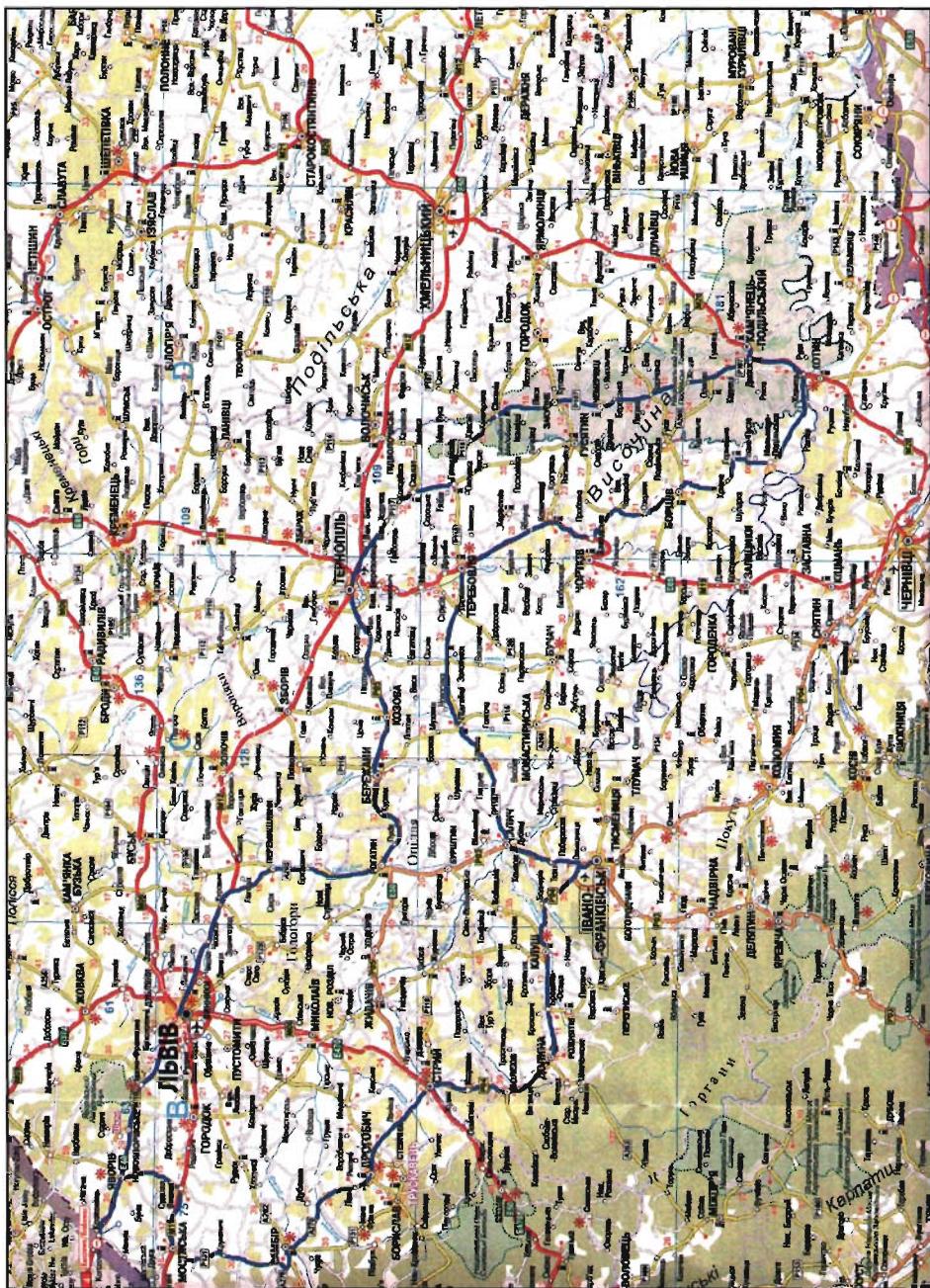
ЕТАПИ ВІДСТУПУ «АРМІЇ ПАВЛЕНКА» У ЧЕРВНІ ТА ЛИПНІ 1920 р.

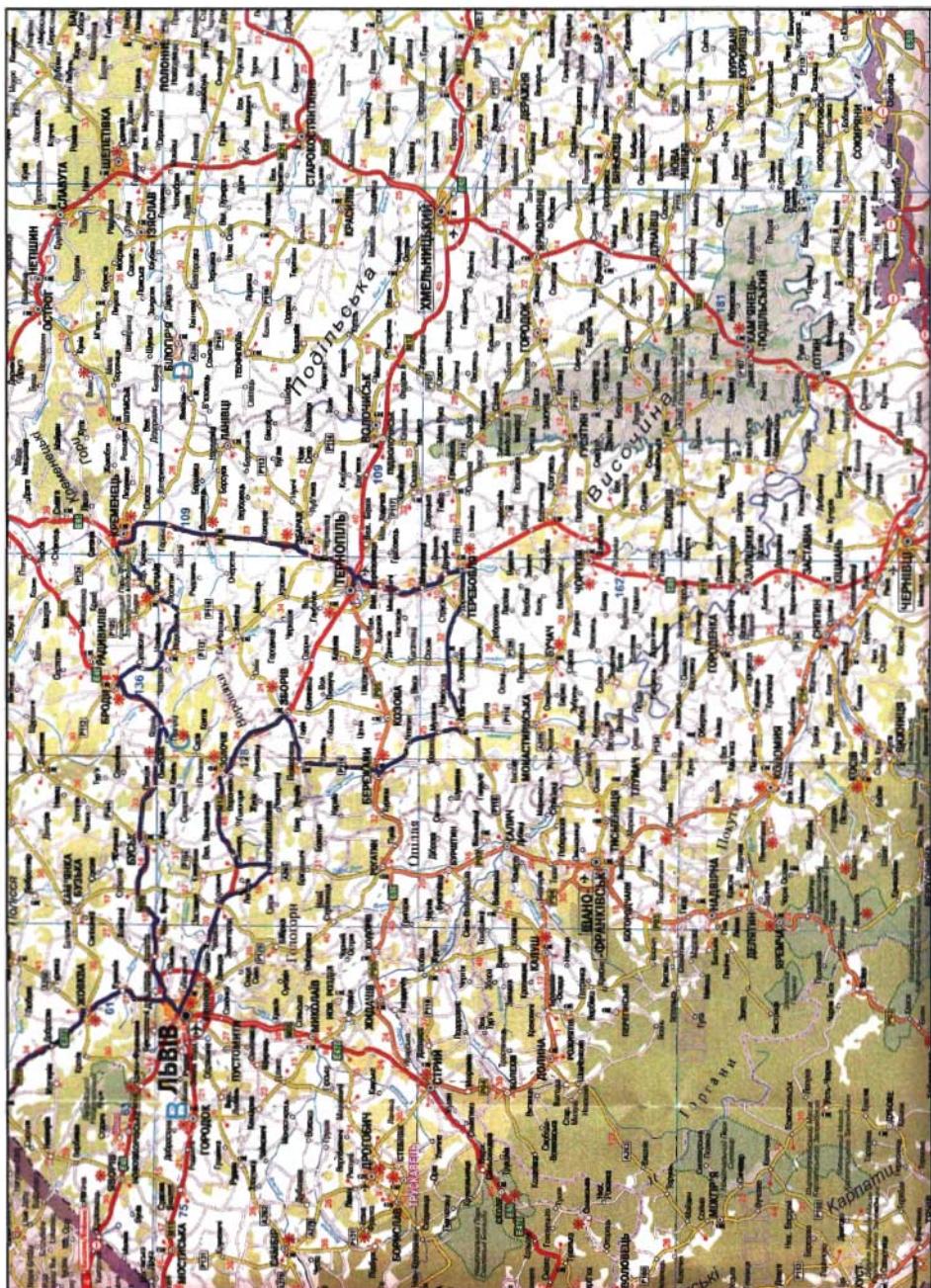
ТРАСА ІСТОРИЧНО-ВІЙСЬКОВОЇ ПОДОРОЖІ
ДЛЯ ОФІЦЕРІВ ПОЛЬСЬКОГО ВІЙСЬКА 13-20 липня 1996 р.

ТРАСА ІСТОРИЧНО-ВІЙСЬКОВОЇ ПОДОРОЖІ
ДЛЯ ОФІЦЕРІВ Польського Війська 20-26 жовтня 2001 р.

ТРАСА ІСТОРИЧНО-ВІЙСЬКОВОЇ ПОДОРОЖІ
ДЛЯ ОФІЦЕРІВ ПОЛЬСЬКОГО ВІЙСЬКА 16-20 ЧЕРВНЯ 2008 Р.

Учасники історичної подорожі з Інституту Східноєвропейських Досліджень Варшавського університету коло пам'ятника польської кавалерії в Комарові, 1. 06. 2010 р

Учасники історичної подорожі на полі битви під Комаровом, організованої 15.09.2000 р.

МИКОЛА ЛИТВИН

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА 1918-1919 РР.: ГЕНЕЗА, ХІД І ГЕОПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

Польські публіцисти і науковці нерідко називають цю війну братовбивчою, «домовою», навіть, війною «двох патріотизмів». Але поза тим українські дослідники вважають, що це не було не протиборство «польських орлят» і львівських українців, а конфлікт двох новонароджених національних держав – Західно української Народної Республіки і Польщі за територію від Сяну до Збруча, де українці становили більшість (окрім великих міст та частини містечок, де переважали євреї або поляки).

Максималістські плани обох державно-політичних проводів не сприяли нейтралізації конфлікту, який проявився ще напередодні та в ході Першої світової війни. І все ж вважаємо, що шансів на перемогу в українців було недостатньо. Синхронізування українських і польських дій, зокрема аналіз польських політичних заяв у Відні та Варшаві, стану формування польських легіонів у австрійській і російській арміях, морально-політична підтримка польського політикуму Заходом підтвердило більшу готовність поляків до перемоги у збройному протистоянні з українцями. Це насамперед засвідчив швидкий відступ українського війська зі Львова.

Де-факто українсько-польська війна тривала дев'ять місяців - з 1 листопада 1918 р. до 16 липня 1919 р., переходу уряду ЗУНР і Галицької армії через Збруч до Кам'янця на Поділлі - тогочасної тимчасової столиці Української Народної Республіки. Де-юре українсько-польське військово-політичне протистояння тривало до 14 березня 1923 р., коли Рада Послів у Парижі ухвалила рішення про передачу Східної Галичини під політико-адміністративне управління Польщі і визнала новий польсько-радянський кордон. Саме тоді після протестаційної заяви само розпустився уряд ЗУНР, остаточно ліквідовано табори 15-тисячної інтернованої Української галицької армії в Чехословаччині. Відтак військополітичне протистояння західноукраїнського політикуму з Польщею переросло виключно у політичну площину.

Розглянемо конкретніше перебіг війни після відступу українців зі Львова. Плани визволення столиці ЗУНР були розроблені Начальною Командою Галицької Армії (НКГА) відразу після її втрати 22 листопада 1918 р. Але для їх реалізації бракувало військових сил і міжнародної підтримки.¹ Уже на початку грудня розгорнулася підготовка до штурму Львова. Насамперед посилено бойові групи «Старе Село», «Щирець», «Наварія», «Схід». Групу «Старе Село» отамана О. Микитки поповнили одразу чотири нові курені - Станіславський, Бережанський, Коломийський і 1-й курінь Українських січових стрільців. Групу артилерії доведено до десяти гарматних батарей. Новостворена підльвівська група «Наварія», яка мала наступати по залізничному шляху і ово-

лодіти районом головного вокзалу Львова - отримала панцирний поїзд. Угруповання в районі Щирець - Пустомити - Наварія, так звана ударна група, не отримала обіцянокомандуванням 7 тис. вояків і налічувала близько 4 тис.

Початок наступу на Львів НКГА призначила після святкування католицького Різдва - на 27 грудня.² Однак наступальний план не був реалізований, головним чином, унаслідок порушень елементарних засад пильності НКГА. Польській розвідці вдалося довідатися про заходи українців і вчасно поінформувати командування групи «Схід». 23 грудня генерал Тадеуш Розвадовський попередив генерала Зигмунта Зелінського у Судовій Вишні, що «українці нагромаджують великі сили в околицях Глинної-Наварії, Пустомит». Йому було наказано завдати попереджуvalного удара у фланг ударного угруповання Галицької армії. 24 грудня польська оперативна група в районі Городка під командуванням підполковника Юзефа Сопотніцького (2400 багнетів, 24 коростріли, 150 шабель, 10 гармат) перейшла в наступ, зайнявши наступного дня Любінь Великий і Ставчани. Атаковано лівий фланг ударної групи українців у районі Оброшина, зокрема частини Козятинської бригади, яка 27 грудня відступила, втративши півтори сотні полоненими і оголила фланг частин, які зав'язали бій за Львів.

Перша серйозна невдача не порушила планів командування Галицької армії. Вранці 27 грудня після артилерійської підготовки знову атаковано польські позиції в околицях Львова. Найбільшого успіху досягли січові курені групи «Старе Село», які в часі триденних боїв зайняли села Сихів, Зубру, Козельники, Сокільники, Персенківку, Боднарівку, Пасіки. Курені групи «Схід» атакували Кривчиці й впритул підійшли до Личакова. Надніпрянські підрозділи групи «Північ» отамана А. Долуда через Брюховичі увірвалися до Замарстинова, Збоїськ і Жовківського передмістя, вели бої за Голосько. Та коли 28 грудня група Сопотніцького з Оброшина вступила у Львів і надала допомогу польській залозі генерала Лесневського, ситуація кардинально змінилася. Українці були змушені відступити і 2 січня 1919 р. згорнули наступальну операцію на Львів.

Український штурм Львова занепокоїв Варшаву. Ю. Пілсудський у цей час полагодив прикордонний збройний конфлікт із чехами і німцями, тож з'явилася можливість перекинути на Галицький фронт свіжі частини. 2 січня 1919 р. він призначив командувача групи «Буг» генерала Яна Ромера провідником оперативного командування «Люблін», вимагаючи від нього зламати блокаду Львова і зміцнити його залогу. Водночас польський начальний вождь наказав посилити оперативну групу «Буг» і розгорнути наступальну операцію з Рави-Руської на Львів. 5 січня Варшава взяла на себе керівництво операціями в Галичині, де війська мали відкинути українців на лінію Рава-Руська - Жовква - Львів - Щирець - Комарно - Рудки, створивши вигідний плацдарм для захоплення Дрогобицько-Бориславського басейну. І це їм частково вдалося.

Президент Національної Ради Є. Петрушевич і Державний Секретаріат ЗУНР були незадоволені підсумками першої спроби визволити Львів, тим більше, у час, коли українська делегація виїхала в Париж для участі в роботі мирної конференції (почалася 18 січня 1919 р.). Відновлення української влади у Львові мало підняти автори-

тет і міжнародний престиж ЗУНР. Отож Є. Петрушевич поставив завдання командуванню армії якнайшвидше повернути столицю. Утім, командування Галицької армії не зробило відповідних висновків з невдачі першої атаки на Львів. Не враховано й того факту, що польська залога Львова значно посилилася і досягла 15 тис. солдатів і офіцерів. Зокрема, про це свідчить рішення генерала М. Омеляновича-Павленка обмежитися військами Осадного корпусу.

Нова українська операція почалася 11 січня 1919 р. Несподівано для багатьох вона розвивалась успішно. Того ж дня стрілецькі сотні Зенона Носковського і Осипа Микитки увірвалися у південні околиці Львова. Водночас Коломийська і Бережанська бригади зав'язали бій за приміський Сихів, а Золочівська бригада за Винники. Сили врівноважилися. Однак першими збільшити сили вдалося полякам. Вранці 12 січня польське угруповання - понад 10 тис. крісів, 80 кулеметів, 400 уланів та 34 гармати - між Львовом і Городком розгорнуло бойові дії у напрямках на південь і захід. Та якщо польські частини під Мшаною і Оброшином були зупинені, трохи тисячна група генерала Зелінського зайняла Черляни, Керницю, Угерці Незабудівські. В умовах снігопаду та поганої видимості, відсутності зв'язку і управління українські підрозділи відійшли на Комарно, Щирець. Наступного дня поляки знову зайняли Любінь Великий і вийшли до залізниці Львів - Самбір. Тут іх і зупинив український бронепоїзд групи «Хирів». Водночас 13 січня поляки завдали несподіваного удара зі Львова на приміські Сокільники та Зубру. І хоча він не був успішним, однак примусив українські частини перейти до оборони. Отже, і друга спроба визволити Львів не вдалася.³

Після другого наступу на місто Лева лінія підльвівського фронту встановилася через Брюховичі - Лису гору - Малехів - Ляшки Муровані - Солонку - Лисиничі - Чортову скелю - Пасіки - Сихів - Козельники - Сокільники - Басівку.

12 лютого 1919 р. у Ходорові - новій ставці Начальної команди Галицької армії - Є. Петрушевич провів чергову нараду керівників ЗУНР і військових. Начальник штабу полковник В. Курманович доповів про становище в армії, яка після закінчення реорганізації нараховувала 60 тис. вояків, але її технічні засоби та озброєння потребували удосконалення.⁴ Головнокомандувач М. Омелянович-Павленко розглянув становище на фронтах і визначив план подальших дій. По-перше, на початку лютого ініціатива поволі почала переходити на бік Галицької армії. Частково це було пов'язано з новим вибухом польсько-чеського конфлікту. Поразка польського наступу 4 лютого на Вовчухи і Болозів свідчила про зміну загальної ситуації на користь українців, що визнали й польські військовики.

Тогочасне становище на фронті активно обговорювалося на нараді командування Галицької армії 12 лютого 1919 р. На ній зіткнулися кілька різних поглядів щодо плану нової операції. Всі сходилися на тому, що її ціль - визволення Львова. Як згадував командувач армії, урядовці знову вимагали взяти столицю прямим ударом. Генерал М. Омелянович-Павленко пропонував завдати головний удар у напрямку залізничної лінії на ділянці Судова Вишня - Городок, блокувати Львів і атакувати його із заходу.

І тільки А. Кравс з групою старшин-фронтовиків висунули ще сміливіший перспективний план операції - перерізати залізничний шлях на ділянці Перемишль - Судова Вишня і провести наступ не на Львів, а на захід на Перемишль. Тобто, щоб не витрачати сили на штурм великого міста з 15- тисячним гарнізоном.⁵ Але було затверджено план командувача армією: рішучим наступом 7-ї Львівської і 8-ї Самбірської бригад досягти залізничного шляху на відтинку Судова Вишня - Городок, перерізати сполучення Перемишля зі Львовом, розгромити горodoцьке угруповання поляків і оволодіти Городком. Таким чином, Львів потрапив би в повну блокаду.

Операція, що увійшла в історію війни під назвою Вовчухівської, почалася 17 лютого 1919 р. і розгорталася складно. З'ясувалося, що польська розвідка знову отримала інформацію про плани галичан і напрям головного удару. Тому генерал Т. Розвадовський встиг посилити свої війська у Судовій Вишні та Городку. Запеклі бої розгорнулися на всіх ділянках фронту. Найбільший опір зустріли курені 7-ї Львівської бригади отамана Альфреда Бізанца під Любенем Великим. Лише на лівому фланзі куреня Осила Станимира спільно з частинами «Групи Гофмана» вдалося просунутися вперед і зайняти села Вовчухи і Бар.⁶ Неважаючи на труднощі, галицькі частини підійшли до залізниці на відтинку Судова Вишня - Городок так близько, що повністю тримали її під вогнем. Уже в перший день операції заблоковано рух поїздів.⁷ У зв'язку з невдачею 7-ї Львівської бригади на горodoцькому напрямі генерал М. Омелянович-Павленко перекинув сюди з Красова резервну бригаду УСС. Рішучою атакою своїх куренів отаман О. Букшований дійшов до околиць Городка, зайняв Долиняни й вийшов під Братковичами до залізниці. Артилерія бригади зруйнувала залізничне полотно і обстріляла панцирні потяги, які намагалися підтримати бій польської піхоти. Домоглися успіху і частини Осадного корпусу М. Тарнавського, які зайняли Збоїща, оточили Майорівку, Сихів, Богданівку. Галицькі артилерійські батареї з Винник, Дублян, Лисинич безперервно обстрілювали польські позиції.

Впродовж наступних днів напружені бої на всьому 250 ілометровому фронті продовжувалися. З виходом 18 лютого українських військ на залізницю перервався залізничний і телефонний зв'язок між Львовом і Перемишлем. Частини львівського гарнізону і населення міста охопила паніка. Переповнені потяги виїжджали на захід, але зупинялися у Мшані: подальший шлях був перекритий. Ситуація, що склалася під Львовом, налякала польське керівництво. Відтак командування угруповання «Схід» скерувало на оборону Львова групу генерала Вацлава Іващенка.⁸ 48-літній генерал, уродженець Олеська на Львівщині, в роки Першої світової війни командував піхотною дивізією російської армії і був досвідченим командиром (помер 1922 р. у Львові, похований на цвинтарі Орлят). Його оперативна група нараховувала 474 офіцери, 4515 підофіцерів і солдат. Крім того, в район боїв прибула група полковника Генрика Мінкевича - 155 офіцерів та 5276 підофіцерів і солдат.⁹ 38-літній полковник у Першу світову війну командував піхотним полком Польського легіону, потрапив у російський полон (пізніше - генерал дивізії, розстріяний органами НКВД у Катині навесні 1940 р.).

Отже, 19 лютого поляки оговталися і розпочали контратаки. Група полковника Аурелія Серди контрударом з Городка вздовж залізниці на схід після запеклого бою відбила Вовчухи і Бар. Того ж дня свіжі сили поляків контратакували з Судової Вишні й зайняли Довгомостиська. Наступного дня вони намагалися розвинути успіх і з Вовчухів завдати удару на Долиняни і Добряни.¹⁰ 21-23 лютого частини 3-го корпусу Галицької армії знову відбили контратаки поляків і закріпилися на лінії Довгомостиська - Милатин - Бар.¹¹ З 24 лютого фронт стабілізувався, а наступного дня війська отримали наказ Начальної команди Галицької армії припинити бойові дії у зв'язку з перемир'ям, нав'язаним Антантою.

Поки на фронті утримувалася рівновага з деякою перевагою поляків, місія Антанти не проявляла активності. У результаті перших двох днів Вовчухівської операції Львів опинився в стані блокади й над поляками нависла загроза розгрому. На успішній бойовій дії галичан Рада Послів у Парижі зреагувала миттєво. Вже наступного дня, 18 лютого 1919 р., полковник В. Курманович отримав від Вищої Ради телеграму з вимогою припинити вогонь у районі залізниці з тим, щоб пропустити до Львова міжнародну місію Ю. Бартелемі. Командування Галицької армії категорично відмовилося припинити операцію в момент її найвищого піднесення. Та уряд ЗУНР і президент Національної Ради Є. Петрушевич особисто продовжували вірити у прихильність Антанти, яка до блокованого Львова у поїзді місії таємно перевезла 14 тис. гвинтівок із боєприпасами.

20 лютого генерал Ю. Бартелемі вже зі Львова надіслав М. Омеляновичу-Павленку вимогу: негайно припинити бойові дії і забезпечити проїзд його місії до галицької ставки - Ходорова, великого залізничного вузла. 22 лютого зі своєї львівської резиденції в палаці Потоцького генерал звернувся до поляків і українців із закликом припинити бої і розпочати переговори. Українцям обіцяно опіку і визнання Антанти.¹² Того ж дня він зустрівся з командуванням Галицької армії й виклав позицію Антанти, а від імені Паризької конференції представив проект ухвали, який передбачав припинення війни і встановлення демаркаційної лінії. Згідно з нею, українцям пропонувалося відійти на схід за так звану лінію Бартелемі, яка проходила вздовж Бугу, західних кордонів Львівського, Перемишлянського, Бібрецького повітів, далі вздовж ріки Стрий. Таким чином, до Польщі мали відійти Львів та Дрогобицько-Бориславський нафтовий район.¹³

Українці відкинули такі умови. Після гострих дебатів домовлено перенести переговори до Львова. Щоправда, відкритим залишалося питання про перемир'я. Всупереч військовим, Є. Петрушевич урешті-решт дав розпорядження керівникам галицької делегації у Львові полковнику М. Тарнавському і Л. Бачинському підписати договір про перемир'я. Вранці 25 лютого бойові дії припинялися, війська залишалися на старих позиціях. Заборонялось їх пересування у прифронтовій смузі, а для перевірки встановлювалися контрольні пости. Полякам дозволялося з Перешибля до Львова надсилати не більше трьох поїздів, і то лише з харчами.

28 лютого Бартелемі востаннє попередив: якщо ЗУНР не прийме умов Антанти, то дуже скоро пошкодує, бо матиме справу з армією генерала Ю. Галлера. На цю загрозу галичани, мабуть, не дуже зреагували. А вона була серйозною. Генерал Юзеф Галлер, кадровий військовий, недавній командир бригади польського легіону у Франції, очолював 80-тисячну так звану «Блакитну армію». Вона була сформована під Парижем з числа польських емігрантів в Західній Європі та Америці. Його добре вишколене і озброєне військо прагнуло битися за велику Польщу «від моря до моря».

Незважаючи на тиск місії Бартелемі та бажання галицького керівництва зберегти добре стосунки з Антантою, зазначені умови Рада Держсекретарів ЗУНР відкинула.¹⁴ Особливо болісно переживав провал переговорів голова Директорії УНР Симон Петлюра, який короткотерміново відвідав Ходорів, прагнучи схилити галицький провід до терitorіальних компромісів із поляками.

Інші почуття висловлювали армія та українське населення Галичини. Отаман С. Шухевич говорив про те, що якби уряд і Начальна Команда погодилися на запропоновану демаркаційну лінію, то це означало б катастрофу на фронті, бо стрілецтво було категорично проти уступлення території Галичини супротивникам.

Того ж 28 лютого генерал М. Омелянович-Павленко від імені уряду і командування звернувся до особового складу армії з відозвою у зв'язку з провалом переговорів: «На третій день переговорів запропоновано нам остаточно демаркаційну лінію, яка являється образою наших найсвятіших почувань, бо на основі цієї лінії Камінка Струмилова, Львів, Дрогобич та від цих місцевостей на захід великі простори української території мали би стати надалі в руках поляків аж до остаточного вирішення у Парижі... До зброї, товариши команданти, старшини, стрільці і козаки. Хай нас розсудить залізо і кров».¹⁵

Таким чином, спроба Антанти досягти миру за рахунок території ЗУНР і повернути польську та українську армії на схід, провалилася. Саме так розцінив її секретар зовнішніх справ ЗУНР Василь Панейко у телеграмі до Паризької мирної конференції 13 березня 1919 р. напередодні, 12 березня, генерал Бартелемі вніс до Комісії польських справ Паризької мирної конференції таку заяву: «Ситуація перед Львовом є критична, над поляками висить загроза, що їх поб'ють українці, якщо вони не одержать негайної допомоги. Втрата Львова мала бути Польщі страшний наслідок, бо це пояснили б як поразку Антанти. Це скріпило б також негайно позицію більшевиків, а одночасно захотило б усіх німецьких агентів, які ведуть акцію проти Антанти у Східній Галичині». Тиждень на в'язаного Парижем перемир'я воюючі сторони використали для зміцнення своїх позицій і підготовки до нових активних дій. Значно посилені були польські війська львівського напрямку.¹⁶ Між Перемишлем і Городком стали курсувати два нові бронепоїзди.

Командування Галицької армії готувалося заблокувати Львів з боку Перемишля і почати другий етап Вовчухівської операції - наступ на Львів. Планувалося, насамперед, зайняти Городок і залізничний шлях Городок - Судова Вишня. Для цього головні сили зосереджувалися на цій ділянці фронту.¹⁷ Початок операції призначили на ранок 8 березня. Щоб увести супротивника в оману щодо часу і напрямку голов-

ногого удару 5 березня українці відновили активні дії вздовж усього фронту. Ввечері Львів став центром подій. Коли артилерія почала обстріл ворожих позицій на околицях міста, раптом вибухи пролунали у його південній частині. Над куполами храмів, дахами будинків здійнялися чорні стовпи диму. З'ясувалося, що підірвано великі склади боеприпасів у районі головного двірця. Паніка охопила населення і гарнізон міста. Заграви величезних пожеж палахкотіли цілу ніч.¹⁸ Отаман С. Шухевич згадував, що тоді розвідники принесли вісті про страшну паніку у Львові. Перший порив був - використати сприятливу мить для атаки міста. Отаман звернувся до командира корпусу. Але М. Тарнавський заборонив командирам ризикувати. І даремно. Пізніше польські військові історики зауважили, що у березні галичани двічі могли повернути Львів: у ніч на шосте і вчас апогею Вовчухівської операції.¹⁹

Сталося так, що другий етап наступальної Вовчухівської операції розпочався з оборонних боїв. Уранці 7 березня після сильної артилерійської підготовки польські війська перейшли у наступ. Коли звідти на допомогу гарнізонові Родатич вийшов польський бронепоїзд, стрільці сотні Петра Савицького зруйнували перед ним колію і не великий міст позаду. Панцерник з гарматою і двома скорострілами потрапив у пастку. Бронепоїзд українці підірвали, потім знищили відтинок залізниці від Княжого Мосту на схід. Стрільцям допомагали місцеві мешканці. Наступного дня біля Судової Вишні пущено під укіс ще один польський бронепоїзд.²⁰

Війська 3-го галицького корпусу 7-11 березня майже повністю захопили залізницю Судова Вишня - Городок, зав'язали бої за Городок.²¹ Значного успіху досягла група «Судова Вишня», зайнявши залізничний шлях на рубежі Бортятин - Довгомостицька, однак, частини групи не використали відступу супротивника і не атакували Судову Вишню. Щоб відтягти з цієї ділянки фронту хоча б частину галицьких військ, польське командування кинуло в наступ на Жовкву групу «Буг» генерала Ромера. Але чотири могутні атаки на позиції корпусу О. Микитки були відбиті. Після цієї невдачі генерал Ромер порадив Т. Розвадовському якомога швидше залишити галицьку столицю. Пропозиція, звичайно ж, вразила, адже генералові належали значні маєтності у цьому краї. Отже, коли він довідався, що у Варшаві вже розроблений наказ № 507 від 9 березня про відступ львівського угруповання за Сян, то заявив по телефону начальникові Генштабу Станіславу Шептицькому (брату митрополита Андрея), що швидше згине, ніж допустить українців до Львова. Зрештою, цей наказ викликав сум'яття не тільки серед генералітету. Велика група політиків на чолі з графом А. Скарбеком теж почала тиск на Ю. Пілсудського. Наразі доля усміхнулася полякам: закінчився конфлікт на чеському кордоні, і Пілсудський зміг перекинути в Галичину частину військ.

Бойові дії ударної групи 3-го галицького корпусу 9-11 березня 1919 р. були скеровані на виконання чергового завдання операції - оволодіння Городком. Однак безупинні атаки міста семитисячним угрупованням не мали успіху. Дійшло навіть до того, що з заходу знімалися курені й переводились на Городок, внаслідок чого послаблено фронт під Судовою Вишнею, що стало однією з причин катастрофи. Власне

тоді на західному відтинку фронту утворився небезпечний пролом. Тільки 17 березня полковник Г. Коссак припинив атаки Городка і почав перекидати курені, зокрема, з бригади УСС під Судову Вишню. Новостворена польська група Конаржевського (5 куренів піхоти, майже 4,2 тис. вояків) захопила Вовчухи і продовжила наступ на Городок південніше залізниці. У ніч на 19 березня група «Городок» О. Станимира залишила Черляни і закріпилася на рубежі Поріччя - Грунтове - Мальованка - Угерці, Шоломиничі. Інші курені групи отамана К. Гофмана зайняли оборону на лінії Добряни - Путятичі - Никловичі. На цій лінії фронт тримався до середини травня 1919 р.

Четвертий, останній похід українців на Львів 8-28 червня 1919 р. увійшов у історію українсько-польської війни як Чортківська оfenзива. Він був здійснений українцями у той момент, коли, зазнавши важкої поразки в травневих боях від армії Галлера, Галицька армія була притиснута до Збруча і ніхто не вірив, що вона здатна на активні бойові дії. Однак знесилена і знекровлена Галицька армія провела блискучу наступальну операцію, і лише надзвичайні обставини не дозволили їй дійти до Львова, до якого вона підійшла майже впритул.

Наприкінці травня уряд ЗУНР контролював лише клаптик галицької землі - Борщівський і частково Гусятинський, Чортківський та Городенківський повіти. Наступ польських військ, які, заохочені Антантою, водночас вели бої на Волині й під Бродами із червоноармійськими частинами, зупинився. До Збруча підступала і Червона армія. Отож, галицькі частини, знесилені, але ще не переможені, опинилися між двома вогнями. Президент Є. Петрушевич надіявся на чудо: розраховував притриматися між ворогуючими сторонами доти, доки Париж (де Вища Рада почала розгляд східногалицького питання) вирішить долю краю на користь українців. Радянська Росія і Польща також не хотіли зіткнення, що означало для них відкрити новий фронт. Тому залишок на фронті було використано для реорганізації командування Галицької армії. Не без впливу Симона Петлюри, який не забув і не вибачив генералу М. Омеляновичу-Павленку непоступливості на ходорівських переговорах, Є. Петрушевич звинуватив у невдачах головнокомандувача Галицької армії, усунувши його з посади. На його місце надіслали 44-річного надінпрянця генерал-хорунжого Олександра Трекова.²²

Новий командувач, підтриманий майже всіма командирами корпусів і бригад, зумів переконати уряд у необхідності наступальної операції, опираючись на високий моральний дух галицького стрілецтва. Початком загального наступу став переможний бій за Ягільницю 7 червня. 8 червня взято Чортків - важливий стратегічний вузол на Галицькому фронті. Розвиваючи наступ, генерал О. Греков об'єднав війська 1-го і 2-го корпусів під загальним командуванням М. Тарнавського і кинув їх на Тернопіль - Бучач. До Бучача перебралася Начальна Команда. Разом з нею на фронт прибув Є. Петрушевич, який 9 червня у Бучацькому василіянському монастирі провів реорганізацію державного керівництва. Було прийнято рішення скасувати посаду президента та Державний Секретаріат. Отож Світлана Петрушевича оголошено диктатором, а функції уряду покладено на уповноважених, які призначались ним же.

Після взяття Тернополя 1-й корпус продовжив наступ на львівському напрямі. Він зайняв місто Золочів, село Ожидів. До Львова залишилося півсотні кілометрів. Під натиском частин 2-го корпусу генерала М. Тарнавського 11 червня поляки евакуювали свої війська із Станіславова, недавною тимчасовою столицею ЗУНР. Але йому вдалося зосередити в районі Бережан щість куренів і закріпитися на березі Ценівки. 21 червня поляків відкинуто до Рогатина. Наступного дня передові сотні наштовхнулися на сильну ворожу оборону вздовж Гнилої Липи, і знову корпус М. Тарнавського втягнувся у запеклі бої.

Успіх стрілецтва сколихнув українців Галичини. Щонайменше 90 тис. добровольців зголосилися до Галицької армії. Однак через нестачу зброї до війська було заражовано лише 15 тис. стрільців. Під час контрнаступу українців поляки зазнали відчутних втрат: 2 121 осіб, з них 156 вбитими, 222 полоненими і 1 743 пораненими. Генерал Ю. Галлер надсилав у Варшаву тривожні телеграми, лякаючи непередбаченими наслідками, якщо не отримає допомоги. І допомога надійшла - 26 червня до Львова прибув Ю. Пілсудський. Відтак польські бойові ряди зросли до 38 613 багнетів, 2 144 щабель, 797 кулеметів і 207 гармат. В Галицькій армії на той час було лише 24 300 багнетів, 400 щабель, 367 кулеметів і 144 гармати.²³ Бойові вільти робило лише декілька літаків.

Затримка операції під Бережанами, невиправдано повільні темпи наступу лівого крила Галицької армії, припинення боїв проти поляків Червоною армією дало можливість польському командуванню підтягнути значні резерви і серйозно посилити війська Галицького фронту. Співвідношення сил змінилося на користь поляків. До того ж двадцять днів безперервних боїв вкрай виснажили людей. А головне - бракувало боеприпасів. 28 червня по всьому фронту від Бродів до Калуша поляки перейшли у рішучий наступ. Галицька армія 16-17 липня була змущена відступити до Збруча, на з'єднання з Дієвою армією УНР. Війна фактично закінчилася.

Коротко зупинимося також на національній політиці галицького уряду та міжнаціональних стосунках в Західно-Українській Народній Республіці. Як відомо, Українська національна рада (створена 18 жовтня 1918 р.) і Державний секретаріат (створений 11 листопада) ЗУНР прагнули створити умови для громадського самоврядування і національного самовираження, лібералізації громадсько-політичного життя краю. Затверджено державність української мови, обов'язковість її вживання у державних установах. Полякам, євреям і німцям гарантовано свободу усного і письмового спілкування з державними структурами рідною мовою. Закон про вибори до сейму передбачав загальні, таємні і прямі вибори за національними куріями осіб, не молодших 20 років, зокрема вибори 160 депутатів-українців, 33 поляків, 27 євреїв, 6 німців - всього 226 осіб. Право висувати кандидатів у депутати надавалося партіям і групам виборців.²⁴

Всі школи ЗУНР оголошено державними, за бажанням учнів у них викладалися польська, німецька та інші мови. За рішенням освітніх органів дозволено засновувати приватні школи для поляків, євреїв та німців. Не закрито й лояльні до влади польськомовні газети у Станіславові та Коломії.

У Львові, Перемишлі, Станиславові, Тернополі у листопаді 1918 року діяли спеціальні польсько-українські комісії, до яких увійшли знані польські та українські громадсько-політичні діячі, фінансисти, представники церков.²⁵ Вони намагалися вирішити різні конфліктні політичні і побутові проблеми (допомога знедоленим, функціонування пошти, шпиталів, транспорту, водо- і електропостачання та ін.).

Польська Ліквідаційна Комісія у Кракові заборонила польським фахівцям працювати в українських установах. Натомість Українська Національна Рада вимагала усунути поляків лише із керівних посад, праця на адміністративних посадах нижчої ланки дозволялася лише за умови підписання присяги на вірність ЗУНР. Відомо, що поляки працювали у Міській Харчовій Раді та Адміністративній Раді в Станіславові, Харчовому Уряді в Заліщиках та ін. Українська влада не заперечувала проти діяльності польської та єврейської міліції, низки громадських організацій, зокрема Польського Національного Комітету у Станіславові, Польської Робітничої Ради в Коломиї та ін.²⁶ Незважаючи на оголошений нейтралітет, українську владу після львівського погрому 22 листопада 1918 р. підтримали євреї, які сформували у Тернополі жидівський курінь Галицької армії.²⁷

На відміну від сходу України, влада ЗУНР не поспішала з проведенням аграрної реформи, тобто перерозподілом великої земельної власності. Згідно із законом від 14 квітня 1919 року її мали провести лише після закінчення війни. Тому після виборів комісара у Бучачі місцеві польські землевласники навіть склали заяву лояльності до ЗУНР. Прихильне ставлення місцевих дідичів до української влади відзначено у Снятинському повіті, Щирці та Козові.

Водночас українська влада започаткувала виплату зарплат священикам Римо-Католицької та Греко-Католицької Церков. Після письмового листування римо-католицький арцибіскуп Ю. Більчевський і греко-католицький митрополит А. Шептицький звернулися у грудні 1918 року до своїх військовиків не допускати кровопролиття мирного населення, однак зупинити маховик війни їм так і не вдалося.²⁸

1 лютого 1919 року підписано польсько-українську угоду, згідно з якою мали відпустити на волю інтернованих людей похилого віку, інвалідів, жінок і дітей з польських (Пикуличі, Домб'є) та українських (Микулинці, Струсів, Тернопіль, Язлівець, Радехів) таборів, домовлено утримувати в'язнів і полонених у пристосованих будинках.²⁹ Утримування інтернованих та їх звільнення з таборів контролювали представники Міжнародного Червоного Хреста. Як бачимо, у ході війни українська та польська влади не припиняли діалогу щодо вирішення гуманітарних проблем населення, що постраждало в ході війни.

Отже, підвідемо деякі підsumки польсько-українського військового протистояння. Хід війни 1918-1919 рр. неодноразово корегував і саму зовнішню політику ЗУНР. тому слід погодитися з окремими дослідниками, що Національна Рада і уряди ЗУНР-ЗОУНР не сформували чіткої концепції своєї зовнішньої політики. У жовтні - листопаді 1918 р. галицькі провідники прагнули міжнародного визнання незалежності ЗУНР, у грудні 1918 - вересні 1919 рр. було бажання виступати на міжнародній арені

єдиною соборною УНР. Паралельно, наприкінці травня - у червні 1919 р. галичани почали обговорювати плани можливого союзу з Чехословацькою республікою на конфедеративних та федеративних умовах. У жовтні - грудні 1919 р., коли соборні зв'язки з проводом УНР різко послабилися, галицькі провідники звернули свій погляд у бік небільшовицької Росії, а охоплена тифом Галицька армія навіть перейшла в стан Добромії А. Денікіна. На початку 1920 р., як і попередні місяці робилися спроби порозумітися з керівниками УССР, із залишків галицьких бригад була навіть створена Червона Українська Галицька армія.

А вже з другої половини 1920 р., після укладення союзу С.Петлюри з Ю. Пілсудським, взято курс на відновлення незалежної Галицької республіки, ідеї її відродження пропагувалися неофіційними галицькими представниками на конференціях у Спа (липень 1920 р.), Ризі (вересень 1920 - березень 1921 рр.), Генуї (квітень 1922 р.). До речі, власне у Генуї відбулася неофіційна зустріч Є. Петрушевича з головою Раднаркому УССР Х. Раковським, у ході якої сторони відмовилися від взаємних докорів і образ. Можливо, ця зустріч й поклала початок радянофільській політиці Є. Петрушевича. З галицькими політиками у цей час активно працювали радянські дипломати у Відні, Празі, Варшаві та Берліні, зокрема Ю. Коцюбинський, М. Левицький, В. Ауссен та інші. Насамперед вони прагнули відсікти оточення Є. Петрушевича від Української військової організації на чолі з Євгеном Коновалцем, яке в цей час ставало лідером праворадикального табору національно-визвольного руху в Західній Україні. І це їм на деякий час вдалося зробити. На противагу УВО і задля його нейтралізації прихильники Є. Петрушевича створили 1925 р. Західно-Українську Національно-Революційну Організацію на чолі з Осипом Думіним, сином дяка із знаменитої Грушівської церкви на Дрогобиччині. Він також відомий як стрілецький історик Антін Крезуб (у наступні десятиліття він також працював на розвідки УССР, Німеччини, і знову УВО).³⁰

Екзильний уряд намагався корегувати й зовнішньополітичні орієнтири центристського і лівого політику му, який залишився у поневоленому краї. Загалом західно-українські політичні сили, які перебували під впливом екзильного уряду Є. Петрушевича, ігнорували заходи польської влади, насамперед вибори до сейму і сенату 1922 р., в яких взяло участь лише третина галичан. Власне з метою розгортання антипольської боротьби екзильні політики зайніціювали створення у червні 1921 р. у Львові Міжпартийної ради, до якої увійшли головні галицькі українські партії - народно-трудова, радикальна, соціал-демократична і християнсько-суспільна. На жаль, їхні зовнішньополітичні орієнтири на початку 1923 р. розійшлися: соціал-демократи перейшли на прокомууністичні позиції, фаворитизування УССР; радикали закликали до створення спільногого (з наддніпрянцями) фронту соціалістичних партій, що стояли на платформі державності; трудовики (недавні націонал-демократи) несподівано прийняли платформу автономії українських земель у складі Польщі, що спричинило кризу в партії, яку вдалося подолати лише 1925 р. з утворенням УНДО. Сам же Є. Петрушевич і Закордонна група Української народно-трудової партії почали переорієнтовуватися на

радянську Україну, куди запросили недавніх опонентів - діячів УНР і ЗУНР, військовиків з таборів інтернованих у Польщі та Чехословаччині. Отже, у травні 1923 р. уряд ЗУНР фактично і юридично перестав існувати, а Є. Петрушевич із своїм оточенням невдовзі переїхали до Берліна, де їх взяв під фінансову опіку Павло Скоропадський. На гетьмана тиснули радянські спецслужби, які прагнули використати його зарубіжні фінансові активи, а також відсікли від співпраці з провідниками ЗУНР. Чимало уваги екзильний уряд приділяв активізації потуг північноамериканської еміграції, яка так і не спромоглася сформувати окремий легіон для збройної боротьби з Польщею.

Що ж до Антанти, то вона цілком логічно в антибільшовицькій боротьбі зробила ставку на сильнішого - національно сконсолідовану Польщу, війська якої за підтримки залишків Армії УНР влітку 1920 р. зупинили під Львовом і Замостям наступ більшовицької армади у Європу.³¹ Західних керівників лякала різновекторність зовнішньої політики українських проводів.

Що ж до керівництва ЗУНР, то його надмірні сподівання на Антанту і загалом міжнародні чинники, згодом УСРР у розв'язуванні галицького питання на користь самостійної Галицької республіки виявилися примарними, а відтак не сприяли консолідації політичних сил краю, як зрештою всієї України. Роль нейтральної «Швейцарії сходу» галичанам також не вдалася.

Примітки

- ¹ Омелянович-Павленко М. Останні місяці 1918 року // Розбудова нації. – 1928. – Ч. 10-11. – 396-397.
- ² Калина В. Українсько-польська війна // Українська Галицька Армія. Матеріали до історії. Вінніпег, 1958. – С. 400.
- ³ Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. – Львів 1989. – С. 234-244. Там само. – С. 146,327.
- ⁴ Там само. – С. 146, 327.
- ⁵ Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна. – Прага, 1929. – С. 36-37.
- ⁶ Станімір О. Моя участя у визвольних змаганнях. – Торонто, 1966. – С. 48.
- ⁷ Республіка. – 1919. – 22 лютого.
- ⁸ Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. – Львів, 1998. – С. 331.
- ⁹ Там само.
- ¹⁰ Станімір О. Вказана праця. – С. 49.
- ¹¹ Гнатевич Б., Думін О. Вказана праця. – С. 498.
- ¹² Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. – Відень, 1922. – С. 14.
- ¹³ Там само. – С. 81.
- ¹⁴ Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф. 257. – Оп. 2. – Спр. 1449. – Арк.. 7-10.
- ¹⁵ Стасів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923 рр. – Скрентон, 1960. – Т. 3. – С. 48-49.

- ¹⁶ Літопис Червоної Калини. – 1933. – Ч. 9. – С. 18.
- ¹⁷ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – С. 53-54.
- ¹⁸ Станімір О. Вказана праця. – С. 53-54. Литвин М., Науменко К. Вказана праця. – С. 113.
- ¹⁹ Шухевич С. Вказана праця. – С. 146-147.
- ²⁰ Там само. – С. 18.
- ²¹ ДАЛО. – Ф. 252. – Оп. 2. – Спр. 1723. – Арк.. 18.
- ²² З 1921 р. перебував в еміграції. У 1948 р. сколпаний органами МВС Австрії, репресований. Помер 1958 р. у Відні.
- ²³ Ілюстрована історія. – Львів – Івано-Франківськ, 2008. – С. 344
- ²⁴ Уряди України у ХХ ст. – Київ, 2001. – С. 215-226, 240-241; Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. – Нью Йорк, 1970. – С. 90.
- ²⁵ Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. – 583 - Оп.1. – Спр. 9. – Арк. 1,9; Західно-Українська Народна Республіка. Док. і мат. – Івано-Франківськ, 2001 – С. 468-471; Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр.. – Львів, 1998. – С. 46; Левицький К. Великий зрыв. – Львів, 1931. – С. 143-144; Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. – Нью-Йорк, 1970. – С. 51-54; Альманах Станіславівської Землі. – Нью-Йорк - Торонто - Мюнхен. 1975.-С. 129-130.
- ²⁶ Павлишин О. Польське населення Східної Галичини під владою Західно-Української Народної Республіки // Вісник Львівського університету. – Сер. історія, 2005. – Вип. 39 - 40. – С. 213-219; Павлишин О. Українсько-польські переговори з гуманітарних питань під час військового конфлікту (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) [в:] Od Armii komputowej do narodowej II. Dzieje militarne Polski jej wschodnich Sąsiadów od XVI do XX wieku pod red. M. Krotofila i A. Smolickiego. Toruń 2005, s. 167-180.
- ²⁷ J. Tomaszewski. Lwów 22 listopada 1918. „Przegląd Historyczny”, t. XXV, 1984. z. 2, s. 279-285.; Історія Львова. У трьох томах / Редколегія Я. Ісаєвич, М. Литвин. Ф. Стеблій - Т. 3. – Львів. 2007. – С. 23-34.; Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923: Ілюстрована історія. – Львів – Івано-Франківськ, 2008. – С. 238-255.
- ²⁸ краківський О. Українсько-польські взаємини в 1917-1923 рр. – Київ, 2008. – С. 59, 394 395, 401;
- ²⁹ Павлишин О. Польське населення Східної Галичини під владою Західно-Української Народної Республіки // Вісник Львівського університету. – Сер. історія. 2005 - Вип. 39-40. С. 203-252.
- ³⁰ Литвин М., На'менко К. Військова еліта Галичини. – Львів, 2004. С.83-91.
- ³¹ Історія Львова. У трьох томах / Редколегія Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій - Т. 3. – С. 38.

Учасники історичної подорожі з Інституту Східноєвропейських Досліджень Варшавського університету на Цвинтарі Орлят у Львові.

Покладання квітів польськими та українськими офіцерами на Цвинтарі Орлят у Львові.

ВОЛОДИСЛАВ ВЕРСТЮК

– (Український інститут національної пам'яті)

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1921 РОКІВ: ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

За роки існування незалежної Української держави в сучасній вітчизняній історіографії ствердилося і стало загальновживаним поняття «Української революції», яке інтегрує в єдину цілісність величезний масив суспільно-політичних подій та явищ, що мали місце на території України протягом 1917-1921 рр. Сучасні вітчизняні історики розглядають революційні події в Україні переважно в національному дискурсі, тобто трактують Українську революцію як самостійне явище, тісно пов'язане насамперед з загальним станом української нації, її довготривалою боротьбою за національне та соціальне визволення, проблемами відновлення національної державності, соборності українських земель, рівнем національної свідомості і соціальної мобільності мас, кількісним складом і якісним станом української еліти, значними змінами соціальної структури суспільства, антагоністичними стосунками села і міста, міжетнічними взаєминами.

Одним з наріжних каменів сучасної концепції Української революції є твердження про її самобутність і самодостатність, проте було б помилкою намагатись відгородити її китайським муром від революції Російської. Не варто заперечувати, що Українська революція мала чимало спільногого з Російською. Коріння обох виростало з суперечностей, які наприкінці XIX – на початку ХХ ст. виникли між необхідністю модернізації Росії та інерцією докапіталістичних пережитків, насамперед самодержавною владою, яка стримувала розвиток суспільства, створювала всілякі обмеження на шляху його самоорганізації і легального політичного життя. Соціальна структура російського суспільства виглядала більш розвинутою, ніж в Україні, проте й вона була далекою від бажаного. Російська інтелектуальна еліта й середні верстви становили надто тонкий соціальні шар, аби відіграти помітну самостійну роль. Очевидно, саме в цьому факторі слід шукати причину перемоги в революції такої сили, як більшовики.

Природа російської влади, її деспотичний, централістський і шовіністичний характер загострили національне питання. Модернізація Росії в європейську конституційну державу без принципового вирішення національного питання, в тому числі українського, була неможливою. Але ні російська влада, ні російське суспільство не виявляли жодного бажання його розв'язувати. Ця обставина перетворила національний рух у національно-визвольний, зробила його частиною революційної боротьби, Національна складова принципово відрізняла Українську революцію від Російської, проте велика кількість схожих соціальних проблем, які вони мали вирішити, тісно їх пов'язувала, що ускладнило реалізацію сuto національних завдань. Згадана тотожність соціальних проблем стала тим ґрунтом, на якому виріс український націонал-комунізм і зумів закріпитися більшовизм.

Російська революція робить також можливим порівняння розвитку українського національно-визвольного руху з аналогічними рухами пригноблених народів Росії, що дозволяє більш об'єктивно оцінювати сильні та слабкі сторони Української революції. Не можна оминути й контексту подій у Центральній Європі того часу. Зокрема, дехто з істориків справедливо зауважує, що Українська революція не була регіональним різновидом Російської революції ще й тому, що охопила не лише східні, але й західні українські землі, які належали до Австро-Угорщини.

Отже, сучасна парадигма Української революції є досить складною і багатоплановою. Спробуймо простежити це більш детально. Якщо для ранньомодерної української історії ХVІІ – ХVІІІ ст. гармонізуючими є події Визвольної війни 1648-1654 рр., то в модерній історії XIX – ХХ ст. центральне місце належить революційних подій 1917 – 1921 рр. Адже Українська революція ніби зв'язала в єдине ціле «довге» XIX і «коротке» ХХ століття, вона одночасно може розглядатись як фінал першого і початок другого. В ній переплелися процеси, які не знайшли свого завершення в XIX ст. (національна і соціальна мобілізація), і процеси, які з плином часу визначать специфіку ХХ ст. (націоналізм, тоталітаризм). Таким чином, Українська революція може розглядатися як наслідок, продукт української історії XIX ст., бо її перебіг був тісно прив'язаний до цієї історії, спричинений нею, а з іншого боку – вона значною мірою детермінувала українську історію ХХ століття. Ця обставина насамперед робить аналізовані події історично значущими.

Слід визнати, що головне завдання Української революції полягало в тому, щоб розтрощити мур, яким російське самодержавство і панівна еліта стримували розвиток української нації, а також створити сприятливі умови для модернізації українського суспільства. Було б помилкою вважати, що це завдання виконала Російська революція, ліквідувавши самодержавство. Українцям довелося відстоювати свої права в боротьбі з російськими революційними демократами, котрі мислили категоріями "единой и неделимой" Росії, і це стало прикметною особливістю Української революції, в ході якої надзвичайно інтенсивно – коли організовано, коли стихійно – проходило національне освідомлення і мобілізація нації. Якщо синтезувати назви двох відомих праць про Українську революцію Володимира Винниченка та Ісака Мазепи, то можна твердити, що в огні і бурі революції відбулося відродження української нації. Це був її найвагоміший здобуток, проте вона не могла завершити процес націетворення, бо це вимагало тривалішого часу для вирішення надто численних і специфічних завдань. Але сприятливі умови для цього були створені.

Той факт, що українцям під час революції та незавершеної світової війни, причому без підтримки зовнішніх сил, вдалося нехай і на короткий час створити власну державу, говорить не про слабість, а про силу, про колосальні потенційні можливості українського руху. В цьому можна переконатися, порівнявши його здобутки в галузі націє- та державотворення з долею інших недержавних народів колишньої Російської імперії.

Характерною особливістю Української революції було тісне поєднання національного і соціального аспектів. Це пояснюється тим, що українці були пригнобленим, структурно неповним народом, який втратив наприкінці XVIII ст. власну політичну еліту, отже – знаходився у, пониженному соціальному становищі. Гострота аграрної проблеми з її селянським малоземеллям та присутністю в Україні великого числа російських і польських поміщиків тісно поєднували національний рух з соціальним. Тут варто звернути увагу на дві обставини. По-перше, українські селяни, в масі своїй неписьменні і, ясно, мало перейняті національною ідеєю, сприймали її не в плані національно-державному, а як один із шляхів до здобуття землі через радикальний поділ поміщицької власності. По-друге, молода українська еліта – інтелігенція – залишалася ще тісно прив'язаною до селянства, оскільки у переважній більшості походила з села (діти селян, сільських вчителів, священиків). Її національна свідомість виростала з української селянської стихії, а вирішення соціальних проблем села складало важливу частину політичного світогляду. Врешті, абсолютна більшість української інтелігенції була перейнята народницькою чи соціалістичною ідеологією, у світлі чого національна держава уявлялася швидше засобом, ніж кінцевою метою. Як відомо, в українській суспільно - політичній думці кінця XIX - початку ХХ ст. домінували соціалістичні та федеративно - автономістські погляди, тим часом як державницька, самостійницька ідея, хоч і була вже сформульована, не набула ані теоретичної завершеності, ані масового поширення на відміну від радикальних соціальних гасел українських політичних партій.

Отже, сценарій революції був значною мірою наперед визначений завдяки популярності соціальних доктрин. Лише в ході революції українська еліта, усвідомивши актуальність національної ідеї, відкинула гасла автономії та федерації і замінила їх гаслом суворенної Української держави. Проте, на мою думку, це так і не дістало ідеологічної завершеності, хіба що дало багатющий матеріал для наступної розробки національної ідеї. Адже не треба доводити, наскільки зросло значення національного питання в українській суспільно-політичній думці після революції у порівнянні з довоєнним періодом. Втім, згадана аморфність національної ідеї, яка ще раз свідчує недостатню зрілість нації на момент революції, не є суто українською рисою: в цьому сенсі українці мало чим відрізнялись від решти «селянських» народів.

Детермінованість національного соціальним мала як позитивні, так і негативні наслідки, не кажучи вже про суттєвий вплив на перебіг Української революції. Спочатку, коли після повалення самодержавства створилися сприятливі умови для активного громадянського життя, державні органи ще зберігали контроль за ситуацією на місцях, соціальний компонент був приглушеним і лише посилював український національний рух. Однак по мірі того, як державна влада на території Росії та України стала все помітніше занепадати, політичні настрої радикалізувалися і значення національного щодалі більше поступалося перед соціальним. За влади гетьмана Павла Скоропадського, який намагався збудувати Українську державу

на засадах консерватизму, поновивши право поміщиків на землю вкупі з чинністю дореволюційного законодавства, соціальний радикалізм селянства вступив у конфлікт з державно-національними потребами. Селяни відмовились підтримувати ту державу, яка відбирала в них землю і хліб. Українська ідея виявилася сильно дискредитованою в очах села, де восени 1918 р. піднявся масовий повстанський рух проти гетьманської держави, який і знищив її. Директорія, що прийшла до влади на хвилі боротьби з гетьманським режимом і проголосила відновлення Української Народної Республіки, схоже, так і не спромоглася уповні реабілітувати національну ідею. Остання мала ще один шанс зміцніти - в проголошенні соборності українських земель. Проте злука східної і західної частин України, урочисто задекларована і відсвяткова 22 січня 1919 р., залишилася, по суті, формальним актом, який втратив свою чинність наприкінці того ж таки року.

Ні організаційно, ні ідейно урядові УНР не вдалося результативно протидіяти соціальним факторам українського руху, котрий проявляв себе переважно у стихійних повстанських формах, про що детальніше йтиметься далі. В підсумку влада Директорії поширювалася лише на незначну частину українського обширу, а сама Директорія перебувала під постійною загрозою військової поразки. З кінця 1919 р. політика Симона Петлюри все виразніше схилилась до пошуку збройної підтримки для боротьби з більшовиками в зовнішньої сили - Польщі. Але й допомога Пілсудського, як відомо, не змогла принципово змінити ситуацію, тож з кінця 1920 р. уряд УНР остаточно перейшов на становище екзильного.

З іншого боку, власне соціальні суперечності залишалися упродовж 1919-1920 рр. причиною запеклого опору українських селян більшовицькому «воєнно-комуністичному» режимові, знайшовши своє тимчасове компромісне вирішення лише після запровадження нової економічної політики.

Таким чином, історія Української революції демонструє тісне комбінування національного і соціального аспектів. У зв'язку зі сказаним доцільно звернути увагу на ще одну проблему, а саме: на роль міст у революції. Але спершу трохи статистики. Наприкінці XIX ст. в підросійській Україні проживало 39 млн. осіб абсолютну більшість з-поміж яких - 31 млн. - складали етнічні українці. Проте в містах їхня частка не перевищувала третини, а у великих промислових центрах - Києві, Катеринославі, Одесі, Харкові - була ще нижчою, близько 17%. Ще виразнішу диспропорцію бачимо і серед осіб, які працювали у провідних сферах життя. Так, у державно-адміністративному апараті нарахувалось 47% росіян і тільки 30,8% українців, у торгівлі 48% займали євреї, тоді як українці лише 13%.¹ Десятиліття русифіаторської політики і фактичної заборони вільного розвитку української культури зробили міста України російськомовними: тут домінувала російська культура і російські громадські та політичні організації. Навіть у Полтаві, яка відносно зберігала своє українське обличчя, за свідченням Бориса Мартоса напередодні революції українська таємна громада нараховувала всього 30 осіб, а тим часом для перейняття в 1917 р. влади

в українські руки треба було не менше 50 осіб.² Влітку 1917 р. під час виборів до міських дум українцям не вдалося набрати абсолютну більшість голосів в жодному з міст України, а їх існувало понад 100³. Щодо російських революційних демократів, які мешкали в Україні, то вони ставилися назагал негативно до українського руху (про консервативні та ліберальні кола не доводиться й згадувати).

Дуже обмеженою була також соціальна база українського руху в містах. З-поміж груп інтелігенції його підтримувала переважно частина студентської та гімназичної молоді. Показовими в цьому плані є події під Крутами, куди обороняти столицю УНР Київ від більшовиків виїхав лише невеликий військовий підрозділ, сформований з київської учнівської та студентської молоді, тоді як інших захисників у переповненому військама і цивільним населенням місті не знайшлося. П. Христюк свідчив, що після проголошення IV Універсалу УЦР "на очах збувається поділ робітництва і інтелігенції Києва на два табори не тільки по класово-соціальних ознаках, скільки по національній принадлежності: з одного боку творився антиукраїнський російсько-жидівський табір, з другого - все більше ізоляювалися та зменшувалися сили української революційної демократії"⁴.

Українській владі за всі роки революції не вдалося на довший час закріпитися в жодному з великих промислових центрів України; армія УНР неодноразово змушенна була залишати Київ, Харків, Полтаву, Житомир, Катеринослав, Одесу. Отже, міста України виявилися нейтральними чи ворожими до українського руху, що змушувало його ще тіsnіше прив'язуватися до села.

Тут варто зупинитись на проблемі української національної еліти, насамперед її нечисленності та незрілості. Констатуючи цей факт, Ісак Мазепа писав: "Після вибуху революції ми не мали зможи організувати міцного проводу ні за доби Центральної Ради, хоч фактично тоді, існував у нас єдиний національний фронт, ні за влади П. Скоропадського (панували російські консервативні сили), ні за доби Директорії"⁵.

Тут варто наголосити очевидне: українська еліта була не лише малочисельною, але й належала до різних політичних партій, які не могли дійти згоди в питаннях соціальної та національної політики. З розвитком революції вони розробилися на ще менші внутрішньопартійні групи і групки. Це унеможливило керівництво зреволюціонізованими масами посилило стихійні революційні процеси і, зрештою, призвело до того, що політичну ініціативу в Україні перехопили більшовики, вплив яких на початку революції був незначним.

Частиною загальної проблеми української еліти є проблема лідерів Української революції. Керуючись формальними ознаками, сюди можна віднести Михайла Грушевського, Павла Скоропадського, Володимира Винниченка та Симона Петлюру. Поза формальними ознаками постать гетьмана Скоропадського не надається на роль провідника української нації. Він не брав участі в українському русі ні до революції, ні під час неї, опинившись на чолі України лише збіgom обставин. Не тільки українські революційні демократи, але й ліберально-демократичні національні сили поставилися до ідеї геть-

манату упереджено. Навіть серед консервативних кіл гетьман не мав достатньої політичної ваги. Втім, не грав він і помітної самостійної ролі. Зішлемося на свідчення герцога Лейхтенберзького, сучасника подій і людини, яка особисто знала Скоропадського:

"...Гетьман не знаходив підтримки ні в колах соціалістичних (переважно українських), які бачили в ньому аристократа і великого поміщика, ні в колах консервативних (здебільшого російських), які бачили, що під тиском німців він часто вдавався до заходів У соціалістичному дусі"⁶.

Хитка позиція гетьмана є ще одним підтвердженням того, що консервативна ідея не малав Україні достатньої соціальної бази. Гетьманський режим мав шанс зберегтися лише за умови його тривалої підтримки зовнішніми політичними силами та їхньою армією (в цьому сенсі Гетьманат нагадує історію відродження у XIX ст. Болгарської держави).

Не піддається однозначній оцінці діяльність Володимира Винниченка. Можна сказати, юному дуже імпонувала роль вождя нації, і в окремі моменти він її натхненно грав. Однак як політик Винниченко не мав чіткої програми дій, керуючись мінливими настроями мас, але не вміючи передбачати їх розвиток. З 1917 по 1920 рік він еволюціонував від соціал-демократії до націонал-комунізму. Не маючи достатньої підготовки для управління державою, він замість сильної політичної волі демонстрував інтелігентську рефлексію і досить швидко залишив пост найвищої посадової особи держави.

Найбільш підготовленим до ролі державного лідера був Михайло Грушевський. Своїми науковими працями з історії України та активною громадською діяльністю він здобув незаперечний авторитет серед української інтелігенції задовго до революції, а в 1917 р. і серед широкого загалу. До часу, поки розвиток революції носив мирний демократичний характер, Грушевський почував себе впевнено біля керма національно-визвольного руху. Але після радикалізації подій, яка вимагала відійти від демократичних принципів, застосовувати авторитарні форми правління, приймати жорсткі і непопулярні рішення, Грушевський виявився нездатним до цього. Він уступив владу без бою, зберігши вірність демократичним принципам.

У момент найпотужнішого вибуху української революційної стихії на чолі нації та держави став Симон Петлюра. За час революції в політичному світогляді Петлюри відбулася помітна еволюція. Проте, на відміну від соратника по партії Винниченка, Петлюра еволюціонував від соціал-демократичної доктрини не до націонал-комунізму, а до ідеї національної державності. Він вийшов з УСДРП, поставивши національно-державні інтереси вище партійних. В образі головного отамана армії УНР, пізніше голови Директорії, Петлюра став уособленням українського національного табору в революції, а після підступного вбивства у Парижі 1926 р. його ім'я набуло значення національного символу.

Цікавим є питання про харизматичність Симона Петлюри. Є підстав вважати, що він володів якостями харизматичного лідера і не раз демонстрував, про що знаходимо чимало свідчень. Однак особистої харизми виявилось недостатньо для досягнення успіху. Як відомо, часів Богдана Хмельницького Україні «не таланило» на

харизматичних лідерів, тож не стала винятком і революція. Наприклад, неймовірної популярністю користувався Нестор Махно - вождь харизматичного типу, але йому бракувало національної свідомості. Такий стан справ навряд чи був випадковим: селянська нація не могла за коротка революційний строк утворити розвинену політично й національну еліту, з якої міг з'явитися лідер загальноукраїнського формату, натомість село у великий кількості продукувало більших і менших отаманів – «батьків».

Селянський повстанський рух – це найхарактерніша особливість Української революції; як здається, жоден інший національно визвольний рух нічим схожим не супроводжувався. Це ще раз нагадує про селянський характер української нації, про значення аграрного питання, про незначну роль міського елементу в революції, отже повертає до проблеми стихійності. Проте чи віправдано звужувати розуміння стихії лише до негативного вибуху соціальної енергії? На мої думку, стихія – це не конче деструктивне явище. Швидше її можна було б кваліфікувати як свідчення високої мобільності мас при низькому рівні їх організованості. Згадаймо, що пише Юрко Тютюнник у книзі «Революційна стихія» про спонтанну українізацію імперської армії в про створення загонів вільного козацтва, тобто про первинні форми самоорганізації. Селян вистачало для створення збройного загону, який боронив від зайд село, волость, у кращому випадку повіт, але справа ні доходила до усвідомлення потреби в національній армії, яка б обороняла всю Україну. Марними також виявилися зусилля урядів УНР зосередити повстанський рух під одним керівництвом і об'єднати його спільністю завдань.

Підсумовуючи, спробуємо зробити деякі висновки.

Історію XIX-XX ст. можна розглядати як процес формування модерної української нації. В Україні він був повільнішим і складнішим порівняно з іншими «малими» народами Центрально-Східної Європи, що пояснювалося перебуванням українців у складі неправових держав Росії та СРСР, які проводили шовіністичну і асиміляторську політику: котра заблокувала вільний національний розвиток. Очевидно, створення суверенної Української держави в революції 1917-1921 рр. лежало поза об'єктивними можливостями нації та її проводу. Невдача українського державотворення ховається не так у помилках політичних лідерів, як в органічних вадах тогочасної української нації - її деформованій соціальній структурі, культурній та освітній незрілості, слабкій присутності в містах, недостатній національній свідомості й мобільності.

Варто згадати ще про один надзвичайно важливий аспект. Для створення нових держав повинні існувати сприятливі як внутрішні, так і зовнішні чинники. Польща, Чехословаччина, країни Прибалтики, що отримали свою державність після Першої світової війни, користувалися зовнішньою підтримкою, чого не мала Україна.

Якщо українська державність уподовж революції не зуміла захистити себе, то це ще не дає підстав для тверджень про повну поразку, а тим більше катастрофи. Соціальні катаклізми, як правило, призводять до занепаду суспільства, ми ж управи говорити про значні позитивні зрушення, які відбулися в стані української нації за

роки революції, зокрема - про потужний мобілізаційний вплив на національні сили. Вона сприяла національній консолідації, зростанню самосвідомості, збільшенню чисельності еліти. Окрім того, вона цілком і повністю ліквідувала ганебний статус українців у царській Росії, про що досить влучно сказав ще в березні 1917 р. Михайло Грушевський: "Українського питання вже нема. Є вільний, великий український народ, який буде свою волю в нових умовах свободи"⁷.

За роки визвольних змагань українська школа, наука, культура стали реально існуючими, загальнонаціональними структурами, до яких долучилося створення власної церкви. Діяльність політичних партій, громадських організацій, засобів масової інформації активізувала українців, сприяючи зростанню національної самосвідомості. Нація прискорено надолужувала те, чого не могла зробити в умовах самодержавства. Серед іншого, це знайшло вираз у бумі українського книговидання, у збагаченні літератури десятками нових імен, врешті – в художньому осмисленні. Ці фундаментальні, надзвичайно потужні модернізаційні процеси змусили більшовиків до суттєвих поступок - насамперед створення УСРР і надання більшовицькій державі форми федерації. Звичайно, УСРР не була повноцінною державою, але у порівнянні з бездержавним статусом України до революції це було певним кроком уперед. Другою поступкою стала політика українізації. Щоб не виглядати окупаційною владою, більшовики змушені були українізувати (коренізувати) державно-партийний апарат, відтак наприкінці 20-х років частка українців у владних структурах була в тричі більшою порівняно з дореволюційним періодом.

До позитивів революції, без сумніву, належить усунення з України російської та польської поміщицької верстви, що звільняло українців від іноетнічного соціально-го утиску.

Натомість серед втрат революції не можна не оминути того, що велика кількість національно свідомої інтелігенції змущена була емігрувати. З іншого боку, хоч і втрачені для України, ці люди утворили політичну еміграцію, яка стала важливим фактором наступного етапу національно-визвольної боротьби. Осмислення наслідків та досвід революції еміграцією стало наріжним каменем формування українські націоналістичної та державницької ідеології.

Примітки

- ¹ Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття. - К., 1987. – С. 69.
- ² Мартос Б. Визвольний здвиг України. - Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1989. – С. 161.
- ³ Бойко В.М. Українські політичні партії і блоки у виборчій муніципальній кампанії 1917 року: Автореферат дис... канд. іст. наук. - К., 1997. – С. 2.
- ⁴ Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917-1920 - Нью-Йорк, 1969.
- ⁵ Мазепа І. Підстави нашого відродження. – Б.м.: "Прометей", 1949. – С. 144.
- ⁶ Герцог Г.Н. Лейхтенбергский Воспоминания об "Украине". 1917-1918. - Берлин, 1921. – С. 30.
- ⁷ Грушевський М. Велика хвиля // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 96.

ЛЮДВІГ КОБЕРСЬКИЙ

- Генерал – лейтенант запасу Збройних Сил України

БИТВА ПІД ЗАДВІР'ЯМ 17. 08. 1920 РІК. ІСТОРІЯ І ТРАДИЦІЇ.

Шановні пані та панове!

Я генерал-лейтенант Збройних Сил України. Напротязі 9 років був заступником командувача військами Західного оперативного командування (колишній Прикарпатський військовий округ) з виховної роботи.¹

Задвір'я знаходиться на території вищезазначеного Командування. Тому, після відновлення незалежності України, приймав участь в упорядкуванні території цвинтаря і кургану в Задвір'ї, організації патріотично-релігійних урочистостей за участю представників української та польської громадськості, Федерації польських організацій на Україні делегацій ЗСУ та Війська Польського, Генерального консульства РП у Львові. Пам'ять про битву під Задвір'ям була відновлена тільки після отримання Україною суверенітету в серпні 1991 року.

За часів Радянського Союзу Задвір'я жило тільки в пам'яті поляків, що проживають на території Львівської області та, звичайно, у Польщі. Тільки часом згадки про Задвір'я з'являлися в деяких історичних працях та туристичних довідниках.²

Цвинтар був зруйнований, а напис на пам'ятній таблиці, розміщенній на кургані, був заштукатурений за наказом Радянської влади. Пасажири, що подорожували залізницею до Львова бачили курган, могили з бетонними хрестами, але не знали історії Задвір'я, перебігу битви, яка відбулася тут 17 серпня 1920 року, долі польських солдат, що загинули під Задвір'ям. Після бою в живих залишилось тільки кілька бійців, котрі займали бойові позиції на правому фланзі добровольчого батальону.

Пам'ять про битву під Задвір'ям невідома і широкому загалу польської громадкості, особливо молодому поколінню, народженному після 1945 р. Про це свідчить думка професора Станіслава Ніцеї автора кількох історичних праць на тему Цвинтаря Львівських Орлят та Личаківського цвинтаря.³

В найновіший його праці «Задвір'я - Польські Тернопілі» він пише: «В листопаді 2000 року відвідав з Krakівською групою молоді цвинтар Львівських Орлят. Екскурсовод, місцевий поляк, задав запитання, показуючи кілька скромних могил: - Чи знаєте ви щось про польські Тернопілі? Чи коли-небудь чули щось про Задвір'я? - у відповідь

тиша.- Про битву в якій загинуло понад триста молодих поляків?...-його голос надії у відповідь наштовхнувся на мовчання.Глуха тиша. Після хвилини мовчання кілька осіб,ніби вирваних з летаргічного сну,не соромлячись відповісти коротким – ні...це при тому, що вже десять років польські школи можуть навчати правди про славну історію Польських Збройних сил. Передусім про польсько-більшовицьку війну, яка замовчувалась в часи «вічної польсько-радянської дружби».

Прийшов нарешті час, щоб знову розпочати реалізацію залишеного нам заповіту журналіста-публіциста «Дзенника Польського» доби II Речі Посполитої. Написав він тоді «до тих пір, поки буде існувати Польща, Задвір'я залишиться в пам'яті усіх поляків...»- Повторимо за ним сотні разів, що Задвір'я, вже назавжди залишиться в сердці кожного поляка.І,незважаючи на те,що це,полите польською кров'ю місце, знаходиться за межами нашої держави, про ціну, яку заплатила Польща тоді не забудемо відтепер ніколи.»⁴

Повернення пам'яті про битву під Задвір'ям має велике значення, як моральне, так і історичне, не тільки для поляків, але і для українців, котрі шукають своєї справжньої національної історії, історії земель, на яких тепер живуть. Спільна боротьба Польщі і України, відродженої в 1918 році II Речі Посполитої та Української Народної Республіки, що зародилася в вогні війни під проводом Атамана Симона Петлюри є гарним прикладом братерства зброї солдат обох армій, обох народів, що боронили своєї ідентичності і батьківщини перед навалою більшовицької Росії.

В цю славну і маючу непересічне історичне значення для наших народів традицію, як найкраще вписується Задвір'я, найславніша битва 1920 року на Львівській землі. В зв'язку з чим, має вона для сучасних Польщі і України не тільки історичне значення, але і є символом, який повинен нас об'єднувати, зближувати, служити взаємному поєднанню.Задвір'я- місце,де ми можемо спільно вшановувати пам'ять полеглих,молитися і згадувати мешканців Львова, молодих добровольців, що віддали під час оборони своєї Батьківщини те, що мали найдорожче- своє молоде життя.

Кілька разів приймав особисту участь в патріотично-релігійних урочистостях в Задвір'ї, міг особисто спостерігати, як змінюється реакція людей, котрі саме зараз довідуються про події 17 серпня 1920 р. Тому вважаю, що наша конференція створює особливо сприятливі умови для того, щоб знання про битву під Задвір'ям розповсюдити серед української і польської молоді, в науковому середовищі, яке навчає юнаків, вчителів, майбутню інтелегенцію.

Після закінчення польсько-радянської війни в 1920 році вважалось,що битва під Задвір'ям була військовим епізодом, який не мав великого воєнного значення, тобто не впливав на розвиток оперативно- тактичної ситуації в серпні 1920 року на передпіллі Львова.Публіцисти та історики робили акцент на великому символічному значенні Задвір'я. Битва стала прикладом героїчної мужності добровольчого батальйону, що складався з патріотичної Львівської молоді. І тільки після розсекречення по II-й світовій війні документів з радянських архівів, особливо на хвилі хрущовської відлиги після смерті Сталіна⁵ та найновіші публікації дають нам можливість більш

ретельно проаналізувати оперативно-тактичну ситуацію в серпні 1920 р. під час боїв за Львів.⁶ Це дозволяє більш точно визначити місце Задвір'я в рамках Львівської битви і мілітарне значення цього кривавого бою.

Мова йде про невідомі до цього радіодепеші, скеровані Головкомом РСЧА⁷ С.Каменевим, та депеш Л. Троцького⁸ і В.Леніна⁹ командувачу Південно-Західного Фронту О.Єгорову¹⁰ про передачу в розпорядження командувача Західного Фронту М. Тухачевського Першої Кінної Армії С. Будьонного.¹¹ Російські архівні документи однозначно вказують на те, що бій під Задвір'ям наступив в період апогею суперечок між Головкомандуванням і командуванням фронту і був одним з основних чинників, що затримували прорив Першої Кінної Армії до стін Львова. А саме таке завдання поставили командувач та військово-революційна рада Південно-Західного Фронту С.Будьонному всупереч розпорядженням Головкомверха С.Каменєва. На Будьонного безперервно тиснули до кінця третьої декади липня 1920 р., вимагаючи щоб його кіннота здобула Львів.

З метою впровадження читачів в тему битви під Задвір'ям принциповим є розгляд сил і дій 1-ї Кінної Армії на польському фронті та більш широке розтлумачення терміну «Львівська битва», який існує до цього часу виключно в польській науковій історіографії. На нашу думку настав час його включення в науковий обіг і в сучасну українську історіографію. Польські, російські історики, а також представники історичної науки з інших країн згідні з тим, що у 1920 році основою наступальних операцій Південно-Західного фронту була 1-а Кінна Армія Семена Будьонного,- найбільше оперативне маневрове об'єднання, яке було у розпорядженні Радянської Росії в 1920 році. Армія почала створюватись у 1918 році, спочатку як окремі бригади революційної кінноти, які наказом Головнокомандувача РСЧА від 19.11.1919 року були об'єднані в 1-у Кінну Армію. В ході війни розвивався її організаційний склад. 1 КА воювала на півдні Росії і в травні 1920 року була скерована з району Майкоп-Перекоп на польський фронт.¹² Понад 1200 км кіннота Будьонного пройшла форсованим маршом в менш ніж місячний термін. Її поява на початку червня 1920 року на польському фронті було великою несподіванкою для польського командування на Україні. В склад 1-а КА входили : 4,6,11 і 14 кавалерійські дивізії, спеціальна кавалерійська бригада, та підпорядковані їй тимчасово 45 і 47 піхотні дивізії. Організаційну структуру 1 КА показано на схемі (додаток №6), виконаній II відділом Генштабу Війська польського в серпні 1920 року.

Ротмістр Мечислав Бернацький у виданому 3-му томі «Тактичних студій» охарактерезував 1-у Кінну Армію в момент прибуття на польський фронт наступним чином: «...До 25.05.20р. Кінна Армія складалась з чотирьох кавалерійських дивізій і спеціальної бригади і налічувала близько 18000 шабель, до 350 кулеметів та 48 гармат. Крім того її підтримували відділи бронеавтомобілів, кілька авіаескадриль (15 літаків) і 5 бронепоїздів. Дивізії складались з шести полків, причому два полки складали бригаду. Полк складався з 5-ти ескадронів кінноти і одного кулеметного ескадрону на тачанках. Бойовий склад полку становив 600-700 шабель. Спеціальна бригада складалась з трох

полків. Моральний та фізичний стан армії, незважаючи на складні умови маршу, був задовільний. Солдати цієї Армії, маючи славу непереможних та велику кількість комуністів у своїх лавах, представляли собою досконалій людський матеріал, добре навчений та маючий великий бойовий досвід та безмежну довіру до своїх командирів. Тільки 14 кавалерійська дивізія, що складалась з великої кількості бувших полонених з армії Денікіна, ворожо налаштованих проти комуністів... була менш певним з'єднанням.

Незважаючи на ряд помилок і невикористаних сприятливих ситуацій, результат бойових дій Кінної армії на першому їх етапі мав величезний, можна сказати, вирішальний вплив на перебіг бойових дій радянських військ Південного - Західного Фронту. 1-а Кінна Армія повністю перериває оперативний зв'язок між 3 і 6 Польськими Арміями, знищує в районі Бердичів і Житомир їх матеріально-тилове забезпечення, перериває зв'язок з командуванням Українського фронту, чим спричиняє хаос у віддані наказів, паралізує можливість видання так необхідних в такому становищі швидких і енергійних розпоряджень. Все це викликає паніку в тилу польського фронту, що негативно впливає також на моральний стан деяких польських частин на фронті. Польське командування, незвичне до умов маневрової війни, не може в перші дні вірно оцінити становище, що склалось, вжити необхідні заходи по виправленню ситуації.¹³

5 червня 1920 року 1-а Кінна Армія прорвала польський фронт в районі Сквира-Дерна. Оминувши Бердичів, кіннота Будьонного вдарила на Житомир і Бердичів, що викликало паніку в тилу польських військ, які відступали з-над Дніпра і Києва. В Житомирі козаки вирізали близько 600 поранених солдатів ВП та персонал шпиталю. Під час дій в р-ні Луцька 1-а Кінна Армія змінила фронт наступу і рушила на Дубно-Броди-Львів, що суперечило затвердженному в травні 1920 року у Харкові планові бойових дій.¹⁴

Слідом за 1-ю КА змінив напрям наступу Південно-Західний фронт. А.Єгоров і Й. Сталін проігнорували стратегічний план війни з Польщею, опрацьований польовим штабом РСЧА навесні 1920 року.

Під Луцьком згаданий фронт почав дії розбіжні з нарядом наступу Західного фронту М.Тухачевського на Варшаву. Телеграма Голови РНК В. Леніна до члена реввійськради Південно-Західного фронту Й.Сталіна від 23 липня 1920 року, вказує на необхідність перенесення революції до Італії, Угорщини, Чехословаччини і Румунії і свідчить про те, що дії Армії Будьоного були підтримані керівництвом більшовицької Росії.¹⁵

До цього висновку схиляє і директиви Головкома РСЧА С.Каменєва командувачу Пд-західного фронту А.Єгорову, що наказувала підлеглим йому арміям змінити напрям удару на південно-західний, в напрямку кордону з Румунією.¹⁶

На підставі цих двох документів Єгоров видав 23 липня 1920 р. (негайно по отриманні) наказ №4111/оп., в якому окреслив нові завдання арміям.¹⁷

Метою дій фронту було розбиття польських військ в Східній Малопольщі, опанування терену на лінії Карпат і відкриття Червоній Армії дороги на південь Європи. 12-а Армія отримала завдання опанування в термін до 5 серпня району Хелм-Краснік і виходу 15 серпня на переправи через Віслу в Аннополі і через Сан на Ніско. 1-а

Кінна Армія повинна була до 29 липня опанувати район Львів-Рава-Руська, захопити з ходу переправи на Сані від Сеняви до Перемишля, а 15-а Армія повинна була ударити на Тернопіль-Перемишляни-Городок і співдіючи з Кінною Армією здобути Львів. В цій фазі головною метою кампанії для Пд.-Зах. Фронту був Львів, який відчинив подальшу дорогу на захід і південь Європи. Захоплення Львова трактувалось також як великий морально-пропагандистський успіх. Владу в місті мав перейняти Галревком. Замисел удара 1 КА на Львів і просування її частин головним шляхом через Броди-Олесько розпочав битву, яка могла закінчитись цілковитою поразкою кінноти Будьонного. Згідно з наказом Верховного головнокомандуючого Ю. Пілсудського, війська 2-ї і 6 Армій, що входили в склад Південно-Східного фронту ропочали битву під Бродами. Замисел їх дій визначив наказ командувача фронтом ген. Едварда Ридз-Смігли №28 від 26.07.20 р. (додаток №1). Новітня польська історографія схиляється до думки, що це була перша фаза Львівської Битви. Цей термін можна охарактеризувати наступним чином: «Під поняттям Львівської битви розуміємо воєнні дії Війська Польського і союзної Армії УНР, що точилися проти РСЧА на південному відрізку Західного фронту з кінця липня до половини жовтня 1920 р., тобто одночасно з Варшавською і Неманською битвами. Три польські армії (2,3,6), а також 3 і 6-а Пд.-Сх. Фронту разом з Діючою Армією УНР (командувач ген. Павленко) зійшлися в битві з трьома арміями (12 і 14 та 1-ю Кінною) Пд.-Зах. Фронту.

Терен бойових дій був обмежений на півночі Поліссям, а на півдні кордонами з Румунією і Чехословаччиною. Бойові дії, що велися в той час, діляться на кілька фаз, які характеризуються певними відмінностями.

Початкова фаза Львівської Битви розпочалась битвою під Бродами, до підготовки якої обидві сторони приступили в половині третьої декади липня 1920 р. та маневруванням під час відступу з-над Збруча і Серета. Закінчилась вона в перших днях серпня 1920 р. поразкою Кінної Армії під Бродами, а на півдні відходом з-над чергового оборонного рубежу, яким був Серет.

Апогеєм Львівської Битви є бойові дії на передпіллях Львова, проведені 3-ю і 6-ю польськими арміями (переформованих 12.08.20 р. у Південний фронт) з арміями Пд.-Зах. Фронту на лінії верхнього Бугу і Гнилої Липи та безпосередньо перед Львовом. Радянські армії спробували здобути Львів двостороннім оточенням з півночі та півдня з одночасною атакою зі сходу. Та битва закінчилася в кінці другої декади серпня 1920 року відступом супротивника на висхідні позиції.

Наступний етап Львівської Битви пов'язаний безпосередньо з Варшавською Битвою і складається з бойових дій, проведених 3-ю і 6-ю польськими арміями з 1 Кінною Армією і 12 армією в районі середнього Бугу під Замостям і Комаровом та одночасними боями на схід від Львова і над Дністром, які закінчилися в перші дні вересня 1920 р.

Останній етап Львівської Битви складала, проведена у вересні і перших днях жовтня 1920 р. осіння кампанія на Волині і Поділлі, яка закінчилася відступом радянських військ Пд.-Зах. Фронту зі Східної Галичини за Збруч, а з Волині за Горинь.

Битва під Бродами, як перший етап Львівської Битви, була одночасно останньою фазою польського відступу з Києва і Правобережної України, який переніс бойові дії аж на передпілля Львова. Львів був головною метою удару радянського Пд.-Зах. фронту, він відкривав Віденський напрям, як і Варшава, що стояла на шляху до Берліна, який був стратегічною метою Західного фронту.¹⁸

Під Бродами наступ на кінноту Будьоного вела 2 Армія ген. Казімежа Ращевського. В її склад входили : Група кавалерії ген. Яна Савіцького, 1-ша піхотна дивізія Легіонів, 6-а та 18-а піхотні дивізії. Завданням 6-ї Армії була оборона Східної Галичини, а 3-ї Армії прикриття 2-ї Армії. В битві, що точилася від 28 липня до 3 серпня, польська сторона здобула перевагу і можливість нанесення поразки 1-й Кінній Армії. Але падіння Брестської фортеці над Бугом змусив Верховного Головнокомандувача віддати наказ на відступ для 2-ї і 3-ї Армій на лінію Бугу.

Варта уваги оцінка битви, представлена в найновішій військово-історичній праці Л.Вищельського : « 3 серпня з'явились сприятливі умови до оточення і знищення 1-ї Кінної Армії. Кільце оточення навколо неї стискувалось все міцніше. Від цілковитої поразки Будьоного врятувала надзвичайно важка ситуація, в якій опинились польські війська, що боролись з Західним фронтом Тухачевського. Поляки, щоправда, зайняли Броди, але доля битви була неясною. Обидві сторони наполегливо намагались схилити шальки терезів на свою користь, одночасно пам'ятаючи про власні стратегічні інтереси, які для 1-ї Кінної Армії пов'язувались з маршом на Львів, а для поляків - з підготовкою до вирішальної битви на передпіллі Варшави. Будьоний, не передбачаючи генерально-го польського наступу в районі Бродів, особливо 2 і 3 серпня, сконцентрував всі свої чотири кавалерійські дивізії і 45 стрілецьку дивізію Якіра в районі Берестечко-Броди. Планував розвинути наступ вздовж вісі Броди-Красне і Берестечко-Кам'янка з метою опанування залізничної колії Львів-Рава Руська та переправ на Сані, що означало про його намагання вирватись з оточення, в якому опинилась його Армія в районі Бродів. Цим він мав намір реалізувати Директиву Каменєва від 23 липня.

Битва під Бродами у великий мірі поламала його наміри. В цей час Єгоров змушував діяти, побоючись, що план опанування Львова не вдасться реалізувати у зв'язку з рішенням центральної партійної влади про новий розподіл підпорядкованих їйому військ, про що трохи пізніше. Щоб підсилити 1-у Кінну Армію, командувач Пд.-Зах. Фронту наказом від 3 серпня оперативно підпорядкував їй 8 дивізію кінноти.¹⁹

Важкі бої, проведені 1-ю Кінною Армією під Бродами, Дубно, Радивилівим і далі на лінії Серету призупинили динаміку її наступу.²⁰ На думку А.Смолінського, 1 серпня 1920 р. в управлінні і фронтових частинах служило 26568 чоловік.²¹ Цей автор підрахував, що 1-а Кінна Армія в період з 28 липня до 13 серпня 1920 р. втратила 768 солдат (в т. ч. 123 вбитих, 127 безвісти загинувших, 484 поранених і 54 полонених. Втрати кінського складу обчислюються близько 1300.²² Бої під Бродами були вступною фазою Львівської Битви, апогеем якої були криваві бої на передпіллях Львова, в тому числі і бій під Задвір'ям. Російські армії Пд.-Зах. Фронту намагались здобути Львів в кінці другої декади серпня 1920 р.

Незважаючи на відсутність успіхів фронту Єгорова на Львівському напрямі, Головкомверх С. Каменев 3 серпня скерував командувачам обох фронтів директиву, згідно якої, після досягнення арміями Тухачевського Нарви і Бресту, під його командування повинні були передані 12-а і 1-а Кінна Армії. Єгоров і Сталін протягом кількох днів ігнорували накази Каменєва, телеграми В. Леніна і Л. Троцького. Наполягання Москви тривали аж до 20 серпня і постійно ігнорувались командувнням Пд.-Зах. Фронту.²³ Ця проблема на даний час ще не повністю вивчена і вияснена, про що свідчить, між іншим, стаття В.А.Нежиніна.²⁴

Брак рішучості, суперечливі рішення Головного командування, що направлялись А.Єгорову, свідчать, що у військовому керевництві більшовицької Росії в серпні 1920 року панував хаос. В той час, коли М. Тухачевський наблизався до Вісли і Варшави, коли вирішувалась доля всієї війни, фронт Єгорова і 1-а Кінна Армія продовжували просуватись в напрямку Львова. За оцінкою Дейвіса Нормана, саме завдяки цьому «...Польському Верховному командуванню була надана омріяна можливість зайнятись окремо Тухачевським і Будьонним та розправитись з ними по черзі...».²⁵ Тільки 15 серпня Тухачевський зв'язався зі штабом 12 і 1 Кінної Армії і віддав наказ перегрупувати обидві армії на лінію середнього Бугу. Але Будьонний в черговий раз проігнорував Тухачевського, висилаючи до нього телеграму наступного змісту : « Армія зараз не може бути виведена з битви по причині намагання зламати лінію Бугу, наші частини знаходяться на передпіллі Львова, причому передові частини вже на відстані 15 км на схід від міста, а Армія отримала наказ захопити Львів 17 вересня.

Після закінчення операції армія перегрупується згідно директиви №0361/ОП.²⁶

17 серпня мав стати найважливішим днем для 1-ї Кінної Армії у Львівський Битві. Сподіваючись, що Львів буде здобутий, Сталін і Єгоров вважали, що цей пропагандистський успіх буде більш значним ніж критика за ігнорування директив Леніна, Троцького і Каменєва. Але на заваді їхньої мети стало Задвір'я, мала залізнична станція, яка зупиняє марш Кінноти Будьонного.

Задвір'я знаходиться на відстані 33 км на схід від Львова біля залізниці Львів - Тернопіль. Залізнична станція в Задвірі займала важливе місце в комунікаційній системі Пд.-Сх. Фронту. Обслуговувала військові транспорти з військами та матеріальними засобами на лініях Львів-Буськ-Тернопіль та Львів-Буськ-Рівне. В липні і серпні станцію обслуговувала 7 рота з 4 колійного батальону. В її склад входили 2 офіцери, 1 прaporщик, 15 сержантів, 170 саперів та 1 цивільний працівник.²⁷ Доповіді начальника залізничних сполучень 2 Армії від липня і серпня дозволяють зробити висновок, що ця рота знаходилася в Задвір'ї довгий час.

Разом з залізничною станцією, Задвір'я було ключовим пунктом оборони в північно-східній смузі фронту на підступах до Львова. Зручно розташоване серед підмоклої місцевості воно могло успішно стримувати марш російських військ на Львів. Рівнина на північно-східних передпіллях Львова замкнена місцевостями Буськ, Велике Лядське, Курковичі і Задвір'я, була тереном найбільших боїв в другій фазі Львівської

битви, де разом з 6 і 2 кавалерійськими дивізіями в наступі приймали участь 45 і 46 стрілецькі дивізії групи Іони Якіра. Найзапекліші бої були під Задвір'ям.

16 серпня 1 Кінна Армія форсувала Буг на відтинку від Кам'янки Струмілової (тепер Кам'янка-Бузька) до Буська. Контратаки 5 і 6 піхотних дивізій підтримували кінноту тільки на початку битви і були відбиті. 1-а Кінна Армія наступала на Львів використовуючи два напрямки доріг, що вели до міста з північно-східного напрямку.

З району Кам'янки Струмілової через Куликів і Жовтанці на Великі Грибовичі і Запитів наступали 4 і 14 кавалерійські дивізії. З Буська атакували через Красне і Задвір'я 6 і 11 кавалерійські дивізії. Будьонний очікував, що саме лівофлангові дивізії вдеруться першими до міста. За оборону Львова відповідала 6 Армія.²⁸ В район Задвір'я була скерована добровольча група майора Романа Абрагама. В її склад входили: піхотний батальон капітана Болеслава Зайончковського, дивізіон кулеметів поручника Антонія Давидовича, дивізіон кавалерії ротмістра Тадеуша Кораба-Криницького та артилерійська батарея.²⁹

Добровольча група майора Р. Абрагама 6-8 серпня 1920 р. брала участь в боях з російськими частинами під Городищем та Ходачковом. Сам командир, що був поранений, командував з польового ліжка. Група співдіяла з правофланговим батальоном 54 пп Кресових стрільців. Полк був досвідчений в боях, але сильно знекровлений.³⁰

16 серпня група Р. Абрагама вела стримуючі бої на схід від Задвір'я. Цього дня польська авіація, зокрема ескадриля 3 авіадивізіону³¹ активно атакувала колони кавалерії і тилові частини супротивника.

Дивізіоном командував легендарний пілот майор Седрік Фо-ле-Рой, доброволець з авіації США, котрий прибув до Польщі у вересні 1919 року. Екіпажі літаків, що стартували зі Львова, атакували по одному передові частини 1-ї Кінної Армії. 16 серпня 1920 р. пілоти I III Дивізіону виконали 49 штурмових атак, сіючи паніку в рядах кінноти.³²

17 серпня капітан Зайончковський отримав наказ відступу на Львів. Дивізіон кавалерії відійшов на Глинняни, а решта підрозділів відходили вздовж залізничної колії. В районі Задвір'я батальон потрапив під артилерійський обстріл росіян і близько полуночі штиковою атакою вибив росіян з Задвір'я, розпочавши тим самим важкий бій за висоту на схід від станції. Цю фазу бою так описує історик Одземковський: «Обстріляний супротивником, розгорнувся в бойовий порядок у три лінії і рушив в атаку. Коли атакуючі вийшли через ліс на передпілля Задвір'я, вони попали під сильний кулеметний вогонь з висоти праворуч колії, залізничної станції і сільських будівель. Перша шеренга атакуючих під командуванням капітана Зайончковського зупинилась під сильним вогнем супротивника. Особливо докучаючим батарея червоних, що обстрілювала фланг батальону. 2-а рота пор. Ю. Деметера рушила до штурму на гармати, змусила росіян до відступу. Після відступу батареї, по лівому фланзі батальону вдарила російська кавалерія, але безрезультатно. Її атака була відбита кулеметним вогнем, та близько 1-ї години російська артилерія розбилася

вози з амуніцією батальону, в результаті чого у солдатів залишилися тільки набої, які вони мали при собі. Російська кавалерія продовжувала атакувати невеликими групами, намагаючись знайти неприкриті місця в обороні батальону. В той час, як більшість батальону відбивала атаки кавалерії 1-ша рота капітана К.Обертинського активно атакувала висоту біля залізничної колії. Кількаразові спроби штурму були відбиті супротивником. Між 15 і 16 годинами пор. Давидович зібрав біля колії групу розпорощених солдатів, сформував відділ, на чолі якого розпочав атаку на станцію. Після запеклого бою станцію було взято. Одночасно I рота опанувала висоту і зачіпилася на ній. Стрілянина стихла, видавалось, що батальон здобув собі дорогу до відступу. Але коли після збору усіх рот, батальон рушив в сторону Львова, ліве його крило атакувала кавалерія, котра раптовою атакою прорвала лінію піхоти. Знекровлені роти, зібрани навколо капітана Зайончковського, відстрілюючись, відступали в сторону Борщвиць. У цього драматичному моменті бою було видно, що слабовишколені добровольці не можуть у відкритому полі успішно відбивати атаки кавалерії. Після деякої перерви, викликаної нальтом трьох польських літаків, росіяні поновили атаку.

Відтіснений кавалерією і вогнем артилерії батальон відступив до будки колійного обходчика на відстані одного кілометра від станції. До лісу, в якому можна було сховатись, залишалось 2 км. На пропозицію росіян скласти зброю, батальон відповів відмовою. На другу пропозицію капітан Зайончковський скомандував: «Хlopці, до останнього набою!» Наступну, сьому атаку кавалерії зустріли поодинокі постріли, полякам забракло амуніції. Біля будки колійного обходчика зав'язалась рукопашна боротьба. Капітан Зайончковський останнім набоем покінчив життя самогубством. Так само вчинило ще декілька офіцерів, сержантів і рядових. Частину важкопоранених росіян добили на місці, декілька десятків солдатів, здебільшого поранених, було взято у полон. Полягло 318 добровольців.

Бій під Задвір'ям на декілька годин затримав марш Кінної Армії на Львів і допоміг польским військам організувати оборону міста. Задвір'я увійшло до традиції польської Зброї як «Польські Тернополі». ³³

Бій під Задвір'ям в доповіді Головного командування Війська Польського було відзначено однією фразою – (Додаток №2)

В бою під Задвір'ям батальон капітана Зайончковського відбив 17 серпня шість атак 11 кавалерійської дивізії.³⁴

Тільки через 3 дні після битви прибув до Задвір'я польский бронепоїзд зі Львова. 17 серпня в день трагічного бою під Задвір'ям, кінноту Будьонного інтенсивно атакувала також польська авіація. Протягом дня екіпажі 19-и літаків виконали 69 бойових вильотів. Скинуто на частини ворога близько 4 тон бомб і випущено 25000 кулеметних набоїв.³⁵ У своїх спогадах С.Будьонний підкреслив, що 17 серпня «...понад двадцять аеропланів безперервно літало над полем битви і бомбардувало та обстрілювало наш бойовий порядок.³⁶

I-а Кінна Армія була ціллю атак авіації з III Дивізіону ще й 18 серпня. Було виконано 72 штурмово-бомбові удари. Захоплений зненацька силою атак і великими втратами під Задвір'ям, С. Будьонний звернувся до головного командування по допомогу, щоб прислали йому противітряну артилерію.

Його рапорт звучав:³⁷ «18.08. година 15. Останніми днями супротивник широко застосував в боротьбі з артилерією літаки, чим компенсував дуже невеликі втрати. 16 і 17 серпня літаки супротивника в кількості до 9 штук кружляли над наступаючими колонами Кінної Армії. Зухвало знижуючись, супротивник обстрілював наші війська і закидав бомбами. Війська, атаковані з повітря щонайменьше тричі на день, мають великі втрати в людях і конях. Тільки в одній 6-тій кавалерійській дивізії 17 серпня вбито і поранено 100 осіб і 100 коней.

Одну з атак 6-ї кавалерійської дивізії відбито виключно за допомогою літаків.

Прошу віддати наказ про негайну передачу в мое розпорядження однієї противітряної батареї, котра слідувала б за армією.

Командувач 1-ї Кінної Армії Будьонний

Начальник польового штабу Армії Зотов»

Жертвовну працю пілотів зауважило також і польське командування. Їхні бойові заслуги в спеціальній телеграмі підкреслив командувач 3-ї Армії ген Зигмунт Зелінський: «Надзвичайні бої і дії летунства 6-ї Армії є результатом організаційного вміння і особистої енергії Фо-ле-Роя, завдяки його ідеальному і ентузіастичному віданні справі Польщі в виконанні покладених на нього обов'язків командувача авіації 6-ї Армії. Заслуговують подяки командири, льотний і технічний персонал 5-ї, 6-ї, 7-ї ім. Костюшка ескадриль та 15-ї, тому що спільними зусиллями вони були спроможні виконати свої завдання.»³⁸

На полі битви під Задвір'ям покінчили життя самогубством командири: капітан Болеслав Зайончковський, поручик Кшиштоф Обертинський, підпоручик Ян Деметер, поручик Казімеж Богуцький, підхорунжий Владислав Геттман, Тадеуш Ханак, Владислав Мариновський і сержант Ян Філіпов.

На місці битви козаки жорстоко замордували понад 300 солдатів-добровольців, фактично обезброєнних, без набоїв до гвинтівок і гармат. Вони були скуті ланцюгами і зарубані шашками. Це криваве вбивство описав хронікер 1-ї Кінної Армії Ісаак Бабель, який був свідком подій 17 і 18 серпня під Задвір'ям і багатьох інших вбивств. Цю жахливу акцію описує він у фрагменті своєї книжки: «Бій вздовж залізничної колії під Лісками. Вирізано полонених. Привал в Задвір'ї. Наступного дня: «...Поляки розбиті, їдемо на поле битви, невеликий полячок перебирає відполірованими нігтями рідке волосся..., від прямої відповіді ухиляється, викручується, але марно. Шеко збуджений і блідий: - каже яке маєш звання, той, запнувшись на мить відповідає, що його звання щось на зразок підхорунжого; ми відходимо, полоненого відводять у бік, за його спину хлопець з приємним обличчям заряджає зброю, я гукаю-товаришу Шеко!. Шеко вдає, що не чує, іде далі, постріл. Полячок в кальсонах падає в судомах на землю. Не хочеться жити, вбивці, величезна підлota, злочин.³⁹

Під датою 18 серпня Бабель описує ще більш жорстокі сцени з поля битви під Задвір'ям: «Їздив з воєнкомом вздовж першої лінії, благаємо, щоб не вбивали полонених. Апанасенко-командир дивізії-вмиває руки, Шеко буркнув-чому ні? Це викликало потворну реакцію. Не дивлюся їм в обличчя, вбивали багнетами, дострілювали, трупи на трупах, одного ще роздягають, другого добивають, стогін, крики... Пекло, яку ж волю ми несемо? Обшукають господарство. Витягають зі скованки. Апанасенко-не трать набоїв, заріж його! Апанасенко завжди так говорить: – сестру(цивільну сестру мілосердя)-зарізати, поляків-зарізати.»⁴⁰

З цієї різанини віділило кілька солдатів, котрі знаходились на правому фланзі батальону капітана Зайончковського. Серед них: брат сержанта Філіпова, Владислав Таргальські - шістнадцятирічний доброволець, Левицький, Северин Фалінський, Ян Мечислав Іваницький і ще кілька інших.

Бої під Задвір'ям тривали ще кілька днів. На відбиття станції у ворога була кинута 5-а піхотна дивізія. В оперативному зведенні Головного командування Війська Польського від 24.08.1920 р. у фрагменті, що стосується Північного фронту йдеться: « 5-а піхотна дивізія в своїх зусиллях по здобутті Задвір'я зустрічає сильний опір супротивника, якого підтримує бронепоїзд. Наші частини відійшли після тимчасово опанування Задвір'ям на захід. Відданій наказ про повторну атаку при підтримці танків.⁴¹

В районі Задвір'я супротивник мав значні сили (додаток №3 і 4). Через кілька днів після бою, тіла замордованих до невізнання солдатів було поховано біля залізничної колії, де вони боролись і загинули. Пізніше в цьому місці повстав військовий цвинтар. Кожна могила була зацементована і поставлені хрести за державний кошт. Тіла п'яти офіцерів, які вдалось розпізнати, були урочисто поховані на Цвинтарі Львівських Орлят. Тут спочили навічно: майор Болеслав Зайончковський, поручик Кшиштоф Обертинський, підпоручик Ян Деметр, поручик Владислав Мариновський, поручик Тадеуш Ханак.⁴²

В книжці Яна Верещиці знаходяться коротки біографії офіцерів, що полегли під Задвір'ям.

Дозволю собі процитувати відповідний фрагмент цієї книжки:

2. Зайончковський Болеслав 1881 р.н., Краків. Заступник нотаріуса, майор легіонер, командир взводу. В 1920 р. в Групі майора Абрагама. Загинув під Задвір'ям 17.08.1920 р.
3. Обертинський Кшиштоф (-) поручик частини майора Зайончковського. Поліг під Задвір'ям 17.08.1920 р.
4. Деметр Ян (-) підпоручик. В 1920 р. в частині майора Зайончковського. Загинув під Задвір'ям 17.08.1920 р.
5. Мариновський Владислав, 1894 р.н. Львів Легіонер, підхорунжий, поет. В 1920 р. в частині майора Зайончковського. Загинув під Задвір'ям 17.08.1920 р.
6. Ханак Тадеуш, 1895 р.н., харцер, поліг під Задвір'ям 17.08.1920 р.⁴³

Приведена вище інформація та аналіз документів, що знаходяться у Центральному Військовому Архіві в Рембертові, особливо подань на нагородження полеглих Хрестами ордена Віртути Мілітари показує, що незважаючи на молодий вік, вони були дуже заслуженими. До цього вони були відзначені військовими орденами і Хрестами Оборони Львова. Після війни всі командири були посмертно нагороженні Хрестом Віртути Мілітари. Деякі родини навіть через кілька років домагались від військової влади передати їм нагороди полеглих. Прикладом цього може бути брат сержанта Філіпова.

Розміщена у виданому в 1930 році фотоальбомі фотографія показує, що кожна могила полеглих під Задвір'ям була оздоблена пам'ятником у формі античної колони, увінчаної гарно вирізбленою головною частиною з вазою на квіти.

Вже в 1920 році Задвір'я отримало назву «Польські Тернопіли». Спочатку така назва з'явилася у Львівській пресі. Перебіг подій був описаний по гарячих слідах у кількох виданнях.⁴⁵

Термін «бій під Задвір'ям» як «Польські Тернопіли» широко застосовується в наукових працях польських істориків, між іншим: Я. Одземковського, Л. Вищельського, А. Смолінського, Т. Кшонстка, Б. Скарадзінського, С.С. Ніцєї: Задвір'я ввійшло дуже глибоко в історичну свідомість поляків II Речі Посполитої традиції Війська Польського.

В 1920 році по рекомендації командовача 3-ї Армії сапери та добровольці зі Львова, в т.ч. і близькі родичі полеглих і помордованих насипали Курган на честь полеглих. В ньому була розміщена гільза з актом про цю подію (зміст-додаток №3). На фронтальній частині кургану на фундаменті було розміщено таблицю з написом: «Орлятам, що полягли 17 серпня 1920 р. в боях за цілісність Кресових земель» Фундатором таблиці став батько полеглого під Задвір'ям, залізничник зі Стрия Філіп Хавзан. На вершині кургану був відкритий пам'ятник, запроектований В. Дайчаком.

Після 1920 року, в річниці битви в Задвір'ї відбувались патріотично-релігійні урочистості за участю представників влади РП, Львівського воєводства, командування львівського гарнізону. Кожна військова частина гарнізону направляла до Задвір'я свої підрозділи, що приймали участь в літургії за полеглих, урочистій перекличці, зустрічах з родинами героїв. Після чого піші і кінні підрозділи марширували вздовж залізничної колії шляхом батальону капітана Зайончковського до Львова і закінчували марш на Цвінтарі Орлят.

Пам'ять про геройів культівувала «Родина Задвірян» - що мала свій прапор та садибу у Львові.

В приватних архівах в Польщі зберігаються фотографії цього прапора з «Родиною Задвірян», з урочистостей на кургані. Нажаль, відсутня інформація щодо подальшої долі цього прапора.

Бій під Задвір'ям знайшов своє місце у творчості відомого художника-баталіста Станіслава Качора-Батовського. Його чудова картина «Бій під Задвір'ям» експонувалася до війни у Львівській ратуші. Після війни входить до постійної експозиції музею Війська Польського у Варшаві.

Бій під Задвір'ям є невід'ємною частиною історії Могили Невідомого Солдата у Варшаві, ідея створення якого повстала у Польщі відразу після закінчення війни з Росією⁴⁶

В 1925 році польська військова влада визначила 15 місць битв, з яких було вибране одне: Львівської битви. З цього місця була вибрана труна з прахом невідомого воїна, який згодом спочив у Могилі Невідомого Солдата між колонами Саксонського Палацу у Варшаві. Церемонія екскремумії відбулась на цвинтарі Львівських Орлят 29 жовтня 1925 року за участю представників цивільної і військової влади, духовенства, громадськості. Труну, з трьох викопаних, вибрала, торкаючись рукою, Ядвіга Заругевич, дружина директора львівського банку-мати гімназиста, який загинув 17 серпня 1920 р. під Задвір'ям і був похований у братській могилі.

Таким чином, Невідомий Солдат, якому, починаючи з 2 листопада 1925 року віддає честь польський народ, пов'язаний з Задвір'ям, цим героїчним боєм і символом великої солдатської пожертви крові та життя.

Перед II світовою війною на колонах аркади були розміщені дві таблиці з назвами полів битв за участю Війська Польського. Не було на них назви Задвір'я. Тільки під час реконструкції символіки Могили Невідомого Солдата в 1990-1991 роках, виконаної в часі протестів патріотичної частини суспільства, яка незважаючи на комуністичну владу, домагалась повернення повних, славних традицій Війська Польського. Вже в квітні 1989 року був створений Громадянський комітет з питань відновлення та збагачення польських військових традицій на Могилі Невідомого Солдата.

В 1990 році в склад Комітету ввійшли представники Міністерства національної оборони, що належали до колишньої політичної опозиції. 14.08.1990 р. новий віцепремістр оборони Броніслав Коморовський (теперішній маршал Сейму) представив концепцію зміни таблиць з назвами полів битв.⁴⁷

Вона була сприйнята президентом м. Варшави, яке опікується Могилою.

Сучасну форму Могила Невідомого Солдата набула в 1991 році. Під час святкування 200-річчя Конституції 3 травня були відкриті нові пам'ятні таблиці з зазначеними місцями битв, відсутніми за часів комуністичного режиму.

На таблиці, вміщенній на першій колоні, в другому ряду з лівої сторони, вміщено назви полів битв з періоду 1863-1921 років і серед них напис «Задвір'я 17.08.1920 р» В цей спосіб Польща віддала шану героїзму Задвірян. В Пантеон слави Польської зброй була повернута, забута на десятиліття назва.

Рахую за свій обов'язок сказати про наступне: в 1931 році у Львові народилася громадська ініціатива щодо відзначення Задвір'я Орденом Віртути Мілітарі, але вона не знайшла підтримки військового командування.⁴⁸

Генерал-лейтенант Людвіг Коберський

Користуючись нагодою, прагну подякувати директорові Центрального Військового Архіву в Рембертові-теперішньому начальнику Політичного кабінету Міністерства національної оборони РП панові докторові Анджею Чеславу Жаку за допомогу у зібранні матеріалів, котрі були використані до написання цієї статті.

Джерела:

1. Західне Оперативне Командування (ЗОК) у Львові було створене в червні 1997 р. на базі функціонуючого там Прикарпатського Військового Округу. ЗОК безпосередньо підлягає Командуванню Сухопутних Військ Збройних Сил України. У польській військовій літературі це питання ширше розкрив Т. Кшонстек в праці: "Ukraina", Warszawa 2002, s.395.
2. С. Ніцея є автором також книговидань:
 - Cmentarz Łyczakowski we Lwowie 1786-1986, Ossolineum, Wrocław 1988;
 - Cmentarz Obrońców Lwowa, Ossolineum, Wrocław 1990;
 - Panteon Orląt Lwowskich, Fundacja „Straż Mogił Polskich Bohaterów”, Warszawa 1992;
 - Łyczaków – dzielnica za Styksem, Ossolineum, Wrocław 1998.
3. S. Nicieja, Zadwórze – Polskie Termopile, Śródmiejski Ośrodek Kultury. Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich, Kraków 2000 (фрагмент вступу).
4.
 - Директивы Главного Командования Красной Армии (1917-1920). Сборник документов, т. 1, Москва 1969; т. 2, Москва 1970;
 - Директивы Командования Фронтов Красной Армии (1917-1920). Сборник документов в 4-х томах, т. 2, Москва 1973; т. 3, Москва 1974;
 - Из истории гражданской войны СССР. Сборник документов и материалов 1918-1922, т. 3, Москва 1961.
5. Вже в тридцятих роках у Польщі Військове Історичне Бюро розпочало публікацію збірок документів у рамках монументального твору: Матеріали до історії війни 1918-1920. До 1939 р. вдалося видати том документів, що стосуються „Битви над Бугом” і „Битви над Віслою”. Обидва томи складаються з двох частин. Подальшу видавничу діяльність перервала війна. Лише в 1991 р., коли Польща одержала суверенітет, розпочато публікувати на шпалтах Військового історичного огляду інші документи, що стосуються Варшавської битви. Колектив вчених, істориків і архівістів під керівництвом полк. д-ра. Марка Тарчинського видав накладом Видавництва „Rytym” подальші томи „Варшавської битви”, а в 1997-1998 роках „Ніоманської битви”. Продовженням цього незвичайно цінного видавничого циклу було видання документів до „Львівської битви” в 1920 р. Колектив істориків також під редакцією М. Тарчинського видав від 2002 р. такі томи:
 - Bitwa Lwowska 25 VII – 11 X 1920. Dokumenty operacyjne, cz. 1 (25. VII – 5. VIII), Warszawa 2002;
 - Bitwa Lwowska 25. VII – 18. X. 1920. Dokumenty operacyjne, cz 2 (6.VIII – 28. VIII .1920) Warszawa 2004;
 - том 3-й „Львівської та Замойської битв”, який обіймає період від 29. VIII до кінця війни 1920 р., вже готовий до друку.

Завдяки ввічливості д-ра Гжегожа Новіка, який входить до складу колективу, редактуючого видання, автор доповіді міг зазнайомитися з його змістом, а також оцінками істориків, зазначеними у вступі і закінченні, а також операційними документами, - джерельними

- матеріалами з Центрального Військового Архіву донині не опублікованими.
6. РККА (Рабоче-Крестьянская Красная Армия) Робітничо-селянська Червона Армія була створена 28 січня 1918 р. декретом Ради Народних Комісарів. Завдання утворення нової, революційної армії отримав Лев Троцький. Ширше політичні і ідейні передумови створення РСЧА показав: J. Smaga, «Narodziny i upadek imperializmu ZSRR 1917-1991», Kraków 1992.
 7. Сергій Каменєв був полковником царської армії. Професійну службу виконував з 1898 р. У 1907 р. закінчив Академію Генерального Штабу царської армії. Під час I світової війни служив у штабах, був між іншим начальником штабу 15-го КА і начальником оперативної частини 1 А. В 1918 р. добровільно вступив до РСЧА і став начальником штабу З А. Від вересня 1918 р. командував Східним Фронтом. Від липня 1919 р. до квітня 1924 р. був головкомом РСЧА. Виконував після війни важливі функції командувачів в СРСР. Був від травня 1927 р. заступником народного комісара у військових і морських справах, а також заступником голови Військової Революційної Ради СРСР. Розширену біографію С. Каменєва представлено в роботі: «Советские полководцы и военачальники. Сборник», С. Каменев, М. Тухачевский, Н. Кузнецов, І. Конев, П. Батов, П. Ротмистров», ред. Е. В. Быстров, Москва 1988.
 8. Лев Троцький (власне ім'я Лейба Брайнштейн) був революціонером і редактором „Іскри”. Початково належав до товаришів В. І. Леніна. У 1903 р. на з'їзді СДРПР з'єднався з правим крилом російської соціал-демократії. У 1905 р. став головою Ради Робочих Делегатів в Петербурзі. Після невдачі революції вийхав на захід Європи і до США. У липні 1917 р. вступив до партії більшовиків і став найближчим співпрацівником В. І. Леніна. Після жовтневої революції став Народним Комісаром Закордонних Справ. Ленін порекомендував йому в січні 1918 р. організувати революційну армію. Після смерті Леніна був одним з головних кандидатів до зайняття посади після нього. У 1925 р. втратив посаду начальника армії і був знятий з Політичного Бюро ВКП (б). У 1929 р. видалено його з наказу Сталіна з СРСР. 20 VIII 1941 р. агент НКВД убив його в Мексиці. У 1920 р. був одним з головних ідеологів перенесення більшовицької революції на захід „по буржуазному трупові, панській Польщі“. Див. біографію Л. Троцького в: Leksykon historii XX wieku, orgas. zbiorowe, Kraków 1996, s. 538-540.
 9. Володимир Іліч Ленін очолював російський революційний рух (партію більшовиків). Після перемоги жовтневої революції в 1917 р. став головою Ради Народних Комісарів і головою більшовицької Росії. Він фактично керував країною, диктатурую пролетаріату а також збройною боротьбою з білогвардійськими військами. У 1919 р. утворив Комуністичний Інтернаціонал, який повинен був керувати діяльністю всесвітнього комуністичного руху. Ленін створив підстави тоталітарної моделі комуністичної держави, Республіки Рад, яка повинна була охопити всю Європу і світ. Цю мету реалізовував не дивлячись ні на що під гаслом творення „єдиного фронту боротьби робочого класу з капіталізмом“. Хоч партія більшовиків під його керівництвом визнавала, „що наближення і возз'єднання народів може статися тільки за принципом добровільності і взаємної довіри, а дорогою до того є визнання права кожного народу до самовизначення“ то фактично ці ідеї реалізовувала з допомогою збройної агресії. В Леніна влучила куля в замаху 1918 р., що мало великий вплив на його стан здоров'я. Помер він 21. I. 1924 р. Старався не допустити до перехоплення

- влади в СРСР Й. Сталіном. За часів СРСР був головним героєм радянських народів. Падіння СРСР посприяло тому, що його революційну діяльність в суворених країнах почало оцінювати в наукових категоріях, які істотно відрізняються від пропагандистських розробок. Див. W. I. Lenin w: Leksykon historii XX wieku, opr. Zbiorowe, op. cit., ss. 304-305; 100 osób, które zmieniły świat. Encyklopedia Faktu, Axel Springer, Kraków 2008, ss. 160-161
10. Олександр Іліч Егоров, (рос. Александр Ильич Егоров) (нар. 22 жовтня 1883г., Бузулук, Самарська губернія, пом. 23 лютого 1939 р.) - радянський військовик, маршал СРСР, один з перших п'яти маршалів СРСР (1935). Походив з міщанської родини. У 1901р. пішов до війська як доброволець. Закінчив Казанську Школу Юнкерів в 1905р. Учасник I світової війни. Під час війни боровся як командир роти і батальону 132-го Бендерського полку піхоти у званні підполковника. У листопаді 1917 полковник царської армії. Під час війни п'ять разів поранений. Від 1917 пов'язаний з лівими есерами. Однак влітку 1918 порвав з ними. Від 1918 в Червоної Армії. У 1918 голова Комісії Верифікації Військовополонених, комісар Всеросійського Головного Штабу і глава верифікації офіцерів до Червоної Армії. Від серпня 1918 командував відрізком Балашов – Камишин (від жовтня 9-а Армія). Від грудня 1918 командувач 10-ї Армії, захищаючий Царицине. Від липня 1919 командувач 14-ї Армії, а від жовтня 1919 командувач Південного Фронту в боротьбі з Армією Денікіна. Від січня - грудня 1920 командувач Південно-східного Фронту під час польсько-більшовицької війни (12-а Армія, 13-а Армія, 14-а Армія). Комісар Фронту Йосипа Сталіна. У серпні 1920 року дійшов до Львова. Від грудня 1920 командувач Київського, з квітня 1921 Петроградського Військового Округу. Від лютого 1922 командував Кавказькою Армією, а від травня 1924 Військами України і Криму. У роках 1925-1926 військовий аташе в Китаї. Від 1927 командувач Білоруського Військового Округу. З 1931 керівник Робочого Штабу Селянської Червоної Армії, а з 1935 начальник Генерального Штабу. У 1937-1938 роках і заступник комісара захисту. Став непотрібним Червоній Армії, заарештований і вбитий наприкінці сталінських чисток. Реабілітований після ХХ 3'їзду КПРС. Відзнаки: орден Червоного Прапора двічі, орденами Червоного Прапору Грузинської Азербайджанської Республікі почесною зброєю. Видав книгу про війну 1920 Львів-Варшава 1920, Взаємодія фронтів (1929), Розгром Денікіна 1919 (1931).
- Большая Советская Энциклопедия, т. 9 Москва 1972;
 - Mała Encyklopedia Wojskowa t. 1 MON Warszawa 1967.
11. Семен Михайлович Будьонний, рос. Семен Михайлович Буденный (нар. 25 квітня 1883, пом. 26 жовтня 1973) - російський і радянський військовик, командувач кавалерії, маршал СРСР. Народився 25 квітня 1883 (13 квітня згідно з юліанським календарем) на хуторі Козюрин біля Ростова. У війську служив з 1903, в 1904-1905 роках брав участь в російсько-японській війні. У 1907р. як найкращий вершник полку, висланий до Петербургу до школи офіцерів кавалерії на річний курс для сержантів. До 1914 служив в полку драгунів. У I світовій війні служив як старший сержант на німецькому, австрійському і кавказькому фронтах. Влітку 1917р. разом з полком прибув до Мінська, де був обраний депутатом солдацького комітету полку. Влітку 1917р. брав участь в обеззброєнні військ корніловських в Орші. Після більшовицької жовтневої революції повернувся на Дон, де був обраний членом місцевого

комітету Рад. У лютому 1919 утворив кінний загін Червоної Армії під своїм командуванням. Перейменованим 19 листопада 1919 р. на 1-у Кінну Армію, Будьонний командував в 1919-1923 роках, борючись з військами генерала Врангеля на Доні, громлячи козацькі корпуси генералів Мамонтова і Шкуро, перемагаючи білогвардійські війська генерала Денікіна під Воронежом і Костромою. У польсько-більшовицькій війні 1920 р. його армія наступала у південному напрямі, на Львів; зокрема провела 17 серпня 1920 р. кровопролитну битву із львівськими Орлятами під Задвір'ям. Далі була стримана і відкинута польськими військами під Замостям і Комаровом. Його кінна армія славилася величезною жорсткістю, мордуючи цивільне населення і влаштовуючи погроми євреїв на східних землях Польщі. У 1921-1923 роках був заступником командувача північнокавказького військового округу, з 1923 став помічником у справах кавалерії головному Червоної Армії, в 1924-1937 роках був інспектором кавалерії. У 1932 р. закінчив Військову Академію ім. Михайла Фрунзе. У вересні 1935 р. був призначений (як один з п'яти командувачів) маршалом Радянського Союзу. На противагу багатьох інших революційних командувачів, не втратив довіри Сталіна. Його військова компетентність однак розглядається багатьма істориками. З 1937 до 1939 р. командував військами московського військового округу, з серпня 1940 р. був першим заступником комісара (міністра) оборони СРСР. Під час II світової війни був між іншим командувачем Південно-західного та Північнокавказького напрямків Резервного Фронту. З січня 1943 р. командував кавалерією СРСР, а після війни, в 1947-1953 роках додатково був заступником міністра землеробства, в наступних роках був інспектором кавалерії і головним інспектором міноборони. З 1934 р. належав до комуністичної партії КПРС, вісім разів був депутатом Верховної Ради СРСР, а з 1938 р. членом її Президії. Був втрічі відзначений титулом героя Радянського Союзу (1958, 1963 і 1968), сім разів орденом Леніна, шість разів орденом Червоного Прапора, Орденом Суворова I ступені і іншими відзнаками.

Помер у віці 90 років, був похований на Червоній Площі.

12. Дії 1-ї Кінної Армії в цій фазі війни детально описує: Historia sztuki wojennej do roku 1939. Praca zbiorowa pod red. P. A. Rotmistrów, Warszawa 1967.
13. M. Biernacki, Studia taktyczne z historii wojen polskich 1918-1921, t. III. Działania Armii Konnej Budionnego w kampanii polsko-rosyjskiej 1920 r. 26 V – 20 VI 1920, Warszawa 1924, ss.
14. Польська сторона не була достатньо обізнана, що під час наради в Харкові 13-15 травня 1920 р. головком Червоною Армією Сергій Каменєв прийняв рішення про введення на фронт проти Польщі 1-ї Кінної Армії Семена Будьонного. На основі розшифрованих радянських радіотелеграм польська розвідка передала інформацію в штаб Головного Воєначальника ПВ про 1-у Кінну Армію, але не була відома дата, коли розпочне вона марш на захід і коли візьме оперативне командування над нею А. Єгоров, а також який буде її напрямок наступу.
15. У цій телеграмі Ленін писав: „Зінов'єв, Бухарін і я також вважаємо, що революцію потрібно негайно посилити на території Італії. Особисто я гадаю, що з цією метою потрібно заспокоїти Угорщину, а також Чехословакію і Румунію”. Зміст згаданої телеграми був опублікований в роботі: R. Pipes, Rosja bolszewików, Warszawa 2005, s. 188.
16. Директива Главного Командування о перенесении направления главного удара в пределы

- Галиции, № 4343/оп., з 23. VII. 1920 г., Директивы Главного Командования Красной Армии (1917-1920), Москва 1969, док. 698, с. 704-705.
17. Директива армиям фронта о задачах в наступлении на львовском направлении № 613/сек. 411/оп., г. Харков, 23. VI. 1920 г. час. 16⁰⁰, в: Директивы Командования Фронтов Красной Армии (1917-1922), т. 3, Москва 1974, док. 260, с. 227.
18. Bitwa Lwowska 25.VII – 18.X.1920. Dokumenty operacyjne. Część I (25.VII – 5.VIII, pod red. M. Tarczyńskiego, Warszawa 2002, s. 8-10.
19. L. Wyszczelski, Kampania ukraińska 1920 roku, Warszawa 2009, s. 236.
20. Аналіз перебігу представив як один з перших Ф. А. Арцишевські в: Studia taktyczne z historii wojen polskich 1918-21. Tom II. Ostróg-Dubno-Brody. Walki 18 Dywizji Piechoty z konną armią Budionnego (1 lipca – 6 sierpnia 1920), Warszawa 1923.
21. A. Smoliński, 1 Armia Konna podczas walk na polskim teatrze działań wojennych w 1920 roku. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie Toruń 2008, s. 298.
22. A. Smoliński, Zarys dziejów 1 Armii Konnej (1919-1920), Grajewo 2003, s. 87.
23. На цю проблему вказав Т. Кшонстек: Dlaczego Budionny nie zdążył nad Wisłę, Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe, pod red. A. Koryna, Warszawa 1991, ss.101-114.
24. Виконаний автором аналіз робіт вказує, що також в найновіших розробках російських істориків багато суб'єктивних оцінок стосовно дій Червоної Армії в районі Львова в 1920 р. а також внутрішніх конфліктів всередині Головнокомандування Червоної Армії і Південно-західного Фронту.
- W. A. Nieżyn, Stalin a wojna z Polską 1920 roku, w: Rok 1920 z perspektywy osiemdziesięciolecia, Warszawa 2001, ss. 132-145.
25. M. Davies, Orzeł biały i czerwona gwiazda. Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920, Kraków 2006, s. 255.
26. Н. Кузьмин, Об одной невыполненной, „Военно-исторический журнал”, 1962, №р. 9, с. 52-66.
27. CAW, Dow. 2 Armii, Raport sytuacyjny szefa kolejnictwa 2 armii od dnia 27 VII godz. 18⁰⁰ do dnia 28 VII godz. 18⁰⁰, w: Bitwa Lwowska, część 1. S. 366-368.
28. 6-а Армія була створена 1.IV.1920 р. з колишнього Подільського Фронту. Її командувачем був генерал Вацлав Івашкевич-Рудошанські, а начальником штабу полк. Едмунд Кесслер. До її складу входили: 12-а, 13-а і 18-а ДП, група генерала Павла Шиманського. У половині липня 1920 р. налічувала 70 тис. солдатів близько 90 гармат. З 8 серпня 1920 р. входила до складу Південного Фронту командувачем, якого був призначений ген. В.Івашкевич
29. Добровольчі підроздили з Малопольських Частин Добровольчої Армії почато формувати в 1920 р. в половині липня. Залучалася до них головним чином скаутська молодь, студенти і гімназисти. Багато хто з добровольців брав участь в боротьбі за Львів в 1918-1919 р. З добровольчих підрозділів сформовано, зокрема караульний батальйон, штатний батальйон і роту 54 пп. Пише на цю тему Й. Одземковські в: Leksykon wojsny polsko-rosyjskiej 1919-1920, Warszawa 2004, ss. 237-238.
30. 54 Полк Піхоти Кресових Стрільців (ППКС) командуваний п-полк. Болеславом Антонім

Фіялковським був частиною, загартованою в боях на фронті війни з більшовиками. Свою історію започаткував в грудні 1918 р. в таборі в La Mandria di Chiavasso біля Турину і прийняв ім'я героя січневого повстання 1863 р. Полк. Францеско Нулло. У лютому 1919 р. був перебазований до Франції і увійшов організаційно до складу Блакитної Армії генерала Юзефа Галлера. До Польщі прибув в травні 1919 року до Згежа і незабаром був спрямований на фронт до Східної Малопольщі. Взяв участь в боротьбі з українцями під Глиннянами і Гологорами, над Збручем. У вересні полку надано номер „54” і назву „Кресових Стрільців”. У 1920 р. 54 ППКС взяв участь в київському поході. Важкі бої провів під Ноєвичами і під Вапняркою. У травні зайняв позиції біля річки Бернардинка. Коли 1-а Кінна Армія провала 5 червня польський фронт загони полку почали відходи окремо і лише 29 червня об'єдналися в районі Бару-Волковинець. Кровопролитні бої під час відступу полк провів в околиці Трембовлі, під Микулинцями, Зазрощем, Богатківцями, і Сенніковцями. В кінці липня 1920 р. вже сильно зникровлений полк вилучено до резерву. У Львові повинен був отримати поповнення. 16 серпня через драматичну ситуацію на північно-східному фланзі львівських підступів за тривогою полк був направлений в район Задвір'я. Ширше воєнну історію 54 Полку Піхоти Кресових Стрільців показано у книговиданнях:

- Księga Chwały Piechoty wydana przez Departament Piechoty M.S.Wojsk. pod red. Bronisława Prugar-Ketlinga, Warszawa 1937-1939;
 - H. Wielecki, R. Sieracki, Wojsko Polskie 1921-1939. Odznaki pamiątkowe piechoty, Warszawa 1991.
31. Згідно з Наказом L.dz. 2402/Lot. z 11.VIII.1920 р. підготовці авіації на фронті до складу III дивізіону входили: 5-а і 6-а розвідувальна ескадра і 7-а Добровольча Ескадра ім. Т. Костюшки, а також 15 добровольча ескадра. Див.: T. Garbacz, Lotnictwo polskie w wojnie polsko-rosyjskiej 1919-1920, w: „Rocznik Mińsko-Mazowiecki”, z. 7, Mińsk Mazowiecki 2001, s. 102.
32. Історію цієї доблесної ескадри описав перший її командувач генерал піл. Мар'ян Купер в роботі: FAunt-Le-Roy i jego eskadra w Polsce. Dzieje Eskadry Kościuszki, Chicago 1922, а також: R. F. Karolewitz, R. S. Fenn, Flight of Eagles. The story of the American Kościuszko Squadron In the Polish Russian War 1919-1920, Sioux Falls, South Dakota, Modern Paris 1974.
33. J. Odziemkowski, leksykon bitew polskich 1914-1921, Pruszków 1998, ss. 160-161; tenże, w: Zadwórze, Szlakiem oręża polskiego. Vademecum miejsce walk i budowli obronnych, T. 2 – poza granicami współczesnej Polski, Warszawa 2005, ss. 380-381.
34. T. Krzątek, Zadwórze (17 VIII 1920), w: Dzieje oręża polskiego na tablicach Grobu Nieznanego Żołnierza zapisanych, pod red. W. J. Wysockiego, Warszawa 2001, ss. 246-247.
35. K. A. Tarkowski, Lotnictwo polskie w wojnie z Rosją Sowiecką 1919-1920, Warszawa 1991, s. 102.
36. С. Буденный, Пройденный путь, т. 2, Москва 1965, с. 325
37. T. Krzątek, Wojna polsko-rosyjska 1919-1920, Warszawa 1995, cz. II
38. T. Garbacz, Lotnictwo polskie w wojnie polsko-rosyjskiej 1919-1920 w świetle historiografii, w: Bitwa niemeńska, Białystok 2000, ss. 89-113.
39. I. Babel, Dziennik 1920, Tłumaczenie i wstęp J. Pomianowski, Warszawa 1990, s. 143.
40. Там само, с. 144.

41. NDWP. Oddział III. Komunikat Operacyjny [z] Frontu Wschodniego, Warszawa, dn. 25 VIII 1920 r. / Tajne, Nr 9218/III, w: Bitwa Warszawska 1920, op., cz. II, s. 423-424.
42. NDWP. Oddział III. Komunikat Operacyjny [z] Frontu Wschodniego, Warszawa, dn. 28 VIII 1920 r. / Tajne Nr 9324; w: Bitwa Warszawska, op. cit., s. 766-767.
43. Згадану черговість могил офіцерів подають в тексті, а також на плані цвинтаря такі:
- W obronie Lwowa i Kresów Wschodnich, Lwów 1926, s. 186;
 - W. Mazanowska, Przewodnik po cmentarzu obrońców Lwowa, Lwów 1930;
 - W. Mazanowska, Semper Fidelis. Obrona Lwowa w obrazach współczesnych, Lwów 1939.
44. J. Wereszyca, Przewodnik po cmentarzu obrońców Lwowa, Warszawa 1989.
45. Писали на вищевказану тему:
- J. Pogonowski, Bój o Lwów, Z walk Armii Ochotniczej z 1920 roku, Gdańsk 1921;
 - Termopile – Polskie Termopile. Pamięci bohaterów poległych pod Zadwórzem w boju z najazdem bolszewickim. Jednodniówka, Lwów 1924;
 - W dziesiątą rocznicę bitwy pod Zadwórzem, Korysinem i Firlejówką 1920-1930. Ku uczczeniu pamięci poległych męczeńską śmiercią bohaterów, Polskie Towarzystwo Opieki nad Grobami Bohaterów, Lwów 1930.
46. Генезис культу невідомого солдата в Польщі і на світі приблизив Ч. Скіба в: Świat i Polska. Pomniki Nieznanego Żołnierza. Przewodnik, Warszawa 2004.
47. Куліси ревалоризації вигляду Могили Невідомого Солдата у Варшаві наближає книга: W. Strzałkowski, Grób Nieznanego Żołnierza, Warszawa 1990.
48. Lwowski Urząd Wojewódzki do Ministra Spraw Wojskowych, Lwow 13 SSS 1931, CAW, GISZ, sign. 1.302.17, t.9

КОМАНДУВАННЯ ПІВДЕННО-СХІДНОГО ФРОНТУ **ВІДДІЛ III**

Командування Південно-Східного Фронту

(М.р., 26 VII 1920 р.)

Відділ III

№ 2021/III

Оперативний наказ № 28

- 1) Кінна армія в силі 4 [четириох] кін. див. і 45-ї див. піх., зосередочена в районі Берестечко – Броди, наносить удар у напрямі південно-західному уздовж лінії Броди – Красне і Берестечко – Каменка, намагаючись оволодіти залізничною лінією Львів – Рава Руська і переправами Сяну. Після форсування Збруча під Волочиськими – Гусятиним і Скалатом супротивник в швидкому темпі рухається у західному напрямі. Рад.. 25-а див. піх. підтримувана частинами 58 див. піхоти продовжує атакувати, з наміром прорватися через [р.] Стир у напрямі на Литовський Брест.
- 2) В результаті відступлення правого крила 4 армії, Поліська Група відходить на лінію Любешів – Дрогічин – Береза Карпівська, задержавшись тимчасово 26-го ц.м. на лінії Речиця – Вулька Речицька – Кончиці – Бродніца і т.д. 18 див. піхоти що атакована кінною армією з усіх боків пробивається у напрямі на Олесько – Соколівку.
- 3) Намір командування фронту: зібрати всі можливі сили з відрізків, що менше знаходяться під загрозою і перейти до наступу на кінну армію Будіоного. З цією метою треба буде:
 - а) вилучити північне крило 3-ї армії на [р.] Стохід, утримуючи як і раніше лінію Стиру від Навозу включно на південь;
 - б) в результаті скорочення фронту, подовжити відрізок 3-ї армії аж по Луцька включно;
 - г) вилучити 6-у армію в крайньому випадку над ріку Стрипу, її північне крило у напрямі на [м.] Красне.

4) Реалізація: 3-я армія, у складі 7-а див.піх., 3-я див.піх. Лег., 157 [рез.] пп., 132 [рез.] пп., 6 див. [стр. Українська], частина ген. Балаховича, знимає в тісному контакті з Поліською Групою, 7-у див.піх., 6-у див.піх. і 6-у див. [стр.] Укр. з 23-м пп. на р. Стохід 26 і 27-го ц.м. 1-а див.Лег. відсилає, відразу ж після отримання цього наказу щонайменше один полк піх. з артилерійським ескадроном до Луцька.

Після їх приходу, персунути 6-у див.піх. як можна швидше на південь в район Михайлівка – Липа з наміром звільнення 3-ї армії, 1 див.[піх.] Лег. без одного піхотного полку, котрий пішов до Луцька, відійде в момент прибуття частини 3 див.[піх.] як можна швидше і найкоротшим шляхом прямо в район Радомисль - Кальнятичи (на Ікві) у розпорядження 2 армії. Після приходу шести батальйонів 3 див.[піх.] Лег. до Луцька, 1-й пп. Лег. стоячий у Луцьку відійде в район Радомисль - Кальнятичи до своєї дивізії.

Нова демаркаційна лінія 3 армії буде проходити на півночі через Новосілки - Любешів - озеро Оріхове (все включено для Групи Полісся), південно Борятин (виключно) Торчин (виключно), річка Турья, Дубенка (виключно). Місце зупинки командування 3 армії - Ковель.

2 армія у складі: 1 див.піх. Лег., 6 див.піх., Група кінноти (1-див. кін., IV Кін. Бриг. і 7-й п.уланів) забезпечиме лінію р. Стир від Боратина до Торговиці і построїться наступним чином: 1 див.піх. Лег. район Радомисль – Кальнятичи; 6 див.піх. Михайлівка - Липа; Група кінноти - Горохів. Завданням 2 армії є розбити армію Будьоного і полегшити дезорганізацію тилу 6-ї армії. З цією метою 2 армія наступає швидко і рішуче в загальному напрямку на Радзивілів - Броди, намагаючись потрапити ударом у фланг і тил противника, одночасно захищаючи лівий фланг своїх військ слабкими загонами кінноти, і концентруючи більшість сил для вирішувального удару.

Демаркаційна лінія: на півночі як 3 армія, на півдні: Броди (виключно), Каменка Струмилова (виключно), Жовква (виключно), Рава Руська (виключно). Місце зупинки командування 2 армії - Блодів.

6 армія у складі: 18 див.піх., X Бриг. Піх., 13 див піх., 12 див. піх., Українські війська і IX Бриг. Піх. (після прибуття), захищає доступ до Східної Малої Польщі, відступаючи у разі необхідності, заключний 18 див.піх. на Красне, 13 див.піх. на Зборів, а решта армії на [р.] Стрипну.

У цьому випадку, перш ніж забезпечити Дністра, аж до румунського кордону захистити район Коломиї. В момент флангового наступу 2 армії, як можна швидше приєднується 6-а армія уздовж лінії Красне-Дубно, прагнучи знову зайняти лінію Збруча. Демаркаційна лінія 6 армії: з півночі - як 2-а армія, з півдня - південний кордон Польщі.

Місце зупинки командування 6 армії – Львів.

IX бриг.піх. була скерована Головним Командуванням до Львова у розпорядження

6 армії; 64 пп. залишається за наказом Головнокомандуючого № 7854/III в розпорядженні Північно-Східного Фронту.

- 5) 2 армія представить 27-го ц.м.. год.. 18 всеосяжний план перегрупування і наступів.
- 6) Накази матеріальні, авіаційні і звязку вийдуть окремо. [...]

Командуючий Південно-Східним Фронтом
генерал Сьмігли- Ридз

Хрест Задвір'я.

Джерело: Bitwa Lwowska 25 VII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne, ч. I., op.cit., c. 174-176

ГОЛОВНЕ КОМАНДУВАННЯ ПВ ІІ ВІДДІЛ

**Головне Командування ПВ
Генеральний Штаб
5/Nr 36942/II**

Варшава, 18. VIII. 1920 р.

ЗМІНИ ПОЗИЦІЇ ВОРОГА ПРОТЯГОМ ОСТАННІХ 24 ГОД.

Відрізок IV армії

Штабу Зах.Фр. не володіє останнім часом точними даними про стан підлеглих частин.

Наказ, який наказує IV армії атакувати у напрямі Сохоцин-Закрочим доручає зосереджувати резерви армії на лівому крилі в р-ні Цеханув-Пражниш.

Радіостанція польового штабу IV армії 15 VIII була спалена обслуговуючим персоналом, який несподівано злякався під Цехановом власного бронепоїзда.

12 див. стр. операє в р-ні Яблонова і зал. шляху Яблоново- Deutsch Eylau.

Штаб 18 див. 17 VIII в Дробині; 52/18 див. брала участь 16 VIII в операції на Плонськ

Відрізок XV армії

Відділи XV армії в боях відступають з власними відділами. На лівому крилі діє 11 див. стр., яка приєднується в р-ні на схід від Вінниці з 56 див. III армії.

Відрізок III армії

56 див. стр. сполучається з 6 див. стр., яка операє в р-ні Сероцька. Ліворуч від 6 див. стр. – 21 див. стр. діє на півд. березі Буга. Далі напевно 27 див. XVI армії.

5 див. стр. ймовірно перейшла в резерв.

Праве крило III армії відступає під натиском власних частин.

Відрізок XVI армії

Польовий штаб армії перейшов 17.VIII з Седлец до Мордів (на схід від Седлець).

Ліве крило XVI армії відступає у напрямі Калушина.

Відрізок Групи Мозирської командувачем групи є тепер Хвесін, шефом штабу – Клімовський

До складу групи входять: 57 див. стр., відділ „збірний”, а також ймовірно 58 див. стр., діюча 16.VIII в Бресті Литовському.

Штаб 57 див. 16.VIII в Лукові, штаб 58 див. 17.VIII перейшов до Пішчи (на півн. сх. від Влодави), штаб частини „збірної” у Славатичах.

При групі діють 1 і 18 авіаційні частини (справний один апарат, шість в ремонті). При 57 див. – 57 п. кінної дивізії, та 250 шабель.

Група відступає за Буг.

Відрізок XII армії

25 див. стр. трьома бригадами займає східний берег Буга на відрізку від Опаліна до Дубенкі.

Часини 7 див. стр., що оперують на Бузі від Грубешова до Крилова, зайнявши 15.VIII Грубешів, посунулися на захід.

44 див. стр., наче перемістилась на південь, зайняла Сокаль і рухається у напрямі на Кристинопіль з наміром виходу на лінію Бельз-Седльце.

Ліве крило XII армії старатиметься здобути успіх в районі на захід від Грубешова.

Відрізок кінної армії

14 див. кав. операє в р-ні Кристинополь-Добротвур.

24 див. стр. з р-ну Радехова рухається у напрямку на Кам'янку Струмилів. Її частини 16.VIII мали переправитися через Буг в р-ні [м.] Спась (півд. сх. від Кам'янки Струмилової).

6 кінна див. переправившись через Буг в дільниці Побужани-Деревляни, повинна була дійти до залізничної лінії Кам'янка Струмилів-Львів, займаючи Новистав і Клодно (півдн. зах. від Кам'янки Струмилової).

11 кінна див. операюча вздовж зал.шляху Броди-Красне дійшла до р-ну Соболівка (на сх. від Красне).

Загони кінниці ворога силою 1000 шабель зайняли залізничну ст. Задвір'я (на колії Красне-Львів).

Дислокація золочівської групи (Якіра) з VIII:

45 див. стр. двома бригадами (134 і 135) займала р-н Білокамінь-Сасув, маючи в резерві в Подвірці 133 бриг. і кінну бриг. Котовського. Польовий штаб 45 див. стр. в Суходолах (півдн. зах. від Бродів).

46 див. стр. займала двома бригадами (139 і 140) Буг на відрізку Колтув-Крухув, штаб див. штаб див. у Підкамені.

8 червона кінна див. займала двома бригадами [район] Гарбузів-Тростянець (на зах. від Заложці), головним чином – Вишньовиці. Польовий штаб групи Якіра в Підгірцях, основний штаб при основному штабі 45 див. стр. у Кременчуці.

Кінна армія веде зосереджену акцію на Львів..

Відрізок XIV армії

Частини 41 стр. див. 16.VIII знову зайняли Бучач.

ГОЛОВНЕ КОМАНДУВАННЯ ПВ. ВІДДІЛ II

Головне Командування ПВ
Генеральний Штаб
(Ew. 5/Nr 36960/II)

Варшава, 19 VIII 1920 р.
Вельми терміново

Огляд повідомлень у період з 18 VIII 1920 р.

ЗМІНИ ДО ПОЛОЖЕННЯ ВОРОГА ЗА ОСТАННІ 24 ГОДИНИ

Відрізок IV армії

Командиром IV армії від 5 серпня є Шуваєв, колишній начальник штабу цієї армії, який уявя на себе командування від виповняючого обовязки командира Сергієва. 54 див. стр. з району Рацьонжа діє якоби в північно-східному напрямку. 3-й корпус кінноти нібито відходить у напрямку Серпця.

Відрізок XV армії

Частини XV армії ведуть бої в районі Цеханова і Пултуська. Відрізок III армії Нещодавно, виступаючи на правому фланзі армії, 5-та див.стр. мала оперативно призначену 86/29 див.стр. Про становище частин III армії відсутність детальних даних.

Відрізок XVI армії

Відступ армії продовжується; в районі Соколова концентрація відступаючих частин і караван, що йдуть на Дрохічин.

Відрізок Мозирської Групи

Частини групи продовжують відступати у напрямі лінії Бугу і Бреста-Литовського. Група зазнала у відступальних боях великих втрат.

Відрізок XII армії

Група противника, яка взяла Грубешів, досягла район Войславіце і Ярославець. Патрулі противника підходять під Хелм.

Відрізок кінної армії

Кіннота противника перейшов Буг в районі Каменки Струмиловій - Буськ рухається

в дві колони з завданням атакувати Львів з північного сходу і сходу. Північна колона (імовірно 14-та і 6-та кін.див.) концентрує свої сили в районі [м] Жовтанці, східна (імовірно 4-та і 11-та кін.див.) – в районі Задвіря - Полониця (по обидві сторони залізничної колії Красне - Львів).

Частини злочовської групи 17 серпня в марші на лінію Гліняни-Гологори-Кропівне. 8-ма червона кін.див. після заняття Злочіва 17 серпня направляє бригаду по дорозі до Львова, щоб досягти в найближчому майбутньому район Свіж-Бобрка-Стриліска. 18 серпня в м. Бобрка два ескадрони 8-ї червоної кін.див. Кінній Армії було наказано командуванням Зах. Фр. від. 17 серпня, який передала XII армія 18 серпня о год. 17.10, на будь-яку ціну зосередоточитися в районі Володимира Волинського – Усцілуг з завданням перейти до наступу на тил своєї рейдової групи (4-ї армії).

Відрізок XIV армії

63-тя бриг. яка входила до складу імовірно вже неіснуючої див.піх., розташована в Одесі з завданням роззброєння повстанських груп, які виникли на півдні Росії.

Pro domo:

Враховуючи перерви в радіограмах ніяких додаткових повідомлень немає.

[Підпис відсутній]

ГОЛОВНЕ КОМАНДУВАННЯ ПВ ВІДДІЛ III

Головне Командування ПВ
Генеральний Штаб № 9169/III

Варшава 24 VIII 1920 р.
Секретно

Армія ген. Павленкі: Через відсутність зв'язку доповіді не прийшли.

6 армія: Частини 12 див.піх., після подолання опору противника в районі Ганачівки, взяли Свіж, знищивши одну бриг.сов. і взявши 565 пп.сов. в повному складі в полон, 1-а кін.бриг., яка досягла район м. Бобрка, розбила під Хлебовцями три козацькі сотні, які були зайняті чищенням залізничного шляху.

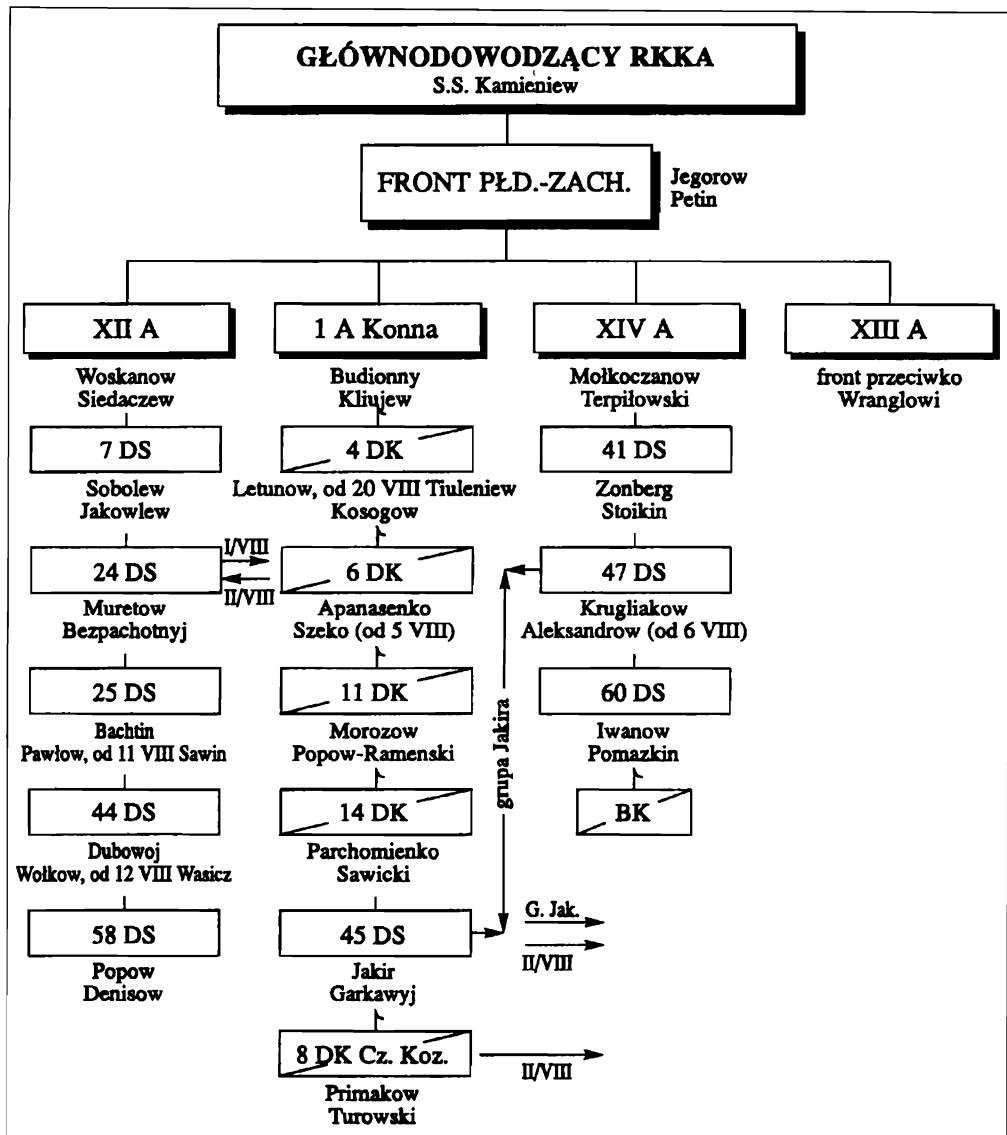
Взяли близько 200 полонених. На відрізку 6-ї див.піх. виявлено менші групи противника в м. Курковиці та Сидліська. На передполі 5-ї див.піх.. противник зосередочив велику силу (блізько 2000 гвинтівок і 10 гармат) в селищі Задвір'я. Колона 5-ї див.піх., рухаючись у напрямку Желехув після знищення стрічних дрібних частин противника повернулася до Яричова.

Група ген. Галлера: 13-та див.піх. збирається в швидкому темпі в Раві Руській. Частини кін.див. 23-го ц.м.. з району Бояниць - Купічиволі і Креміння повинні були атакувати ворожі війська які знаходилися в районі Великих Мостів. Відсутність докладних доповідів.

Для відповідності:
(-), м/р Кунстлер

Начальник III Відділу Головного Командування ПВ
(-) Піскор
п/к Генштабу

ГОЛОВНОКОМАНДУЮЧИЙ РККА С.С. КАМЕНЕВ.

ОПЕРАЦІЙНЕ ORDRE DE BATAILLE – ВІДДІЛІВ ДІЮЧИХ НА ВІДРІЗКУ
ПОЛЬСЬКОГО ФРОНТУ ВІД ПРИП'ЯТІ ДО ЄКАТЕРИНБУРГУ (СВЕРДЛОВСЬКА).

Bataille operejne		
Old. w Stocznia do Aleksandrii	Old. Kleszci, Mirosz, Dubno. (akcja na tatr.-kresk. wile)	Rej. Katowicze. (akcja na kresce- wile.)
 7 Dyw.P. 19. BRIGADA BASZKIRSKA JAZDY 20.	 ARMIA BUDZIONN EGO Jazdy 11 14 6 4	 Brygada Jazdy Kotowskiego 1 2 1 50 maja Taborski

МЕМОРІАЛЬНИЙ АКТ БРАТСЬКОЇ МОГИЛИ ЛЬВІВСЬКИХ ОРЛЯТ В ЗАДВІР'Ї

**Фрагмент тексту меморіального акту
зачитаного і закопаного в братській могилі Львівських Орлят,
які загинули в битві під Задвір'ям.**

2 листопада 1921.

[...] На виклик командувача Добровольчої армії генерал-полковника Юзефа Галлера, прибув до Львова в перші дні липня 1920 року полковник Чеслав Мончинські, перший командир-переможець «Першої оборони Львова» і принявся за організацію Малопольських частин Добровольчої армії. А завдання, яке він і ним створена армія отримали було дуже важке, не під силу навіть за оцінкою звичайної людини.

Більшу частину регулярного війська виведено з нашого фронту на допомогу Варшаві, а те, що залишилося було скупе, щоб ставити ефективний опір: здебільшого було в різних місцях фронту запутане у боротьбі з ворогом. У перші і, отже, найбільш небезпечні моменти, основний тягар боротьби лежав на плечах Малопольської Добровольчої армії. У свою чергу, як вона виконала це завдання, нехай засвідчить наступний опис, дійсно виключно геройчної боротьби і смерті одної з її частин.

До складу Малопольської Добровольчої армії входила Група майора Авраама, яка в більшій частині складалася з учасників «Першої оборони Львова». Одним з її підрозділів був піший батальйон під командуванням капітана, а після смерті майора Болеслава Зайончковського, нагородженого хрестом Virtuti Militari. Коли радянська перша конармія під командуванням Будьоного перервала наш фронт під Бродами і швидким маршем рухалася на Львів, батальйон цей знаходився в лісах села Куткора. Тут 17 серпня він одержав наказав зайняти висоту 222, яка лежала на північному-сході від Задвір'я. Відповідно з цією метою, незважаючи на запеклий опір противника, який оборонявся вживаючи також вогню артилерії, батальйон в сміливому наступі зайняв висоту. Коли в Задвір'ї не було ніяких нових військ, з якими він мав з'єднатися, навпаки, воно було окуповане ворогом, залишатися в цьому місці було і неможливо і безглуздо.

Прагнучи, таким чином, приєднатися до своїх військ, в передбаченому лише собою напрямку, батальйон наносить удар на залізничну станцію Задвір'я, і знову незважаючи на шалений опір переважаючих сил противника, займає і прорвавшись через оточені ворожі ряди йде далі на захід, підходить до місця на якому ми знаходимся сьогодні. Ale настав кінець його сили в той же час, і кінець його життя. На звук веденої боротьби підходять з усіх боків ворожі підрозділи. Деякі з них були вже далеко попереду, щоб оволодіти дорогою Курковці - Львів, і тим самим відрізати відступ із Золочіва нашої

XIII дивізії, але навіть вони повернулися з дороги, і незабаром навколо батальйону зосереджена була велика сила армії Будьоного чисельністю 5-6 тис. чоловік.

А сили Героїчої Частини значно розтанули. Однадцять годин безперервної боротьби довели до того, що залишилося лише 300 солдатів. Але ще не кінець тому. І боеприпасів ім не стачало. Але не пав їх бойовий дух!

«Стріляти до останнього патрона!» - Це був останній наказ командира батальйону, Болеслава Зайончковського.

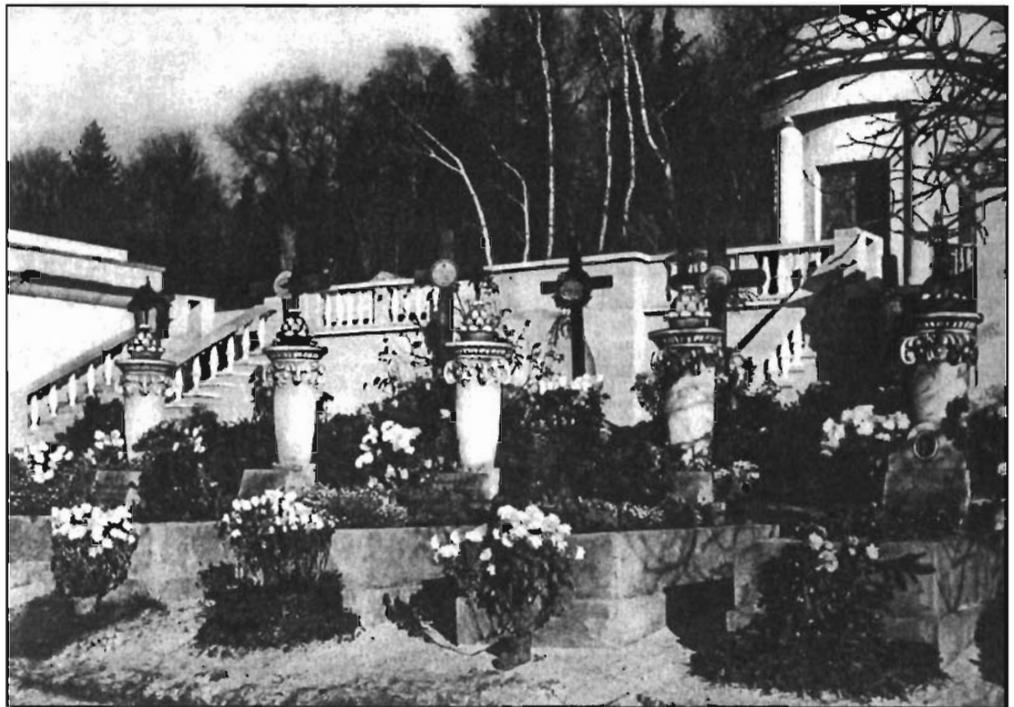
І слухняні цьому наказу солдати, незважаючи на те, що ворожий начальник намовляв їх три рази, щоб здалися, пропонуючи їм життя, боролися до останнього патрона, до останнього подиху життя! Деякі з них, в тому числі і сам майор Болеслав Зайончковські, позбавили себе життя, щоб не потрапити у полон.

Просочений порочними принципами більшовизму радянський солдат, був не в змозі, щоб відзначити все, що піднесене в кожному солдаті, т.е. особисту мужність, презирство до смерті, але мучив поранених, наводив різню.

Так загинув піший батальйон Групи майора Авраама, разом з командиром майором Болеславом Зайончковським і майже всіма офіцерами.

Але його смерть не була марною. Зосередоточивши на собі переважаючі сили противника, він відтягнув одночасно тиск на власні війська, захистив їх від загрози відрізання відступу, і дозволив вивести їх під Львів, таким чином спричинився до врятування міста перед вторгненням більшовиків.

Сьогодні, другого дня Свята мертвих, зібралися ми тут, у братської могили полеглих героїв, а це їх родина, делегація міста Львова, польські громадяни з різних куточків країни, і ми, які мали честь бути їх колегами по зброї, щоб поклонитися їм та їх солдатській чесноті! Щоб пам'ять про їхній подвиг вчинити відомим знаком, який назавжди засвідчить майбутнім поколінням, як любив і гинув за Польщу польський солдат-доброволець, ми вирішили місце останнього упокоєння прикрасити пам'ятником, в основі якого кладемо цей лист.

Цвинтар Львівських Орлят – могила Задвір'яків. Стан перед 1939 р.

Хрест на кургані під Задвір'ям. (фото з 1921 р.)

Захисники Гори відчайдушників (Straceńców) – листопад 1918 р.
Перший зліва – капітан Болеслав Зайончковські.

Урочистість під Задвір'ям – фото з 30-их років ХХ ст. – з приватної колекції автора.

Лейтенант Ян Деметер – архівне фото з 1920 р. – збір Центрального Військового Архіву.

16 996 1

Oddział Detachment Rtm. ABROHAMA

KWIESTY

na odziedziczenie orderem z Virtuti Militari
w celu oznakły Kapituły Tymczasowej z datą

23. 1. 1920. r.

1. Stopień	2. Kapitan
2. Imię i nazwisko	dolewiono ZIĘGZEWSKI.
3. Potelejewski gen. skista podp. żołnierz	S. Abramowicz
4. Data zatwierdzenia do 1.2.	1. listopada 1918 r.-

Odebrane 10/11/1918
W Lwów dnia 23 listopada 1920 r.

KAPITULI TYMIAZOWEJ
ODZIEDZICZENIA
"VIRTUTI MILITARI"
W N/Z NR 3.

NACZELNIK SZTABU PŁK
ARMANDUSZ GURKIEWICZ
WALSKA
L da 10/11/1918 r. 1.11.1918 r.
Dziękuje Wszystkim

S. Abramowicz
(Piszę dożycie zatwierdzającego)

IV

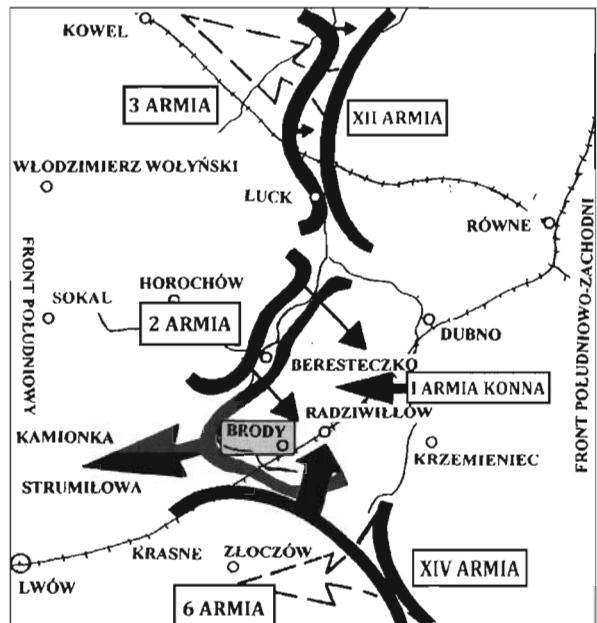
10.	11.
Kwoty doliczane i wysyłane przeliczenych w czasie spełnie- nia czynu bojowego.	Oznaczenia i znaczek na stopień orderu.
Dow. plastone.	1. S. Abramowicz 2. Dow. kompanii
Dow. kom- panii.	3. Dow. sztabu frontu.
Dowódz. Brama.	4. Dow. pułku
Dowódz. Pułku.	5. Dow. Brygady
Dowódz. Brygady	6. Dow. dywizji
Dowódz. Dywizji	7. Dow. frontu
Dowódz. frontu.	8. Dow. frontu

Szczegółowy opis czynu. (Świadectwo świadków i założeniu.)	
Kapitan ZADĘCKI MYSŁISZEK zgłosił się do służby w Wojsku Polskim zrazu z dniem 1. listopada 1918. roku, i brał udział w obronie Lwowa na stanowisku t.m. "Góra strażnicza" jako komendant 1. kompanii Detachmentu Rtm. Abramowa z 1. listopada 1918. r. do ewakuacji Lwowa pod imieniem ukraińskiej, w następstwie po ewakuowaniu Lwowa brał udział osobisty armii ze swoim kompanią w ciężkich walkach pod Grodzieckiem, Jasienią, Terespoliem, Dublancami, Sokolnikami, Solaną, Peresławem, Koszeciną, Jaworinem, Karaczkowem, Brzozowem, Grodziecem, Jagielionkiem, Barłoską, Bararyą, Sobohodziszy, Byczyną, Taraspolen, Mikulinem, Trembowle, Kopyczynem. Przez cały czas tej, nieprzeształconej walki, dowodził swoimi żołnierzami, zatrzymując przeciwników, odnosząc im wiele strat, aż do momentu, kiedy sam został ranny i uległ goryczce, ulegając śmiertelnej urazie głowy, co zakończyło jego walki. 22 listopada 1918. r. o godzinie 10.00, po ucieczce przeciwnika z Lwowa, dowódca żołnierzy 40. oddziału trybunel 1. batalionu przedsięwziął próbę ewakuacji z Lwowa, z którym po drodze do Krosna, zatrzymał się na granicy z Niemcami, aby skontaktować się z dowództwem niemieckim, aby uzyskać pomoc medyczną. Po tym, jak dowódca żołnierzy 40. oddziału dowiadował się, że żołnierze niemieccy nie chcieli pomóc rannemu żołnierzowi, zdecydował się wrócić do Lwowa, aby dostać się do szpitala, i po wylataniu z legego przyjedzie do Lwowa, aby dostać się do szpitala.	
Też wraz z żołnierzami, dowódca żołnierzy 40. oddziału, po ucieczce z Lwowa, zatrzymał się na granicy z Niemcami, aby skontaktować się z dowództwem niemieckim, aby uzyskać pomoc medyczną. Po tym, jak dowódca żołnierzy 40. oddziału dowiadował się, że żołnierze niemieccy nie chcieli pomóc rannemu żołnierzowi, zdecydował się wrócić do Lwowa, aby dostać się do szpitala, i po wylataniu z legego przyjedzie do Lwowa, aby dostać się do szpitala.	
Też wraz z żołnierzami, dowódca żołnierzy 40. oddziału, po ucieczce z Lwowa, zatrzymał się na granicy z Niemcami, aby skontaktować się z dowództwem niemieckim, aby uzyskać pomoc medyczną. Po tym, jak dowódca żołnierzy 40. oddziału dowiadował się, że żołnierze niemieccy nie chcieli pomóc rannemu żołnierzowi, zdecydował się wrócić do Lwowa, aby dostać się do szpitala, i po wylataniu z legego przyjedzie do Lwowa, aby dostać się do szpitala.	
6. Czy raport lub rezygnacja przy skrytce z rubr. 5.	
7. Obecny przyjazd sy- mionego.	
8. Informacje na stopień orderu.	
9. Wykres charakteru (kaygi Polki).	

Ескіз № 1

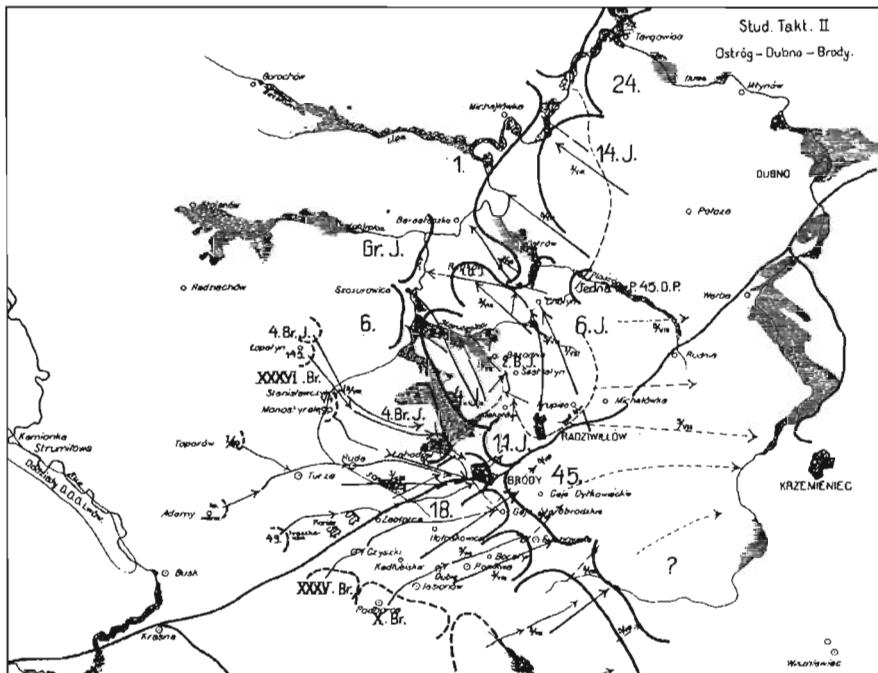
БИТВА ПІД БРОДАМИ,
СЕРПЕНЬ 1920 Р.

Джерело: Т. Крзастек,
Воєнна польсько-російська 1920,
Варшава 1995, Схема № 13

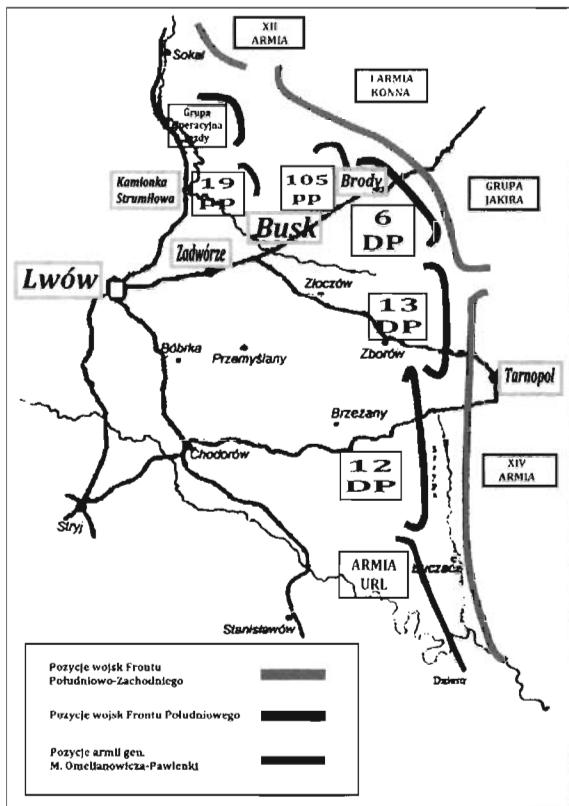
Ескіз № 2

БИТВА ПІД БРОДАМИ. РОЗТАШУВАННЯ ВІЙСЬК 3-5 СЕРПНЯ 1920 Р.

Ескіз № 3

Розташування частин
південного фронту 11
серпня 1920 р.

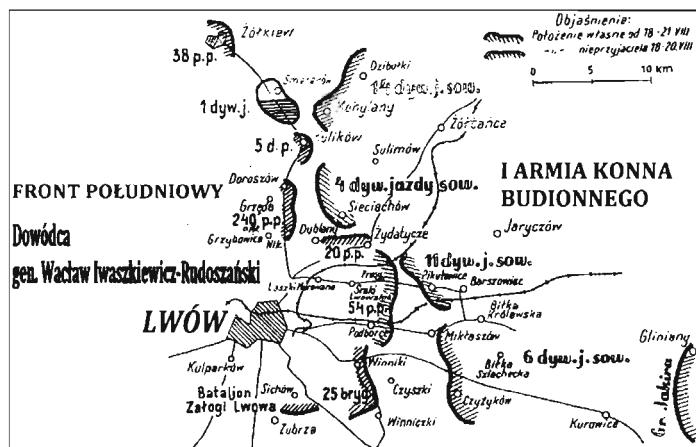
Джерело: T. Grzegorczyk,
6 Armia Wojska Polskiego
w 1920 r., Toruń 2009, s. 280

Ескіз № 4

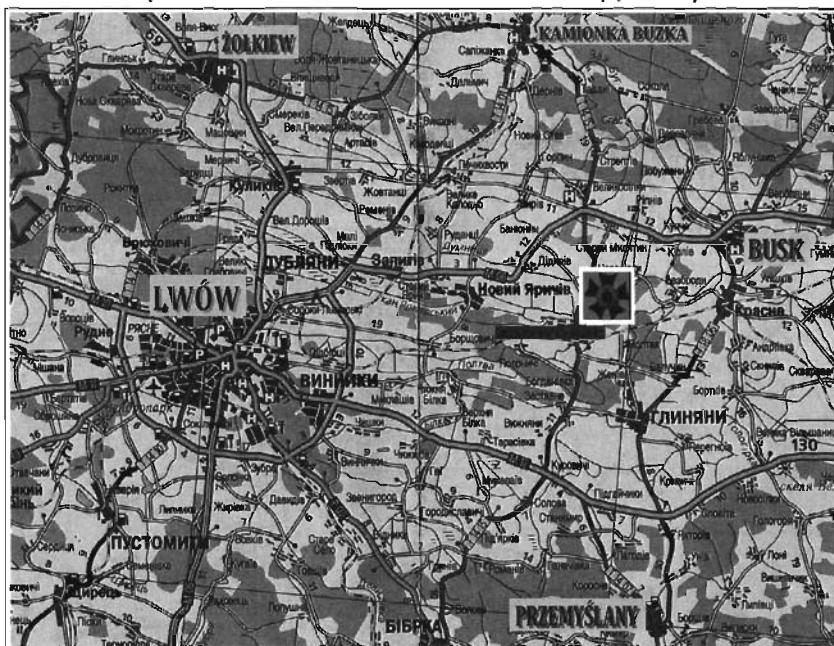
Львів та його околиці
у міжвоєнний час.

Військові дії під Львом 18-21 серпня 1920 р.

Джерело: Encyklopedia wojskowa,
praca zbior. pod red. O. Laskowskiego, Tom V, Warszawa 1935

ЛІВІВ І СХІДНА ЧАСТИНА ЛІВІВСЬКОГО РАЙОНУ (ПОЛОЖЕННЯ РОЗТАШУВАННЯ ЗАДВІР'Я)

Фрагмент мапи: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Хмельницька, Чернівецька. Карта автошляхів, Київ 2004

ТАДЕУШ КШОНСТЕК

Східно-Європейський Центр - Варшавський Університет

ЗАМОЙСЬКА БИТВА І ОБОРОНА ЗАМОСТІ В СЕРПНІ 1920 РОКУ

У польській історіографії існує два означення, що стосуються воєнних дій, які вели частини Польського Війська і Української Народної Республіки з російською I Кінною Армією в районі Замості на зломі серпня і вересня 1920 року. Це оборона Замості¹ і кавалерійська битва Комарів-Тишівці². Учасники битви, командувачі з'єднань і частин Польського Війська, генерали і офіцери вже в період між війнами описували і аналізували хід захисту Замості³ як і кавалерійської битви під Комаровом (а точніше Волицею Снятицькою) і Тишівцями⁴.

Про вищезгадану тематику після 1945 р., а особливо в останніх роках, з'явилося кілька цікавих публікацій, які відкривають ряд нових фактів, тем, а також оцінок, які спростовують існуючі до сьогодні історичні міфи, що стосувалися складу і ходу оборони Замості, а також боротьби з I Кінною Армією в районі Замості та на річці Буг в 1920 р.⁵

Нове означення в історіографії було введено нещодавно колективом істориків, які працюють вже кілька років під керівництвом полковника в запасі к.н. Марка Тарчинського⁶, який займається розробкою і публікацією архівних документів (оперативних актів) з польсько-російської війни 1919-1920рр., а також продовженням діяльності, розпочатої Військовим Історичним Бюро у міжвоєнний період.⁷

Різnobічний аналіз невідомих і неопублікованих до цього часу архівних джерел з польських архівів, а також доступних джерельних матеріалів з російських архівів, розробок, історично-військової літератури а також спогадів учасників війни 1920 р. дозволив історикам виокремити та визначити часові і просторові межі а також вказати на хід бойових дій двох стратегічних битв. Перша з них, так зв.. Варшавська битва, що називається ще як „Варшавська операція” або „Битва на Віслі” має значне документальне підтвердження та є описана багатьма істориками, особливо польськими дослідниками.⁸ Друге означення „Львівська битва”⁹ у контексті бойових дій на південному фланзі військового фронту з більшовицькою Росією влітку 1920 р. не було до цього часу широко відоме в польській історіографії, як в період між війнами, так і після 1945 р. в Польщі та серед еміграційних кіл. Історичні основи введення цього означення в науковий обіг сформував колектив загаданих раніше істориків у першому томі видання „Львівська битва”.¹⁰ Битву поділено на чотири етапи, які охоплювали дії під Бородами, на підступах до Львова і на схід від лінії верхнього і центрального Бугу, Гnilої Липи і Золотої Липи у період з 5 вересня до кінця війни в 1920 р.¹¹ Військові дії, які мали місце під Замостям на зломі серпня і вересня 1920 р., з так зв. I Кінною Армією Семена Будьоного і частиною сил XII Армії Гаспара Карапетовича Восканова

названо як „Замойська битва”, а подальші дії на схід від Буга як „Волинсько-Подільську битву”¹². Згадані вище обидва означення не були також широко використовувані в історіографії. Обґрутувавши введення в обіг історичного терміну „Замойська битва” автори з колективу М. Тарчинського написали: „Хоча Замойську битву так багато пов’язує з Львівською битвою, проте з оперативного, погляду і з огляду на цілі поставлені перед кінною армією і XII армією – підпорядкованих російському Західному фронту (формально від 12 серпня, але фактично з початку третьої декади серпня 1920 р.).- не була вона ані продовженням Львівської битви, ані чергової її фази». Була натомість останньою спробою перехоплення оперативної ініціативи російським військом Західного фронту у Варшавській битві, проведений між центральною і нижньою Віслою і Вепром на заході, пруським кордоном на півночі, Ньоманом і Бугом на сході, а також Розточчем на півдні. Війська російської XII армії і I Кінної Армії отримали завдання нанести удар в тил так зв. „Люблінського” згрупування польських військ (як називають в російській документації польський Центральний фронт) і паралізувти польський удар на Вепрі. Раніше, коли російське командування ще не знато наміру поляків щодо проведення Варшавської битви, це завдання сприяло зміненню лівого крила російського Західного фронту, який наступав на Варшаву з південного сходу. З огляду на це слід визнати Замойську битву частиною Варшавської битви, особливо, що теорія тих часів чітко говорить – „битви оперативного масштабу можуть бути фрагментами битв стратегічного масштабу”, і документи, що торкаються її можна опубліковати у книгах присвячених Варшавській битві. Переїходило цій публікації було не тільки поспішне вивчення джерельної бази на початку дев’яностих років, але, перш за все, прийняття нашим дослідницьким колективом принципу представлення джерельних матеріалів за географічним критерієм. Вирішувальним в цьому було розмеження лінією Полісся – на два окремі театри воєнних дій (Литовсько-Білоруський, який переходив на заході в Мазовецько-Підляський – Центральнопольський та згаданий вже Українсько-Волинсько-Подільський, який переходив на заході в Люблінсько-Центральнопольський) і як наслідок цього критерій організаційний – чіткий в організаційній структурі фронтів і армій – як польських, так і російських. Саме через це у двох томах «Львівської битви» ми помістили документи, діючі на Волині 2-ї і 3-ї армій, а також 3-ї армії, що боролася на Лубельщині, головним чином її „прикриваючої частини”. У даному томі знаходиться документація 3-ї армії (від часу коли її „ударне згрупування” – після перетину лінії Варшава-Брест була переформована 19 серпня в „нову” 2-у армію).

Ці документи пов’язані з оборонними боями на Бузі, а також документація Замойської битви, яка була черговою спробою провести облогу і розгромити, – цього разу на Розточчі – кінну армію Будьоного. Таким чином Замойська битва, була проведена не тільки географічно між Львовом і Варшавою, але складала посередній етап між завершенням двох стратегічних битв Львівської і Варшавської, що велися військами двох російських фронтів за відкриття двох стратегічних напрямків: берлінського і будапе-

штансько-віденського – в яких Червона Армія мала намір нести ... полу́м'я всесвітньої революції. Замойська битва, таким чином, є поняттям поверненим в історіографію, після чисельного аналізу оперативної документації і суттєвих дискусій, ведених в нашому колективі. Під цим терміном ми розуміємо „сукупність” ведених боїв в третій декаді серпня і в перших днях вересня 1920 р. між Великими Мостами (на південь від Сокала), Томашовом Лубельським, Замостям, Краснимставом, Любельським Хельмом і Грубешовом, відомих до того часу, крім захисту Замості, як бої і битви під Бельзем, Комаровом і Волицею Снятицькою, Тишівцями і Лашчовим, Войславіцями і Грабовцем, на Гучві, під Грубешовом і на центральному Бузі. Вели його з однієї сторони російська I Кінна Армія і XII Армія, а з другої польська 3-я Армія разом з підпорядкованою її оперативною групою генерала Станіслава Галлера (підпорядковану з організаційної і тилової точки зору командуванню Південного фронту)”.¹³

Аналіз довоєнних розробок і багатьох післявоєнних досліджень дає підстави стверджувати, що до Замойської битви, оборони Замості і кавалерійської битви під Комаровом справа дійшла лише з ініціативи командування Західного фронту та I Кінної Армії, а польська сторона здійснила рішучі дії лише в результаті активності ворога, коли дивізії російської кінноти почали вливатися, після перетину Бугу в напрямку замойсько-лубельському.

Виявлені нещодавно документи польської радіорозвідки та оперативні документи вже опубліковані і підготовлювані до друку істориками рішуче цьому заперечують. Фундаментальне значення для істориків має праця Г. Новіка¹⁴, яка вперше широко висвітлює закулісні дії, а також досягнуті результати колективу Відділу II Генштабу ПВ, який перехоплював і читав радіотелеграми Головного Командування Червоної Армії, командувачів фронтів, які боролися на польському напрямку, нижчих об'єднань і частин тилу. Праця Г. Новіка, а також інші розробки польських істориків¹⁵ однозначно вказують, що наміри Головного Командування, керуючого Західним і Південно-західним фронтами влітку 1920 р. були відомі завчасно Головному Командуючому Польського Війська Ю. Пілсудському, Штабу Воєначальника і Генштабу Польського Війська. Розкодовані радіотелеграми російських головних командувачів, керуючих військами, а також В. Леніна і Л. Троцького уможливили польській стороні приймати відповідні рішення на стратегічному, оперативному чи оперативно-тактичному рівні. Так було також стосовно дій Південно-західного фронту Олександра Єгорова.

I Кінна Армія Семена Будьоного, яка з'явилася на військовому фронті з Польщею на Україні в червні 1920 р., була постійно моніторована польською радіорозвідкою з моменту, коли перехоплено першу телеграму про перенаправлення її з Криму на захід¹⁶. В польській історіографії з теми I Кінної Армії є кілька наукових робіт. Стосуються вони боротьби з I Кінною Армією на Україні і в пізнішій fazі війни.¹⁷ На особливу увагу заслуговують найновіші розробки Олександра Смолінського, підперті багатою джерельною базою.¹⁸ Автор провів ретельні дослідження в російських і польських архівах. Дістався до російських документів, які до того не були використані польськи-

ми істориками з приводу браку доступу до них. Це сотні організаційних рапортів, рапортів про численість і втрати, а також про матеріальні потреби з'дань і частин І Кінної Армії у період з червня до кінця війни з Польщею в 1920 р. Піддані об'єктивній критиці російські джерела і документи польських архівів, збагачені значною базою історичної літератури, становлять велику наукову вартість згаданої праці, яка не має на сьогодні еквіваленту у всьому доробку російської і польської історіографії. Монографією про І Кінну Армію, О. Смолінський заповнив значну прогалину в історіографії війни 1920 р., та бойових діях в районі Замості, де вирішувалася доля наступу Південно-Західного фронту і перенесення більшовицької революції в Сілезію і далі до Чехії та Австрії.

У СРСР довгі роки поширювався міф про непереможню Армію, сформовану за участю фельдмаршала Семена Будьоного, фельдмаршала Семена Константиновича Тимошенка, фельдмаршала Клиmenta Єфремовича Ворошилова, Йосифа Сталіна, фельдмаршала Олександра Іліча Єгорова, Леоніда Лавровича Клюєва і інших командувачів, учасників громадянської війни і війни з Польщею в 1920 р.¹⁹

Легенда про І Кінну Армію Будьоного була успішно формована апаратом пропаганди радянської держави і Червоної Армії (пізніше Радянської Армії).²⁰ Пропагандистські оцінки домінували також в історичних науках. Такі точки зору і оцінки представлені в багатьох аналізах військової історії, енциклопедіях і словниках.²¹ Історична правда також пробивається з труднощами в російській науці після занепаду СРСР в 1991р.²²

Так само після другої світової війні історичні розробки пропагандистського характеру формували історичну свідомість декількох поколінь поляків вимальовуючи постати Будьоного як героя-командувача легендарної кінноти.²³ Правдивий моральний облік кінармійців і масштабність їх злочинів серед цивільного населення розкриваються в книгах Ісаака Бабеля.²⁴

У попередньому виступі Пан Генерал Людвік Коберський окреслив рамки бойових дій І Кінної Армії і загальний оперативний контекст в період її наступу від червня до кінця другої декади серпня 1920 р., зокрема, дій на підступах Львова. Відзначив також розходження, які з'явилися між командуванням і Революційною Військовою Радою Південно-Західного фронту та Головнокомандуванням Червоної Армії і Західного фронту. Структуру командування Червоної Армії вказує – додаток № 1. Не дивлячись на це, я зобов'язаний зупинитися на останній згаданій проблемі, оскільки вона стосується Замойської битви.²⁵

Аналіз доступних зараз російських документів, перехоплених у 1920 р., польською радіорозвідкою і опублікованих в СРСР на хвилі відлиги після 1953 р.²⁶, а також історично-військових опрацювання, дозволяють зробити висновок, що командування Південно-Західного фронту вrozріз плану війни з Польщею, прийнятому в травні 1920 р., самовільно спочатку змінило напрямок наступу фронту і його головної ударної сили І Кінної Армії з грубешівсько-лубельського на Львів.

Видані Главкомом рішення в числі 22-23 липня 1920 р. свідчать, що він схвалював тоді наступи обох фронтів на чітко розмежаних двох стратегічних напрямках. Південно-західний напрямок фактично був визнаний як рівносильний західному, званий походом фронту Михайла Тухачевського у напрямку Вісли.²⁷ Це рішення призвело до битви під Бродами, а також важких боїв на підступах до Львова, зокрема, під Задвір'ям, що було темою виступу ген. Л. Коберського.

Запевнені Єгоровим і Сталіним, В. Ленін і Л. Троцький очікували захоплення Львова. Тухачевський із Західним фронтом досяг 1 серпня Буга і одним ударом здобув фортецю в Бресті, покинуту в паніці частинами 21 Гірської Дивізії. Згідно військового плану він мав в цій ситуації отримати під своє командування XII Армію і I Кінну Армію. Стравожений Тухачевським С. Каменєв вже 1 серпня 1920 р. видав директиву про направлення дивізії Будьоного в західному напрямку²⁸, однак війська брали участь в битві під Бродами.

Директива Каменєва свідчить, що він старався відновити реалізацію плану війни з Польщею, розробленого Польовим Штабом Червоної Армії під керівництвом генерала Павла Лебедєва²⁹. Ситуація з військової точки зору вимагала однорідного, централізованого командування. Тухачевський розуміючи це щораз більше почав намагатися передання йому в розпорядження обіцянних армій з Південно-Західного фронту. Мав намір спрямувати її на ліве крило, щоб зміцнити „розтягнену як струна Мозирську групу”, а тим самим забезпечити фронт перед ударом з півдня. З його очікуваннями збігалися рішення ЦК РКП(б). 2 серпня 1920 р. В. Ленін проінформував Сталіна про розподіл фронтів, а також про завдання організувати новий фронт проти Врангеля. На основі ухвали ЦК РКП(б) з 3 серпня 1920 р. Каменев направив директиву командувачам фронтів, в якій зазначалося: „*В момент зфорсування армією Західного фронту ріки Нарев і захоплення Брестя Литовського прийшов час об'єднати в руках командування Західного фронту керування всіма арміями, які продовжують рухатися далі до ріки Вісла, тобто переходу найближчими днями XII Армії і I Кінної Армії через Південно-Західний фронт в розпорядження Західного фронту*”³⁰.

Приведені факти свідчать також, що В. Ленін почав сприймати позицію С. Каменєва і М. Тухачевського. Дії Єгорова і Сталіна в Москві почали викликати неспокій. Південно-Західний фронт не здобув Львова до 29 липня, як це обіцяли Єгоров і Сталін, і як раніше був зв’язаний на львівському напрямку. У Москві наростала ейфорія успіху і водночас побоювання стосовно прогалини яка утворилася між фронтами. Через це Єгорова покваплено до швидкого взяття Львова, а також передання XII Армії і I Кінної Армії. Прийнявши концепцію Тухачевського, Головний Командувач поділяв його погляд стосовно завдань для Південно-Західного фронту. Обидва розуміли, що армії Єгорова повинні повернутися на північ (Лублін-Грубешів) і заповнити прогалину між фронтами, в якій поляки могли реорганізувати і перегруповувати свої головні сили.

Слід визнати, що однаковою мірою як Каменев, так і Тухачевський правильно

оцінювали роль і завдання для південного крила російського фронту в майбутній вирішальній операції. Тому, коли з'явилося рішення про наступ з півночі Тухачевський зажадав і розраховував, що XII Армія і I Кінна Армія перейдуть під його командування. 8 серпня він видав наказ, що визначав завдання для обох армій. Наступ планувалося почати 14 серпня. Підписуючи приказ, поставив чергові питання щодо об'єднання всіх армій, що борються на польському фронті під його командуванням. З цією метою поставив завдання, щоб штаб Єгорова створив для нього зв'язковий вузол, який давав би можливість безпосереднього командування XII Армією і I Кінною Армією (XIV Армію брали під увагу пізніше). У телеграмі до Єгорова він писав: „Це є абсолютно необхідним, оскільки ситуація вимагає термінового об'єднання армій, а у нас немає засобів для швидкого встановлення з ними всебічного зв'язку”.³¹ Цьому спротивилося командування Південно-Західного фронту.

Направлення XII Армії і I Кінній Армії через Буг на Грубешів-Замостя-Краснистав-Люблін-Пулави з точки зору стратегії ведення Польщею війни, було доцільне. Прорушення також у напрямку Вісли 120-150 км на південь від Варшави великої маси кавалерії Будьоного – найбільшого маневрового загону, яким розпорядждалася Червона Армія на польському фронті в 1920 р. змінило би либо ж план польського контранаступу зза Вепра, умови перегрупування військ Центрального і Південного фронтів та хід контранаступу, розпочатого 16 серпня 1920 р. дало велику перемогу польським збройним силам.

Направлення I Кінної Армії у напрямку Вісли мало сенс ще на зломі першої і другої декади серпня, коли вона могла вступити у оперативну взаємодію з арміями Західного фронту і відіграти одну з головних ролей в битві, що точилася на Віслі. Запізніле перегрупування XII Армії і I Кінної Армії в район Замостя і Любліна не було доцільним з точки зору воєнного мистецтва і потреб війни на тому етапі.

М. Тухачевський боровся за скерування цих армій під своє командування аж до 27 серпня. Вже цього дня після значного кваплення Будьоний зпромігся здійснити переправу I Кінної Армії через Буг під Криловим і вирушив на Замостя-Краснистав. Згідно наказу командувача Західного фронту з ним повинна була тісно взаємодіяти XII Армія.³² 15 серпня 1920 р. наказ № 0361 М. Тухачевського засвідчував, що він усвідомлював запізнення сил Будьоного на битву на Віслі. Зазнавчив у ньому, таке: „минув момент найбільш значної потреби її присутності на північному фронті, але важливим є кожен день”.

У згаданий період польська сторона приступила згідно з наказом ГКПВ (Головний Командувач Польського Війська) № 8358/ІІІ від 6.VIII.1920 р.³³, а також № 1000 від 9.VIII.1920 р.³⁴, до перегруповування фронтів, зосередження у складі Центрального фронту генерала Едварда Сьміглого-Ридза маневrenoї групи за рубіжом ріки Вепр, укріплення і підготовки оборони варшавсько-зежинського району, перегрупування 5-ї Армії генерала Владислава Сікорського за рубіж ріки Вкри. Розпочатий згідно із згаданим наказом польський контранаступ 16 серпня на річці Вепр, яким особисто

командував Головний Воєначальник Ю. Пілсудський призвела до розбиття армій Західного фронту, які знаходилися між Бугом і Віслою, відкинення і розгром російських армій, які атакували рубіж Вісли на північ від Варшави, врешті витіснення їх за лінію Буга, Ніомана і кордону Східної Пруссії³⁵. Коли польська сторона віднесла велику перемогу на Віслі, розбита армія Тухачевського відступила в паніці назад на схід, а Будьоний з кіннотою просувався далі на Львів і вів бої на підступах міста. Єгоров і Сталін залишили (не без участі в цьому Леніна, Троцького і Каменєва), Тухачевського напризволяще, без забезпечення флангу³⁶. Фельдмаршал Ю. Пілсудський максимально використав цю ситуацію завдяки радіорозвідці. Добре знав розходження, яке існувало в головних органах командування Червоної Армії і орієнтувався, що армія Будьоного не може і не візьме участі у варшавській битві.

17 серпня 1920 р. М. Тухачевський видав наказ № 0406/оп., у якому були сформовані завдання для XII Армії і I Армії. XII Армія повинна була „...головними силами продовжувати рішучу атаку в напрямку Хельм-Любартів, натомість кінна армія в подальшій перспективі повинна була наступати на тил ударної групи супротивника”³⁷.

Розкодована польською розвідкою директиви потрапила негайно в Генеральний Штаб Польського Війська і сприяла початку подальших підготовок до битви з Будьоним. Перші розпорядження у цій справі видав Головний Воєначальник ПВ вже уночі з 19 на 20 серпня. Йшло про перегрупування сил і формування нової 3-ї Армії. План операції розбиття I Кінної Армії був обговорений Головним Воєначальником Ю. Пілсудським і Начальником Генерального Штабу Польського Війська генералом Тадеушом Розвадовським³⁸ під час наради в Седльцях 21 серпня. Також тоді прийнято рішення подальшого наступу на частини Західного фронту Тухачевського.

Накази ГКПВ, видані у період від 21 до 27 серпня 1920 р., засвідчують, що польська сторона готувалася до битви з I Кінною Армією у районі Замості за детальним планом, зважаючи на задум супротивника і його бойові можливості, а також сили, якими сама могла тоді розпоряджатися.

23 серпня 1920 р. в оперативному повідомленні ГКПВ № 9089/ІІІ зазначено, що „З метою захисту лівого крила південного фронту, а також у взаємодії з 3-ю армією, проти Будьоного була утворена група генерала Галлера в складі: 13 піхотних дивізій (без одного полку, тимчасово затриманого в резерві ком. фронту), 1 кінної дивізії (6-ї і 7-ї бриг.), 38-го піхотного полку, а також батальйону пор. Мачка”.³⁹ Ці частини були ще розташовані на схід від рубіжу Буга і брали участь в боях з загонами I Кінної Армії. Ген. Станіслав Галлер був фронтовим командиром з великим бойовим досвідом.⁴⁰

13-а ДП складалася з 25-ї і 26-ї Бригади Піхоти. Її бойову силу визначали полки, що вели свій родовід від Блакитної Армії генерала Юзефа Галлера, яка в квітні і травні 1919 р. прибула з Франції до Польщі. Це були: 43, 44, 45 і 50-й Полк Кресових Стрільців, а також 13-й Кресовий Полк Артилерії Польової.⁴¹

До складу Групи генерала Галлера входила 1-а Дивізія Кавалерії полк. Юліана Кар-

ля Руммеля.⁴² Це було кавалерійське з'єднання, яке мало особливий досвід в боях з І Кінною Армією на Подолі та Волині.

Склад 1 Кінної Дивізії:

командувач	– полк. Юліан Карль Руммель
начальник штабу	– полк. Александр Прагловський

6 Кінна Бригада:

командувач	– полк. Константи Плісовський ⁴³
начальник штабу	– пор. Януш Іліньський
1 Полк Креховецьких Уланів	– командувач полк. Сергіуш Захорський
12 Полк Подільських Уланів	– командувач ртм. Тадеуш Коморовський
14 Полк Язловецьких Уланів	– командувач капітан Михаїл Беліна-Пражмовський

7 Кінна Бригада:

командувач	– полк. Генрік Бжезовський ⁴⁴
начальник штабу	– ртм. Корнель Кшечуновіч
2 Полк Рокітанських Кавалеристів	– командувач м-р Рудольф Рупп
8 Полк Уланів князя Ю. Понятовського	– командувач ртм. Корнель Кшечуновіч
9 Полк Малопольських Уланів	– командувач м-р Стефан Дембіньський

Кінні полки підтримували вогнем дивізіони і батареї:

6 Дивізіон Кінної Артилерії ім. Генерала Романа Солтика;

3 Любельський Дивізіон Кінної Артилерії ім. полк. Володимира Потоцького (две батареї);

2 батарея 4 Дивізіону Кінної Артилерії.

Підготовкою до Замойської битви керував командувач Південного фронту генерал Роберт Ламезан де Салінс⁴⁵, який 23 серпня 1920 р. замінив на цій посаді генерала Вацлава Івашкевича-Рудошанського⁴⁶, разом з командувачем 3-ї Армії – спочатку генералом Зигмунтом Зелінським,⁴⁷ а від 28 серпня генералом Владиславом Сікорським⁴⁸.

I Кінна Армія, яка 27 серпня 1920 р. за наказом М. Тухачевського перешла Буг, була як і раніше найбільшою оперативно-маневреним о'б'єднанням російської армії на Західному фронті.

Її бойову силу складали чотири дивізії кавалерії (4, 6, 11 і 14-а) а також Бригада Кавалерії Спеціального Призначення, чотири бронепоїзди і один броньований, три підрозділи броньованих автомобілей, три авіачастини, три дивізії стрільців (24, 25 і 47-а). У бойовому ешелоні розпоряджалася лише нечисленними літаками і автоброньовиками. Більшість устаткування знаходилися в ремонті або бракували в його обслуговуванні професійного персоналу, що значно послаблювало бойові можливості

армії, особливо в сфері розвідки, захисту і авіаційної підтримки. Дивізії були шести-полкові, а два полки складали бригаду. Полк складався з п'яти ескадронів кавалерії і ескадрона кулеметів на тачанках. Організаційна структура армії і її з'єднань зазначена в додатку № 2.

13 серпня 1920 р. Відділ II ГКПВ оцінював сили I Кінної Армії на 8500 багнетів і шабель, а XII Армії на 7600 багнетів і шабель.⁴⁹ Найновіші дослідження вказують, що незадовго до Битви під Замостям, точніше 25 серпня 1920 р. в бойових частинах чотирьох дивізій кавалерії, а також в Польовому Штабі вона нарахувала 1352 командного складу(„Комсоставу”), а також 1554 багнетів і 11581 шабель, разом біля 14487 людей і 16952 коней. На озброєні знаходилось тоді 51 гармат і 302 кулемети.

В середині серпня 1920 р. нестачало приблизно 4000 кавалеристів разом з кіньми, серед них 15 командувачів полків кавалерії, 50 командирів ескадронів і 200 командирів взводів. Крім того замовлено 6000 коней і 2000 артилеристів, серед яких двох командирів дивізіонів кінної артилерії, п'ять командирів батарей, 15 командирів взводів і аж 50 командирів розрахунків. Серйозну нестачу відчували також призначенні Будьоному стрілецькі сили, які належало поповнити шістьма командувачами полків і шістьма „командирами” батальйонів, а також 26 командирами рот і 64 командирами взводів, а також 200 людьми, навченими в обслуговуванні важких кулеметів. У обидвох підпорядкованих Будьоному 45-ї і 47-ї Дивізіях Стрільців бракувало 200 людей „Комсоставу” і 60 командирів для частин артилерії, а також біля 12000 „багнетів” і 840 „шабель”, 900 канонірів і біля 1000 коней. Браки виступали в частинах забезпечення, транспорту, зв'язку і авіації. Зокрема дошкільними були втрати в командному складі кавалерійських частин.⁵⁰

Автор монографії I Кінної Армії А. Смолінський пише з цього приводу: „...Вже в першій декаді серпня виявилося, що армія Будьоного зазнала значних втрат серед командного складу („Комсоставу”) – головним чином в 4-й і 14-ї Дивізії Кавалерії, де полягло шість „комбригів” і дванадцять „комполків”. З її рядів „вибули” найкращі люди” і посади командирів часто займали люди, які не мали відповідної професійної підготовки, керівних і військових здібностей, а також необхідного досвіду та практики. Значно меншими були натомість втрати серед командного складу 6-ї і 11-ї Дивізії Кавалерії. Однак, в цій останній вартисті кадрів була така низька, що належало в принципі піддати її цілковитій зміні на нових людей, відповідно підготовлених до цього. Подібно було з „красноармійцями”, яких з рядів, на думку Будьоного, вибивали головним чином хвороби. В результаті до шпиталю відходили наймужніші та найдовідсвідченіші кавалеристи, більшість з яких брала участь в боях на багатьох фронтах першої світової війни, а також участь в російській громадянській війні. Їх нестача, на думку командувача, значно послаблювала боєздатність I Кінної Армії”.⁵¹

Як вже згадано раніше, ключове рішення щодо розгрому I Кінної Армії польська сторона прийняла на початку третьої декади серпня 1920 р. перш ніж кінниця Будьоного наблизилася до території майбутніх воєнних дій в районі Замості.

Вже 21.VIII. 1920 р. командування 3-ї Армії видало Операційний наказ № 116, який засвідчує, що генерал З. Зелінські мав ширше бачення відносно задуму Головного Командування Польського Війська. Факт підпорядкування 3-ї Армії на час операції Головному Воєначальникові підтверджує рангу яку надавав їй Фельдмаршал Ю. Пілсудський. Подібно зробив, коли розпочинав контрнаступ зза Вепра 16 серпня 1920 р.

Згідно з наказом завданням 3-ї Армії, яка була підпорядкована Головному Воєначальникові ПВ був: „*захист лінії Буга на сході і захист Лубельщини на півдні, а також підготовка до наступу на кінну армію Будьоного з метою полегшення ситуації в Малопольщі*”.

У пункті IV. „*ВИКОНАННЯ*” командувач 3-ї Армії визначив такі завдання для підпорядкованих йому з’єднань:

а) Добровольча козацька бригада вивантажується в Замості і зосереджується в районі Шчебрешин-Звіринець. Завдання бригади – захист правого крила армії і захист напрямку Томашів-Шчебрешин-Краснік і Томашів-Білгорай-Янів. Бригада підлягає безпосередньо командуванню армії.

б) 2 див. піх. Лег. у складі: без 3 батальйонів, зачислених в резерв армії і важкої артилерії. Бригада донських козаків, 6 див. укр. зосереджують головні сили в Красноставі, утримуючи на лінії Ухане - Грабовець-Замостя передові частини. Замостя як підкреплений вузол займе 6 див. укр. До виконання цього згруповання приступити ще уночі з 21 на 22 і виконати його як найшвидше – найпізніше до вечора 23. VIII. Завданням 2 див. піх. Лег. є стримання передовими частинами наявний авангард і слабкі сили противника, попереджуючи його атаку» - додаток № 3.

Чергові важливі рішення ГКПВ прийнято двома днями пізніше. 23 серпня 1920 р. ГКПВ видало „Оперативну інструкцію” № 9087/ІІІ. У пункті „Центральний Фронт” – 3 визначено завдання для 3-ї Армії генерала З. Зілінського, які стосувалися битви з кіннотою Будьоного. В ньому зазначено: „*3-я армія у складі: 2-а ДПЛег., 7-а ДП, групи ген. Балаховіча, штатна група, донські козаки і кубанці, а також підтримки з Північного Фронту прикриваються на лінії Бугу і атакують з півночі XII армію і 1 кінну армію*”, повне формулювання наказу - додаток № 4. Належить чітко підкреслити, що згадані з’єднання входили до складу Північного фронту. У наступному пункті „*Південний фронт*” виступають у складі військ, які мали, зокрема „*продуктовино взаємодіяти з 3-ю армією у боротьбі з Будьоним і XII армією*”. 13 див. піх. і кінна дивізія полк. Руммля. Такий розподіл сил серед командування двох польських фронтів в одній операції суперечив логічним принципам цілісного командування і загрожував браком оперативної координації. Зауважило це ГКПВ. Чергові рішення свідчать, що вирішено створити фактично нову 3-у Армію, командування якою доручено генералові Владиславу Сікорському, командувачеві 5-ї Армії в битві на Вкрі під час варшавської операції. Значно детальніше завдання для 3-ї Армії та її організаційний склад визначило Головнокомандування Польського Війська в Наказі про перегрупування

№ 9312/ІІІ від. 27. VIII. 1920 р. в пункті III: „3-я армія під командуванням генерала Сікорського, начальник штабу п-плк. Бортновскі, місце перебування Люблін. Генерал Сікорський очолює командування і формує штаб якнайшвидше для виконання наказу Головноком. № 9282/ІІІ.

Склад: 2-а див. Лег., 7-а див. піх., 10-а див. піх., (яка зараз у транспорті), група ген. Балаховіча, групи поетапна і Командування Генерального Округу. Козаки, крім того 9-а див. піх., 18-а див. піх. і кінна див. полк. Дрешера, яка призначена на транспорт наказом Головноком. № 9282/ІІІ.

Головноком. відразу відзначив, що 9-а див. піх. після виконання завдання перейде до 4-ї Армії на польський відрізок, оскільки добре з ним ознайомлена, 18-а див. піх. I кінна див. полк. Дрешера також після виконаного завдання перейдуть як резерв в розпорядження Головнокомандуючого.

Завданням 3-ї Армії було, виключно захищаючись на Бузі при Владаві, нанести удар з півночі на частини I кінної і XII більшовицької армій. Для досягнення цілковитого успіху дій і наскільки є можливість оточити більшовиків підпорядковується тимчасово командуванню 3-ї Армії групи генерала Галлера з Південного фронту в її тогочасному існуючому складі: 13-а див. піх. і 1-а кінна див. полк. Руммля” – додаток № 5. Згаданий наказ підтверджує з якою залізною опретивною послідовністю ГКПВ і ГШПВ будували маневр проти I Кінної Армії.

Підпорядкованість ген. В. Сікорському Опергрупи ген. С. Галлера на час операції спрямованої проти I Кінної Армії було логічним розрахунком ГКПВ. Битву проводив командувач, який цілковито розпоряджався всіма силами, володів оперативною ситуацією, міг точно планувати і керувати всією операцією. Для місцеперебування штабу 3-ї Армії був призначений Люблін. Зі штабом ГК ПВ Люблін володів зв’язком «Hughes». Станції «Hughes» для зв’язку з генералом Сікорським мала 7-а ДП в Хельмі, 2-а Див. Піх. Лег. у Красномуставі, а телеграфічним і телефонним зв’язком володіло Замостя. Зв’язок телеграфічних і телефонних ліній Любліна з Краснимставом, Замостям, Білгораем і Рейовцем налагоджувала важка телеграфічна рота № III.⁵²

У виданій 27 серпня 1920 р. Постанові № 5205/ІІІ Командування Північного фронту ген. Ю. Галлер порекомендував генералу Сікорському якнайшвидше сформувати „з штабів 3-ї і 5-ї армій новий штаб 3-ї армії”. Начальником штабу лишився п-полк. штабу ген. Владислав Бортновскі. Командування 3-ї Армії ген. Сікорський повинен був обійтися „якнайшвидше”.⁵³ Тому вже 28 серпня генерал Сікорський видав солдатам 5-ї Армії прощальний наказ і виїхав до Любліна.⁵⁴

ГКПВ, а також командування Північного фронту особливої ваги надавало Замості, яке мало становити основу операції проти I Кінної Армії.

Замостя було побудоване в XVI ст. Канцлером і Великим Коронним Гетьманом Яном Замойським як palazzo in fortezza. Спроектував його венеціанський архітектор Бернард Морандо. План міста-фортеці сформовано на основі іррегулярного прямокутника з довжиною 600 та ширинорою 400 м. Місто оточили побудовані на початку

XVII ст. потужні бастіонні фортифікації, болотиста долина ріки Лабунькі і Топорниці. Будівництво фортифікації закінчено в 1618 році. Оборонні стіни, забезпечені фортечною артилерією і хороброю командою вистояли в 1648 р. облогу козацької армії Богдана Хмельницького і в 1656 р. шведів. Сам король Карл Густав мусив відступити від Замості під гуркіт гармат захисників.

Замостя в 1809 р. здобули війська Князя Юзефа Понятовського. Стіни фортеці укріплені після 1815 р., коли Замостя опинився під російським загарбником. Побудовано заново дві брами: Люблінську (північну) і Львівську (південну). Навколо фортеці висипано земляні вали і збудовано потужні внутрішні вали для гармат. У роках 1825-1831 р. побудованою була гарматня у вигляді кола діаметром 54 м. звана ротондою. З'єднано її оборонним переходом з валами оброннимі.⁵⁵ В першу війну фортеця становила сильний гарнізон царської армії. У 1920 році вали, оборонні стіни фортеці, цитадель як і раніше спроможні були захиstitи, і навіть могли відбивати атаки частин, позбавлених польової артилерії. Володіючи командою, оснащеною гарматами і важкими кулеметами практично не могли бути захоплені кінними загонами. Розміщена в центрі міста ратуша увінчана 52-метровою баштою давала можливість оглядати околицю фортеці і організувати досконале керувння вогнем артилерії, спостерігаючи за діями ворога на віддалі декількох кілометрів. Фортеця замойська вимагала ущільнення лінії валів новими польовими фортифікаціями, траншеями і засіками. У серпні 1920 р. Замостя нездовго до битви з I Кінною Армією було головним комунікаційним і зосереджуючим вузлом війська, яке Головнокомандування ПВ поспішно скерувувало з Північного фронту в розпорядження командувача 3-ї Армії. На залізничні лінії поблизу Замості спрямовано додатково три бронепоїзди як мобільні збройні ресурси для підтримки команди міста і частин, що знаходились на підступах. Як виявилося старі укріплення Замості в 1920 р. були використані в боротьбі з російською кіннотою в дуже вузьких межах. З міських фортифікацій найбільше значення мала гарматниця (ротонда), а також цитадель, яку передбачено як останній пункт захисту. Корпус оборонних позицій складала висунута польова лінія, яка пробігала від Замості через Нову Осаду і Любельське, де поспішно збудовано стрілецькі окопи, засіки, підготовлено місця для важких кулеметів і польових гармат.

У підготовці оборонних позицій брали участь сапери з технічного куреня 6 Дивізії Стрільців УНР. З доданого Е. Вішком фрагмента спогадів офіцера куреня М. Битинського відомо, що ця частина від 25 до 28 серпня збудувала „міцну лінію засіків довжиною 18 км, в деяких місцях навіть 3-4 ряди, а за ними побудовано ланцюг міцних гнізд опору із зручно розміщеними валами”.⁵⁶ Під командою українських саперів працювало щодня біля 3,5 тисячі жителів Замості і з приміських селищ.

6-а Дивізія Стрільців полк. М. Безручко⁵⁷, яка взяла активну участь в захисті Замості входила до складу Центрального фронту. Організаційний склад фронту вказано в додатку № 6. В кінці липня перебувала в Ковелі, де по вилученню з фронту від-

новлювала втрати. На початку серпня була перебазована в Шчебрешин під Хельмом. Вже 13 серпня атакувала передові російські частини під Чернівом і Поболовіцями. Три дні пізніше знаходилася в Красномуставі, а два дні пізніше дійшла до Замості до місця 10-ї Дивізії Піхоти генерала Люціана Желіговського. Згаданий загін, направлений до Замості після боротьби в передмісті Варшави, знаходився ще в транспорті.⁵⁸ Від 26 серпня 10-а ДП була перевезена з Модліна і Цеханова до Замості, Ізбіци і Вербковець.

Вже в Оперативному повідомленні ГКПВ № 9054/III від. 22 VIII 1920 р. подано, що „3-а армія: 6-а див. укр. утримує як і раніше район Замості”,⁵⁹ що вказує на те, що дивізія полк. Безручко мусила знаходитися на підступах Замості. У жодному однак знаному оперативному документі ГКПВ і 3-ї Армії цього періоду до сьогодні не відомий стан дивізії, якими частинами фактично розпоряджалася. Інші сили УНР бились на південному фланзі фронту.⁶⁰

У дільниці Замостя знаходилася, також Бригада Козаків есаула Олександра Яковleva.⁶¹ Обидва згадані загони в різній мірі були вписані в історію захисту Замості і боротьбу з I Кінною Армією в кінці серпня 1920 р.

Бригада Яковleva була віддана під команду командування 3-ї Армії. Склад армії – додаток № 7а. З Красніка, де вона формувалася її направлено через Томашів Любельський в Замостя. Швидкий темп I Кінної Армії у напрямі на Тишівці призвів до того, що Кінну Бригаду Козаків Яковleva, не без опору, кинуто в боротьбу.

У захисті Замосція прийняла активну участь лише частина сил 6-ї Дивізії Стрільців УНР, підпорядкованих доти командувачеві Центрального фронту – додаток № 9. На цю тему існує суперечлива інформація і оцінка в польській та українській історіографії. Аналіз оперативних документів ГКПВ і 3-ї Армії дозволяє припустити, що рішення з наведенням 6-ї ДС була прийнято біля 18-19 серпня, тобто ще перед наступом Будьоного в районі Замості і рішеннями ГКПВ, стосовних розгрому I Кінної Армії. 19 серпня командування 3-ї Армії направило підпорядкованим військам Оперативний наказ № 115. На особливу увагу заслуговує фрагмент наказу: „IV. Моїм наміром (командувача 3-ї Армії) є енергійний наступ на Грубешів, відкидення звідти ворога, після чого згруповатися із занятим правим крилом на загальній лінії Буг-річка Удал-Уханє-Грабовець-Замостя.

V. З цією метою:

- a) 6-а див. українська виступить уночі з 18 на 19 до Замості, де невідкладно приступить до підготовки захисту Замості як пункту опору. Штатні і технічні частини (у копії наказу обидва вирази були підкреслені), що тимчасово розташовуються в Замості, слід собі підпорядкувати. Після прибуття до Замостя 6-а див. укр. переходить під командування 2-ї див. піх. Лег.
- b) 2-а див. піх. Лег. робить висадку під прикриттям інтенсивного патрулювання і концентрується в районі Красністав-Рейовець, після чого 19 числа ц.м. увечери, незалежно чи прибуде ціла дивізія, проведе швидку акцію через Войславіці на

Грубешів із завданням розбити ворога в цьому районі і вивгнати його із Грубешова. Північну колону належить так спрямувати, щоб вона могла взаємодіяти з акцією 7-ї див. піх. у районі Селець-Дубенка. Бажаним є взяття Грубешова ще 20 числа ц.м. Після виконання цієї акції 2-а див. Лег. згрупуються головними силами на лінії Дришчув-Уганє-Грабовець-Замостя, утримуючи на підступах сильні військові частини, маневруючи із завданням недопуску висадки ворога на західному березі Буга.

2-ий див. піх. Лег. підпорядковую:

*б-у див. укр. у Замості,
бригаду донських козаків в районі Грабівця
батальйон гірський у Грабовці,
етапні частини, що стоять в зоні її дії.*

Зона дії 2-ї див. піх. Лег. обмежена:

*з півдня – південним рубежем армії,
з півночі – лінією Дубенка-Селець включно, Рейовець – виключаючи.*

Бригаду донських козаків слід використати для захисту правого крила дивізії. З етапних частин організувати команду Шчебрешина і Білгорая. У резерві армії залишити: 2 батальйони і 2 важкі батареї у Рейовці, один батальйон і 2 важкі батареї в Любліні.

*Командування 2 див. піх. Лег. – Красностав*⁶².

Скерування 6-ї ДС (стрільців) до Замості цього дня підтверджує також Оперативне повідомлення ГКПВ № 8886/ІІІ від 19.VIII.1920 р. У обговоренні розташування військ і оперативної ситуації в зоні дій 3-ї Армії зазанчено: „...18 числа ц.м. Тишівці захопив сильний загін кавалерії неприятеля. Виявлено передові частини ворога на лінії Богутиче-Трешчани-Дрогічини (захід і північний захід від Грубешова). III етапний любельський батальйон утримується в районі Комарова на шосе Замостя-Тишівці, маючи слабкий контакт з ворожими патрулями. З групи з етапних батальйонів, які з Замості вишили у напрямі на Грубешів, рапортів брак, як також з донської бригади, взаємодіючої з району Грабовця. Зосередження 2-ї див. Лег. у районі Красностав-Рейовці проводиться нормально. До Красноставу прибули 4 батальйони і 4 батареї цієї дивізії. Для забезпечення і підкріplення правого крила армії була скерована з Красноставу до Замості 6-а див. укр.”⁶³

У польських архівах не збереглася хроніка 6-ї ДС полк. Безручко. Сперті на цю хроніку фрагментарні опрацювання про дії згаданої дивізії, що знаходяться у львівському архіві, використав Е. Вішка в приведеній раніше роботі, яка завдяки цьому стала одним з найбільш достовірних джерел в сучасній історіографії. Ось її фрагмент, що вказує на момент прибуття дивізії до Замості: „...3 приводу запізнення приїзду до

Замості 10-ї дивізії (польської), відразу отримала наказ переходу до Замості і невідкладного приступіння до його укріплення. 19. VIII. Дивізія наша прибула до Замості, де підпорядкувавши собі перебуваючі вже там польські етапні батальйони і технічні роти, почала зміцнювати місто – записав учасник цих подій пор. А. Домарацький, начальник оперативного відділу штабу 6-ї Стрілецької Дивізії. У його роботі „Захист Замості” ми знаходимо також речення, що досконало ілюструють відповідне розуміння ролі цього захисту: Замостя мало залишитися пунктом опору, який повинен був принести розгром Будьонного і успішне закінчення варшавської операції”.⁶⁴ Цитовані Е. Вішкою слова пор. А. Домарацького співпадають з датою прибуття 6-ї СД до Замості, з оперативними документами ГКПВ і 3-ї Армії.⁶⁵

6-у СД УНР наспіх скеровано на захист Замості, оскільки з міста вийшла до Тишівця Бригада Яковлєва і три етапні батальйони. 6-а СД була єдиним українським бойовим з'єднанням, що боролося в цій фазі війни в центрі польського фронту. Інші сили Діючої Армії УНР під командуванням генерала Миколи Омельяновича-Павленка⁶⁶ знаходилися на південному флангу і були підпорядковані командувачу Південного фронту. (Організаційна структура цього фронту вказана в додатку № 8).

Уряд УНР і його установи евакуювалися в район Тарнов-Жешув. Як вже раніше згадувалося, немає інформації в оперативних документах про фактичний бойовий склад 6-ї Дивізії Стрільців УНР. У наукових розробках історики вказують, що дивізія лише так називалася, але її стан не перевищував боєздатності полку. Т. Ольшанські вважає, що в кінці серпня дивізія не могла мати більше як 1500-1300 багнетів. На переконання згаданого історика „команда Замості складала на 27 серпня біля тисячі людей, без артилерії, а може і кулеметів. Були це два етапні батальйони і один караульний, а також союзницькі загони – Козаки Терзки, білогвардійці генерала Бредова, а також штабна рота 6 ДУкр., яка налічувала нібито 400 людей і 6 гармат. Були це дуже слабкі сили, щоб захистити Замостя перед атакою, тим більш, що польські частини не представляли більшої бойової вартості. Якийсь шанс був би, якби дійсно – як-от описує автор Диво на Віслі – обкопатися на старих валах, спаливши раніше півміста. Ситуацію перемінив приїзд наступного дня 31-го стрілецького полку у силі 2320 людей, а також 3 батарей 10-го полку польової артилерії. Команда Замості стала серйозною силою тим більше, що присутність випробуваних „каньовчиків” мала позитивно вплинути на моральний стан решти команди. Зараз місто могло успішно боронитися – 3000 людей на приготованих оборонних позиціях може боронитися перед вдвічі сильнішим ворогом. Полк. Марко Безручко мав бути призначений на командувача згаданої вище групи військ, формованої в районі Вербковіце-Маліце, до складу якої повинен був увійти 30-й полк стрілецьків каніловських і 6-а українська дивізія. Проте 28 серпня радянські війська перервали зв’язок між Замостям і Міончином, де була розташована більшість сил 6-ї ДУкр., а полк. Безручко залишився в Замості тільки зі штабовою ротою. Можна сумніватися, чи дійсно налічувала вона, як пише Гжимала-Седлецький, аж 400 людей, а згадані тим же автором 2 українські батареї слід

*повкласті між казок – артилерія дивізійна напевно залишалася в дивізії. Тим більше – як пише Скарадзіньські – полк. Безручко повинен був щойно замінити полк. Жмійенку, отже імовірно знайшовся він у Замості в зворотній дорозі в дивізію (з Варшави).*⁶⁷

Інакше сили 6-ї СД УНР в захисті Замості оцінив Е. Вішка, який добрався як один з нечисленних польських істориків (мабуть був навіть першим) до українських архівних джерел. Незважаючи, що це не хроніка 6-ї СД УНР, але опрацьовані вже після війни матеріали, вони також мають вартість історичних документів і вносять багато нового змісту. З вищевказаних поглядів думка Е. Вішка гідна уваги і ширшого представлення. Про підготовку 6-ї СД до захисту Замості згаданий історик пише:⁶⁸

„...Прибули нещодавно до Замості 30-й полк піхоти (10 дивізії) і два українські дивізійної артилерії які вислано на Хучву, щоб прикрили переправи на відрізку Тишовці-Комарів (біля Вербковець), 18-у бригаду п-полк. Воронова (з 6-ї Дивізії Стріл.) до Горишова Руського як резерв цієї групи. Курінь (дивізійон) української кіннici виставив естафети (до моменту проведення телефонної лінії) для зв'язку групи із штабом в Замості. 2-й любельський батальйон лишився під Комаровом і увійшов до міста щойно близько опівночі 28 серпня. Команду Замості складали, таким чином, два польські етапні батальйони (підтягнений 37-й і забраний із Завалова 42-й), а також 6-й (український) технічний курінь (батальйон) і штабна сотня (рота) 6-ї Дивізії Стрільців.

М. Битинські згадує також кінну сотню і одну батарею артилерії цієї дивізії. Разом було біля тисячі людей. У своєму розпорядженні вони мали бронепоїзд „Загончик”, який патрулював відрізок Замостя-Вербківці.

У період перебування в Замості чисельність дивізії М. Безручка була найменшою за весь час її існування – на 23 серпня вона нараховувала майже 2 тисячі солдатів: 253 офіцерів і 1673 рядових. Втрати в оборонних боях були значні – без врахування поповнення в Бердичеві і Києві це 200 осіб.

З аналізу структури дивізії слідує, що технічний курінь, штабні та кавалерійські сотні, разом з обслугою батареї гармат налічували разом 400 осіб, згаданих в Замості через Грималля-Седлецького. Цю кількість, посилаючись на дані Болтуця, не підтримує Т. А. Ольшанські. М. Болтуць називає лише штабову сотню, а працюючого при укріпленні міста технічного куреня, найбільш чисельного українського загону в Замості, не відзначив. Кількість 400 українських солдатів в Замості додатково підтверджив сам Ольшанські. Штат всієї команди міста 27 серпня нараховував, на його думку, тисячу людей. Загальне число солдатів трьох караульних батальйонів М. Болтуць оцінює в 500 людей. Перебування терських Козаків в Замості не підтверджує, ані Болтуць, ані Домарацькі, ані Битинські. Отже, решту (біля 450 осіб), зважаючи на невелику чисельність команди „Загончика” до тисячі, становили українці.

Вечором 28 серпня до Замості дійшла звістка, що Донсько-Кубанська Бригада Яковleva, яка повинна була повільно втягувати Будьоного між два вогні, була напередодні розбито під Тишівцями. 18-а бригада зі своєю артилерією і 30-м пп одержали наказ загнути праве крило, а в разі цілковитого розриву зі штабом, групи повинні були приєд-

натися до 2-ї дивізії легіонів. Це сталося опівночі того ж дня – о цій порі більшовицька кінніця зайніяла Міончин і Лабуні. Отже, більшість української 6-ї дивізії боролася 29-31 серпня в районі Молодятиче-Грабовець, тобто на північ від шосе і залізничної лінії Замостя-Грубешів. У цьому районі Болтуць розмістив (на ситуативному ескізі з 30 і 31.VIII) 30-й полк піхоти. На жаль чималої – оцінюваної приблизно на півтори тисячі людей (обидві бригади піхоти і артилерія) – української групи на тому ескізі немає. Бракує також згадки про неї в його описах подій, хоча згадується про 30 pp, який 31 серпня діяв в районі Гостинне-Вербківці, а також про бої 2-ї дивізії легіонів, що наступала з Грабівця на Міончин і Горишів Руський. Саме тут боролася 18-а бригада п-полк. Воронова і артилерія 6-ї Стрілецької Дивізії, а також повернена з дороги 16-а бригада п-полк. Р. Сушко. В цьому трикутнику між Замостям, Краснимставом і Грубешовом, розмістив ці війська М. Садовський. Їх завданням було, за словами О. Савченка, офіцера артилерії з 18-ї бригади, увесь час непокоїти ворога в його тилу в різних місцях і на різних напрямках, щоб ускладнити йому орієнтацію в місцевості і в ситуації [...]. У заданому нам районі ми пересувалися дуже швидко, а ще скоріше ми змінювали напрямок руху, і неодноразово впродовж 2-3 днів з'являлися то під Краснимставом, то під Грубешовом, скрізь неочікуваними атаками, розсіюючи, навіть, досить сильні ворожі частини в тилу оточеного Замості і цим дезорганізувавши комунікацію ворога і його доставки. Слова, записані Григоріем-Седлецким, почуті від п-пор. Собчака засвідчують, що українські солдати билися біля нас, немовби це був якийсь конкурс показу. Не тримали жодного разу, а їх артилеристи виявилися фахівцями першого класу, коли йде про боротьбу не в Замості, а власне в цьому районі, імовірно 31 серпня під Славенцином (сьогоднішні межі Грубешова) або Грабівцем.

Того ж дня (28 VIII) в Замості, яке було під загрозою, прибули підрозділи 10-ї дивізії (31-й полк піхоти, дві кінні роти, три польові батареї і два бронепоїзди „Месник” і „Смерть”. Команда значно збільшилася [...]. На той час група наша нараховувала 3200 багнетів, 200 шабель, 40 кулеметів, 12 гармат і 3 бронепоїзди – писав Домарацькі. З числа 2320 людей складався 31-й полк стрільців, командуваних капіт. М. Болтуцьом. Болтуць стверджує, що – на основі угоди між ним та М. Безручком власне він видавав накази в Замості, а Безручко лише формально виконував командування, тільки з огляду на титул старшинства і ніби випадково, адже мав бути командувачем групи на Гучві, від якої був відрізаний. Це твердження Болтуця ѹлонайменше сумнівне. Отже, звістка про поразку Яковлева і сфорсування (27.VIII під Лашковим) Гучви дивізією Будьоного, а також про загрозу Міочина, що лежав на трасі Замостя-Вербковці, дійшли до Замості 28 серпня близько 20.00 год. Цього ж дня прибули також до Замості згадані вже підрозділи 10-ї дивізії; сам Болтуць був вже з. 15.00 год. того дня на інструктажі у полк. Безручка. Таким чином, Замостя було максимально забезпеченено в цих умовах, а була ще можливість виїзду до району Вербківців-Міочин зайнятого опівночі. Тим часом Безручко не передав командування захистом міста Болтуцю, на Гучву не виїжджав, лише наказав 18-й бригаді і 30-у pp загорнути крило, а в разі ціл-

ковитого відрізання їх від штабу, групи повинні були приєднатися до другої дивізії легіонів. Цей факт, а також кілька інших тут згаданих, дозволяють стверджити, що Болтуць ставиться до українського союзника з виразною неприхильністю, і його інформація, стосовно участі українців в захисті Замості і битвах навколо міста, по-трібно взяти під сумнів. Доручення М. Безручку керувати захистом Замості, чи – як твердить М. Болтуць – лише польсько-українського згрупування на Гучві є – згідно з Т. А. Ольшинським – доказом, що польське командування цілковито довіряло його умінню командувати і відданість спільній справі. М. Битинські підтверджує це, коли пише, що загальне головнокомандування над українськими і польськими частинами замойської команди належало до штабу 6-ї Січової Стрілецької Дивізії з її командувачем Марком Безручком і начальником штабу дивізії полк. Всеволодом Змієнком на чолі, і що довірено Безручку командування з огляду на глибоку довіру до нього та високу боєздатність його дивізії. Болтуць заперечує посередньо і цому. Пише, що 29 серпня в день, коли був ще телефонний з'язок з Любліном (тобто штабом 3-ї армії), ген. Л. Желіговський питав його, чи командування групи не заважає, вселяючи брак недовіри цього останнього до Безручка.⁶⁹

У цьому досить широкому цитованому фрагменті роботи Е. Вішки, особливу увагу привертає представлений перерахунок сил команди Замості, не лише тих частин, які згруповани у межах міста, але і його околицях, висунутого польового рубіжку.

Не підлягає сумніву, що 27 серпня частина 6-ї СД УНР, так зв. 16-а Бригада Піхоти п-полк. Р. Сушко була перевезена до Розвадова. У Оперативному повідомленні ГКПВ № 9291 від 27.VIII.1920 р. подано лише коротку інформацію: „перші транспортні ешелони 10-ї див. піх. прибули до Замості. 6-а українська див. в дорозі до Розвадова”.⁷⁰ Решта частин, про які згадував Е. Вішка взяли участь в битві.

Командувачем захисту Замості, з огляду на старшинство, був полк. Марко Безручко, а начальником штабу полк. Генерального Штабу УНР, Всеволод Змієнко. Найближчим соратником полк. Безручка був кап. Микола Болтуць, який так його оцінив: „...Під час інструктажа можна було відчути, що полк. Безручко, як українець, який керує винятково майже польськими військовими частинами, не хоче брати на себе моральної відповідальності за ці частини і через це не хоче нав'язувати свого рішення під час обсаджування оборонного фронту і розміщення резервів, залишаючи свободу дій командиру полку. Завдяки тому встановилася система, яка протривала протягом усієї оборони Замості: командир полку угруповував піхоту а командувач групи затверджував наказом прийнятий бойовий порядок”.⁷¹

27 серпня почали прибувати перші транспортні ешелони 10-ї Дивізії Піхоти генерала Луціана Желіговського.⁷² Був це 30-й Канівський Полк Стрільців м-ра Казимира Яциніка⁷³ і 31-й Каньовский Полк Стрільців кап. Миколи Болтуця⁷⁴, а також дивізіон артилерії з 10-го Каньовського Полку Польової Артилерії п-полк. Фелікса Пекуцького. Частини 10-ї ДП, які командувач 3-ї Армії разом з частиною підрозділів 6-ї Української Дивізії і двома бронепоїздами направив в район Вербковиці-Маліце,

блокували переправи на Гучві. Річку захищала козацька бригада есаула Яковлева, яку 27 серпня атакували в Тишівцях. Частини 10-ї ДП змушені були відступити. Тим самим перервано лінію захисту 3-ї Армії на Гучві. Відступити змушені були 30-й пп і 8-а бригада піхоти з 6-ї Дивізії Стрільців. Полковник Безручко, який повинен був командувати групою військ, діючих у напрямку Замості, був від них відрізаний і мусив залишитися у фортеці. Надвечір 27 серпня загони I Кінної Армії знаходилися в районах: XIV ДК – Модринець-Шидловіце, IV ДК – Черемно-Тишівці, VI ДК – Добружек-Лашчів-Зернікі і XI ДК – Ляскі-Радків-Реплін. Увечері 28 серпня головні частини VI ДК підішли під Замостя. Другого дня, дивізії Будьоного почали обходити Замостя зі сходу. Через місто повинна була перейти VI і XI ДК; що означало „перехід” через місто кінніці засвідчують книжки Ісаака Бабля, військового літописця.

Для захисту команда фортеці Замостя використала форт на дузі річки Лабунькі і польові фортифікації, які оточували місто замкнутим колом. фортифікації обіймали Замостя, Нову Осаду і Любельське. Лінії оборон мали форму вузької „кишки”, що дозволяло вести перестрілку на прогін. Башта ратуші складала досконалий спостережливий пункт і дозволяла вносити корективи у вогонь артилерії. Згідно з кап. М. Болтуцьом, в Замості знаходилися тоді такі військові частини:

- командування 6-ї Української Дивізії з полк. Безручком і штабна ротацієї дивізії,
- 31-й Полк Каньовських Стрільців, що нараховував 1750 багнетів,
- авіарота (300 баг.), технічна рота (150 баг.),
- штабна рота кулеметів (120 баг.),
- дивізіон 10-го ппа (12 гармат), 3 бронепоїзди,
- дивізіон кінних стрільців 10-ї ДП (150 шабель і 2 км),
- 1 ескадрон 214 п.ул. (80 шабель), 3 караульні батальйони (500 баг.).

Після поразки бригади Яковлева під Тишівцями і відступленням її до Щебрешина, на висунутих підступах Замості, не було жодних захисних частин. За найнайбільш загрозливий визнано відрізок між шосе на Завади аж по дорозі до Грубешова включно. Тому обсадив, його 31-й пп⁷⁵, якого командиром був згаданий вже кап. М. Болтуць. Полк отримав завдання обороняти місто до останнього солдата. Був найбільшою бойовою частиною.

29 серпня раненько російська кавалерія почала переміщуватися в район Замостя. Польська артилерія відкрила вогонь. Росіяни зайняли Ярославець, Майдан, Лапігуз і по другій стороні Мокре і Завади. Перерваним був зв'язок з Любліном. Головні патрулі дійшли до собору в Замості і почали його грабувати. Передові загони I Кінної Армії виrushили на Красностав і почали розтягуватися вздовж люблінської дороги. Цього ж дня від півночі і півдня розпочали наступ на крила I Кінної Армії дивізії 3-ї Армії. Цільова атака з крил повинна була відрізати дивізії Будьоного від Гучви. Замостя, що успішно оборонялося, змушувало I Кінну Армію до подальшого переміщення по колі, що спричиняло велику втрату часу. Біля год. 18⁰⁰ перстень облоги зімкнувся на-

вколо міста. Розшифрована радіограма засвідчувала, що Будьоній отримав завдання захопити Замостя і Люблін будь-якою ціною, щоб таким чином допомогти арміям Західного фронту, атакованим польським контраступом із-за Вепра.

30 серпня, уночі команда Замості виконала дві вилазки на Каліновце і Майдан, які викликали велику метушню серед російської кінніці. Перед полуднем біля фортеці перейшли дві кінні колони з артилерією в напрямку Ярославець-Сітанець-Пінськ-Зданів-Завада. На всьому фронті тривав вогняний обстріл з важких кулеметів і гармат. Команда успішно відстоювала доступ до стін. З бою були вилучені бронепоїзди „Месник” і „Сміливий”. Сильний вогонь артилерії тримав коней у шаху. Після полу-дня команда почула наростаючий з півдня гуркіт гармат групи генерала Станіслава Галлера, яка наблизялася з допомогою. У цій ситуації команда фортеці могла розпочати наступальні дії. 30 серпня о 19²⁵ год. командувач 3-ї Армії видав наказ, в якому вказані були завдання для всіх груп. Ген. Галлер повинен був наступати на ліве крило розтягненої I Кінної Армії на відрізку Тишівці-Комарів і відрізати її від мостів і перевправ на Гучві. Ліве крило його групи повинне було з'єднатися з командою Замості. Ген. Луціан Желіговський повинен був вдарити з району Замості на Тишівці-Крилов, а полк. Михайло Роля-Жимерський у напрямку на Вербковиці і відрізати переправи на Гучві. Цей наказ з невідомих причин не дійшов до полк. Безрученка. Не дивлячись на це, командування фортеці самостійно вирішило вночі з 30 на 31 серпня атакувати Лабуні, щоб з'єднатися з 13-ю ДП ген. Галлера. Однак уночі невеликі російські сили атакували позицію третього батальйону з 31-го пп під Яновичами. Здивована оборона відступила до цитаделі, що викликало короткочасну метушню. 31 серпня раненько до Замості почали наближувати частини 13-ї ДП. Після знесення облоги фортеці командувач 31-го пп направив негайно два батальйони в погоню за російською кіннотою. I Кінна Армія, на яку тиснули тепер з трьох сторін, пробувала відступати тією самою дорогою, якою подавалася на Замостя. Внаслідок цього дійшло до кровопролитної кавалерійської битви під Комаровим. Захист Замості в серпні 1920 р. був важливим етапом битви з I Кінною Армією, що розгорнулася на Замойщині. Достойно склав в ній іспит командувач гарнізону Замостя, український полк. Марко Безрученко і підпідрядковані йому польські і українські частини.⁷⁶

Участь полк. М. Безрученка і 6-ї СД УНР під час оборони Замості є великим символом братерства зброй Польщі і України в 1920 році. Українські історики без дослідження джерел і наукової оцінки ходу битви сильно перебільшують значення захисту Замості, піднімаючи її вартість в стратегічний ранг, що фактично не має обґрунтування. Охарактеризував це Т. Ольшанський, який в згаданій вже статті оцінив фахову і пропагандистську вартість декількох розробок українських істориків.⁷⁷ Про ігнорування або применшування значення участі в обороні Замості 6-ї СД УНР писав в своїх публікаціях Е. Вішка. Мав він багато рації пишучи, що мусив посол України в Польщі публічно пригадати владі РП участь Збройних Сил УНР в боях за свободу Польщі. Думку з цього приводу підтверджує такий фрагмент його публіка-

ції: „.... у 1995 році, в 75-у річницю варшавської битви, висловлено подяку французам за те, що їх дипломати вийшли тоді з Варшави, а тільки після інтервенції українського посольства віддаються належні почесті участі України в боях зі спільним ворогом. Це замовчування, недооцінка – не те що істориками, але перш за все політиками і публіцистами – значення українців в цій війні приводить до того, що реагуючи вони на це, надають надмірної ваги захисту Замості і своєї в ній участі. Вклад в захист цього міста є для них символом участі у всій війні, підкресленням, що тоді вони були по тій самій – відповідній – стороні. Це однак не виправдовує багатьох неточностей, і, навіть, помилок в публікаціях деяких українських авторів. Поряд з фактами подають в них неправдиву інформацію про те, що в Замості була в критичний момент вся українська дивізія і яка наче прорвала більшовицький фронт, що нараховувала втрічі більше солдатів, ніж в реальності, що захистила місто сама або за допомогою лише невеликих польських сил; ігнорують хронологію воєнних дій, відносячи захист Замості одночасно або навіть перед битвою під Варшавою і приписують цьому захисту вирішальне значення у зміні перебігу долі війни; локалізують дивізію на місці, в якому ніколи не була; згадують осіб, які в Замості не боролися. Від непрецизійних узагальнень не вбереглися генерали М. Капустяньський і О. Удовиченко, істотні помилки містять історичні розробки: Ст. Івануся, І. Нагаєвського, Н. Полонської-Василенко, Д. Якимовича, І. Фещенка-Чопівського та інших. Також деякі публіцистичні тексти, оперті на ці розробки, не позбавлені помилок. Генерал М. Садовський пише правдиво, що вилазка Будьоного під Замостям була запізнена на два тижні, але переоцінює його сили. Є також українські розробки, яких автори загалом не пишуть на тему захисту Замості”.⁷⁸

У контексті цього належить ствердити, що польські історики присвятили багато уваги історії армії УНР і мають в доробку ряд цінних, наукових опрацювань підтверджених джерельними документами. Багато з них було в цьому опрацюванні згаданих.

Підсумовуючи участь 6-ї СД УНР в захисті Замості професор Т. Ольшанські підкреслив її бойову непохитність, пишучи: „Відкінення міфу про захист Замості, створеного Грималом-Седлецьким, а також фальсифікацій деяких українських авторів дозволяють нам в новий спосіб підійти до питання участі 6-ї ДП Укр. в кампанії 1920 р. Всі джерела підтверджують високу бойову здатність цієї дивізії, а подана через Болтуця інформація про те, що Безручко був командував великим польсько-українським згрупуванням засвідчує, що польське командування мало повну довіру до його здібностей командувача і відданості спільній справі. Здається, позиція Січової Дивізії була краща, ніж інших українських військ, які хоробро билися на південному крилі фронту, відстоюючи Східну Галичину (хоч – супереч деяким авторам – не у львівському напрямку). З представленого матеріалу витікають також конкретні дослідницькі директиви. Замість концентруватися на Замості, належало б вести пошук документів про бої в районі Міончин-Грабовець, а також раніших, згаданих

*тут боях дивізії. Це буде складним після такого довгого часу, однак щось може збереглося. Зокрема важливим було найдення щоденників дій 6-ї ДП Укр. або пояснення долі цього базового документу. Також могли українських солдатів слід би шукати скоріше на кладовищах в районі їх боротьби, ніж в самому Замості?*⁷⁹

Майже після 90 років, коли незабаром в Польщі будемо відзначати наступну, ювілейну річницю перемоги над більшовицькою Росією в 1920 році, ми не можемо недооцінювати або переоцінювати бойові зусилля наших союзників. Потрібно їх участь розглядати в раціональних категоріях що вони могли тоді зробити і що фактично вчинили. Кожна шабля чи багнет, які стояли поруч польського солдата і мужньо його пітримували в кровопролитних змаганнях із жорстоким ворогом є гідне найбільшої почесті і вшанування. Замостя є либо нь епізодом у війні з більшовицькою Росією, але для поляків і українців, для солдатів обох армій суворенних держав складає моральний символ історичного значення, цінності минувшини, з якої повинні черпати сучасники і майбутні покоління поляків і українців. Замостя є символом для обох народів братської боротьби за свій державний суверенітет, символом дороги в Європу, яку в 1920 році польський багнет і козацька шабля пробували прорубати в морі більшовицького розливу.

Гідний підkreслення є факт, що на горду традицію захисту Замості посилаються армії Польського Війська і Збройних Сил України.

У вересні 2000 року в Замості відбулася спільна наукова конференція за участю Міністра Оборони РП Броніслава Коморовського і Віце-міністра Національної Оборони України генерала полк. Віктора Банних, офіцерів обох армій, вчителів і молоді. У Замойському Арсеналі відкрито меморіальну дошку. На цю тему говоритиме в своєму виступі д-р Олександр Гарбач.

Комарів – Тишівці

У початковій фазі битви з I Кінною Армією під Комаровим взяла участь 1-а Кінна Дивізія полк. Юліана Руммля і 13-а Дивізія Піхоти генерала Станіслава Галлера, які створили опергрупу, наступаючу з півдня.

25 серпня 13-а ДП була перевезена залізницею зі Львова до Рави Руської і з'єдналася з 1-ю Кінною Дивізією поблизу Бельз-Шчепятина. Звідти двома днями пізніше група під командуванням ген. С. Галлера розпочала переслідування I Кінної Армії. 50-й Полк Піхоти Кресових Стрільців п-полк. Рудольфа Сивого залишився спочатку в резерві командувача 3-ї Армії. 45-й Полк Піхоти Кресових Стрільців марширував через Воложин на Домброву. Коли дійшов до Волі Лабунської, розташованої на південь від Замості, його раптово атакував російські частини і відкрив шлях до Замості. Полком командував п-полк. Михайло Байер. 43-й Полк Піхоти Легіону Байончиків м-ра Вацлава Пекарського і 44-й Полк Піхоти Кресових Стрільців вдарили на Замость і зайняли бойові позиції під Воліцею Снятицькою утримуючи атакуючі сили ворога уздовж дороги Лабунь-Замость. Паралельно з північного напрямку з Красноставу

випираючи загони козаків рухалася 10-а ДП, її дивізійна кавалерія – ескадрон з 4-го Полку Кінних Стрільців, а також 214-й Полк Уланів. Удар 25-ї Бригади піхоти прорвав ізоляцію захисників Замості від південного-сходу. Безсумнівно це заслуга ген. С. Галлера. Командувач опергрупи зосередив головним чином свою увагу лише на командуванні 13-ю ДП і тому з початку між 13-ю ДП і 1-ю ДІ не було чіткої взаємодії. Переслідувальна група, що швидко йшла з півдня у напрямку на Замостя почала загрожувати кінніці Будьоного. 30 серпня головні частини 13-ї ДП досягли фортеці Замостя і вийшли на ліве крило I Кінної Армії, заплутаної в боях за місто. Після досягнення в районі Замості I Кінна Армія, поділена на два згрупування, рухалася на Красністав силами IV і XIV Дивізії кавалерії, а VI і XI Дивізія кавалерії повинні були оволодіти містом. Того дня 13-а ДП розбила захисні і тилові підрозділи південної колони I Кінної Армії і зайніяла Комарів а також згадану вже Волю Лабунську. Таким чином, єдина можлива дорога відступу для атакованої 2-ю ДП Лег., яка наблизжалася з півночі, від Замості 10-ю ДП і командою фортеці, лишилася закритою для кінноти. Щоб відступити на схід за лінію Буга дивізії Будьоного мали силою пробитися через вузький коридор між Волею Лабунською і Комаровом та відступити через мости на річці Гучві, долина якої була сильно заболочена і неможлива для обходу в інших місцях. В результаті дощів верхові коні занурювалися по животи, і навіть, потопали в болоті. Вздовж всієї ріки Гучви було лише 7 мостів: у Вульці Пукашовській, в Лашчові, в Тишівцях, у Вакійові (Вороновичах), у Вербківцях, в Підгірцях і в Грубешові. Маршируючи до Замості I Кінна Армія використала переправи в Тишівцях, у Вакійові і у Вербківцях. Тією самою дорогою Будьоний мав намір також відступити за Гучву. Мусив тягнути вози, артилерію і фургони.

Перший бойовий контакт спровокувала 1-а Кінна дивізія з Кінною Армією 29 серпня в районі Варенжі. Це була кавалерія дивізійна 44-ї СД. Важкий бій провів батальйон пор. Станіслава Мачка, якого від розбиття врятувала перша батарея 1-го Дивізіону кінної артилерії командувана пор. Станіславом Копанським. Під селом Ликошин 1-й Полк Уланів Креховецьких захопив тaborи більшовиків, гармати і уязв військовополонених. 30 серпня 1-а Кінна дивізія залишила Тишівці і здійснила похід за Будьоним до Волиці Березової і Комарова. 14-й Полк Уланів Язловецьких вчинив вилазки в тилу IV і XI Дивізій кавалерії, а під Волицею Снятицькою передовий загін 1-ї КД встановив зв'язок з 13-ю ДП. Кільце від півдня почало замикатись навколо I Кінної Армії. Зокрема, загрозливим для більшовицької армії було заняття Комарова, який став оперативною основою до подальшої битви 1-ї КД. Це спостеріг також Будьоний, який порекомендував командувачеві VI КД змінити фронт і витиснити з Комарова частини польської кінніці будь-яко ціною.

Природні умови і розміщення польських військ змусили Будьоного розпочати битву 31 серпня вдосвіта і спрямувати удар з району Чеснік на праве крило опергрупи генерала Галлера (24-а піхотна бригада і 1-а кінна дивізія). Згадані дивізії рухалися з району Комарова на Брудек-Моцувку щоб зімкнути вузький коридор, яким почали

вже відступати вози і дивізії I Кінної Армії. Пізніший хід подій свідчив про те, що під час важкої кавалерійської битви під Комаровом не було далі зв'язку 1-ї КД з 13-ю ДП.

Битву під Комаровом розпочала вранці 31 серпня російська сторона, яка атакувала 8-у КБ полк. Бжозовського, нараховуючу біля 930 шабель і 30 кулеметів. Її підтримував 3-й дивізіон кінної артилерії кап. Мірзи Сулкевича. Біля 5.00 год. російська артилерія за наказом Будьоного почала обстрілювати будівлі Комарова, де квартирував штаб 7-ї КБ і більше село Рушчизна. Сполоханий командувач бригади вирішив зайняти 255 м. пагорб, який височів над всією околицею, майбутній центр поля бою. Рішення полк. Бжозовського мало принципове значення для польської сторони і в значною мірою сприяла перемозі. З висоти 255 командувач 7-ї КБ, керуючий першою фазою битви під Комаровом, а пізніше командувач 1-ї КД полк. Ю. Руммел, міг контролювати рух кінниць обох сторін на відстані декількох кілометрів.

Біля 6³⁰ год. йдучи в передовій охороні 2-й Полк Шволежерів Рокитнянських рухався під прикриттям артилерії у напрямі Волиці-Снятицької із завданням заняття висоту 255 і утримати його, аж до приходу головних сил бригади. Під Рушчизною м-р Рупп зрозумів, що, Волиця Снятицька вже зайнята російською кавалерією. Відразу кинув пішки полк в атаку підтримуваний 2-ю батареєю кінної артилерії. Біля 8⁰⁰ год. кавалеристи зайняли Волицю Снятицьку і вирушили конями на висоту 255. Перед вершиною були раптово заатаковані великою кількістю російської кавалерії. Частина сил ворога попростувала до Борідки, де знаходилася 26-а БП. Атаку переважаючих сил ворога хоробро прийняв на себе 2-й пк. Цей фрагмент битви так описав командувач 8-ї КБ: „Я знов, що цей полк такого потужного удару витримати не зможе, і що буде в короткий час з великими втратами зіткнутий до Волиці Снятицької, а може навіть від значної переваги заколивається і поверне назад. Все ж таки та маленька жменька кавалеристів ані на момент не заколивалася; я почув їх рішучий вигук: „урра” і вміть з’явилася одна клубочуча маса –розпочалась рукопашна боротьба. – Лишилися мені ще з 8-го полку два лінійні ескадрони і ескадрон кулеметів.

В цьому так критичному моменті підходить до мене галопом м-р Дембінські, командир 9-го п.ул. і доповідає своє прибуття з полком. Ночував в Тишівцях – від год. 5-ої є в поході. – я зазнайомлю його з ситуацією на пагорбі і даю наказ до атаки для підтримки кавалеристів, що тяжко борються. – Майор Дембінські галопом підходить до полку, видно як негайно в галопі висовуються тачанки, а за ними шикується полк до атаки.

Побоювшись, що кавалеристи не витримають тиску до моменту прибуття 9-го п. уланів, я стежу за маршем цього полку, і бачу, що кінця цього не видно. Нарешті 9-й п.ул. рушає до атаки. – 2-й полк кавалеристів витримав... – Боротьба стала запеклішою. Я не знаю, як довго тривала рукопашна боротьба двох полків, із затамованим подихом я стежив за її ходом. – раптом я відмітив, що у напрямі Борідок галопом йде прямо на поле бою колона неприятеля і розвивається до атаки. – Ймовірно на-

*трапила вона, як я передбачував, на нашу піхоту і відкинула її вогнем завернула, щоб поквапитися з допомогою своїм на завершення бою.*⁸⁰

Виснажені кровопролитною боротьбою обидва полки незабаром були знову атаковані новими російськими частинами. Артилерія 26-ї ПБ замість бити ворога, обстріляла 9-й п.ул. і завдала йому втрат. Битва досягла критичного моменту. Супроти 7-ї БК билася XI ДК і Самостійна Бригада. Коли командувач 7-ї БК хотів кинути свій останній резерв, 5-й ескадрон 8-го п.ул. з метою захисту висоти 255, був атакований новою бригадою російської кавалерії, яка рухалася так швидко, що польська артилерія не змогла відкрити на нього вогонь. Росіяни мінули Волицю Снятицьку. Бачивши загрозу всього крила бригади, ртм. Корнелій Кшечуновіч із залишком сил відступив з Волиці Снятицької і зайняв схил, що був 300 кроків на південь від села. З наказу командувача бригади його підкріпили два ескадрони резервної бригади і тачанки з кулеметами (км). Вогонь артилерії і км, спрямований на Волицю Снятицьку пригальмував атаку ворога і змусив його відступити. Відступаючі назад з Волиці Снятицької частини потягли за собою всю XI ДК. Коли VII БК вела кровопролитні бої, VI БК просовувалась у напрямі поля бою. Рано вранці вона запізнила вихід із Комарова. З наказу командувача 1 ДК полк. Руммля приспішила просування. Полк. Руммель спостерігав перебіг битви VII КБ з висоти під Комаровом. Біля 10⁰⁰ год. командувач VI БК полк. Костянти Плісовські, який бачив розлад битви, кинув з ходу свою бригаду в атаку. Цей момент полк. Руммель описував так: „*Нарешті серце забилося з радості! З тилу лавою виходив полк Креховецький, який спокійним розміреним галопом швидко наблизався! За ним видно було жовті лінії уланів язловецьких. Ще пару хвилин, і лінії наші з криком „Уrra” переступають зморені нерівною боротьбою сильні полки 7-ї Бригади! Як за помахом чарівної палички, з правої сторони з’являються лави 12-го полку уланів, ведених ротмістром Коморовським і продовжують крило Крехівчаків. Одночасно кінні батареї починають швидкий обстріл і кидають своїми снарядами в ворожу масу.*

У кілька десят секунд вся картина битви зовсім змінилася. Будьонівці тікають стурбовані і побиті Креховчаками і Чотирнадцяткою, всі підступи разом із закриваючою горизонтом висотою 255 переходять в наші руки. Ми галопом несемося тепер всі на висоту. Полковникові Требінському я наказую встановити на ньому обсервацію пунктів і підтягти батареї з Комарова”.⁸¹

До обіду під Волицею Снятицькою кінниця польська побила XI і IV ДК. З висоти 255, командування 1 ДК спостерігало нескінчені колони караванів і кінних загонів, що тікали в паніці на схід. Втомлена кровопролитним боєм 1-а ДК не мала вже сил, щоб його переслідувати, і 13-а ДП не розпочала наступальних дій, щоб допомогти кінним полкам і підсилити їх кровопролитні бойові зусилля. Стоячий на лівому крилі 1-ї ДК 43-й пп з двома батареями відступив опівдні в район Бархачі – Лабунькі. Брак взаємодії піхоти дуже строго оцінив командувач 1-ї ДК і треба визнати, що мав цілковиту рацію.

Запеклі битви за висоту 255 мали, за словами командувача 6-ї КБ, перекрити відступ загонів Будьоного, однак під тиском 1-ї ДК змущені були відступити за лінію Чесники-Невірків, де була остаточно дорога відступу I-ї Кінної Армії. Побачивши поспішний відступ караван і відступ кінніці, полк. Руммель вирішив дати відпочити коням і уланам, а потім здійснити переслідування ворога, щоб відрізати його від річки Гучви. Розраховував, що 13-а ДП усіма силами підключиться до подальшої наступальної дії, однак цього не сталося. Аvia шляхом командувач 1-ї ДК отримав звістку про це від ген. Галлера, яку оцінив так: „...Була 15-та година, коли мені додрученено короткий наказ переслідувальної групи. Я почав його читати і був вражений його змістом. Сенс цього наказу був такий, що оскільки Будьоний відступає назад, 1-а Дивізія Кавалерії і 13-а Дивізія Піхоти можуть зупинитись для відпочинку. Для відпочинку 13-ї Дивізії Піхоти рекомендованій був район Лабунькі, Медівка, Бархачів, віддалений від нас 7-8 км, тобто район віддалений від поля бою на добрих дві години маршу піхоти. Я показав цей наказ полковникові Березовському, Плісовському, майорові Требінському і Прагловському, але попередив, що він писаний вочевидь без знання існуючої ситуації, тому виданих наказів я не відмінюю, всі повинні зараз приступати до його виконання і продовжувати дії, з метою використання успіху. Наказ, який я отримав ввів мене в поганий настрій. Не хотілося мені вірити, що в момент, коли залишається лише останнє зусилля, щоб завдати повну поразку ворогові, я одержую наказ про відпочинок”.⁸²

В ранішніх годинах 7-а БК втратила біля 500 людей і 700 коней. 9-й п.ул. втратив чотирьох командирів ескадронів. Цими важкими втратами бригада заплатила за перемогу в бою з переважаючими масами кавалерії Будьоного. Після полутора розпочалася друга фаза комаровської битви. Біля 15⁰⁰ год. з наказу полк. Руммлг 6-а БК розпочала марш на Майдан-Невірків-Завалів. 14-й п.ул. здобув Ніевірків і відкинув російські каравани на схід. Через годину двинув 7-а БК, що йшла в другому ешелоні. Штаб 1-ї ДК знаходився на висоті 255. Командування, що тимчасово розташувалося в Чесниках, VI більшовицької ДК вирішило, що цей момент є вигідним для наступу на тил 1-ї ДК. Перший удар прийняли на себе залишені для захисту ескадрони і батареї Доблесного 1-го Полку Уланів Креховецьких. Не дивлячись на цільний обстріл картеччю кінної артилерії і відчайдушних атаків уланів не вдалось припинити наступ VI ДК. У цій ситуації полк. Березовський повернув назад свою бригаду. Несподівано вона була атакована під Кадлубовісками широкою лавою Козаків, які йшли від Нової Волиці до Волиці Снятицької. Атака загрожувала зокрема полкам 7-ї БК, що йшли у напрямі Невірків-Конюхи. VI ДК зайняла висоту 255 і стала загрозою для тилу бригади полк. Плісовського. У небезпеці опинилася батарея артилерії. Будьоний почав пробиватися, як облоні під Бородами. Як згадує полк. Березовський, „не було іншого виходу як повернути назад бригаду і атакувати”. Самостійно це зробили командири 9-го і 8-го п.ул. Захист артилерії дав найбільш знекровлений вранці 2-ї п. кав. Атака 9-го і 8-го п. ул. підтримана вогнем див. кінної арт. відкинула взагалі на всьому

фронті VI ДК. Розбиті лінії цієї дивізії почали тікати. Полк. Березовські стримав однак погоню обох полків і наказав трубити на збори. До зібраних полків під'їхав, спостерігаючий зі своїм штабом битву полк. Руммель і подякував уланам. Битва під Комаровом закінчилася перемогою 1-ї КД. У останній фазі битви взяла участь 5-а рота 43-го пп і вогнем км допомогла перемогти. При вбитому командувачеві однієї з бригад XI КД знайдено наказ Будьоного, який свідчить про те, що розумів він мету оточуючого маневру 1-ї ДК. Полк. Руммель, через свого начальника штабу полк. А. Прагловського, висланого до ген. Галлера, пропонував здійснення переслідування відступаючих дивізій I Кінної Армії всією опергрупою. Однак ця пропозиція не була прийнята.

31 серпня близько 16⁰⁰ години ген. Галлер стримав наступ правого крила групи і наказав своїм військам перегрупуватися для погоні 1 вересня. 13-й ДП довелося зупинитися на ночліг в районі: Лабунь-Воля Лабунська-Борідка-Бархачів-Лабуньки, де повинна була атакувати кінну армію із заходу в напрямку Вакіїв.

1 Кінна Дивізія отримала наказ перейти в Тишівці і зайняти переправу на Гучві в Тишівцях і Вакійові, щоб відрізати ворогові дороги відступу на схід. Ген. Галлер збудував план дій на основі директив командувача 3-ї Армії. План затвердив особисто ген. Сікорські, який прибув уночі з 31 серпня на 1 вересня в штаб ген. Галлера.

Динаміка дій під Волицею Снятицькою була така велика, що сам Будьоний опинився у великій небезпеці. Обідав разом з найближчими соратниками штабу I Кінної Армії в сільській хатині. Після полуночі, коли маса втікаючих козаків сповістила про нанесену поразку, покинув трапезу і негайно наказав відступати на Тишівці фордом, яким переміщувався. Автомобіль однак страгнув в розмоклій після великого дощу дорозі. Будьоний покинув улюблений автомобіль і на коні евакуювався разом з козаками за Гучву. За словами ген. Ю. Руммля, власне 8-й Полк Уланів кн. Юзефа Понятовського здобув форда Будьоного з написом „Командарм I Кінної Армії”. Був це величезний чорний Pearce. Один з узятих в полон водіїв розповів, що Будьоний поранився гранатою, яку під час атаки намагався кинути перед себе. Існують також описи в історичній літературі, що пошкоджений автомобіль дістався в рукі артилеристів 13-го Канівського Полку Артилерії.⁸³ Після війни біля хатини, де Будьонні „гостинно” обідав і на спогад про його втечу місцеве населення поставило скульптуру Богоматері, яка стоїть там в до цього часу.

1 вересня, перед обідом, в Невіркові передові частини 22-ї БП натрапили на тилову охорону російських караванів північної колони I Кінної Армії. 16-а БП не знайшла ворога в районі Дуба. Не вдалося ніде 13-й ДП перехопити кінниці Будьоного перед Гучвою в Тишівцях і Вакійові. Коли після важкого бою під Комаровом дивізії I Кінної Армії протягом всієї ночі відступали на схід, відтіснювані знекровленими кінними бригадами полк. Руммеля, 13-а ДП спокійно відпочивала. Тому через Гучву у Вакійові відступила VI КД, штаб I Кінної Армії і Спеціальна Бригада, а також їх каравани, а у Вербковицях IV, XI і XIV ДК. Північна група відкинула від Гучви слабкі частини 2-ї ДП Лег. Провину за це несе командувач 2-ї ДПЛег. – на той час полковник Михайло

Жимерські-Роля. Фельдмаршал Ю. Пілсудський вважав, що саме командувач 2 -ї ДПЛег. завчасно не зайняв оборонних позицій над Гучвою і пропустив північну групу I Кінної Армії. Фельдмаршал особисто, як записав це полк . Лев Міткевич – досить бурхливо розмовляв з полк. М. Жимерським на цю тему.

Ще раз вдалося Будьоному вийти з облоги. 4 вересня штаб Армії стверджував, що I Кінна Армія зберегла бойову здатність і відсунула на 20 км на північ частини 2-ї ДП Лег. У зв'язку з цим ситуація, вимагала чіткої координації дій всіх оперативно-тактичних з'єднань, які брали участь в битві з армією Будьоного. З наказу генерала Сікорського 9-а і 2-а ДП були направлені на Грубешів, а група генерала Галлера на Вербковиці. Від півдня її мала прикривати 10-а ДП.

I Кінна Армія, ведучи бої з переслідуванням її 1-ю КД під Мохрином, Шиховцями, Космовом перша досягла Буга і відступила за цю природну перешкоду. Згідно з наказом командувача Західного Фронту, вона повинна була відступити у напрямі Володимира Волинського і далі, на Волинь.

У Замойській Битві під час боїв за Замостя, в діях під Комаровом і Тишівцями I Кінна Армія зазнала великих втрат. Останні дослідження вказують, що її бойовий стан був дуже ослаблений. 1 вересня 1920 р. бойові частини нараховували: 38527 людей і 32523 коней. У середині місяця вже після Замойської Битви згідно з підсумками рапортів бойовий стан 4, 6 і 11-ї Дивізії Кавалерії, а також в Бригаді Кавалерії Спеціального Призначення на лінії було 1136 людей „Комсоставу”, 741 „багнетів” і 8642 „шаблі”. Разом з іншими силами складало це 12130 людей, а також 13673 коні. На їх озброєнні було 32 гармати , 265 км-ів. Дивізії були змішані, розпорощені на просторі декількох кілометрів. Каравани, які змогли відступити за Гучву і далі на схід вимагали впорядкування. Переїзд останньої фази Замойської Битви, ми знаємо з перехопленого польською радіорозвідкою і розшифрованого *Оперативного Рапорту I Кінної Армії № 2708 від 24.00 год. 1 вересня 1920 р. (відправленого п'ять днів пізніше)*.⁸⁴

„I кін. Армія, боручись вийшла 30. VIII в район Лабуні-Замостя-Сітно-Дуб, оволодівши... [брак тексту]... залізничною колією, на ст. Завади відрізала бронепоїзд ворога і взяла біля 200 військовополонених. Однак 30.VIII і 31.VIII кінна армія, була змушенена під зливовою відступати по жахливих дорогах, ведучи важку і запеклу боротьбу з ворогом, який її оточив (2-га [ДП Лег.], [6-а] українська [дивізія], 10-а і 13-а [дивізія] піхоти, а також 1-а кавалерійська див.) .[брак тексту] . З приводу вистрілення всієї амуніції і повного браку взаємодії з боку XII армії – I кін. армія, була змушенена пробиратися на схід з метою з'єднання з піхотою...Штаби дивізій, польовий штаб армії та райони дивізій і армії неодноразово були обстрілювані і атакувалися ворожою піхотою. Між іншим в селі Чесники ворог здобув частину польового штабу армії, але контратакою штабного загону і офіцерів польового штабу армії – штаб врятували. Всі без винятку частини армії і польового штабу армії мали велетенські втрати в офіцерах, людях і конях. Поранені комбригади Ріабой ...[брак тексту] .. два батальйони 10-ї див. ворога. 14-а див. кав. розбила два полки 2-ї дивізій легіонів, зарубала два ескадрони козацької

див. узявши біля 1000 військовополонених [...] змогла випровадити караванні кінної армії. Інші дивізії відбиваючи атаки піхоти, кавалерії і аеропланів ворога, які вдаряли в їх тил і крила, також щасливо видерлися [з облоги].

31. VIII I кін. армія займала райони: IV ДК – Грубешів-Казимиривка, XIVДК – Підгірці, Спеціальна КБ – Гоздова, XI КД – Теребінець-Вербковіці, VI ДК – Стритовці-Маліце-Сахарин. I кін. армія потребує відпочинку. [брак тексту – підтримки?] частинами піхоти, з метою поповнення і екіпировки армії. Люди і коні в безперестанній боротьбі і переходах страшенно виснажені”.

Загалом I Кінна Армія потребувала декількох днів відпочинку на відтворення бойової готовності і оперативної підготовленості. Брак рішучих дій з польського боку уможливив Будьоному впорядкування рядів. Однак не був вже спроможний на повторні наступальні дії у напрямі на Замостя-Люблін-Пулави, так як-то визначала директиви командувача Західного Фронту. Замойська Битва однозначно підтвердила, що скерування I Кінної Армії в кінці серпня 1920 р. на тил наступального польського згрупування Центрального Фронту було великою помилкою М. Тухачевського.⁸⁵ Армія С. Будьоного не могла вплинути на долю битви над Віслою, розпочатої раптовим контрнаступом польських військ двома тижнями раніше. Під Замостям, Волицею Снятицькою (Комаровом) і Тишівцями Будьоний поніс поразку і був змушеній відступити на схід. Ослабило це також наступальні можливості Південно-Західного Фронту, який мусив не тільки відмовитися від взяття Львова, але також „перенесення” полуум’я більшовицької революції на південь Польщі і в інші країни південної Європи. Головнокомандування ПВ результат битви підсумувало в Інформаційному Повідомленні відразу 14 вересня 1920 р. В ньому говориться: „Група Галлера, яка 31.VIII дійшла до Комарова рішуче вдарила на тил атакуючих Замостя більшовиків і встановила зв’язок з оборонцями міста. Вищевказане змусило Будьоного розпочати швидкий відступ у східному напрямі. Бої з Будьоним були сповнені скрізь особливим заповзяттям. Всі ворожі дивізії незважаючи на величезні втрати атакували неодноразово, з метою розчищення собі дороги. Пробиваючись на схід через Тишівці і Вербковіці Будьоний поніс непомірно важкі втрати у вбитих і поранених, серед яких декілька командувачів бригад і полків і 12 комісарів, а також облишив в наших руках значну здобич, більше двадцяти гармат, велику кількість км, транспорт артилерійських боеприпасів, полкові канцелярії, і т.д.”⁸⁶

10 вересня прибула на фронт, в розпорядження 3-ї Армії ген. Сікорського, 2-а Кінна Дивізія полк. Густава Орліча-Дрешера у складі: 8-а БК (2, 108 і 115-й Полк Уланів), 9 БК (1-й Полк Кавалеристів Юзефа Пілсудського, 201 і 203 –й полки кавалеристів).

Командувачем утвореного з обох кінних дивізій Корпусу Кавалерії став полк. Юліан Руммель (зберігаючи командування 1-ю ДК). 3-я Армія переслідувала Будьоного аж на Волинь. Корпус Кавалерії кілька разів пробував відрізати дорогу відступу I Кінної Армії. Крім численних боїв і сутичок, що закінчилися перемогою, не вдалося розбити армії Будьоного і на на Волині. Аналіз ходу боротьби на Волині і Поділлі у

вересні і жовтні 1920 р. а також вибірка оперативних документів, стосовних дій на згаданих просторах, будуть змістом наступного тому битв 1920 р.: Волинсько-Подільська Битва 1920.

Традиції частин Польського Війська вкритих бойовою славою в Замойській Битві, під час захисту Замості, під Комаровом і Тишівцями, боїв між Гучвою а Бугом залишилися в роках II Речі Посполитої глибоко вписані в історію її Збройних Сил. Кожен з полків піхоти⁸⁷, артилерії⁸⁸, кіннicy⁸⁹ і дивізіони кінної артилерії⁹⁰ мали розроблену свою коротку монографію (історичний нарис). Полки гордилися своєю традицією, вписуючи назви полів битв на своїх коругвах і прaporах, дати і герби міст на меморіальних відзнаках. В родовід кожної частини вписаними були назви полів битв, де полк здобув славу. День найбільшої битви часто приймали за свято полку. Ці традиції культівовано в Польських Збройних Силах на Заході, а також Підпільної Польської Держави в окупованій країні. Протягом довгих років після 1945 року Польське Військо було позбавлене цієї історичної спадщини. Щойно, коли в 1989 р. Польща повернула повний державний суверенітет Польське Військо могло також повернутися до своєї повної гордості історії, звернувшись до родоводів частин, які здобули славу на багатьох полях битв. Цей процес започаткував виданий МНО Наказ № 1 з 2 січня 1991 року в справі спадкоємства і культівування традиції, який зобов'язав всі частини ПВ відтворити свої історичні корені, прийняти історичні іменні назви і достойних покровителів, повернути історичні свята.⁹¹ Доповненням наказу був Закон Сейму РП від 19 лютого 1993 р „Про знаки Збройних Сил РП”⁹², який уможливив повернення війську історичних знаків і символів.

Традиції 10-ї Дивізій Піхоти і її доблесних полків, уставлених захистом Замості, продовжувала в 1921-1939 роках 10-а ДП, що тимчасово розташовувалась на Лодзінській Землі. В Лодзі тимчасово розташовувався 31-й Полк Стрільців Канівських, а 30-й Полк Стрільців Канівських тимчасово розташовувався у Варшаві.⁹³ Томашові Мазовецькому і після 1935 р. в Сєрадзі. 10-й Канівський Полк Артилерії тимчасово розташовувався в Лодзі.⁹⁴ В 1939 р. Канівські полки 10-ї ДП увійшли до складу Армії „Лодзь” генерала Юліана Руммля і взяли участь у важких боях над Відавкою. У роках окупації відроджувалися як частини Армії Крайової. Традиції 10-ї ДП тимчасово прийняла 10-а Судецька Механізована Дивізія, що розташовувалася в Ополе. Було це на початку 90-тих років минулого сторіччя. Після декількох років 10-а ДМ була розформована.

Традиції 10-го Канівського Полку Польової Артилерії прийняв 10-й Полк Артилерії Змішаної з Кендзежина Козля ім. кадета Сигізмунда Кучинського.⁹⁵ Традиції полків 13-ї ДП ген. С. Галлера прийняла 13-а Механізована Бригада ім. генерала Юзефа Галлера в Чорному. Бригада згідно з Рішенням МНО № 11 від 17 липня 1996 р. продовжувала традиції: 43, 44 і 45-го Полку Піхоти Кресових Стрільців. Після розформування цієї бригади традиції 13-ї ДП як і раніше продовжує Центр Підготовки в Чорному. У 1996 р. поверненими були традиції 13-го Кресового Полку Польової

Артилерії. Прийняв його 13-й Полк Артилерії в Костшині на Одрі.⁹⁶ Полк було однак після декількох років розформовано.

Ожили також після 1991 р. у Польському Війську традиції кінних полків усталених в боях з кінницею Будьоного під час Замойської Битви і в багатьох інших битвах кровопролитної війни 1919-1920 рр. Традиції 1-го Полку Уланів Креховецьких передіняла 4-а Сувальська Бригада Танкової Кавалерії ім. генерала Сигизмунда Подгорського.⁹⁷ 8-й Полк Уланів відродився на короткий час в 25-й Дивізії Повітряної Кавалерії ім. Князя Юзефа Понятовського. Традиції 2-го Полку Кавалеристів Рокитнянських через кілька років культивував 2-й розвідувальний батальйон 2-ї Варшавської МД. ім. ген. Ю.Х. Домбровського. Батальйон однак був розформований в кінці ХХ століття.⁹⁸ Традиції 9-го Полку Малопольських Уланів і 14-го Полку Уланів Язловецьких культивувала 6-а Бригада Танкової Кавалерії в Старогарді Щецинському ім. генерала Константина Плісовського.⁹⁹ Відразу після розформуванню цієї бригади традиції успадковує далі один з батальйонів 12-ї Механізованої Бригади ім. генерала Юзефа Галлера, що тимчасово розташовується в Щецині і в Старогарді Щецинському. Традиції 12-го Полку Подільських Уланів успадковує і культивує 12-й Розвідувальний Батальйон Подільських Уланів з 12-ї МД в Щецині.¹⁰⁰

Як особливе вшанування і спадкоємство традиції бойового подвигу солдатів, що брали участь в Замойській Битві 1920 р. належить відзначити напис на дощці Могили Невідомого Солдата: КОМАРІВ-ГРУБЕШІВ 30.VIII – 1. IX. 1920.

Примітки:

¹ Захист Замості в 1920 році був епізодом Замойської Битви, що має не тільки військове, а й символічне значення з огляду на постать полк. Марка Безручка і частини сил 6-ї Дивізії Стрільців (Січових) Армії Української Народної Республіки. В таких категоріях розглядається польськими істориками. Значно більший військовий ранг приписують захисту Замості і участі в ній 6-ї СД УНР українські історики. Пов'язують її з варшавською битвою, яка закінчилася 27 серпня 1920 р., отже в моменті, коли I Кінна Армія щойно перейшла Буг і йшла на Замостя.

² Битва під Комаровом вважається командувачами польських з'єднань і кінних частин, а також істориками, найбільшою битвою польської кавалерії в ХХ ст. У такому ж вимірі існує в загальній свідомості поляків. З'являються також, хоч і нечисленні думки, що найбільшою кавалерійською битвою була в 1920 р. битва під Бродами, де I Кінна Армія С. Будьоного билася з 2-ю Армією генерала Казимира Рашевського, до складу якої входила двудивізійна група кавалерії полк. Юліана Руммля і полк. Густава Орлич-Дрешера. Битва під Бородами точилася на розлогій території, фактично в кільканадцяти кілометровій полосі Броди-Берестечко-Радзивілів-Дубно, де дивізії сторін, що боролися, були значно більш розкидані як під Волицею Снятицькою 31 серпня 1920 р. Сили сторін, що боролися, порівнянно рівні, хоч I Кінна Армія під Комаровом була вже більш слабка боєздатно, ніж під Бродами. Щодені бої, типово кавалерійські, де дійшло до декількох кавалерійських сутичок на лугах і полях між Волицею Снятицькою і Комаровом промовляють за визнанням цієї власне кавалерійської битви як найбільшої в ХХ столітті.

³ Оборону Замостя в 1920 році описують:

- M. Bołtuć, Budionny pod Zamościem, „Bellona”, 1926, R. IX, t. XXII, z. 2.
- M. Gajewski, Bój spotkaniowy 13 Dywizji Piechoty z 1 Konną Armią Budionnego, „Zeszyty Naukowe Muzeum Wojska”, Białystok 1998, nr 12.
- M. Gajewski, 13 Dywizja Piechoty w walkach z Armią Konną Budionnego pod Lwowem i Zamościem w sierpniu 1920 r., „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, Białystok 2005, t. XLII.
- T. Krząstek, Zamość-Komarów 1920. Zamostia-Komariw 1920. Polska i Ukraina w 1920 r. w walce o wspólne wartości, Warszawa 2000. (wyd. w języku polskim i ukraińskim).
- G. Łukomski, Od Zamościa do Zamościa. Pułkownik Juliusz Rómmel w działaniach kawaleryjskich wojny polsko-bolszewickiej, „Mars”. Problematyka i Historia Wojskowości. Studia i Materiały, Londyn-Warszawa 1993, t. I.
- L. Wyszczelski, Walki z 1 Armią Konną Siemiona Budionnego na Lubelszczyźnie (27 VIII-6 IX 1920 r.), w: Czyn zbrojny w dziejach narodu polskiego. Studia ofiarowane Profesorowi Januszowi Wojtasikowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, praca zbior. pod red. P. Matusaka, M. Plewcyńskiego i M. Wagnera, Siedlce 2004.
- E. Wiszka, Udział 6 dywizji armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w obronie Zamościa w sierpniu 1920 roku, w: Od armii komputowej do narodowej (XVI-XX w.) Praca zbior. pod. red. Z. Karpusa,

W. Rezmera, Toruń 1998.

- E. Wiszka, Jeszcze o obronie Zamościa i bitwie pod Komarowem w 1920 roku, „Przegląd Historyczny-Wojskowy”, 2005, R. VI (LVII), nr 1 (206).
- ⁴ Кавалерійській битві під Комаровим і Тишівцями вже в міжвоєнний час присвячено кілька десятків публікацій. На увагу заслуговують такі розробки:
- H. Brzezowski, Bitwa pod Komarowem jak ja ja widziałem, „Przegląd Kawaleryjski”, 1934, R. XII, nr 1.
 - K. Czubara, Zwycięstwo pod Komarowem, Zamość 1995.
 - Księga jazdy polskiej, pod red. B. Wieniawy-Długoszowskiego, Warszawa 1938.
 - W. Paucker, Czy Budionny mógł wziąć udział w bitwie warszawskiej, „Przegląd Kawaleryjski”, 1939, R. XVI, nr 1-6.
 - A. Pragłowski, Bitwa 1 Dywizji Jazdy pod Komarowem, „Przegląd Kawaleryjski”, 1935, R. XII, nr 12.
 - J. K. Römmel, Kawaleria polska w roku 1920, Warszawa 1934.
 - J. K. Römmel, Wspomnienia z bojów kawalerii, Warszawa 1934.
 - Moje walki z Budiennym. Dziennik wojenny b. d-cy 1 Dywizji Kawalerii generała dywizji Juliusza Rómmla, Lwów (bez roku wydania).
 - T. Różycki, Możliwości interwencji konnej armii Budionnego w bitwie warszawskiej, „Bellona”, 1925, R. VIII, t. XIX, z. 2.
 - J. Sławiński, Bój pod Tyszowcami, „Bellona”, 1930, t. XXXVI, Warszawa 1934.
- ⁵
- Z. Banasiewicz, Bitwa pod Komarowem. Ostatnia wielka bitwa kawaleryjska XX wieku, Warszawa 2008.
 - L. Kukawski, Broń i barwa kawalerii polskiej 1914-1947, Rzeszów 1988.
 - B. Królikowski, Ułańskie lato. Od Krechowiec do Komarowa, Lublin 1999 (wyd. II zatytułowane: Ułańskie lato. Od Krechowiec do Komarowa. Szkice z dziejów jazdy polskiej w latach 1917-1924, Lublin 2005).
 - K. Krzeczonowicz, Ostatnia kampania konna. Działania jazdy polskiej przeciw Armii Konnej Budionnego w 1920 r., Londyn 1971.
 - K. Krzeczonowicz, Ułani Księcia Józefa. Historia 8 Pułku Ułanów ks. Józefa Poniatowskiego 1784-1945, Londyn 1960.
 - C. Leżeński, L. Kukawski, O kawalerii polskiej XX wieku, Wrocław 1991.
 - T. Machalski, Ostatnia epopeja. Działania kawalerii w 1920 roku, Londyn 1969.
 - M. Magowski, Ostatnia klasyczna kawaleryjska bitwa w Europie. Komarów 1920 rok, „Kawaleria”. Pismo miłośników koni i militariów, Police 2001, nr 1.
 - W. Nowak, J. Ślipiec, Polsko-ukraińskie walki z Armią Czerwoną w 1920 r. na Zamojszczyźnie, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2004, R. V(LVI), nr 2 (202).
 - T. Olszański, Mit i prawda o obronie Zamościa w sierpniu 1920 r., „Warszawskie Zeszyty

Ukrainoznawcze", 1996, nr 3, ss. 150–160.

- A. Pragłowski, Kto zwyciężył pod Komarowem, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”, Londyn 1962, nr 25.
- A. Pragłowski, Wspomnienia o bitwie kawaleryjskiej pod Komarowem, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”, Londyn 1970, nr 59.
- H. Smaczyński, Księga kawalerii polskiej 1914-1947. Rodowody – barwa – broń, Warszawa 1989.
- J. Stawiński, Likwidacja ostatniego zagonu Armii Konnej Budionnego, „Wojna”. Magazyn broni, munduru i wojsk, Gdynia 2003, nr 2.

⁶ Полк. зап. д-р Марек Тарчинський є істориком військової справи. Кілька років був головним редактором „Військового історичного огляду”, який в першій половині дев'яностих років ХХ ст. почав публікувати оперативні документи стосовно польсько-російської війни в 1920 р. із запасів Центрального Військового Архіву. Працюючий під його керівництвом колектив істориків і архівістів видав документи, укладені в томах: Варшавська Битва, Ньюманська Битва, Львівська Битва і Замойська Битва.

Є автором монографій:

- Generalicja powstania listopadowego, Warszawa 1981;
- Franciszek Żymirski generał zapomniany, Warszawa 1988;
- Cud nad Wisłą. Bitwa Warszawska 1920, Warszawa 1990.
- M. Tarczynski є також співавтором збірника: Powstanie listopadowe 1830-1831, dzieje wewnętrzne, militarne. Europa wobec powstania, Warszawa 1990.

⁷ В міжвоєнний час Військове історичне бюро Головного Штабу Польського Війська започаткувало видавничу серію збірок архівних документів – оперативних актів з польсько-російської війни 1919-1920. До вересневої компанії в 1939 р. Надруковані такі видання:

- Bitwa Warszawska, t. I. Bitwa nad Bugiem 27 VII – 7 VIII 1920, cz. 1. Dokumenty, Warszawa 1920.
- Bitwa Warszawska, t. I. Bitwa nad Bugiem 27 VII – 7 VIII 1920, cz. II. Dokumenty, Warszawa 1920.
- Bitwa Warszawska, t. II. Bitwa nad Wisłą 7 VIII – 12 VIII 1920, ks. I, cz. I, Warszawa 1939.
- Bitwa Warszawska, t. II. Bitwa nad Wisłą 7 VIII – 12 VIII 1920, ks. I, cz. II, Dokumenty, Warszawa 1938.

В дев'яностих роках видані такі розробки:

- Bitwa Warszawska 13 – 28 VIII 1920. Dokumenty operacyjne, cz. I (13 – 17 VIII), oprac. zespół pod red. M. Tarczyńskiego, Warszawa 1995.
- Bitwa Warszawska 13 – 28 VIII 1920. Dokumenty operacyjne, cz. II (17 – 28 VIII), oprac. zespół pod red. M. Tarczyńskiego, Warszawa 1996.
- Bitwa Niemeńska 29 VIII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne, cz. I (25 VIII – 19 IX), oprac. zespół pod red. M. Tarczyńskiego, Warszawa 1998.
- Bitwa Niemeńska 29 VIII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne, cz. II (20 IX – 18 X), oprac. zespół

pod red. M. Tarczyńskiego, Warszawa 1999.

⁸ З цієї тематики є такі праці:

- General Camon, Zwycięski manewr Marszałka Piłsudskiego przeciw bolszewikom. Sierpień 1920. Studium strategiczne, Warszawa 1930.
- J. Odziemkowski, Bitwa warszawska 1920, Warszawa 1990.
- J. Piłsudski, Rok 1920, Łódź 1989.
- Rok 1920 z perspektywy osiemdziesięciolecia. Praca zbior. pod red. A. Ajnenkiela, Warszawa 2001.
- J. Szczepański, Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu, Warszawa-Pultusk 1995.
- M. Tarczyński, Cud nad Wisłą. Bitwa warszawska 1920, Warszawa 1990.
- M. Tuchaczewski, Pochód za Wisłę. Wykłady wygłoszone na kursie uzupełniającym Akademii Wojskowej RKKA w Moskwie 7-11 lutego 1923 roku, Łódź 1989 r.
- L. Wyszczelski, Operacja warszawska. Sierpień 1920, Warszawa 2005.
- L. Wyszczelski, Sztuka wojenna w wojnie polsko-rosyjskiej 1919-1920, Warszawa 1994.
- Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe. Materiały z sesji naukowej w Instytucie Historii PAN. 1-2 października 1990 r. Praca zbior. pod red. A. Koryna, Warszawa, 1993.
- P. Żarkowski, Polska sztuka wojenna w okresie bitwy warszawskiej. Front Środkowy w działaniach manewrowych w sierpniu 1920 roku, Warszawa 2000.

⁹ Bitwa Lwowska 25 VII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne, cz. I (25 VII – 5 VIII), red. M. Tarczyński, Warszawa 2002.

¹⁰ Вимінену фазу діянь військових обговорювали у вступі та заключенні розгляду: Bitva Lwowska 25 VII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne, cz. II (6 – 20 VIII), red. M. Tarczyński, Warszawa 2004.

¹¹ Замойська Битва – машинописна праця, підготовлена актуально до друку. Доступ до використання машинопису відкрив авторові цієї публікації д-р Жегош Новік з редакційного колективу. Публікація буде доступна історикам в 2010 році. Міститиме оперативні документи польського Південного Фронту а також ГКГШ ПВ і інших військових установ.

¹² Аналіз перебігу Волинсько-подільської битви, а також вибірка оперативних документів будуть складати зміст наступного видання. Підготує його колектив істориків, який редагував попередньо згадані битви.

¹³ Там само, с. 14-15.

¹⁴ G. Nowik, Zanim złamano „ENIGMĘ”. Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918-

1920. Część I, Warszawa 2004 (ukazała się w 2005 r.).

¹⁵ A. Misiuk, Służby specjalne II Rzeczypospolitej, Warszawa 1998. A. Pepłoński, Wywiad w wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1920, Warszawa 1999.

¹⁶ 17.IV.1920 r.польська радіорозвідка перехопила і розшифрувала телеграму командування Кавказького Фронту про похід І Кінної Армії на фронт проти Польщі. Негайно поінформовано про неї Головного Воєначальника і з тих пір невпинно стежено за подальшим її рухом. Перші маси кавалерії Будьоного відмітив під час патрульного польоту американський пілот к-н піл. Джордж М. Крауфорд з 7 Мисливської Ескадри ім. Т. Костюшки.

Пишуть ширше на цю тему:

- R. F. Karolewitz i R. S. Fenn, Dług Honorowy. Amerykańscy piloci Eskadry Myśliwskiej im. Kościuszki w wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1920. Zapomniani bohaterowie, Warszawa 2005.
- Faunt-Le-Roy i jego eskadra w Polsce. Dzieje Eskadry Kościuszki. Napisał zastępca dowódcy eskadry Merian C. Cooper, Chicago 1922 (wydanie polskie Warszawa 2005).

¹⁷

- F. A. Arciszewski, Ostróg-Dudno-Brody. Walki 18 DP z konną armią Budionnego (1 VIII – 6 VIII 1920 r.), Warszawa 1923.
- M. Biernacki, Działania Armii Konnej Budionnego w kampanii polsko-rosyjskiej 1920 r., 26 V – 20 VII 1920, Warszawa 1924.
- S. Rutkowski, Pierwsze walki z armią konną Budionnego pod Koziatynem, „Bellona”, 1928, t. XXXL, z. 7/8-9.

¹⁸

- A. Smoliński, Zarys dziejów 1 Armii Konnej (1919-1923), Grajewo 2003.
- A. Smoliński, 1 Armia Konna podczas walk na polskim teatrze działań wojennych w 1920 roku. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie oraz wartość bojowa, Toruń 2008.

¹⁹ Коли І Кінна Армія з'явилася на польському фронті вона була вже оперативним з'єднанням, оповити в більшовицькій Росії славою і бойовою легендою. Її діяльність започаткували кінні частини, утворені в 1918 р. в районі Царицина (пізніше Сталінграду). Семен Будьонний в червні 1918 р. утворив Платовські Дивізіони Кавалерії, які незабаром увійшли до складу більшого загону Бориса Мокеєвича Думенка. Після об'єднання декількох інших частин кінніці червоної армії утворений був 1-й Робітничо-селянський соціалістичний полк кавалерії. У жовтні 1918 р. полк перетворений у 1-у Донську радянську бригаду кавалерії, а 28 листопада у 1-у Збрірну дивізію кавалерії. Дивізією командував В. М. Думенко, а начальником штабу був С. Будьонний. Дивізія входила до складу Х Армії. Після об'єднання з іншими частинами і з'єднаннями кавалерії утвореним був 25.VI.1919 р. І Кінний Корпус Х Армії. У жовтні 1919 р. І Кінний Корпус був включений до складу Південного Фронту і направлений

на боротьбу з кінними загонами білих генералів в районі Воронежа, де здобув ряд бойових успіхів. Корпус належав вже до найзnamенитіших маневрених з'єднань РСЧА. 11 листопада 1919 р. за пропозицією С. Будіонного і з ініціативи Й. Сталіна Революційна Воєнна Рада Південного Фронту видала рішення про формування I Кінної Армії. До її складу увійшли: 4, 6 і 11-а Дивізії кавалерії, Спеціальна бригада кавалерії а також 8 і 9-а Дивізія стрільців. I Кінна Армія вже в 1919 р. досягла значних успіхів у боях з частинами генерала Антона Денікіна, а також іншими корпусами білогвардійських генералів. Зайняла потім Донецький Басейн а в січні 1920 р. Ростов-над-Дону. Включена до складу Кавказького Фронту брала участь в діях супроти військ білих генералів, що відступали на Північний Кавказ. Бойовий шлях закінчила 22 березня 1920 р. доходячи до Майкопу 25 березня 1920 р. Головнокомандування РСЧА прийняло рішення спрямувати I Кінну Армію на протипольський фронт і підпорядкувало її командуванню Південно-західного Фронту. Переміщення до району Фастів-Козятин плановано закінчити 1 червня. Штаб армії, тилові частини, технічні майстерні, санітарні частини і зв'язку перебазовано ешелонами. Кінний бойовий ешелон. тобто 4, 6, 11 і 14-а дивізії кавалерії, резервні частини 1-го ешелону безпосередньо підпорядковані штабу армії виконали 1200 км. Марш. Біля 10 травня 1920 р. армія нараховувала 15 712 шаблі, 320 кмів і 56 гармат (бойовий ешелон). Коли 29 травня 1920 р. Коли I Кінна Армія розпочинала на Україні бойові дії її ударний ешелон становили тільки дивізії кавалерії. У віддалених ще районах знаходилися частини автоброньовиків, бронепоїзди, головні каравани і безпекові частини. Вся армія нараховувала біля 39 тис. людей, понад 30 тис. коней. На озброєнні мала біля 15 410 карабінів, 432 км-и, 67 гармат, згідно з: A. Smoliński, 1 Armia Konna..., op.cit., s., 45.

²⁰ В міжвоєнний час на цю тему з'явилися такі книжки:

- С.М. Буденный, Красная конница, Сборник статей, Москва-Ленинград 1930.
- Л. Клюев, Первая конная армия на польском фронте в 1920 году, Москва 1932.
- Л. Клюев, Боевой путь Первой конной армии , [б.м.в] 1930.
- О героизме бойцов Первой конной армии, Ростов на Дону 1939.
- Первая Конная в изображении его бойцов и командиров, Москва 1930.
- Н.С. Прысяжный, Первая конная армия на польском фронте в 1920 году. Малоизвестные страницы истории, Ростов 1922.
- И.В. Тюленев, Первая Конная в боях за социалистическую родину, Москва 1939. Міф непереможної кінної армії поширюваним був також після 1945 р. в СРСР і Російській Федерації. Свідчать про це відновлення довоєнних розробок, а також нові публікації:
- С.М. Буденный, Пройденный путь. том 1, Москва 1958; Книга вторая, Москва 1965; Книга третья, Москва 1973.
- Е.С. Бегунов, Сыны оstry, кони быстры...из истории русской кавалерии, Москва 1992.
- Т.Е. Какурин, Русско-польская кампания 1919-1920 гг. Политическо-стратегический очерк, Москва 1922
- Т.Е. Какурин , Война с белополяками, Москва-Ленинград 1928.

- Советская кавалерия. Военно-исторический очерк. Коллективная работа, Москва 1987.

21

- Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия, под ред. С.С. Хромова, Москва 1983.
- История гражданской войны в СССР. Коллективная работа, том 2-3, Москва 1957.
- Г.В. Краснов, В.О. Дайнес, Русский военно-исторический словарь, Москва 2002.
- 50 лет вооруженных сил СССР. Коллективная работа под председательством М.В. Захарова , Москва 1968.
- Великая Октябрьская Социалистическая Революция. Энциклопедия. Коллективная работа под ред. П.А. Голуба, Москва 1987.
- Военный енциклопедический словарь. Коллективная работа под ред. Н.В.Огаркова 1983.
- Военный енциклопедический словарь. Коллективная работа, Москва 2002. - С Виташнев, Семен Буденный, Минск 1998.

22 Позитивним прикладом є:

- W. Niwieżyn, Stalin a wojna z Polską 1920 roku, w: Rok 1920 z perspektywy osiemdziesięciolecia. Studia ofiarowane Andrzejowi Ajnenkielowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, praca zbiorowa pod red. A. Ajnenkiela, Warszawa 2001.
- Л.М. Млечин, Русская армия между Троцким и Сталином, Moskwa 2002.

23

- Encyklopedia Rewolucji Październikowej. Praca zbior. pod red. L. Bazylowa, J. Sobczaka, Warszawa 1977.
- Historia sztuki wojennej do roku 1939, praca zbiorowa pod red. P. A. Rotmistrów, Warszawa 1967.

24

- I. Babel, Historia jednego konia, Londyn 1972.
- I. Babel, Dziennik 1920. Tekst przełożył i wstępem opatrzył J. Pomianowski, Warszawa 1998.
- И. Бабель, Конармия, Москва 2002.

Це питання обговорується також у згаданих раніше книжках А. Смолінського:

- 1 Armia Konna podczas walk..., op.cit., 182-187.
- Zarys dziejów 1 Armii Konnej (1919-1923), Grajewo 2003.
- P. Wieczorkiewicz, Legenda Konarmii, „Mówią Wieki”. Magazyn Historyczny. Numer specjalny. Bitwa warszawska 1920, 2005, nr 2.

25

- Цим питанням я присвятив в 1990 р. статтю: Т. Krzątek, Dlaczego Budionny nie zdążył nad Wisłę?, w: Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tho międzynarodowe. Materiały z

sesji naukowej w Instytucie Historii PAN. 1-2 października 1990 r. Praca zbior. pod red. A. Koryna, Warszawa 1993.

- Згадав про ці питання також в: Т. Krzastek, Wojna polsko-rosyjska 1919-1920, Warszawa 1995.

²⁶

- Директивы Главного Командования Красной Армии (1917-1920). Сборник документов, Москва 1969.
- Директивы Командования фронтов Красной Армии (1917-1920). Сборник документов, т. II-III, Москва 1969.
- Польско-советская война 1919-1920 (Ранее не опубликованные документы и материалы), ред. И.И. Костюшко, Москва 1994, т. 1.

²⁷ План Главного Командования о перенесении направления главного удара в пределы Галиции, № 4343/оп./796 шт. z 23 VII 1920 г., в: Директивы Главного Командования Красной Армии (1917-1920). Сборник документов, Москва 1969, док. 698, с. 704-705.

²⁸ План Главного Командования об истролзовании 1 Конной армии в насткплении на Брест Литовский, № 3961/оп./796 шт. z 1 VII 1920 г. ч. 300, в: Директивы Главного Командования Красной Армии (1917-1920). Сборник документов, Москва 1969, док. 695, с. 702.

²⁹ Ширше на згадану тему пише: M. Tarczyński, Cud nad Wisłą, op.cit., s. 23

³⁰ Iz istorii graždanskoj wojny w SSSR. Sbornik dokumentow i materiałów, t. 3, Moskwa 1969, s. 336

³¹ История гражданской войны в СССР. Коллективная работа, Москва 1987, с. 154.

³² Приказ Командования 12 армии об оказании содействия 1 Конной армии в наступлении на Замосте-Краснастив, № 0659/оп./sek., г. Mińsk, 28 VIII 1920 г.. ч. 215; Директивы Командования фронтов..., т. 3, док. 112, с. 96

³³ Bitwa warszawska, t. II. Bitwa nad Wisłą 7 VII – 12 VIII 1920, ks. I, cz. 2, Warszawa 1939, s. 2

³⁴ CAW, WBA, t. 1.135 (syg. tymczasowa). Rozkaz operacyjny specjalny Szefa Sztabu Generalnego WP z 9 VIII 1920 r., nr 1000.

³⁵ Під час битви на Віслі з 15 до 28 серпня 1920 р. Західний Фронт зазнав важких втрат. Була розбита Мозирська Група, XVI Армія, III Армія відступила в паніці втрачаючи каравани і запаси. Великих втрат зазнала XV Армія. Від остаточного розбиття III Кінного Корпусу і IV Армії врятував перетин кордону зі Східною Пруссією. Впродовж декількох днів Західний Фронт був

роздібтий. Польські війська з двадцяти двох дивізій повністю розбили 10 (2, 5, 6, 8, 10, 17, 21, 27, 33, 56, 57 і 58) , а решта потребувала значних поповнень. У польський полон потрапило біля 66000 військовополонених. Здобули 231 гармату, 1023 важких кулеметів. Самі росіяни не опублікували своїх втрат. Польські оцінки називають число 70 тис. військовополонених і біля 80 тис. інтернованих тимчасово в Східній Пруссії.

Найновіші розробки уточнюють число інтернованих у межах 30-35 тис. солдатів. Російські розробки вказують, що вбитих і тяжкопоранених було біля 25 тис. офіцерів і солдатів. Втрати у варшавській битві Західного Фронту підраховані є на 65-70 % вихідних даних, серед яких 15 % інтернованих в Східній Пруссії. У варшавській битві Тухачевський близьковично втратив все, що виграв в результаті „походу за Віслу”. Підсумовуючи в своїй праці війну в 1920 р. написав: „Основний висновок, який з кампанії 1920 р. належить зробити, це те, що програла її не політика, а стратегія. За головну причину поразки в операції належить визнати не досить серйозне ставлення до питань організації командування військами. Кількість наявних технічних ресурсів була недостатня, значною мірою через те, що не надавалась цьому належна увага. Потім, погане навчання деяких вищих командувачів унеможливило виправлення на місці недоліків керування”. Дошкульних втрат зазнало також Польське Військо. Оцінюється, що поляки мали 4,5 тис. загиблих, 22 тис. поранених і біля 10 тис., що пропали. Це були великі втрати відносно всього 1920 року, які становили 176814 солдатів, серед яких: 22326 померлих від ран, загиблих 12355, поранених 94291 і пропалих 47842. Перемога мала величезний військовий, політичний і моральний аспект для молодої II Речі Посполитої. Врятована була незалежність і суверенітет, а Європа врятована була від розливу більшовицької революції. Невипадково британський дипломат у Варшаві Лорд Едгар Вінсент Д'Абернон назвав битву на Віслі „Вісімнадцятою, вирішальною битвою в історіях світу під Варшавою 1920 року”, – заголовок книжки, виданої в 1932 р.

Джерела:

- Dowództwo Frontu Północnego – Oddział II. Odwrót dywizji IV, XV, III i XVI Armii sowieckich od dnia 16 VIII do dnia 26 VIII 1920 r., pismo nr 1546/II, w: Bitwa Warszawska 1920. 13-28 VII 1920. Dokumenty operacyjne, cz. II (17-28 VIII), Warszawa 1996, ss. 648-651.
- Francuska Misja Wojskowa w Polsce. Général Henrys à guerre 2 Bureau S. A. Maréchal Foch NO 300,301, 302, 303, 304, 305, 306, 307. Telegram generała Henrysa do marszałka Focha, Varsovie, Le 29 d'ouït 1920 à 12 h. 20, w: Bitwa Warszawska... op.cit., cz. II, ss. 768-769.
- L. Wyszczelski, Warszawa 1920, Warszawa 1995, ss. 266-267.

³⁶ М. Тухачевський вважав це однією з головних причин поразки Західного Фронту в битві на Віслі. Подібну позицію презентував командувач IV Армії Євген Сергеєв, автор однієї з найбільш професійних і об'єктивних історично-військових праць, виданих в Росії у період між війнами: *Od Dźwiny ku Wiśle*, Warszawa 1925, s. 131. Варто також згадати думку генерала Владислава Сікорського, командувача 5 Армії, що бився під час варшавської битви на Віслі. У відомій праці написав він: „Важко сьогодні передбачити які наслідки принесло б за собою те, якби приїдналася до варшавської битви кінна армія і 12 радянська армія. Особисто я не

поділяю оптимізму цих військовиків, які твердять, що цей епізод не відіграв би важливої ролі, і тому я гадаю, що невиконання вчасно отриманого Будьоним і командувачем 12 армії наказу є одним з серйозних причин російської поразки на Віслі в 1920 році».: W. Sikorski, Nad Wisłą i Wkrą, IV wyd. Londyn 1940, s. 103-105.

³⁷ Директива армиям фронту о розгроме наступающей Люблинской группы противника, № 04 06 /оп./сек. г. Минск, 17 VIII 1920, ч. 2200, в: Директивы Командования фронтов ...оп.cit., с. 84-85.

³⁸ Генерал-лейтенант Тадеуш Йордан Розвадовський народився 20 травня 1866 в Бабині, Калушського повіту. Закінчив кадетську школу в Магриш-Втискиршен, Військово-технічну академію у Відні та Школу Генерального штабу у Відні. У 1894 році він служив у штабі стрілецької дивізії в Будапешті. У 1896-1897 був військовим аташе Австро-Угорщини в Бухаресті, а потім командиром артилерійського полку в Івано-Франківську та з 1913 - 12 артилерійської бригади в Кракові. Під час Першої світової війни командував бригадою артилерії і дивізією піхоти. Брав участь, як начальник артилерії в битві під Горлицею. Служив у польській армії з жовтня 1918, 23 жовтня 1918 був призначений Регенційною Радою начальником Генерального штабу. 15 листопада 1918 він прийняв командування силами, спрямованих на відсіч Львова. До 21 березня 1919, був командиром армії, „Схід”. Того дня він поїхав до Парижа і став головою польської військової місії. Виконував на той момент дипломатичні функції і вів переговори, з метою пошукув союзників для Польщі. У липні 1920 року він був членом Ради національної оборони, а 22 липня він був призначений начальником Генерального штабу. Це був найважчий період для держави і армії через польсько-російські війни. На цю посаду Розвадовського призначив Пілсудського, тому що - як він написав згодом - „ніколи не втрачав сили духу, енергії та моральних сил, прагнучи вірити у перемогу, коли багато, багато хто з них втратили свою довіру, а якщо й працювали, то пересилуючи себе”. Під час Битви за Варшаву генерал використав свій досвід у вирішенні питання про масове застосування артилерії в передмісті Варшави. Він був автором одного з польських планів контрнаступу. Противники Мрршалла приписували йому формулювання наказу про перегрупування польських сил і удару над Вепром. Головне - це г. Розвадовський переклав помисли фельдмаршала на мову наказів та розроблено оперативний план переміщення військ. Тому він значний внесок у створення виграшною концепції та плану переходу в контрнаступ. Генерал Розвадовський під час Битви за Варшаву постійні об'єдждав різні ділянки фронту, під градом куль видавав, переміщував резерви, керував особисто наступом - „з джерела”, а не за зеленим столиком, далеко за межами фронту. Штабну роботу залишав собі на нічні години. У травні 1926 р. генерал Розвадовський ставна чолі війська відданих уряду. Після закінчення битв з генералом Болеславом Язвінським і генералом Володимирою Загорським був ув'язнений у військовій в'язниці на вулиці Дика у Варшаві, а пізніше з генералом Юліушем Мальчевським був у в'язниці на Антаколі у Вільнюсі. 18 травня 1927 він був звільнений. Помер 18 жовтня 1928 і був похований на кладовищі Орлята у Львівських. Генерал Тадеуш Розвадовський був

нагороджений Лицарським Хрестом Virtuti Militari, Хрест VM класу 5, Відродження Польщі 3 класу і Хрестом „За відвагу” (четири рази).

³⁹ Naczelné Dowództwo WP. Oddział III. Komunikat Operacyjny [z] Frontu Wschodniego nr 9089/III z dn. 13 VIII 1920 r. Ścisłe tajne, w: Bitwa Warszawska... op.cit., cz. II, s. 497.

⁴⁰ Генерал-майор Станіслав Галлер народився 26 квітня 1872 в садибі Поляна-Галлер, недалеко від Krakова. Він закінчив реальну школу у м. Бельськ, два семестри в Технічному Університеті в Дрездені і в 1901 році школу Генерального штабу у Відні. В австрійській армії служив у штабі корпусу, а потім в Генеральному штабі у Відні. У 1915 році він був начальником штабу Krakівської фортеці. Служив на фронті в якості командира бригади артилерії. В Польській армії почав службу в листопаді 1918 року був спочатку заступником командира Krakова і районного начальника штабу Генерального Krakівського Округу. На початку 1919 року він був начальником Генерального штабу. Знову обіймав цю посаду з 20 липня 1920 Після виходу у відставку прийняв командування 13-ю піхотною дивізією, що працювала у складі Південного фронту. Він брав участь у якості командира оперативої групи в боях з кіннотою Будьонного під Комаровом і Тишівцями. У вересні 1920 року був призначений командиром 6 армії, якою командував під час польського наступу в південно-східній Польщі та України до кінця війни з Росією в жовтні 1920 року. Отримав звання генерала дивізії зі старшинством starszeństwem від 1 червня 1919. Після війни служив, як Інспектор армії у Львові. 9 квітня 1923, він був начальником Генерального штабу ПВ. 15 грудня 1925 подав у відставку. Зайняв цю позицію на прохання генерала Тадеуша Розвадовського під час державного перевороту у травні. З 12 по 15 травня 1926, керував роботою армії відданих Президенту Речі Посполитої Станіславу Войцеховському. Після приходу до влади Юзефа Пілсудського ген. Галлер був інтернований і протягом 6 днів ув'язнений у Готелі «Брістоль». 31 липня 1926 пішов у відставку, і оселився у своєму маєтку поблизу Krakова. У 1926 році він був членом Великої ради ОВП. На прохання Маршалла, ген. Станіслав Галлер був першим постійним членом Ради Глава Капітули Kapituły Orderu Virtuti Militari та нагороджений - один з перших з шести генералів польської армії - Кавалерійським Хрестом цього почесного Ордену. Після вересневого походу ген. Галлер, був заарештований НКВС. Він був закритий у табір в Старобільську і розстріляний навесні 1940 р. Біографію опрацьовано на підставі:

- T. Kryska-Karski, S. Żurakowski, Generałowie Polski Niepodległej. Wydanie uzupełnione i poprawione, Warszawa 1991, s. 38;
- T. Krząstek, Wojna polsko-rosyjska 1920, Warszawa 1995, cz. II, ss. 11-12

⁴¹ Полки 13 Дивізії Піхоти виводили свій родовід з частин, створених в Блакитній Армії ген. Юзефа Галлера, яка в квітні і травні 1919 р. прибула з Франції до Польщі.

43 полк піхоти Легіону Байончиків організувався в Байоні як військова частина Іноземного Легіону. Пройшов бойове хрещення в Шампані, а потім 9 травня 1915 під Appasem під час сміливого наступу на висоту „Віми“. Після кривавої битви під Сухез був вилучений із фронту.

Орденом За військові заслуги прapor Легіону Байончиків був відзначений президентом Франції Хрестом Війни з Пальмою, а Головнокомандуючий ПВ Ю. Пілсудські нагородив згодом прapor Хрестом Virtuti Militari. У червні 1918 р. полк воював на фронті з німцями, під Сан-Гіларом ле Гранд, і Буа де Режет У квітні 1919 року полк прибув до Польщі і був направлений в район: Ковель, Володимир-Волинський, Хельм. 17 вересня 1919 він отримав назву 43 полк піхоти кресових стрільців. До історичної назви повернулися знову в 1929. У 1919 році полк брав участь у війні з українцями під Порицьком і на Стирі. На позиціях на Случі полк провів зиму 1919/1920. У квітні 1920 він взяв участь в поході на Київ, у відступальних діях, де під Козятином провів кривавий бій з кіннотою Будьоного. мужньо захищав Дзюньково. Був „залізною” частиною 13 ДП. Був відзначений за хоробрість в наказах ГКПВ. Брав участь у битві з I Кінною Армією під Острогом та Рівним. Під Фірлеєвкою багнетами пробився крізь війська противника. Він захищав підступи до Львова, а потім брав участь в переслідуванні Будьоного в районі Замості. Вів бої під Жулинцями, Комаровом, Волицею Снятицькою, а під час наступальних дій під Окуневим і Торчином, зайняв оборонну позицію на Случі під Звягелем, де він закінчив війну. Полком командував полковник Коршун Осмоловський і майор Вацлав Пекарський. Полк втратив 15 офіцерів і 563 рядових, більше 500 отримали поранення. За видатні бойові вчинки були відзначенні Орденом Virtuti Militari 74 офіцерів і рядових. Хрест „За відвагу” також 47 офіцерів і 287 рядових, деято з них по 2-3 рази, і навіть 4. Полк у міжвоєнний період входив до складу 13 ДП. У вересні 1939 року провів криваві бої в Томашові Мазовецькому. Частина військ прорвалася до Варшави і взяла участь у її захисті. Деякі частини пробилися на Любельщину і брали участь у битві під Томашовом Любельським.

44 полк піхоти кресових стрільців був створений у Франції, як „2 Полк Польський Стрільців”. У середині жовтня 1918 року, він зайняв відрізок фронту в Вогезах. Після прибууття до Польщі був направлений на фронт на Стир. Організував оборону Луцька. Потім бився на Случі і взимку 1919/1920 зайняв її рубіж. Защищав Любару. Він брав участь у квітні 1920 р. у поході на Київ. Провів криваві бої з голандцями, де він взяв біля 4000 військовополонених, здобув 14 гармат і 200 км. Через це день 28 квітня відзначається як свято полку. У червні і липні бився переважно з військами I Кінної армії в районі Острога, Рівного, Гориньки, Підкаменя, Червоного, Шляхетської Білки. У битві під Замостям бився під Комаровом, Волицею Снятицькою на правому крилі ДП . Під час наступу йшов на Грубешів, а потім вже за лінію Бугу на Торчин і Луцьк. Полк втратив 7 офіцерів і 169 рядових, а 470 отримали поранення. 49 офіцерів і солдатів, отримали Хрест Virtuti Militari і хрест „За відвагу”. У 1931 році полку було вручено прapor, заснований містом Вердун. На ньому розміщено також герб Волині. У 1939 році в складі 13 ДП, включеної до резервної армії головнокомандуючого „Пруси”, 44 пкс (полк кресових стрільців) воював під Томашовом Мазовецьким, Спалою і Гловачовим. Частина полку прорвалися до Варшави, і частини в район Любліна.

45 пкс був створений 16 лютого 1918 у Франції. Носив тоді ім'я „3 Полк польських стрільців”. У жовтні, зайняв позиції на фронті в Вогезах. У квітні 1920 він прибув до Ковеля і брав участь у війні проти українців на Стирі і зайняв передмістя Луцька. З 30 травня до кінця липня

захищав кордони у Верхній Сілезії. Потім знову був відправлений на Волинь і до кінця 1919 займав лінію Горині. Діяв під Мирополем і Романовом. У лютому 1920 р. був переведений в Староконстантинів. Зайняв позицій під Старою Синявою та Острополем. Він брав участь в поході на Київ. У червні 1920 зайняв позиції під Липовцем, де наступала I Кінна Армія. Під Нападівкою відбили атаки переважаючого силами ворога. Через це, назву поля бою вишите пізніше на прaporі. Відступаючи до Старої Синяви відбили атаки під Місорівкою, Зозулинцями, Ковтужинцями і Вишнівцями. Він захищав лінії Серету під Цебровим, на Стрипі під Гологорами. Біля 18 серпня 1920 р. були на підступах Львова. В останні дні серпня він брав участь у битві під Замостям. Йдучи в першому ешелоні 13 ДП дійшов через Воложин-Домброву під Вульку Лабунську, яку здобув після важкого бою. У наступній фазі битви відзначився форсуванням Гучви і взяттям Вербковиць. 12 вересня брав участь у форсуванні Бугу, наступі на Луцьк і Рівне. У битві полк втратив 133 офіцерів і рядових. Хрестом Virtuti Militari нагороджено 36 і Хрестом „За відвагу” 168 офіцерів і рядових. Полком командував полк. Леон Пацуцький. Прapor полку засновало місто Париж. Передав його в м. Рівне 14 червня 1931 від імені Президента Речі Посполитої ген. Ян Ромер. На пам’ятковій відзначені полку знаходиться Хрест з Волинського герба, емблема Сокола в пам’ять про солдатів-добровольців з США та стрілецька трубка з № 3. У 1939 році полк боровся під Томашовом Мазовецьким і ділив військову долю, як і інші полки, з 13 ДП.

13 кресовий полк польової артилерії був створений у Франції в середині 1918 р. У вересні він відправився на фронт у Вогези разом з 1 ПДС. У квітні 1919 року прибув в район Хельма та Ковеля. 1 вересня, був перейменований в 13 кресовий полк польової артилерії. Брав участь у війні з українцями в районі Радомишль-Луцьк. З квітня 1920 полк підтримував 13 ДП в боях під Шепетівкою і Козятином на річці Росі. Під час відступу підтримував 13 ДП в боях з I Кінною Армією під Старою Синявою, Горинькою, над Серетом і Стрипом, під Львовом. З Рави Руської вирушив в погоню за Будьонним під Замостям. Він брав участь у битві під Комаровом, Волицею Снятицькою, Волею Лабунською, Замостям, Вербківцями. На останньому етапі кампанії 1920 спричинився до взяття 13 ДП Луцька і Рівного. Втратив 149 гармат. Хрестом Virtuti Militari нагороджено 33, а Хрестом „За відвагу” 271 солдат. У 1939 році воював на лінії Томашіва Мазовецький - Уїзд, спальські ліси, Одживул, де знищено гармати і закінчено бойові дії.

⁴² Ген. дивізії Юліуш Кароль Руммель народився в 1891 в Гродно. Закінчив кадетський курс у Пскові і Константинівську школу артилерії в Петербурзі. В Російській армії служив, зокрема, лейбгвардійській артилерії. Дослужився до звання полковника. У 1917 році розпочав службу в польських східних корпусах. Був їх представником в російському штабі в Бердичеві. З березня 1918 до моменту капітуляції перед австрійцями командував „легкою бригадою” III корпусу. Потім, до 11 серпня 1918, був інтернований в Уладовці. Службу в польській армії розпочав в 1918 році, як начальник табору артилерії і артилерійського полку в Рембертові, а пізніше полку польової артилерії. В російсько-польській війні командував з 20 травня 1919 р. I Артилерійською бригадою. 17 червня 1920 він був призначений командиром елітного

частини Польської армії - 1-ї Піхотної дивізії легіонів, але командував не довго. Легендою російсько-польської війни став як командир I кінної дивізії - 1 липня 1920, командуючи 1 ДК боровся з військами і Кінної армії в знаменитій битві під Бродами.

Успішно відбивав атаки російської кавалерії під час відступу. Особливу пошану здобув в битві з армією Будьоного і районі Любліна – під Замостям, Комаровом і Тишівцями, в якій польська кавалерія істотно переважала над козацькими загонами. 11 вересня 1920 р., ген. Руммель був призначений командиром кінного корпусу, а потім знову 1 кавалерійської дивізії. Він воював на південно-східному прикордонні у вересні та жовтні 1920 істотно впливаючи на витіснення частин I Кінної армії на схід. Отримав звання генерала майора зі старшинством від 1 червня 1919 р. 17 липня 1921 р. він був призначений інспектором кавалерії при Інспектораті I армії, виконуючи одночасно обов'язки командувача 1 КД. У 1926 році він був призначений служити в Головному Інспектораті Підготовки. У 1928 був підвищений до звання генерала полковника. 27 червня 1929 став інспектором армії.

Опублікував ряд статей у „Кавалерійському Огляді“ стосовно боротьби з 1 кавалерійською дивізією і I Кінною Армією, а також книги: «Моя боротьба з Будьонним» (Львів, 1932), «Польська кавалерія у переслідуванні Будьоного» (Львів, 1933), «Польська кавалерія в 1920 р.» (Варшава, 1934). У вересневій кампанії 1939 р., ген. Руммель був командиром армії „Лодзь“, яка повинна була утримати район Лодзі і Пьотркова. Командував нею в прикордонній битві, а потім організував армію „Варшава“, завданням якої був захист столиці і Модліна. Після капітуляції був ув'язнений в Мурнау. Після звільнення виїхав до Парижа, звідки в липні 1947 року повернувся до Польщі. Помер 8 вересня 1967 у Варшаві, і похований на Алеї Слави, на військовому цвинтарі на Повонзках. За заслуги у боях під час російсько-польської війни і вересневій кампанії ген. Юліуш Руммель був нагороджений, зокрема, Хрестом Virtuti Militari 2, 4 та 5 класу, Орденом Відродження Польщі 2, 3 та 4 класу, Хрестом „За відвагу“ (чотири рази).

Джерело: T. Krzastek, Wojna polsko-rosyjska... op.cit., cz. II, ss. 53-54.

⁴³ Генерал Костянтин Плісовський народився в 1891 в Нововілках на Поділлі. Після закінчення Корпусу Кадетів в Одесі і отримання атестату про загальну освіту, в 1908 році, почав свою службу в Миколаївській Кіннотній Школі в Санкт-Петербурзі. У 1910 році він був призначений підпоручиком 12 Ахтирського гусарського полку, в якому служив до 1917 року і зріс до звання ротмістра. Ніколи не забував, що походить з патріотичної польської родини. У 1917 році, після Лютневої революції був президентом Незалежного Союзу Поляків при 12 кавалерійській дивізії. Незабаром створив кавалерійську частину дивізії, яку вирішив перенести з Одеси в Бобруйськ, де створювався I польський корпус ген. Й. Довбур-Мусьніцького. Похід розпочався в грудні 1917 року і 4 березня 1918 успішно зміг досягти поставленої мети.

Про цей небуваний подвиг Станіслав Цат Мацкевич так згадував у своїй „Історії Польщі“: „... Отой досконалый кавалерист Ротмістр Костанті Плісовскі йде собі з ескадроном з Одеси в Бобруйськ, весь час в країні ворога, ведучи сутички майже в кожному селі. Тисячу чотириста кілометрів в країні ворога - це дійсно епос, який перевершив всі Кміціца витівки, і вимагає

фантастичного пера Дюма „. Ескадрон ртм. Плісовського був прилучений до 3-го полку уланів і отримав № „4”, а він сам був призначений заступником командира полку. Швидко зарекомендував себе як вправний інструктор. Вже в 1912 р. за добру підготовку солдатів був нагороджений, командиром 12-го піхотного полку гусарів, гарною бойовою саблею виготовленою у відомій майстерні зброй „Златоуст”.

Після розпаду Польського корпусу, відправився на Поділля, звідки швидко вирушив на Кубань, де формувалися польські війська. У серпні 1918 р. прибув до Пашковської Станиці в район формування 4 ДП ген. Люц'яна Желіговського. Отримав підвищення до звання майора та завдання створити ескадрон уланів, який згодом став однією з найвідоміших військових частин кавалерії - 14 полк язловецьких уланів. У грудні 1918 року весь полк висадився в Одеському порту, де через Україну, Бесарабію та Буковину розпочав похід до Польщі. Похід проходив територією охопленою полум'ям війни. Досвід і навички командира вплили на те, що полк розсудливо перейшов Дністер під Єзупolem і досяг польських військ. Полковник Плісовські командував 14 полком уланів у знаменитому рейді під Язлівцем 11 липня 1919 р. В триденних боях полковник Плісовські бився проти майже трьох бригад українських стрільців. 13 серпня вирушив на Волинь. Під Ляховицями полк провів свій перший бій з Червоною Армією. Взимку 1920 року, 14 полк язловецьких уланів відпочивав у Жовкві. Цей час командир присвятів інтенсивному навчанню та підготовці до нової кампанії. 11.04.1920 полк. Плісовські вирушив зі своїм полком на фронт. Він брав участь у знаменитому поході на Козятин і здобув цей важливий залізничний вузол. За цю кампанію отримав подяку від Командуючого Війск та похвальний наказ від командира 1 ДК ген. Яна Румера. В подальшому полк. Плісовські взяв участь під Ружином, Сквирою, Білою Церквою. Після удару I Кінної Армії полк полк. Плісовського провів ряд кривавих боїв і сутичок прикриваючи тил польського фронту.

3 червня 1920 р. Полк. Плісовські командував 4 Кінною Бригадою, а також тимчасово дивізією. Був це найважчий період у відступальних діях на південному фронті. Супротивником для польської кінноти була кіннота С. Будьоного. До кількох боїв дійшло в липні і серпні. Полк. Плісовські був талановитим командиром, який своєю мужністю і вміннями перевершував свого супротивника. 4 Кінна Бригада згадувалася кілька разів в наказах командувача армії і фронту за хоробру поведінку. Її шлях пролягав через поля битв під Бродами – Радзивіловом, підступами Львова. Полк. Плісовські командував 6 Кінною Бригадою під час вилазки на Коростень, якою закінчилися військові дії на Україні. Від травня до серпня 1921 р. виконував обов'язки командувача 1 Дивізії Кавалерії. Командував потім 8 і 6 Бригадами Кавалерії. Пройшов курс в Центрі Вишого Військового Навчання в Рембертові. Від грудня 1927 р. до 1930 р. виконував обов'язки 5 Самостійної Бригади Кавалерії.

У 1928 р. отримав звання генерал-майора. 31 грудня 1930 р. пішов у відставку. Належав до плеяди легендарних кавалеристів часів польсько-російської війни. За воєнні заслуги нагородженим був: Орденом Virtuti Militari V кл., Хрестом Незалежності, чотириразово Хрестом «За відвагу». У 1939 р. під час вересневої кампанії був командувачем укріплего района Брест. Після оточення фортеці німцями зміг пробитися на південь і приєднався до

групи кавалерії ген. В. Андерса. 29 вересня 1939 р. група була розбита, а генерал Плісовскі потрапив у полон. Був ув'язнений в Старому Самборі, Львові і Старобельську. Вбитий енкаведистами в 1940 році.

⁴⁴ Ген. Генрик Бжезовскі народився 22 квітня 1879 р. Військову службу розпочав в 1900 р. в армії Австро-Угорщини. Закінчив офіцерську школу кавалерії. Виконував початково службу в передових частинах і потім як інструктор у школі кавалерії. Закінчив Вищу Школу і Академію Генерального Штабу у Відні. У 1913 р. отримав звання капітана. Під час I світової війни був на фронті командувачем ескадрона і дивізйону. Служив в 1 Полку Уланів Krakівської Землі, який після здобуття Польщею незалежності отримав № „8“. Цей полк культувував традиції полку кінноти з часів I Речі Посполитої і Польських Військ Варшавського Князівства. Зберіг традиційні кольори, мундири, польську команду і носив ім’я князя Юзефа Понятовського. Був оазою польської зброй в армії Австро-Угорщини.

У 1918 р. отримав звання майора і незабаром обійняв пост начальника відділу Вищої Військової Школи у Відні. У 1919 р. пішов на службу до відродженого Польського Війська. У лютому 1920 року став командувачем 8 Полку Уланів князя Юзефа Понятовського. У серпні 1920 р. став командувачем VII Кінної Бригади, якою командував у відомій кавалерійській битві під Комаровом, боях над Гучвою, Бугом, а також у поході Корпусу Кавалерії, який завершував війну на південно-східних кордонах, на Коростень. Був видатним командувачем тактичного з'єднання. Ясний розум, досвід і рішучість в прийнятті рішень на полі бою виділяли його серед командувачів. Дуже позитивно його талант командувача, розуміння тактики, а також риси вдачі оцінювали командувач 1 Кінної Дивізії полк (пізніше генерал) Юліуш Руммель.

Отримав 1.VI.1919 р. звання полковника. У квітні 1921 р. полк Бжезовскі став командувачем V Кінної Бригади, а в 1924 р. командувачем V Самостійної Бригади Кавалерії. Від 1. XII.1924 р. до 20. VIII. 1925 р. був курсантом II курсу Вищої Військової Школи у Варшаві (Центр Вищого Військового Навчання). 31. XII. 1928 р. пішов у відставку. Початково проживав в Целестинові, пізніше в Krakові. Залишився на обліку районного комісаріату в Krakові.

Мав мобілізаційне призначення в Окружний Офіцерський Кадровий Склад № V у Krakові. Помер 24. X. 1964 р. і похований на Кладовищі Rakовицькому. За воєнні заслуги 1919-1920рр. був нагороджений Срібним Хрестом Virtuti Militari, втрічі Хрестом «За відвагу», Золотим Хрестом Заслуги, Хрестом Командорським Ордена Зірки Румунії. 11 листопада 1969 р. Президент РП в еміграції Август Залевскі посмертно присвоїв йому звання генерал-майора.

⁴⁵ Генерал Роберт Ламезан-Салінс народився 4. VIII. 1869 р. в Мьюдлінг під Віднем. Походив з аристократичної родини французького походження. Одружився з Полькою Іренено з графів Воляньських primo woto Пінінською. Мав титул графа Святого Цесарства Римського. Військову службу розпочав в армії Австро-Угорщини 18.VIII.1890 р. в 6 Полку Драгунів. Закінчив Академію Генерального Штабу у Відні. У I світовій війні командував полком кавалерії і Бригадою Кавалерії. 1 січня 1919 р. звільнився з австрійського війська оскільки вирішив в подальшому служити у Польському Війську. Служив в дипломатії. У 1919 р. був

начальником Польської Військової Місії в Бухаресті, а потім польським представником при Місії Перемир'я Альянсу в Східній Малопольщі. У 1919 р. командував кілька місяців Етапним Округом „Львів”. Керував потім Польською Військовою Місією в Берліні. Після повернення в країну став командувачем 12 ДП, командувачем Генерального Округу „Помор'я”. У березні 1920 р. переїхав до Львова, де став командувачем Генерального Округу «Львів». Від 20 серпня до 16 вересня 1920 р. командував Південним Фронтом і 6 Армією. Військову службу закінчив 1 липня 1922 р. на посаді командувача ГО Львів. Осів в родовому маєтку дружини Швір під Львовом. До народженої в 1906 р. доньки Ірени посвався Тадеуш Коморовський, пізніше генерал і командувач Армії Крайової. Роберт Ламезан-Салінс став 9 лютого 1918 р. генерал-лейтенантом. Нагороджений Срібним Хрестом Virtuti Militari, Хрестом „За відвагу”, Хрестом Командорським Почесного Легіону. Помер 29 листопада 1930 р. у Львові.

⁴⁶ Ген. Івашкевич-Рудошанські народився 26 серпня 1871 р. в Омську. Закінчив курс кадетів в Омську, а також елітарну Павлівську Школу в Петербурзі. Служив почергово в 22, 34, 11 і 44 Полку Сибірських Стрільців. Брав участь в китайсько-японській війні (1895), боротьбі під час повстання боксерів в Китаї (1900-1901), у російсько-японській війні. Командував 54 Полком Сибірських Стрільців, бригадою, а потім 1 Дивізією Сибірських Стрільців, а також Фінляндською Дивізією Прикордонної Охорони. В кінці I світової війни служив в Головній Штаб-квартирі Російської Армії. Після повстання Тимчасового Уряду в 1917 р. став комендантом Петербурга. В цей період працював в Головному Польському Військовому Комітеті в Росії, а від 21 листопада 1917 р. командував 5 Дивізією Стрільців в I Польському Корпусі. Після розпущення корпусу в травні 1918 р. прибув до Варшави. У Польському Війську розпочатв службу в листопаді 1918 р. як командувач Генерального Округу Кельце.

Незабаром став першим командувачем 1 Литовсько-білоруської Дивізії, яка сформувалась для захисту східних кордонів. 11 березня 1919 р. призначено його командувачем Опергрупи, спрямованої наказом Головного Командуючого на відсіч Львова. Навесні 1919 р. прийняв командування Армії „Схід” і командував діями в Східній Малопольщі супроти українських військ. 31 травня 1919 р., після утворення фронтів на східному театрі воєнних дій, став командувачем Галицького Фронту і керував польським наступом у Східній Малопольщі. Від січня до березня 1920 р. командував Подільським Фронтом і там вів дії проти Червоної Армії. Після розформування фронтів лишився командувачем 6 Армії, яка діяла на правому крилі польського фронту під час експедиції на Київ, відступу польських військ і захисту Львова. 10 серпня 1920 р. став командувачем Південного Фронту відповідального за захист південно-східних дільниць Польщі. Фронт генерала Івашкевича вів бої з арміями Олександра Єгорова під Львовом. Восени 1920 р. керував польським наступом і визволяв землі на Поділлі, в Східній Малопольщі і на Україні. Від 23 вересня 1920 р. до 9 червня 1921 р. був командувачем Генерального Округу Варшави. Через поганий стан здоров'я 1 жовтня 1921 р. пішов у відставку. 25 листопада 1919 р. став генерал-лейтенантом, а посмертно присвоєно йому звання генерал-полковника. Помер 25 листопада 1922 р. у Варшаві. Ген. Івашкевич належав до найбільш заслужених командувачів Польського Війська з років польсько-російської війни. Виконував з

початку службу на вищих рівнях командування. У важких і складних оперативних ситуаціях приймав правельні рішення, помірковано командував і успішно обороняв південно-східні кордони. Був особливо відзначений за визволення Львова в 1919 р. За пропозицією Маршала Пілсудського Рада Ордена Virtuti Militari надала генералу Вацлаву Івашкевичу 27 жовтня 1922 р. Командорський Хрест цього Ордену. Був він також нагороджений Орденом Virtuti Militari 5 класу, Хрестом «За відвагу», а також найвищим державним орденом – Polonia Restituta 3 класу. Похований, згідно своєї волі, на Цвинтарі Орлят у Львові.

Джерело: T. Krzastek, Wojna polsko-rosyjska... op.cit., ss. 13-14.

⁴⁷ Ген. Зигмунд Зелінські народився 1 серпня 1858 р. в Решотах біля Krakova. Вчився в гімназії в Новому Сончі, а потім в Школі Кадетів у Відні. Служив в австрійській армії – останньою посадою, яку займав було командування 13 полком піхоти. Службу закінчив у званні полковника. У 1914 р. перейшов до Легіонів. 14 вересня став командувачем 2 Полку Піхоти Легіонів, яким командував від 16 квітня 1915 р. В 1916 р. призначено його командувачем З Бригади Піхоти Легіонів; потім взяв командування Легіонами. Після відмови складення присяги на вірність центральним державам був інтернований в Хушт в Угорщині. До Польського Війська вступив у листопаді 1918 р. Незабаром був призначений до Генерального Округу Krakova. Коротко служив в Перемишлі; брав участь у захисті Львова. 13 квітня 1919 р. лишився командувачем З Дивізій Піхоти Легіонів. Рік пізніше став командувачем Генерального Округу Poznani. 26 червня 1920 р. перейняв командування З Армією. Під час варшавської битви його армія виконувала одне з головних завдань – брала участь в контрнаступі на Вепрі. Ген. Зелінські не підвів довіри Маршала Пілсудського і своє завдання виконав зразково. Після польсько-російської війни командував Генеральним Округом Poznani і Pomor'я. У 1923 р. пішов у відставку у званні генерал-полковника зі старшинством від 1 червня 1919 р. Помер у Krakovi 11 квітня 1925 р. і був похований на Кладовищі Rakowецькому. Ген. Зигмунд Зелінські нагородженим був Орденом Білого Орла, Хрестом Командорським Virtuti Militari 5 класу, Хрестом Незалежності і Хрестом «За відвагу» (четири рази).

Джерело: T. Krzastek, op.cit., s. 38.

⁴⁸ Ген. Владислав Сікорський народився 20 травня 1881 р. у Tyshovі Національному в Sandomierskому. У 1902 р. закінчив Гімназію ім. Францішка Юзефа у Lvovі і в 1907 р. Lvivську Політехніку. З 1908 р. брав участь в роботі Союзу Активної Боротьби. Був одним з ініціаторів утворення Стрілецького Союзу. Пройшов перепідготовку в австрійській школі піхоти і одержав звання офіцера запасу. Від серпня 1914 р. до 29 вересень 1916 р. був начальником Головного Національного Комітету. 29 вересня 1916 р. став командувачем З Полку Піхоти Легіонів. У 1917 р. виконував функцію командувача навчального табору Польських Збройних Сил у Zubrovі. Після здійснення солідарності з II Бригадою Легіонів був австрійцями відданий під суд і ув'язнений в Dulefaalva в Угорщині. Полк. Сікорський розпочав службу у Польському Війську в 1918 р. 6 січня 1919 р. генерал Rozwadowskyй доручив йому командування окремою операційною групою із завданням захисту залізничної лінії під Городком Ягеллонським. Виконуючи

це завдання, Сікорські пройшов бойове хрещення і проявив себе як бойовий командувач. Вів важкі бої під Бартатовом і Каміньгородом. На думку ген. М. Кукеля, під Бартатовом „Сікорський проявив себе як бойовий командувач, безстрашний і невтомний, блискавично опановуючий все мінявшуюся ситуацію, і реагуючий з якомога енергійніше, спроможний видобути із солдатів всі зусилля в найзагрозливіші хвилини”. Після закінчення боротьби в Галичині Головний Командувач доручив полк. Сікорському командування Поліською Групою. Група ця у складі: 1 Гірської Дивізії, 16 Дивізії Піхоти, 17 Бригади Піхоти, а також 32 полку піхоти з'єднувала два театри воєнних дій – Україну і Білорусь. На цих просторах діяли два польські фронти: Литовсько-білоруський Фронт і Український Фронт. Для польських військ ключове значення мала брестська фортеця, яка зосереджувала два опернаправлення – на Волинь і на Литву. Для Червоної Армії таку ж роль виконували: Мозир і Калінковичі. У березні 1920 р. на нього вдарила Поліська Група, намагаючись перервати систему рокадових доріг Червоної Армії. Успіх цих дій призвів до початку польського наступу на Київ. Операція Поліської Групи оцінюється в літературі як найважливіша серед усіх поліських кампаній Сікорського. Маршал Пілсудські визнав, що „захоплення Калінковичів і Мозира повернуло вигідну стратегічну систему всього фронту”. У липні 1920 р. Поліська Група відступила назад за Буг. Головний Воєначальник великої ваги надавав збереженню Бреста. Відповідальний за його захист генерал Сікорський не міг спинити наступу росіян. Коли вийшав на зустріч з командувачем Північного Фронту генералом Юзефом Галлерем, команда не вистояла і брестська фортеця пала за чотири дні – а разом з нею концепція Маршала Пілсудського реалізації контрнаступу з-за лінії Бугу і Нарви. Найважливішою перевіркою умінь командирських і штабних ген. Сікорського була варшавська битва, в якій він командував 5 Армією на лівому фланзі Північного Фронту. У кульмінаційному моменті битви на Вкрай боровся з трьома російськими арміями. У кровопролитних боях під Сохочином, Сарновською Горою, Борковим 5 Армія надлюдським зусиллям стримала атаку російських армій і перейшла в контрнаступ. Вміла робота командувача армії, його рішучість і сильна воля привели до успіху. Коли вирішувалася доля битви, Сікорський не вагався щодо застосування радикальних засобів на боягузнів і мародерів.

5 Армія розважливо виконала своє завдання і не допустила до оточення Варшави від півночі. Дії її командувача були оцінювані по-різному. Презентують однаковою мірою оцінки як дуже позитивні, так і підриваючі авторитет командувача Сікорського. 27 серпня, по реорганізації військ Північного і Центрального Фронтів, генерал Сікорський прийняв командування З Армією із завданням прикриття тилу і правого крила військ, що брали участь в битві на річці Ньоман. 12 вересня, після подолання опору I Кінної Армії Будьоного, З Армія розпочала наступ проти XII російської Армії у напрямку Волині. Наприкінці війни була вона розтягнена від кордону Східної Пруссії уздовж демаркаційної лінії на Сувальщині і далі через Ораній, аж по залізничну лінію Ліда – Вільнюс. За воєнні заслуги в польсько-російській війні в роках 1919-1920 Сікорському надано звання генерал-лейтенанта. Знайшовся серед найраніше нагороджених Хрестом Virtuti Militari 5 класу, а потім як один з шести генералів Кавалерським Хрестом цього Ордену.

1 квітня 1921 р. став начальником Генерального Штабу. Польсько-російській війні присвятив книжку – історично-військове дослідження про дії 5 Армії на Вкрі. У роках між війнами виконував найвищі функції в державі. У 20-х роках був, зокрема, Міністром Військових Справ, Прем'єром Уряду, Міністром Внутрішніх Справ. Після програшної вересневої кампанії став на чолі Уряду РП в еміграції, а також виконував функцію Головного Воєначальника Польських Збройних Сил на Заході. Має величезні заслуги у розбудові Польського Війська. Трагічно загинув в авіаційній катастрофі на Гібралтарі 4 липня 1943 р. Генерал-полковник Владислав Сікорський належав до дуже обдарованих військовиків і політиків II Речі Посполитої. Був нагороджений Орденом Білого Орла, Командирським Хрестом і Срібним Військовим Орденом Virtuti Militari, Великим і Командирським Хрестом Ордену Відродження Польщі, Хрестом «За відвагу» (чиризово), а також орденами інших держав.

Джерело: T. Krząstek, op.cit., s. 29-30.

⁴⁹ Naczelnego Dowództwo WP. Oddział II. Sytuacja na froncie od dnia 13 VIII do 24 VIII 1920 r., Ew/5/Nr 38358/II z dn. 24 VIII 1920 r.: Bitwa Warszawska... op.cit., cz. II, dok. 671, ss. 525-532.

⁵⁰ A. Smoliński, 1 Armia Konna..., op.cit., ss. 303-304.

⁵¹ Там само, с. 225

⁵² Naczelnego Dowództwo WP. Służba Łączności. Komunikat [o] sytuacji łączności nr 50 z dnia 21 i 22 VIII 1920 R., CAW, Szefostwo łączności NDWP, I. 301. 1347.

⁵³ Dowództwo Frontu Północnego. Oddział III. Zarządzenie o przegrupowaniu NR 5205/III z dn. 27 VIII 1920 r., w: Bitwa Warszawska... op.cit., cz. II, dok. nr 763, ss. 707-708.

⁵⁴ Dowództwo 5 Armii. Oddział III. Rozkaz pożegnalny dowódcy 5 Armii. Oddział III. Rozkaz pożegnalny dowódcy 5 Armii nr 1805/III z dn. 28 VIII 1920 r., w: Bitwa Warszawska... op.cit., cz. II dok. nr 790, ss. 757-760.

⁵⁵ T. Krząstek, Szlakiem hetmana Chodkiewicza i króla Sobieskiego, Warszawa 2001.

⁵⁶ E. Wiszka, Udział 6 dywizji armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w obronie Zamościa w sierpniu 1920 roku, w: Od armii komputowej do narodowej (XVI – XX w.), Toruń 1998, s. 275.

⁵⁷ 6-у Дивізію Стрільців Січових (Січова) було створено з військовополонених, які потрапили в польський полон і були посаджені до тaborів полонених в Ланцуті, Пікулицих під Перемишлем і брестської фортеці. В 1920 р. польська сторона надала військовополоненим статус „добровольців з іноземним громадянством”. Це був перший виразний сигнал, що незабаром може дійти до ширшої військової співпраці з УНР. 8 лютого 1920 р. в Ланцуті приступили до

формування Самостійної Дивізії Січових Стрільців. Її командувачем призначили полк. Марко Безручка. Епідемія тифу перервала процес формування. Командування і солдатів перевезено до Бресту, де далі продовжувано творення вже 6 Дивізії Стрільців, а також призначеної для неї 6 Резервої Бригади. Польська сторона призначила на обладнання дивізії 18 млн. польських марок. Перед походом на Київ 6 ДС досягла бойової готовності і нараховувала: 239 офіцерів, 1886 солдатів, 346 коней. На озброєнні мала: 4 гармати і 36 км. До складу дивізії входила 15 і 16 Бригада Стрільців, полк польської артилерії, дивізіон кавалерії, рота саперів і рота забезпечення. Після підписання 24.IV.1920 р. військової конвенції між Польщею і УНР 6 ДС оперативно підпорядковано спочатку командувачеві 2 Армії, а потім 3 Армії генерала Е. Сьміглого-Ридза. У червні 1920 р. її стан виріс до: 239 офіцерів, 2253 стрільців і 9 штатських. У київській операції, а також під час кровопролитних боїв на Україні, коли польські армії відступили на захід, 6 СД написала гарну сторінку в книзі своєї історії. Зазнала важких втрат і за проханням командувача полк. М. Безручка, в кінці липня була залишила фронт з метою збереження резервів, поповнення зброї і військових запасів.

⁵⁸ Naczelné Dowództwo WP. Oddział III. Komunikat Operacyjny z Frontu Wschodniego nr 9054/III z dn. 22 VIII 1920 r., w: Bitwa Warszawska. Dokumenty operacyjne... op.cit., cz. II, dok. nr 616, ss. 430-433.

⁵⁹ Naczelné Dowództwo WP. Oddział III. Komunikat Operacyjny [z] Frontu Wschodniego nr 9054 /III z dn. 22 VIII 1920 r., w: Bitwa Warszawska 1920. Dokumenty Operacyjne... op.cit., cz. II, dok. nr 616, ss. 430-432.

⁶⁰ Головні сили Діючої Армії УНР знаходилися на південному крилі Південного Фронту. 26 серпня 1920 р. частини УНР сфорсували Дністер під Галичем, Нижньовим і розгорнули наступ у напрямку Бучача. Це стало загрозою для тилу і комунікаційних ліній російської 41 і 60 Дивізій Стрільців, а також частин 8 Дивізії Кавалерії. З загонами УНР взаємодіяла 1 Кінна Бригада, яка здійснювала спільний наступ в північно-західному напрямку. Діючою Армією УНР командував ген. Микола Омельянович Павленко. До її складу входили:

- 1 Кінна Дивізія: ген. Іван Омельянович-Павленко,
- 1 Запорізька Дивізія Стрільців: полк. Петро Болбочан,
- 1 Залізна Дивізія Стрільців: ген. Юлій Гуленко-Базильський,
- 2 Волинська Дивізія Стрільців: ген. Олександр Загродзький,
- 3 Залізна Дивізія Стрільців: ген. Олександр Удовиченко-Сулковський
- 4 Київська Дивізія Стрільців: ген. Юрко Тютюнник,
- 5 Херсонська Дивізія Стрільців: ген. Андрій Долуд-Самченко,
- Збрізна Дивізія Стрільців.

Склад Діючої Армії УНР уложенено на основі опублікованих оперативних документів в: Bitwa Lwowska. Dokumenty Operacyjne... op.cit., cz. I, dok. nr 146, s. 146 – Dowództwo Armii Czynnej Ukraińskiej Republiki Ludowej. Oddział I. Sytuacja Armii Ukraińskiej 25 VII 1920 r., L. 4232/I.

⁶¹ У 1920 р. на польську сторону перейшло кілька козацьких частин. Деякі нараховували по кількасот шабель. У червні Міністерство Військових Справ (МВС) висловило згоду на формування військових частин Козаків в Польщі, які складалися з: Бригади Козаків есаула Олександра Сальникова в Грубешові і Козацької Бригади есаула С. Вадима Яковлева в Калішу. Донська Козацької Бригади есаула Сальникова перейшла на польську сторону 31 травня 1920 р. під Білою Церквою. Нараховувала біля 800 козаків і 700 коней. У I Кінну Армію як З Донська Бригада входила 14 Дивізія Кавалерії.

Есаул не дав згоди на її перехід під командування отамана С. Петлюри. У серпні 1920 р. билася у складі 3 Армії. На фронті було біля 400 козаків і стільки ж в центрі формування. У вересні перебувала в Хельмі, де отримала подальше поповнення людьми, кіньми і озброєнням. У листопаді 1920 р. бригада була інтернована і направлена в табір в Острог'ї Ломжинському. У червні 1920 р. есаул А. Яковлев за згодою МВС приступив до формування Бригади Козаків з перебуваючих в Польщі Кубанських Козаків з корпусу генерала Миколи Бредова, а також узятих російських військовополонених, дезертирів і емігрантів. У липні 1920 р. бригада налічувала біля 1180 Козаків. До її складу входив Донський і Терський Полки Козаків. Її організаційною базою був Краснік. Бригаду підпорядковано УНР, але з огляду на ситуацію на фронті в другій половині серпня її віддано під командування командира 3 Армії. 26 серпня бригада дійшла до Томашова Лубельського і днем пізніше до Замостя, звідки з наказу командування 3 Армії була направлена в Тишовець із завданням захисту ріки Гучви перед кіннотою Будьоного. Того наказу командувач бригади не хотів спочатку виконувати. Лише через сильний тиск м-ра. Володимира Бохенька з II Відділу 3 Армії вплинув на вихід на фронт Козаків Яковлева. Під Тишівцями в зіткненні з частинами I Кінній Армії бригада втратила понад 100 людей. Зазнала також дошкільних втрат в конях і озброєнні. Наприкінці серпня бригада була підпорядкована групі Луціана Желіговського і взаємодіяла з 10 ДП в районі Тишовець. Вчинила знову насильство і грабіжу серед місцевого населення, особливо єврейського. У вересні призначено її до 6 Армії і скеровано на Поділля в район Бродів і потім в розпорядження командування УНР в Плоскірове. З 20 жовтня 1920 р. виступала як „Вільна Козацька Дивізія есаула Яковлева”. На початку листопада нараховувала: 190 офіцерів, 1528 козаків, 914 коней. Озброєна була 4 гарматами, 38 км., 772 шаблями. Включена до складу армії УНР билася до 21 листопада на схід від Збруча, а потім була інтернована в таборах в Здунській Волі і в Торуні.

Z. Karpus, Oddziały kozackie formowane w Polsce (czerwiec-listopad 1920 r.) i ich udział w wojnie polsko-sowieckiej, w: Kawaleria przeciwników i sojuszników Wojska Polskiego w latach 1918-1921, Toruń 2003, ss. 221-229.

⁶² Dowództwo 3 Armii. Oddział III. Rozkaz Operacyjny nr 115 z dn. 19 VII 1920 r., w: Bitwa Warszawska. Dokumenty operacyjne... op.cit., cz. II, dok. nr 484, ss. 247-248.

⁶³ Naczelnego Dowództwo WP. Oddział III. Komunikat Operacyjny z Frontu Wschodniego nr 8886/III z dnia 19 VIII 1920 r., w: Bitwa Warszawska. Dokumenty Operacyjne... op.cit., cz. II, dok. nr 486, ss. 251-253.

⁶⁴ E. Wiszka, Udział 6 dywizji armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w obronie Zamościa w sierpniu 1920 roku, w: Od Armii Komputowej do narodowej (XVI-XX w.), Toruń 1998, s. 274.

⁶⁵ У згадуваній вище праці автор цитував видання, що міститься у львівському архіві: Нове життя, випуск спеціальний (28. II.1921).

⁶⁶ Генерал Микола Омелянович Павленко походив із знатного роду Запорізьких Козаків, представники якого з кінця XIX століття здобували високі звання і посади в російській армії. Рід Павленків користувався серед Запорізьких Козаків великою повагою і визнанням. Військову службу розпочав в царській армії після закінчення школи артилерії. Під час I світової війни командував декількома частинами на південному фронті. Виконував службу в штабі вищих з'єднань. Після утворення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗОУНР) командував військами цієї української держави. Боровся з польськими частинами Львова, які обороняли його в грудні 1918 р., а також в першій половині 1919 р. Генерал Павленко поклав значні зусилля на розбудову армії ЗОУНР. У березні 1919 р. вона нараховувала вже біля 40 тис. людей. У організаційній структурі виступали 3 Корпуси, кожен з декількома бригадами піхоти з артилерією і технічними підрозділами. Армія володіла 2 авіаескафриями, кількома потягами і автоброньовиками. Зброю і амуніцію привозили з Угорщини і Чехословакії в обмін на нафту. Перший значний наступ генерал Павленко розпочав в половині березня, який призвів до припинення комунікації між Перемишлем і Львовом. У цій фазі війни українська армія змусила польську сторону до значних зусиль і введення великих сил. Польська сторона (ген. Івашкевич) високо оцінила дії українських військ і роботу штабу ген. Павленка. У квітні 1919 року армія генерала Павленка нараховувала вже 60 тис. людей, з яких озброєних було 40 тис. Володіла 552 кулеметами і 144 гарматами, добре розбудованими і зміцненими оборонними позиціями. Не дивлячись, на це, українські війська були змушені швидко відступати під час травневого наступу фронту генерала Івашкевича за розробленим генералом Юзефом Галлером планом. Польська сторона ввела в боротьбу в Західній Галичині біля 80 тис. солдатів (бойовий стан біля 50 тис.), 200 гармат і 900 км. Безкровний відступ української армії спричинив, що 21 травня Головним Воєначальником ЗОУНР став генерал Олександр Греков. Ген. Омелянович-Павленку залишено керівництво військовими операціями. За планом Павленка українська армія повинна була відступити на Покуття. Цього плану не прийняв Міністр Військових Справ уряду ЗОУНР полк. Курманович. Разом з галицькою армією генерал Омелянович-Павленко відступив в район Кам'янця-Подільського в липні 1919 р. Розпочав співпрацю з отаманом С. Петлюрою, який доручив йому 5.12.1919 р. командування Армією Української Народної Республіки, яка була в союзі з Польщею. Ген. Павленко організував партизанський рейд вглиб тилу Денікіна, а потім Червоної Армії, доходячи до району Черкас. Щойно в березні 1920 року дійшов до нього наказ про відступ. 5 травня в районі Ямполя з'єднався з частинами генерала Олександра Удовиченка і брав участь в польському наступі на Київ. У червні після отримання поповнень в районі Києва армія генерала Павленка налічувала 3300 офіцерів, 15300 рядових, 4500 коней, 48 гармат, і 200 кулеметів. Взаєміни штабу 6 Армії

з генералом Павленка складалися погано. Він діяв в оцінці польської сторони, без погоджень, самовільно і не хотів визнати зверхності над собою командувача польського фронту. Польська сторона не зуміла гідно використати особистість і талант генерала Павленка в партизанських діях, рейдів в тил ворога. Під час варшавської битви армія генерала Павленка була у складі Південного Фронту ген. В. Івашкевича і отримала завдання прикривати Дрогобицький Басейн. У вересні і жовтні 1920 р. генерал Павленко після форсування Дністра вдарив у північно-східному напрямі на Тернопіль. Після закінчення війни з Росією був інтернований не довго, а потім генерал виїхав у Францію. Проживав в Парижі і активно діяв в еміграційних українських середовищах. Публікував свої спогади у виданні „За Державність”. Українсько-польській війні 1918-1919 років присвятив історично-військове дослідження, видане в 1929 р. в Празі. Помер в 1941 р. Про його військову діяльність згадують українські історики в працях, виданих в еміграції. Ширше презентується постати генерала в українській історіографії 1991-1995 років, але також ще в обмежених рамках. Ген. Омелянович-Павленко є особливо промовистим прикладом, як складалися долі поляків і українців у Східній Малопольщі в роки польсько-української війни. Посварені народи, кровопролитно боручись за Львів, стали поруч коли надійшла Червона Армія. Командуючі генерали і солдати, стріляючи один в одного через кілька місяців, зуміли переламати ненависть і стати в одному ряду в боротьбі за незалежність Польщі і України. Військова співпраця військ УНР і Польщі не була ефективно використана польським урядом під час мирних переговорів з Радянською Росією в Ризі. Маючи моральне відчуття провини перед солдатами союзницьких українських частин, під час зустрічі з ними в таборі для інтернованих, Фельдмаршал Юзеф Пілсудський сказав: „я прошу вибачення Вас Панове”

⁶⁷ T. Olszański, *Mit i prawda o obronie Zamościa w sierpniu 1920 r.*, w: „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” – 3. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ucrainica, pod red. St. Kozaka, Warszawa 1996, s. 158.

⁶⁸ E. Wiszka, *Udział 6 dywizji armii Ukraińskiej Republiki... op.cit., ss. 277-279.*

⁶⁹ У згаданому фрагменті автор посилається на публікації:

- T. A. Olszański, *Mit i prawda o obronie Zamościa...* op.cit., s. 159.
- M. Bołtuć, *Budionny pod Zamościem...* op.cit., s. 212-213, s. 208, s. 209.
- A. Grzymała-Siedlecki, *Cud Wisły. Z notatnika korespondenta wojennego*, Warszawa 1921 (reprint, Warszawa 1990).

⁷⁰ Naczelné Dowództwo WP. Oddział III. Komunikat Operacyjny [z] Frontu Wschodniego nr 9292/III z dn. 27 VIII 1920 r./Tajne, w: Bitwa Warszawska 1920. Dokumenty Operacyjne... op.cit., cz. II, dok nr 778, s. 729.

⁷¹ M. Bołtuć, op.cit., s. 205.

⁷² Ген. Луціан Желіговський, народився 19 вересня 1865 р. в Ошмяни на Віленщині. Закінчив гімназію у Вільнюсі, а також офіцерську школу в Ризі в 1888 р. Служив в російській армії, в т.ч. 136 полку піхоти, брав участь в російсько-японській війні. Від 1915 р. бився у рядах Польської Бригади Стрільців при російській армії. З січня по травень 1918 р. був командувачем 1 Дивізії Стрільців на Кубані, з якою в червні 1919 р. повернувся до Польщі. Було це єдине з'єднання польських сил, створене на сході, яке потрапило до Польського Війська. Ген. Желіговський командував далі дивізією, яку переименовано після об'єднання всіх сил в 10 Дивізію Піхоти. 19 квітня 1920 р. генерал Желіговський взяв командування Литовсько-білоруським Фронтом. Потім командував опергрупою, а з квітня по жовтень 1920 р. знову 10 ДП. З нею пройшов весь бойовий шлях від Березини, аж по передмістя Варшави. У критичному моменті бою під Радзиміном дивізія повинна була розбити російське згрупування в районі Непоренту, Вулькі Радзимінської відкрити дорогу для наступу на село Мокре і Радзимін. Ген. Галлер доручив генералу Желіговському командування польськими частинами, що боролися під Радзиміном. Задум повної координації дій 10 ДП з 1 Литовсько-білоруською Дивізією і 11 ДП не був реалізований. Перелом в битві під Радзиміном розпочала нічна атака батальйону пор. Стефана Погоновського з дивізії ген. Зелінського. Атака 1 батальйону з 28 пп стала легендою – не тільки битви під Радзиміном, але всієї історії польсько-російської війни. У жовтні 1920 р. з наказу фельдмаршала Пілсудського генерал утворив опергрупу, яка офіційно діяла без згоди Начальника Держави. Війська генерала Желіговського витиснили литовців з Центральної Литви і Вільнюса. Це був так званий бунт Желіговського. Желіговському надано звання генерал-лейтенанта зі старшинством від 1 червня 1919 р. Від 30 вересня 1921 р. до травня 1926 р. був Інспектором Армії Варшава. Займав також посаду Міністра Військових Справ. 1 липня 1923 р. став генерал-полковником. 31 серпня 1927 р. пішов у відставку. Осів на Віленщині в маєтку Андреєво. Виконував функції голови Ради Ордену Polonia Restituta і від 1929 р. члена Трибуналу Стану.

У 1935-1939 роках був депутатом парламенту. У вересневій кампанії цивільно допомагав командувачеві Фронту Північного. Переbrався у Францію, а по її падіння в Англію, де увійшов до складу Національної Ради РП. Вручив польським льотчикам єдиний прапор, яким володіли Польські Повітряні Сили на Заході. Помер в Лондоні 9 липня 1947 р. Як говорить легенда, в труні генерала Желіговського мало бути привезене золото і скарб Фонду Національного Захисту. Похований на Повонзках.

Генерал Луціан Желіговський був нагороджений Кавалерським Хрестом Virtuti Militari, а також Хрестом Незалежності 5 класу, Орденом Polonia Restituta 1 класу, чотири рази Хрестом «За відвагу». Написав книжку «Війна в 1920 році», яка описує воєнні дії на Литовсько-білоруському Фронті, а також боротьбу дивізії, якою командував.

⁷³ Ген. Казімеж Ячинік народився в маєтку Мацеюв на Волині 8 січня 1878 р. Розпочав службу в царській армії в корпусі піхоти. У 1899 р. закінчив Офіцерську Школу Піхоти в Одесі. Брав участь в російській експедиції на Крим в 1906 р. Під час I світової війни командував на західному фронті ротою і батальйоном. У 1915 р. потрапив в німецький полон. Звільнений в 1918 році виїхав

на Кубань і заявився в 4 Дивізії Стрільців під командуванням ген. Л. Желіговського. У 1919 р. прибув з Одеси в Бесарабію і потім через Поділля в Польщу. Перейшов політичну перевірку і командував далі на фронті 30 Полком Піхоти Стрільців Каньовських. Став полковником зі старшинством від 1 червня 1919 р. Під час війни з Росією в 1920 р. командував тимчасово 20 БП. Від грудня 1923 до липня 1927 був командувачем дивізійної піхоти 8 ДП, а потім, аж до лютого 1930 р. заступником командувача Округу I Корпусу Варшава. 1 січня 1928 р. був призначений генерал-лейтенантом. У 1930 р. пішов у відставку. Помер 6 лютого 1965 р. і спочив на Військовому Кладовищі на Повонзках у Варшаві.

Був відзначений: Хрестом Virtuti Militari, Polonia Restituta IV класу, Хрестом «За відвагу», і трикратно Золотим Хрестом Заслуги РП.

⁷⁴ Ген. Міколай Болтуць, народився 21 грудня 1893 р. в Петербурзі, де вчився в гімназії і після одержанню атестата зрілості пішов в російську армію (1914-1917). Закінчив офіцерську школу і брав участь в фронтових боях. Після залишення російської армії служив в 3 Польському Корпусі на Сході (I-VIII 1918), а потім в 4 Дивізії Стрільців генерала Луціана Желіговського (X.1918 – VI.1919). Після повернення до країни був призначений командувачем 31 пп (VI.1919 – X.1921), з яким брав участь у польсько-російській війні. У період від 1 листопада 1921 до жовтня 1922 р. навчався на вищому курсі офіцерів Генерального Штабу у Варшаві. Потім виконував обов'язки начальника відділу в Бюро Малої Воєнної Ради і офіцер штабу в Головній Інспектурі Збройних Сил (в 1928). Наступні посади, які обіймав це: командувач бригади Прикордонних Військ (1928-1930), командувач 19 ДП у Вільнюсі (1930-1936) і командувач 4 ДП в Торуні (1936-1939).

У оборонній війні 1939 р. був командувачем операційної групи „Схід” у складі Армії „Помор’я”. Після важкої боротьби на ріці Оса, в Борах Тухольських і на Бзурі пробував продергтися до Варшави, де йшли бої. Поліг 22 вересня під Верхніми Ломянками в безпосередньому зіткненні з ворогом. Похований у Варшаві на Військовому Кладовищі на Повонзках.

Був нагороджений: Орденом Virtuti Militari кл. V, Орденом Polonia Restituta кл. III, четыриразово Хрестом «За відвагу». Звання: капітан (1917), майор (1919), підполковник (1923), полковник (1928), генерал-майор (1938).

⁷⁵ 31 Полк Стрільців Каньовських виводить родовід з 15 Полку Стрільців 4 Дивізії Стрільців ген. Л. Желіговського, а також 31 Влоцлавського Полку Піхоти. Перший з них передняв традиції 2 Полку Піхоти, сформованого влітку 1918 р. на Кубані і пізніше в Одесі з солдатів Карпатської Бригади Піхоти 2 і 3 Польського Корпусу, який прославився в трагічному бою під Каньовом. Влоцлавські Полки Піхоти почали формуватися з підрозділів Польської Військової Організації, якої конспіративні структури функціонували у Влоцлавку, Александрові Куювському, Ковалі і Колі. Ця частина зав’язалася в кінці 1918 р. і пізніше увійшла як батальйон до складу 31 Полку Стрільців Каньовських, організованого на початку 1919 р. в Лодзі. Бойовий шлях 15 пс з 4 СД вів в Польщу з Кубані через поля битв в південній Україні під Роздільною, Вигодою, Тирасполем, Колосувкою і Білаївкою.

5 квітня 1919 р. полк прикривав відступ коаліційних військ, які допомагали в Одесі частинам білогвардійських генералів, які билися з більшовиками. Полк через Бесарабію дійшов до Поділля і потім до Польщі. В Лодзі був розширений, краще оснащений, а також з'єднаний з полком влоцлавським. Після реорганізації ВП в 1919 р. отримав № „31” і був направлений на боротьбу з частинами Західної України в районі Нижньова. В той час Влоцлавський Полк Піхоти перейшов бойове хрещення у боях з німцями в лютому 1919 р. під Іновроцлавом, захоплюючи місто разом з частинами велкопольських повстанців. Потім полк був батальонами направлений на боротьбу з українцями на Волині під Порицьком і Торчином. 2 батальон боровся з більшовиками в Білорусі, відстоюючи рубежі Ньомана і Щари. У половині липня 1919 р. в Соколові під Золочевом наступило з'єднання обох полків в 31 Полк Піхоти і з цієї пори виступав як полк „Стрільців Каньовських”. Полк боровся далі в Східній Малопольщі з українцями, де досяг лінії Збруча. Осінню полк був направлений в боротьбу з більшовицькими частинами на Березині. Узимку і весною 1920 р. виконував службу на демаркаційній лінії з Литвою. У червні 1920 р. був відосланий на російський фронт до рідної 10 ДП. Брав участь в кровопролитних зворотніх боях влітку 1920 р. під Жодзіним. Хоробро відстоював Мінськ, де в блозі втратив 7 офіцерів і 190 рядових. Його бойовий шлях відзначають далі поля битв на річках Шчара і Зелва. 23-24 липня 1920 р. провів найкривавіші бої в своїй історії під Ізабеліном. Ведучи кровопролитні бої відступав поетапно через Тиху Воду, Кузкі, Букшти, на річці Буг. Боровся потім на річці Лівец і в серпні записав гарну сторінку в книзі своєї бойової слави про кровопролитні бої під Радзиміном, а потім самостійно рушив в погоню, визволюючи в бровавій атаці з багнетами Вишків. Одночасно відрізав дороги III більшовицькій Армії, що відступала з району Модліна. З 29 по 31 серпня 1920 р. 31 Полк Стрільців Каньовських складає бойове ядро захисту Замостя. Бойовий шлях скінчив в районі Сокала у вересні 1920 р. Від 22 липня 1920 р. аж до кінця війни з Росією полком командував к-н М. Болтуць. Полк узяв біля 1000 військовополонених, здобув більшовицький прapor, 4 гармати і біля 50 км. Втратив 6 офіцерів і біля 200 рядових. За доблесть надано солдатам 37 Хрестів Virtuti Militari і 193 Хрести „За відвагу”. Особливою моральною відзнакою для полку є слова Головного Воєначальника Польського Війська фельдмаршала Юзефа Пілсудського: „Я знаю добре 31 Полк, це той який так хоробро оборонявся в Замості”. Пррапор 31 Каньовського Полку Стрільців заснувала громадськість Лодзі. Вручив його 28 лютого 1927 р. в Серадзі ген. Л. Желіговські. Серед назив битв, на яких уславився полк розміщено: „Замостя 29-31 VIII.1920”. У період між війнами 1 батальон тимчасово розташовувався в Лодзі, а 2 і 3 батальон в Серадзі. У вересні 1939 р. полк боровся у складі 10 ДП. Частина сил спромоглася з над Варти прибути у Варшаву. Друга частина, як організована 10 БП відступила за Вепр на Лубельщині і взяла участь у важких боях під Краснобродом, де закінчила бойовий шлях.

Джерело:

- Księga Chwały Piechoty... op.cit., str. 463.
- K. Satora, Opowieści wrześniowych sztandarów, Warszawa 1990, s. 72-73.

⁷⁶ Ген. Марко Безручко, народився в 1883 р. у Великому Томкачі на Херсонщині. У 1904 р. закінчив середню школу, а потім в Одесі військову школу. У 1914 р. став випускником Академії Генерального Штабу в Петербурзі. Брав участь в I світовій війні. Займав посаду шефа Операційного Відділу Генерального Штабу УНР і командувача опергрупи Стрільців Січових. 1.01.1920 р. обійняв командування 6-ї Дивізії Стрільців. Брав участь в поході на Київ. Його дивізія входила до складу 3-ї армії генерала Е. Сьміглого-Ридза. Прославився як командувач під час захисту київського передмістя, захисту Коростеня. У серпні в боях з I Кінною Армією С. Будьоного командував захистом Замости. Під час наступу польських військ восени в 1920 р. командував центральною групою військ, що входила до складу Української Армії, яка дійшла до ріки Мурахви. У листопаді був разом з дивізією інтернований. У 1920-1924 роках виконував функцію міністра і віце-міністра військових справ в еміграційному уряді УНР діючому в Тарнові і Варшаві. У 1931-1935 роках виконував функцію керівника Українського Історично-військового Товариства у Варшаві. Написав „Українські Стрільці Січові на службі Батьківщини”. В оцінках істориків був одним з найздатніших командувачів українського війська.

⁷⁷ T. Olszański, Mit i prawda o obronie Zamościa... op.cit., ss. 150-152.

⁷⁸ E. Wiszka, Udział 6 dywizji..., op.cit., ss. 267-268.

⁷⁹ T. Olszański, op.cit., ss. 159-160.

⁸⁰ H. Brzezowski, Bitwa pod Komarowem jak ja ją widziałem, „Przegląd Kawaleryjski” 1934, R. XII, nr 1.

⁸¹ Moje walki z Budiennym. Dziennik wojenny b. d-cy 1 Dywizji Kawalerii generała dywizji Juliusza Rómmla, Lwów (bez roku wydania).

⁸² Там само.

⁸³ P. Zarzycki, 13 Kresowy Pułk Artylerii Lekkiej, Pruszków 1998.

⁸⁴ Рапорт поміщено в ненадрукованому ще томі: Bitwa Zamojska 1920. Dokumenty Operacyjne, zakończenie – s. 41.

⁸⁵ Фельдмаршал Михайло Миколайович Тухачевський народився в 1893 році. У дитинстві і юності отримав досконале виховання, а також освіту. Гімназію закінчив в Пензі, куди переїхала його сім'я. Дорогу до зірок фельдмаршал почав в I Московському Корпусі Кадетів, яку закінчив на відмінно 1 червня 1912 р. Сам вибрав подальшу науку в Московській Александровській Військовій Школі, яка давала добру підготовку до військової служби, але мала меншу престижність в порівнянні з іншими навчальними закладами. Після вибуху

першої світової війни в 1914 р. п/пор. Тухачевський був направлений на фронт. Командував ротою піхоти. Б боровся в районі Дембліна, Любліна і під Krakowom. У 1915 р. під Ломжою потрапив в німецький полон. Тричі робив спробу втекти. У 1917 р. втік до Швейцарії. У полоні добре оволодів німецькою мовою. Після повернення в Росію, як багато офіцерів царської армії, вирішив служити революції. Службу розпочав весною 1918 р. у Військовому Відділі Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад. Вже тоді користувався великим визнанням і довірою. У червні 1918 р. висланий на фронт із спеціальним завданням і особливими уповноваженнями.

Незабаром призначено його командувачем I Революційної Армії. Після її реорганізації розпочав наступальні дії в районі Симбірска. Визнання і славу принесло йому захоплення цього міста, яке мало стратегічне значення для оволодіння Сибіру. У січні 1919 р. Тухачевського призначено на посаду командувача Південного Фронту, де точилися запеклі бої з сильними білогвардійськими військами. Армія Тухачевського досягла значного успіху, вівши бої з частинами отамана Краснова. Загрозлива ситуація на Сході спричинила, що політичне керівництво і військовики Країни Рад направили Тухачевського на Східний Фронт. Взяв командування V Армією. Михайло Тухачевський має великі заслуги в розбитті армії адмірала Колчака і захопленні Сибіру. Це підтверджує наказ Революційної Ради, який підсумовує боротьбу за Урал і Сибір.

В ньому йдеться: „Товариш Михайло Тухачевський, командувач V Армії, за особисту мужність всесторонню ініціативу, енергію, організаційні здібності і уміння командувати, проявлених під час переможного походу Червоної Армії на схід, який закінчився взяттям міста Омська – одержує нагороду „золотої зброй”. Дії фронтів і армій, якими командував Тухачевський, характеризувалися маневреністю. Вона реалізувалась у великій масштабності і без оперативних перерв. Закінчувалася взяттям важливих стратегічних районів, а також розбиттям військ супротивника. Тухачевський вдало зумів на практиці реалізувати принцип концентрації сил і ресурсів на вирішувальних напрямках наступу. Ефектними формами маневру, застосованими ним, були глибокі, розтинаючі удари.

Фронтові маневрені операції, плани яких опрацьовував Тухачевський під час громадянської війни, складали важливий етап в розвитку і вдосконаленні радянського воєнного мистецтва. Вони також показують, як складався і розвивався його талант командувача. У 1920 р. Тухачевський командував Західним Фронтом, який виконував головне завдання під час наступу в травні, липні і серпні 1920 р. Його армії в швидкому „поході за Віслу” дійшли до Варшави. Битву на Віслі Тухачевський програв. На це вплинули його власні помилки, самовільне затримання під Львовом Південно-Західного Фронту Олександром Єгоровим і Йосифом Сталіним, а також уміле використання польською стороною помилок, скоєніх радянським командуванням. Війна 1920 р. була предметом докладного аналізу Тухачевського. У праці «Похід за Віслу» підсумував її так: „Основний висновок, який з кампанії 1920 р. належить винести, це те, що програла її не політика, а стратегія. Головною причиною поразки в операції належить визнати не достатньо серйозне ставлення до питань організації командуванням військ”. Книжка Тухачевського, не дивлячись на більше, ніж 70-річну давність, як і раніше,

є раціональною оцінкою варшавської битви. Її зміст дозволяє зробити висновок, що вже на початку років 20-х Тухачевський був не тільки видатним командувачем, але також володів значними здібностями критичного аналізу і зумів свої погляди виразити у формі історично-військових розробок. У міжвоєнний період Тухачевський належав до плеяди найвидатніших теоретиків військової справи у світі. Презентував дуже оригінальні погляди, стосовно прикордонної битви, глибокої наступальної операції, застосування сильних броньових і механізованих з'єднань авіації та повітряно-десантних військ. За його ініціативою утворено перші у світі механізовані і повітряно-десантні корпуси. У 1935 р. його підвищують до першої групи командувачів зі званням фельдмаршала. За ініціативою розвідки III Речі Посполитої, при активній співчасті органів безпеки СРСР, Тухачевський з наказу Й. Сталіна був звинувачений у зраді і розстріляний у віці 44 років. У західноєвропейській історіографії його називають „чорвоним Наполеоном”.

⁸⁶ Naczelnego Dowództwo WP. Komunikat Informacyjny o sytuacji wewnętrznej i zewnętrznej nr 28 z dn. 10 IX 1920 r. Oddział II Sztabu Generalnego NDWP. Pismo nr 41537/II z dn. 14 IX 1920 r

⁸⁷

- T. Makowski, Zarys historii wojennej 30 Pułku Strzelców Kaniowskich, Warszawa 1928.
- F. Libert, Zarys historii wojennej 31 Pułku Strzelców Kaniowskich, Warszawa 1928.
- S. Wyczółkowski, Zarys historii wojennej 43 Pułku Strzelców Kresowych, Warszawa 1928.
- S. Bobrowski, Zarys historii wojennej 44 Pułku Strzelców Kresowych, Warszawa 1929.
- J. Dąbrowski, Zarys historii wojennej 45 Pułku Piechoty Strzelców Kresowych, Warszawa 1928.

Родоводи полків розміщено також:

- Księga Chwały Piechoty, pod red. B. Prugar-Ketlinga, Warszawa 1937-1939.
- H. Wielecki, R. Sieradzki, Wojsko Polskie 1921-1939. Odznaki pamiątkowe piechoty, Warszawa 1991.

Найновішою монографією про полки, які вславилися при обороні Замості в 1920 році є праця: W. Jarno, Strzelcy Kaniowscy 1919-1939, Warszaw 2004.

⁸⁸

- R. Leroch-Orlat, Zarys historii wojennej 10 Pułku Kaniowskiego Artylerii Polowej, Warszawa 1929.
- P. Zarzycki, 10 Kaniowski Pułk Artylerii Lekkiej, Pruszków 1997.
- M. Wieliczko-Wielicki, Zarys historii wojennej 13 Kresowego Pułku Artylerii Polowej, Warszawa 1928.
- H. Wielecki, R. Sieradzki, Wojsko Polskie 1921-1939. Organizacja i odznaki artylerii, Pruszków 1994

⁸⁹

- A. Wojciechowski, Zarys historii wojennej 1 Pułku Ułanów Krechowieckich, Warszawa 1929.
- J. Litewski, W. Dziewanowski, Dzieje 1 Pułku Ułanów Krechowieckich, Warszawa 1932.

- A. Mniszek, K. Rudnicki, *Zarys historii wojennej 2 Pułku Szwoleżerów Rokitniańskich*, Warszawa 1929.
- T. Śmigielski, *Zarys dziejów historii wojennej 8 Pułku Ułanów*, Warszawa 1929.
- J. Tatara, *Zarys historii wojennej 9 Pułku Ułanów*, Warszawa 1929.- S. Dembiński, *9 Pułk pod Komarowem. Epizody kawaleryjskie*, Warszawa 1939.
- Dziewiąty – 9 Pułk Ułanów Małopolskich. Praca zbiorowa pod redakcją Zygmunta Gosynia, Edinburgh 1947.
- J. Turkiewicz, *Zarys historii wojennej 12 Pułku Ułanów Podolskich*, Warszawa 1928.
- A. Czudowski, *Walki 12 Pułku Ułanów. Epizody Kawaleryjskie*, Warszawa 1939.
- Dzieje Pułku Ułanów Podolskich. 1809-1947. Oprac. zbiorowe, Londyn 1982
- W. Czajkowski, *Zarys historii wojennej 14 Pułku Ułanów Jazłowieckich*, Warszawa 1928.
- Dzieje Ułanów Jazłowieckich. Praca zbiorowa, Londyn 1988.- Księga Jazdy Polskiej, pod red. B. Wieniay-Długoszowskiego, Warszawa 1938.
- Rodowody pułków jazdy polskiej 1914-1947. Praca zbiorowa pod red. K. Krzeczonowicza, Londyn 1983.
- H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921-1939. Organizacja i odznaki kawalerii*, Warszawa 1992.

⁹⁰ K. Galster, *Księga pamiątkowa artylerii polskiej*, Londyn 1975.

⁹¹ Rozkaz MON nr 1 z dnia 2 I 1991 r. (Dz. Rozk. MON, poz. 1).

⁹² Dz. U. R. nr 34, poz. 154.

⁹³ 30 Полк Стрільців Каньовських виводить свій родовід з частини, сформованої в Ловічі в грудні 1918 р. на баз частин Польської Військової Організації, а також Каньовчиків ген. Л. Желіговського. Полк, який спочатку носив назву Ловіцької Землі, був в січні 1919 р., спрямований на допомогу Львова. Боровся під Кулпарковом, Персенськовкою, Холодною Водою. Влітку 1919 р. виконував завдання на західному рубежі Речі Посполитої. Тоді був поповнений частинами, сформованими на Кубані ген Л. Желіговським, які раніше були в II Польському Корпусі і боролися під Каньовим. Для підкреслення власне їх бойових традицій прийняв назву „Стрільців Каньовських”. У середині жовтня 1919 р. 30 ПСК боровся на фронті в районі Погостка, Лепла, Тулай, Дольце, Воловувки, а потім відстоював рубежі ріки Березини. З січня до березня 1920 р. прикривав лінію фронту на Десні, де доходило до збройних сутичок з більшовицькими частинами. Прийняв участь в кровопролитних боях під час травневого наступу Західного Фронту М. Тухачевського. Зокрема, важкі бої провів з 21 до 28 травня під Белками, Козянами, селом Пастернаки. Полк відзначився також в бою під Хослобожем і Ямнами. 9 травня 1920 р. визнано як Свято Полку. Під час другого наступу Тухачевського в липні 1920 р. 30 ПСК хоробрно оборонявся під Окуневом і Стельмацовим, Старою Руднею і Лепянками, на Вілії, під Рокінами і Вулкою. Боровся потім на

річці Буг. Вилучений під Яблонним формував резерв 10 ДП. 15 і 16 серпня прийняв участь в кровопролитних боях за Радзімін, коли 10 ДП була кинута за відбиття міста. Полк так само як 10 ДП заслужив найвищого визнання. В кінці серпня був направлений на Замостя і взяв участь в Замойській Битві. Останні бої провів 11-12 вересня 1920 р. здобуваючи Сокаль. 30 Полком Стрільців Канівських у війні 1919-1920 р. командували п/полк. Францішек Корево і м-р (п/плк) Казімеж Яцинік. Полк втратив 16 офіцерів і понад 600 рядових. Хрестом Virtuti Militari нагороджено 31 офіцера і рядового, а Хрестом «За відвагу» 136 осіб. Полк уявив понад 500 військовополонених. Після війни полк входив як і раніше до складу 10 ДП і тимчасово розташовувався у Варшавській Цитаделі. Третій прapor полку заснували міста: Ловіч, Варшава і Лодзь. Вручив його Президент Ігнаци Мосциці 9 червня 1928 р. Попередньо надані знаки в 1919 р. і 1921 р. були даром громадськості Лодзької Землі. В 1939 р. 30 ПСК вів важкі бої на Варті під Беленьом, де через 27 годин відбивав атаки німецьких частин. Зазнав втрат на 30-40 % особового складу. Пробивався у Варшаву між Лодзю та Скерневіцами. 14 вересня сильно знекровлений полк дійшов до Варшавської Цитаделі і взяв участь в її обороні.

⁹⁴ 10 Каньовський Полк Польової Артилерії виводить свій родовід з частин артилерії, яка входила до складу II Корпусу Польського генерала Юзефа Галлера, створеного на Україні, який був оточений німцями під Каньовим. Після короткої битви корпус був розпущенний. Лише частина солдатів змогла пробитися під Єкатеринбург, де ген. Л. Желіговські почав формувати 4 Дивізію Стрільців. Артилеристів групував к-н Миколай Аліков. Сформовано спочатку батарею, а пізніше дивізіон. Паралельно в Одесі формувалися дві наступні батареї під командуванням к-на Пшемислава Бартел де Веденталя, який виступав як полк Барта. Ці частини вже під час формування і підготовки брали участь в боротьбі з більшовиками. Забезпечували 4 СД, яку транспортовано в Одесу. У квітні 1919 р. вона прикривала відступ французьких і грецьких військ у вогні гарячих боїв в місті, під час яких поліг полк. Барта. Полк артилерії відступив разом з 4 ДС, а також іншими частинами через Дністер до Румунії і звідти був перенесений через Чернівці, Снятин до Борщів.

Після прибууття в Польщу 4 СД стала 10 Дивізією Піхоти, а її частини артилерії отримали № „10”. 20 липня 1919 р., в Лодзі під командуванням полк. Клеменса Островського розпочалося формування полку до повного складу. Його основу складали кадри і солдати з каньовського дивізіону, тому для підкреслення своєї історії і традиції полк прийняв назву „Каньовский Полк Польової Артилерії”. По мірі зростання бойової готовності дивізіони були спрямовані на фронт. У листопаді 1919 р. 1 дивізіон направлено у Вільнюс і потім на демаркаційну польсько-литовську лінію, де доходило до збройних сутичок. 2 дивізіон, сформований в Лодзі, досяг бойової готовності в середині квітня 1920 р. і відійшов на поліський фронт до 9 ДП. З дивізіон сформовано після війні, в кінці 1920 р. 1 дивізіон в липні 1920 р. взяв участь у важкій боротьбі біля річки Аута, а під час боротьби на зворотному шляху провів важкий бій обороняючи Гродно. Брав участь в кровопролитному бою під Радзіміном в серпні 1920 р., коли вирішувалася доля Варшави. 2 дивізіон діяв на поліському фронті з квітня до липня 1920 р. З серпня 1920 р. під Тшціанкою загинула в нерівній боротьбі, залишена піхотою, вся 6

батарея. Інших п'ять батарей підтримували частини 10 ДП в боях під Радзиміном, а потім коли дивізія генерала Желіговського брала участь в переслідувальних діях у напрямі на Цецханів. Звідти 10 Каньовський Полк Польової Артилерії було похапки транспортувано до Замості, де боровся з кіннотою Будьонного, підтримуючи 30 і 31 Полк Стрільців Каньовських. Полк особливо відзначився в захисті Замості, під час наступальних дій у вересні у напрямку на Володимир-Волинський і Луцьк. Там закінчив бойовий шлях 18 вересня 1920 р. За доблесть надано солдатам 20 Хрестів Virtuti Militari і 91 Хрестів «За відвагу». Днем полкового свята було 7 травня.

Полком командували у війні 1919-1920: полк. Клеменс Островський, п/полк. Адольф Енгел, п/полк. Фелікс Пекуцький, полк. Герард Длугошевський, полк. Міхал Здзіховський, п/полк. Мар'ян Ясінський. Спираючись на запасну батарею, сформовану в Перемишлі, організовано в Лодзі 7 і 8 батареї З дивізіону. Після війни з Росією постійним гарнізоном, аж до 1939 р. була Лодзь. У 1939 р. 10 тр у складі 10 ДП узяла участь в бойових діях на Варті, біля річки Нер, відступальних діях на Варшаву, було під Горою Кальварією. 5 батарея змогла пробитися до Варшави, а рештки 1-го і 2-го дивізіонів були підпорядковані командиру Кавалерійської Опергрупи ген. В. Андерсу. Рештки обох дивізіонів завершили бойовий шлях під Любліном. З дивізіон боровся в другій декаді вересня 1939 р. під Мішконовом з частинами з частинами XVI ТК. Частина сил дійшла до фортеці Модлін і взяла участь в її героїчній обороні.

Джерело:

- K. L. Galster, Księga pamiątkowa artylerii polskiej 1914-1939, Londyn 1975.
- R. Łoś, Artyleria Polska 1914-1939, Warszawa 1991.

⁹⁵ Decyzja MON nr 25 z dn. 24 lutego 1995 r.

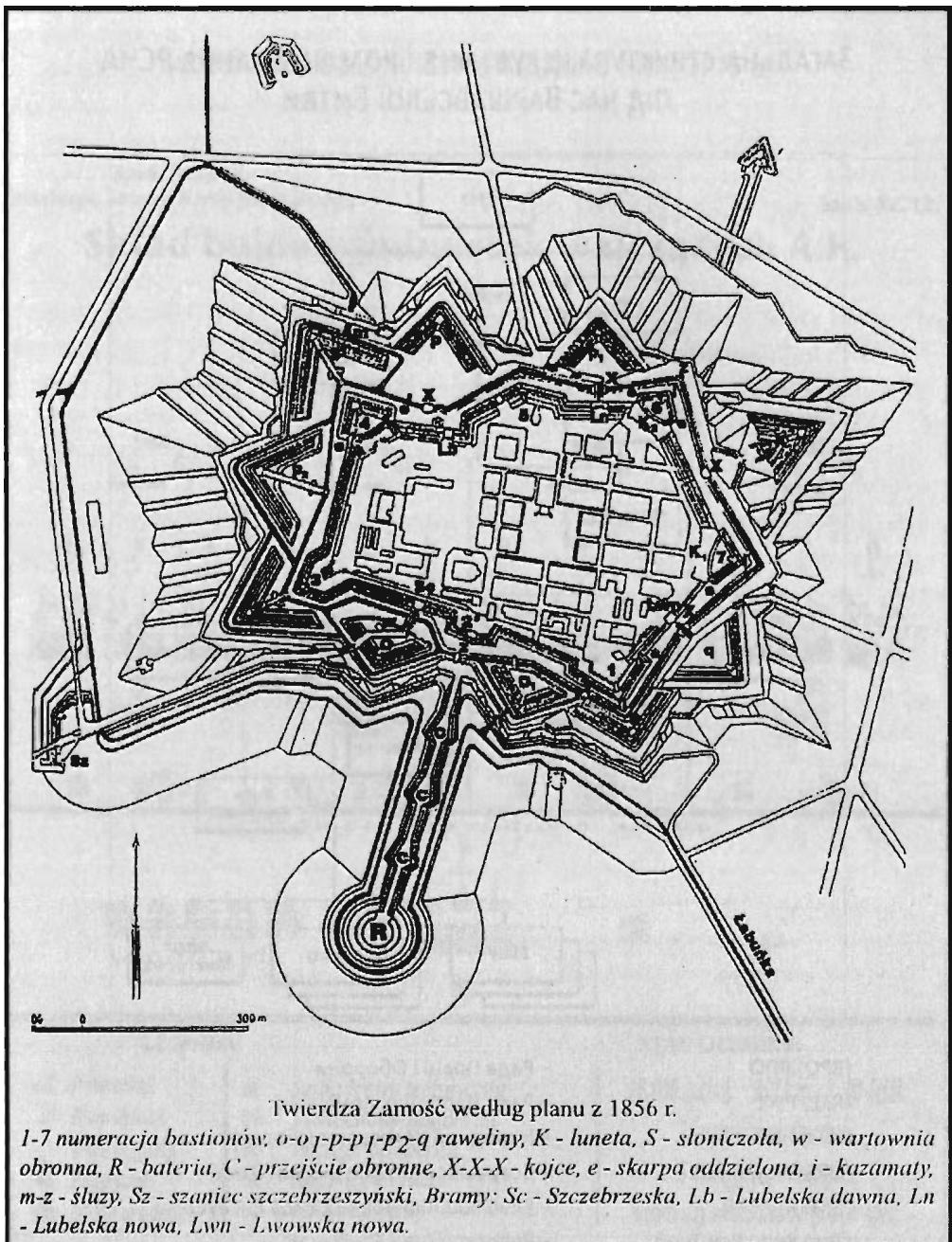
⁹⁶ Decyzja MON nr 96 z dn. 20 czerwca 1996 r.

⁹⁷ Decyzja MON nr 112 z dn. 14 lipca 1995 r.

⁹⁸ Decyzja MON nr 23 z dn. 20 marca 1996 r.

⁹⁹ Decyzja MON nr 38 z dn. 20 marca 1996 r.

¹⁰⁰ Decyzja MON nr 46 z dn. 9 kwietnia 1997 r.

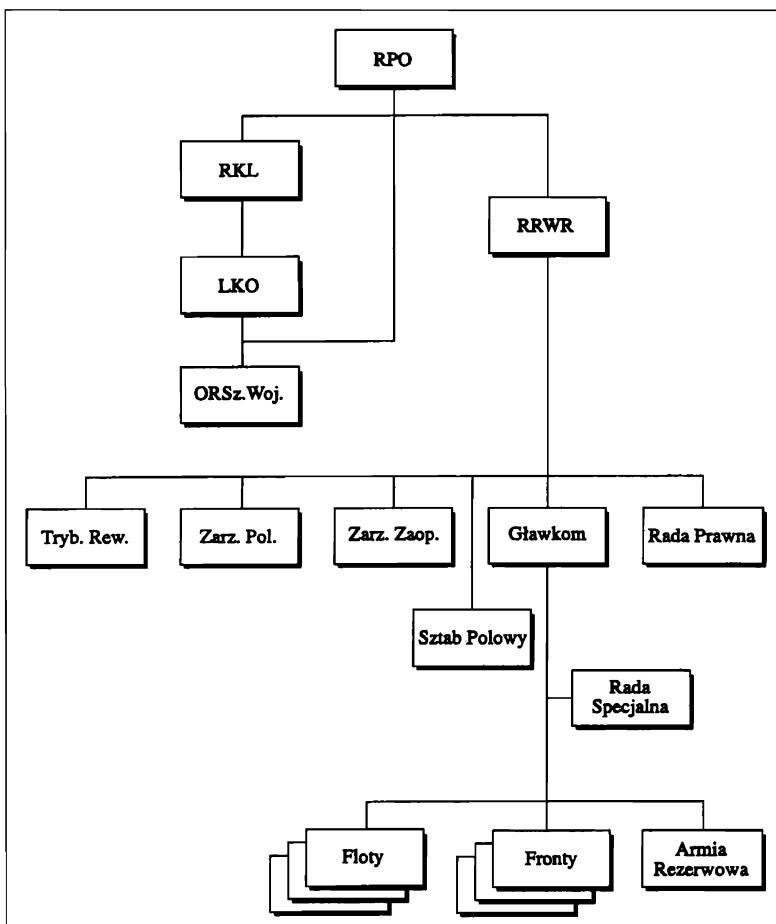

Twardza Zamość według planu z 1856 r.

1-7 numeracja bastionów, o-o-j-p-p₁-p₂-q raweliny, K - luneta, S - sloniczoła, w - wartownia obronna, R - bateria, C - przejście obronne, X-X-X - kojce, e - skarpa oddzielona, i - kazamaty, m-z - śluzы, Sz - szaniec szczebrzeszyński, Bramy: Sc - Szczebrzeska, Lb - Lubelska dawna, Ln - Lubelska nowa, Lwn - Lwowska nowa.

Ескіз твердині у м. Замость з XIX ст.

ЗАГАЛЬНА СТРУКТУРА КЕРУВАННЯ І КОМАНДУВАННЯ РСЧА ПІД ЧАС ВАРШАВСЬКОЇ БИТВИ

(RPO) РПО

– Рада Праці і Оборони

(RKL) РНК

– Рада Народних Комісарів

(LKO) НКО

– Народний Комісаріят Оборони

(ORSzWoj) ВВШ

– Всеросійський Військовий Штаб

(RRWR) РВРП

– Революційна Воєнна Рада Республіки

(Tryb.Rew) Рев.Триб

– Революційний Трибунал

(Zarz. Pol.) Політ. Прав

– Політичне Управління

(Zarz. Zaop.) Правл. Забесп.

– Управління Забезпечення

(Glawkom) Главком

– Головнокомандуючий

БОЙОВИЙ СКЛАД ЧАСТИН ВІДДІЛІВ КІННОЇ АРМІЇ

Stud. Takt. III.

Діяльність кінної Армії Будіеннего

Szkic Nr. 12.

Skład bojowy jednostek walczących A.K.

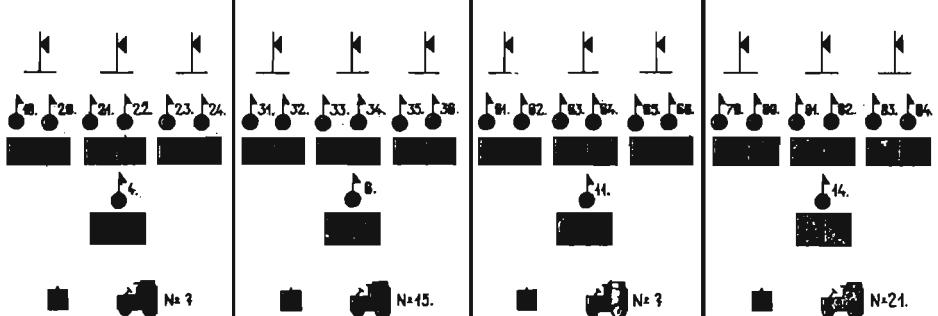
D-ca: Budlenny.
Szef sztabu: Zatow.
" odz. operac.: Abramow.

4.

6.

11.

14.

Brygada dla specjalnych zadań.

N=N=43, 63, 72, 32, 283.

LEGENDA:

- D-wo armii
- D-wo dywizji
- D-wo brygady
- Pułki jazdy
- Dywony artylerji

- Szwadrony techniczne
- Samochody pancerne
- Pociągi pancerne
- Aparaty lotnicze
- Radiotelegraf

STAN LICZEBNY:

18.000 szabel, 350 k.m., 48 działa,
15 aparatów lotniczych,
5 pociągów pancernych,
4 oddziały samochodów pancernych.

КОМАНДУВАННЯ З АРМІЇ. ВІДДІЛ III¹⁰¹

Командування З Армії
L. 24406/III

III Гол. польова пошта,
21 VIII 1920 р.

ОПЕРАТИВНИЙ НАКАЗ № 116

I. SI. Ситуація на півночі розвивається вельми сприятливо. Відступ ворога відбувається там щораз в більшому безладді і можна сподіватися, що при форсування операції з нашої сторони можна буде довести ворога до повної поразки.

Брест Лит. був взятий вечором 19 ц.м. здобутий 3 див. Лег. і є нею зайнятий. На південному фронті Будьоний просунувся аж до самого Львова, де останні два дні точиться бої.

Внаслідок ситуації на півночі Будьоний отримав категоричний і кілька разів повторюваний наказ відступати від Львова і зосереджуватись у Володимири-Волинському, діючи на півночі в тилу нашої армії, яка наступала на більшовицькі армії з північного фронту.

Згідно з останніми рапортами підтверджено присутність 44 див. сов. піх., яка рухається з дільниці Сокала у напрямку на Томашів. Її передові частини точно зупинилися в околиці Комарова (на дорозі Тишівці-Замостя), а також на шосе на північ від Томашова.

У районі між Грубешовом та Хелмом операє група Голікова. На лінії Буга нечисленні частини XII армії.

II. 1 і 3 див. піх. Лег. виходять зі складу армії і входять до складу 2 армії під командуванням ген. Сьміглого-Ридза. 3 армія підпорядковується [безпосередньо] Головному Воєначальнику. До складу 3 армії входять:

- 7 див. піх.,
- 2 див. піх Лег.,
- 6 укр. див.,
- 2 полк прикордонних стрільців,
- добровольча козацька бригада
- група ген. Балаховіча,
- бригада донських козаків

¹⁰¹ Kopia czystopisu wg. rozdzielnika – CAW, Dowództwo 3 Armii, t. 10 (sygn., tymczas.).

ІІІ. Завданням 3 армії є прикриття лінії Буга від сходу і захист Лубельщини від півдня, а також підготовка до удару на кінну армію Будьоного з метою полегшення ситуації в Малопольщі.

Моїм задумом є: захист існуючої до цього часу лінії Буга слабшими бойовими силами, підсиленими бойовими частинами, а також прийняття такого ешелону на правому крилі, щоб могти сосередженими силами успішно діяти супроти очікуваної акції армії Будьоного, попереджуючи власною атакою ворожі сили.

ІV. ВИКОНАННЯ

- a) Добровольча козацька бригада розвантажується в Замості і зосереджується в районі Щебрешин-Звіринець. Завдання бригади – прикриття правого крила армії і захист напрямку Томашів-Щебрешин-Краснік і Томашів-Білгорай-Янів. Бригада підлягає безпосередньо командуванню армії.
- б) 2 див. піх. Лег. у складі: без 3 батальонів, залишених в резерві армії [i] т[яжкої] а[ртилерії]. Бригада донських козаків, 6 див. укр. зосереджує свої сили в Червоноставі, утримуючи на лінії Ухане-Грабовець-Замостя висунуті частини. Замостя як укріплений вузол займе 6 укр. див.

До виконання цього нового перегрупування приступити ще уночі з 21 на 22 і виконати його по-можливості швидко – найпізніше до вечора 23[VIII]. Завданням 2 див. піх. [Лег.] є висунутими частинами стримати можливу передову охорону і слабкіші сили ворога, центр своїх сил тримати в такому ешелоні і готовності, щоб могти в кожен момент вдарити на зосередженого ворога, попереджаючи його атаку.

Зона дії 2 див. піх. Лег. обмежена: з півночі – лінією Біскупіце-Селець-Дришчув-Дубенка, вся місцевість, виключно з півдня - лінію Краснік-Щебрешин-Томашів, включаючи всю місцевість.

- c) 7 див. піх. у складі як донині і 2 полк прикордонних стрільців. 7 див. піх. етапними загонами і полком прикордонних стрільців зміцненими бойовими частинами прикрити лінію Буга від Дорогуська до Владави включно, решту сил належить сконцентрувати в районі Хелма в готовності до наступального удара на зосередженого ворога.

Лінію Дришчув-Гусине контролювати сильними частинами, завданням яких буде утримування передової охорони і слабших сил ворога. Зона дії 7 див. піх. обмежена з півночі без зміни, з півдня – південним рубіжком 2 див. Лег.

- d) 2 полк прикордонних стрільців після прибууття в Парчеве переходить в район Владави, де змінює 26 пп і переходить під розпорядження 7 див. піх.
- e) Група генерала Балаховіча в районі Владави з не зміненим завданням.

Вищевказане перегруповування, за винятком 2 п. стр. прикорд., належить провести протягом 22 дня ц.м. Етапні частини і місцеві команди переходять під розпо-

радження окремих дивізій в зонах їх дії. Від швидкого перегруповування залежить готовність З армії до активного відбиття ворога. Тому перегруповування слід зробити не дивлячись на втомленість солдата. (...)

(...)

Погоджено:

(...) Бортновські

полковник Ген. Шт. і начальник штабу

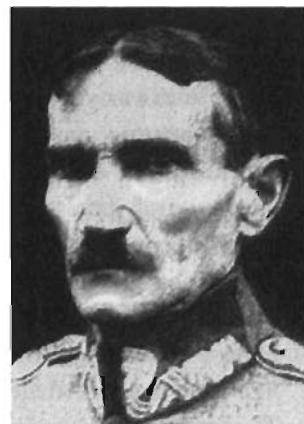
(...)

Зєлінські

генерал пор. і командир

Ген.-лейт.
Владислав Бортновські

Ген.-лейт.
Зигмунд Зелінські

ГОЛОВНЕ КОМАНДУВАННЯ ПВ III ВІДДІЛ¹⁰²

Головне Командування ПВ
Генеральний Штаб
№ 9087/III

Варшава, 23. VIII. 1920 р.

ОПЕРАТИВНА ІНСТРУКЦІЯ

- I. Виконуючи завдання оточення північних більшовицьких армій, притиснення їх до пруського кордону, відрізання їм відступу на схід, армії наші прийняли північний напрямок дії, який є штучним, тимчасово допустимим, лише як перехідний етап до операції у східному напрямі.

Ворожі армії є сильно ослаблені, деякі дивізії зовсім знищенні, однак ворог, застосовуючи звичайні методи терору, може в короткому часі бути готовим не тільки до тримання опору, але і до зачіпних дій; у додатку підтверджено прибуття декількох нових дивізій на наш фронт (22 і 35). Інші повідомлюються.

Цю оперативну готовність ворога ми мусимо попередити відповідним переведенням власних військ і наданням їм короткого відпочинку. Водночас ситуація на півдні змушує звернути пильнішу увагу на цю воєнну обставину; ворога, який досить проявився там потрібно розбити (XII армія) і відкинути (XIV армія).

- II. З цього стану речей витікає така директива для операції найближчих днів на півночі: як найшвидше ліквідувати ворога, що знаходиться на захід від лінії Грасово-Білосток-Брест, щоб звільнити війська до операції на сході та півдні, а також створити всередині країни резерв. З цією метою:

ПІВНІЧНИЙ ФРОНТ

- 1) 5 армія у складі: 4, 9, 10, 11, 18, 20 див. піх., група полк. Александровіча, кінна див. полк. Дрешера, група ген. Осіковського веде чистку і забезпечує місцевість на захід від залізничної лінії Млава-Модлін і особливо район цієї залізниці, а також згрупує деякі дивізії так, щоб могли легко завантажитись на транспорт.
При цьому:
 - а) як найшвидше спрямувати 10 див. піх. у розпорядження 3 армії, виконуючи наказ Гол. Ком. № 9069/III,
 - б) 11 див. піх. відіслати в розпорядження 2 армії в Брест виконуючи наказ Гол.

¹⁰² Kopia czystopisu wg rozdzielnika – CAW, I301.12.26.

Ком. № 9069/ІІІ,

- в) Групу полк. Александровича віддати з поверненням МСВійськ. (КГО Познань, КГО Помор'я),
 - г) частини охорони і прикордонних стрільців віддати МСВійськ, для повторного зайняття німецького кордону,
 - д) запасні і навчальні частини з групи генерала Осіковського віддати в розпорядження МСВійск., всю 20 див. піх. з метою її реорганізації і обладнання зосередити в Модліні. Частини постійної готовності використати як поповнення,
 - е) кінну дивізію полк. Дрешера поставити в дільниці Млави. Командування фронту доповісти про угруповання 5 армії.
- 2) 1 армія у складі: 17 див. піх., добровольчої дивізії, сибірської бригади, рухається на схід лівим крилом уздовж німецького кордону і правим через Ружан-Остроленку-Новогруд до ріки Піси, після чого ця армія стане – 17 див. піх. у районі Ломжи, а добровольча дивізія і сибірська бригада перейдуть в район Острув-Замбрув для переорганізації в 22 див. піх.
- 3) Таким чином, частини Північного Фронту будуть вилучені з фронту. Накази щодо подальшого їх застосування будуть видані після виконання вищевказаного. В кожному разі значна, частина частин буде перекинута на схід.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ФРОНТ

- 1) 4 армія у складі: пол. 6, 8, 14, 15, 16 див. піх., VII бриг. рез., 32 пп і 15 п. ул., швидко рухається в загальному напрямку на північ для досягнення лінії Кольно-Граєво, при цьому ця армія буде перекинута на схід в район Бреста. Тепер відтранспортувати треба як найшвидше:
 - а) XII бриг. піх. до Львова для поповнення 6 армії. Наступить одночасно зєднання всієї 6 див. піх.,
 - б) 8 див. піх. за наказом Гол. Ком. № 9053/ІІІ з Остроленкі через Люблін в розпорядженні 3 армії,
 - в) 32 пп залишити на етапах і віддати в розпорядження Командування Північного Фронту.
- 2) 2 армія у складі 1 Лег., 3 Лег., 19 і 21 див. піх., 41 пп, 4 кінної бриг., кінний загін майора Яворського, в переслідуванні як найшвидше входить на лінію Граєво-Осовець-Білосток-Брест, потім після звільнення З див. Лег. в Бресті 11-ю див. піх. підтягнутися в північному напрямі і вийти на лінію Августов-Суховоля-Білосток-Бельськ.

- 3) 3 армія у складі: 2 Лег., 7 див. піх., група ген. Балаховича, етапна група, донські козаки і кубанці, а також підкріплення з Північного Фронту прикриваються на лінії Буга, а також наносять удари з півночі на [сов.] XII армію і I кінну армію.

ПІВДЕННИЙ ФРОНТ

у складі: 5, пів 6, 12, 13 див. піх., кінної див. полк. Руммля, а також армія генерала Павленка поповнена XII бриг. піх., відкидає більшовиків в даний момент за Серет, тісно взаємодіючи водночасно з 3 армією у боях з Будьонним і XII армією.

III. Після успіху цих дій наш фронт, повернений на схід, матиме таку організацію:

- 1) 2 армія – від півночі до Бельськ-Гайнівку включно,
- 2) 4 армія – від Бельська виключно по Владаву включно,
- 3) 3 армія – від Владави, виключно по Сокаль включно,
- 4) 6 армія – від Сокала виключно до румунського кордону,
- 5) решта військ – в країні як резерв.

Пов'язані з цим перегрупуванням персональні і організаційні зміни будуть скеровані окремими наказами.

Від залізниці очікується найближчими тижнями відданої праці при відновленні лінії і переміщені значної кількості військ. Накази щодо матеріальної бази, а також підготовка у справі зв'язку і авіації вийдуть окремо.

IV. За всіх цих змін треба звернути увагу щоб:

- 1) знести в дивізіях різноманітність зброї,
- 2) покликати усілякі частини постійної готовності і добровольчі поповнюючі, щоб мати справу лише зі штатними частинами, сприятливими для економіки і розпорядження,
- 3) ретельно перевіряти каравани і майстерні, щоб навести скрізь порядок.

V. Одержанують: Ком. Північного Фр., Ком. Центрального Фр., Ком. Південного Фр., ком. 1, 2, 3, 4, 5, 6 армій, МСВійськ., французька місія, відділи Гол. Ком. I, II, IV, V, начальники зв'язку, залізниці, авіації, I і II заступники начальника штабу.

Погоджено:

Начальник Відділу III ГК

(–) Піскор

Полк. Ген. Шт.

Начальник Генерального Штабу ПВ

(–) Розсадовський

генерал поручик

ГОЛОВНЕ КОМАНДУВАННЯ ПВ. ВІДДІЛ III¹⁰³

Головне Командування ПВ
Генеральний Штаб
№ 9312/III

Варшава, 27.VIII 1920 р.

НАКАЗ ДЛЯ ПЕРЕГРУПУВАННЯ

Для доповнення і часткових змін наказів Гол. Ком. № 9087/III і 9282/III наказується:

I.

2 армія під кер. ген. пор. Сьміглого-Ридза, начальника штабу, п/плк. Шт. ген. Кутшеба, штаб в Лапах.

Склад:

1 див. Лег., 3 див. Лег., 1 див. літ.- біл., 21 гірська див., 4 кінна бригада, кінний загін м-ра. Яворського; окрім цього 41 пп, який входить до складу 1 див. Лег.

211 п. уланів м-ра. Домбровського, який Ком. Північним Фр. за наказом Гол. Ком. 9282/III, спрямує пішим маршем з району Хожелі через Мишинець-Кольно до Основця, де повинен прибути до 31.VIII.

Добровольча дивізія піхоти під ком-ням п/плк. Коца, яку Ком. Фронтом задиригуює маршем до Острові. Дивізія в момент прибуття до Острові підлягає наказам 2 армії і залишається в Острові для відпочинку і реорганізації. Тим самим відміняється наказ Гол. Ком. № 10417/1.

Завдання і кордони відрізку без зміни.

II.

4 армія під командуванням ген. п/пор. Скерського, начальник штабу, полк. Шт. ген. Рибак, місце стоянки Біла, куди командування 4 армії після розпорядження перегрупування своєї армії перейде, не пізніше як 30.VIII.

Склад:

14 див. піх., яка віправляється з Ломжи залізничним транспортом як найшвидше в Білу.

15 п. ул. спрямувати в новий район 4 армії пішим маршем.

15 див. піх. транспортує свою піхоту рухом пермінним¹⁰⁴ з Ломжи до Лап, звідки

¹⁰³ Kopia czystopisu wg rozdzielnika – CAW, I.301.10.56;

IJP-NY, Teki Rozwadowskiego, t. I(4), dok. 43; zob. też: CAW, Szefostwo Lotnictwa NDWP, I301.12.36.

¹⁰⁴ Wahadłowy

¹⁰⁵ Składy pociągów

далі дана дивізія перейде в район Черемхи. З 28.VIII в розпорядженні 15 див. піх. будуть в Ломжі три ешелони.¹⁰⁵

16 див. піх. буде завантажена після відходу 14 див. піх. Зазначається, що батареї 5 ппа (полку польової арт.) слід залишити в Снядові, звідки відійдуть пізніше в свою дивізію у Львів.

17 див. піх., яку Командування Північного Фронту сконцентрує в районі [м.] Новоград, звідки транспортом відіде в район 4 армії після транспортування 14 і 16 див. піх. З моменту прибуття в район Новграду ця дивізія підлягає ком. 4 армії.

11 див. піх., яка концентрується в Бресті, як його постійна команда. Ця дивізія звільнить в Бресті 3 див. Лег., яка пішим маршем відіде на північ до 2 армії.

Більше того: ком. 4 армії поспішно скерує відтранспортування 12 бриг.піх. з Остроленки до Львова.

8 див. піх. і підпорядкований їй 32 пп залишиться в районі Остроленки як резерв Гол. Ком з метою реорганізації та поповнення.

7 рез.бриг. переходить в район Острові, звідки йде в КГО Познань в розпорядження МСВійськ.

Завдання 4 Армії – офенсивне згрупування на відрізку Бельськ-Гайнівка виключно, Влодава включно та розвідка підступів.

III.

3 армія під командуванням ген. п/пор. Сікорського, начальник штабу підполковник Бортновський, штаб в Любліні. Ген. п/пор. Сікорські візьме командування і як найшвидше сформує штаб, виконуючи наказ Гол. Ком. № 9282/III.

Склад:

2-див. Лег., 7 див. піх., 10 див. піх. (яка в даний момент знаходиться в транспорті), група ген. Балаховича, групи КГО (Командування Генерального Округу) і етапова. ко-заки, крім того, 9 див. піх., 18 див. піх., кінна див. полк. Дрешера, транспорт якої був скерований наказом Гол. Ком № 9282/III.

Гол. Ком. відразу застерігає, що 9 див. піх. після завершення завдання перейде в 4 армію на польський відрізок, оскільки добре його знає, 18 див. піх. і кінна див. ген.. полк. Дрешера також після виконання завдання перейдуть як резерв вроспоряження Гол. Ком.

Завданням 3 армії є, прикрившись на Бузі від Влодави виключно, вдарти з півночі на частини I кінної і XII більшовицьких армій. Для досягнення повного успіху операції і наскільки можна оточення більшовиків, підпорядковується тимчасово ком.3 армії групи ген. Галлера з Південного фронту в його нинішньому складі: 13 див. піх., 1 кінна див. ген. п/полк. Руммля.

IV.

Північний фронт: Детальні накази пов'язані з Північним фронтом вийдуть додат-

ково. Тим часом, Ком.. Фронту скерує просування, пов'язані з арміями б. Центрального фронту. Крім того, необхідно:

- а) 20 див. піх. зосередити в Модлині з метою реорганізації,
- б) 4 див. піх. скерувати маршами в район Зегже-Яблонна для реорганізації,
- в) сибірську бригаду направити маршем до Замбровадля реорганізації і поповнення.

V.

Південний фронт: накази вийдуть додатково. На даний момент завданням Південного фронту є розбиття більшовиків, які діють проти Малопольщі. Для боротьби з Будьонім і XII совєцькою армією група ген. Галлера ще тимчасово підпорядковується ком. З армії.

VI.

Отримують: Ком. Північного Фр., Ком. Південного Фр., Ком. 2, 3, 4 армій, I і II, заступники начальника Генерального штабу, французька місія, МСВійськ. відділ I, відділи ГК: I, II, IV та V, начальники зв'язку, залізн. та авіації.

Полк. Ген. Шт.,

Начальник Генерального Штабу ПВ

(-) Розвадовські

генерал поручик

Погоджено:

(-) Піскор

Начальник Відділу III ГК

Ген.-лейт. Тадеуш Піскор

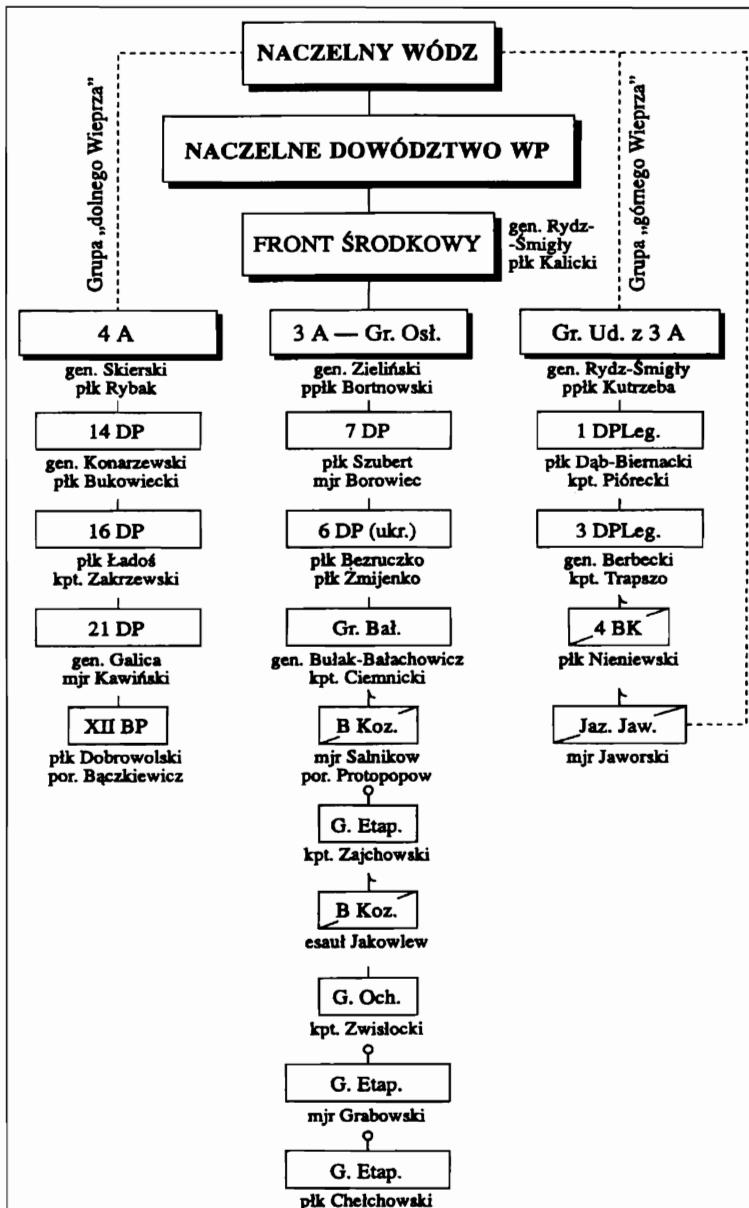

Ген.-полк. Тадеуш Розвадовські

Джерело: Bitwa Warszawska 1920.

Dokumenty Operacyjne... op.cit., cz. II, dok. nr 756, ss. 691-693

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ЦЕНТРАЛЬНОГО ФРОНТУ.

Джерело: Bitwa Warszawska 1920.

Dokumenty operacyjne, cz. I (25 VII – 5 VIII), Warszawa 2002, s. 839

КОМАНДУВАННЯ З АРМІЇ. ВІДДІЛ І ЗАГІН¹⁰⁶

Командування 3 Армії
L. dz. 386/I

15.VII 1920 p.¹⁰⁷
Tajne

Laz. 3 86/I.

~~ORDRE DE
BATAILLE
Tajne 3 Armii
z dnia 15. VII. 1920.~~

Марковський
ppr. Szt. Gen.
i Sref. Sztabu.

За згодною:

Марковський
por. i Sref. I Oddziału

Отримуючі:

Stac. Dow.	2 szt.
Dow. Frontu w k. fach.	2 .
Sref. Sztabu 3 Armii	1 .
Oddział I	1 .
Oddział II	1 .
Oddział III	1 .
Oddział IV	1 .
7 Dwo piech.	1 .
1 Dwo. Leg.	1 .
Sref. Sztabu i Sap.	1 .
Загал	2 .
План	14 .

Ліквідація: 5.

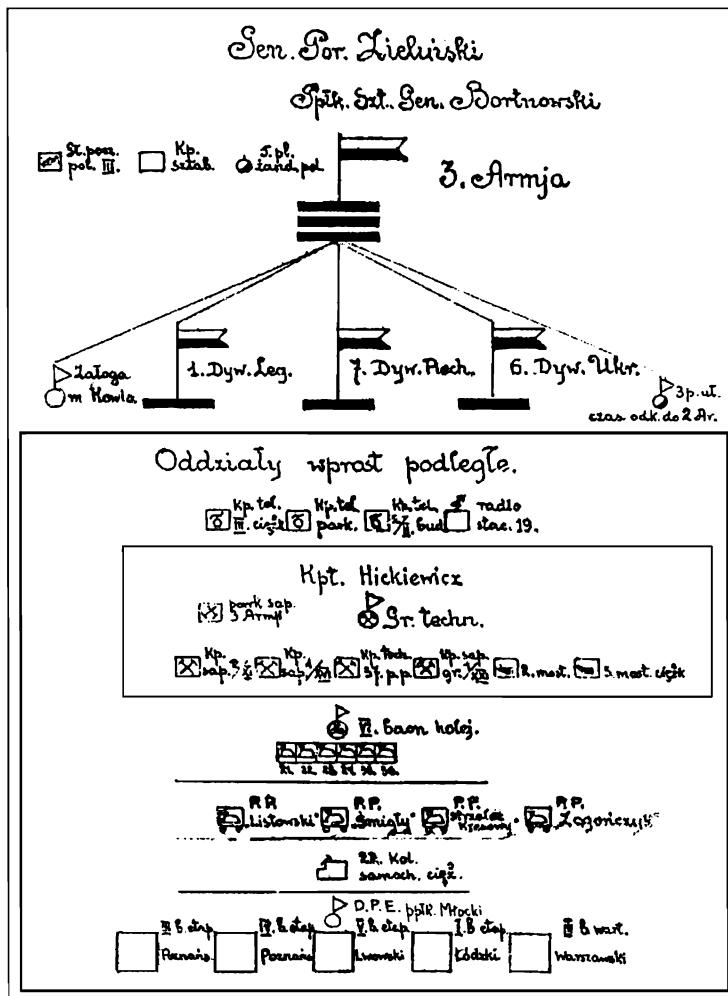
Погоджено:
В. Затлокаль
пор. і шеф I відділу

В. Бортновські
п/полк. Ген. Шт. і начальник штабу

¹⁰⁶ CAW, Dow. 3 armii, oddz. I, l.311.3.118, rękoplis.

¹⁰⁷ З приводу нестачі організаційної структури з кінця липня, поміщаєм документ складений 10 днів раніше.

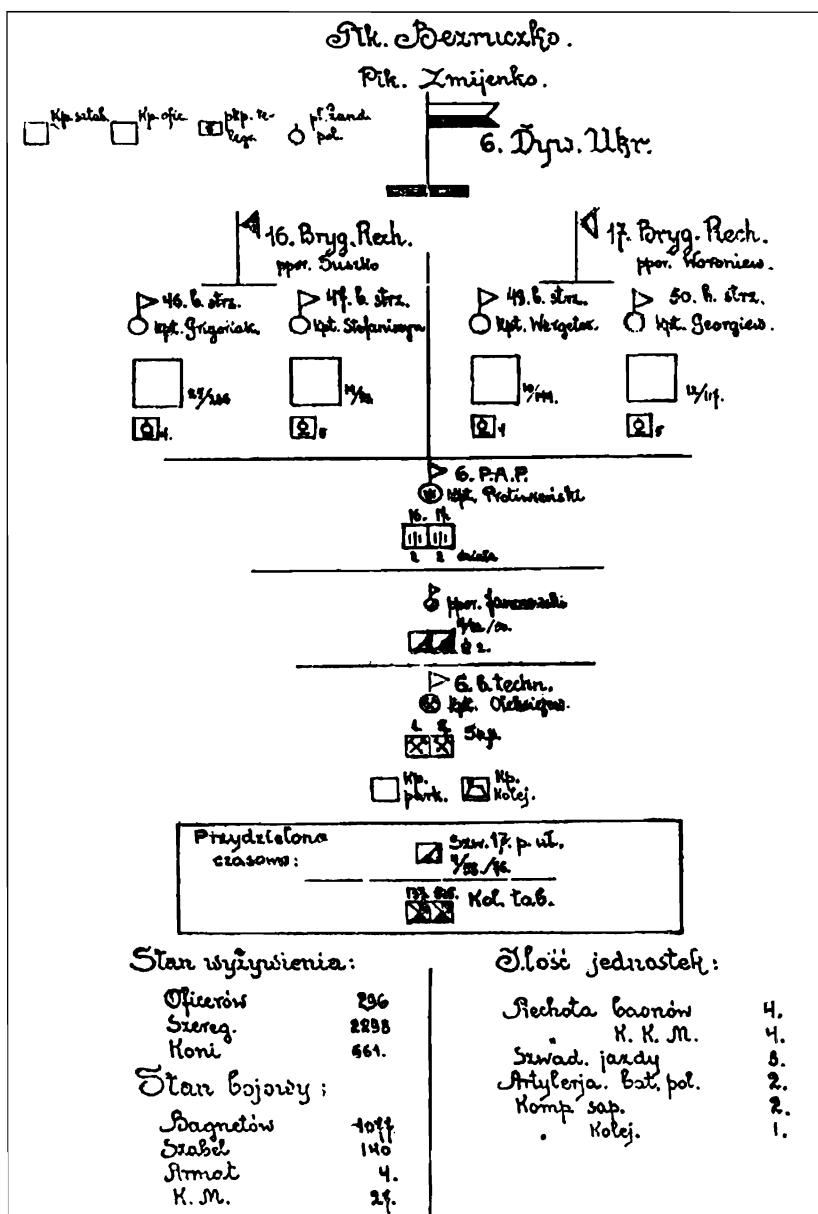
ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА З АРМІЇ
БЛИЗЬКО 25 СЕРПНЯ 1920 Р.

- **Стан харчованих:** офіцерів 989, рядових 34835, [всього 35824], коней 9571.
- **Бойовий стан:** 17426 багнетів, шабель, 419 КМ. 315, 71 гармата, 14 танків.
- **Кількість частин:** піхотних батальйонів 27, піхота техн. рот 7, піхота роти КМ. 32, етапних батальйонів 8, кінних ескадронів 11, бат. артилер. поль. 16, батарея важкої арт.. 7, саперних рот 11, телеграф. рот 5, залізн. рот 7, 3 шпитали, 4 бронепоїзди.

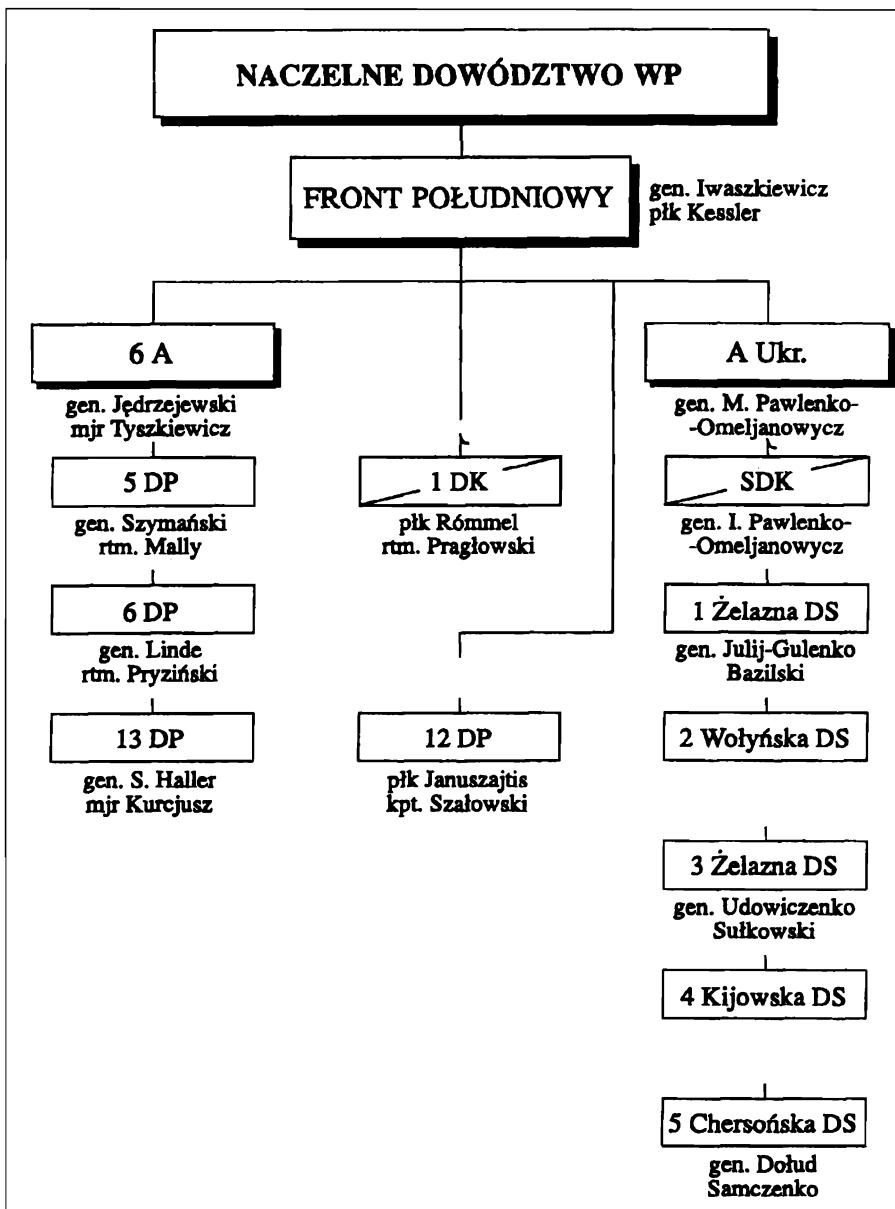
Джерело: Bitwa Warszawska 1920. Dokumenty... op.cit., s. 70

**ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА 6 ДІВІЗІЇ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ УНР
В СЕРПНІ 1920 Р.**

Джерело: Bitwa Warszawska 1920. Dokumenty... op.cit., s. 74.

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА 6 ПІВДЕННОГО ФРОНТУ
В ПОЛОВИНІ СЕРПНЯ 1920 Р.

Джерело: Bitwa Warszawska 1920. Dokumenty Operacyjne... op.cit., cz. II, s. 640.

MINISTER OBRONY NARODOWEJ

Uzyskano w Drukarni Rządowej
2000-11-16 r. Rz. poz. 113

DECYZJA Nr 111/MON
MINISTRA OBRONY NARODOWEJ
z dnia 17 lipca 1996 r.

w sprawie przejęcia dziedzictwa tradycji, nadania imienia patrona oraz
ustanowienia dorocznego Święta 13 Brygady Zmechanizowanej w Czarnem.

Dla zachowania w pamięci bohaterówycznych czynów bojowych żołnierzy pułków piechoty wchodzących w skład 13 Dywizji Piechoty oraz utrwalenia w świadomości żołnierskich pokoleń dokonała gen. broni Józefa Hallera, na podstawie art. 2 ust. I ustawy z dnia 30 lipca 1992 r. o ustanowieniu Święta Wojska Polskiego (Dz. U. Nr 60, poz. 303) oraz postanowień rozkazu Nr 1/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 2 stycznia 1991 roku w sprawie dziedziczenia i kultywowania tradycji oręża polskiego (Dz. Rozk. MON poz. 1) z dniem 1 sierpnia 1996 r.

p o l e c s m :

1. 13 Brygadzie Zmechanizowanej przejąć dziedzictwo i z honorem kontynuować tradycje:

1/1 Dywizji Strzelców w składzie:
a) 1 Pułku Strzelców Pieszych
1914-1919
b) 2 Pułku Strzelców Polskich
1918-1919
c) 3 Pułku Strzelców Polskich
1919-1919

2/13 Dywizji Piechoty w składzie:
a) 43 Pułku Strzelców Legionu Bajonczyków (od 1919 do 1929 Pułk Piechoty Strzelców Kresowych, od 1929 do 1939 Pułk Piechoty Legionu Bajonczyków)
1919-1939
b) 44 Pułku Strzelców Legii Amerykańskiej (od 1919 do 1939 Pułk Piechoty Strzelców Kresowych)
1919-1939
c) 45 Pułku Piechoty Strzelców Kresowych
1919-1939

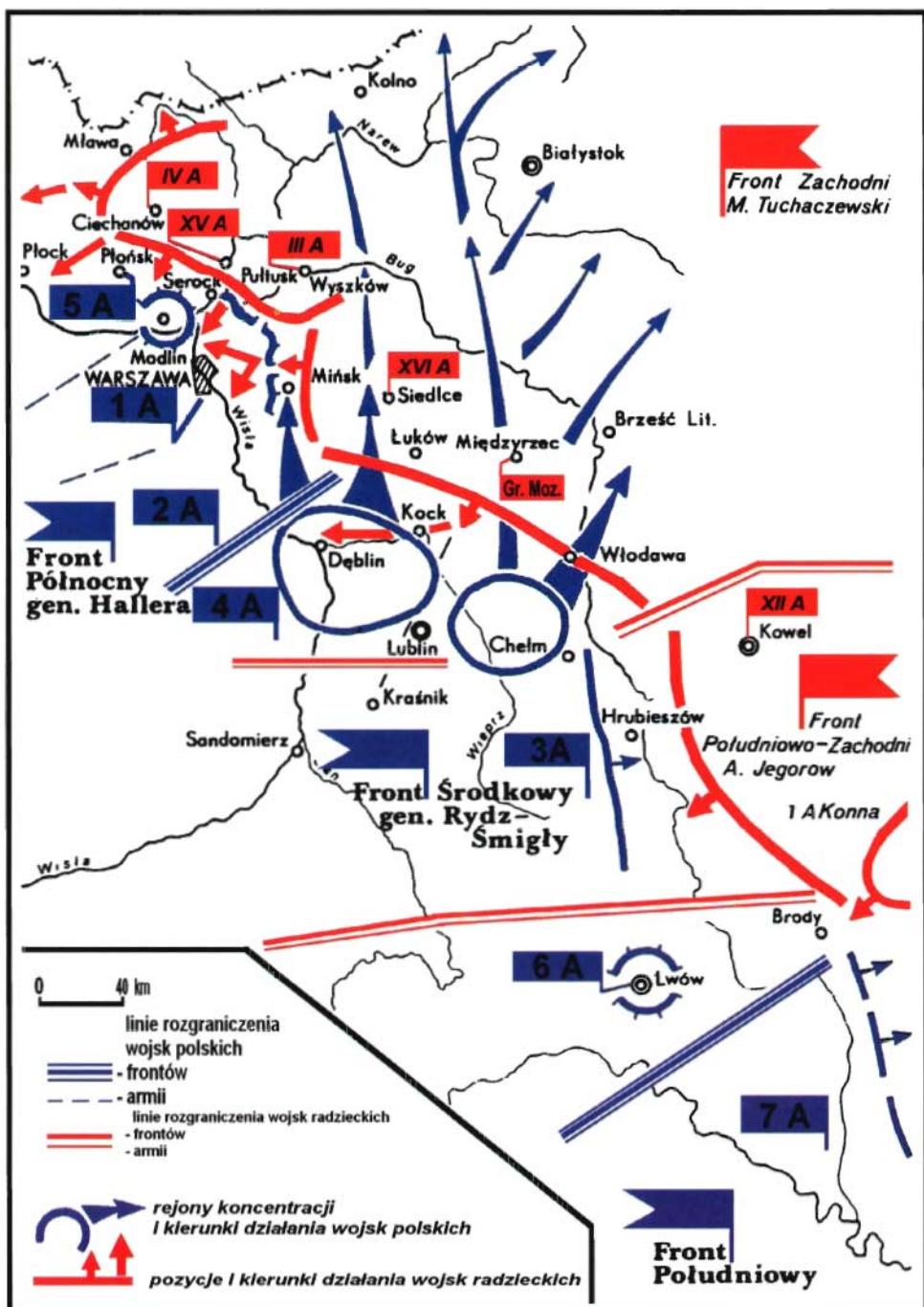
2. 13 Brygadzie Zmechanizowanej przyjąć imię gen. broni Józefa Hallera.
3. Doroczne Święto obchodzić w dniu 14 sierpnia.

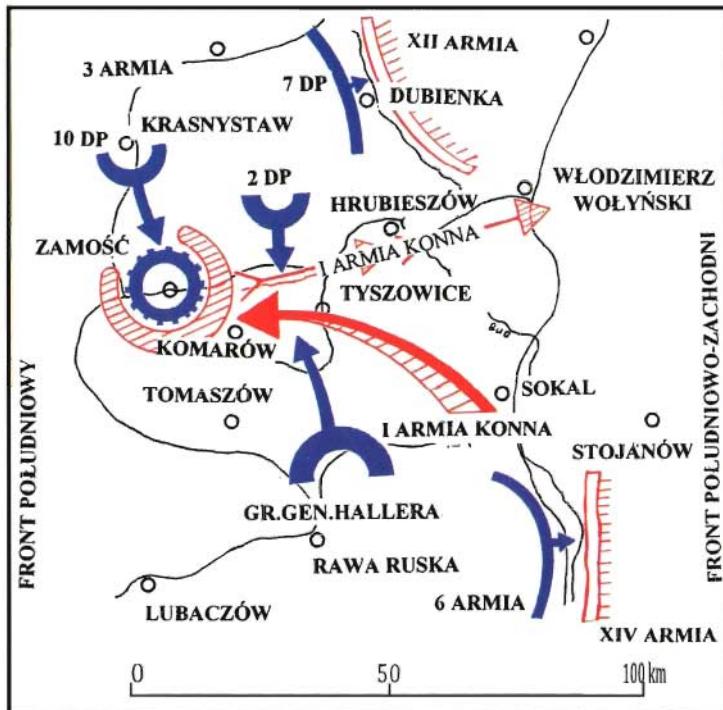
MINISTER OBRONY NARODOWEJ

Stanisław DOBRZAŃSKI

Польський контрнаступ 3-над Вепра в 1920 р.

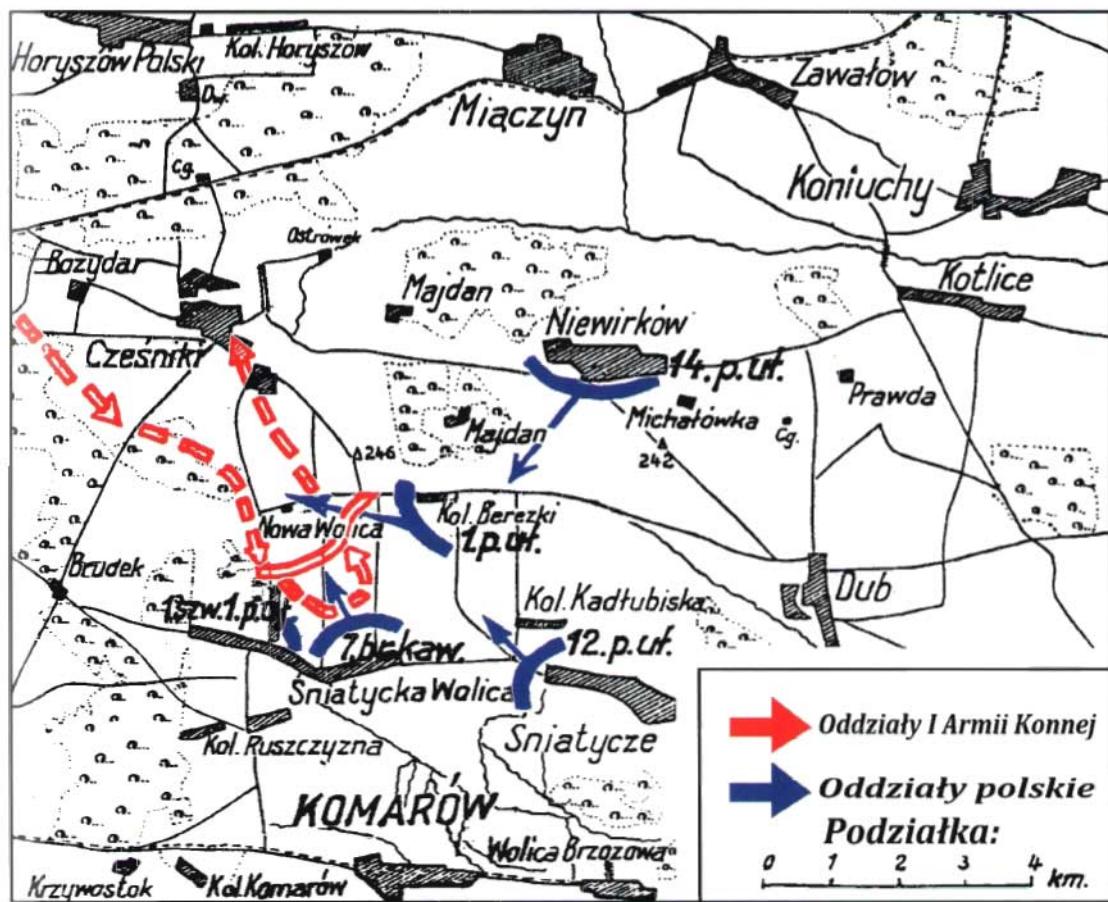

ЗАМОЙСЬКА БИТВА В СЕРПНІ 1920 р.

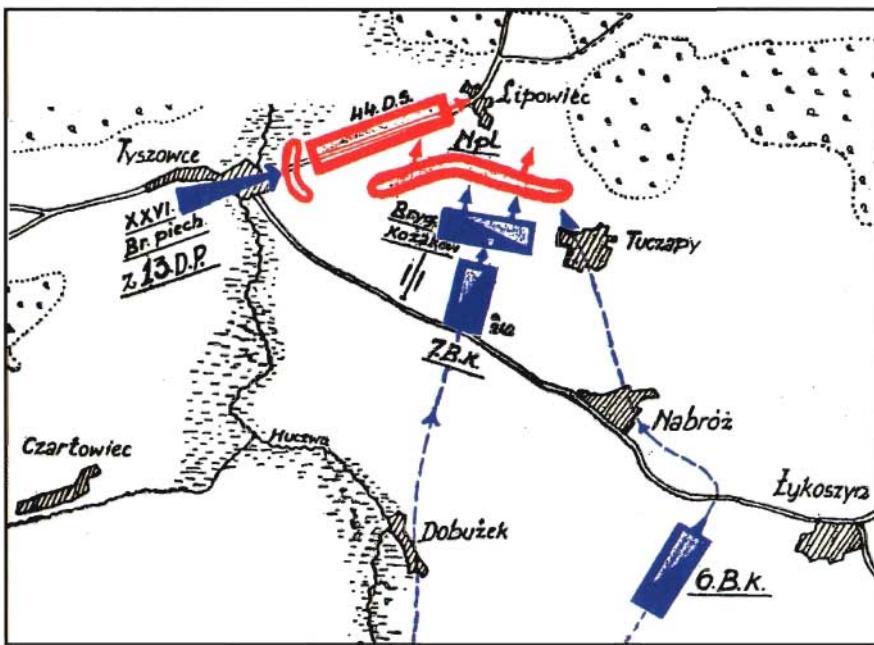
Студенти Інституту Східноєвропейських Досліджень Варшавського університету
 (з Польщі, Росії, України, Білорусі, Грузії та інших країн Сходу)
 у штаб-квартирі військових УНР – Сувалки 11.06.2010 р.

БИТВА КАВАЛЕРІЇ ПІД КОМАРОВОМ, 31 СЕРПНЯ 1920 Р.
 (СТАН У ВЕЧЕРІ)

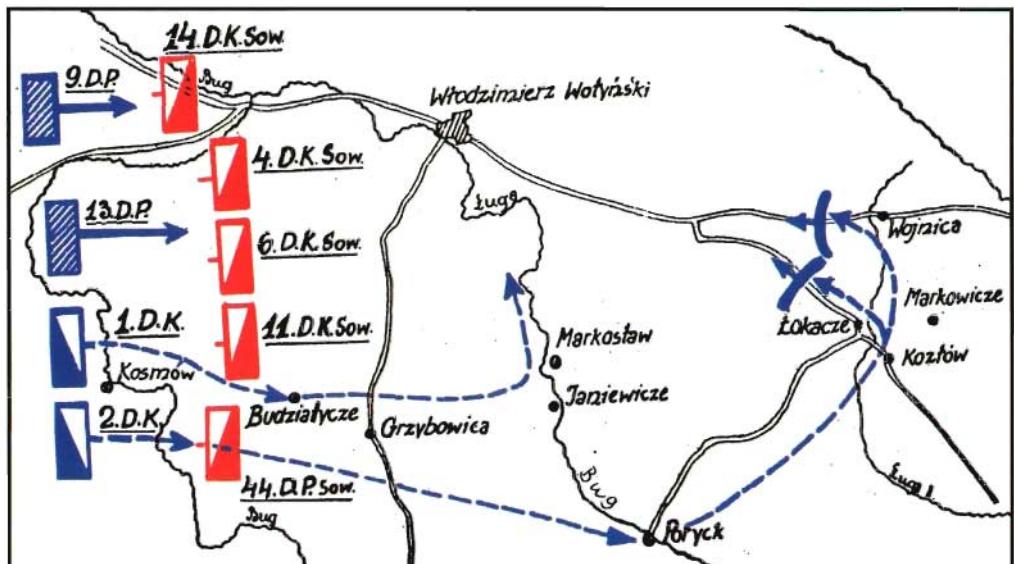

→ Oddziały I Armii Konnej
 → Oddziały polskie
 Podziałka:
 0 1 2 3 4 km.

БІТВА ПІД ТИЩОВЦЯМИ 2-3 ВЕРЕСНЯ 1920 Р.

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ КОРПУСОМ КАВАЛЕРІЇ ГЕНЕРАЛА-ЛЕЙТЕНАНТА
І.РУММЛЯ І-ОЇ КІННОЇ АРМІЇ ДО Р. БУГ.

ПАМ'ЯТНІ ВІДЗНАКИ ПОЛКІВ, ЩО ОБОРОНЯЛИ ЗАМОСТЬ В 1920 Р.

30 полк
Канівських стрільців

31 полк
Канівських стрільців

10 полк
Польової Артилерії

ПАМ'ЯТНІ ВІДЗНАКИ ПОЛКІВ VI КІННОЇ БРИГАДИ

1 полк
Креховецьких Уланів

12 полк
Подільських Уланів

14 полк
Язловецьких Уланів

ПАМ'ЯТНІ ВІДЗНАКИ ПОЛКІВ VII КІННОЇ БРИГАДИ

2 полк Рокітнянської
Легкої Кавалерії

8 полк Уланів
князя Юзефа Понятовського

9 полк
Малопольських Уланів

Польські командуючі у Замойській битві в серпні 1920 р.

3 Люблінський Дивізіон

Генерал дивізії
Владислав Сікорські

Генерал дивізії
Юліуш Кароль Руммель

Генерал-лейтенант
Станіслав Халлер

Міністр Броніслав Коморовські вітається з прапором та приймає рапорт від командуючого
ЗЗ БОТ – Замость, 14.09.2000 р.

Міністр Броніслав Коморовський (від 4 липня 2010 р.
Президент Речі Посполитої Польщі) на фоні таблиці «Захисників Замостя»
з 1920 р. в Арсеналі – Замость, 14.09.2000 р.

Міністри Оборони Польщі та України Броніслав Коморовський
та генерал-полковник Віктор Банних на урочистостях у Замості, 14.10.2010 р.

Warszawa.

NISTER OBRONY NARODOWEJ

DECYZJA Nr 25 /MON
MINISTRA OBRONY NARODOWEJ
z dnia 24 lutego 1995 r.

w sprawie przejęcia dziedzictwa tradycji, nadania nazwy
wyróżniającej oraz imienia patrona i ustanowienia dorocznego
Święta 10 Pułku Artylerii Mieszanej w Kędzierzynie Koźlu.

Dla zachowania w pamięci bohaterów czynów żołnierzy
formacji artylerii lekkiej Wojska Polskiego, na podstawie art. 2
ust.1 ustawy z dnia 30 lipca 1992 r. o ustanowieniu Święta
Wojska Polskiego (Dz.U. Nr 60, poz. 303) oraz postanowień roz-
kazu Nr 1/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 2 stycznia 1991
roku w sprawie dziedziczenia i kultywowania tradycji oręża
polskiego (Dz. Rozk. MON poz. 1) z dniem 3 maja 1995 r.

p o l e c a m :

1. 10 Pułkowi Artylerii Mieszanej przejąć dziedzictwo i z
honorem kontynuować tradycje:
 - 1) 10 Kaniowskiego Pułku Artylerii
1918-1939
 - 2) Formacji artylerii III Powstania Śląskiego
1921.
2. 10 Pułkowi Artylerii Mieszanej przyjąć nazwę wyróżniającą
"Śląski" oraz imię kadeta Zygmunta Kuczyńskiego.
3. Doroczne Święto Pułku obchodzić w dniu 21 maja.

Jerzy J. MILEWSKI
SEKRETARZ STANU

АЛЄКСАНДЕР ГАРБАЧ

- Вища професійна школа у Холмі

КЛАДОВИЩА ТА ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ ВОЇНІВ УНР, ЗБЕРЕЖЕНИ У ПОЛЬЩІ

У січні 1919 року під час кровопролитної війни за Львів та Східну Малопольщу таємно були розпочаті перемовини між керівником польської держави Юзефом Пілсудським і отаманом Симоном Петлюрою, який входив до складу п'ятиособового уряду Директорії Української Народної Республіки¹, де С. Петлюра був відповідальним за військові питання.

Наступний важливий крок на шляху майбутнього політичного і військового союзу був зроблений отаманом Петлюрою, коли він вже як Глава Директорії і Головний отаман Українського Республіканського Війська направив до Варшави на зустріч з Ю. Пілсудським делегацію довірених офіцерів та діячів з декларацією, яка вказувала на „необхідність певного порозуміння між польським і українським командуванням з метою подальшої боротьби” з більшовиками (зміст декларації - додаток 1). Наступні розмови тривали у ситуації все більш невигідній для С. Петлюри, коли наростав внутрішній протест проти нього, доходило навіть до місцевих бунтів, а частини УНР були одночасно атаковані з трьох сторін, трьома супротивниками, що володіли значно більшою збройною силою, ніж українська армія. Вони допровадили до підписання 1 вересня 1919 р. угоди з Польщею про розмежування військ на лінії Збруча та до призупинення воєнних дій. Норман Девіс цей розділ історії УНР та Польщі зобразив таким чином: „... Перший інцидент стався на півдні: Армія добровольців генерала Денікіна, що йшла з Одеси у північному напрямку, витіснила сили української Директорії Петлюри з гарнізону в Кам'янці-Подільському та зіпхнула його на північ, на польську лінію в околицях Новоград-Волинського. Впродовж кількох останніх днів серпня Петлюру несподівано заatakували з трьох сторін: поляки, солдати Денікіна, а також більшовики, 1 вересня він мусив прийняти польські умови призупинення воєнних дій, а надалі перейти на польський бік фронту. Між поляками і військама Петлюри було погоджено демаркаційну лінію, яка пробігала від Збруча до Базалі, Шепетівки і Новоград-Волинського. Так почався п'ятирічний політичний притулок Петлюри у Польщі. Його армія, яку він вербував для боротьби з поляками переважно на Західній Україні, тепер опинилася на службі у поляків. Його присутність у польських шеренгах не лише стала тим каменем спотикання, який спричинив фіаско на переговорах з більшовиками, але була також істотним елементом майбутньої стратегії Пілсудського”.²

12 грудня 1919 р. у Варшаві при Українській дипломатичній місії була створена військова секція, завдання якої полягало в організації українських частин з полонених вояків УНР, а також інших українських формувань на території Польщі.³ Їх організація почалася з січня 1920 р. у Бресті над Бугом. Добровольців привозили, в основному, з Ланцути, де знаходився найбільший табір для інтернованих воїнів.⁴

До весни вдалося сформувати 6 Стрілецьку дивізію, що становила військовий еквівалент польської піхотної бригади. Її командувачем став полк. Марко Безручко. Інший військовий центр УНР містився в районі Кам'янця-Подільського. Командував ним генерал Микола Шапалов. Головні сили УНР під командуванням ген. М. Омеляновича-Павленка також знаходилися в районі Кам'янця-Подільського з польської сторони фронту.⁵ Наростаюча в 1920 р. експансія більшовицької Росії, перекидання військ на західний фронт і явна ескалація війни спричинили подальше зближення Польщі й УНР. Відбувалося це завдяки Ю. Пілсудському та С. Петлюрі. Тому не безпідставно підписана 21 квітня 1920 р. польсько-українська політична угода була названа „Договором Пілсудський-Петлюра”. В ній польський уряд визнавав право України на самостійний політичне і державне існування. Польща вважала УНР єдиною державою, яка представляла інтереси українського народу. Наслідком угоди стало підписання 24 квітня 1920 р. Польсько-української військової конвенції.⁶ Вона визначала засади взаємодії обох армій у військових кампаніях. Українська сторона зобов'язалася сформувати шість дивізій піхоти. У Київській операції, метою якої було розбити більшовицькі сили на Україні і надати можливість Петлюрі взяти у Києві владу в свої руки та створити українську державу, взяли участь сили кількістю кількасот шабель та багнетів.⁷ За оцінками істориків вони не становили серйозної військової загрози.⁸ Натомість стали суттєвою моральною підтримкою.

26 квітня 1920 р. і Ю. Пілсудський і С. Петлюра звернулися з відзивами до жителів України. В них йшлося про те, що польські й українські війська поконають усіх загарбників та утворять національний уряд Української Республіки. Уряд Петлюри приступив до формування армії. Однаке бракувало добровольців. Населення України вважало польські формування черговим ворогом. Наміри Пілсудського та Петлюри утворити масову українську армію неможливо було реалізувати у воєнних умовах 1920 р.⁹

До серпня 1920 року вдалося поповнити низку існуючих на той час формувань. Вони переважно мали кадровий характер і були свого роду основою, яка налічувала по 1500 - 3 000 вояків. Уся діюча армія УНР мала біля 15,5 вояків, озброєнних 28 гарматами, 180 кулеметами та 3 бронепоїздами.¹⁰ У червні 1920 р. її чисельність орієнтовно становила 20 тис. вояків і лише неповних 10 тис. були діючим складом, а решта знаходилася в запасі чи в тaborах.¹¹ Українські частини брали участь у наступі на Київ та під час дій у відповідь, це були: 6 СД у складі 3 Армії генерала Е. Сымгі-Ридза і армія генерала Омеляновича-Павленка з 6 А ген. В. Івашкевича-Рудошанського.¹² В багатьох битвах вони засвідчили свою бойову звитягу. При цьому особливо відзначилися 6 Стрілецька дивізія полк. М. Безручка, 3 Залізна стрілецька

дивізія генерала Олександра Удовиченка, а також ті частини, що почали діяти з початку травня: 4 Київська стрілецька дивізія генерала Юрка Тютюнника, окрема Кавалерійська дивізія генерала Івана Омеляновича-Павленка.¹³ Утворена під Кам'янцем 10. VIII. 1920 р. Армія генерала Омеляновича-Павленка нараховувала 3 567 офіцерів, 16 693 молодших командирів та козаків, 7 915 коней. Найкраще укомплектованою була 3 Залізна стрілецька дивізія (1 090 офіцерів та 4 822 молодших командирів і козаків), 1 Запорізька стрілецька дивізія (388 офіцерів та 3 687 молодших командирів і козаків).¹⁴ Дивізії Армії УНР добре проявили себе у боях над Дністром, де завдали більшовикам великих втрат.

У середині вересня 1920 р. Армія УНР налічувала близько 17 500 вояків, з них майже 6 400 знаходилося у діючій армії на фронті. На озброенні було 49 гармат і 300 кулеметів.¹⁵ Це була серйозна бойова сила. 8 жовтня польські війська на південному фланзі фронту здійснили останню операцію, мета якої полягала у досягненні рубежа на річці Случ та Убортъ, а 1 Кавалерійський корпус атакував віддалений Коростенський залізничний вузол.¹⁶ Війна наближалася до завершення. Мирні переговори, що провадилися в Ризі, дуже непокоїли отамана С. Петлюру, уряд УНР, а також вояків, які самовіддано бились на боці польського союзника. Як показала історія, не даремно вони тривожилися, бо Росія та західні держави скилили Польщу до прийняття умов мирного договору без участі у вирішальних переговорах представників УНР. 12 жовтня Російська Соціалістична Республіка Рад та Українська Соціалістична Республіка Рад з одного боку, а Польська Республіка з іншого підписали "Попередню мирну угоду", де встановлювалися умови перемир'я і передумови підписання мирного договору.¹⁷

У Статті I обидві договірні сторони визнавали незалежність України і Соціалістичної Білорусії, а також встановлювався перебіг кордону з Польщею. Польській делегації не вдалося забезпечити участі в мирних переговорах представників уряду УНР так, як зробила це Росія, юридично санкціонувавши створення Української Соціалістичної Республіки Рад. Попередні переговори та підписана в Ризі пізніше, 21 березня 1921 р., мирна угода означали поразку концепції федеральної політики Ю. Пілсудського щодо народів за східним кордоном Польщі, які могли утворити суверенні та дружні Польщі держави.¹⁸

У Статті II «Попередніх угод» містилося положення, що мало серйозні правові наслідки для уряду УНР та Армії УНР, яка знаходилася на території Польщі. Цей запис був наступним: „Обидві договірні сторони гарантують взаємну цілковиту пошиану державного суверенітету і утримання від будь-якого вмішання у внутрішні справи іншої сторони, при цьому обидві договірні сторони постановляють внести в мирний трактат зобов'язання про не створення та не підтримку організацій, які мають намір озброєної боротьби з іншою договірною стороною або повалення політичного і суспільного ладу іншої сторони, чи посягають на її територіальну цілісність, а також організацій, що приписують собі роль уряду іншої сторони. З моменту ратифікації цієї угоди обидві договірні сторони зобов'язуються не підтримувати

чужих військових дій супроти іншої сторони."¹⁹ Через шість днів по тому було призупинено військові дії на польсько-російському фронті. Польща мусила виконати взяті на себе в Ризі зобов'язання, що фактично означало ліквідацію Армії УНР. Таку думку можна зустріти в багатьох історичних працях. Ось що пише на дану тему Лех Вищельський: „... 18 жовтня припинилися воєнні дії польсько-російської війни. Це означало смертний вирок, який було винесено українському війську, зосередженному навколо Петлюри. Його частини ще здійснили самостійні відчайдушні кроки на Поділлі та Волині з надією підняти всенародне повстання. Була це бортьба за честь, що не мала найменших шансів на успіх. Розбиті рештки цих військ перейшли Збруч, шукаючи прихистку в Польщі. Це стало видимим доказом фіаско у розрахунках на вивільнення України з-під влади більшовиків”.²⁰

18 жовтня 1920 р. попрощаючись з Армією УНР фельдмаршал Ю. Пілсудський. У спеціальному наказі, зверненому до війська отамана С. Петлюри, Головний воєначальник Війська Польського звернув увагу на братський зв'язок обох армій, породжений у кровопролитних боях, їх побратимство і заслуги на території зі спільним ворогом (повний текст наказу - додаток № 2). Це був вияв віяності фельдмаршала Ю. Пілсудського петлюрівцям.

Превентивних домовленостей мирного договору не сприйняв як С. Петлюра і Рада Республіки, так і військовий загал. Повсюдно українці вважали, що були зраджені Польщею, залишенні напризволяще. Тому після перемир'я вони вирішили продовжувати боротьбу. Для ведення війни держави Антанти не надали підтримку УНР. Унаслідок дипломатичних переговорів була укладена військова угода з російськими та козацькими частинами, підпорядкованими діючому у Варшаві Російському Політичному Комітету, керованому Борисом Савінковим. До найчисельніших формувань відносилися: Корпус козаків генерала Бориса Перемікіна, що нараховував близько 10 000 вояків, бригада осаула Олександра Яковлєва та бригада осаула Олександра Сальникова. Армія УНР брала активну участь в польському наступі у жовтні, коли польські війська до перемир'я намагалися пересунутися на схід максимально. Вже після призупинення військових дій, 18 жовтня, Армія УНР одержала останні доставки зброї й амуніції та інших військових матеріалів. Після залучення на Поділлі добровольців вона налічувала майже 35 000 вояків, у тому числі майже 4 000 офіцерів. На її озброєнні було близько 50 гармат, 300 кулеметів та 3 бронепоїзди. У кавалерійських загонах та тaborах – близько 6 500 коней.²¹ Уже після встановлення перемир'я для Армії УНР надійшло озброєння з Румунії. Це було 20 гармат, понад 300 кулеметів і близько 1 500 гвинтівок.²² У підготовці та забезпечені боєздатності Армії УНР інкогніто взяла участь польська сторона. Поставкою боєприпасів для російських частин та бригад козаків займалася оперативна група генерала Владислава Єнджеєвського.²³

10 листопада більшовики нанесли випереджувальну атаку формуванням УНР та російських козаків. На Волині і Поділлі бої точилися кілька днів. Армія УНР вела кровопролитні бої під Копайгородом, в районі м. Бар. 18 листопада під натиском

більшовицьких військ уряд і Армія УНР почали відступати за Збруч, на західному березі якого вже стояла прикордонна варта з військових частин 6 Армії. Подібно було на Волині, де охороняли кордон частини 2 Армії ВП. Армія УНР пересікла лінію польських військ в районі Току-Підволочиська.

Польські частини роззброїли та інтернували майже 17 000 українських вояків разом з штабом Армії УНР. Було також інтерновано близько 5 000 солдатів ген. Перемикіна. Українці і росіяни склали зброю у кількості майже 14 000 карабінів, 220 кулеметів і 30 гармат.²⁴

З посиланням на архівні джерела дещо інші дані наводять історики Т. Жегорчик²⁵ і З. Карпус.²⁶ Офіційна газета ВП „Жовнір польський“ повідомила, що було інтерновано понад 15 000 українських вояків.²⁷ Армія УНР була інтернована згідно угоди між Головним отаманом та Головнокомандувачем Польського Війська. Для багатьох офіцерів й українських вояків була це велика особиста і життєва драма. Вони розуміли, що своє подальше життя їм доведеться провести поза батьківщиною та рідним домом, де залишилися їхні близькі.

Почуття гіркоти і пригнічений настрій інтернованих вояків УНР ще більше поглибив підписаний 18 березня 1921 р. Мирний договір між Польщею, Росією та Україною, що припиняв війну. Він містив досить ригористичні вимоги щодо діяльності незалежницьких організацій, спрямованих проти Росії. Виключав явну військову допомогу владі УНР з боку Польщі.²⁸ Історики погоджуються щодо великого значення трактату для Європи.²⁹ Проте народи, що сподівалися на відродження власної державності (українці і білоруси, а також росіяни з тих формувань, що в 1920 р. боролися на польському боці) оцінювали його негативно.

До військових звитяг Армії УНР відноситься так званий „Другий зимовий похід“, який розпочався за наказом отамана Симона Петлюри. На чолі партізанско-повстанського штабу стояв генерал Юрко Тютюнник.³⁰ Підготовку до повстання на Україні і виходу українських формувань з території Польщі інкогніто координував II Відділ ГКВП, що мав свою штаб-квартиру в готелі „Джордж“ у Львові. Головний удар був спрямований на Волинь, а другорядні – на Поділля Польщі та Молдавії. Та найміцніше угрупування генерала Тютюнника 17 листопада 1921 р. було розбите в районі Базару. У бою полягло майже 500 офіцерів і вояків, а захоплених 359 полонених більшовики розстріляли.³¹ Невдачею закінчилися також повстанські дії на Поділлі. Під тиском Росії вцілілих після розгрому вояків знову було інтерновано, а також обмежено діяльність українців в таборах для інтернованих. Ген. Михайло Омелянович-Павленко і ген. Віктор Зелінський змушені були залишити Польщу та виїхати до Вільного міста Гданська.³² Росія вимагала видворення з Польщі 20 чільних представників влади УНР.

Табори інтернованих вояків Армії УНР діяли до 1 серпня 1924 р. Після їх розпуску петлюрівцям надали право притулку. Багатом з них згодом знайшли місце та умови для гідного життя в Польщі. Кількасот з них виїхало до країн Західної Європи.

Нечисленні, як генерал Юрко Тютюнник, повернулися до Києва, де їх репресували. Інтернованих в Польщі вояків Армії УНР спочатку розмістили в колишніх таборах російських військовополонених та в казармах міст: Ланцут, Вадовіце, Стшалків під Krakowem, Каліш-Щипорні, Пйотрків-Трибунальський, Ченстохова, Бидгощ, Александрів Кужевський. Найбільшими були тaborи в Щипорні та Александрові.³³ Згідно з рішенням С. Петлюри і війск. мініст. та з метою збереження складу і традицій бойових частин Армії УНР, їх у повному складі скеровували в окремі тaborи. Рада Республіки та уряд були відправлені до Тарнова.³⁴

У зимку 1920/1921 умови життя в тaborах колишніх військових були дуже важкі. Бракувало оснащення, ліжок, теплого одягу, продуктів. Слабким був також медичний нагляд. Польща після тяжкої війни не могла забезпечити нормальних умов воєнного побуту для інтернованих петлюрівців. Що більше, на території Польщі у тaborах для інтернованих знаходилося майже 20 000 росіян з Армії генерала Миколи Бредова і понад 60 000 полонених військових більшовиків.

Серед відомих командирів УНР, що після війни залишилися в Польщі були: генерал Микола Юнаків, генерал Марко Безручко, генерал Олександр Удовиченко, полк. Павло Шандрук, генерал Всеvolod Петрів, генерал Олександр Загродський, генерал Микола Яниченко, генерал Віктор Кущ, генерал Олександр Кузьма, генерал Всеvolod Змієнко, полк. Михайло Садовський, п-полк. Семен Скрипка, п-полк. Микола Харитоненко, генерал Всеvolod Салський, духовенство Польового ординаріату УНР.³⁵

Спочатку українську еміграцію у Польщі репрезентував уряд УНР, який діяв у Тарнові,³⁶ а потім – Український Центральний Комітет, що складався з кількох секцій. Для багатьох культурних, освітніх і громадських організацій, історичних та літературних видавництв центром стала колишня Українська станиця в Каліші, створена після розпуску тaborу в Щипорні. В серпні 1926 р. у Варшаві було створено Товариство ім. Симона Петлюри, що мало кілька філіалів в різних регіонах Польщі. Незадовго до війни 1939 р. їх налічувалося майже 40.³⁷

Ta в середині 20-х років центром суспільного, культурного, наукового і політичного життя українців стає Варшава. У 1930 р. Український Центральний Комітет організував у Варшаві Вищі українські курси та утворив Український науковий інститут.³⁸ З 1928 р. у Варшаві розпочав діяльність клуб „Прометей“, який згуртовував емігрантів з поневолених Росією країн. У Варшаві знаходилися керівники Спілки українок-емігранток, Українська громада, Спілка українських інженерів і техніків, Юридичне товариство, Український науковий інститут, Українське товариство Ліги Народів, Український Червоний Хрест, Об'єднання українських націоналістів-державників, Український клуб, Українська художня група „Спокій“, Український наддніпрянський хор Дмитра Кішечки, Український національний хор ім. Миколи Лисенка, Український театр „Промінь“. З 1921 р. у Каліші діяла Спілка українських військових інвалідів колишньої Армії УНР. Ще через три роки було створено Товариство українських вояків колишньої Армії УНР.

У II Речі Посполитій українські командири та вояки становили згуртовану національну групу та громаду, яка назавжди вписалася в історію Варшави, Krakова, Каліша, Любліна, Олександрова Кувявського, а також інших міст, де вони проживали, працювали, творили і служили у Війську Польському як офіцери-контрактники. Вони залишили по собі тривалий слід та вписалися у польську культуру, науку і військову справу. Загальновизнаний усіма їх доробок пережив кровопролитну II світову війну, роки повоєнного правління комуністів, коли скурпульозно за дорученням влади СРСР змовчувалося все, що було пов'язане з С. Петлюра і його соратниками. Повернення Польщею повного державного суверенітету в 1989 р. посприяло тому, що місця, які увіковічнювали воєнний подвиг петлюрівців, знову були відновлені. До таких слід передусім передусім віднести кладовища, де далеко від своєї Батьківщини вічним сном спочивають її сини під солдатськими хрестами, пам'ятниками, у меморіалах

Після 1991 р. зближення Польщі та суверенної України посприяло відновленню і увіковічненню багатьох забутих до цього часу місць, де відновлено історичну пам'ять. Традицію петлюрівських поховань у Польщі вшановують президенти Речі Посполитої та України, прем'єр-міністри урядів обох країн, міністри оборони та військо обох армій, громадські і молодіжні організації. Ці моральні цінності нині набули для обох народів глибокого і належного історичного виміру. З огляду на повище варто описати ті пам'яті місця та знаки УНР, які збереглися в Польщі і тепер оточені шаною та повагою. Вони мають пізнавальну цінність і для польського, і для українського суспільства, що впродовж десятиліть були позбавлені власної національної історії і військових традицій, пам'яті про тих, хто в 1920-1921 роках воював разом з Польщею за державний суверенітет Української Народної Республіки.

Виконуючи рішення Ризького договору, Польща була змушенна офіційно ліквідувати Раду та Уряд УНР. Хоча чільне керівництво повинно було виїхати з Польщі за рубіж, та воно незабаром інкогніто повернулося назад і надалі існувало в конспірації під прикриттям II Відділу ВП. Місію уряду УНР формально повинен був перейняти Український комітет, який діяв з квітня 1921 року без політичного статусу, але з таємними структурами (міністерствами). В еміграції таємні державні українські структури знаходилися почергово в Тарнові, Варшаві і Ченстохові.

Після проголошення ліквідації Ради і Уряду УНР єдиним офіційно діючим представництвом, що мав юридичний статус, був Центральний український комітет. Статут Комітету було зареєстровано Міністерством внутрішніх справ РП 9 VIII 1921 р. До складу Комітету, очолюваного Андрієм Лукашевичем, входили також військові: генерал-плк. Микола Юнаків, генерал Віктор Зелінський (керівник Військової місії УНР у Варшаві), генерал Марко Безручко та генерал Сергій Дельвіг. Штаб-квартирою Комітету була Варшава. У Тарнові, там де до кінця 1922 р. знаходився уряд УНР, залишився один відділ УЦР. У зв'язку з цим Тарнув згадується в історії УНР та української еміграції не лише у 1920, але й наступних роках. Навіть поширилася назва міста – „Столиця Української Народної Республіки”.³⁹ Вже в липні 1920 р.

із Станіслава до Тарнова прибуло майже 1200 українців, які представляли владу УНР. У Тарнові було опрацьовано головні правові акти УНР, а також два проекти конституції. Більшість урядових установ розташувалася в готелі Брістоль на вул. Krakівській. Місцеперебуванням МЗС УНР був готель Солдінгера по вул. Голдхаммера.⁴⁰ В Тарнові в двадцятих роках було створено кілька організацій, серед яких була: Український союз жінок, Український хор, Українське товариство бухгалтерів. Є також історичні розвідки, які вказують на те, що тут теж виникла Всеукраїнська спілка військових інвалідів. У середині дев'яностих років, коли знову заговорили про історію УНР, влада і громадськість Тарнова вирішили увіковічнити діяльність уряду УНР та отамана С. Петлюри в цьому місті. 29 VI 1998 р. у стіну кам'яниці по вул. Krakівській, 6 була вмурована плита із сірого пісковика з таким написом польською та українською мовами: У ЦЬОМУ ДОМІ В 1920 РОЦІ ЗНАХОДИВСЯ УРЯД УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ОТАМАНА СИМОНА ПЕТЛЮРИ, СОЮЗНИКА ПОЛЬЩІ У ВІЙНІ З РАДЯНСЬКОЮ РОСІЄЮ. У 2003 р. меморіальну дошку перенесли на стіну будинку, де до війни містився готель „Брістоль“. Був це перший акт, що увіковічнював участь УНР у польсько-більшовицькій війні 1920 р., здійснений в суворенній Речі Посполитій після 1989 р. Він мав не лише велике історико-моральне значення, але й політичне. Обидві суворенні держави, Польща й Україна, після того, як почали співпрацювати та підписали трактати про добросусідські відносини, відновили традиції, які еднають обидва народи і мають понадчасову вартість.

У Тарнові, завдяки владі, було також відновлено меморіальну дошку на честь генерал-плк. Миколи Юнаківа, керівника Міністерства військових справ УНР, який у серпні 1931 р. був похований серед російських солдатів періоду I світової війни на кладовищі в місцевості Тарнув-Кшиж. У його похороні брала участь почесна варта Польського Війська. Після II Світової війни приміщення штаб-квартири було розібрано, тому згадку про неї увіковічнююча плита ген. Юнаківу. Це місце відвідують учасники історичних екскурсій, які організовують ВВ і ПО МНО. Цікаво те, що історичну пам'ять було відновлено завдяки тарновському історикові Анджееєві Вражелю.⁴¹ Меморіальна дошка в Тарнові, що увіковічнює Головного Отамана УНР Симона Петлюру, до цього часу є одним із небагатьох пам'ятних місць у Польщі, що вшановують його військово-політичну діяльність і союз з Польщею, хоча він діяв, жив і переховувався і в інших містах.⁴² З Тарнова до Варшави його інкогніто вивіз Генріх Юзевський, художник, віцепремістр внутрішніх справ уряду УНР, пізніше міністр внутрішніх справ РП і двічі Волинський воєвода.⁴³ Г. Юзевський входив у коло наближених до фельдмаршала Ю. Пілсудського осіб. С. Петлюра за мовчазною згодою влади РП таємно перебував у Варшаві, спочатку в палаці Рачинських, потім – у маєтку Станіслава Стемповського під Груйцем та у Варшаві по вул. Мокотовській, 5, де він жив одразу після приїзду до Польщі. Його донька Леся ходила до школи з доньками Ю. Пілсудського. Отаман та його сім'я постійно перебували під наглядом військової контррозвідки. У 1924 р. він виїхав до Парижа і діяв у конспіративній антиросійській організації „Прометей“.

26 травня 1926 р. його вбив російський агент єврейського походження Шльома Шварц-барнд. На будинку по вул. Мокотовській, 5 кілька років тому була відкрита меморіальна дошка, яка засвідчує зв'язок з цим місцем Ю. Пілсудського. Це особливе місце нагадує жителям Варшави також про отамана Симона Петлуру. Ідею щодо графічного оформлення меморіальної дошки та її відкриття в 1998 р. подало Українське товариство польсько-української дружби. Перший проект опрацював плк. Тадей Кшонстек, на той час керівник Вдділу польської бойової слави при ДВС МНО. Проект схвалило військове керівництво, а також Рада охорони пам'яті про жертви війни (додаток № 3). Були проведені попередні розмови у посольстві та з аташе з військових питань України. Посольство обіцяло підтримку цієї ініціативи. А тим часом товариство вирішило художньо оформити меморіальну дошку. Нове її бачення у 2003 р. представив Франциск Гурек (додаток № 4). Текстова частина виконана польською та українською мовами. Проект сподобався і був схвалений державними установами РП. Ф. Гурек показав його і Посольству України. Хоча він отримав схвальну оцінку, але належної підтримки у реалізації цієї чудової ідеї з боку посольства виявлено не було. Склалося враження, що ініціативою Товариства польсько-української дружби не надто зацікавилися. Шкода, що під час вирішення цієї справи полішив Варшаву аташе України з військових питань генерал див. Микола Мельник, який по-особливому ставився до історії та пам'яті про Армію УНР, розуміючи нагальну потребу відновлення традицій спільноти боротьби за незалежність України і Польщі у війні проти більшовицької Росії. Однак варто сподіватися, що Товариство польсько-української дружби зробить чергову спробу встановити дошку на фронтоні будинку по вул. Мокотовській, 5.

Найбільшу цінність серед пам'ятних місць у Польщі мають сектори для військових на кладовищах Krakowa, Любліна, Варшави, Вадовиць, Сувалок, цвинтарі та пагорби вояків УНР у Щипорні та Александрові Куявському, а також поставлені там пам'ятники. Кладовища виникали переважно біля таборів для інтернованих, а пізніше у містах та місцях, де після закриття таборів залишилися скupчення українських емігрантів.⁴⁴ У період II Речі Посполитої за кладовищами доглядало Товариство опіки над військовими могилами та Військово-історичне товариство, а також інші організації емігрантів.

Українські військові цвинтарі особливі тим, що на могилах ставлять бетонні однакової форми запорізькі хрести з бронзовими тризубами. Самі ж могили бетонують. Відомим командирам, крім запорізького хреста, встановлювали дошки з епітафіями, на яких перелічувалися їх високі службові посади в МВС чи генеральному штабі Армії УНР. Прикладом цього є могили генерала Марка Безручка і генерала Володимира Сальського. На багатьох запорізьких хрестах вміщені фото похованіх. Добре збережені, вони нині є надзвичайно цінними документами для істориків, оскільки в особливих справах, переданих до ЦВА, бракує фотографій багатьох командирів УНР. Під час Другої світової війни через діяльність гестапо, пізніше – НКВД, у післявоєнні роки – воєнної розвідки, в Оліві з особових справ зникло багато документів. До 1939 р.

на військових меморіалах хрести встановлювалися на кошти РП та індивідуальні пожертви з Польщі і з-за кордону. У післявоєнні роки про цвінтарі а і воєнні не-крополії забули, вони нищилися природним шляхом чи спеціально. Влада ПНР була не зацікавлена у тому, щоб пам'ятати союзників Польщі в боротьбі з більшовицькою Росією 1920 р. У такому ж стані були й кладовища жовнірів Війська Польського цього ж періоду. Після серпневих подій 1980 р. «Солідарність» публічно почала вимагати відновлення історичної пам'яті про воєнні дії ВП за період 1914-1921 рр., а також про союзників Польщі. Після відновлення в 1989 р. повного державного суверенітету Польщі, настало велике моральне відродження поляків. Історія та військові традиції періоду 1914-1921 років зайняли належне їм почесне місце. У багатьох місцевостях влада і громади власним коштом відновлювали такі місця, реставруючи кладовища, пам'ятники і меморіальні дошки. Було встановлено багато нових символів, у т.ч. і воїкам УНР. Прикладом цього можуть бути Krakів, Варшава, Александров Куювський, Замость, згаданий вже Тарнів, Стшалків, Щипорно чи Каліш. У багатьох місцях відновлювальні роботи продовжують місця та України.

На одному з найбільших цінтарів у Krakові, де є військові захоронення жовнірів Війська Польського, що загинули у 1914-1920 роках, поховано у секторах 71 та 72 понад 1 000 українських вояків ЗУНР, УНР, а також російських солдатів з Армії ген. М. Бредова. Це інтерновані з таборів у Krakові-Дом'є, Броновиці та Лобзові. До 1939 р. за могилами доглядала українська діаспора Krakова, яка об'єднувала багатьох на-уковців, митців і військових, що викладали в Ягайлонському університеті та інших навчальних закладах.

Серед них такі відомі люди, як генерал Микола Коваль-Медведський, голова Республіканської ради у Тарніві проф. Іван Фощенко-Чопівський, плк. Андріан Ма-рущенко-Богдановський.⁴⁵ Колишній вояк діючої Армії УНР, випускник Krakівської академії художніх мистецтв Сергій Литвиненко до війни розробив проект пам'ятника, який мав бути встановлений у центрі військового цвінтаря українських вояків. Проте на його встановлення не дала згоди Krakівська влада.

Після другої світової війни цвінтар доглядали родини емігрантів. Могили із запорізькими хрестами збереглися у хорошому стані до нашого часу. Проте нині їм необхідна чистка та реставрація. У 1999 р. громадськість та влада Krakова постановили внести корективи до рішення своїх попередників – на кладовищі вояків УНР встановлено чорний мармуровий хрест-obelіск. Він стоїть біля кургану і складається з високого 2-метрового чорного мармурового пам'ятника із золотими написами. На бокових плитах золотом викарбувано польською та українською мовами:

ПАМ'ЯТІ СПОЧИЛИХ ТУТ УКРАЇНЦІВ, ВОЯКІВ, ОФІЦЕРІВ ТА ЦІВІЛЬНИХ,
ЩО ЗАГИНУЛИ В 1919-1921 РОКАХ У ТАБОРИ № 1 ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛО-
НЕНІХ, ІНТЕРНОВАНИХ У КРАКОВІ-ДОМ'Є і ПОМЕРЛИХ, ЩОБ ВОСКРЕСЛА
ВІЛЬНА УКРАЇНА

КРАКІВ'ЯНИ 1999 р.

На чорному мармуровому цоколі вміщено запорізький хрест – символ вояків Армії УНР. На фасадній стінці в центрі – золотий Тризуб, герб Української держави. По боках вертикального обеліску у верхній частині – Тризуб, у нижній – дати: 1919-1921 та назви: КРАКІВ, ДОМБЄ. Цю шляхетну ініціативу вдалося реалізувати завдяки активній участі Анджея Голася – президента столичного королівського міста Krakowa, а також Голови Krakівської міської ради Станіслава Хандзлика. У такий чудовий спосіб колишня столиця Речі Посполитої вшанувала вояків братньої, союзницької армії, що спочили у Krakівській землі, але впродовж десятиліть були забуті. Військовий цвинтар вояків УНР на Rakoviцькому кладовищі у Krakові відвідують жовніри Війська Польського, а також військові Збройних Сил України. У 2000 році тут відбулася патріотична зустріч офіцерів обох армій, які брали участь в історичній екскурсії, що пройшла по шляхах боїв за незалежність 1918-1920 років. Тоді також був покладений вінок у Вавельську крипту до саркофагу першого фельдмаршала Польщі Юзефа Пілсудського. Отож, Krakів є тим містом, де традиції УНР гідно шанують, а про українських козаків С. Петлюри пам'ятає і влада, і громадськість міста. Так, під час державних свят України і колишнє командування Krakівського військового округу, і нинішній 2 Механізований корпус, розміщений у Krakові, виставляють Почесну варту. Курган і могили часто навідують делегації генералів та офіцерів Прикарпатського воєнного округу ЗСУ, дислокованого у Львові.

У сусідньому Стшалкові знаходився найбільший табір для інтернованих, як військових, так і цивільного населення. Наприкінці листопада 1920 р. в ньому перебувало 36 961 осіб. Тільки в листопаді та грудні там померло 3 240 осіб, а впродовж усього періоду його функціонування – майже 8 000.⁴⁶ До табору у Стшалкові направляли вояків із 1 Запорізької стрілецької дивізії та менших частин. На стшалковському кладовищі є пам'ятник, який увіковічнює військовополонених усіх національностей. Померлих у Стшалкові полонених ховали і на цвинтарі в Слупці. Там їх спочиває майже 50. У 1944 р. кладовище внесли до Загальнонаціонального списку пам'ятників під № А-511/252. Доглядає за ним Слупське культурно-громадське товариство. Кладовище обгорожене і впорядковане. У центральній його частині є пам'ятник, який присвячено всім жертвам війни 1914-1918 рр.

Меморіалом вояків УНР є кладовище православної парафії святого Івана Клімака у варшавському мікрорайоні Воля. Тут містяться два великі військові сектори з прахом багатьох вояків Армії УНР. Могили заклали у міжвоєнний період при суттєвій допомозі влади РП та Польського Війська. У 36 секторі спочиває вічним сном багато видатних командирів Армії УНР. Тут серед інших покояться: генерала-піор. Марко Безручко, командир 6 СД генерал-хорунж. Олександр Бурківський, командир 1 Кулеметної дивізії Петро Холодний, міністр освіти УНР у Тарнові пплк. Олександр Цимбалюк, працівник Українського військового відділу Надзвичайної дипломатичної місії у Речі Посполитій генерал-хорунж. Євген Федосій, генерал-поруч. Микола Коваль-Медведський, член Українського військового відділу у Варшаві генерал-хорунж.

Віктор Кущ, перший інтендант Армії УНР генерал бриг. Володимир Сальський, що командував Армією УНР з 28 IX 1919 р., генерал-хорунж. Всеолод Змієнко, заступник командира 6 СД протопресвітер отець Павло Пашевський, головний капелан Армії УНР і учасник Другого зимового походу.⁴⁷

Надійно збудований сектор 36, що добре зберігся, зазнав часткових руйнувань під час Варшавського повстання 1944 р. Після Другої світової війни ні центральна, ні міська влада не піклувалися про те, щоб зберегти історичну пам'ять про петлюрівців. Лише у 80-тих роках з ініціативи Антона Сивицького та за допомогою Українських організацій з Канади і США, а також приходського священика православної парафії св. Івана Клімака отця-митрата Анатолія Шидловського почалося відновлення могил, а також збір коштів на пам'ятник. Проте лише 1994 року після підписання Польщею та Україною угоди про охорону місьць пам'яті жертв війни та репресій, сюди було відкрито дорогу.⁴⁸ Проект пам'ятника з чорного мармуру розробив архітектор Богдан Боберський. На 1,5 м постаменті встановлено запорізький хрест, розміром майже 1,5 м. З обох сторін посередині хреста – золотий Тризуб - герб України. На цоколі вигравіювано позолочені написи українською та польською мовами: БОРЦЯМ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ 1919 – 1920. ВОЯКАМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ, ЯКІ БОРОНИЛИ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ 1918 – 1920. Зі зворотнього боку у верхній частині цоколя висічено позолочений напис: УКРАЇНО, УКРАЇНО, ОСЬ ДЕ ТВОЇ СИНИ.

До відновлення поховань у секторі 36 за дорученням міністра Януша Онишкевича долучилося Міністерство нацоборони, яке виділило кошти на викладення бруківки навколо цього сектора та навколо сектора 93, де також похоронені вояки УНР.

Під час першого візиту до Польщі Міністра оборони України генерал-плк. Олександра Кузьмука в 1993 році делегація українських генералів і офіцерів разом із Міністром нацоборони РП Янушем Онишкевичем поклали вінки на могилу М. Безручка, а також ген. В. Сальського. Почесну варту несли солдати Роти урочистих прийомів ВП. Плк. Тадей Кшонстек провів міністрів оборони по кладовищу. Ця святкова церемонія започаткувала традицію відвідин цвинтара вояків УНР на Волі військовими делегаціями ЗСУ. Під час офіційного візиту в Польщі ушанував пам'ять вояків Президент України Леонід Кучма і його наступник, тоді ще прем'єр-міністр України, Віктор Ющенко.

Відновлений 39 сектор освятили 25 червня 1999 р. У церемонії взяв участь Президент України Леонід Кучма і Президент РП Олександр Кваснєвський, міністри закордонних справ обох країн, а також Посол України в Польщі Дмитро Павличко. Пана-хиду за упокій померлих вояків діючої Армії УНР відправив приходський священик із православної парафії на Волі отець-митрат Анатолій Шидловський. Президентів і членів делегації урочисто привітав ксьондз проф. Мар'ян Бенза.⁴⁹ З промовами виступили обидва президенти (додаток № 5). Відновлений 39 сектор потребує інших реставраційних робіт, чищення запорізьких хрестів на могилах, надгробних плит із

сірого пісковика, відновлення на хрестах бронзових табличок із тризубами. Але його теперішній стан свідчить про те, що спільними зусиллями української громадськості, польського МНО і православного духовництва за короткий час зроблено чимало. Відкритий у 1999 р. пам'ятник належним чиномувіковічниввойськові поховання.

Інший сектор з могилами вояків УНР, під номером 93, знаходиться в глибині військового кладовища, за кількасот метрів від генеральських могил. Він у подібному стані. Добре збережені могили з бетонними хрестами, поставленими ще до війни. У цьому секторі встановлено подібний пам'ятник з чорного мармуру. Монумент вкомпоновано в ряди могил: розширенюю основою він замикає алею, що веде до поховань. Урочисте освячення відбулося 27 X 2000 року за участю прем'єр-міністра України Віктора Ющенка та делегації Збройних Сил України. Урочисту варту знову несла ПР ВП. Обидва цвинтарі вояків УНР стали місцем проведення релігійно-патріотичних заходів 24 серпня, на День Незалежності України, та 6 грудня, у День її Збройних Сил. Щорічно в них беруть участь делегації МНО, почесна варта ВП, представники громадських та політичних організацій.

Сектори 36 і 93 – це визначні і виразні символи досі не перерваного зв'язку між Армією отамана С. Петлюри та столицею Польщі.

В Александрові Куявському у 1920 р. існував табір для інтернованих, в якому перебувало близько 3,5 тис. петлюрівців.⁵⁰ Після закриття тaborу інтерновані вояки оселилися в Іновроцлаві, Торуні та в самому Александрові Куявському. Померлих хоронили на Українському військовому кладовищі, на якому насипано було символічну Козацьку могилу і поставлено пам'ятник із запорізьким хрестом. Перед другою світовою війною біля могили відбувалися патріотичні та релігійні урочистості, в яких брали участь українські емігранти, а також польське населення. Перша панахида за упокій душі Симона Петлюри була проведена 29 травня 1927 р. У міжвоєнний період кілька разів хрести реставрували, обгороджували, підсипали могилу. Усі роботи виконували коштом українських емігрантів. Окрім цього, табір і цвинтар знаходилися у володіннях графа Мицельського-Трояновського, який допомагав інтернованим продовольством. Він дуже симпатизував петлюрівцям. Саме йому комендат тaborу генерал-пор. Марко Безручко довірив опіку над могилами, коли табір ліквідували (додаток № 6). Лист генерала Безручка є доказом того, що він був генерал-поручиком. У багатьох дослідженнях його звання – генерал-хорунжий, тобто на один генеральський ступінь нижче, ніж він мав у дійсності.

Після II світової війни кладовище, яке в народі називали Козацькою могилою і Козацьким курганом, почало занепадати. Лише в 1991 р. з ініціативи Омеляна Вішки, дослідника історії УНР та української еміграції в Польщі, автора численних наукових публікацій, почалася реставрація Козацької могили. Це починання фінансово підтримав мер міста Александрова Куявського Здзіслав Насінський, його наступник Станіслав Красинський, голова ради міста Здзіслав Знамеровський і комендант поліції в Александрові Куявському Славомир Монковський. Від імені

української громади відбудову підтримував Союз українців у Польщі, Посольство України, Комітет національної пам'яті, фірма „Некрополіс” зі Львова. Місто постійно доглядає за „Козацькою могилою”, піклується про підтримку порядку. Це також велика заслуга діючого мера Александрова Куявського д-ра Анжеля Теслі, який, крім того, організував багато патріотичних і релігійних заходів на честь петлюровців, де брали участь представники Посольства України, у т. ч. аташе з військових питань, духовництво різних конфесій, делегації козацьких організацій з Києва, Львова, Луцька, які продовжують традиції Армії УНР. Урочистого характеру подіям в Александрові Куявському надавала почесна варта з Вищої офіцерської школи артилерії і ракетних військ ім. генерала Юзефа Бема у Торуні (тепер це – Центр підготовки РВіА). Детальніше висвітлив дану тему мер А. Тесля в наступному розділі нижки.

У Александрові Куявському існувала православна церква св. Олександра Невського, куди ходили на богослужіння інтерновані вояки. Церква, на жаль, була розібрана. Та старовинні іконостаси, предмети культу і хоругви пережили II Світову війну та роки комуністичного правління під егідою СРСР. Ці цінні експонати знаходяться нині у каплиці при міському музеї, де в скромних умовах, завдяки православному духовенству, а саме православному деканові Поморського військового округу полк. Миколі Гайдучені, збереглися пам'ятки інтернованих вояків УНР. Найціннішою річчю є металевий вінок зі стрічкою в національних українських кольорах, пожертуваний церкві особисто генералом п-пор. Марком Безручком від імені інтернованих в Александрові Куявському петлюровців. Вінок є однією із небагатьох особистих речей генерала Безручка, які збереглися в Польщі до нашого часу. Полк. о. М. Гайдученя виявився не лише капеланом, але істинним хранителем і охоронцем традицій Армії УНР. Цікавий той факт, що священик править у військовій парафії в Цехоцинку, де на вулиці Війська Польського, 5 знаходиться прекрасна церковка, яку кілька років тому відновлено і повернено у лоно православних храмів, і яка також пов'язана з інтернованими вояками. До цієї церкви перед I Світовою війною приходили командири УНР, які були інтерновані в Александрові Куявському. Реставрація храму є також заслugoю полк. о. Михайла Дудіча, православного декана Сухопутних Військ заступника православного ордината Війська Польського. Завдяки підтримці полк. о. М. Дудіча і полк. о. М. Гайдучені вдалося також сфотографувати пам'ятки, що зберігаються в церковній каплиці при музеї Александрова Куявського.

Найбільшим із військових кладовищ, де поховані вояки УНР, була некрополя в Ішипйорні. За найновішими даними на кладовищі, закладеному в 1914 р. німецькою владою, поховано орієнтовно 2 320 військовополонених та інтернованих. Серед них, за різними джерелами, українських вояків було або 1120, або лише 320.⁵¹

На кладовищі впродовж 1914-1920 років хоронили померлих у навколошніх таборах англійців, росіян, італійців, німців, поляків-легіонерів, а також інтернованих німцями татар, литовців і білорусів (що відмовилися прийняти присягу на вірність імператорові).

У 1921-1924 роках тут хоронили лише українців. За кладовищем доглядали самі петлюрівці, а після закриття табору – створена в Каліші Українська станиця та Українське військово-історичне товариство. Групою по догляду за могилами керував плк. Микола Стечишин. Інтерновані вояки УНР за власною ініціативою упорядкували могили інтернованих військовополонених інших національностей. Ініціатором виступила Офіцерська рада 6 Стрілецької дивізії генерала Марка Безручка.

У Щипорні знаходився табір № 5, комендантам якого був м-р Війська Польського Едвард Калінський. У таборі перебували вояки 4 і 6 СД, офіцерський склад Армії УНР разом із сім'ями. В 1922 році сюди перевели і вояків з інших місць і тaborів.⁵² З жовтня 1921 року табори в Щипорні та Каліші мали одну назву „Калішська група тaborів для інтернованих“. У цій групі на кінець 1921 р. перебувало їх майже 5 800. Згодом ця кількість почала різко зменшуватися. Через рік у вересні їх лишилося ориєнтовно 2 750 осіб.⁵³

У 1923 р. за ініціативою Олександра Костюшенка інтерновані вояки зібрали скромні кошти на пам'ятник.Хоча самі вони були у величезній скруті, та зуміли зібрати гроші на встановлення пам'ятника. Це свідчить про їх моральну стійкість, зв'язок з традицією та ідеєю, за яку вони боролися і вмирали на чужій землі. Знаючи про скрутний матеріальний стан офіродавців, власник майстерні пам'ятників у Каліші Альфред Фібігер взяв оплату лише за матеріал.

Пам'ятник у формі обеліска висотою майже 2 м був увінчаний ажурним металевим Тризубом - гербом України. На лицьовій стороні висічено запорізький хрест, а під ним напис: *Тим, що померли, але не зрадили Україну. Армія України 1923.*

На зворотному боці висічено латинський напис: *Pro Ukrainae Libertate mortus i Героям боротьби за незалежність України. Українська Армія.*⁵⁴ церемонія відкриття пам'ятника відбулася 4 жовтня 1923 р. на Свято Покровської Богоматері – покровительки українського війська. У церемонії прийняли участю: табірні загони Армії УНР, комендант Калішської групи тaborів для інтернованих ген. М. Безручко, нач. генштабу В. Змієнко і ген. М. Янчевський, капелан військової церкви з Каліша Петро Білон.

У 1924 році за кошти Української станиці в Каліші й Українського Центрального Комітету в РП викупили у селян землю, де знаходилися могили вояків УНР, а також відтинок дороги від неї до державної дороги. Нотаріальний акт купівлі зберігся в службовому архіві нотаріуса Станіслава Бзовського, що був депонований у Державному архіві в Каліші. Документ від імені українського сторони підписав генерала Олександр Заградський. Після купівлі землі кладовище огородили залізобетонною огорожею, яку обсадили живоплотом. На могилах поставили бетонні запорізькі хрести з висіченими тризубами. До 1939 р. кладовищем опікувалася українська громада. Воно як єдине серед поховань різних національностей втрималося до початку II Світової війни. На Українському військовому кладовищі перед інших були могили ген. Науменка Никоніва – останнього командира резервних частин Армії УНР та полк. Юрія Отмарштайна – начальника партизансько-повстанського штабу в 1921 році, а також полк. Миколи

Єфремова, Дмитра Гудзика, полк. Миколи Вереди, полк. Леоніда Крамаревського й інших офіцерів.⁵⁵ Під час гітлерівської окупації німецька влада заборонила тут подальші поховання. Після війни кладовище занепало. Природа, а також хулігани знищували огорожу та могили. Лише в 1992 році за його відновлення взявся Союз українців у Польщі, який добився від влади Каліша підтримки своєї ініціативи стосовно реставрації кладовища. Роботу профінансувала Рада охорони місць пам'яті жертв війни та репресій, а також місто Каліш. Відновлення кладовища тривало до 1999 р. Тепер воно повністю обгороджене залізобетонним парканом з кованими металевими прольотами і в'їздними воротами. Обеліск, що зберігся, надалі потребує подальшої реставрації, як і багато хрестів, від яких лишилися тільки фрагменти. Багато поховань можна розпізнати лише за горбиками, що їх насилають зверху над могилами. Військове українське кладовище в Щипорні, порівнюючи з цвинтарями у Krakovі, Пікуліцах, Любліні, Варшаві чи Александрові Кувавському, знаходиться в найгіршому стані.

Кільканадцять метрів від цього кладовища в полі стоїть металевий хрест, оточений чотирма бетонними стовпчиками з висіченими на них тризубами. Небагато осіб ніні знає історію і символіку цього місця. До 1932 року у цьому місці, де стоїть хрест, були поховані польські легіонери Ю. Пілсудського, які померли в таборі для інтернованих у Щипорні. Їх останки викопано і перенесено на польське кладовище в Каліші у спеціально побудованій для цього мавзолей. У історичних джерелах, на жаль, немає свідчень, хто і коли встановив хрест і вкопав чотири стовпи, що, ймовірно, служили за підставку для ланцюга навколо хреста. Висічені на стовпах тризуби можуть вказувати на те, що їх викопали петлюрівці. У 1997 р. кінознімальна група зі студії „Медіа Контакт“, яка працювала над документальним фільмом „Трудне братерство“, частину сюжетуна відзначила на цвинтарі у Щипорні. Порівнюючи зафіксований тоді стан кладовища і нинішнім його вигляд, переконуємося, що Рада охорони місць пам'яті жертв війни та репресій, влада Каліша та Союз українців у Польщі зробили вже багато для врятування цієї символічної для української громадськості військової пам'ятки. Найціннішим є те, що повернено пам'ять про неї жителям Щипорна, громадськості Калішської землі, полякам та українцям.⁵⁶

Для відбудови кладовища в Щипорні була залучена молодь з України, зі скаутівського „Пласту“ та „Молодої Просвіти“. Внесок української молоді у відбудову військового кладовища в Щипорні був виявом підтримки дій згерського загону СПХ із лодзької дружини. Акцію по відновленню польських військових кладовищ легіонерів Ю. Пілсудського і солдатів польсько-російської війни 1920 р. започаткував у 1992 р. харцмістр Владислав Баранський. Починаючи з 1998 р., згерські, лодзькі, а пізніше харцери інших дружин виконували всі роботи спільно з українською молоддю, об'єднаною в організації „Молода Просвіта“ і скаутівський „Пласт“. На Волині молодь відновила могили польських жовнірів у 13 місцевостях, як наприклад, у Костюхнівці, Польсько-му ліску, Маневичах, Ковелі, Волчевську, Польській горі, Троянівці. Уже кілька років поспіль у День Незалежності харцерська велоестафета везе Вічний вогонь із кладовища

в Костюхнівці, запалюючи ним лампади в багатьох місцях по трасі на Варшаву. 11 листопада вогонь ввозять у столицю. У цій акції бере участь і Луцьк. Прекрасна церемонія передачі Вічного вогню була започаткована 15 листопада 2008 року Генеральним консульством РП в Луцьку на честь 90-ї річниці з Дня Незалежності Польщі.

У 2003 році українська молодь прибула на роботи до Каліша і Щипорні. Чез рік вже не один десяток осіб з України працював на упорядкуванні кладовища в Щипорні впродовж 10 днів, що суттєво посприяло ремонту і консервації могил, які ще збереглися.

Почин харцерської молоді зі Згерського загону СПХ та інших дружин відобразила переносна фотовиставка під назвою: „Історія харцерського мундира - Харцерська служба пам'яті - Кладовища легіонерів на Волині”. Виставку відкрито 10 XI 2008 р. в музеї м. Згеж, а навесні – в актовому залі Сенату Речі Посполитої. Виставка розповідає про кількалітню роботу харцерів для увіковічнення традицій Польських Легіонів, Польського Війська, а також Армії УНР.

Ця ініціатива заслуговує на підтримки з боку влади обох країн. Повідомлення про відкриття виставки з'явилися у польській пресі та у „Wołaniu z Wołyńią”, що виходить у Луцьку. Інтерв'ю, опис робіт, фотографії були також розміщені на сайті Згерського загону СПХ. Слід підкреслити, що спільні дії харцерів та пластунів переросли у більш глибокі стосунки. Так, у Костюхнівці на базі місцевої школи створено Центр польсько-українського молодіжного союзу. У 2008 році харцерів зі Згежа у таборі с. Костюхнівка відвідали Йоланта Хелмінська, воєвода Лодзі, харцмістр РП, начальник СПХ Малгожата Синиця, голова Волинської обласної державної адміністрації Микола Романюк. Воєвода Й. Хелмінська передала молоді з Костюхнівської школи 15 комп'ютерів. В урочистій зустрічі взяв участь Генконсул РП у Луцьку Томаш Янік.

Військові поховання вояків УНР містяться також на кладовищах в м. Каліш по вул. Гурношльонській, 8 та Жовнірській, 24. На першому із зазначених цвинтарів збереглося майже 50 могил з бетонними запорізькими хрестами та висіченими тризубами. Серед інших тут поховано ген. Сергія Дядуша, ген. Олександра Пилкевича, ген. Гаврила Базильського, головного лікаря військового госпіталя армії, д-ра мед. н. плк. Бориса Леонтєва, плк. Юрія Отмарштайна – начальника повстансько-партизанського штабу Другого походу на Волинь і Поділля. Ці могили досить добре доглянуті. Гірша була ситуація на другому кладовищі, де було майже 100 могил, які зруйнувалися і поросли кущами. Тут у 2004 р. працювала молодь з України та упорядкувала поховання.

Невеликий військовий сектор вояків УНР є в православній частині багатонаціонального кладовища у м. Сувалки. На ньому зберігся бетонний обеліск, висотою майже 3,5 м з висіченими іменами захоронених. У нижній його частині є металевий тризуб, а під ним, як і на інших кладовищах, напис українською мовою: „Тим, що вмерли, але не зрадили України”. Цей досить занедбаний сектор у 2005 році відновила польська та українська молодь. Понад 80 харцерів, що були у харцерському

таборі, впродовж кількох днів розчищали могили. Сувалки – це чергове місце на карті Польщі, де збереглася пам'ять про петлюрівців, що їх з таборів для інтернованих послали на роботи у північно-східну окраїну II Речі Посполитої.

На православному цвинтарі в Дубинках під Гайнувкою зберігся невеликий військовий сектор, де до 1939 було поховано кілька десятків осіб. Увіковічнив пам'ять про них бетонний обеліск з українською символікою. Розміщений на узбіччі, сектор нині потребує догляду і реставраційних робіт. Чергове місце поховання міститься у Ланцуті, де зберігся довоєнний обеліск і могили з хрестами.

Важливим пам'яті об'єктом про вояків УНР є Пікуліце під Перемишлем. Там у таборі перебували жовніри Армії Західно-Української Народної Республіки, а також петлюрівці. Померлих спочатку ховали на прилеглих до тaborу полях, а в 1924 р. їх було екстумовано та перенесено на військове кладовище. За підрахунками А. Колянчука в Пікуліцах поховано близько 2 000 українців. На одній із братських могил написано символічний курган, а на ньому поставлено залізний хрест, біля 8 м висотою. Його запроектувала Олена Кульчицька. Курган став місцем урочистих подій, у яких беруть участь польські й українські солдати, що служать у прикордонній загоні, а також відвідують високопоставлені державні чиновники та командири збройних сил обох держав.

Військові дії 1920 року, здійснені Польським Військом та Армією колишньої УНР, стали темою двох фотовиставок, сценарії до яких та фотографії розробили Франциск Гурек, Тадеуш Кшонстек і Єжи Любах. Виставка „Важке братерство: Пілсудський - Петлюра” експонувалася в 1999 р. Вона складалася з 35 стендів з унікальними архівними знімками тогочасної Польщі та Парижа, Пілсудського і Петлюри, вояків обох армій з Вінниці, Києва, Станіславова; фотографій з тих місць, де спільно велися бої проти більшовиків, як-то Київ, Замостя, Кам'янець Подільський.

Ця виставка була відкрита в Києві 8 березня 1999 р. шефом Бюро нацбезпеки РП міністром Марком Сівцем, та його візаві з українського боку міністром Горбуліном. Виставку відвідало кілька тисяч жителів Києва. Побувала вона й у інших містах України. За рішенням Посольства РП в Києві її подарували місту Вінниці. Там до нашого часу зберігся автентичний стіл з ніжками у формі лев'ячих голів, за яким в 1920 р. Пілсудський та Петлюра разом підписували державні документи.

У 2000 році виставку „Важке братерство – II”, організовану Варшавським столичним гарнізонним клубом, відкрили президенти РП та України, Олександр Квасневський і Леонід Кучма (виступ президента РП – додаток № 8). Виставка експонувала історичні фотознімки 1918 - 1921 років і схеми військових операцій та битв ВП і Армії УНР, розповідала про збереження традицій у наш час та ідею створення спільногоУкраїнсько-Польського Батальйону Миротворчих Сил. Автори виставки Франциск Гурек і Тадеуш Кшонстек подали також фото, зроблені ними в Косово, звідки цей батальйон розпочав свою миротворчу службу на Балканах. Так традиції 1920 р. ожили у нашу епоху.

З 2000 року у військовій співпраці Польського Війська і Збройних Сил України важливе місце посідає Замость, який вписаний у історію обох армій боями з кіннотою С. Будьонного. 14 вересня 2000 р. з ініціативи Міністра Національної Оборони РП Броніслава Коморовського тут пройшла наукова конференція та історична екскурсія по місцях битв під Замостям, Комаровом - Волицєю Снятинською та з українського боку під Задвір'ям, Жовковою і Львовом. У цьому науковому заході взяло участь майже 80 офіцерів ЗСУ Західної Групи Військ та майже 80 офіцерів ВП, а також понад 100 вчителів історії з Замойського воєводства й інших сусідніх регіонів.

Польське Військо представляв Міністр Броніслав Коморовський та його заступник Роберт Липка. Своєю присутністю засідання удостоили генеральний секретар Ради охорони місць пам'яті жертв війни та репресій Анжей Пшевознік, делегат Сейму Мирослав Чех, директор політкабінету МНО д-р Анжей Чеслав Жак, президент Замості Марк Гжелячик, генерал Олександр Понєверка. З українського боку брали участь: посол України Дмитро Павличко, аташе з питань оборони ген.-лейт. Микола Мельник, заступник міністра національної оборони ген.-полк. Віктор Банних, заступник командира Західної Групи Військ ген.-лейт. Микола Петрук і ген.-лейт. Людовік Коберський. Після наукової конференції в костелі Замойських відбулася урочиста єкуменічна меса за душі вояків ВП і УНР, що загинули у 1920 р. Почесну варту виставила Замостська бригада територіальної оборони. Кульмінаційним пунктом стало відкриття Міністрами Національної Оборони Польщі та України в Замостському арсеналі меморіальної дошки з такими написами польською й українською мовами:

НА ЧЕСТЬ ЗАХИСНИКІВ ЗАМОСТЯ
ВІД БІЛЬШОВИЦЬКОЇ НАВАЛИ
28-31 VIII 1920 Р.
ВОЇНАМ
6 СТРІЛЕЦЬКОЇ ДІВІЗІЇ
АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ
ПІД КОМАНДУВАННЯМ ПОЛКОВНИКА МАРКА БЕЗРУЧКА
ПОЛЬСЬКИМ ВОЇНАМ
31 ПОЛКУ КАНІВСЬКИХ СТРІЛЬЦІВ
ПІД КОМАНДУВАННЯМ
КАПІТАНА МИКОЛАЯ БОЛТУЦЯ
ТА ІНШИХ ЧАСТИН
ВІЙСЬКА ПОЛЬСЬКОГО

Міністр Б. Коморовський у своїй промові на честь відкриття меморіальної дошки підкреслив значення участі плк. М. Безручка та його воїнів, а також частин ВП к-на полк. Марка Безручка у захисті Замостя в серпні 1920 року (текст виступу - додаток №9). Доповнила засідання презентація фільму „Трудне братерство“ і зустріч офіцерів обох армій з

творцями цього історичного документа. Заняття на місцевості, де точилися бої 1920 р. з обох сторін кордону, мали велике пізнавальне значення. Факти з досліджень та історичних розвідок можна було вивірити на рельєфі і визначити важливі для проведення воєнних дій його особливості. Для офіцерів ВП це, зокрема, стосувалося Задвір'я, місця бою батальйону к-на Болеслава Зайончковського, який описав ген. Л. Коберський.

Кінознімальна група „Медіа Контакт“ у процесі цієї подорожі зняла новий документальний фільм „Трудне братерство П. Замостя-Комарів-Задвір'я“, який неодноразово показувало ТБ «Полонія» і який зараз використовується у підготовці солдатів жовнірів ВП. Згадані наукові заходи, презентація науковоісторичного доробку, співпраця в галузі військової підготовки та співпраця пластунів засвідчують, що історія „Трудного братерства“ 1920 р. може стати і стала прикладом для наслідування нинішньому поколінню по обох сторонах кордону.

Для повноти картини щодо спадкоємності традицій варто ще згадати про творчий доробок офіцерів УНР, який вони залишили по собі у вигляді книжок, статей, а також заслуги десятків українських офіцерів на службі у Польському Війську. Щодо першого питання, то його широко висвітлив полк. Ярослав Костяк. Тому в цій роботі ми більшу увагу звернемо на службу українських офіцерів-контрактників у Польському Війську.

Ідея контрактної служби виникла 1921 року, коли до Польщі прибула велика група грузинів, які змушені були залишити країну через репресії більшовиків.⁵⁷ У джерелах є згадки про те, що в піхоті служило 19 українських офіцерів, у кавалерії – 4, артилерії – 4, у зв'язку – 2, авіації – 1, у бронетехніці – 1.⁵⁸

У 1938 р. серед 26 іноземських офіцерів-контрактників ВП претендували на вищі військові звання 9 українців. На їх підвищення дав особисту згоду генеральний інспектор Збройних Сил польський фельдмаршал Едвард Сьмігли-Ридз і начальник генерального штабу генерал Вацлав Стажевич.⁵⁹

Польська військова влада дала згоду на навчання українських офіцерів-контрактників у Вищій військовій академії, яка була єдиним вищим навчальним закладом Польського Війська, що готував вищий командний і штабний склад. З 1928 року її випусків спрямовували головним чином на штабні посади.⁶⁰ Не дивлячись на вимогу, обов'язкову для всіх польських офіцерів щодо віку вступників у військ. віз, українці вступали старші віком і званням.⁶¹ До 1939 р. вищі навчальні заклади закінчило вісім українських офіцерів.⁶²

Разом з грузинами прибули до Польщі чеченці, азербайджанці, вірмени. Популярно їх називали «кавказькими гуцулами». Українці з Армії УНР приступили до контрактної служби після 1926 року, після травневого замаху, коли прихильники Пілсудського захопили владу у державі та у війську. Фельдмаршал Ю. Пілсудський дав тоді згоду на прийняття до Польського Війська українських офіцерів, які після підписання контракту спочатку направлялися у школу підхорунжих, а пізніше – до Вищої військової академії з подальшою дійсною службою у ВП, установах та штабах. До 1939 року служило майже 100 українців.

За спогадами генерала А. Захаріадзе у Війську Польським поряд з грузинами та майже 50 українцями службу несли офіцер-контрактники, серед яких було 12 азербайджанців, 16 кавказьких горців. Даних про те, що ще до Травневого перевороту українці служили у Війську Польському як контрактники, немає. Перший звіт про офіцерський склад, який було складено за дорученням Міністерства військових справ восени 1923 р., ще не мав категорії „офіцери-іноземці”, яка з’явилася у пізніших виданнях.

Грузинів, вихідців із Кавказу, а також офіцерів УНР начальник II відділу генерального штабу полк. ВП (пізніше генштабу) Гнат Матушевський високо цінував і прогнозував їх використання для розвалу Радянського Союзу „по національних швах”. Вказують на це архівні документи, як і роботи польських істориків, які досліджували виникнення ідеї прометеїзму.⁶³ Справи II відділу генштабу ВП підтверджують, що польська розвідка в Парижі було заангажована в діяльність антиросійської організації „Прометей”.

На основі списків офіцерів-контрактників ВП за 1934 р., які збереглися у ЦВА, можна бачити, що українців серед них було 35, в тому числі вчилося у Вищій військовій академії 2, і в училищі підхорунжих теж 2.⁶⁴ Це була друга за величиною національна група після грузинів (54). Кавказців було 8, азербайджанців – 5. Українців зі званням майора служило 10, капітана – 12, поручика – 6, підпоручика - 5.

П. Ставецький подає імена українських офіцерів-контрактників, які у міжвоєнний період стали випускниками Вищої військової академії, а саме: м-р піхот. Смутін Петро, м-р піхот. Валійський Аркадій (1931/34), к-н арт. Палієнко Микола (1932/34), м-р піхот. Малець Віктор (1934/36), м-р квл. Дяченко Петро, пор. квл. Татенський Василь (1937/39), ртм. квл. Зваричук Іван (1938).⁶⁵

У зробленому порівнянні автор помилково розмістив м-ра Павла Шандрука серед грузинів, хоч повсюдно в історії II світової війни відомі і його доля, і військова діяльність.⁶⁶ Серед згаданих випускників цього елітарного польського військового навчального закладу, який підготував багатьох видатних іноземських офіцерів, особливо кривавий слід в історії окупації залишив П. Дяченко, який перейшов на службу до німців і в серпні 1944 р. брав активну участь у придушенні Варшавського повстання.⁶⁷ Поданий приклад не єдиний. Інші офіцери залишилися вірні ідеалам, на яких їх вчили у польських військових навчальних закладах.

За символ віданості Речі Посполитій може слугувати сім'я Федороньків. Семен Федоронько 1 червня 1919 р. став капеланом ВП. З 1922 р. він служив у ДОК № X у Перемишлі, а потім – Любліні. Був також духовним наставником інтернованих воїнів УНР, пізніше – українських військових емігрантів. У 1937 р. його призначили Головним православним капеланом Польського Війська. Загинув у Катині 1940 року. 11 листопада 2007 р. Президент РП Лех Качинський посмертно присвоїв йому звання полковника ВП. Два його сини, В'ячеслав і Орест, загинули в серпні 1944 р. як солдати Крайової Армії у Варшавському повстанні. Третій син, Олександр, загинув під час

бойового польоту 25 квітня 1944 р. над Мангеймом. Він був пілотом 300 Дивізіону винищувачів „Мазовецької землі” Польських Повітряних Сил на Заході. З усієї сім'ї війну пережила тільки Віра Федоронько, дружина Семена Федронька, мати трьох його синів, що віддали життя за Польщу.⁶⁸

Військовим пілотом Польських Повітряних Сил на Заході був син ген. В. Сальського, міністра Військових справ УНР, тобто вже друге покоління, пов’язане військовою службою з РП.

За популяризацію традицій Армії УНР взялися польські музеї. Стала експозиція, яка розповідає про зв’язок уряду УНР з Тарновом, є у міському музеї.

5 листопада 2004 р. в Музей Польського Війська в м. Білій Сток відкрилася виставка під назвою: „За Волю Вашу і Нашу”, присвячена Армії УНР. Ініціатором її підготовки став директор Криштоф Пилипів, який займається історією військової справи ХХ століття. Вперше за кілька десятиліть на виставці були показані хоругви частин УНР, військовий одяг, ордени, нагороди та інша символіка, архівні фото командирів, воїнів, ситуативні фото боїв 1920 р.⁶⁹ Виставка, яка відкрилася до Дня Незалежності 11 листопада, була дуже популярною. Вона стала черговою експозицією, відкритою в цьому прикордонному музеї на ему польської зброї, присвяченою традиціям союзницької армії, яка в 2009 році відкрили меморіальну дошку в честь отамана С. Петлюри.

З ініціативи Яна Касприка, голови Стрілецької організації „Стрілець”, у Жешові в 2009 році планується відкриття меморіальної дошки на честь отамана С. Петлюри.

Примітки:

¹ Дану проблему висвітлено ширше в таких дослідженнях:

- J. J. Bruski, Geneza sojuszu między Ukrainą a Polską: XII 1918- IV 1920, „Arcana”, Kraków 1998, № 2, s. 4-5.
- A. Deruga, Początek rokowań o sojusz między Piłsudskim a Petlurą (styczeń – lipiec 1919), „Z dziejów Stosunków Polsko-Radzieckich”. Studia i Materiały, t. IV, Warszawa 1970.
- R. Galuba, Pertraktacje po lityczne-wojskowe między Polską a Ukraińską Republiką Ludową (lipiec-sierpień 1919 r.). „Mars. Problematyka i Historia Wojskowości”, Studia i materiały, t. II, Warszawa-Londyn 1984.

² N. Davies, Orzeł biały. Czerwona gwiazda. Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920, Kraków 2006, s. 96.

³ S. Szajdak, Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku, Warszawa 2005, s. 109.

⁴ Z. Karpus, Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919-1920, Toruń 1999.

⁵ Історія армії УНР описана в:

- J. Legieć, Armia Ukrainskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej w 1920 r., Toruń 2001.

⁶ Ці проблеми порушуються в кількох історичних розвідках, у т.ч., в:

- A. Czubiński, Walka Józefa Piłsudskiego o nowy kształt polityczny Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1918-1921, Toruń 2002, ss. 185-237.
 - Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń 1997.
 - R. Potocki, Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920-1939), Lublin 1999.
- ⁷ У Київській операції брали участь такі сили армії УНР:
- 6 СД полк. Марка Безручка, яка налічувала 230 офіцерів, 1886 стрільців, 346 коней, 4 гармати і 36 кулеметів.
 - 2 СД полк. Олександра Удовиченка: 317 офіцерів, 1462 рядових, 497 коней, 4 гармати і 29 кулеметів. Уже в ході операції з південно-східної України до військ під Києвом пробилися частини, які брали участь у т. зв. „Першому зимовому поході”.
- Джерела:
- О. Доценко, Зимовий похід армії УНР (6 XII 1919 - 6 V 1920), 1935. Варшава, видання II, Київ 2001.
 - J. Ślipiec, „Zimowy Pochód” UNA (6 XII - 6 V 1920), „Wojsko i Wychowanie”, nr 11, Warszawa 1997.
 - Українсько-московська війна 1920 року в документах, ч. 1: Оперативні документи штабу Армії Української Нарднії Республіки, ред. П. Шандрук, Варшава 1933, с. 2.
- ⁸ L. Wyszczelski, Kampania ukraińska 1920 roku, Warszawa 2009, s. 51.
- ⁹
- S. Kamiński, Lata walk i zamętu na Ukrainie 1917- 1921, wyd. II, Warszawa 1990.
 - M. Wrzosek, Militarne szanse sojuszu polsko-ukraińskiego w latach 1919-1920 i ich zaprzepaszczenie, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, z. 3, Warszawa 1996.
- ¹⁰ Bitwa Lwowska 1920 25 VII - 18 X 1920. Dokumenty operacyjne, cz. I (25 VII - 5 VIII) opracował i przygotował do druku zespół pod redakcją M. Tarczyńskiego, Warszawa 2002, s. 18.
- ¹¹ S. Szajdak, Polsko-ukraiński sojusz... op.cit, s. 176.
- ¹² Дії українських формувань описали:
- J. Ślipiec, Ukrainer w marszu na Kijów 1920, „Wojsko i Wychowanie”, nr 7, Warszawa 1997,
 - J. Ślipiec, Wspólne walki polsko-ukraińskie z Armią Czerwoną 1920 r., „Wojsko i Wychowanie”, nr 11, Warszawa 1998.
- ¹³ Dowództwo Armii Czynnej Ukraińskiej Republiki Ludowej. Oddział I. Sytuacja Armii Ukraińskiej 25 VII 1920 r. 1/42321, w: Bitwa Lwowska. Dokumenty operacyjne... op.cit., cz. I, dok. nr 146, s. 146.
- ¹⁴ CAW, I. 311.6, k. 396. Stany liczebne armii gen. Omelianowicza-Pawlenki na dzień 10 sierpnia 1920 r.
- ¹⁵
- Z. Karpus, Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919-1920, Toruń 1999, s. 35-36
 - Українсько-московська війна 1920 року в документах, ч. 1: Оперативні документи штабу - Армії Української Нарднії Республіки, ред. П. Шандрук, Варшава 1933, с. 298.
- ¹⁶ Воєнним діям на південному фланзі польського фронту в 1920 р. присвячена монографія Т. Гжегорчика: 6. Armia Wojska Polskiego w 1920 r., Toruń 2009.
- ¹⁷ J. Kumaniecki, Pokój polsko-radziecki 1921. Geneza. Rokowania. Traktat. Komisje mieszane, Warszawa 1985.

¹⁸ A. Ajnenkiel, Od Aktu 5 Listopada do Traktatu Ryskiego. Kilka refleksji dotyczących kształtowania polskiej granicy wschodniej, w: Traktat Ryski 1921 roku po 75 latach. Studia pod redakcją Mieczysława Wojciechowskiego, Toruń 1998, s. 27.

¹⁹

- Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą, Ryga 18 marca 1921. 85 lat później. Wstęp, opracowanie i wybór źródeł Bronisław Komorowski, Warszawa 2006, s. 36
- J. Kumaniecki, Stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z państwem radzieckim 1918-1943. Wybór dokumentów. Warszawa 1991.

²⁰ L. Wyszczelski. Kampania ukraińska., op.cit., s. 27.

²¹ Рапорт про склад Армії УНР. 18 X 1920 р., в: Українсько-московська війна, ред. П. Шандрук, Варшава 1933, с. 298.

²² J. Legieć, Armia Ukraińskiej Republiki..., op.cit., s. 189.

²³ CAW, I.312.46, k.23, Rozkaz operacyjny dowódcy Grupy Operacyjnej gen. Jędrzejewskiego z dn. 13 października 1920 r., L.421/III/Tajne.²⁴

²⁴ Ширше цю проблему висвітлили:

- Z. Karpus, Wschodni sojusznic... op.cit., s. 55-57
- J. Legieć, Armia Ukraińskiej Republiki... op.cit., s. 194-195
- S. Szajdak, Polsko-ukraiński sojusz... op.cit., s. 269.

²⁵ Посилаючись на документи 6 Армії ген. С. Галлера, Т. Гжегорчик повідомив, що було інтерновано 12000 вояків разом зі штабом отамана Петлюри, в: 6. Armia Wojska Polskiego... op. cit., с. 413.

²⁶ На підставі документів II Віddілу НВВП, що збереглися в ЦВА, а саме: рапортів к-н Антона Марушевського, начальника Військової ліквідаційної комісії НВВП при Армії УНР, З. Карпус повідомив, що «за оцінкою польської сторони перейшло кордон і було інтерновано майже 20 тисяч українців (у тому числі 2000 козаків, якими командував Яковлев) і майже 8000 коней». Z. Karpus, Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy... op.cit, s. 89.

²⁷ „Żołnierz Polski” за 30 листопада 1920 р., № 189.

²⁸ У підписаному 18 березня в Ризі на основі попереднього, від 12 жовтня 1920 року, договорі між Польщею і Росією та Україною пункт I, який стосувався діяльності озброєних формувань на територіях обох договірних сторін, був поглиблений. Повний його зміст такий:

„Обидві договірні сторони гарантують взаємну цілковиту пошану державного суверенітету і утримання від будь-якого вмішання у внутрішні питання іншої сторони, особливо щодо агітації, пропаганди і різного виду інтервенцій, або їх підтримки. Обидві договірні сторони зобов'язуються не створювати і не підтримувати організації, що мають на меті збройну боротьбу з іншою договірною стороною, або таких, що роблять замах на її територіальну цілісність, готують повалення її політичного чи суспільного ладу шляхом насилия, а також організації, які приписують собі роль уряду іншої сторони чи частини її території. У зв'язку з цим сторони зобов'язуються не давати дозволу на перебування на своїй території таких організацій, їх урядових представництв та інших органів, заборонити військову вербовку, а також ввіз на свою територію і перевіз через неї військових сил, зброї, амуніції та різного роду

військового оснащення, призначеного цим організації".

Джерело: Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą..., op.cit., s. 52.

²⁹ Ю. Кукулка дав йому таку оцінку:

.... Ризький договір мав велике значення для обох сторін і для міжнародних взаємин в Європі. Він внес важливий вклад у встановлення правових зasad миру в тій частині континенту, на яку не поширювався Версальський трактат. Це був компроміс, який дав можливість обом сторонам сконцентруватися на внутрішніх проблемах у визнаних сусідами межах. Значною мірою саме із-за цього держави Антанти одразу не визнали Ризького договору. Лише після тривалих наполягань польського уряду Рада послів 14 березня 1923 р. постановила визнати остаточно встановлений 23 листопада 1922 р. польсько-радянський кордон": J. Kukułka, Traktaty sąsiedzkie Polski odrodzonej, Wrocław-Warszawa-Kraków 1998, s. 43.

Заслуговує також на увагу оцінка договору, яку дав йому керівник польської делегації на переговорах у Ризі, міністр Ян Домбський. У книзі, виданій 1931 р., він написав: „Цим договором закінчилася переможно для Польщі більш як століття боротьба між Польщею і Росією за політичну незалежність Польського Народу і форму політичного існування Польського Народу та форму політичного існування Українського і Білоруського Народів, не говорячи вже про врегулювання цілої низки важливих політично-правових, господарчих, фінансових, культурних проблем": J. Dąbski, Pokój Ryski, Warszawa 1931, s. 2.

³⁰

Літопис військової діяльності генерала Юрка Тютюнника і його трагічної долі був вміщений у: Генералітет українських визвольних змагань. Біграми генералів та адміралів українських військових формувань першої половини ХХ століття, О Колянчук, М. Литвин, К. Науменко, Лівів, 1995.

³¹ С. Чорний, Сторінка з Другого Зимового походу, в: Другий Зимовий похід, Листопадовий рейд. Базар, ред. Н. Удовиченко, Київ 1995.

³² P. Fedusio, Ukrailcy w Wolnym Mieście Gdańsk (1920-1939). Działalność organizacji ukraińskich na terenie Wolnego Miasta Gdańsk, w: Między Odrą i Dniem. Wyznania i Narody, Gdańsk 1996, s. 135-162.

³³ Локалізацію таборів для військовополонених, які функціонували у Польщі в 1918-1924 роках, уточнив А. Колянчук, в: Obozy, nekropolie i groby wojenne na terenie Polski z lat 1918-1945, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze", Warszawa 1996, z. 3, s. 323-340; Z. Karpus, Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski..., op.cit.

³⁴

- J. J. Bruski, Rada Republiki - Parlament Ukraińskiej Republiki Ludowej na uchodźstwie (II - VIII 1921 r.), w: Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa, pod red. Z. Karpusa, W. Rezmera, E. Wiszki, Toruń 1997, s. 337-347.
- R. Źerlik, Rząd i Rada Ukraińskiej Republiki Ludowej w Tarnowie w okresie 1920-1922, w: „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze", pod red. S. Kozaka, Warszawa 1996, z. 3, s. 207-219.

³⁵ Див.: A. Kolańczuk, Żołnierze armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowani w Polsce (1920-1924), w: Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka,

Toruń 1997.

³⁶ Більше інформації на інтернетсторінці м. Тарнова: http://www.it.tarnow.pl/atrakcje/tarnow/tarnow_ukraina.php

³⁷ E. Wiszka, Emigracja ukraińska w Polsce... op.cit.

³⁸ R. Potocki, Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie (1930-1939) - jego wkład do nauki i kultury ukraińskiej i polskiej, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, z. 6-7, pod red. S. Kozaka, Warszawa 1998, s. 259-266.

³⁹ Більше інформації на інтернетсторінці м. Тарнова: http://www.it.tarnow.pl/atrakcje/tarnow/tarnow_ukraina.php, s. 2.

⁴⁰ Там само, с. 2.

⁴¹ Генерал-полк. Микола Юнаків народився в 1871 р. у Чугуєві. Військову освіту здобув у елітарній Миколаєвській військовій академії в Петербурзі впродовж 1894 - 97 років. Потім викладав в Академії історії воєн. Під час I Світової війни був начальником штабу 4 Армії генерала О. Рогози, а потім – командиром 8 Армії на фронті в Бесарабії. У 1918 р. підпорядкувався Українській Центральній Раді в Києві. Спочатку керував Головним управлінням військової підготовки. З серпня 1919 р. до 1920 р. був начальником Генерального штабу УНР, а також недовго Міністром військових справ. Коли Уряд УНР опинився на еміграції у Тарнові, він став головою Вищої Військової Ради, членом Ради Українського Центрального Комітету, головою Українського військово-історичного товариства, керівником тарновського філіалу Товариства ім. С. Петлюри, опікуном архіву Уряду УНР, деканом факультету військової підготовки Національного університету в Тарнові. З 2.03.1921 р. до червня 1926 р. (у тому числі понад п'ять років в конспірації) ген.-полк. Микола Юнаків виконував обов'язки Міністра військових справ УНР. Це був найвищого рангу генерал, який вічним сном спочиває в Польщі. Меморіальну плиту, яка увіковічнює ім'я ген. М. Юнаківа вмуровано в пам'ятник, споруджений Kriegsgraebere-Abteilung Krakau в секторі, де поховано солдатів, що загинули під час I Світової війни. На кладовищі № 203 – Тарнув-Хрест знаходився військовий сектор для православних солдатів. Він, на жаль, не зберігся до наших днів. Через кілька років після II Світової війни його призначили для повторних поховань.

Джерело: <http://www.it.tarnow.pl/atrakcje/>... op.cit., s. 4.

⁴² Біографія С. Петлюри подана в публікаціях:

- W. Rezmer, Symon Petlura (22 V. 1879 - 25 V 1926). Szkic biograficzny, w: Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku... op.cit., s. 151-161,
- S. Stępień, Symon Petlura - życie i działalność, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, z. 3, Warszawa 1996.
- С. Вішка, Симон Петлюра в Польщі й у Франції, в: Polska i Ukraina... op.cit., s. 163-175.

⁴³

- Обставини цієї операції описав сам Н. Юзефський, в: Życie konspiracyjne, „Karta” 1991, N° 5, s. 47- 84.
- На зазначену тему пише також Т. Снідер, в: Tajna wojna. Henryk Józefski i polsko-sowiecka wojna o Ukrainę, przełożył B. Pietrzyk, Kraków 2008, s. 41-45.

- ⁴⁴ А. Колянчук, Українська військова еміграція в Польщі (1920-1939), Львів, 2000.
- ⁴⁵ A. Kolańczuk, Ukraińskie nekropolie i groby wojenne na terenie Polski z lata 1918-1945, w: „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ucrainica”, pod red. S. Kozaka, Warszawa 1996, ss. 32-340.
- ⁴⁶ Z. Karpus, Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy, op.cit, s. 94.
- ⁴⁷ Про православне кладовище на Волі у Варшаві писали:
- R. Szagała, A. Kolańczuk, Cmentarz Prawosławny na Woli w Warszawie. Groby ukraińskie. Przewodnik, Warszawa 2002, s. 133.
- ⁴⁸ Угода між Урядом Польської Речі Посполитої й Урядом України „Про охорону місць пам'яті і спочинку жертв війни та політичних репресій”, підписана у Варшаві 21 березня 1994 року.
- ⁴⁹ ВІТАЛЬНІ СЛОВА, ВИГОЛОШЕНІ О. ПРОФ. МАР'ЯНОМ БЕНДЗЕ З НАГОДИ УРОЧИСТОГО ВІДКРИТТЯ 36 СЕКТОРА ПОХОВАНЬ ВОЯКІВ АРМІЇ УНР: „Пане Президенте Україї, Пане Президенте Речі Посполитої! Богу вгодні брати і сестр! У книзі Самуїла читаємо, що сказав брат братові: «Якщо будуть сильніші від мене, то будеш мені на поміч, а якщо будуть сильніші від тебе, то я піду допомагати тобі. Будь мужній, і станьмо міцно за народ наш та за міста нашого Бога, а Господь нехай зробить, що добрє в очах Його” (Друга книга Самуїлова, 10, 11-12). Траплялося в різні історичні періоди, що українці і поляки зі зброєю в руках ішли один проти одного. Але набагато частіше, стоячи пліч-о-пліч проти спільніх ворогів, говорили як брат братові: «Будь мужній! Кріпися! Станьмо спільно за народ і за нашого Бога». З вірою в історичну правду, в істину, вкладену у ці слова, майже вісімдесят років назад йшли в бій і ті, над чиїми могилами зібралися ми сьогодні. Сини України, тієї далекої Наддніпрянської, і цієї близької, за галицькою межею, воїни останньої надії на незалежну після майже шести віків вільну українську державу. Йшли під спільним командуванням разом з жовнірами Речі Посполитої, щоб захистити суверенну Польщу і врятувати шанс на вільну Україну. Це вони влітку 1920 року впродовж місяця стримували ворога на лінії Збруча, це завдяки їх доблесті, пролитій крові і пожертвуваному життю в битвах на Замойщині та Мазовії сталося „Диво над Віслою”. Польшу вдалося захистити, проте Україну не врятували. Це усвідомлював Юзеф Пілсудський, коли в листі за 18 IX 1920 р. писав до Симона Петлюри: „Пролита спільно кров і братські могили стали наріжним каменем взаєморозуміння на благо обох народів”. Могили як наріжний камінь взаєморозуміння між людьми, між народами. Наріжний камінь волі. Ці, що спочивають у могилах з „тризубом” у землі Варшави-матері, на цьому православному меморіалі Воля, не дідждалися волі. Ще довгі десятиліття крокував до неї український народ мученицькою дорогою. Говорить Еклезіяст: „Для всього свій час, і година своя кожній справі під небом. Що є, то було вже воно, і що статися має – було вже, бо минуле відновлює Бог” (Пропов. 3,1,15). Для України та „своя пора”, дні переможного Воскресіння, що триває, настала в 1991 році. Чи в свяtkові дні забуто про тих, що життя своє склав на вівтар нашої і вашої свободи? „Бог відновлює те, що минуло”, відновлює і слова Симона Петлюри: „Хай свято навчить нас шанувати пам'ять про полеглих і дбайливо берегти традиції боротьби за українську державність, такі чисті і пречисті, такі шляхетні, бо й очищені, й окроплені

святою кров'ю найкращих синів нації". По-особливому ця пам'ять закарбовується саме сьогодні, на цьому кладовищі. Адже історичною, благословенною є мить, коли вперше в історії обох братніх народів у столиці Речі Посполитої до могил синів українського народу приходять і звістку про волю приносять президенти Вільної України і Вільної Польщі. Керівники держав, за які вісімдесят років тому пліч-о-пліч боровся польський та український солдат, і знову звучать слова, що говорив брат братові: Будь мужній, і станмо міцно за народ наш та за міста нашого Бога. Цю вільну хвилину, пам'яті та поєдання час - благослові Боже!"

Джерело: R. Szagała, A. Kolańczuk, Cmentarz Prawosławny na Woli... op.cit, s. 81-81.

⁵⁰ На пам'ятній плиті Козацької могили в Александрові Кувявському зазначено 3528 осіб. У таборі перебувало: 900 офіцерів, 2504 рядових козаків і стрільців, 95 жінок та 29 дітей [див.: додаток № 7].

⁵¹ Історію військового кладовища в Щипорні описали: P. Dyuła, T. Chajduk, *Szczypiorno dawniej i dziś*: [http://www.szczypioro.prv.pl](http://www.szczypiorno.prv.pl)

⁵² Ці частини перерахував А. Колянчук у: *Internowani żołnierze armii URL w Kaliszu 1920-1939*, Kalisz-Przemyśl-Lwów 1995.

⁵³ 1 квітня 1922 р. табори для інтернованих вояків Армії УНР, російських частин ген. М. Бредова та Бригади донських козаків, а також інших формувань «білої» Росії та білоруських перейшли у підпорядкування Міністра закордонних справ РП.

⁵⁴ М. Стешишин, „За державність" р. II, 1930, с. 156.

⁵⁵ Більше осіб назвав А. Колянчук, w: *Internowani żołnierze armii URL...*, op.cit., ss. 66-67, а також в: *Ukraińskie nekropolie i groby wojenne na terenie Polski...*, op.cit., s. 328.

⁵⁶ Історія кладовища, а також виставка документальних довоєнних і сучасних фото на інтернетсайті міста Щипорно: <http://www.szczypioro.prv.pl>

⁵⁷ Після падіння в березні 1921 р. незалежності Грузії на еміграції опинився президент Грузії Ной Жорданія, уряд, генеральний штаб, майже 750 офіцерів і юнкерів. Більшість з них спочатку перебувала в Константинополі. Уряд подався до Парижа. Частину військових прийняла Греція, але ненадовго. Польщі і Грузію пов'язував підписаний ще в квітні 1920 р. військовий союз. Тому еміграційна влада Грузії звернулася з проханням до влади РП про прийняття грузинів до Польського Війська офіцерами-контрактниками. Спосіб їх приїзду до Польщі узгодили в Константинополі аташе з військових питань посольства РП в Туреччині плк. Лев Бобіцький та представник грузинського уряду на еміграції Міністр внутрішніх справ Ной Рамішвілі і начальник грузинського Генерального штабу Олександр Зацхаріадзе. Група військової та цивільної інтелігенції, що прибула до Польщі у вересні 1922 р., нараховувала біля 300 осіб, у т. ч. 6 генералів та 36 офіцерів. Незабаром до них долучилося кільканадцять підхорунжих. Згоду на їх контрактну службу у Війську Польському, навчання в школах курсантів різних родів військ та служб, а пізніше у Вищій військовій академії дав фельдмаршал Юзеф Пілсудський. У міжвоєнний період у Війську Польському служило 6 генералів і біля 100 грузин-офіцерів. Їх лідером був генерал див. Олександр Зацхаріадзе. Кілька з них вписалися в історію і традиції Польського Війська своєю героїчною поведінкою у вересні 1939 р., а також в кампаніях ПЗС на

Заході. Тут можна згадати кавалерів Ордену Virtuti Militari і Хреста Доблесних: контрадмірала Єжи Туманішвілі, дипл. пплк. Валер'яна Тевзадзе, дипл. м-ра Артема Аронішидзе, дипл. м-ра Меліка Сомціані, к-на Давида Кутателадзе, м-ра Константина Теріашвілі, пор. Віталія Угрехелідзе. На дану тему детальніше пишуть:

- M. Bujnowska, Okruchy życia Kolonii Gruzińskich w latach trzydziestych w Warszawie. Z albumu Jerzego Mamaladze, „Pro Georgia”, nr VI, Warszawa 1997.
- R. Karabin, Gruzińscy podchorążowie i oficerowie kontraktowi w Wojsku Polskim 1921-1939, „Pro Georgia” nr IV, Warszawa 1994, s. XX-YY
- W. Materski, Gruzini - oficerowie kontraktowi Wojska Polskiego, w: „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies”, N° 16-2008, Warsaw 2008, ss. 13-29.
- A. Rukkas, Georgian Ser-vicemen in the Polish Armed Forces (1922-39), The Journal of Slavic Military Studies, Vol 14, N° 3, September 2001, London 2001, ss. 93-106.

Ze wspomnień gen. Aleksandra Zachariadze. „Pro Georgia”, nr IV, Warszawa 1994.

⁵⁸ CAW, I.303.1.216, Wykaz oficerów kontraktowych wg. stopni i wyszkolenia wojskowego na dzień 1 kwietnia 1934 r., s. 1,3,6,8,10,12.

⁵⁹ CAW, I.300.18.548, Pismo Szefa Sztabu Głównego do MS Wojsk. L.dz. 65t/II/2/36 z dn. 15 kwietnia 1938 r. (Tajne).

⁶⁰ 16 листопада 1928 р. був виданий новий статут Вищої військової академії, в якому так визначалася мета діяльності цього найвищого у Війську Польському навчального закладу: „...Метою навчального закладу є надання особливо здібним і досвідченим у фронтовій службі офіцерам вищої військової освіти, а також підготовка з цих офіцерів полкових командирів та начальників штабів піхотних дивізій і начальників відділів (штабів армії)».

Statut Wyższej Szkoły Wojennej, Ldz.5678/Kanc./28 z 16 listopada 1928 n, CAW WS Woj., I.340.213.

⁶¹ Під час 4 і 5 засідання Комітету Вищ. військ. ак., яке відбулося 15 і 16 квітня 1932 р., було прийнято рішення, щоб на навчання приймати кандидатів віком до 31 року, в т. ч. у званні поручика і капітана. Це не стосувалося іноземців, офіцерів-контрактників.

⁶² W 50-lecie powstania Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie. Zebrał i opracował płk dypl. Chocianowicz, Londyn 1969.

⁶³ Одним з головних ідеологів та вождів прометеїстського руху в Парижі був С. Петлюра.

На цю тему серед інших пишуть:

W. Bączkowski, Prometeizm na tle epoki. Wybrane fragmenty z historii ruchu, „Niepodległość” nr 37, 1984.

Ld R. W setną rocznicę urodzin (Siemiona) Petlury, „Zeszyty Historyczne” Instytutu Literackiego w Paryżu, nr 49/1979, s. 235-288.

S. Mikulicz, Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej, Warszawa 1971.

Współdziałanie rządu polskiego z organizacjami antyradzieckimi w latach 1918-1938, Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: „Studia i Materiały”, Vol. 3/Warszawa: Książka i Wiedza 1968.

S. Wroński, Współdziałanie rządu polskiego z emigracyjnymi organizacjami antyradzieckimi w latach 1918-1938, w: „Z dziejów stosunków polsko radzieckich. Studia i Materiały”, t. IH, Warszawa 1968,

с. 262-290.

⁶⁴ CAW, I.303.1.216, *Wykaz oficerów kontraktowych wg. stopni i wyszkolenia wojskowego na dzień 1 kwietnia 1934 r.*, s. 22.

⁶⁵ P. Stawecki, *Oficerowie dyplomowani Wojska Polskiego drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław-Warszawa-Kraków, Ossolineum 1997, s. 117.

⁶⁶ Ген. Павло Шандрук народився в 1889 р. в селі Борсуки Крем'янецького повіту на Волині. Закінчив гімназію в Острозі, Ніжинський філологічний інститут, Інститут ім. Князя Безбородька та Александрійську військову школу в Петербурзі. Брав участь у 1 Світовій війні. Дослужився до звання командира полку в Армії УНР, служив в 3 Залізній стрілецькій дивізії. Як командир піхотної бригади взяв участь у експедиції на Київ в 1920 році. Під час воєнних дій перед закінченням війни з Росією його бригада здобула Могильов і Шаргород. В Армії УНР він претендував на звання генерала-хорунжого. Інтернований 1920 р., він залишився в Польщі і пізніше служив за контрактом у ВП. Серед емігрантів був видатним українським офіцером. Вже в таборі для інтернованих він разом з ген. В. Кущем видавав журнал „Табір“. Співпрацював з Військовим історичним бюро, Військовим науково-видавничим інститутом та іншими військовими закладами. Він написав кілька історичних розвідок, які було опубліковано на шпалтах „Bellony“ і в „Przeglądzie Wojskowym“. Займався, в основному, історією УНР. Був співавтором «Військової енциклопедії», яка вийшла під. ред. Оттона Лясковського, П. Шандрука верифіковано у званні майора ВП. У 1936-1938 роках був слухачем Вищ. військ. шк. У вересневій кампанії 1939 р. він командував 29 піхотною бригадою, яка брала участь у кровопролитній битві під Томашовом-Любельським. Завдяки особистій відвазі, він врятував бригаду від цілковитого знищення. За цей вчинок у 1966 р. Головнокомандувач ПЗС на Заході ген. армії Владислав Андерс відзначив П. Шандрука Срібним Хрестом Virtuti Militari. У вищезгаданій битві він був тяжко поранений і тому уороткий час перебував як військовополонений в німецькому таборі для полонених. У грудні 1944 р. на прохання президента УНР в еміграції А. Лівицького і під тиском німців став з ними співпрацювати. 17 березня 1945 р. був обраний головою Українського Національного Комітету і призначений командувачем Української Національної Армії. З 24 квітня до 8 травня 1945 року командував 14 піхотною дивізією СС „Галичина“. Поліцейські полки цієї дивізії до цього вчинили чимало злочинів щодо цивільного населення. Поцдамський трактат визнав усі створені СС формування злочинними. Діяльність П. Шандрука в останні роки окупації оцінюється поляками негативно. Після капітуляції перед альянтами він зустрівся з ген. Андерсом, який посприяв тому, що вояків Української Народної Армії, що були в італійських таборах, не видали владі СРСР.

Пишуть на цю тему:

A. Grzywacz, A. Jończyk, *Wojenne losy gen. Pawła Szandruka*, Zeszyty Historyczne Paryskiej Kultury, Zeszyt 134, Paryż-Warszawa 2001.

J. Giedroyć, wstęp do P. Szandruk. Historyczna prawda o Ukraińskiej Armii Narodowej, Kultura nr 6, Paryż 1965.

<http://pl.wikipedia.org/wiki/paw%C5%82-„Szandruk“>

⁶⁷ Петро Дяченко брав участь у Вересневій кампанії. Воював у складі резервної кавалерійської

бригади, сформованої у Волковиську. Брав участь у боях з Червоною Армією під Спочкинями і Кодовцями під час оборони міста Гродно, де був поранений. Потрапив у табір для інтернованих офіцерів ВП. Там і лишився, хоч з огляду на поведінку офіцерське середовище йог не сприйняло. У 1940 році його звільнили і незабаром він як полковник почав службу в Абвері. Входив до штабу «Самооборони Полісся» Тараса Бульби. У 1943 році командував 31 Поліцейським батальйоном Українського легіону самооборони Волині. Брав участь у придушенні Варшавського повстання. В 1945 р. командував протитанковою бригадою «Вільна Україна», що входила до складу Української Народної Армії. Воював з Червоною Армією під Дрезденом. Після війни знаходився на еміграції у Німеччині та США. Українською еміграційною владою йому присвоєно звання генерал-лейтенанта.

⁶⁸ Символічна могила полковнику Семенові Федороньку та трьом його синам знаходиться на православному цвинтарі у мікрорайоні Воля м. Варшави, сектор 42-4-37. Їх самовіддане служжіння Польщі та героїзм увіковічнено пам'ятником, відкритим у 2007 році біля церкви мікрорайону Прага м. Варшави.

⁶⁹ Про виставу писав К. Матейчик у: "Над Бугом та Нарвою" № 6, листопад-грудень, 2004. У цьому ж виданні, яке друкується українською мовою, про стан кладовища УНР в Дубинах писав: К. Костевич, Зберегти сліди недавнього минулого, № 2 за березень-квітень 2006, с.13.

До Головного Вождя І НАЧАЛЬНИКА ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ Ю. ПІЛСУДСЬКОГО

Колись, у далекому минулому, польський та український народи не раз воювали один з одним, а маючи спільніх ворогів, виступали проти них окремо. Такий розбрат призвів до тимчасового занепаду польської й української держави. Нині так не повинно бути.

Український народ у боротьбі з ворогом людської культури та своєї національної державності має право на співчуття і допомогу з боку своїх найближчих сусідів, тим більше, що обороняючи рідний край від насильників-окупантів, які хочуть нав'язати Україні чужий для неї комунізм, він не виходить на шлях білого терору, а прямує під гаслом широкого демократизму та державотворчості, котрих-то (ідеалів) кращим представником у Польщі вважає Вас, Пане Начальнiku Польської Держави. Та війна з більшовиками ще не завершена. Слід зауважити, що найбільшою перешкодою в цій справі досі було наше усібнення від сусідів, а передусім від Польщі. Це відсібнення шкодить нам тим більше, що маємо спільні цілі у боротьбі, якої внутрішня логіка та інтереси стратегії вимагають координації і взаємодії.

Отож, очевидною стає необхідність певного порозуміння між польським та українським керівництвом з метою подальшої боротьби, і сподіваюся, що повернення на Україну озброєних належним чином наших полонених, котрі перебувають у Польщі, стало б першим кроком у подальших дружніх діях польського й українського народів, які – на моє глибоке переконання – є взвемовигідними для них обох.

Буду дуже радий, коли делегація в особах П. Пилипчука, В. Тулупи і полк. Т. Липницького, моого посильного офіцера, яка сердечно вітатиме Вас від моого імені, переконає у моїх приязніх до Вас стосунках, унаслідок чого і стосунки обох народів, польського та українського, при добрій волі з обох сторін, стануть постійно приязними, що так потрібно для добробуту і зміцнення міжнародного положення обох Народних Республік.

Польова штаб-квартира 9/VIII/1919.
З братнimi вітаннями
Петлюра
Глава Директорії УНР
і Головний Отаман Українських Республіканських Військ

Додаток № 2

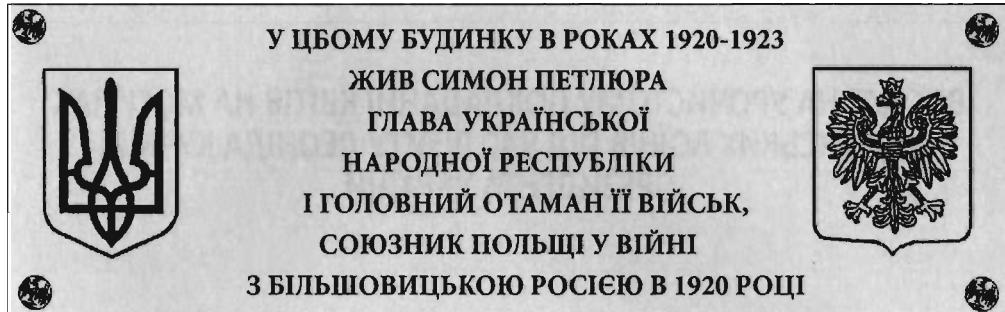
ПРОЩАННЯ З АРМІЮ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (18 жовтня 1920)

Від імені польської армії вітаю армію Української Народної Республіки в той час, коли, відроджена і зміцнення, вона ставить собі нові цілі, від яких, ймовірно, залежить майбутнє Європи. Наша армія пам'ятає криваві бої, в яких брали участь стійкі і в дні перемог, і в час випробування, українські війська. Разом пролита кров і братські могили стали наріжним каменем порозуміння та процвітання наших народів. Сьогодні, після двох років важких боїв з варварськими загарбниками, прощаюся з прекрасним Військом Української Народної Республіки і стверджую, що в найтяжчі хвилини у нерівній боротьбі вони високо несли свій прапор, на якому написане гасло: "За вашу і нашу волю" є визнанням віри кожного чесного воїна.

Бельведер, 18 жовтня 1920.
Головний Вождь Польського Війська
Маршал Юзеф Пілсудський.

Джерело:

- J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. V, Warszawa 1937, s. 177;
- J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego, 1867-1935*, t. II, Warszawa 1998, s. 274;
- T. Krząstek, *Zamość - Komarów. Polska i Ukraina w 1920 r. w walce o wspólne wartości*, Warszawa 2000, s. 16.

ВИСТУП НА УРОЧИСТОМУ ПОКЛАДАННІ КВІТІВ НА МОГИЛАХ УКРАЇНСЬКИХ ВОЇНІВ ПІД ЧАС ВІЗИТУ ЛЕОНІДА КУЧМИ, ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Варшава, 25 червня 1999 року

Пане Президент! Шановні пані та панове!

Серед багатьох чинників польсько-української єдності долі, братерська боротьби за волю наших країн є важливим і промовистим елементом наших стосунків. Поєднані на порозі нового тисячоліття перспективою спільногомайбутнього у демократичній та об'єднаній Європи, із минулого тисячоліття виносимо цей чинник свідомо. У даний час, який обом нашим країнам надає шанс партнерського і приятельського співіснування, звернення до подій, які в житті поляків та українців мають таке ж саме, найважливіше значення, може лише покращити нашу подальшу польсько-українських долю - на благо обох наших країн і народів. Стоячи на польському кладовищі перед могилами українських солдатів, прославлених участю у боротьбі проти спільноговорога за вільну Польщу, віддаємо шану їх мужності та самопожертви. Висловлюємо нашу глибоку повагу політичній волі їх керівника Симона Петлюри, який у бойовому союзі українських та польських військ, очолюваних Юзефом Пілсудським, і в спільній боротьбі "за вашу волю і нашу" розгледів надію на незалежність України. Героїчна оборона Замостя, яку очолив похований тут генерал Марко Безручко, була реалізацією ідеї союз польсько-українського братерства. Я нагадував про цю постать полякам під час минулорічного Дня Польського Війська. У складній матерії наших взаємних стосунків події ці створили фундамент, на якому б ми хотіли будувати наші подальші стосунки, зміцнювати їх, не зважаючи на усвідомлення трудної спадщини. Історія не дозволила восторжествувати тій далекоглядній ідеї. Сьогодні обидві наші вільні країни самі творять обриси нашого сусідства. Пам'ять про бойовий подвиг тут похованих воїнів, як дороговказ, вказує нам вірну дорогу. Слава героям! Хай спокійно спочивають!

Штаб
Групи інтернованих

Александрів Куявський
5 грудня 1921 року

№ 4569

Ясневельможному Панові
Графу Мицельському-Трояновському
за місцем перебування

Ясневельможний Пане Графе !

Залишаючи гостинні мури граду Александрова, маю честь від імені Корпусу офіцерів та воїнства ввіреної мені Групи скласти сердечну подяку Ясневельможному Панові Графу за гостинний і приязнний стосунок щодо нас, українців, як і за щедрий дар для вшанування пам'яті померлих колег наших, а також просити прийняти під свою опіку й оточити на майбутнє турботою гроби їх.

З глибокою повагою
особисто Безручко
генерал-підпоручик та командир Групи

ІНФОРМАЦІЙНА ТАБЛИЦЯ НА КОЗАЦЬКІЙ МОГИЛІ В АЛЕКСАНДРОВІ КУЯВСЬКОМУ.

Козацька могила **Український військовий цвинтар** **в Александрові Куявському**

У квітні 1920 р., в ситуації більшовицької загрози, між Польщею і Українською Народною Республікою було підписано угоду про спільну боротьбу з ворогом. Війна, що проходила з мілітрами усіх, залишилася восени укладенням польсько-більшовицького перемир'я. Вояки Армії УНР були тоді інтерновані в кількох таборах на території Польщі. 4 Київська і 6 Стрілецька дивізії були прибули до Александрові Куявського. Командувачем александровського Табору № 6 став ген. Марко Безруто. Вояків було розташовано в двох великих бараках, відповідно їх військової приналежності. В таборі сіялися 3528 осіб, серед яких 900 старшин і 2504 рядових та 95 хлопчиків 129 дітей з сім'єй військового командування.

Окрім регулярних військових заняття у таборі розгорнулося багате культурно-освітнє життя. Було відкрито підстаршинську школу й школу для непісменених, а також освітні курси іноземних мов, історії, географії й економіки. Було засновано театральний гурток, оркестр, відкрите кіно, у таборі друкарія видавалася декілька часописів, за ініціативою капелана Петра Блонка відштовховано власну таборну церкву. У квітні 1921 р. вояків відвідав Головний Отаман Симон Петлюра.

Навесні 1921 року кількість інтернованих значно скоротилася – польська влада замінила їх на волонтерів і будівельні роботи, багато хто використав нагоду й підписував собі присягу, не повертаючись до табору. На початку лютого 1921 р. 1861 особа, які ще перебували в таборі, були переведені до табору в Щипоріні біля Калінін. В Александрові та околицях залишилося близько 140 українських військових, які заснували тут відділ емігрантської організації – Українського Центрального Комітету.

Померлих інтернованих вояків хоронили на прилеглому таборному цвинтарі, на котрому їх товарищи насипали курган, завершений чорним запорізьким хрестом з тризубом. Освячені 18 березня 1921 р. цвинтарем, що звалася Козацькою могилою, опікувались українці, розпорешенні якими Александрові Куявського, Іннополісава і Торуні. Він став для них своєрідною могилою невідомого воїнка – на початку червня кожного року збиралися тут, аби вшанувати нам'ять тих, хто віддав своє життя за долю України. Коли після II світової війни їх не стало, забутий цвинтар занепав.

Навесні 1991 р., за ініціативою І старшини Омелянія Вінника, розпочалася підготовка до відбудови цвинтаря. Значну роль у реставрації іскривлені відгоріли також місцини. Здіслав Насілський – мер міста його наступник Станіслав Крисінський, Збігуш Знаменський – голова Міської ради і Славомир Монюшко – комендант поліції. З української сторони ініціативу підтримували Об'єднання українців у Польщі, Комітет національної нам'яті та Посольство України. Реставраційні роботи виконала львівська фірма "Некронопіс". Урочисте віснічне відновлення цвинтаря відбулося 12 червня 1993 р. за участю представників цивільної і військової влади Польщі, України та жителів Александрові й української громадськості у Польщі.

Александровську іскривлені українців відреставровано спільними зусиллями на рік до підписання єдиної українсько-польської угоди про спорому місце нам'яті жертв війни та репресій від 21 березня 1994 року.

Після реставрації цвинтаря відновлено також довеснику традицію – відтоді у кожну першу суботу червня на Козацькій могилі відправляється скромна пам'ахда за участю православних, греко-католицьких, римо-католицьких та протестантських священиків і мирян. Беруть в цьому участь представники України, самоврядності і ваконічної влади Александрові Куявського, громадських організацій, збройних сил, а також науковці та молодь. На Могилі зустрічаються люди різних культур і мов, визнавав різних реалій, українці й поляки, об'єднані спільних змагань за незалежність та дружбою між народами.

Пам'ахди відправляються під проводом капелана лідерів: Миколая Гайдучені, нароха православної парфії в Торуні. Особливу допомогу в організації свята надає александровська фабрика зернових саласів "БІН" – фундатор цієї таблиці.

д-р Анджей Щесль
Бургомістр Александрові Куявського

**ВИСТУП ПРЕЗИДЕНТА ПОЛЬЩІ ОЛЕКСАНДРА КВАСНЄВСЬКОГО
НА ВІДКРИТТІ ВИСТАВКИ ФОТОГРАМ ФІЛЬМУ
"ТРУДНЕ БРАТЕРСТВО: ПІЛСУДСЬКИЙ-ПЕТЛЮРА"**

Варшава, 25 червня 1999

Пане Президенте! Пані та панове!

У спільній заяві про взаємопорозуміння та примирення між Польщею й Україною, яку в 1997 році спільно з Паном Президентом Леонідом Кучмою зробили у Києві, ми звернули увагу на те, що "в багатовіковій історії польсько-українського сусідства є чимало хвилюючих прикладів щирої приязні, взаємної допомоги і співпраці між нашими народами. Є в ній і братерство зброї, і взаємні культурні впливи, які збагачували обидва народи і їх добросусідство".

Виставка, яку за мить оглянемо, красномовно ілюструє один із саме таких епізодів нашої спільної історії. Її відкриття відбувається майже у 80-ту річницю укладення польсько-українського військово-політичного союзу. Глава держави Юзеф Пілсудський і Головний Отаман Симон Петлюра об'єднали свої війська для спільної боротьби проти ворога, який загрожував нещодавно відвояованій незалежності наших держав. Зібрані на цій виставці автори фільму, з якого взято дані фотографами, назвали це об'єднання красиво і точно: "Трудне братерство". Часові, коли воно сталося, передував позитивний і негативний досвід минулого. Та впевненість у необхідності примирення для спільного добра подолала упередження. Сьогодні в обох наших країнах цей історичний факт не є ані достатньо знаним, ані широко відомими, хоча стався він не так вже й давно. Однак його значення дуже актуальне, бо думка, якою він був породжений, пророчно забігла в майбутнє.

Незалежність є тією вартістю, яку обидва наші народи поціновують найбільше. Для її захисту колись ми разом перемогли під Хотином. За інших обставин, але з тією ж надією на захист і збереження незалежності через 300 років знову об'єднуємо наші сили. Союз, укладений Главою Польської держави Юзефом Пілсудським та Головним Отаманом Української Народної Республіки Симоном Петлюрою, вписав в історію наших народів чудову сторінку спільної визвольної боротьби: від Києва по Замость. Сьогодні в обох наших вільних країнах настав час по-новому відкривати і по-новому оцінювати всі історичні документи. Ми сподіваємося, що правда про трудне братерство допоможе суверенним країнам-партнерам: Польщі й Україні, що прагнуть до мирного життя в безпечній і стабільній Європі, збудувати легке сусідство.

Запрошую Вас відвідати виставку.

Виступ Міністра Національної Оборони БРОНІСЛАВА КОМОРОВСЬКОГО НА ЗУСТРІЧІ, ПРИСВЯЧЕНІЙ ПОЛЬСЬКО- УКРАЇНСЬКОМУ БОЙОВОМУ БРАТЕРСТВУ

Замостя 14 IX 2000 р.

*Пане Міністре Національної Оборони України,
Пане Генеральний Секретарю Ради охорони місць пам'яті жертв війни та репресій,
Пане Генеральний Заступнику Командуючого Сухопутних Військ,
Пане Воєводо,
Отче Єпископе,
Пане Голово міської ради Замості,
Пане Президенте Замості,
Панове Генерали та Офіцери, Шановні Пані та Панове, Поважні Гости.*

Ми стоїмо перед історичною будівлею Арсеналу у Замості. Зрештою, тут кожен камінь історичний і викликає не однин роздум, пов'язаний з історією цього міста, нашої держави, польського війська, а також із нашими сусідами, побратимами-українцями.

Історія України та Польщі, поєднаних з часів перебування двох народів у одній Речі Посполитій, так трагічно розділених, починаючи з XVII століття, містить як приемні сторінки дружнього співжиття, так і сторінки трагічні, окроплені братською кров'ю.

Ta вона несе у собі послання, яке має застерігати і вказувати на те, що без незалежності України не буде вільної Польщі, а без незалежності Польщі не буде вільної і суверенної України. Зрозуміти це послання та втілити у життя намагалися два видатні державні діячі України і Польщі: Симон Петлюра та Юзеф Пілсудський. Вони зуміли піднятися над усім неприємним і трагічним минулим нашим досвідом і зав'язати "трудне братерство", про яке розповідає одноіменний фільм та виставка, які ми незабаром переглянемо.

Спільній історичний досвід, набутий і в цьому місті, у Замості, де, як я вже сказав, кожен камінь є історичним, також будить змішані почуття: і тяжкі, і приемні. Замость пам'ятає успішний захист від Хмельницького 1648 року, але Замость також пам'ятає успішну оборону у серпні 1920 р., якою керував полковник Марко Безручко, командир української 6 Стрілецької дивізії. Цій власне дивізії, одній із найперших і найкращих серед дивізій Армії Української Народної Республіки, довелося звільнити Київ у травні 1920 р. Це вона урочисто крокувала у столиці перед отаман Петлюрою і генералом

Сьмігли-Ридзом, і саме вона дислокувалася у Києві як столичний гарнізон. Саме підрозділи цієї найвідважнішої із дивізій разом із польським 31-им Піхотним полком канівських стрільців захистили Замостя від Конармії Будьонного.

Власне такий бойовий польсько-український досвіду прагнемо сьогодні, у 80 річницю битви під Замостям, увіковічнити, відкриваючи пам'ятну дошку на честь захисників міста. Хочемо вшанувати тих, хто пліч-о-пліч звільняв Київ та захищав Замостя. І одні й інші були дітьми однієї Речі Посполитої багатьох народів, і за "Волю Вашу і Нашу" там в Києві і тут, у Замості, віддали свою кров і життя.

Обидва командири частин, що обороняли Замость, полковник, а пізніше генерал Марко Безручко та командир 31-го Полку Канівських стрільців, капітан, а потім генерал Міколай Болтуць, - обидва нині спочивають на польській землі, перший у Варшаві, у кварталі Воля, другий – у Лясках недалеко від Варшави.

Минуло більше, ніж 70 років з тих пір, і знову відродилася ідея суверенної Польщі та вільної України. На наших очах складається не менш "трудне", ніж колись братерство. Тому слід зараз задати собі питання: Чи зможемо і ми, як колись маршал Пілсудський та отаман Петлюра,стати понад тим усім, що ділило колись і досі ділить два народи, і на благо незалежної України та вільної Польщі віднайти все те, що є нашою спільною славною спадщиною, і будувати оте "трудне братерство". І це виклик не тільки для політичної еліти, але виклик нашим суспільствам, особливо для молоді.

Стоячи перед "Арсеналом" у Замості, де, ймовірно, містився в 1920 р. штаб оборони міста, задокументовуємо цю волю. ЇЇ результатом буде не лише спільна комісія істориків, спільні історичні видання, співпраця для увіковічнення нашої спадщини та пам'ятних місць, але також господарська і військова співпраця, промовистим прикладом якої є польсько-український батальйон. Його представників вітаємо тут сьогодні і їм ввіряємо опіку над нею.

Броніслав Коморовський

УКРАЇНСЬКІ ОФІЦЕРИ-КОНТРАКТНИКИ у Польському Війську в 1939 р.

Корпус офіцерів піхоти

1. п/полк. Барвінський Борис (15 пп) - Демблін
2. м/р Чабановський Василь (27 пп) - Ченстохова
3. м/р Макаревич Лев (62 пп) - Бидгощ
4. м/р Малець Віктор (20 пп) - Вадовиці
5. м/р Мандженко Йосип (37 пп) - Ленчиця
6. м/р Рибачук Микола (41 пп) - Сувалки
7. м/р Смутін Петро (13 пп) - Пултуськ
8. м/р Стецишин Микола (33 пп) - Ломжа
9. м/р Шандрук Павло (18 пп) - Скерневиці
10. м/р Валійський Аркадій (ВГБ) - Варшава
11. м/р Войнаровський Яків (67 пп) - Бродниця
12. кап. Будзило Василь (42 пп) - Білосток
13. кап. Хорольський Олександр (ППлег.) - Вільнюс
14. пор. Ярмак Автоном (34 пп) - Біла Підляська
15. пор. Кардасевич Борис (4 ППлег.) - Кельце
16. пор. Крижанівський Юрій (22 пп) - Сідельце
17. пор. Сакович Андрій (37 пп) - Ленчиця
18. пор. Татарський Василь (ВВій.К) - Варшава
19. п/пор. Пелох Броніслав (13 пп) - Пултуськ

Корпус офіцерів кавалерії

1. м/р Дяченко Петро (3 кп) - Сувалки
2. м/р Гульдіти Костя (2 бронетанк. б-он) - Журавиця
3. м/р Квітка Олександр (3 пул.) – Тарновські Гори
4. м/р Ордановський Юрій (5 кп) - Дембиця
5. м/р Суровський Костянтин (11 пул.) - Щецин
6. ртм. Єфимов Микола (4 бронетанк. б-он) - Брест
7. ртм. Социрко Малсаг (8 кп) - Холм
8. ртм. Зваричук Іван (ВВій.К) - Варшава
9. пор. Кузьминський Олександр (16 пул.) - Бидгощ
10. пор. Митрус Іван (7 пул.) - Мінськ Мазовецький

Корпус офіцерів артилерії

1. м/р Палієнко Микола (26 ап) - Скерневиці
2. кап. Головань Юрій (3 ап) – Вільнюс
3. кап. Зарицький Володимир (2 ап) – Кельце
4. пор. Панченко Степан (4 ап) – Іновроцлав
5. пор. Шпірук Павло (17 ап) – Гнезно
6. пор. Таранович Володимир (18 ап) – Острів Мазовецький

Корпус офіцерів авіації

1. кап. Нагнибіда Сергій (3 льотп) - Познань

Корпус офіцерів-зв'язківців

1. м/р Пікульський Михайло (8 телегр. батар.) – Торунь / Вільнюс
2. м/р Ляшенко Аристарх (7 телегр. батар.) – Познань

Корпус офіцерів озброєння

1. кап. Сахно Василь (Збройний склад № 2) – Варшава

МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ СОЛДАТІВ УНР в Польщі.

– Пам'ятники, обеліски

– Сектори на військових цвинтарях

– Військовий цвинтар воїнів УНР

– Меморіальні таблиці

– Музейні експонати

Козацький курган в Александрові Куявському.

Пам'ятник солдатам УНР на Раковіцькому цвинтарі в Кракові,
закладений на кошти влади та мешканців м. Краків у 1999 році.

АНДЖЕЙ ЦЄСЛЯ

Мер Александрова Куявського

„КОЗАЦЬКА МОГИЛА” В СВІДОМОСТІ АЛЕКСАНДРІВСЬКОЇ ГРОМАДЬСКОСТІ

В квітні 1920 року, через більшовицьку загрозу між Польською та Українською Народною Республікою був підписаний договір про спільну боротьбу з ворогом. Війна, що тривала зі перемінним успіхом, закінчилась восени підписанням польсько-радянського перемир'я. Солдати армії УНР були інтерновані до кількох таборів на території Польщі. 5 грудня до Александрова Куявського прибула 4-а Київська Дивізія і 6-а Стрілецькі Дивізії. Комендантом олександрівського Табору № 6 став генерал Марко Безручко. Солдатів розмістили в двох великих бараках, враховуючи військову принадлежність. В таборі знаходилося 3528 чоловік: 900 офіцерів і 2504 рядових та 95 жінок і 29 дітей з сімей вищого командування.

Поряд з постійними військовими навчаннями в таборі розгорнулося різноманітне культурно-духовне життя. Створено сержантську школу, школу лікбезу та освітні курси з іноземних мов, історії, географії та економіки. Засновано театральне товариство, оркестр, запущено показ кінофільмів, в друкарні табору видавали декілька журналів, відкрито власну табірну церкву під опікою капелана Петра Білона. В квітні 1921 оку солдат відвідав Головний Атаман Симон Петлюра. Весною і влітку кількість інтернованих значно зменшилась – польська влада спрямувала їх на польові та будівельні роботи, дякуючи цьому багато людей влаштувалися на роботу і не повернулися до табору. На початку грудня 1921 року залишилося ще 1861 чоловік. Їх перенесли до табору в Шчепьорні біля Каліша. В Александрові і околицях залишилося близько 140 українських біженців, які заснували тут відділ передової еміграційної організації – Українського Центрального Комітету.

Солдат, які померли під час інтернування, ховали на прилеглому до табору тимчасовому цвинтарі, влаштованому у маєтку гр. Едварда Метельського-Трояновського. В середині 1921 року розпочалося облаштування акрополя. Серед солдат було зібрано 20 тис. марок, створено відповідний проект і солдати обох дивізій насипали великий Курган, на якому встановили чорний запорізький хрест. Цвинтар огородили колючим дротом, могили обклали деревом, а на дерев'яних хрестах написано прізвища померлих. Цвинтар освятили 18 жовтня 1921 року за участю солдат, представників місцевої світської та духовної влади та мешканців Александрова. Залишаючи

на початку грудня 1921 рокуalexандровську землю генерал Безручко – як командуючий Групи інтернованих – опіку над цвінтarem символічно передав до рук гр. Метельського-Трояновського.

„Козацька Могила” в Александрові Кужевському, якою опікувався місцевий та торуньський відділ Українського Центрального Комітету, в міжвоєнні роки стала своєрідною „Могилою Невідомого Солдата”, могилою-символом. Тут щороку, на початку червня приїжджали з родинами українські емігранти, щоб вшанувати пам’ять померлих побратимів. В організованих з цього приводу народних святкуваннях під відкритим небом з танцями, декламаціями і хоровими виступами брали участь мешканці міста. Польсько-українські відносини в Александрові-Кужевському визначалися доброзичливістю і спонукали до спільногоЗбройного братерства. Після II Світової Війни, коли забракло опікунів, цвінтар піддався руйнуванню. Однак мешканці пам’ятали про нього, шануючи те місце спочинку, спонтанічно запалювали свічки. Час стер сліди в людській пам’яті, влада мовчазливо приймала цей стан речей, але „Козацька Могила” при цьому не вмерла.

З ініціативи та за сприяння доктора Еміліана Вішкі разом з полковником Симоном Сметаною з Торуня, весною 1991 року розпочалися приготування до відновлення цвінтара. Серед зацікавлених в тій справі осіб були також Славомір Маковський – тодішній комендант районної міліції, Мер Здислав Нашинський та його заступник Станіслав Кришинський – згодом мер та Збігнев Знамеровський Голова Міської ради. З української сторони ініціативу очолив Зв’язок Українців в Польщі, Комітет Народної Пам’яті та Посольство України. В квітні 1992 року здійснена реконструкція, в листопаді частина робіт, а весною наступного року робота завершилась, на замовлення львівської фірми „Акрополь”, частина коштів була з фонду, зібраного українською спільнотою в Польщі та бюджету Львівської області. Витрати на перевезення львів’ян в Александрові, кошти на доставку матеріалів, гравію та землі профінансовала влада Александрова. Облаштовуючі роботи на цвінтарі здійснило студентство Сільгосп Технікуму під наглядом Юрія Галаса, пізніше мера. За допомогою влоцлавського воєводи Сільвестра Шмігеля збудовано кінець вулиці Нарутовіча.

Урочистість освячення відреставрованого цвінтара відбулася 12 червня 1993 року. Слід звернути увагу, що Александровський акрополь Українців відновлено спільними силами за рік до підписання відповідної польсько-української угоди про охорону меморіальних місць жертв війни та репресій з 21 березня 1994 року. Інституції, організації та суспільство Александрова Кужевського традиційно були гостинними. Сьогодні складно назвати усіх, але я згадаю хоча б декількох учасників цієї урочистості. Це працівники Міського Уряду, Міського Центру Культури, представники пожежників, міліцейських і харцерів, які приготували намети і харчування для приїжджих. Спеціальні папки надруковала „Польфа”, Будинок Діячя перетворився в приймальню для гостей. На урочистість прибули Міністер Юрій Мілевський із Канцелярії Президента РП, Віце-Міністр Культури та Мистецтва Михайло Ягелло, Воєвода Сільвестр

Шмігель, мер Станіслав Крисінський та представники міської влади, генералітету, міських інституцій та закладів, а також чисельні мешканці. Українську сторону представляли Посол України, а згодом Міністер Закордонних Справ Геннадій Удовенко, Мініster Оборони генерал Володимир Мулава, представник львівської влади Юрій Зима, приїхали українці з усієї Польщі та молодь з українських шкіл. Екуменічну панахиду відправило спільно православне, католицьке, грекокатолицьке та протестантське духовенство. На кінець урочистості при звуках „Коли ви вмирали” на цвінтари покладено квіти та вінки.

З нагоди відзначення 10-ї річниці відновлення Українського Цвінтаря в Александрові Куявському, крім традиційної екуменічної панахиди, влада міста і alexandrovського району спільно з Університетом Миколи Коперніка в Торуні провели урочистий круглий стіл. Програма столу «Табір полонених та інтернованих в Александрові Куявському (1918 - 1921)» включала 9 виступів, які торкалися життя українських солдатів та пам'яті про них у польському місті. Виступи були видані Університетом у Торуні, а місцевий місячник „Пульс Александрова” видав спеціальний додаток «Курган». Під час проведення згаданого столу проходила виставка документів та фотографій, присвячена інтернованим солдатам союзної української армії, підготована alexandrovським членами Товариства Збирачів Культурної Спадщини Куяв та добринської землі. Виставка проходила в Селезійському Товаристві Загальноосвітнього Ліцею переважно для alexandrovських школярів.

Особливого значення щорічних святкувань на Кургані набули урочистості з нагоди 15-річниці відновлення „Козацької Могили” 7 червня 2008 року. На цвінтари була встановлена спеціальна інформаційна дошка польською і українською мовою, зміст якої написав бурмістр, а кошти на виготовлення надало підприємство „BIN”. На передодні традиційного вселенського богослужіння прибула до Александрова Куявського запрошена Бургомістром Анджеєм Теслею делегація Запорізького Козацтва, якою керував Головний Отаман, Фельдмаршал (Маршалек) Дмитро Сагайдак. Делегація Козацтва зустрілася з представниками Товариства Польських Льотчиків, які гостювали в Александрові, зокрема з керівником полковником Чеславом Гагайком. Приводом для зустрічі став „День Патрона” в Гімназії № 1 ім. Польських Льотчиків. Візит українських гостей викликав справжню сенсацію і величезне зацікавлення з боку alexandrovskіх учнів і вчителів.

Наступного дня святкуванням передувало богослужіння, відправлене полковим священиком Миколою Гайдучином в Православній Каплиці, поряд з Міським музеєм, де хранитель Марія Полашек підготувала виставку, про „Козацьку Могилу”. Головні торжества розпочалися біля Кургану з урочистих промов Бургомістра і Посла України в Польщі Олександра Моцика. Серед поважних гостей крім згаданої делегації Козацтва Запорізького був присутній Консул України в Гданській Олександр Медовников а також Голова „Українського Центру” в Бидгощі Анатолій Луценко. Вселенську молитву провели полковий священик, професор Мар'ян Бендза – Канцлер Православної Курії

Військового Ординаріату, священик Декан бидгощського округу Ярослав Дмитрук, полковий священик Микола Гайдучин – Декан Приморського Військового Округу (ПВО), єпископ сеньйор влоцлавської єпархії Броніслав Дембовский, священик пплк Петро Швець-Надворний – капелан ПВО для грекокатоликів, В процесі богослужіння освячено ікону, подаровану „Українським Центром”. Військову супровід забезпечила почесна варта ПВО з Торунія під командуванням пла Мирослава Данішевського. Після спільної молитви делегації поклали букети квітів та вінки, а запрошенні гості виголосили урочисті промови. Українські вірші декламувала Тереза Бабіч, правнучка молодшого командира Антонова, інтернованого в 1920 році до тaborу в Александрові. Прийом офіційних гостей, українських делегацій і мешканців міста відбувся традиційно в підприємстві „BIN”, яка доглядає український цвинтар. Під час обіду серед яких були Бургомістр Анджей Тесля, його Заступник Георгій Ервінський, Голова Міської Ради Петро Прусачик а також Павло Кремінський і Анджей Мушинські – Віце-президенти „BIN” отримали з рук Козацького Фельдмаршала медалі „Гетьмана Сагайдачного”.

Екуменічні зустрічі, що вже 15 років поспіль на початку червня відбуваються, біля „Козацької Могили”, привертають увагуalexandrovського суспільства до долі українських солдатів і їх перебуванням на польській землі. Безсумнівно вони добре слугують формуванню особливих польсько-українських взаємин в локальному вимірі і складають елемент загального розвитку взаємин між народами Польщі і України. Конкретного виміру набуває співпраця Александрова з українськими містами: Гребінкою (біля Києва, Васильківський район) і Комінтернівка (поряд Одеси). Протягом кількох років особливого характеру набула економічна співпраця, реалізована alexandrovською фірмою „BIN” (установа, що виробляє силосні хлібні ями) з українськими інституціями. Okрім участі в київських торгах землеробського устаткування „BIN” експортує значну частину своїх виробів на український ринок. Частими гостями в нашому місті є різні представництва України, дипломати, представники землеробського сектора, наукові працівники і студенти. Зустрічі біля „Козацької Могили” є невід’ємним елементом цих візитів. Знову інтегрувалась вона в alexandrovський клімат і стояла постійним фрагментом зображення міста, що презентується як характерний його елемент в різних видавництвах.

Явним доказом акцептації „Кургану” є повага місця відпочинку давніх товаришів спільноти боротьби за незалежність. Це видно зі щоденної турботи про збереження цього місця і утримування естетичного вигляду. З огляду на свою зовнішню форму Українське Військове Кладовище з Курганом безперечно приваблює туристів, а також виступає місцем чисельних прогулянок жителів і курортників. Без сумніву можна ствердити, що alexandrovці горді цією подією власної історії. I в тому, що у формуванні добрих польсько-українських взаємин наше місто обігнало офіційну державну владу. Таким чином, ми будуємо основи інтеграції Європи, яка об’єднується, а „Козацька Могила” стає символом цієї інтеграції.

ЯРОСЛАВ КОСТЯК

- полковник Збройних Сил України

ТРАДИЦІЇ АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ 1991-2008 РР.

Україна протягом багатьох десятиліть була позбавлена державного суверенітету і народної ідентичності. Кілька віків Україна як Русь входила до складу Великого Князівства Литовського, а пізніше до Першої Речі Посполитої. В XVII столітті східна частина України попала під вплив Російської імперії, а в подальшому Росія внаслідок розподілу Польщі включила до свого складу територію України по річку Збруч. Західна частина України увійшла до складу Австро-Угорської імперії.

В 1917-1920 рр. на короткий період було відроджено державність України. Але на жаль Україна не була настільки могутньою та потужною що б утримати та розбудувати державу незалежно від оточуючих її країн.

22 січня 1917 року було підписано Акт Злуки, єднання двох суверенних державних організмів, Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки.¹ Але невдовзі дійшло до суттєвих непорозумінь між урядами обох республік і об'єднання фактично залишилось актом досить короткотривалим. Найближче до побудови міцної держави був отаман Симон Петлюра, що стояв на чолі Української Народної Республіки, котра володіла основним елементом захисту міцної армії. Слід зазначити, що цей період в історії України був вдалим і тривалим завдяки допомозі Польщі. Після Ризької угоди Східна частина України як Українська Радянська Соціалістична Республіка була включена до складу РСФСР, а частина Західної України увійшла до складу Польщі.

Після ІІ Світової Війни СРСР встановив західний кордон по річці Буг. I Україна цілою увійшла до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік в складі якого перебувала до 1991 року.

За весь цей довгий час народ України був відрізаний від своєї автентичної історії і культури, від своїх славетних історичних традицій, історія яких налічує тисячоліття. Популяризувались тільки ті розділи історії України-Русі-Козаччини котрі вважались позитивними для ідеології СРСР.

Шлях до Незалежності України започаткувала “Декларація про Державний Суверенітет”, оголошено в Києві 16 липня 1990 року.² Наступним вагомим кроком, який настав через рік був Акт проголошення Незалежності України 24 серпня 1991 року.³ Повстала суверенна Незалежна держава, горде ім'я якій Україна. Почато розбудову всіх державних інституцій, нових по формі та за змістом. Стосувалось це перш за все побудови Збройних Сил України.

Це власне Збройні Сили України стали гарантами суверенітету та стабільності як зовні так і в середині Держави. Процес побудови держави не був гладким та швидким. Давався в знаки великий зайвий ідеологічний багаж, що залишався в свідомості. Але маючи досвід неодноразового відновлення Незалежності Україна черпала знання та користала з досвіду попередніх періодів. Так вже в Акті Незалежності України від 24 серпня 1991 року, звернувшись до спадку традицій, якими була багата тисячолітня історія України, до наслідування тисячолітньої історії творення державності Київської Русі.

В цей історичний день Верховна Рада України ухвалила постанову “Про військові формування на Україні”.⁴ Це був перший документ в которому йшлося про створення Збройних Сил України.

Український народ завжди поважав своїх захисників, про що свідчить любов до козацтва, стрілецтва та українських повстанців. Адже військо завжди було з народу та було з народом. Воно будувалось на великому багажі і опиралось на історичний досвід і славетні історичні традиції, що далеко неповно вивчені, а подекуди і грунтовно спотворені, та й застосовуються, нажаль, не в повному обсязі. В суспільній свідомості ще існують залишки ідеологічних міфів якими паплюжаться українські військові традиції. До того ж вони часто забувались, бо переривались разом із втратою власної незалежності. Можна лише позаздрити тим народам, у яких вони налічують сотні років безперервного розвитку.

Варто знати історію Українського війська різних часів та періодів, бо з неї варто взяти на озброєння багато цікавого та повчального. Створюючи власні Збройні Сили ми чимало брали від історичних періодів сивої давнини до ХХ століття.

Українська військова та державницька традиція має глибокі історичні корені: Київська і Галицько-Волинська держави, Козацько-гетьманська держава, Українська Народна Республіка – це давня історія, і Українська держава та військо як новітня історія з своїми традиціями.⁵

Соборність України неможлива без соборності історичної та духовної, яка поєднує цілі покоління українців. Ми сьогодні маємо тисячолітній пласт надбань наших попередників, який ми не можемо втратити.

Доба Української Народної Республіки – яскрава, героїчна і трагічна сторінка історії України. Аналізуючи проблеми української держави того періоду, хочеться наголосити на одній важливій деталі – використання нашого історичного досвіду, славетних історичних традицій, національних і військово-патріотичних традицій українського народу, в сьогоднішньому вихованні воїнів Збройних Сил України.

На початку ХХ століття українському народові була надана можливість відтворити свою державність. Це виявилось у створенні двох українських держав: Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, які стали реальністю у 1917-1918 роках. З цього моменту розпочався період визвольних змагань за незалежність, який продовжувався до 1921 року.

В вогні боїв справа національного самовизначення на принципах соборності, незалежності потерпіла поразку. Українські землі потрапили під чужинецьке ярмо, український народ знову став поневоленим.

Але всупереч цього Українські Збройні Сили в цей період були і своїми діями залишили багато славних сторінок в Українську військову історію, залишивши приклади мужності, стійкості, героїзму та славетні військові традиції які наслідує сучасне Українське військо.

Український народ завжди поважав своїх захисників, про що свідчить любов до кошацтва, стрілецтва та про українських повстанців. Традиції захисників народу далеко неповно вивчені, а подекуди і спотворені. В суспільній свідомості ще існують залишки колишніх ідеологічних міфів, якими паплюжилися українські військові традиції.

До того ж наші славні військові традиції декілька разів переривалися разом із втратою власної державності. Можна лише позаздрити тим народам, у яких вони налічують сотні років безперервного розвитку. Варто знати історію українського війська різних часів та періодів – з цього можна взяти на озброєння багато цікавого та повчального. Створюючи власні Збройні сили, ми чимало беремо від історичних періодів сивої давнини до ХХ століття.

На превеликий жаль період, доба Української Народної Республіки, а зокрема армія отамана Симона Петлюри, ще й зараз досить мало відома хоча достатньо вивчена. До наших часів події 1918-1921 років оцінюються та трактуються неоднозначно як в державі так і в Українському війську. Даються в знаки ідеологічні штампи, пропаганди часів Радянської влади, яка наклада свій глибокий відбиток у свідомості людей.

Стосовно впровадження традицій армії отамана Симона Петлюри в сучасних Збройних Силах України, можна сказати, що робота тільки починається.

В Збройних Силах України з'являються військові частини які носять почесні імена відомих історичних постатей, командирів та начальників. Але на даний час це в основному імена з періоду середніх віків, козаччини та гетьманщини. Тільки нещодавно за сприяння громадськості, керівництва місцевих органів влади до керівництва Збройних Сил України та інших силових структур і відомств звернулись з пропозицією присвоїти почесні імена командирів та воєначальників періоду боротьби за незалежність 1917-1921 років.

Традицій армії Симона Петлюри навчають в Збройних Силах України. Зокрема в системі гуманітарної підготовки для військовослужбовців строкової служби, прaporщиків та офіцерів передбачено цілий цикл занять та лекцій.

Займаючись професійною підготовкою офіцери вивчають багатий досвід Симона Петлюри який він започаткував в армії в 1918-1921 pp. по всіх напрямках військової діяльності.

Велика увага даному періоді приділяється в навчальних закладах Міністерства Оборони України. починаючи з виховання підростаючого покоління у військових ліцеях, курсантів майбутніх офіцерів у військових інститутах і в Національній Академії

Збройних Сил України. вивчаючи предмети військової історії, оперативного мистецтва військовослужбовці Збройних Сил України постигають, усвідомлюють основну мету яку ставив Симон Петлюра армії.

Військові частини Збройних Сил України що дислокуються в місцях бойових дій 1918-1921 року, взяли шефство над пам'ятниками та цвинтарями що збереглись та впорядковуються. В свята, пам'ятні дати та події проводяться покладання вінків та квітів за участю почесних варт до пам'ятника Симону Петлюрі в Полтаві, меморіальній дощці на вулиці названій на його честь.

В численних бібліотеках військових частин військовослужбовці мають змогу читати книги, які досить часто в останній час з'являються та за доброю традицією передаються авторами для Української Армії.

Публікації в періодичних виданнях про Українську Народу Республіку та армію Симона Петлюри заступники командирів з гуманітарних питань використовують під час проведення днів інформувань. Залучають командири частин з заступниками і фахівців і військових істориків як військових так і цивільних. Які навчають і пропагують отриманий історичний досвід у вирішенні військових питань даючи можливість позбавитись можливих помилок у подальшому становленні та розбудові українського війська.

Героїзм та відвага воїнів української армії на чолі з Головним отаманом Симоном Петлюрою стають джерелом для виховання воїнів Збройних Сил України на традиціях визвольної боротьби.

6 грудня 1991 року Верховна Рада України прийняла Закон “Про Оборону” і “Про Збройні Сили України”, також було затверджено текст нової Військової присяги.⁶

12 грудня 1991 року Президент України прийняв на себе керівництво Збройними Силами України. І з січня 1992 року військовослужбовці Збройних Сили України почали приймати оновлену присягу на вірність Українському народові, це був кінцевий акт підпорядкування війська конституційним органам держави. В 1992 році за наказом міністра оборони України №117 були впроваджені зміни в військовій формі одягу. Встановлюється державна символіка та знаки розпізнання родів військ, а також нові емблеми, шеврони тощо.⁷

На кокардах головних уборів, гудзиках парадної, повсякденної та польової форми одягу з'являється малий герб України – Тризуб. Цей знак – символ, що має глибоке історичне коріння та пов'язаний з славетними традиціями Київської Русі, наносять на бойову техніку сухопутних, військово-повітряних та військово-морських сил Збройних Сил України. Тут простежується певна аналогія з далеким 1919 роком, першими кроками отамана Симона Петлюри та Уряду Української Народної Республіки.⁸ Слід пригадати, що на першому етапі створення молодої республіки та її армії за наказом отамана Симона Петлюри в 1919 році в підрозділах армії Української Народної Республіки впроваджено обов'язкове зображення на рукавах форми одягу відзнаки з тризубом в кольорі даного роду військ та техніки. На головні убори запроваджено

металеві відзнаки овальної форми з блакитним фоном та золотим тризубом. Наступні накази визначали нову форму одягу : повсякденну та польову для армії та підрозділів охорони кордону, також змінено знаки розрізень військових звань на погонах та знаки на рукавах. Прийняття таких рішень отаманом Симоном Петлюрою в 1919 році були доречними, вчасними та вдалими. Вояки армії Української Народної Республіки почали ідентифікувати та позиціонувати себе як морально так і зовнішньо. Для мешканців України, де вони вели збройну боротьбу, були символом нової держави. Вони вирізнялися на фоні більшовицьких та козацьких військ армії генерала А.Денікіна та армії Західно-Української Народної Республіки, з якою в той час Симон Петлюра на короткий час знайшов порозуміння і згоду.

Закріплення в Збройних Силах України в 1991 році як офіційної емблеми зображення малого герба – Тризуба стало елементом ідентифікації офіцерів, прaporщиків, солдат та сержантів Збройних Сил України з новою державою, новою владою, законно обраною на демократично проведених виборах українським суспільством.

Для пересічного громадянина Тризуб на головному уборі військовослужбовця був переконливим доказом вірності Україні. В перші роки побудови української свідомості в Збройних Силах України, повернення до історичної символіки, знаків та кольорів мало величезне значення в формуванні духу народу. В Україні цей процес відбувся за аналогією з іншими країнами які повертали собі незалежність.

Після розпаду Радянського Союзу Збройні Сили України успадкували прaporи та штандарти Армії Радянського Союзу. Багато частин та з'єднань мали бойові прaporи, військові ордени, нагороди за бойові заслуги та здобутки у мирний час. Залишивши в пам'яті і традиціях шлях та заслуги попереднього періоду, червоні прaporи перейшли до музеїв, архівів, спеціальних скринь. А Збройні Сили України встали під прaporи з новим старим гербом та в нових кольорах. І в цьому випадку ситуація виявилася подібною до тих змін, які зазнала армія Української Народної Республіки в період 1919-1920 роках, її перші з'єднання та частини не мали своїх прaporів, штандартів та хоругвей, прийнявши жовто-блакитний стяг, котрий одночасно був символом незалежності України. На прaporах з'явився напис "Україна".

Урядом Української Народної Республіки був встановлений, для всіх частин та з'єднань, одинаковий офіційний взірець прaporу. Для дивізій це був квадрат, виконаний з тканини малинового кольору. В крайньому лівому кутку (дивлячись відповідно геральдичних канонів) було вміщено білий прямокутник на котрому було вишито золотий щит з Гербом України – Тризубом. На головній стороні був вміщений золотом напис, як наприклад: ДІВІЗІЯ Армії УНР. За визволення УКРАЇНИ.⁹

Прaporи були обшиті жовтою бахромою. Прapor 3-ї Залізної Стрілецької Дивізії Української Народної Республіки мав повзводжні жовто-блакитні стрічки.¹⁰ Цей прapor був урочисто вручений дивізії за героїзм, проявлений в бою під Вапняркою, в 1919 році, де вона вступила в бій з більшовицькими військами. З цим прaporом тісно пов'язана історія українського війська, тому такий прapor особисто від іме-

ні Директорії Української Народної Республіки вручив Головний Отаман Симон Петлюра, а освятив прапор Патріарх Мстислав. Прапор з Залізної Дивізії Стрільців в 1920 році було вивезено до Сполучених Штатів Америки та передано до парафіяльної церкви в Нью-Джерсі. Впродовж багатьох десятиліть він був для емігрантів з України певним символом та справжньою реліквією.

Після здобуття незалежності Україною, емігрантські кола свідомо та одностайно прийняли рішення про повернення прапора на рідну Землю. Його було передано та урочисто вручено новоствореній силовій структурі Незалежної України – Національній Гвардії України. Церемонія вручення прапора першим Президентом України Леонідом Кравчуком відбулась на Софійській площі в Києві в 1992 році за участю Патріарха Мстислава. Церемонія до речі відбулась в тому самому місті, де в 1919 році відбулось вручення цього прапора воякам Залізної Дивізії Стрільців. Це дійство символічно, але урочисто поєднало Армію УНР та Українську Армію. Прапор з рук першого Президента прийняв командувач Національною Гвардією України генерал Олександр Кузьмук, який пізніше став Міністром Оборони України. Символічна церемонія вручення прапора викликала велике суспільне зацікавлення та мала неабияке значення для відродження молодого Українського війська. Ця пам'ятка зберігається в Центральному Музеї ЗСУ та є одним з найцікавіших експонатів. Фото цієї реліквії у виконанні полковника Тадеуша Кшонстака поміщене на сторінках його книги. Зроблене воно було під час відвідин Києва офіційною делегацією Міністерства Оборони Польщі, в програму відвідин якої були включені Арсенал та Центральний Музей Історії Збройних Сил України, яким керує полковник Віктор Карпов.

Цей прапор є історичним знаком ствердження Армії Української Народної Республіки. Його використовують в урочистостях за участю Збройних Сил України, при святкуванні історичних дат, чи вшанування вояків, які полягли за Незалежність України.

Фотографії, описи славної історії прапора є складовою матеріалів, які використовуються для виховання військовослужбовців Збройних Сил України на славетних традиціях історії України та історії Українського війська.¹¹

В виданому нещодавно альбомі, автором якого є директор Центрального музею Збройних Сил України полковник Віктор Карпов, вміщено цілий розділ присвячений Армії Української Народної Республіки. Це ілюстрації відзнак, емблем, шевронів частин, родів військ, а також нагород. Слід зазначити, що тема геральдики є особливо популярною та викликає неабияке зацікавлення в середовищі військових, оскільки є тісно пов'язаною з історією українського війська в ті чи інші періоди його славного розвитку. Серед військовиків створюються клуби колекціонерів, вони збирають знаки та таким чином спілкуючись з великою частиною зацікавлених в цьому людей, в тому числі і цивільними, і в певній мірі пропагують, розповідають, висвітлюють певні історичні традиції.

Символіка Армії Української Народної Республіки Отамана Симона Петлюри є популярною не тільки у вузьких колах фахівців-колекціонерів, а й серед аматорів.

Військова геральдична служба Збройних Сил України є автором багатьох праць, в яких досліджені та описані нагороди, знаки, символи, однострої тощо.

Цікавою заслуговуючою особливої уваги залишається одна з перших праць, виданих після здобуття Незалежності України найяскравіше описує символіку українських збройних формувань, відзнак, нагород, орденів періоду Уряду Української Народної Республіки, виконаних в Польщі в 20-х роках минулого століття. Це редакція книги Ярослава Семотюка, виданої в 1931 році у Торонто.¹² Перша частина цієї невеликої, проте багатою на ілюстрації, книжки подає нам зображення та описи знаків Української Народної Республіки: Ордену Лицарів Залізного Хреста Армії Української Народної Республіки, встановленого до нагороди Симоном Петлюрою 19 жовтня 1920 року. Цією нагородою відзначено учасників Першого Зимового Походу (6.12.1919 - 6.5.1920рр.) під командуванням генерала-полковника Михайла Омеляновича Павленка. Власне він був відзначений Залізним Хрестом № 1, а генерал Юрко Тютюнік Хрестом № 2, генерал Олександр Захродський Хрестом № 3. Наступний номер Залізного Хреста був вручений Симону Петлюрі.¹³ Перший варіант Залізного хреста виготовлений був у Варшаві.

Після закінчення військової кампанії було виготовлено II-ий варіант Залізного Хреста в 1921 році, до речі також в Варшаві, він відрізнявся від I-го видом золотої зірки, яку було збагачено промінням.

Орден Хрест Симона Петлюри (як записано в положенні про нагороду) був опрацьований та поданий, як варіант нагороди, полковнику Миколою Бітинським. 22.05.1932 року Орден затвердив Командувач військ Української Народної Республіки та Президент Української Народної Республіки Андрій Левицький в 15 річницю Армії Української Народної Республіки.

Перший варіант Хреста був виконаний в Варшаві і має ініціали відомого гравера з Варшави: "J. Kweksiber-Warszawa".¹⁴ Другий варіант Хреста зроблений також в Варшаві, а от вже третій - в США. Орден мав вигляд козацького Хреста. Він був обрамлений в срібло, а сам був виготовлений з чорної емалі. Згори оздоблено золотим тризубом, а знизу срібним мечем. Орденська стрічка була чорно-блакитно-золота.

Хрест Симона Петлюри був найвищою нагородою, встановленою тодішнім урядом. Відзнаки на Хресті Армії Української Народної Республіки були неодноразово представлені світлинами на сторінках часопису Міністерства Оборони України "Військо України", які є в бібліотеках та народознавчих світлицях підрозділів та частин Збройних Сил України. Цей журнал є джерелом інформації для заступників командирів з гуманітарних питань та виховної роботи, вони активно використовують друковані матеріали та історичні дослідження на заняттях з гуманітарної підготовки, годинах українознавства.

Сучасні Українські нагороди, а саме ті що мають форму Хреста, є подібними до Хреста Симона Петлюри. Дану форму нагород запроваджено, та використовують як в Збройних Силах України, так і у всіх інших силових структурах України. Прикладом може служити орден "За Заслуги".

Збройні Сили України за час свого становлення з 1991-2009 рр. переживали зміни, реформування, які були покликані покращити організаційно-штатну структуру. Важливою складовою цього процесу була сфера моральна, скоріше морально-психологічна. Одним з основних завдань, які поставила перед собою молода Українська держава, є впровадження у всі сфери життєдіяльності української мови як єдиної державної та використання її в повсякденному вжитку.¹⁵ Особливо це стосувалось Армії як одного з основних елементів ідеології. Ще одною важливою ціллю було перетворити армію на справді українську. Для цього використовували великий досвід відомих історичних постатей, великих предків, гетьманів, воєначальників, які в різні періоди долукались до важкого тернистого шляху здобуття Незалежності.

Проведене в 1996 році соціологічне опитування населення України показало, що більшість кореспондентів вважає найбільш цікавими періоди історії України, до історичної спадщини яких слід звернутися на виховання народного духу, при побудові Збройних Сил України: російської, царської армії, Української Повстанської Армії, Радянської Армії, Козацького війська. З'ясувалось, недостатніми є наші знання про традиції української державності та Збройних Сил України в 1917-1920 рр. Це був результат недослідженості даного періоду в історії України та який фактично поступив сигналом до діяльності у вихованні військовослужбовців Збройні Сил України. В дискусії, котра розгорнулась на шпалтах військових періодичних видань, автори схилялись та рекомендували впровадження в практику наслідування славетних історичних традицій, які від давніх віків сповідували армії найбільших потужних країн світу, котрі протягом історичного шляху не втрачали незалежності та державності (Велика Британія, Сполучені Штати Америки, Франція). Окремо приводили для прикладу Військо Польське. Польща, як і Україна, довгий час перебувала під пануванням інших держав, але незважаючи на це вояки Війська Польського зберегли свою автентичність та честь, пам'ятуючи про переможні здобутки своєї Держави та війська у попередні часи. Прийняття та наслідування традицій на початках формування Війська Польського в 1990 роках стали тим моральним фундаментом війська Польського, яке підтримує його і до сьогодні.

В Збройних Силах України звернулись до історії та показали, що більшість частин та з'єднань мають славетне бойове минуле. Дані факти були вписані в формуляри військових частин, про експозиції в музеях, світлицях, кімнатах бойової слави з'явились нові історичні сторінки. Багато частин відразу виявилося тісно пов'язаних з частинами Армії Української Народної Республіки 1918-1920 років.¹⁶ На цю тему дуже відомими є праці Ярослава Тимченка, який є справжнім фахівцем з історії України та її Збройних Сил.¹⁷ Він дослідив назви полків та дивізій Центральної Ради та Української Галицької Армії до 1918 року, назви яких пов'язані з історичними регіонами України. До прикладу, Київська Дивізія, Запорізька Дивізія. Проте автором були подані розповіді, деякі автобіографії командирів Армії Симона Петлюри. На сторінках журналу "Військо України" опубліковані біографії генерала-полковника Миколи Юнаківа¹⁸, генерала-полковника Олексія Ганкіна¹⁹, полковника Василя Тютюнника²⁰,

генерала Михайла Омеляновича Павненка²¹, генерал полковника Володимира Сальського.²² Ці воєначальники після 1920 року практично всі залишились в еміграції, в основному в Польщі, багато хто з них залишився там на вічний спочинок.

Одним з найменш знаних фактів армії Української Народної Республіки Симона Петлюри були дії військово-повітряних сил в 1918-1920 роках, розповіді про ці події популяризував журнал “Військо України”. Спочатку повітряні сили армії Української Народної Республіки налічували 26 літаків, що входили до складу 2-х полків. У 1920 році це був склад 1-го полку (ескадрильної), яка діяла, забезпечуючи сухопутні війська прикриттям з повітря. Після закінчення війни залишилось близько 5 літаків, які перейшли до власності Польщі. На фюзеляжі літаків з обох сторін був нанесений тризуб на фоні жовто-блакитного прапора.²³

Героїчною стороною в історії УНР стала битва, яка відбулась 29 січня 1918 року під Крутами²⁴, та Перший²⁵ і Другий походи.²⁶

В бою під Крутами загинув загін студентів та гімназистів чисельністю близько 300 чоловік. Вони добровільно зголосились і стали на захист Батьківщини. Ця київська молода стала для багатьох українців символом боротьби за незалежність. Під час Другого Зимового Походу дійшло до кривавої битви на Волині біля містечка Базар, де дивізія більшовицької кінноти 17 листопада 1921 року оточила загін під командуванням генерала Ю. Тютюнника.²⁷ Не зважаючи на велику перевагу червоної армії, загін генерала Ю. Тютюнника не захотів піддатися, вступив у нерівний бій. Героїчна смерть на полі битви спіткала близько 500 вояків загону, ще 359 потрапили до полону, а потім були страчені.²⁸

Битва під Крутами та Базаром, була задокументована вояками армії Української Народної Республіки, які потрапили до Польщі. Офіцерами та генералами армії Української Народної Республіки було засновано власне видавництво, яке діяло до 1939 року та публікувало історичні матеріали. Учасники походу залишили свої спогади про хід битви, вони були відтворені О. Шпілинським,²⁹ Ю. Дембоновичем³⁰. Ці праці мають виняткову історичну цінність, вони є автентичними джерелами інформації та в подальшому стали підставою та матеріалами для інших історичних праць.

Гасло Крути та Базар не були відомі для широкого загалу до 1991 року, бо дійсно бракувало в Україні історичних досліджень та взагалі інформації про те, що там насправді сталося в січні 1918 року та листопаді 1919. І тільки в незалежній Україні історія розкрила карти. З'явились публікації, в тому числі і військові.³¹ Журналом “Військо України” та в журналом “Воєнна історія” повернено пам’ять про герой битв під Крутами та Базаром. В цивільних та військових музеях з’явились експозиції, присвячені цим битвам. До музеїв, для огляду експозиції приходять військовослужбовці збройних Сил України, коли проводять заходи військово-патріотичного виховання.

У Львові військовому ліцею присвоєне ім’я “Героїв Крут”. Він виховує українських юнаків, готує їх до вступу у військові училища та цивільні вищі навчальні заклади. Завдяки цьому збройні Сили України отримують курсантів з чітко сформованим світоглядом патріотичного напрямку.

Підрозділи Збройних Сил України приймають участь у патріотично-релігійних урочистостях, що увіковічують пам'ять про керівників, воєнноначальників армії Української Народної Республіки. В 75-річницю трагічної загибелі Отамана Симона Петлюри в Вінниці, місті, з яким він був пов'язаний особисто, на честь Симона Петлюри названо одну з центральних вулиць. На будинку, в якому він працював, урочисто відкрито пам'ятну меморіальну таблицю з барельєфом отамана. Урочиста церемонія відкриття таблиці відбувалась за участі роти почесної варти Збройних Сил України.

В 2008р. на Личаківському кладовищі у Львові за участі військовослужбовців Збройних Сил України та роти почесної варти Львівського гарнізону Західного Оперативного Командування, було проведено перепоховання генерала Дацкевича, одного з керівників Армії української Народної Республіки, прах якого було перевезено до Львова з Відня.

Наведені приклади свідчать про шану до Збройних Сил України традицій, повагу до своєї історії, своїх предків, їх здобутків на полях битв, досягнень в розбудові української державності, величної пошани і пам'яті головного отамана Симона Петлюри і армії Української Народної Республіки, вони завжди дуже позитивно сприймаються суспільством. Тому Збройні Сили України знаходять велику підтримку українського народу.

Останнім часом з'явилось багато цікавих історичних праць, авторами яких є люди, що не надто тісно пов'язані з військом. Але і є також роботи військових істориків, котрі є визнаними суспільством і варти уваги. Це монографії історії українського війська на зламі двох віків.³² Проводяться певні паралелі становлення Української Народної Республіки 1917-1920рр. та України кінця ХХ століття.³³ Поєднують також розвиток Армії Української Народної Республіки та Збройних Сил України. Цікаві праці, що стосуються життя, політичної і військової діяльності Симона Петлюри та керівників Армії Української Народної Республіки.³⁴

Багато такої літератури надходить до бібліотек військових частин Збройних Сил України, до бібліотек вищих військових навчальних закладів, військових ліцеїв. Вони є джерелом інформації для військовослужбовців Збройних Сил.

Особливою сторінкою в житті Збройних Сил України є Міжнародне військове співробітництво. Одним з головних його напрямків є співпраця Збройних Сил України з Військом Польським. Вона має різні форми. Це, наприклад, прикордонна співпраця Західного Оперативного Командування з Сілезьким військовим округом, спільні військово-історичні подорожі полями битв, спільними перемогами та поразками, місцями протистоянь та об'єднань проти спільніх ворогів. Арміями двох країн проводяться спільні семінари, наукові конференції, видання спільніх наукових та історичних праць, участь у державних та військових урочистостях.

Польща – перша з країн Європи визнала Незалежність України, в далекому 1991 році. Підставою до діяльності між двома арміями є акт, підписаний 18 травня 1992 року,³⁵ про співпрацю та порозуміння між Міністерством Народної Оборони Республіки

Польща та Міністерством Оборони України, його було домовлено 3 лютого 1993 року.³⁶ Наступним документом, який дозволив поглибити та зміцнити стосунки між Міністерством Народної Оборони Республіки Польща та Міністерством Оборони України був акт, підписаний під час зустрічі президентів двох країн 21 травня 1997 року.

В рамках більш тісної співпраці Україна і Польща у вересні 1995 року домовились про створення спільногоМиротворчого батальйону.³⁷ Сформований в Перемишлі та Яворові, спільний Польсько-Український Миротворчий батальйон в березні 1998 року виступив до обох Міністерств Оборони щодо затвердження спільногоМиротворчого батальйону запропонував, щоб церемонія вручення прaporu відбулася під час церемонії відкриття на Раковіцькому кладовищі в Krakovі пам'ятника воякам Армії УНР під керівництвом Симона Петлюри. Це герої, які в 1920-1924 роках померлі в Польщі.

Створення спільногоМиротворчого батальйону – це чудова ідея, яка виникла в 1920 році та була озвучена хорунжим Бойко. Він запропонував створити з підрозділів Війська Польського та Армії Української Народної Республіки механізований дивізіон. В цій справі він виступив з проханням до Начальника військової місії УНР та до командира Війська Польського, яке виклав в меморандумі. Проект цього меморандуму знайшов у Київському архіві професор Богдан Гудь коли працював у 1998 році над хроніально-документальним фільмом “Важке братерство. Пілсудський-Петлюра 1920”³⁸. Ця ідея знайшла підтримку та змогла реалізуватись через 80 років. Повертаючись до традицій батальйон запропонував 1998 році почесних патронів. Було обрано двох героїв, які вписали свої імена до історії та традицій обох країн, народів та армій. Цими героями були Юзеф Пілсудський і Симон Петлюра, та Ян Кароль Хоткевич і Петро Конашевич Сагайдакний. В древко прaporu спільногоМиротворчого батальйону в пам'ять про булий союз Пілсудський-Петлюра в 1920 році, вбито спеціальний пам'ятний цвях з вигравіруваним на ньому написом: JOSEF PILSUDSKI - 1920 r - SIMEON PETLURA.³⁹ Цей цвях є символом традицій, які з'єднали Військо Польське і Армію Української Народної Республіки в 1920 році. Прapor цей був вручений міністрами оборони обох держав. Відбулось це з врученням відповідних документів на польській та українській мові.⁴⁰

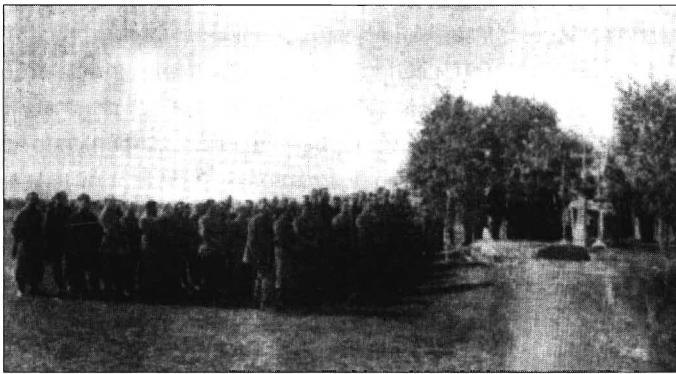
Прapor виготовлено в національних кольорах Польщі та України. З цим цвяхом в древку і виконує батальйон миротворчу місію на Балканах в Косові від липня 2000 року (фото № 6).

Спільний Польсько-Український Миротворчий батальйон надовго увійшов в історію не тільки двох армій, а й двох народів. Це наше спільне надбання, наша найдорожча реліквія. Цю тезу підkreślують автори багатьох видань Польської та Української сторін, наполягаючи на історичному значенні створення та діяльності СпільногоМиротворчого батальйону.⁴¹

Важливою є пошана історичних традицій у співпраці Війська Польського та Збройних Сил України, котра нагадує обом арміям про період союзу Юзефа Пілсудського та Симона Петлюри. Але в багатьох сучасних працях польських авторів оминають

Симон Петлюра на перегляді новобранців
у Староконстантинові – 1919 р.

Симон Петлюра зі штабом під час польового богослужіння
приймає присягу козаків у Староконстантинові – 1919 р.

увагою цю велику історичну цінність, не менш важливу, ніж багато угод, декларацій чи документів.⁴⁰ Жодні політичні або технічні угоди про військову співпрацю не виконають свого завдання у повному обсязі без заглиблення у духовну сферу та історичне минуле народів. Обмеженість в поглядах на традиції, їх роль і місце в публікаціях, що відносяться до співдружності між Польщею та Україною гальмує розвиток відносин, або ж створює ці відносини однобічними, далекими від досконаліх.

В заключній частині моого реферату хочу наголосити товариству про два символічні місця в Україні: кладовище в Бroдах і Байкове кладовище в Києві, про які раніше згадував полковник Єжи Томчик.

В 1996 році мені випала честь вперше брати участь у військово-історичній подорожі, керівником якої був полковник Тадеуш Кшонстак, в якій також були присутні 40 офіцерів Війська Польського та кілька офіцерів із ЗС України. Чільним представником Збройних Сил України був присутній тут генерал-лейтенант Людвіг Коберський. В той час заступник командувача військами прикарпатського Військового Округу з виховної роботи.

Власне завдяки пану полковнику Тадеушу Кшонстаку ми мали можливість відвідати кладовище в Бродах. Окрім нього, на превеликий жаль, ніхто не знав, що в 1920 році там було поховано кілька сотень польських вояків, які загинули під час Битви під Бродами, наприкінці липня, на початку серпня 1920 року.

Поховання пізніше були впорядковані, на всіх хрестах з'явились металеві таблички з гербами та відомостями про загиблих солдат та офіцерів. Тоді це перетворилося на невеличкий меморіал пам'яті. Місцеве населення встановило пам'ятник-таблицю з сірого пісковику із викарбуваним Хрестом. В 1939 році в місяці вересні радянські танки зруйнували цей пам'ятник та чи не всі інші могили, разом із Могилою Невідомого Солдата. До 1996 року все це зберігалось під купою сміття, в цілковитому забутті, бо в часи панування Радянської влади ніхто не опікувався та не дбав про польські військові поховання 1918-1920 років.

Коли в 1996 році полковник Кшонстак відшукав Могилу Невідомого Солдата, зруйнований пам'ятник, українські офіцери вирішили взяти це місце під свою опіку підняті і встановити плиту, словом, навести там лад. Правду кажучи, кілька років ця заява залишалась сuto декларативною, і лише в кінці 90-тих років українська сторона виконала свою обіцянку.

В 2000 році відбулась друга історична подорож офіцерів Війська Польського теренами Західної України, під керівництвом полковника Тадеуша Кшонстака. Ми знову відвідали кладовище в Бродах. В подорожі також брали участь генерал-лейтенант Людвіг Коберський та полковник Віктор Омельченко, заступник начальника управління виховної роботи Західного оперативного Командування. Завдяки цим особам, декларації про підняття таблиці, котрі були зроблені в присутності наших колег з Польщі в 2000 році, були втілені в життя. З ініціативи генерала Людвіга Коберського та полковника Віктора Омельченка до виконання цих робіт була залучена військова частина дислокована в Бродах. довгий час проблемою була відсутність крану з подовженою виносною стрілою. Доступ до меморіалу був обмежений, через відсутність вільних для під'їзу шляхів, до старої частини кладовища. І щоб не пошкодити інших могил потрібно було залучити тільки спецтехніку. Це завдання було успішно виконане, таблиця розміром близько 1,8 м на 1,2 м встановлена, її закріпили і підмурували. Попіклувались і про Могилу Невідомого Солдата. Всі роботи були виконані офіцерами та солдатами Збройних Сил України, власними коштами. Вважаю, що про це слід пам'ятати і нам, бо усілякі польські видання у своїх публікаціях згадують вищезазначений факт.⁴¹ І до подальшої справи опіки над похованнями на кладовищі в Бродах, мабуть, повинна долутиць і Польща. Ми пам'ятатимемо про пам'ятник на Могилі Невідомого Солдата, котрий є згадкою про наших союзників у 1920 році.

Другим символічним місцем для солдат Війська Польського та Збройних Сил України є Байкове кладовище в Києві, де спочивають 114 загиблих поляків, в битві за Київ в травні-червні 1920 року. Завдяки старанням Польської влади в 20-х роках двадцятого століття поховання були впорядковані та відреставровані. Навіть за Радянської

влади було досягнуто домовленості про відкриття пам'ятника. Це був хрест з чорного мармуру на бетонному цоколі з витавуваним хрестом Virtuti Militari. У відкритті пам'ятника третього травня 1935 року взяв участь генеральний консул Польської Республіки Ян Каршо Седлецький та віце-консул Людвіг Карницький. На урочистість прибув також з Москви військовий аташе Віктор Харланд. Поховання та пам'ятник щасливо пережили Другу Світову війну, а зруйновані були лише в післявоєнні часи за мовчазної згоди комуністичної влади. Почали відновлювати меморіал лише в 1994 році, з ініціативи Польського культурно-історичного товариства "Згода", в Києві. З вцілілих надгробків польських солдат було прибрано сміття, вичищено місце біля відновленого пам'ятника. Люди самі знаходили та приносили вцілілі хрести та елементи декору, що були розкидані по території кладовища.

На відновлення поховань та віdbудову пам'ятника Українська влада дала згоду в 1998 році. Знайдені фрагменти пам'ятника: плита з викарбуваним хрестом Virtuti Militari та декоративні стовбці, що залишились від пам'ятника 1935 року. Їх використали в новому пам'ятнику на могилах польських солдат на Байковому кладовищі в Києві. Всі роботи були проведені під патронатом Ради Охорони Пам'яток Культури. Організація, яка існує в Польщі та опікується подібними об'єктами, що мають відношення до історичної спадщини Польщі за її теренами та її традицій. Церемонія відкриття меморіалу та пам'ятника відбулась в День Незалежності Польщі 11 листопада 1998 року.

Присутнім на відкритті пам'ятника зачитали лист міністра Анжея Пшевозняка, генерального секретаря РОБ, де були такі слова:

"Віdbудова пам'ятника, котрий в дійсності є символічною могилою тих, чиї пам'ятники були свідомо знищені. Відкриття меморіалу є сплатою історичного боргу, поверненням нашої пам'яті місцям та подіям пов'язаним з спільною боротьбою поляків та українців за Незалежність. Сьогодні, коли вояки обох армій створюють спільний батальйон, а наші держави співпрацюють в стратегічному партнерстві, втілюються в життя ідеї Юзефа Пілсудського та отамана Симона Петлюри про вільні держави, про Україну та Польщу, що пов'язані товариськими стосунками. Віддаючи шану спочиваючим тут солдатам Польщі, могили яких було знищено, пам'ятмо, їх сили, ідеї, котрим служили, думки про вільну Польщу і Незалежну Україну були не тільки в наших серцях. Щоб також знайшли сили для щоденного зміцнення державності обох наших народів".⁴²

В церемонії відкриття меморіалу взяла участь Рота Почесної Варти Збройних Сил України. Участь цього підрозділу назавжди стала елементом в урочистостях на Байковому кладовищі в Києві. В день Незалежності Польщі 11 листопада та в День Війська Польського 15 серпня, урочистості не обходяться без участі військовослужбовців Збройних Сил України, що стало доброю традицією. Кожного року українські вояки по всій території України приймають участь у вшануванні загиблих воїнів Війська Польського в 1920 році. Так само при покладанні квітів на могили, меморіали і пам'ятники представниками найвищих влад Республіки Польща та керівників Війська

Польського зокрема. Це свідчення нашої поваги до пам'яті спільних подій з історії, до традицій, що писались спільними зусиллями кров'ю. Традиції, які склались завдяки двом провідникам Пілсудському та Петлюрі, котрі в 1920 році змогли піднятись над поділами, відкинути ненависть, подати одне одному руки і з'єднати два народи, дві армії в битві проти спільногого ворога, аби зайняти гідне місце серед народів Європи.

Варто пам'ятати самим, нагадувати іншим і повернутись до спільної історії, зокрема союзу Пілсудський-Петлюра, в наших контактах, та у співпраці між нашими арміями і народами.

Примітки:

¹ Вище зазначеній проблематиці присвячені наступні статті:

- Л.Загороднюк, Єднання в ім'я майбутнього України, в: "Військо України" №6/7, Київ 2006, с.26-27.
- В.Шевченко, Злука в ім'я України, "Військо України" №5, Київ 2009, с.36-37.
- В.Шевченко, Винниченко-Петлюра. Соратники і водночас опоненти, які майже чверть століття активно боролися за здійснення віковічних прагнень українства , "Військо України", №5, Київ 2009, с.22-25.

² Акт проголошення Незалежності України від 24.VIII.1991р., "ВВР" 1991, №38, поз. 10-63.

³ Декларація про Державний Суверенітет України (16.VII.1990р.), в: Національні відносини в ХХ ст., Ю.Кулас, Київ 1994.

⁴ A. Romanuik, Polityczno-wojskowe aspekty funkcjonowania Zbrojnych Sił Ukrainy, Pułtusk 1998.

⁵⁻⁶ Інтернет сторінка МОУ: mil.gov.ua – історія створення Збройних Сил України.

⁷ М. Слободянюк, Відродження з попелу. Генеза нарукавних емблем ЗСУ. Історичний нарис і символіка 66-ої гвардійської Ордена Червоного прапора Дивізії та 15-ої Окремої Гвардійської Механізованої Єнакіївсько-Дунайської Орденів Червоного прапора та Суворова бригади, Львів 2005, с.46.

⁸ До історичного тризуба та народних кольорів гранатово-жовтого тяжіла Центральна Рада України в Києві на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським, а також Західно-Українська народна Республіка.

На прапорі Центральної Ради поміщені як герб держави Тризуб та в центрі козацький хрест. Директорія УНР приймаючи державну символіку опиралась на глибоко вкорінену в історію Київської Русі і Козаччини, а також українського народу, котрий незважаючи на русифікацію та тиск царської Росії, залишив у своїй пам'яті історію та її символи. УНР була найсильнішим і найбільш тривалим українським організмом, який повстав в роках битви за незалежність 1917-1920 р., в: "Військо України" №1-2, Київ 2001, с.36-37

⁹ В. Карпов, Військові прапори України. Центральний музей ЗСУ, Київ 2007.

¹⁰ В. Карпов, Д.Табачник, Військова символіка держави, Київ 2007.

В. Карпов, Д.Табачник, Українська військова символіка, К.Либідь 2004 – 2-ге видання допов. – К. Либідь 2006.

- ¹¹ В. Карпов, Однострої Української армії (1917-1920рр.). "Військово-історичний альманах", ч.1, Київ 2000.
- Цієї проблематиці присвячено:
- М. Чмир, Символіка нагород і наградних знаків частин та з'єднань УНР 1921-1924, "Знак" № 28/2002, с.10-11.
- О.Доценко, До питання про військові відзнаки УНР, "Воєнна історія" №1 2002р..
- ¹² Я. Семотюк, Українські військові відзнаки. Ордени, хрести, медалі та нашивки. Торонто – 1991 – Канада (Пер – Львів 1993).
- ¹³ О. Загрудський, Лицарі ордену Залізного Хреста –додаток до перевиданої книжки ген. В. Сальського "Українсько-Московська війна 1920р. в документах". Нью-Йорк 1970.
- ¹⁴ Я. Квексльбер належав до відомих варшавських майстрів гравіруальної справи. Мав майстерню на вул.. Новий світ, 30 та в Остроленці на вул.. Шкільній, 8. Виконав багато військових відзнак та відзнак військових частин.
- ¹⁵ Завдання вивчення української мови повстало в середині 90-х років ХХ століття. Керівництво держави та МОУ поставило перед собою завдання впровадження української мови до повсякденного застосування. Військова освіта в Україні. Стан проблеми. Перспективи розвитку, "Військо України" №1-2, Київ 1996, с. 4-8.
- ¹⁶ На дані проблеми звернув увагу в 1997р. в рамках публічної дискусії про відродження традицій українського народу і його армії, проф.. Я.Дашкевич зі Львова. Я.Дашкевич "Українські Військові традиції", "Військо України" №1-2, Київ 1997, с. 34-35.
- ¹⁷ Я. Тинченко, Історичні традиції та найменування з'єднань збройних сил, "Військо України" №3-4, Київ 1997, с.34-35.
- ¹⁸ Я.Тимченко опублікував: Микола Юнаків. Генерал-полковник армії УНР, "Військо України" №1-2, Київ 1996, с.36-37;
- ¹⁹ Олексій Ганкін. Генерал-полковник армії УНР, "Військо України" №3-4, Київ 1996, с.48-49;
- ²⁰ Василь Тютюнник. Полковник армії УНР, "Військо України" №7-8, Київ 1996, с.38-39;
- ²¹ Михайло Омелянович-Павленко. Генерал армії УНР, "Військо України" №9-12, Київ 1996, с.52-54;
- ²² Володимир Сільський. Генерал-хорунжий армії УНР, "Військо України" №1-2, Київ 1997, с.38-39.
- ²³ Історію повітряних Сил армії УНР подав Д.Веденеєв, З історії військово-повітряних Сил України (1918-1920), "Військо України" №5-6, Київ 1995, с.31-33.
- ²⁴ Битва під Крутами:
- Тинченко Ярослав. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 - березень 1918) - Київ-Львів, 1996. - с. 174-182
 - Українська Народна Енциклопедія. Під ред. І. Ходака. - Львів: «Червона Калина», 1996. - 643 с. Київ. Історична енциклопедія. 1917-2000 pp. 3MEDIA, 2002
 - Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. - К.: Либідь, 1999. - 976 с.
 - Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 pp. В 2-х т. К.: Тейпора, 2002.

- Мазепа І. Україна в огні й бурі революцій. К.: Темпора, 2003.
 - Винниченко В. Відродження нації: історія Української революції (березень 1917 - грудень 1919 рр.) К., 1990.
 - Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів, 1997
 - Божко О. Крути в документальних свідченнях.// Київська старовина. - 1996, № 2-3
 - Дещинський Л., Голубко В. З історії створення збройних сил Української Народної Республіки (березень 1917 - квітень 1918 рр.) // Розбудова держави. - 1996. - № 6.
- ²⁵ Перший Зимовий Похід:
За державність. Матеріали історії Українського війська, Українське Воєнно-історичне Товариство, Збірник I. Каліш 1929р.;
М. Омелянович-Павленко. Зимовий Похід (6.12.1919 - 6.05.1920), Збірник II, Каліш 1930р.;
Даним видавництвом опубліковані статті:
М. Омелянович-Павленко. Подальший перебіг зимового походу 1919-1920 рр. Збірник III, Каліш 1932;
М.Омелянович-Павленко. Зимовий Похід, Каліш 1934р.;
- ²⁶ Другий Зимовий похід. Листопадовий рейд, Базар, Х.Удовиченко, Київ 1995.
- ²⁷ О. Доценко, Зимовий Похід Армії УНР (6.12.1919-6.05.1920), Варшава 1932, Київ 2001.
- ²⁸ Л. Загороднюк, Зимовий Похід Армії УНР. Перший Зимовий похід (6.12.1919-5.05.1920рр.).
Другий Зимовий похід (4-21.11.1921 рр.) "Військо України" №11-12, Київ 1999, с. 48-49.
- ²⁹ О. Сплішинський, Базар (1921р.), (Спроба ведення партизанської війни проти більшовиків восени 1921р.)
- ³⁰ І. Демболович, Рейд 1921.
- ³¹ Стаття В.Матяшка, Крок в безсмертя, "Військо України" №1, Київ 2007, с.38-40;
- ³² Історія Українського Війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.), Видання V-те, змінене та з доповненнями, Lwiw 1992;
- Б. Якимович, Збройні Сили України. Історичний нарис, Львів 1996;
- Я. Тиктор, Історія Українського Війська, Київ 1993.
- ³³ В. Голубко, Армія Української Народної Республіки 1917-1918: Створення та боротьба за державу, Львів 1997р.;
- В. Гринцевич, Л.Гринцевич, Якимович. Історія Українського війська (1917-1995), Львів 1995;
- З. Денисюк, Третя Залізна Дивізія Армії УНР. Почек бойового шляху, "Військово-історичний альманах", ч.1 Київ 2002.
- З. Денисюк, 3-я Залізна Дивізія Армії УНР. Начерк бойового шляху, „Військово-історичний альманах”, ч. 1, Київ 2002.

³⁴

Симон Петлюра, Статті, Київ 1993.

Симон Петлюра та його родина. До 70-річчя його трагічної загибелі. Документи і матеріали, ред. Василь Михальчук, Київ 1996.

В. Іванис, Симон Петлюра – Президент України, Київ 1993.

О. Колянчук, М. Литвин, К. Науменко, Генералітет Українських визвольних змагань. Біографії генералів та адміралів українських військових формаций першої половини ХХ століття, Львів 1995.

³⁵ У цій справі Сейм РП схвалив дві резолюції:

Резолюція Сейму Республіки Польща від 13 серпня 1991 р. у справі Незалежності України, „Monitor Polski” № 29 1991 р. поз. 205;

Резолюція Сейму Республіки Польща від 6 грудня 1991 р. у справі Незалежності України, „Monitor Polski” № 45 1991 р. поз. 316.

³⁶ Угода між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща про військове співробітництво від 3 лютого 1993 р. Джерело: T. Krzątek, op.cit., s. 339-342.

³⁷ Угода між Республікою Польща і Україною про створення спільногоВійськового підрозділу для участі в міжнародних миротворчих і гуманітарних операціях під егідою міжнародних організацій – підписана 16 листопада 1997 р. у Варшаві. Джерело: T. Krzątek, op.cit., s. 343-348.

³⁸ Проф. Б. Гудь виступив з доповіддю на цю тему в ході конференції в Луцьку, 14 листопада 2008, але на жаль не додав до цієї публікації тексту доповіді.

³⁹ О. Деркач, Л. Коберський, Українсько-польський батальйон. Історія і сучасність, Львів 2001. Л. Коберський, Українсько-польське військове партнерство – важливий фактор стабільності в Європі. Фотолітопис братерства та співпраці, Львів 1999.

Л. Коберський, И. Скляренко, Д. Туляков, Західне оперативне командування. 55 років солдатської слави, Львів 2000.

T. Krzątek, Ukraina. Siły zbrojne, Warszawa 2002, s. 284-303.

⁴⁰ Для згаданих питань немає посилання в наступних публікаціях:

A. Drzewicki, Polsko-ukraińska współpraca wojskowa w świetle umów i porozumień dwustronnych, w: Ze stosunków polsko-ukraińskich, pod redakcją M. S. Wolańskiego i Ł. Leszczenko, Wrocław 2008, s. 221-250.

A. Szumski, Polsko-ukraińska współpraca wojskowa na przykładzie Polsko-Ukraińskiego Batalionu Sił Pokojowych (POLUKRBAT), w: Ze stosunków polsko-ukraińskich, pod red. M. S. Wolańskiego i Ł. Leszczenko, Wrocław, ss. 285-297.

⁴¹ T. Krzątek, Szlakiem Chodkiewicza i Sobieskiego, Warszawa 2001.

⁴² E. Ziółkowska, Cześć pamięci poległych w walce o niepodległość Polski i Ukrainy, „Przeszłość i pamięć” nr 4, Warszawa, s. 38-41.

Wspólne oświadczenie Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy o porozumieniu i pojednaniu

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej i Prezydent Ukrainy,
świadomi historycznej odpowiedzialności wobec dzisiejszego i przyszłych pokoleń Polaków i Ukraińców oraz roli Polski
i Ukrainy w umacnianiu bezpieczeństwa i stabilności w Europie Środkowo-Wschodniej, a także doceniając wagę strategiczną
go partnerstwa obu krajów,

kerując się postanowieniami Traktatu o Dobrym sąsiedztwie, Przyjaznych Stosunkach i Współpracy z dnia 18 maja 1992 roku,
pewni, że przyszłość stosunków polsko-ukraińskich należy budować na prawdzie i sprawiedliwości oraz głębokim i szcze-
gólnym porozumieniu i pojednaniu,

pragnąc wspólnie przewyciążyć skomplikowane dziedzictwo polsko-ukraińskich losów, aby cenie przeszłości nie kładły
się na dzisiejsze przyjazne i partnerskie więzi między obydwoma krajami i narodami,

niniejszym oświadczają:

W wielowiekowych dziejach polsko-ukraińskiego sąsiedztwa jest wiele wzruszających przykładów szczerzej przyjaźni, wzajemnej pomocy i współpracy między oboma narodami. Są w niej wątki braterstwa broni, wzajemnych wpływów kultury i
wzbogacających oba narody i sąsiedzka życzliwość.

Ni powinno się jednak pomijać także wątków tragicznych, takich jak dziesięciolecia wojen w wieku XVII i XVIII, przejawy antyukraińskiej polityki władz polskich w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku, prześladowania ludności polskiej na Ukrainie radzieckiej w okresie represji Stalinowskich. Nie można zapominać o krwi Polaków przelanej na Wołyniu zwłaszcza w latach 1942 - 1943, o okrucieństwie polsko-ukraińskich konfliktów w pierwszych latach powojennych. Oddzielna, dramatyczna kartą w historii naszych stosunków była akcja "Wish", uderzająca w ogólną społeczność ukraińską w Polsce. Przemilcanie lub jednostronne naświetlanie tych wszystkich faktów nie łagodzi bólu pokrzywdzonych i ich bliskich, nie sprzyja pogłębieniu zrozumienia między naszymi narodami.

Droga do autentycznej przyjaźni wiedzie przed wszystkim przez prawdę i wzajemne zrozumienie. Uznajemy, że żaden cel nie może stanowić usprawiedliwienia dla zbrodni, przemocy i zastosowania odpowiedzialności zbiorowej. Pamiętamy jednocześnie, że niektedy źródła tych konfliktów były poza Polską i Ukrainą, że uwarunkowane były one przez niezależne od Polaków i Ukraińców okoliczności oraz przez niedemokratyczne systemy polityczne narzucone namysłom narodom wbrew ich woli. Składamy hołd niewinnym - pomordowanym, poległym i przymusowo przesiedlonym Polakom i Ukraińcom. Potępiamy sprawców ich cierpień. Wyrażamy jednocześnie wdzięczność wszystkim, którzy w ciągu tych trudnych lat działały na rzecz zbliżenia naszych narodów.

Obecnie Polska i Ukraina są państwami suwerennymi, dobrymi sąsiadami i strategicznymi partnerami. Dlatego też tak szczerogłówne ważne jest przewyciążenie goryczy pozostającej w pamięci wielu Polaków i Ukraińców. Do tego słunia nas nie tylko poszanowanie wartości demokratycznych, szacunek dla praw człowieka, podstawowych zasad i norm prawa międzynarodowego, lecz również życzenie zobaczenia Polski i Ukrainy w zjednoczonej Europie.

Interpretacją naszej wspólnej przeszłości, jej złożonych okresów, powinni zająć się specjalisci, którzy w atmosferze otwartości rzetelnie zbudują fakty oraz przygotują ich obiektywną ocenę.

Dla lepszego wzajemnego zrozumienia między narodami polskim i ukraińskim pobudzać należy dialog środowisk opiniotwórczych. Należy szerzej wykorzystywać możliwości obywateli polskich pochodzenia ukraińskiego i ukraińskich pochodzenia polskiego, który poprzez swoją pracę wnoszą liczący się wkład do kulturalnego i gospodarczego rozwoju naszych państw. Powinni oni być animatorami ścisłej współpracy Polski i Ukrainy. Oba państwa ze swojej strony powinny opiekować się nimi i wspierać rozwój polskiej mniejszości w Ukraine i ukraińskiej mniejszości w Polsce.

Rzeczypospolita Polska i Ukraina dołoży starań, aby świadomość młodych Polaków i Ukraińców, nie była obciążona wspomnieniami tragicznymi kart historii. Niech przyszłe pokolenia żyją we wspólnym europejskim domu, w którym nie będzie miejsca dla uprzedzeń i nieufności!

W tym przekonaniu, my, Prezydenci Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy, postanawiamy wspólnie objąć patronat nad utrwaleniem idei porozumienia i pojednania polsko-ukraińskiego.

W danych wiekach nasi przodkowici wylewali wodę na szable na znak pokoju, przyjazna i braterstwa. I dzisiaj my, Ukrainer i Polacy, chcemy wlać w nasze serca uczucia przyjaźni i solidarności.

Na progu XXI wieku pamiętamy o przeszłości, ale myślimy o przyszłości!

Prezydent Ukrainy

Leonid Kuczma

Kijów, 21 maja 1997 r.

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej

Aleksander Kwaśniewski

МІНІСТР НАЦІОНАЛЬНОЇ ОБОРОНИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ПОЛЬЩІ
ВАРШАВА

На підставі § 2 ст. 1 та § 2 ст. 2 Положення від 12 лютого 1993 р Про знаки Збройних Сил Речі Посполитої Польщі (Див. П. РП № 34, поз. 154 від 30 квітня 1993 р.) та § 16 Наказ № 28/МНО від 21.05.1996 р. у справі «Пам'ятних відзнак, почесних випускників та розпізнавальних відзнак у Збройних Силах РП» Див. Нак. Відкритих поз. 774 звертаємось до Міністра з проханням про затвердження проекту прапора та враження згоди на його фінансування для 1 Мішаного Польсько-Українського Батальйону.

Водночас інформуємо, що патронат над фінансуванням прапора передняв Станіслав Хандзлік – Голова Ради Міста Krakova.

У випадку позитивного розгляду прохання, урочистість вручення прапора відбудеться у II половині червня цього року разом з урочистістю відкриття обеліска на вшанування українських воїнів, що полягли під час I світової та польсько-російської війни у 1918-1920 рр. на Раковицькому кладовищі у Krakovі.

Повторне вручення прапора українській частині для 1 Мішаного Польсько-Українського Батальйону відбудеться в вересні у м. Львів - резиденції Західного Операцівного Командування Збройних Сил України.

Крім того вважаємо, що закладення та вручення прапора такого вигляду і в тих місцях, позитивно відіб'ється на співпраці військових частин обох сусідніх районів. Така урочистість буде мати позитивний вплив на ставлення суспільства прикордонних регіонів та дозволить на закладення добросусідських відносин (разом з тим створення відповідної атмосфери для віdbудови Цвінтаря Орлят у Львові).

Командуючі 1 Мішаного
Польсько-Українського Батальйону
Підполковник Богдан Творковський
Капітан Володимир Шкурат

ПЕРЕЛІК ПОЧЕСНИХ ГОСТЕЙ, ЩО ПРИКРІПЛЮВАЛИ МАТЕРІЮ ДО ПОЛОТНИЩЕ ДО ДЕРЖАКА.

Річ Посполита Польща

1. Президент Речі Посполитої Польщі
2. Міністр Національної Оборони РП
3. Головнокомандуючий Генштабу ВП
4. Представник духовенства ВП
5. Командуючий Сухопутними Військами
6. Командуючий Krakівського Військового Округу
7. Представник влади м. Krakів
8. Мер м. Перемишль
9. Керуючий 14 Броненосною Бригадою перемишльської землі ім. гетьмана Яна Кароля Ходкевича
10. Польський керуючий батальйону
11. Представник офіцерів
12. Представник хорунжих
13. Представник підофіцерів
14. Представник рядових

Україна

1. Президент України
2. Міністр Оборони України
3. Головнокомандуючий Генштабу України
4. Представник духовенства України
5. Командуючий Західного Оперативного Командування Збройних Сил України
6. Мер м. Львова
7. Голова Обласної Львівської Ради
8. Голова м. Яворів
9. Керуючий 24 Механізованої дивізією
10. Український керуючий батальйону
11. Представник офіцерів
12. Представник хорунжих
13. Представник підофіцерів
14. Представник рядових

Перелік пам'ятних основних моментів

1. 2.09.1621 р. Хотин 9. 09.1621 р.,
Ян Кароль Ходкевич – Петро Конашевич Сагайдачний
2. 16.10.1658 - Гадяцький договір
3. Юзеф Пілсудський – 1920 р. Симон Петлюра
4. 5.10.1995 р. Солина (рішення МНО Польщі та України про створення батальйону)
5. 23.09.1996 р. «Татри'96» 5.10.1996 (перші спільні навчання польських та українських військових)
6. Krakів Львів (дати та місця вручення прапора)

Na wniosek
Dowódców 1 Mieszanego Polsko - Ukraińskiego Batalionu

n a d a j e m y

1 Mieszanemu Polsko-Ukraińskiemu Batalionowi
im. hetmanów Jana Karola Chodkiewicza, Piotra Konaszewicza Sahajdaczneg

PROPORZEC

jako znak wyrażający współpracę Sił Zbrojnych
Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Ukrainy,
symbol najwyższych wartości, tradycji
oraz wierności, honoru i męstwa,
żołnierzy obu armii

ufundowany przez

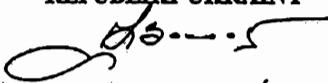
KOMITET FUNDATORÓW PROPORCA

MINISTER
OBRONY NARODOWEJ
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Janusz ONYSZKIEWICZ

MINISTER
OBRONY NARODOWEJ
REPUBLIKI UKRAINY

gen. płk Oleksandr KUŽMUK

За пропозицією
Командирів 1 Спільното Польсько-Українського Батальйону

н а д ає м о

1 Спільному Польско-Укрїнському Батальйону
ім. гетьманів Яна Короля Ходкевича, Петра Конашевича Сагайдачного

ПРАПОР

як знак виражаючий взаємодію Збройних Сил
Республіки Польща й Республіки Україна,
символ найвищих цінностей, традицій,
а також відданості, честі та мужності
солдатів обох армій

заснований

КОМІТЕТОМ ФУНДАТОРІВ ПРАПОРА

МІНІСТР ОБОРОНИ
РЕСПУБЛІКИ УКРАЇНА

Генерал-полковник
Олександр КУЗЬМУК

МІНІСТР
НАЦІОНАЛЬНОЇ ОБОРОНИ
РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

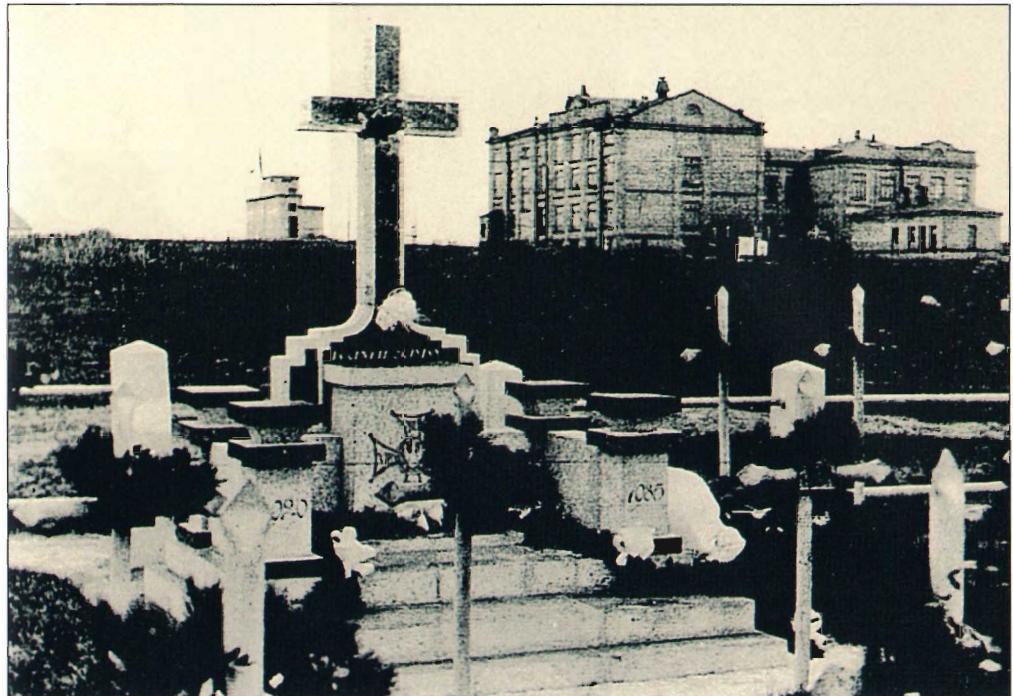
Януш ОНИШКЕВІЧ

Прапор Українсько-польського батальйону Миротворчих сил (сторона польська)

Прапор Українсько-польського батальйону Миротворчих сил (сторона українська)

Пам'ятник польських легіонерів відкритий у 1935 р.
на Байковому кладовищі у Києві.

Могили солдатів Польського Війська 1920 р. на цвинтарі в Бродах.

Місце поховання солдатів Польського Війська 1920 р. в Бродах (стан на 2008 р.).

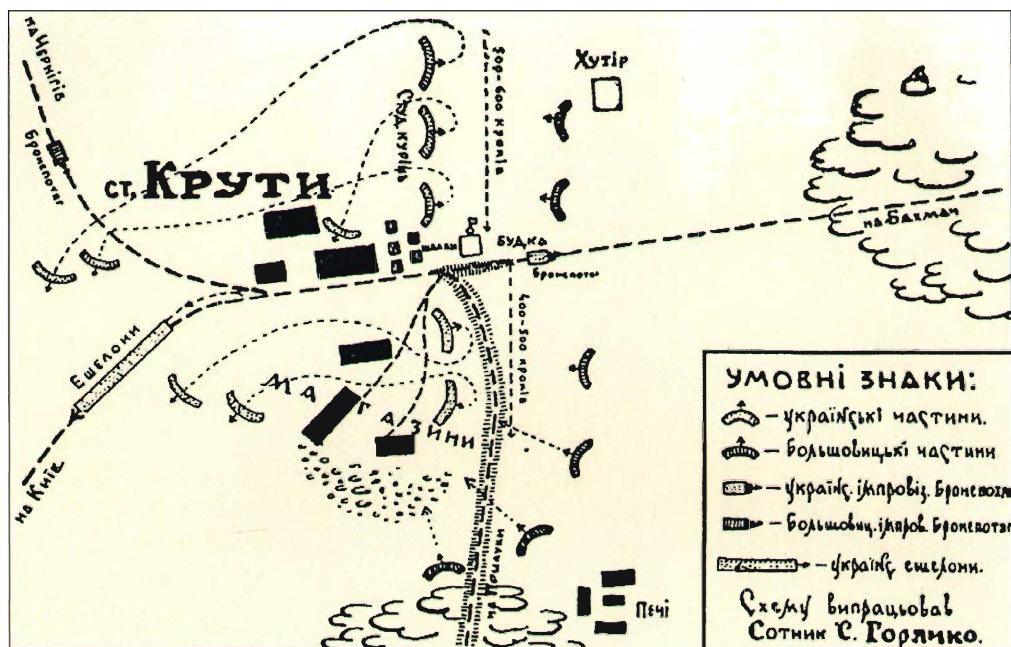
Могила Невідомого Солдата та пам'ятник знайдений полковником Тадеушом Кшонстком у 1996 р. (фото участника подорожі Александра Равського із «Збройної Польщі»).

Пам'ятник солдатам Польського Війська, що полягли у 1920 р
та були поховані на цвинтарі у Бroдах.

Пам'ятник відреставрований у 2000 році за ініціативою
генералів Людвіка Коберського та Віктора Омельченко – Збройні Сили України.

БИТВА ПІД КРУТАМИ – 29.01.1918 Р.

Місцевість під Баздром, де більшовики в листопаді 1921 р.
роздстріляли в'язнів Другого Зимового Походу.

МАРЕК ДУТКЕВІЧ

- Гуманітарно-природничий університет імені Я. Кохановського в Кельцах Філія в Пъоткові Трибунальському

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СОЮЗ У 1920 РОЦІ У СВІТЛІ ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ¹

Завершальний етап Першої світової війни створив неповторні обставини, що сприяли відродженню кількох держав у Східній та Південно-Східній Європі. Так трапилося у результаті військових поразок монархій, які домінували у цьому регіоні Європи, а також через поширення революцій, котрі паралізували їхню систему влади.

Першим загарбником, який одразу зазнав ряд невдач на фронтах, а потім був роздроблений революцією, була Росія. На уламках імперії Романових почав встановлюватися новий державний лад. Унаслідок складних процесів вже у листопаді 1917 року було проголошено створення Української Народної Республіки як складової частини Російської Федераційної Республіки. Незважаючи на те, що українська влада декларувала свій зв'язок з Росією, Петроградська Рада народних комісарів від початку прийняла ворожу позицію щодо усіляких спроб проголошення незалежності України. Спричинила збройний конфлікт, інспірувала Більшовицьке повстання, і в лютому 1918 р. більшовики захопили Київ.

У грудні 1917 року наступив черговий етап розпаду Росії, коли незалежність проголосила Фінляндія. В складних умовах формувалася незалежність прибалтійських держав. У лютому 1918 року була створена Литовська держава. В листопаді було проголошено відродження Латвії та Естонії. Щоправда, ці держави залишалися під сильним тиском або німецькою окупацією, але їх державність стала фактом.

Восени 1918 року було повалено монархію Габсбургів. На початку листопада імператор підписав перемир'я і невдовзі зрікся престолу. На уламках монархії утворилися три держави – Австрія, Угорщина і Чехословаччина, а незабаром відділилися інші частини монархії та увійшли до складу інших держав. Так сталося зокрема з Хорватією, Словенією, Галичиною, Буковиною, Семигородом.

11 листопада перемир'я підписала Німеччина. Цей крок був зумовлений не військовими поразками, оскільки німецька армія окупувала значні території Франції, Бельгії, а в Росії контролювала простір по лінії: Нарва, Орша, Ростов-на-Дону. Пощтовхом для прийняття такого *рішення* стали революційні розлади, зумовлені падінням економіки, яку зруйнувала війна. Політична ситуація змусила імператора зректися престолу, а потім втекти до Голландії. Невдовзі процес падіння монархій охопив усі німецькі країни.

Процес відродження народних держав після Першої світової війни був складним, сповненим посилення і як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів. Останні торкалися як відносин з тодішніми гегемонами щодо звільнення з-під їхньої влади, так і з сусідами, особливо під час формування кордонів і визначення сфер впливу.

На фоні описаних вище подій у кілька стадій відбувався процес відновлення Речі Посполитої. Проголошення державності в кордонах давнього Польського Королівства, яке невдовзі було об'єднане із західною частиною Галичини, виявилося всього лише першим і то не найважчим етапом. Основні проблеми були пов'язані з визначенням кордонів держави, що відроджувалася понад століття. Було неможливим відновити територію Польщі у тій самій формі, яку вона мала в другій половині XVIII ст. перед поділами. У польському суспільстві цей факт розуміли не всюди.

Тодішні великі польські провідники (Юзеф Пілсудський, Роман Дмовський, Вінцентій Вітос, Войцех Корфанти, Ігнацій Ян Падеревський), які у той час впливали на перебіг історії, звичайно нав'язували традиції і територію I Речі Посполитої. Однак були змушені враховувати реалії існування нових, сформованих у XIX ст. народів, які виокремилися на основі давнього польського народу. Окреслення і визначення кордонів Речі Посполитої наштовхнулося на рішучий опір. Нові народи обстоювали власну незалежність, а кордони, які визначали межі державної території, суперечили багатьом польським поглядам. Поряд з конфліктами одночасно вимальовувався процес налагодження нових відносин з сусідами. У багатьох випадках він був обумовлений міжнародною ситуацією, насамперед небезпекою з боку третіх держав.

Однією із перших проблем у визначенні кордонів Речі Посполитої було їх закріплення на південному сході. Для досягнення мети були використані різноманітні засоби, як дипломатичні, так і збройні. Спочатку суперечка точилася між двома державами – Західною Українською Народною Республікою (ЗУНР), що утворилася на землях Східної Галичини, та Українською Народною Республікою (УНР), що сформувалася на землях імперської Росії (в січні 1919 року відбулося об'єднання двох держав).

Збройна боротьба, яку вела ЗУНР з Польщею за Східну Галичину, розпочалася у листопаді 1918 року. Битви у Львові стали її початком. У другій половині листопада після розблокування дороги до Львова бойові дії точилися із змінним успіхом. Тільки весною польська сторона пішла в наступ і повністю звільнила Львів. Влітку 1919 року боротьба закінчилися вигнанням Української Галицької Армії (збройних сил ЗУНР) за Збруч.

По-іншому склалася конфліктна ситуація з УНР. У січні 1918 року була проголошена повна незалежність України, яку в лютому визнали центральні держави і схвалили більшовики у Брестському мирному договорі. На українські землі вторглися німецькі та австро-угорські війська, що було передбачено Брестським договором. Їхній спосіб життя, що незабаром набрав форми окупації, і нещадна експлуатація продовольчих ресурсів України, зумовили опір всього народу. У листопаді 1918 року був знищений уряд, який погоджувався з окупацією, а нова влада узгодила евакуацію окупаційних військ. До змін на Україні не лишилися байдужі більшовики, котрі прагнули підпорядкувати країну. Вже пізньою осінню 1918 року виголосили брестський договір, що означало пряму загрозу українському суверенітету. Як було сказано раніше, вторгнення розпочалося в грудні, а в січні 1919 року більшовики спричинили спалах повстанського руху в Києві і в лютому захопили місто. Ситуація в країні була драматична, коли на сході і на півночі держави точилися битви з загонами більшовиків, а на півдні – з Добровільною армією, якою командував генерал Антон Денікін, який теж не визнавав незалежності України і прагнув знищити її державність. Весною 1919 року сформувався новий фронт у західній частині, на Волині, де точилася боротьба з поляками. Щоправда, лише останні визнали сам факт державної незалежності України, а причиною конфлікту був лише розподіл кордонів. У зв'язку з цим поляки не розпочинали активні воєнні дії, які б дали можливість українській армії нормалізувати ситуацію на інших фронтах. У тогочасній воєнній і у подальшій міжнародній ситуації, і українській стороні, і польській загрожували як більшовики, так і політичні сили, які представляв Денікін. Це стало підставою для виникнення військового і політичного союзу між Україною та Польщею. Перші переговори відбулися на початку 1919 року. Одночасно велися розмови з Антантою щодо пошуку інших шляхів і засобів розв'язання проблеми. Восени 1919 р. остаточно був прийнятий варіант порozуміння з Польщею. Наступні версії проекту союзу неодноразово дискутувалися в драматично напруженій ситуації, що загрожувало зрыву порозуміння. Остаточно проект підписали вночі 21 квітня 1920 року. Союз був сповнений успіхами і воєнними поразками у 1920 р. Формально продержався до підписання ризького договору, коли Річ Посполита була змушенна визнати владу більшовиків в Україні.

Історіографія політично-військового польсько-українського союзу 1920 р. до цього часу не має повного підсумку і задовільної оцінки. Спроби, які здійснювалися у цьому напрямку, не можна назвати успішними. Одна з головних причин такого доробку польської історіографії - це бурхлива наукова дискусія, яка продовжувала точитись, а також поява нових важливих праць. Збільшення на сучасному етапі інтересу до проблем, пов'язаних з польсько-українським союзом, виникає у зв'язку з можливістю проводити вільні дослідження і наукові дискусії істориків двох зацікавлених сторін. Безсумнівно, занедбання і схематичні оцінки були зумовлені ускладненнями у багаторічних політичних навантаженнях цієї теми. Нинішній процес оживлення зумовлений політичними змінами, які відбулися і далі тривають як

в Польщі, так і в Україні. Вплинули на становище історіографії сучасні зв'язки між цими державами і їх давній, а також теперішній контекст, особливо у стосунках з Російською Федерацією.

Першими спробами підсумувати і оцінити доробок галузі історіографії, присвячений польсько-українському союзі, потрібно вважати дві статті, які опублікував Євген Коко. З'явилися в 1994 і 1996 роках у “Варшавських українознавчих зошитах”². Цей же автор у 1999 році проаналізував доробок історіографії, присвячений польсько-українським взаємовідносинам³. Вище представлені праці лише частково порушують проблему цієї статті, однак всі вони зробили важливий внесок в оцінці історіографії. Найширше зібрання праць, що торкаються теми польсько-українського союзу, можна знайти в публікації, опрацьованій Центральною військовою бібліотекою. Вона з'явилася з нагоди вісімдесятої річниці здобуття незалежності. У цьому двотомному виданні дуже широко представлена воєнна проблема, а серед інших тем теж порушуються питання польсько-українського союзу. Праці на цю тему не були виокремлені, а лише розкидані в загальних питаннях, а також в питаннях, присвячених битвам 1920 року⁴. Недоліком всіх вищезгаданих опрацювань є те, що з'явилися понад десять років тому і не охоплюють багатьох нових публікацій.

Зібрання повної бібліографії і опис всієї літератури, що піднімає питання польсько-українського союзу, є безмірно складним процесом і вимагає спільних дій. Реалізувати його може лише спеціалізований заклад, який має досвід у створенні таких праць, наприклад Центральна військова бібліотека. У цій праці автор аналізує лише частину видань, присвячених союзу, і особливо прагне звернути увагу на ті, які з'явилися протягом останнього десятиліття.

Літературу, котра торкалася проблеми польсько-українського примирення у 1920 р., можна упорядкувати щонайменше на основі двох критеріїв. По-перше, можна зробити хронологічний поділ, а по-друге – поділ тематичний. Щоб виконати цю працю, автор використав хронологічний поділ.

Наукові дослідження в Польщі на тему польсько-українського союзу у 1920 році виразно діляться на три хронологічні періоди. Першим є період до 1939 року. Другий – це повоєнний час до 1989 року. Однак потрібно зазначити, що у цьому періоді, літературу на цю тему потрібно поділити на написану в країні і на еміграції. Третій період охоплює час від політичних змін в Польщі у 1989 році, а також від змін в Україні у 1991 році, до сьогоднішнього часу. Такий прийнятий хронологічний поділ є одним із багатьох способів дослідити історіографії.

Перші праці на тему польсько-українського союзу з'явилися не рано не пізно, не вдовзі після закінчення війни. Авторами, котрі, як правило, порушували політичні мотиви союзу, були найчастіше партійні діячі. Вони обтяжували зміст думками пропагандистського характеру відповідно до програм і політики партій, до яких належали. Найчастіше це були представники Народної демократії (Станіслав Коцицький, Роман Дмовський, Маріан Сейда, Андрій Гертых)⁵, котрі критикували дії

Начальника Держави – Юзефа Пілсудського. Інше становище зобразив Ян Дмовський, який підписався під політичним договором з Україною, а пізніше очолив польську делегацію в Ризі⁶. Найбільшу кількість спогадів написали військові. Коли читаєш ці праці, потрібно погодитись з думкою Антона Чубинського, котрий у своїй роботі, присвяченій східній політиці Юзефа Пілсудського, звернув увагу на те, що в той час Маршал “рекомендував своїм однодумцям, щоб не піднімали і не відкривали складних справ, пов’язаних із зовнішньою політикою держави.”⁷ В таких умовах з’являлися доповіді і спогади, які стисло обмежувалися темами про діяльність армії та бойові дії. Першою такою доповіддю стала відверта праця Юзефа Сопотніцького⁸, який проаналізував бойовий досвід з проведеної кампанії⁹. Багато незначної інформації, але яка створює широку панораму картини боротьби, містять інші публікації, котрі розглядають історію окремих полків і їх співпрацю з українськими військовими частинами. Вказувалися однаково як приховані позиції, але також багато спогадів і аналізів з’явилося в журналах, особливо у “Белоні”, яка спеціально була присвячена воєнній історії. З часом, особливо в тридцятих роках, коли збільшилася часова відстань до описаних подій, з’являлися і глибокі аналізи. Серед найважливішими праць такого виду потрібно зазначити дослідження історика воєнної справи Вітольда Губерта, що базуються на джерельних документах, які зібрані в Історичному Офісі Генерального Штабу¹⁰. Також цікавими є праці Стефана Каменського – офіцера артилерії ПА¹¹ і генерала Яна Ромера, який у 1920 році був командиром Дивізії кавалерії¹². На окремий розгляд заслуговує праця генерала Тадеуша Кутшеби, який у 1920 році був керівником штабів кількох тактичних і оперативних з’єднань. Це була перша публікація, у якій автор широко відкрив куліси польської політики двадцятих років. Написана була як на основі власних спогадів, так і на джерельних документів. Автор розгорнуто описав переговори, які точилися з Симоном Петлюрою. Згадав теж перебіг і тематику розмов, які проводилися з Антоном Денікіним. Зобразив перебіг зустрічей з представником більшовиків – Юліаном Мархлевським¹³. Крім польських командирів і офіцерів, спогади і праці друкували також українські командуючі, наприклад, підполковник Павел Шандрук¹⁴. Розглядаючи праці міжвоєнного періоду, які торкалися польсько-українського союзу, не потрібно забувати про збірку джерельних текстів, в тому числі листів Юзефа Пілсудського. Доповіді на тему союзу, української армії, українських солдатів, можна знайти в V і IX томах¹⁵.

Початок Другої світової війни, а особливо політичні зміни в Польщі, повністю змінили умови праці істориків і можливість публікувати їхні дослідження. Хоч в перших роках після війни з’явилися видавництва, які спробували по-іншому аналізувати тему, то через кілька років домінувала доктрина, яка осуджувала “авантюрну політику II Речі Посполитої на сході”. Внаслідок того, що цій тезі підпорядковувалися історичні дослідження, було збільшено появу схематичних тверджень. В працях, які з’явилися після 1956 року, можна знайти певні зміни в оцінках. Однак серед переконань авторів домінувала тодішня доктринальна оцінка. Без сумніву, політичне підпорядкування

Радянському Союзу і відсутність можливості проводити вільний науковий діалог з українськими істориками обмежували висловлювання на тему польсько-українського союзу. Проблему піднімали рідко, а до важливих публікацій належать праці: Генріха Яблонського¹⁶, Юзефа Левандовського¹⁷, Олександра Дерюги¹⁸.

Небагато місця потрібної нам тематики у своїй монографії присвятив Владислав А. Серчик¹⁹. Проблеми суперечок, а пізніше союзу Польщі та України, містить цікава праця Петра Лоссовського, яка з'явилася у 1981 році²⁰.

Тематичні та інтерпретаційні обмеження, які були нав'язані вітчизняним історикам після війни, зовсім не зупиняли польських еміграційних істориків. Дивують у цій ситуації незначна дослідницька активність і публікації малої кількості праць, присвячених польсько-українським відносинам. Напевно старше покоління дослідників, у яких в пам'яті залишився гіркий досвід війни, втрата важко здобутої незалежності, руйнування існуючого Пілсудського політичного табору, який лише пропагував свої заслуги у відновленні Польщі, спочатку не піднімало праць, що належали до того періоду. Безсумнівно, дискусій про проблему польсько-українських відносин уникали теж через сумний довід воєнних часів, а особливо спогади про вбивства поляків на Волині та Поділлі. Опублікований Владиславом Побог-Малиновським синтез найновітньошої історії Польщі²¹ зумовив зміну підходів до дискусії про історію ХХ ст. Знаменним було визначення хронологічних меж, від закінчення січневого повстання до *potestamських* договорів, які скріпили наступне захоплення Польщі. Зображення історії між цими двома драматичними сторінками історії показало тяжкий шлях здобуття незалежності, піднімало суперечки щодо причин її втрати. У цій відображеній історії автор присвятив багато місця польсько-українському союзу. Зосередився не стільки на причинах його утворення, як намагався знайти причину його розпаду. У 60-х роках у паризьких "Історичних зошитах", що видавалися з 1962 р., були опубліковані дві статті Петра Вандича, котрі торкалися проблеми польсько-українського союзу²². Потрібно підкреслити, що журнал видав багато матеріалів, доповідей, спогадів, а також монографій, присвячених проблемам східної політики Польщі. Зокрема, були опубліковані спогади двох дуже важливих осіб, представників Юзефа Пілсудського, які співпрацювали з урядом УНР – Станіслава Стемповського²³ і Яна Генріха Юзефського²⁴, котрий пізніше був волинським воєводою. У 1990 р. у Лондоні Януш Чіска видав збірник опрацьованих і готових до друку документів. Вони торкалися питання щодо ставлення сусідніх народів до війни, яку вела Польща з Радянською Росією²⁵. У 1994 р., а отже після політичних змін у Східній Європі, на сторінках "Історичних зошитів" опублікував свою статтю про східну політику Юзефа Пілсудського вітчизняний історик – Андрій Новак²⁶. Цю працю видали також в країні, що свідчило про затирання поділу і підняття безпосередньої, вільної дискусії між польськими істориками. Переміни, які відбулися в 1989 р. у Польщі і у 1991 р. в Україні, створили історикам двох держав вільне, не замкнуте політичними умовами, поле для наукової дискусії. Нарешті можна було вільно друкувати і вивчати питання про обставини, що сприяли відновленню державності

двох країн на початку ХХ ст. В таких умовах суперечки, які точилися навколо польсько-українського союзу 1920 року, стали однією з тем живої дискусії. Цьому сприяло як численні публікації, котрі з'являлися в обох державах, так і міжнародні конференції, сесії і наукові зустрічі. Одна із перших таких зустрічей відбулася у 1990 р. у Києві. Хоч безпосередньо не була присвячена польсько-українському союзу, але заздалегідь визначила напрямок досліджень. Результатом конференції став том рефератів²⁷.

У 90-х роках з'явився ряд праць, які порушували військові аспекти коаліції. Розглянули війну Польщі за кордони, прямо охопивши питання або в загальному контексті. Потрібно назвати працю Мечислава Вжоска²⁸. Важливих проблем тортнувся Збігнев Карпус. Щоправда, головною метою його праці була проаналізувати історію полонених з військових частин більшовиків, також охопив долі полонених та інтернованих українців²⁹. Мотив польсько-українського союзу в ширшому контексті представив Войцех Матерський³⁰.

У 1992 році в Щецині відбулася чергова важлива конференція, присвячена польсько-українським взаєминам. Її результатом став том статей³¹. Серед численних цікавих праць була представлена стаття Кароля Олейника³². У ній автор сформулював питання, яке задавали дослідники протягом багатьох років, дискутуючи про очевидні та заплановані цілі союзу 1920 року. На початку дев'яностих років вагомий внесок у полеміку зробили праці Антона Середницького³³.

У 1995 році в Торонто відбулася міжнародна наукова сесія, яка вже у назві підняла проблему польсько-українського порозуміння 1920 р. Під час засідань свої праці представили понад тридцять істориків з Польщі та України³⁴. Частина доповідей безпосередньо торкалася проблеми союзу, інші порушували її побічно. Опублікований у 1997 році том статей з цієї сесії є важливим внеском у доробок історіографії двох держав. Серед численних виступів потрібно виділити праці: Пшемислава Гаусера³⁵, Збігнева Капуса³⁶, Михала Клімецького³⁷, Олександра Коланьчука³⁸, Івана Лисевича³⁹, Кіма Науменка⁴⁰, Володимира Сулеї⁴¹, Софії Вашкевич⁴², Стефана Заброварного⁴³.

Серед публікацій другої половини дев'яностих років, що піднімають потрібну нам тему, слід назвати працю Мирослава Борути, котра аналізує зусилля поляків для завоювання незалежності східними сусідами Речі Посполитої⁴⁴. Також в половині дев'яностих років про причини повстання у 1919 р. писав Рафал Галуба⁴⁵. В той час важливу публікацію у формі щоденника генерала Маріана Кукаєла видав Януш Зузяк⁴⁶. Роздуми про можливий успіх польсько-українського союзу представив Владислав Серчик⁴⁷ і Мечислав Вжосек⁴⁸. Про виникнення польсько-українського зв'язку писав Ричард Тожецький⁴⁹ і Ян Яцек Бруський⁵⁰.

У 1997 році з нагоди вісімдесятої річниці проголошення Української Народної Республіки і відновлення Польщі була організована сесія, яка мала не меті провести діалог між істориками двох держав. Як результат у 1999 році з'явився том, названий "Україна – Польща. Культура. Цінності. Духовні змагання". Серед презентованих праць проблеми союзу торкнулися Станіслав Стеньпен⁵¹, Олександр Коланьчук⁵² і Михайло Талапканич⁵³.

В останньому десятилітті дослідження історії польсько-української коаліції представлені лише кількома широкими публікаціями. У 1999 р. з'явилася перша, комплексна реконструкція і оцінка досліджень бойових дій польсько-українського конфлікту 1918-1919, а потім спільної боротьби проти Червоної армії. Автором цієї вагомої праці, основаної на документах, що зберігалися в українських архівах, є Єремія Сліпець⁵³. Через рік результат своїх досліджень представив Ян Яцек Бруський⁵⁴. Ця дуже важлива праця, що базується на архівних дослідженнях і літературі з означеної теми, містить роздуми про створення та долю політичного угрупування, яке створив Симон Петлюра. Центральне місце в цій проблемі займає польсько-український союз.

У вересні 2000 р. в Замості відбулася важлива наукова конференція під назвою. “Важке братерство Петлюра – Пілсудський”. В ході засідань було виголошено кілька десятків рефератів, які висвітлювали різні аспекти польсько-українського союзу 1920 р. На жаль, матеріали сесії не опублікували.

У 2002 р. цікаву і важливу працю про організацію, озброєння, бойові дії Української Галицької армії опублікував Мачей Кротофіл⁵⁵. Велике значення для історіографії мала праця Антона Чубинського на тему боротьби за східні кордони відновленої Речі Посполитої. Автор намагався розглянути проблему не лише з боку польської сторони, а широко проаналізував її, враховуючи багатоаспектну обумовленість подій. Підкреслив роль, яку в процесі формування польських кордонів відіграв конфлікт, а потім союз з Україною. Одночасно з працею А. Чубинського те саме видавництво опублікувало цікаву працю Яцека Легеца. Автор, який раніше піднімав в своїх публікаціях проблему польсько-українських відносин 1919-1920⁵⁷ роках, проаналізував участь української армії у боротьбі з більшовиками у 1920 р⁵⁸. Найновішою працею, яка присвячена польсько-українському союзу, є книжка Себастьяна Шайдака⁵⁹. Хоч назва обіцяла багатоаспектне висвітлення теми, автор однак лише трохи вийшов за межі обговорення військової теми. Фактично, його визначення були відомі з раніших праць.

Підсумовуючи доробок польської історіографії в питанні польсько-українського союзу 1920 року, можемо сказати, що особливо інтенсивна поява публікацій в останньому десятилітті заповнила більшість прогалин у дослідженні цієї теми. Але чи можна стверджувати, що проблема поволі стає вичерпаною? Виявляється, що ні. Далі на пояснення, задовільні відповіді і оцінки як для польських істориків, так і для українських залишається багато питань, що стосуються, наприклад, обставин розпаду союзу, результати цієї події, наслідки, які наступили, як в історії Польщі, та і в Україні.

Примітки

¹ У цій роботі представлені лише ті праці, які були опубліковані польською мовою. Окремого розгляду потребує багата література, яка з'явилася на теренах Польщі українською мовою.

² E. Koko, *Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918-1939 w historiografii*

- wydawniczej w Polsce po 1925 r. [w:] "Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze", t. II, red. S. Kozak, Warszawa 1994, s. 105-113; Idem, Sojusz Piłsudski-Petlura w polskiej historiografii [w:] „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. III, red S. Kozak, Warszawa 1996, s. 305-314.
- ³ Idem, Współczesna polska historiografia o stosunkach polsko-ukraińskich [w:] *Ukraina - Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe*, red. R. Skeczkowski i inni, Kościan 1999, s. 275-291.
- ⁴ Militarne aspekty odrodzenia Rzeczypospolitej 1914-1921, Centralna Biblioteka Wojskowa, t. 1-2, Warszawa 1998.
- ⁵ S. Kozicki, *Sprawa granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r.*, Warszawa 1921; R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowa państwa*, Warszawa 1925; M. Seyda, Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty, t. 1-2, Poznań 1927-1931; J. Giertych, *Poglądy Romana Dmowskiego na zagadnienie ukraińskie, „Polityka Narodowa”* 1939, nr 1-2.
- ⁶ J. Dąbski, *Pokój ryski. Wspomnienia, pertraktacje, tajne układem z Joffrem, listy*, Warszawa 1931.
- ⁷ A. Czubiński, *Walka Józefa Piłsudskiego o nowy kształt polityczny Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1918-1921*, Toruń 2002, s. 4. Sąd ten przytacza za: T. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 r.*, Warszawa 1937, s. 8.
- ⁸ Кадровий офіцер ПА, у 1924 році командував 18 ДП, в'язень Павяка, убитий у 1942 році.
- ⁹ Sopotnicki Józef, *Kampania polsko-ukraińska. Doświadczenia operacyjne i bojowe*, Lwów 1921.
- ¹⁰ Hupert Witold, *Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołynia w 1919 r.*, Lwów-Warszawa 1928. Автор був кадровим офіцером, воєнним істориком. Ширше на тему див.: B. Miśkiewicz, *Polska historiografia wojskowa. Pryba analizy i syntezy*, Poznań 1996, s. 223-230.
- ¹¹ S. Kamiński, *Lata walk i zamętu na Ukrainie (1917-1921)*, Warszawa 1928. Перевидання публікації здійснено у 1990 р.
- ¹² J. Romer, *Pamiętniki*, Lwów 1938.
- ¹³ T. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937.
- ¹⁴ P. Szandruk, *Organizacja wojska ukraińskiego na Podolu z początkiem 1920 r. i wyprawa na Mohylew (26-28 kwietnia 1920 r.)*, „Bellona” 1928, t. XXIX, z. 2; Idem, *Geneza umowy polsko-ukraińskiej z dnia 21 IV 1920, „Wschód Orientalny”* 1935, nr 1-2.
- ¹⁵ J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, Warszawa 1937.
- ¹⁶ H. Jabłoński, *Z dziejów genezy sojuszu: Piłsudski - Petlura. (Początki konfliktu zbrojnego XI 1918-III 1919 r.)*, „Zeszyty Naukowe WAP”, nr 21, seria historyczna 5, Warszawa 1961, s. 40-58.
- ¹⁷ J. Lewandowski, *U źródeł wyprawy kijowskiej*, „Zeszyty Naukowe WAP”, nr 26, seria historyczna 7, Warszawa 1962, s. 90-111.
- ¹⁸ A. Deruga, *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918-1919)*, Warszawa 1969; Idem, *Początek rokowań o sojuszu między Piłsudskim a Petlurą (styczeń - lipiec 1919), „Z Dziejów Stosunków Polsko-Radzieckich”*. Studia i materiały, t. VI, Warszawa 1970, s. 45-67.
- ¹⁹ W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław 1979, wyd. II 1990.
- ²⁰ P. Jossowski, *Kształtowanie się wschodnich granic Polski 1913-1921*, "Wiadomości Historyczne" 1981, nr 6.
- ²¹ W. Pobyg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski*, t. 2 (okres 1914-1939), Paryż 1956.
- ²² P. Wandycz, *Nieznane listy Petlury do Piłsudskiego*, „Zeszyty Historyczne”, z. 8, Paryż 1965, s. 181-

- ¹⁸⁶ Idem, *Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919-1920*, „Zeszyty Historyczne”, z. 12, Paryż 1967, s. 3-24.
- ²³ S. Stempowski, *Ukraina (1919-1920)*, „Zeszyty Historyczne” z. 21, Paryż 1972, s. 68-131.
- ²⁴ J. H. Józefowski, *Zamiast pamiętnika*, cz. II, „Zeszyty Historyczne”, z. 60, Paryż 1982, s. 90-134.
- ²⁵ *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku*, opr. J. Cisek, Londyn 1990.
- ²⁶ A. Nowak, *Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego (1918-1921). Koncepcja i realizacja*, „Zeszyty Historycznej” z. 107, Paryż 1994, s. 3-22.
- ²⁷ *Ukraińska myśl polityczna XX wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego i Fundację św. Włodzimierza Chrzciciela Rusi Kijowskiej w Krakowie, 28-30 maja 1990 roku*, red. M. Pułaski, „Zeszyty Naukowe UJ” MLXXXVIII, Prace Historyczne, z. 103 Kraków 1993.
- ²⁸ M. Wrzosek, *Wojsko polskie i operacje wojenne lat 1918-1921*, Białystok 1988. Праця опублікована була в не багатьох примірниках і після коректур була видана знову: M. Wrzosek, *Wojny o granice Polski Odrodonej 1918-1921*, Warszawa 1992.
- ²⁹ Z. Karpus, Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918-1924, Toruń 1991. Через кілька років з'явилося чергове, доповнене і редактоване видання праці: Z. Karpus, Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924, Toruń 1997.
- ³⁰ W. Materski, *Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918-1939*, Warszawa 1994.
- ³¹ *Akcja „Wisła” na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego i Polskie Towarzystwo Ukrainoznawcze w dniach 12-14 czerwca 1992 r.*, red. J. Faryń, J. Jekiel, Szczecin 1994.
- ³² K. Olejnik, *Wyprawa kijowska - wojna „o” czy wojna „z.” Ukrainę* [w:] *Akcja „Wisła”...*, s. 38-43.
- ³³ A. Serednicki Antoni, *Polsko-ukraińskie kłopoty sojusznicze* [w:] *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe*, red. A. Koryn, Warszawa 1991; Idem, *Ofensywa na Kijów w roku 1920 oraz jej konsekwencje dla armii i rządu URL w świetle prasy petlurowskiej w Polsce*, cz. I, „*Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*” 1993, t. XXXVIII, s. 35-53.
- ³⁴ *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń 1997.
- ³⁵ P. Hauser, Federacyjna wizja Rzeczypospolitej w poglądach Józefa Piłsudskiego i próba jej urzeczywistnienia w latach 1918-1921 [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz...*, s. 17-41.
- ³⁶ Z. Karpus, Formowanie oddziałów ukraińskich w Polsce w latach 1919-1920 [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz...*, s. 235-246. свої дослідження на цю тему автор представив ширше, пізніше: *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919-1920*, Toruń 1999.
- ³⁷ M. Klimecki, *Wojna czy pokój. Polsko-ukraińskie negocjacje 1918-1921*[w:] *Polska i Ukraina. Sojusz...*, s. 43-79.
- ³⁸ A. Kolańczuk, Żołnierze armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowani w Polsce (1920-1924) [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz...*, s. 273-307. Цю тему автор продовжив в наступних публікаціях: *Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920-1939*, Kalisz 1995; Idem, *Sojusznice siły zbrojne Ukraińskiej Republiki Ludowej w Polsce (organizacja, wspólna walka, internowanie)*, „*Dzieje Podkarpacia*”, t. III, Krosno 1999.

- ³⁰ I. Lysewicz, Polityczne aspekty sojuszu ukraińsko-polskiego 1920 roku [w:] Polska i Ukraina. Sojusz..., s. 81-99.
- ⁴⁰ K. Naumenko, Generalicja Ukraińskiej Republiki Ludowej [w:] Polska i Ukraina. Sojusz..., s. 217-234.
- ⁴¹ W. Suleja, Piłsudski a Petlura [w:] Polska i Ukraina. Sojusz..., s. 113-129.
- ⁴² Z. Waszkiewicz, Józef Piłsudski a problem ukraiński [w:] Polska i Ukraina. Sojusz..., s. 191-215.
- ⁴³ S. Zabrowarny, Symon Petlura - niezłomny orędownik niepodległości Ukrainy [w:] Polska i Ukraina. Sojusz..., s. 131-150.
- ⁴⁴ M. Boruta, Polacy o i dla niepodległości wschodnich sąsiadów Rzeczypospolitej, Kraków 1995.
- ⁴⁵ R. Galuba, Pertraktacje polityczno-wojskowe między Polską a Ukraińską Republiką Ludową (lipiec-sierpień 1919 roku), „Mars. Problematyka i Historia Wojskowości. Studia i materiały”, T. II, Warszawa-Londyn 1994, s. 53-67.
- ⁴⁶ M. Kukiel, Moja wojaczka na Ukrainie. Wiosna 1920. Dziennik oficera Sztabu Generalnego, oprac. J. Zuziak, Warszawa 1995.
- ⁴⁷ W. A. Serczyk, Perspektywy sojuszu polska-ukraińskiego na tle sytuacji Europy Środkowo-Wschodniej (1918-1921) [w:] Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, t. III, red. S. Kozak, Warszawa 1996, s. 82-88.
- ⁴⁸ M. Wrzosek, Militarne szanse sojuszu polsko-ukraińskiego w latach 1919-1920 i ich zaprzepaszczenie [w:] Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, t. III, red. S. Kozak, Warszawa 1996, s. 136-149.
- ⁴⁹ Torzecki Ryszard, Piłsudski i Petlura w latach 1919-1923 [w:] Międzymorze. Polska i kraje Europy Środkowo-Wschodniej XIX-XX wiek. Studia ofiarowane Piotrowi Łossowskiemu w siedemdziesiątą rocznice urodzin, Warszawa 1995, s. 191-198.
- Torzecki Ryszard, Federacja czy wspólna obrona niezależności. Piłsudski i Petlura w latach 1919-1923 [w:] Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, t. III red. S. Kozak, Warszawa 1996 s. 74-81.
- ⁵⁰ Bruski Jan Jacek, Geneza sojuszu między Ukrainą a Polską: XII 1918-IV 1920, „Arcana” 1998, nr 2(20), nr 4(22), nr 5(23).
- ⁵¹ S. Stępień Józef Piłsudski i Symon Petlura. Umowa polsko-ukraińska [w:] Ukraina-Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe, red. R. Skoczkowski i inni, Kościan 1999, s. 37-44.
- ⁵² A. Kolarczuk, M. Tałapkanycz, Wzajemne relacje Polski i Ukraińskiej Republiki Ludowej [w:] Ukraina-Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe, red. R. Skoczkowski i inni, Kościan 1999, s. 75-104.
- ⁵³ J. Ślipiec, Drogi niepodległości - Polska i Ukraina 1918-1921, Warszawa 1999.
- ⁵⁴ J. J. Bruski, Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924), Kraków 2000.
- ⁵⁵ M. Krotofil, Ukraińska Armia Halicka 1918-1920. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie i wartość bojowa sił zbrojnych Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej, Toruń 2002.
- ⁵⁶ A. Czubiński, Walka Józefa Piłsudskiego o nowy kształt polityczny Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1918-1921, Toruń 2002.
- ⁵⁷ J. Legieć, Misja Borysa Kurdynowskiego w Warszawie (kwiecień-sierpień 1919 r.), „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” R. 33:1998, s. 53-62; Idem, Ukraińskie przygotowania wojskowe do „wyprawy kijowskiej”, „Acta Universitatis Lodzienensis” Folia Historica, T. 73, Łódź 2001.
- ⁵⁸ Idem, Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej 1920 r., Toruń 2002.
- ⁵⁹ S. Szajdak, Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku, Warszawa 2005.

Додаток 1

КОМЮНІКЕ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТИЧНОЇ МІСІЇ

Дипломатична місія Української Народної Республіки у Варшаві повідомляє:

“Уряд Польщі, визнаючи право України на незалежний державний лад, признає директорію незалежної Української Народної Республіки, з головним отаманом Симоном Петлюрою на чолі, найвищою владою Української Народної Республіки”.

Джерело: “Польський монітор”, 28 квтня, №97.

Додаток 2

УРЯДОВЕ КОМЮНІКЕ МІНІСТЕРСТВА ЗОВНІШНІХ СПРАВ

Міністерства зовнішніх справ повідомляє:

“Уряд Польщі, визнаючи право України на незалежний державний лад, признає директорію незалежної Української Народної Республіки, з головним отаманом Симоном Петлюрою на чолі, найвищою владою Української Народної Республіки”.

Джерело: “Польський монітор”, 28 квітня, № 97.

ЄЖИ ЗАЛЕВСКІ

- Гуманістично-природничий університет імені Я. Кохановського в Кельцях.
Філія в П'ястркові Трибунальському.

“ПРОМЕТЕЙСЬКИЙ” НАПРЯМ У ПОЛІТИЦІ ТА ВІЙСЬКОВІЙ ПРОПАГАНДІ ДРУГОЇ ІІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

1. “Прометеїзм” – невід’ємна частина східної політики II Речі Посполитої.

Уже в період становлення незалежної держави в офіційній польській східній політиці розгорнулася боротьба між двома тенденціями (концепціями), які відрізнялися підходом щодо визначення мети і завдань у цій галузі. Обидві концепції, інкорпораційна і федералістська, базувалися на переконанні, що Польща може існувати лише як велика і сильна держава, і відкидали можливість її зменшення до невеликої держави на Віслі. Вони обидві детермінували прагнення зберегти польську присутність на сході, обидві враховували досягнення національної емансипації на кресах, тому обидві виключали “просте” відновлення *status quo*, що існував у Польщі до поділів.

Інкорпораційну концепцію легітимізувало націонал-демократичне середовище, яке сконцентрувалося навколо проекту Романа Дмовського (перевага тактики над перспективним політичним баченням). Вони підтримували анексію частини земель з перевагою непольського населення, які належали Польщі до поділів, і застосування там практики денационалізації (землі колишньої російської імперії¹ далеко на схід, але для збереження внутрішньої сили не можна зайти надто далеко, бо втратимо польський характер держави).² Ці наміри зустріли заперечення з боку правлячих кіл держав Антанти, за винятком французького уряду, який не опонував планам польської ендеції, але разом з тим підтримував зусилля, спрямовані на відновлення білої Росії.

Федералістська концепція, об’єднавши ідеї, які підтримував Пілсудський, передбачала поліпшення невигідного для зовнішньої безпеки держави середовища (заперечення *зіпсованої реальності*); пом’якшення наслідків осьового геополітичного положення зокрема в результаті територіального розпаду *status quo* СРСР на національні держави. Такі мрії про віdbудову великої Польщі Пілсудський представив у доповідній записці, поданій службовцю Міністерства закордонних справ Японії (13 липня 1904 р. в Токіо).³ Програма розчленування Росії на національні держави і утворення федерації під егідою Польщі супроводжувала ППС під час окупації.⁴ ППС-революційна фракція, виходячи з передумов винятковості польських земель, налагоджувала контакти з правим крилом українських, кавказьких, а особливо грузинських

революціонерів. У 1904 році від імені Пілсудського було зроблено спробу створити “коаліцію всіх революційних партій, які представляють неросійські національності”, посилюючи контакт з Фінською партією активного опору, з безіменним “нелегальним українським рухом, з представниками кавказької ірреденти”.

Позбавлений прагматизму прогноз повернення незалежності та державної суверенності (*торги вверх*) “робив ставку на”: (1) виняткові духовні цінності поляків, сформовані під впливом вітчизняного романтичного прометеїзму,⁵ (2) креаціонізм наступального пориву (сили), протилежного російському фаталізму, який генерував культурну і економічну відсталість, хаос і насильство. Проект Пілсудського відповідав образу Прометея – самотнього борця, який не підкорився політико-територіальному *status quo*, що існував у Європі, символу безкінечних зусиль, переконань, що нинішній протест, як і той, розпалений тисячі років тому у скіфській пустелі, завершиться історичним і політичним потрясінням. Будучи виразником історичної місії поляків, фінів, грузинів й вірменів, він “визначив” цим народам роль *прометеїського sejn*, як приклад подолання політичної неспроможності, чого не можуть дозволити собі “неісторичні народи”: литовці, білоруси, латиші і русини (тобто українці).⁶ Хоч Пілсудський *expressis verbis* не принижував наявність духовності та матеріальності Сходу у суспільному розвитку, однак бачив його “тоталітизм”, знецінення особистості, перевагу мас. Польща і Росія належали до двох різних цивілізацій, спостерігаючи за їхнім “протистоянням” Пілсудський підкреслював волелюбні цінності “поневолених імперією” народів у створенні геополітичної платформи (незалежної від Кремля), яка забезпечувала їм державний устрій. Співпраця з антибільшовицькими рухами була необхідна: тріумф більшовизму в Росії ставив під загрозу безпеку Польщі.

Після 1919 року для втілення прометеїсько-федеративної політики, особливо для реалізації проекту створення зовнішнього середовища на східному кордоні держави (прагнення максимально просунути його на схід), який *de facto* перегукувався з ідеологією так званого *прометеїзму*⁷, почали залучати армію. Пілсудчики побачили політико-військову можливість заблокувати стихійний натиск російського субkontinentu на Польщу та її сусідів, а передусім послабити імперіалістичну парадигму зовнішньої політики Москви, яка забезпечувала Росії територіальний розвиток з XV ст.. (з 400 тис. квадратних верств у 1425 р. до 23 млн у 1914 р.). Перемогло одностороннє бачення Радянської Росії, а потім Радянського союзу: *Незалежно від того, яким буде її уряд, Росія запекло імперіалістична. Це основна риса її політичного характеру.*⁸

Генезис політичного ангажування керівництва збройних сил до руку прометеїських народів і використання їхнього потенціалу сягає 1919-1922 рр. У незалежній Польщі перші крокі до реалізації цієї ідеї були зроблені весною 1919 р., - так званий литовський похід⁹. Ще раніше Пілсудський направив до Ковна делегацію, яка пропонувала литовцям спільний виступ на момент вторгнення польської армії до Вільнюса. Такі дії *de facto* стали б актом відновлення Великого Князівства Литовського та унії з Польщею. 22 квітня того ж року поляки здобули Вільнюс, а Пілсудський у виданій відозві

(Законодавчий сейм під впливом Народної демократії висловився проти військових дій Начальника Держави) передбачав, що конфлікт між революційною Росією, білоруськими і литовськими продержавними елементами сприятиме тому, що білоруське і литовське населення буде шукати опори у федерації з Польщею.¹⁰ Набагато гірше завершилася спроба залучити етнографічну Литву до федерації з Польщею (становлення основ її державності було розпочате під час світової війни за згодою німецької влади). Було зроблено спробу запобігти негативному ставленні литовської влади до федеративних намірів в результаті організованої літом-осінню 1919 року змови, яку очолили Леон Василевський¹¹ і Валерій Славек (тодішній капітан, керівник II Загону Армії ген. Станіслава Шептицького), і яка мала на меті знищити уряд і створити новий, який би підкорявся Варшаві. Крах спроби державного перевороту зумовив несприятливі для Польщі міжнародні наслідки, які привели до тривалого розриву польсько-литовських стосунків.

Значну допомогу Польща надала Латвії у боротьби із Радянською Росією. В межах близької співпраці польської армії з латиською армією зимою 1919-1920 року, і на основі тимчасового договору Головного командування польської армії, який був укладений з латишами 16 січня 1920 р, польсько-латвійські війська на чолі з генерелом Едвардом Ридзом-Сміглем звільнили Латгалію (колишні польські Інфлянти). Найслабшою ланкою серед народів Балтико-Чорноморського простору, які боролися за визволення, була Білорусь. 8 серпня 1919 року польські війська зайняли Мінськ, і у виданій з цієї нагоди відозві зазначалося, що “переможна польська армія приносить на своїх шаблях білоруському народу право на самовизначення”. 19 вересня Пілсудський видав декларацію, переконуючи, що білоруський народ сам повинен вирішити як управляти країною. У грудні 1919 р. під впливом агітації Кремля відбувся розкол у Раді Білоруської Народної Республіки. Перемогла прорадянська соціально-федеральна орієнтація, зайнявши ворожу позицію щодо польських пропозицій.¹²

Після невдачі федеративної кампанії на півночі, основним напрямком федералістської концепції стала Україна. 21 квітня 1920 р. у Варшаві було підписано договір між Польщею і так званою Українською Народною Республікою, яку очолив Симон Петлюра (Варшава намагалася не зважати на те, що на момент підписання договору він втратив армію і був вигнаний з України). Угода була доповнена військовою конвенцією.¹³ Раніше, у лютому 1920 р. під час підготовки до київського походу, паралельно до переговорів з Петлюрою, до Грузії, Азербайджану і Вірменії була делегована спеціальна польська політична місія з міністром Титусом Філіповичем із завданням залучити ці держави до збройних дій проти більшовицьких урядів. Місія закінчилася невдачею, влада Кремля інтернуvalа Філіповича.

Ризький трактат 18 березня 1921 р.¹⁴, а власне вже укладений 12 жовтня 1920 р. договір про перемир'я і прелімінарні умови миру, визначили долю федералістської концепції¹⁵, встановивши польсько-радянський кордон, за яким частина українських і білоруських земель, а також складна етнічна територія¹⁶, визнавались за Польщею (скорочений вигляд ендецької концепції, яку висунув Дмовський на Ризькому

конгресі). Головний представник федералізму Тадеуш Голувко¹⁷ писав у тижневику “Союз”: Польща повністю перекреслила свою *попередню політику на сході, спрямовану у федералістському напрямі, ... Покинули, зрадили Петлюру в Ризі.*¹⁸ Маріан Здзеховський писав про ризький злочин¹⁹ De facto у той час²⁰ для Пілсудського федералізм не був способом реалізувати принцип самовизначення народів, а лише програмою, яка зупинить анексію, яка одночасно використає ілюзію на землях експансії і політичний романтизм частини польського суспільства.²¹ Звідси тактика “м’якого переходу” від федералістської політики до інкорпораційної, межі якої визначали рішення Ризького трактату, результати маршу генерала Людвіка Желіговського на Вільнюс (8 жовтня 1820 р.), Березнева конституція 1921 р. (відмова проводити федералістську політику) і постанови Ради Послів 5 березня 1923 р., відповідно до яких офіційно визнавались східні кордони Польської держави.

Незважаючи на встановлення міжнародно-правового територіального устрою з Російською Федерацією та Україною і на перемогу інкорпораційної тенденції, федералізм не втратив провідних ідейних позицій пілсудчиків, пов’язуючи це питання з цілісною системою політичних сил II Речі Посполитої. Стан безперервної “тарячої граници” на Західній Україні та на Західній Білорусії перетворив ці землі на арену періодичних пакифікацій, зберігав режим надзвичайного стану під впливом інкорпораційної доктрини. Пристосовуючи програму політико-пропагандиської кампанії, яка була розрахована на посилення націоналістичних настроїв, інспірювання сепаратистських рухів серед народів СРСР, не приховували еволюційних вибух зсередини Радянського Союзу. Велике значення надавали демонстрації військової сили Польщі – прометеїського лідера.

Програмно-організаційна реалізація прометеїзму зіткнулася з правовою дією ризького трактату. Принцип про взаємне невтручання (ст. 5) визначав, що обидві сторони зобов’язалися одна одній: (1) повністю визнавати державну суверенність і утримуватися від втручання у внутрішні справи другої сторони, а особливо від агітації, пропаганди і будь-якої інтервенції, чи сприяти цьому; (2) не створювати як організацій, які мають на меті вести збройну боротьбу з іншою стороною, або які чинять замах на її територіальну цілісність, або які прагнуть шляхом насильства повалити її державний устрій, так і організацій, які присвоюють собі роль уряду другої сторони або частини її території; (3) не вербувати військо, а також не ввозити на свою територію чи не перевозити через свою територію предмети озброєння, військове знаряддя і боєприпаси для цих організацій.²³

Відповідно до 5 статті трактату польський уряд був зобов’язаний ліквідувати діяльність петлюрівського уряду та війська, які знаходилися на польській території. Пілсудський не планував відмовлятися від “прометеїських намірів”. Восени 1929 р. у домовленості з урядом Румунії, на Україну було переведено 3 загони Петлюри під керівництвом генерала Тютюнника із завданням використати напружену внутрішню ситуацію проти радянської влади. Спроба не вдалася. Крах військового походу на українському відрізку – за участю II Відділу Генерального штабу Польського Війська

– не завадив ініціювати дипломатичні конфлікти, розпалювати підозрілість, ворожу пропаганду, стан постійної напруженості та інтегрувати суспільство залякуванням Радянським Союзом. Антирадянським актом була спроба створити під егідою Польщі північно-балтійський блок (Латвія, Естонія, Фінляндія), так званий “санітарний кордон”, який би ізолював Радянську Росію.

Проривом в польській східній політиці стала участь у конференції в Ризі (29 березня 1922 р., учасники: Польща, Латвія, Естонія, Радянська Росія), на якій були розглянуті питання про економічне відродження держав Північно-Східної Європи і укріплення миру у цій частині континенту. Термін проведення конференції співпав із появою меморандуму Міністерства закордонних справ Польщі: *Принципи сучасної польської політики щодо Росії і російської проблеми в системі міжнародних відносин*, який наголошував на: (1) історичній необхідності використати економічні та суспільні переваги, які надавала нова східна політика (2) розриві з русофобією та співіснуванні двох держав з різними устроїями, зокрема шляхом укладення торгівельної і комунікативної конвенції, участі у міжнародній акції відбудови Росії, забезпечення доступу польським технічно-господарським корпораціям до її шахт; прокласти через Польщу східноєвропейський торгівельний шлях. Меморіал мав незначні шанси на реалізацію, не вистачило рішучості МЗС, де переважали пілсудчики, які виступали проти добросусідської польсько-радянської політики.

2. Збройні сили у реалізації прометейських завдань

Реалізація прометейської діяльності за участю армії охоплювала три сфери: (1) політичну, в тому числі *конспіративну*, якою займалися польські спеціалізовані військові і дипломатичні секції (таємні) з урядами держав, які були змушені емігрувати внаслідок анексії Радянської Росії та резидентами, які діяли в різних соціально-професійних сферах на території, де влада належала комуністам, і *відкриту*, яка полягала у проведенні політичного діалогу між органом польського державного апарату (в першу чергу Міністерства військових справ, Міністерства закордонних справ) і представниками цих держав в межах країни і закордоном. 2) *підготовчо-організаційна*, яка полягала у політичній та матеріальній підтримці *початків* збройних сил прометейських народів; 3) *публіцистично-пропагандиська* – організація військових маневрів (демонстрація сили) на кресах, а також проведення ревю і військових парадів з нагоди державних і військових свят; освітньо-виховна робота в армії; патріотично-військові урочистості, здійснення статутної діяльності організацій, що входили до складу Федерації Польських Об'єднань Захисників Вітчизни; активна публіцистична діяльність пілсудчиків у передтравневий період: “Голос”, “Голос опозиції”, “Голос правди”; післятравневі публікації, зокрема праці Л. Василевського, Войцеха Спічинського: *Польща, яка іде*, Варшава 1929, а також *Голос правди*, Варшава 1930; *Під знаком відповідальності та праці. Десять вечорів*, під. ред. Адама Скварчинського, вид-цтво “Дорога”, Варшава 1933; публікації клубів Прометея.

2.1. Дилеми аполітичності Збройних Сил II Речі Посполитої

Аполітичність Збройних сил II Речі Посполитої можна розглядати як об'єктивну політико-правову норму (принцип), обумовлену змістом основного закону, звичайним законодавством і звичаєвим правом, який пов'язаний з традицією, а також військовими завданнями. Однак з іншого боку на основі досвіду суспільного життя в країні навколо цієї норми накопичилося багато недомовок і критики, особливо на ґрунті інструментального трактування пілсудчикаами. Треба підкреслити, що принцип аполітичності не існував *expressis verbis* у вигляді конституційної норми, що сприяло селективності застосування і волюнтаризму інтерпретації виконавчими органами, за винятком 1923-1925 років, які підпорядковувалися маршалу Ю. Пілсудському і його наступникам. Суспільний досвід підтверджував, що такий принцип сприймали як міф²⁵, і це давало змогу пілсудчикам реалізовувати політичну діяльність, вкомпоновану в інформаційно-пропагандистську систему, що охоплювала військове середовище і його оточення. Міф аполітичності збройних сил функціонував разом з іншими: *великодержавністю, розвитком Морської і Колоніальної Ліги, існуванням двох ворогів* - шукав підтримки товариств, політичної публіцистики і виховної доктрини.

Заборона доступу політичних партій до казарм, а також заборона солдатам входити до складу політичних партій (в тому числі до товариств і громадських організацій заборонених МСВійськ.) не означало, що аполітичність розуміли як вираження бездійності. Формою ідентифікації солдат були їхні висловлювання і поведінка щодо політичних фактів і явищ. Вербална та емпірична сторона даного питання залишалася у зв'язку з інформаційно-пояснювальним і навчально-виховним процесом. Розглядаючи проблему генезису і функції принципу аполітичності війська в II Речі Посполитій, потрібно сказати про його релятивізацію до суспільних умов і конкретного історичного часу, в яких він існував.

Аналіз політичної та військової дійсності II Речі Посполитої, змушує також звернути увагу на зародження думки, що навіювала «суспільну магію», нав'язану зокрема Пілсудським, який був здатний бачити суспільно-політичну реальність в категоріях народу і держави, з підпорядкуванням держави народові. Це був важливий фактор, який визначав основні риси політичної культури офіцерів, культури, яка тісно пов'язана з етикою військової справи. Але на практиці характеризувалася незначною відповідністю до політичної ситуації, нездатністю іти на компроміси, трактуванням противника лише як цілі атаки і не визнанням власних помилок. Польський офіцер в цінностях романтизму, що символізував силну владу, віднаходив підтримку авторитарних цінностей за рахунок ліберальних. Враховувалася апологія культу вождя, визнання особливої ролі відомих особистостей. Це був ідейний імператив, на якому залишила свій слід конспірація, війна 1920 р., побутова асиміляція, мундир, мова, спосіб мислення і поведінка. Після 1918 р. така позиція залишалася у незмінному вигляді, настали мирні часи, але не минув час бойової напруги, не зникла ментальність, основною рисою якої була боротьба. Домінувала бойова готовність, мілітаризація свідомості мешканців, що мало на меті реалізувати вищі політичні цілі, за які відповідали збройні сили.

2.2 Політична пропаганда прометеїзму в армії

Проаналізувати мету і завдання політичної пропаганди прометеїзму в збройних силах, дозволяють виконавчі документи про здійснення: (1) національної політики за участю армії в тридцятих роках³⁶; (2) освітньо-виховної роботи (в тому числі створення видавництв для проведення так званих громадянських наук, а також розвиток військової публіцистики). Стаття підполковника Казимежа Рижінського *Людина характеру і дії*, яка була опублікована на сторінках «Виховання» (бульєтень Військового Науково-Освітнього інституту), є характерною, синтетичною ознакою тієї ж пропаганди. Автор, говорячи про необхідність оборони цивілізаційних досягнень польської держави, прикладав національну програму створення потужної – великороджавної Польщі, детерміновану ситуацією зовнішнього середовища безпеки держави з точки зору: (1) політики (натиск *тоталітаризмів*: червоного - СРСР і коричневого - III Німецький Рейх); (2) економіки (розбудова промисловості і паливно-енергетичного сектора, функціонування програми конверсії економіки воєнної підготовки в СРСР і III Рейху; (3) військової сфери – розвиток всіх видів збройних сил як в СРСР, так і в III Рейху, укладення військового договору між цими державами); (4) демографічної ситуації – дисбаланс населення (СРСР – 170 млн, III Рейх – 80 млн, Польща – 36 млн населення).

Основні умови великороджавності Польщі, які повинні були сприяти тому, щоб народ підняв ідею «прометеїзму»²⁷:

- навчально-пропагандистські: формування всезагальної ідеї дії, яка була характерна для поведінки нової людини в Польщі (культ характеру перед знаннями, тяжіння до спонтанності), наступу, рицарського запалу, який захищає християнство і західну культуру, великороджавності, а також бажання відігравати провідну роль в цій частині Європи (моральний і матеріальний потенціал поляків);
- державні інтереси: створити осередок, який би кристалізував великий блок народів, розселених між Балтійським, Адріатичним і Чорним морем²⁸; домогтися сприйняття польської держави як основної сили для 47% неросійськомовного населення в Росії і пов'язати їхні незалежні прагнення з Польщею; знищити раз і назавжди примару російсько-німецького союзу; приєднати до Польщі землі – пракописку нашої державності, зміцнити нашу позицію на Балтійському морем, щоб мати змогу працювати з повним відчуттям безпеки;
- економічні: формування нової якості праці в місті та в селі, залучення колонії з метою утвердження економічної незалежності; зменшити технологічно-виробничу відсталість; взяти в наші руки все економічне життя Польщі.

Формувати нову людину також повинна була армія; суть армії - це готуватися до війни (війна – справа інстинкту, сфера, яку вирішують психічні чинники та характеристи), атрибутом є вождь, людина характеру і дії. Історичний досвід підтверджує, що поляки є індивідуалістами, емоційними людьми, «майстрями імпровізації», які проявляють тенденції до заперечення закону і влади. Тому теж військо – школа громадянського

виховання, яка має вчити солдата відповідальності, сприймати командира як людину. Слугувати тому повинно було розуміння сенсу битви, «громадянського мілітаризму», боротьби не за існування, а за першість, за досконалість, за найповнішу реалізацію свого національного та цивілізаційного характеру. Солдат-громадянин повинен бути завойовником, який прагне змінити свою силу, а солдат, який ухиляється від боротьби, буде приречений на загибель.

У визначені мети і завдань процесу виховання солдатів враховувалося: (1) діагноз політико-суспільної та військової ситуації, що склалася в державі та за її межами, а також необхідні напрямки його розвитку; (2) форми і методи дій, які формують солдата, відповідно до характеру еволюційних змін. Військове виховання не охоплювало всієї сфери солдатського *image*, а було спрямоване на вироблення окремих рис: наполегливості, сили, відваги, чіткості, ставлення людини до світу, до різних людей, народу, держави, політики і моральності.

2.2. Інституціоналізація прометейських напрямків.

У 1920 р. після перемир'я на польсько-російському фронті, як засвідчує рапорт польських військових аташе у Латвії і Естонії, було укладено директиву³¹: *Основними нашими намірами (Польщі – прим. Є. З.) щодо Росії в цілому є: якомога сильніше політичне втручання у її теперішнє внутрішнє життя, а через це і непрямий вплив на формування її майбутнього. Переїходити консолідації російського суспільства під владою рішуче ворожою, а отже більшовицькою. Знищити бойову силу Росії.* Восени 1922 р. тодішній польський військовий аташе в Туреччині, полковник Леон Бобіцький налагодив контакт з колишнім прем'єром і міністром внутрішніх справ Грузії Ноєм Рамішвілі, а також з генералом Олександром Захаряше. В Стамбулі вже на той час діяв осередок грузинських емігрантів, навколо якого сконцентрувалася значна частина еліти, в тому числі офіцери. В результаті такого порозуміння, у тому самому році до Польщі прибуло 42 офіцери і 48 підхорунжих, які за наказом Пілсудського (тодішнього керівника Головного штабу) після перепідготовки були включені до Польської армії³² в якості офіцерів-контрактників.³³ Це було політичне рішення, не продиктоване потребами в офіцерських кадрах (відбувалися скорочення, у резерві перебували тисячі польських офіцерів).

Утворення інституції офіцерів-контрактників не можна трактувати лише як результат особистої симпатії Пілсудського до Грузинів, а й як політичну гру. До грузинів було кооптовано групу азербайджанських офіцерів, горян з північного Кавказу, а після травневого перевороту петлюрівців. За даними II Відділу Головного Штабу існувала необхідність проводити моніторинг національних рухів у СРСР та дій, які були спрямовані на те, щоб Польща виконала місію на Сході і на те, щоб заздалегідь створити умови, які б забезпечили можливість контролювати перебіг тих явищ.³⁴ Статут офіцерів-контрактників забезпечував можливість вести політичну діяльність у неофіційних організаціях, якими керували еміграційні та визнані

Міністерством Військових справ угрупування (командир грузинів генерал дивізії А. Захаряше, який підпорядковувався грузинському уряду в Парижі; командир групи азербайджанців полковник Хурш Бага-еддін, який був пов'язаний з партією Муссават і її головою Мехметом Емін Рельсу-Заде). Статус офіцерів-контрактників зберігався протягом 1923-1926 рр., коли Пілсудський перебував в Сулеювку (підтримуючи особисті контакти зокрема з керівниками білої російської еміграції³⁵, з грузинськими керівниками, кримськими сепаратистами і діячами петлюровської еміграції), тим самим підтверджуючи, що державна влада (перевага енденції) мала обмежений вплив на армію, яка підпорядковувалася пілсудчикам. До збройних сил були прийняті петлюрівці в якості офіцерів-контрактників; у Варшаві в 1927 р. було створено підпільний Генеральний штаб Армії УНР (мобілізаційно-оперативна діяльність, розвідка і пропаганда). Це підтверджувало той факт, що центральною ланкою прометеїзму було українське питання. Польща значною мірою впливала на культурне життя України (держава з 40 мільйонним населенням, з важливими промислово-економічними центрами, з багатими природними ресурсами). Її відрив означав би для СРСР втрату промислового і військового потенціалу.

Разом з Пілсудським, до головних представників Польської армії, які були пов'язані з прометеїським рухом, належали: маршал Е. Ридза-Сміглій, генерал дивізії Тадеуш Каспшицький, генерал бригади Януш Глуховський, генерал бригади Юліан Стажевич, полковник Т. Схаєтель, підполковник Ігнацій Матушевський³⁶, майор Т. Голувко, полковник Януш Єнджеєвич і його брат Вацлав, полковник В. Славек.³⁷ Непохитним лідером прометеїзму залишився Пілсудський. Утворений з його ініціативи Генеральний інспекторат (1926 р.), після Бельведера і Головного штабу, був найважливішим командним центром у галузі воєнного планування. Діяльність Інспекторату була таємна, він керував усіма політико-військовими проектами, що торкалися питання поневолених владою Кремля народів, про які не був проінформований навіть керівник Генерального штабу.³⁸

Проблеми прометеїзму вирішувалися системно, з програмно-організаційної стороною ними займалися: (1) в збройних силах – Генеральний інспекторат і Експозитура II Відділу Головного Штабу³⁹; (2) в міністерстві Закордонних справ – Східний відділ (секція П-3) – цілий спектр міжнародної політики.⁴⁰ Експозитура “двійкі”, таємна Прометеїська Секція, була спеціалізованим, невід'ємним елементом II Відділу (керівник – майор Едмунд Харашкевич), що займався моніторингом та аналізом оперативної розвідки, здатної активізувати прометеїську діяльність. Експозитура була сконцентрована на: національних питаннях, обміні інформацією (зв'язок між резидентами прометеїської сітки на Україні, Кавказі і в Криму); розпоряджалася окремою адміністрацією, фінансами, архівом. Формально експозитура “двійкі” підпорядковувався керівникові II Відділу, de facto таємній секції Генерального інспекторату. Після укладення в 1932 р. польсько-радянського пакту про ненапад, начальник Експозитури виконував роль посередника між прометеїськими, іноземними та вітчизняними

колами, з якими під приводом - безпосередньо контактували службовці МЗС та інших державних установ. Для вирішення важливих питань в контакт вступали вищі офіцери II Відділу Головного штабу. Такий "замінний" підхід у "викритті" Експозитури мав на меті "створювати" на невтаємничених враження, що прометейська діяльність має *двойкарський* характер праці, що підтверджувало її маскування.

Важливу програмно-координаційну роль у прометейській діяльності, особливо у контактах з членами збройних сил *прометейських народів*, відігравало Військове історичне бюро, яким керував генерал Ю. Стакевич (непримітна позиція, яка дозволяла досконало здійснювати замасковану федералістську діяльність), який повністю орієнтувався в українському питанні. Після смерті Стакевича виразником прометеїзму в армії став I Віце-міністр Військових справ генерал Тадеуш Каспшицький.

У 1926-1939 рр. прометейська діяльність розвивалася в публіцистично-пропагандистському напрямі у два етапи: 1) до підписання польсько-радянського пакту про не-напад 25 липня 1932 р. і 2) в першій половині 1939 р. У 1936 р. в Паризі за сприянням Т. Голувки була заснована організація "*Le Promethee*"⁴¹ (видавала журнал з такою самою назвою), яка об'єднувала еміграційні групи грузинів, українців, азербайджанів, туркменів, кавказьких горян, кримських і кавказьких татарів і навіть карельських та інгерманландських емігрантів. Восени 1928 р. у Варшаві була створена філія "*Le Promethee – елітний Клуб Прометей*"⁴² (раніше у 1928 р. заснували Східний інститут у Варшаві⁴³). Полковник Адам Кос і полковник Януш Єнджеєвич представляли інтереси армії в Клубі. Обмежена кількість дійсних (27) і почесних членів(19) організації була зумовлена бажанням зберігати видимість, оскільки побоювались міжнародної реакції СРСР. У 1930 р. з тієї ж мети був створений Науково-дослідний інститут Східної Європи у Вільнюсі, діяльність якого підтримувала Школа політичних наук.

Тогочасна ідеологія прометеїзму впливала на войовничість польських опозиційних течій в Галичині і на Волині, які були занепокоєні великим розвитком економічного життя в Україні, а також діями українських підпільних націоналістичних рухів. Першість в кампанії займали місцева адміністрація, військові командувачі та частково латинське духовенство, які обмежували порозуміння з колами свідомого активу в Україні. Восени 1932 р. з ініціативи II відділу Головного штабу, у співпраці з Національним Відділом МСВ і Східним Відділом цього міністерства⁴⁴, було створено "Польсько-український бюлетень", якому надали статус "незалежного" політико-культурного тижневика. Програма часопису, спрямована на досягнення антирадянського⁴⁵ стратегічного порозуміння між Польщею та Україною, мала на меті викликати довіру до проекту національного конциліаризму під знаком прометеїзму. Своїх опонентів називали *применшувачами Польщі, вихованцями духу окупації, "галицькими творцями" "людьми зі школи хакати* ", а політику щодо меншин – національно-народним хизуванням.⁴⁶

Публіцистика "Бюлетеню", всупереч принципу, вирізняла еліту санациї, яка зосередила значні сили проти досягнення порозуміння з українською стороною і домагалася ліквідації "Бюлетеню". Військові з Тернополя на зібранні у Злочові грозилися

спалити маєток Адольфа і Александра Боженських, які заперечували радикальну програму полонізації системи освіти національних меншин. В свою чергу генерал бригади Мечислав Сморавінський, керівник II КОК – Люблін, повідомив прем'єру Славою Склодовському, що офіцери підготували замах на волинського воєводу Генріха Юзефського, якого підозрювали (несправедливо) у тому, що він симпатизує і фаворизує українців за рахунок поляків.

За активізацію прометеської діяльності висловилися вищі воєначальники, які з 1930 р. брали активну участь у реалізації політики асиміляції, особливо в інтегрованих організаційних проектах під назвою ““гуцульська” акція” і “акція шляхти загродової на Прикарпатті”. Початок реалізації цих проектів співпав із здійсненням кампанії пацифікації, яка стала відповіддю на масові підпали садиб поляків в Східній Галичині.⁴⁷ Як зауважив Побуг-Малиновський, якщо репресивні дії, які застосовувала армія, з одного боку мали на меті зміцнити позицію державної влади, то з другого – *військові командувачі, прагнучи створити в стратегічно важливих районах атмосферу якомога сприятливу для польської держави, не могли не звернути уваги на три групи руських гуралів: лемків, бойків і гуцулів*⁴⁸ – визнаючи їхню культурну відокремленість.

Ще важливіше значення для Варшави мала акція “шляхти загродової”, змістом якої було отримати декларацію польськості від численної на Прикарпатті збіднілої шляхти, а також розпалити почуття її відокремленості від хлопів⁴⁹ (пропонували різні суспільні і матеріальні гратифікації, зокрема в межах акції деяка частина лемків мала можливість вступати до професійної школи сержантів). Вже цитований вище Побуг-Маліновський відзначав незначні наслідки національної політики армії щодо українців:..... військо не лише зі штабів, але і з казарм по глухих гарнізонах брало активну участь у політичному житті країни. ... напрям політики у цій галузі починав визначати Другий Відділ Штабу, а його працівники, навіть туні поручики і капітани, які підпорядковувалися неосвіченим генералам, мали вагоміший голос, ніж члени уряду, у провінції національне питання в свої міцні руки взяли не лише командири корпусів чи дивізій, але і коменданти малих гарнізонів.⁵⁰ Автор *Новітньої історії Польщі* дещо переоцінив роль II Відділу Генерального Штабу.

“Бюлетень” дуже скептично ставився до полонізації, яку здійснювала армія, що викликало опір з боку заступника начальника II Відділу Генерального штабу полковника Енгліхта, який у серпні 1932 р. висловився про недоречність вживання таких тверджень як “гуцульські коломийки – це частина українського фольклору” чи “гуцули – це українці”. У наступному році подібні звинувачення на адресу “Бюлетеню” висунув Командант Головної Державної Поліції генерал бригади Кордіан Заморський. Питання про відсутність істотних причин для подібних звинувачень порушив Станіслав Папроцький, директор Інституту досліджень національних справ. Не зважаючи на це, у 1934 р. за сприянням прометейств та за згодою польської влади була створена українська воєнізована організація “Луг”, аналог “Стрільця”. Через два роки під натиском військ було обмежено її діяльність – із забороною рееструвати нові структури включно.

Згортання прометейського руху спостерігається на зламі 1937/38 років, після того як маршал Ридз-Сміглій відхилив пропозицію Японії покласти на польську сторону відповідальність за проведення антикомуністичної кампанії на східних землях Радянського Союзу (копія пропозиції, яку подав ним Пілсудський у 1904 р.), натомість японська сторона зобов'язувалася надати кошти на проведення операції. Генеральний інспектор відмовився, підтверджуючи це тим, що влада Токіо прагне лише створити умови для формування системи власної розвідки і диверсії, скерованих на Далекий Схід СРСР, коли для Польщі навпаки *прометеїзм* – це *частина великої стратегії*, це *засіб зміцнити незалежність держави, яка була під загрозою*.⁵¹ Ця позиція відповідала тактиці Міністерства Військових Справ приховувати ідею порозуміння з українським націоналізмом; у листопаді керівник Департаменту Загального Командування полковник Станіслав Садовський вимагав від редакції “*Polska Zbrojna*” опублікувати статтю *Імперіалізм слабкості*, спрямовану проти журналу „*Polityka*”, який субсидували МЗС та середовище консервативних політиків, і який пропагував цю думку.

Участь Польської Армії в реалізації політики прометеїзму пов’язана була з силою політичного лідерства Пілсудського, особливо з культурними елементами, які його “генерували”. Ключовим моментом діяльності прометеїстів виявилися демаркаційні лінії – переломні дати: 1919, 1921, 1926 і 1935, які визначили характер запланованих дій. У той момент, коли на політичній арені забракло їхнього головного ментора, динаміка прометеїзму послабилася, натомість з’явилися інші починання, *de facto* абсорбовані, не пов’язані з початковою ідеєю.

Примітки:

¹ В загальних рисах зміст ендецької східної політики викладений в працях: R. Dmowski, *Polityka i odbudowa państwa*, Warszawa 1925; S. Kozicki, *Sprawa granic polski na konferencji pokojowej w Paryżu*, Warszawa 1921. Військове обґрунтування ендецьких вимог у цій проблемі представив зокрема полковник Маріан Жегота-Янушайтіс в праці *Стратегічні польські кордони на Сході*, Варшава 1919. В міркуваннях спростовано факт, що інкорпораційна політика, будучи *de facto* ідеологічно зброею проти Радянської Росії, направляла проти Польщі як революційні, так і націоналістичні елементи народів, на землі яких була спрямована польська експансія

² R. Wapiński, *Narodowa Demokracja 1893-1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław 1980, s. 237.

³ J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. II, Warszawa 1932, s. 249.

⁴ Зокрема: Владислав Г. Студницький: звільнення Кавказу з-під впливу Росії може покласти кінець її імперіалістичній могутності; Станіслав Грабський (період симпатій до ППС): польський народ повинен підняти самостійну боротьбу за федеративну і демократичну незалежність Речі Посполитої, до якої була б залучена регулярна і партизанска армія (до мільйона осіб), здатна противояти 300 тис. російським силам в Королівстві і в Литві

(територіально повстання повинно було охопити Литву, Білорусь та Україну, аж за Київ на південь). Див. Mazur (S. Grabski), W ważnej sprawie, „Przedświt” nr 3, marzec 1901, s. 85 i ibidem, lipiec 1901, s. 250-258.

⁵ Титан Прометей у всіх міфах постає покровителем людей, часто навіть їхнім творцем, незламним і сповненим незгасного бажання зробити так, щоб жили вони як боги; він кидає виклик богам, мріє про могутність і щастя людства, володіє силою духа, у якій впізнаємо божественність. Свідомо не визнає авторитети і тиранів, які сумнівалися у його моральності, суверенності. Він вірить у безкінечний розвиток і найвищу цінність духовного самовизначення. Наприклад в драмі Гете, Прометей перед нами постає не як величний титан, не як бог і не як людина, але його образ став безсмертним символом людини-бунтівника.

⁶ J. Piłsudski, Pisma zbiorowe, t. II, op.cit., s. 249.

⁷ Назву *прометеїзм* (Ліга “Прометей”, прометеїським рух) використовували для означення спільного незалежного фронту керівників та політиків, які в еміграції представляли поневолені російською імперією народи. Назва охоплювала лише об’єднання тих активістів руху, які користувалися духовною, політичною і справжньою підтримкою з боку представників уряду та суспільства, що входили до табору пілсудчиків. Див. W. Baćzkowski, *Prometeizm na tle epoki. Wybrane fragmenty z historii ruchu, “Niepodległość”*, t. XVII, Nowy Jork – Londyn 1984, s. 5. На думку Богдана Подоського, автором назви *прометеїзм*, що використовувалася для означення об’єднання пригноблених народів Росії, був полковник Тадеуш Схаетзель. У 1926 р., будучи військовим аташе Посольства РП в Анкарі, він виступив під час таємного зібрання з представниками поневолених Росією народів з пропозицією назвати спільну незалежну акцію *прометеїською*. Див. B. Podowski, *Śr. Pułkownik Tadeusz Schaetzel. Wspomnienia, “Niepodległość”*, t. 8, Londyn 1972, s. 180. Юзеф Левандовський підкреслює, що саму назву *прометеїзм* придумали грузини. Але все ж наголосив, що походження назви пов’язане з романтичними традиціями боротьби за *вашу і нашу свободу*, які існували в польському суспільстві і гармонійно поєднувалися з загальною ідеологічною концепцією пілсудчиків в закордонних справах. У прометеїському русі виділялися дві взаємоз’язані інституції: розвідка і диверсійні сили – невід’ємна частина боротьби за незалежність під егідою еміграційних народів і народних комітетів. J. Lewandowski, Imperializm słabości, Warszawa 1967, s. 141-142.

⁸ W. Jędrzejewicz, Kronika Józefa Piłsudskiego, t. I, Londyn 1977, s. 43.

⁹ Червона армія захопила білоруські землі разом з містом Вільнюс після проведення евакуації німецьким командуванням Обер-Ост у січні 1919 р. В руках польської сторони знаходилася б. гродненська губернія і частина б. брестської губернії.

¹⁰ Едмунд Харашкевич у статті *Перебудова сходу Європи* звертає увагу на зв’язок тексту відозви зі змістом статті Пілсудського, яка була опублікована у 1903 р. на сторінках “Боротьби”, і у якій він вже тоді підкреслював можливість створення федеративного союзу Польщі та Литви. E. Charaszkiewycz, *Przebudowa wschodu Europy, “Niepodległość”*, t. V, Nowy Jork 1953.

¹¹ Л. Василевський, відомий виразник національної концепції пілсудчиків, національним питанням займався від самого початку своєї політичної діяльності. Одна з його перших праць *У спільному ярмі* торкалася проблеми пропагування сепаратизму серед прибалтійських

народів. Важливе місце в його доробку також займають такі публікації як *Польща для поляків, чи Польща після війни, Проблема кресів і національних меншин в Польщі, Литва і Білорусь, Українське народне питання у своєму історичному розвитку, Фінляндія*.

¹² Не принесла значного результату також кампанія армії генерала Станіслава Булака-Балаховича, проведення якої матеріально підтримала польська військова влада. Самостійна білоруська Група Добровольців під його командуванням та організований антибільшовицький рух зазнали невдачі у грудні 1920 р.

¹³ У зв'язку з тим, що право на володіння землями Східної Галичини та західної Волині отримала Польща, було поставлено попередню умову – конфіденційність договору. Л. Василевський у своїй праці *Українське питання як міжнародна проблема* (Варшава 1934) згадав два основні положення договору: § 8 – принцип таємності і § 9 – за яким утік вступає в силу негайно після її підписання. Автор не відмітив прикінцеве положення, в якому зазначалось, що *в разі розходження між українським та польським текстами, останній вважатиметься міжнародним*.

¹⁴ Договір, підписаний між Річчю Посполитою, Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою та Українською Соціалістичною Радянською Республікою.

¹⁵ Секретар польської делегації на таємних ризьких переговорах Александр Ладось підкреслював, що за білоруські землі та Мінськ, які забезпечували можливість реалізувати федералістську концепцію, перш за все боровся Л. Василевський, який у Ризі один залишився на полі битви з головним противником федерації – С. Грабським. Останній, втілюючи у життя програму Дмовського, представив принцип абсорбції. На думку А. Ладося, Грабському вдалося переконати у правильності своїх поглядів Барліцького (ППС) і більшу частину груп сейму. Вони вважали, що *Федералістська програма була перекреслена розвитком подій*. Докладніше див. J. Dąbski, Pokój ryski. Wspomnienia. Petrakcje. Tajne układy z Joffem. Listy, Warszawa 1931, s. 76–78.

¹⁶ Відповідно до перепису населення 1921 року на території польської держави проживало 8 млн громадян непольської національності, що становило 31,4 відсоток від усього населення. Після перепису 1931 р. ця цифра становила 9,9 млн осіб, тобто 31,9 відсоток населення: українці (українська група і руська група) – понад 5 млн, євреї близько 3 млн і білоруси майже 1,7 (білоруси – 1 млн, а також так звані "тутейші" – 700 тис.) Див. Mały Rocznik Statystyczny, rok 1938, s. 21–22.

¹⁷ Важлива постать серед пілсудчиків, експерт з національного питання в Росії (молодість провів у Середній Азії), автор брошури *Національна проблема в Польщі*. На думку Вінцентія Римовського, у своїх підходах він керувався тезою: повнота прав і можливість національного розвитку всіх національних меншин повинні існувати у такій формі, аби ті свободи не послаблювали, а лише зміцнювали II Річ Посполиту (його переконання співпадають з поглядами Василевського і Станіслава Тугутта і були представлені в парламенті). Див. W. Rzymowski, W walce i burzy. Tadeusz Hołówko na tle epoki, Warszawa 1933, s. 295.

¹⁸ "Przymierze" nr 16 z listopada 1920.

¹⁹ M. Zdziechowski. Europa, Rosja, Azja. Szkice polityczno-literackie, Wilno 1923, s. 230.

²⁰ Адам Кшижановський писав, що перед мир'ям в Ризі було укладене всупереч поглядам Начального Вождя, який скаржився: *Не вистачило моральних сил в народі*. Див. A. Krzyżanowski, *Dzieje Polski, Paryż 1973*, s.80.

²¹ Причини такої позиції пояснює його лист до Василевського від 8 квітня 1919 р., в якому він зокрема писав: Я вважаю, що в найближчому часі зможу привідкрити двері політиці, пов'язаний з Литвою і Білорусією. Тобі відомі мої погляди з цього приводу, які полягають в тому, що я не хочу бути ані імперіалістом, ані федералістом, поки не маю змоги говорити про це більш-менш серйозно, але і з револьвером у кишені. У зв'язку з тим, що в білому світі, здається, починають перемагати балашки про братерство людей та народів, а також американські доктрини, я очевідно схиляюся на бік федералістів. Див. L. Wasilewski, Józef Piłsudski jakim go znałem, Warszawa 1935, s. 175.

²² K. W. Kumaniecki, Odbudowa państwoowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912-styczeń 1924, Warszawa-Kraków 1924, s. 530.

²³ Загони були роззброєні, а солдати та офіцери інтерновані у табори для військовополонених у Щепьорні, Александрові Кувявському, Ланцуті Стшалкові та Вадовицях – всього 10 тис осіб (вся петлюрівська еміграція в Польщі налічувала 35 тис осіб). В інтернованих таборах ці загони до 1924 року зберігали свою військову структуру.

²⁴ Докладніше див. *Akt Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, R. III, w. 471, Archiwum Akt Nowych.

²⁵ Політичний міф, яким була аполітичність збройних сил, можна поділити на два типи: (1) намічений, умисний, свідомий, а також (2) на ірраціональну реакцію певної групи, *implicite* стихійності. Перший тип – це міф, який є певним засобом стимулювання поведінки чітко визначенім способом (ознака свідомо створеного міфу), другий тип дає змогу цій соціальній групі пристосуватися до конкретних умов, реагувати на них шляхом створення механізмів саморегуляції (ознака міфу, який виникає спонтанно). Міф, який з'являється несвідомо, використовують як альтернативну форму, виразно протилежну типовому ідеологічному та інформаційному впливові. У разі аполітичності Збройних сил 2 Речі Посполитої цей тип міфу пілсудчики не могли довільно використовувати інституціоналізувати.

²⁶ Два аспекти, які тісно пов'язані із зовнішньою функцією держави, а отже і зі збройними силами. Перший аспект проблеми – оборонний – ілюструє теза Зигмунда Дрешера: З польської точки зору, питання національних меншин є питанням безпеки держави, а тому вважається одним з найважливіших, що стоять поруч з такими необхідними суспільними явищами як бюджет і армія: якщо не вирішити це питання, якщо не бути певними у лояльності меншин до держави, якщо не виховати у них почуття державного патріотизму, *Ric Pospolita u теперішніх кордонах зможе проіснувати лише до першої воєнної поразки*. Див. Z. Dresser, *Sprawa mniejszości narodowych w Polsce a program państwowej demokracji*, Wyd. "Droga", Warszawa 1826. Інший аспект проблеми – наступальний – торкається програми прометеїзму.

²⁷ K. Ryziński (wówczas szef WINO), Człowiek charakteru i czynu, "Wychowanie", Wojskowy Instytut Naukowo-Oświatowy, Warszawa 1939, nr 1, s. 11.

²⁸ Ми зобов'язані очолити слов'янські та неслов'янські народи міжмор'я, аби одних вивести

з неволі, другим надати підтримку, а всіх інших відгородити від небезпеки, яка насувалася зі сходу і заходу – див. там само.

²⁹ Обороняючись ми не переможемо, бо жодна оборона перемоги не дає. Лише прояв сили, лише завойовницький дух та експансія вражают і вимагають поваги. Там само, с. 16. Рижинський належав до радикальних “ударників” МСВійськ, які заперечували вживання у повсякденній мові таких понять, що негативно впливали на психіку народу, як наприклад “оборона держави”, “мілітаризм оборони”, а також які пропонували у публіцистиці та літературі звертатися до таких визначень як “польський дух боротьби”, “експансія”, “народна оборона”.

³⁰ К. Рижинський у статті *Суть та мета виховання солдатів* (див. “Wychowanie”, op.cit., s. 25-27) писав: Збройна сила повинна відігравати провідну роль, як найбільша школа народу і організація,Тому необхідно об'єднати погляди, що торкаються процесу виховання,... визначити найбільш правильні шляхи – або чітку доктрину виховання, яка буде позбавлена пацифістсько-ліберальних ідей, закликів до морального роззброєння держави та не буде заперечувати боротьбу. У своїх роздумах часто звертався до відомого вислову: армія під час війни робить лише те, чого її навчили в мирний час.

³¹ S. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971, s. 71.

³² У З статті договору від 3 березня 1922 р. про основні права офіцерів польської армії зазначалося, що офіцером Польської армії може бути *незаплямований громадянин Польської держави*, і водночас було вміщено застереження, що громадяни інших держав в особливих випадках можуть служити в Польській армії за контрактом з особистого дозволу президента Речі Посполитої (ст..3 цит. договору).

³³ Рішення Пілсудського, тодішнього начальника Генерального штабу – див. J. Lewandowski, *Imperium stanowiski*, op.cit., s. 137. Станом на 31 грудня 1938 р. в Польській армії служило: 51 грузин, 40 наддніпрянських українців, 13 – азерів. Офіцерів вірменського походження до Польської Армії не приймали, оскільки підозрювали їх у проросійській орієнтації, не отримували вони теж польського громадянства, залишаючись *de jure* громадянами своєї держави у вигнанні. Вразі початку війни між Польщею та будь-якою країною, крім Росії, вони були зобов’язані брати у ній участь. Вищу воєнну школу у Рембертові закінчило: 18 грузинів та азерів, а також 8 українців з армії Семена Петлюри. Див. *W 50 lecie powstania wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie*, Londyn 1969, s. 240.

³⁴ Серед збережених архівних матеріалів II Відділу Генерального штабу, а це близько кількасот канцелярських документів (фасцикул), переважають погляди, пов’язані з прометейською діяльністю.

³⁵ Stenogramy zeznań Sawinkowa w czasie procesu w Moskwie, “Prawda” z 29 i 30 września 1924.

³⁶ Військовий експерт і довірена особа Начального Вождя під час переговорів у Ризі (колишній штабс-капітан царської армії, не пов’язаний з Легіонами, перед від’їздом до Риги керував II Відділом Начального командування Польської армії), замінив генерала Мечислава Кулінського, який брав участь у переговорах і місія якого завершилася після прийняття рішення провести попередні мирні переговори (не виправдав надій Пілсудського). Характерно, що Пілсудський не взяв до уваги думок МСВійськ, які вважали, що лише принцип суворої нейтральності до всіх воюючих російських таборів повинен стати директивою польської національної політики

- в сучасну добу. На думку Начального Вождя *Rosjani повинні доваритися* Див. А. Nowak, *Jak rozbroić rosyjskie imperium? Idee polskiej polityki wschodniej (1733-1921)*, Warszawa 1995. Він довірився Матушевському, його проникливим знанням та обізнаністю із меандрами російської ментальності, останній не приховував, що підписання з більшовиками мирного договору не вирішувало повністю проблему польсько-українських стосунків, але змушувало польську державу надалі використовувати як чинну, та і передбачливу політику у цій справі. Див. J. Cisek, W. Suleja, Ignacy Matuszewski w rokowaniach ryskich, w; *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*, red. M. Wojciechowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika Toruń 1998, s. 79.
- ³⁷ W. Bączkowski, Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich. Biuletyn Polsko-Ukraiński, w: „*Niepodległość*”, t. XIX, Nowy Jork- Londyn 1986, s. 124.
- ³⁸ W. Bączkowski, Prometeizm na tle epoki. Wybrane fragmenty z historii ruchu, w: „*Niepodległość*” op.cit., s. 54.
- ³⁹ Одним із перших рішень після травневого перевороту стала відставка Керівника 2 Відділу Генерального штабу полковника Баєра, який був призначений у 1923 р. в період правління уряду Хъєна-Пяста на місце підполковника І. Матушевського (пілсудчика). До гри на цій посаді повернувся довірений Пілсудського полковник Т. Схаетзель.
- ⁴⁰ Найслабше проблеми прометеїзму представили в МСВ, де цим питанням займався начальник Національного відділу.
- ⁴¹ До “Прометея” не увійшли вірмени (цьому посприяв антагонізм, який існував між ними та азербайджанами, які підтримували Туреччину – одвічного ворога вірменів, і яких останні звинувачували у вбивствах) та білоруси (на думку санаційного аналітика прометеїзму Володимира Бончаковського, це було зумовлено низькою активністю представників Білорусії та відсутністю віри в успіх місії - див W. Bączkowski, *Prometeizn Polski*, Warszawa 1938, s. 1938). Від початку до “Прометея” вороже віднеслася західноукраїнська еміграція, так як її частина, що зосередилася навколо останнього уряду Західноукраїнської Народної Республіки, а також керівництво Організації Українських Націоналістів і її терористичний орган – Української Військової Організації.
- ⁴² Клуб знаходився на Алеях Єрозолімських 7. Статут клубу, беручи собі за девіз слова Пілсудського: бути переможеним, але не підкоритися тій перемозі, передбачав (1) представляти спільний фронт всіх поневолених Росією народів у їхній боротьбі за незалежність; 2) спільно боротися шляхом систематичного планування діяльності на території Ліги Народів, урядів держав громадських організацій; 3) підвищити рівень культури політичних партій, а також молодого покоління пригноблених народів, з метою виховати у них почуття взаємної солідарності у боротьбі; (4) працювати над підготовкою спільного фронту для майбутніх національних поривів, спрямованих на визволення; (5) забезпечити собі надання відповідної допомоги з боку великих держав; (6) вирішити методом арбітражу непорозуміння, які виникли між пригнобленими народами у питанні кордонів; (7) подолати комунізм і викрити його політику, особливо позицію Москви, направлену на прискорення світової революції; (8) дотримуватися принципу: кожен пригноблений народ за всіх і всі пригноблені народи за один, навіть якщо це найменший народ.
- ⁴³ Головні завдання інституту: (1) зацікавити польське суспільство питанням Сходу і Азії,

(2) підготувати публікації на тему сходознавства та прометеїзму, (3) керувати школою сходознавства, (4) створити умови для співпраці у організаційній діяльності за участю представників політичної еміграції з неросійських територій Росії, а також для польсько-східних комітетів дружби (як польсько-китайські, польсько-японські, польсько-турецькі комітети). “Клуб Прометеї” шукав прихильників зокрема шляхом проведення лекцій, а з 1931 року за допомогою діяльності, яку проводив Східний інститут; а серед студентів за допомогою організації *Сходознавча спілка молодих* та її щоквартальний журнал *Схід*.

⁴⁴ A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939*, Ossolineum. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.

⁴⁵ “Польсько-Український Бюлєтень” та інші видавництва були пов’язані з таємною організацією Орден Добра і Честі Польщі. Її покровителем зокрема був президент РП Ігнацій Мосціцький. В *Ордені* діяла “спілка імені Тадеуша Головка, яка представляла прометеїську та українську проблематику. Організацію було розпущене після прийняття Конституції у 1935 р. Пропаганда серед студентської молоді, що була пов’язана з платформою пілсудчиків, шукала для втілення ідеї прометеїзму також прихильників серед з молоді народного табору.

⁴⁶ W. Bączkowski, *Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich*. “Biuletyn Polsko-Ukraiński”, t. XIX, Nowy Jork – Londyn 1986, s. 127.

⁴⁷ Державна влада відмовилася шукати справжніх винуватців, застосувавши принцип колективної відповідальності. Було створено карну експедицію, яка складалася з військових та поліції, із завданням ліквідувати українські громадські та кооперативні інституції, знищити майно і репресувати підозрюваних осіб. Пацифікація одразу принесла користь - налякане населення дало згоду на ліквідацію українських товариств, подавши декларацію про готовність голосувати в урядовому порядку.

⁴⁸ W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski*, t. II, cz. I, Londyn 1956, s. 631.

⁴⁹ Ініціатором акції був генерал бригади Януш Глуховський, Командуючий ОК. Х – Перемишль. Престижності кампанії надало утворення “Рицарського союзу”, учасники якого отримували певні привілеї, подібні до тих, які мали члени Стрілецького союзу чи Союзу резервістів. Її ендогенний характер в оцінці МСвійськ. перевищив основний принцип; в армії були утворені (з 1933 р.) підрозділи шляхти (роти, до складу яких входили сини шляхти греко-католицької віри), які вражали винятковим походженням своїх членів, назвами гербу та відомою історією роду: солдатам пропонували змінити імена, наприклад, Гриць на Ігнацій і прийняти католицьку віру. “Загродова шляхта” діяла і на території Білорусії (на теренах новгородського і польського воєводств), як похідна акції на Прикарпатті, але відбувалася пізніше і з меншим розмахом. Кампанія експонувала свій зв’язок та єдність з польською культурою, її історичну необхідність для створення польської державності. Разом з дерусифікацією, проводили діяльність, спрямовану на полонізацію Православного костелу, однак результат був незначний.

⁵⁰ W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski*, op.cit., s. 634.

⁵¹ W. Bączkowski, *Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich*. Biuletyn Polsko-Ukraiński, op.cit., s.5

Юліуш Тим

- Академія Національної Оборони – Варшава

ПЕРШИЙ ПОЛК ШВОЛЕЖЕРІВ* ЮЗЕФА ПІЛСУДСЬКОГО – ТРАДИЦІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ.

Перший полк шволежерів Юзефа Пілсудського відрізнявся від інших полків польської кавалерії. Його вважали, не без підстав, „гвардійським полком” Польського Війська II Речі Посполитої. Заслужив він на таке звання як за участь у боях за Незалежність в 1918-1920 роках, так і за особисту відданість Командуючому полком – Першому Маршалу Польщі – Юзефу Пілсудському. За прояву особливої мужності у військових діях в 1918-1920 роках 1-й полк шволежерів, як один з п'яти кавалерійських полків був відзначений Срібним Хрестом Військового Ордену Virtuti militari.(хрест №5). Вручення нагороди полку відбулося 19 березня 1921 року в Холмі, в день власних іменин, головою держави, головнокомандуючим, командуючим полком, Першим маршалом Польщі Юзефом Пілсудським. В цілому за участь в боях в 1918-1920 роках хрестом Військового Ордену Virtuti militari відзначено 100 солдатів полку, 15 з яких отримали посмертно.

Розвіюючи існуючі сумніви, щодо слухності надання ордену Головнокомандуючий сказав: „*Коли в тяжкому бойовому стані мені потрібна була кавалерія, погляд мій завжди зупиняється на 1-му полку шволежерів. Ніколи не питався чи були вони стомлені, чи після відпочинку, чи босі, чи мали належне обмундировання. Кидав вас як більядний м'яч на різні фронти. В цьому сенсі вирізнялися, будучи постійно задянуті в важких і складних військових реаліях. Завжди виправдовували мої сподівання. За це вам, бійці, дякую!*”.

Однією з характерних рис майстерного командування Юзефа Пілсудського в військових діях, що точилися за Незалежність і територію Речі Посполитої було те, що Головнокомандуючий висилаючи військо на кожен з фронтів війни дбав, щоб в різних

частинах були присутні військові частини, які відзначилася найвищою бойовою здатністю та високими моральними якостями. Ці частини мали становити стрижень сил, які призначалися до виконання найважливіших завдань. Одною з таких частини при 1-ій та 3-ій Дивізії Польських Легіонів, Литовсько-Білоруської Дивізії та частини Великопольського війська був 1-ий полк шволежерів Юзефа Пілсудського. Саме тому цей полк взяв участь майже у всіх операціях Польського Війська проведених в 1918-1920 роках, і з впевненістю можна відзначити його участь в найважливіших серед них.

З вищезазначених причин 1-ий полк шволежерів Юзефа Пілсудського взяв участь в українсько-польських боях, що тривали в 1919 році, в поході на Київ весною 1920 р., в битвах проти 1-ої радянської кінної армії, а також в останній операції польського війська, якою був рейд на Коростень.

Попередником 1-го спеціального полку був 1-ий полк уланів Польських Легіонів, який був сформований в 1-ій Бригаді Легіонів під керівництвом Юзефа Пілсудського. Патруль з семи чоловік Владислава Беліни-Пражмовського, який 2 серпня 1914 року вирушив з краківських Олеандрів до Польського Королівства із завданням проводити розвідку в районах Єнджеїова і Сломнік. Патруль повернувся до Кракова 5 серпня. А вже наступного дня здійснював розвідувальні операції, маючи на чолі 1-шу Кадрову Роту. Кількість патрулю швидко зростала, і вже 20 серпня Владислав Беліна-Пражмовський очолював взвод уланів, який налічував 52 шаблі. Під кінець серпня розпочалася організація уланської ескадрилії, яка через місяць налічувала 120 шабель в чотирьох взводах. На постійно цей відділ приєднався до 1-ї Бригади Легіонів, беручи участь у всіх її боях. На межі 1914-1915 років ескадрон збільшився до двоескадронного батальону, а протягом кількох наступних місяців сформувався уланський полк, який налічував чотири ескадрони. Тільки в січні 1916 року цей стан затвердила Комендантура Легіонів, надаючи частині назву полк уланів Польських Легіонів. Батальйоном, а пізніше полком постійно керував його засновник капітан В. Беліна-Пражмовський.

В середині 1916 року полк досяг максимальної бойової фронтової готовності. В рапорті від 30 червня 1916 року йшлося про наявність 23 офіцерів, 797 рядових і 548 коней, в бойовій готовності було 16 офіцерів і 465 шабель (наспіх 330). В той момент полк складався з керівництва з невеликим штабовим відділенням, зі зв'язковою секцією та взводом трубачів, чотирьох передових ескадронів і п'ятого пішого, а також господарчим підрозділом і табором, санітарною та ветеринарною службами із польовим шпиталем для коней. В розпорядженні полку не було кулеметів та запасного ескадрону в тилу.

Після кризи, яка повстала а результаті відставки Юзефа Пілсудського, Легіони були виведені з фронту, що автоматично припинило військову діяльність полку 6 жовтня 1916 року. Під час перенесення полку Легіонів в район Барановичів і підпорядкуванню німецькому командуванню полк був розквартизований в Іванковичах, а після підтягнення Легіонів до Польського Королівства з метою реорганізації, полк був дізлокований до Остроленкі.

Під час семимісячного перебування в цьому гарнізоні полк спочатку збільшився через прийом нових добровольців. Їхнім начанням займалась 5-та ескадрилья, перейменована на рекрутську. Головний акцент в навчанні робився на приготуванні командного складу для майбутньої польської кавалерії на спеціальноорганізованих шеститижневих курсах, які налічували 108 офіцерів та сержантів зі 120 учасниками. Полк в час свого найбільшого розквіту, в середині 1917 року, налічував близько 1500 солдатів. В період перебування в Остроленці полк було переоснащено німецьким гвинтівками і списами.

Під час так званої присяжної кризи з наказу Коменданта Юзефа Пілсудського полк відмовився складати присягу на спільну боротьбу з німцями, а його солдати, які походили з території Польського Королівства були інтерновані в табори в Бен'ямінові та Шчипльорні. 17 липня 1917 року належить вважати останнім днем функціонування полку, як цілісної військової одиниці. Решта полку, включаючи австрійських підданих, разом з конями була перевезена залізницею в кінці серпня 1917 року з Остроленкі під Перемишль, де відбулося формальне розформування полку Комендатурою Легіонів (Польського Підкріплюючого Полку) і направлення решти солдатів до австрійської армії відповідно до рапортів, внесених ними.

Однак, формальне розформування полку не припинило його фактичного існування. Він продовжував жити всюди у вигляді компактних уланських груп, куди їх закидала доля. На початку січня 1918 року звільнені чи такі, які втікли з інтернованих таборів створили в Варшаві конспіраційне полкове товариство, яке підтримувало зв'язок з подібними товариствами легіонських полків та з Військовою Польською Організацією зосереджуючи белінняцькі ряди в очікуванні близьких доленоносних змін.

Думка про відновлення полку народилась близько 2 жовтня 1918 року в Варшаві, під час офіцерських зборів колишнього 1-го полку уланів Польських Легіонів. Ініціатива, підхоплена офіцерами та сержантами полку, які перебували в Варшаві, суперечила концепції Польської Військової Організації, якою керував полковник Едвард Сьмігли-Ридз, і яка наполягала на формуванні легіонерських одиниць, спираючись, між іншим, на сили Любельщини та прилеглих земель. Однак треба підкresлити, що жовтневі збори в Варшаві закінчилися прийняттям рішення про утворення двох кавалерійських полків. Один мав формувати в Хелмі бувший командуючий 1-го батальйону 1-го полку уланів Польських Легіонів, неформальний заступник командуючого полком, капітан Густав Орліч-Дресер, а другий – капітан Януш Глуховські в Любліні.

В результаті рішень, прийнятих Командатурою Польської Військової Організації, капітан Г. Орліч-Дрешер вирішив організувати полк в Хелмі, керуючись думкою про захоплення в момент поразки німецьких окупаційних військ хельмських земель, на котрі, згідно з бжеською угодою надії чаяли українці.

Капітан Г. Орліч-Дрешер прибув разом з декількома офіцерами і сержантами до Хелму 29 жовтня 1918 року і на виконання наказів Польської Військової Організації взяв на себе відповідальність, а також обов'язки зформування полку хельмського,

грубешовського та влодавського повітів. Базовим завданням було швидке формування військових підрозділів, шляхом роззброєння німецьких військ і прийняття приготованіх до вивезення воєнних запасів, а також забезпечення безпеки як для мешканців тих земель, так і інституцій, складів і т.п.

2 листопада 1918 року було захоплено Хелмський гарнізон, в якому знаходився австрійський гарнізон, який налічував близько 2000 солдатів. В результаті зроблено ряд оборонно-охоронних заходів з метою збереження запасів зброї та боеприпасів аби не потрапили до рук ворога, надано допомогу польській адміністрації, яка не справлялася з самоорганізацією, забезпечено охорони будинків публічного користування, щоб не стали предметом грабунку, протидіяння комуністичній агітації.

Всі ці дії не затуляли головної місії капітана Г. Орліча-Дрешера і його групи, а саме – формування уланського полку. За організаційний зразок було взято структуру 1-го уланського полку 1917 року, яка виправдала себе як в бойових умовах, так і під час навчальної практики в Остроленці і з якою більшість була знайома. Полк мав включати чотири передових ескадрони, кулеметний та технічний ескадрони.

Організація формування полку була затверджена наказом Головнокомандуючого Польських Військ в Любліні 5 листопада 1918 року: „*Капітан Дрешер Густав займається формуванням 1-го уланського полку і підрозділами піхоти на Хелмищині. Полковник Сьміглі-Ридз*”. Через п'ять днів на виконання наказу № 5. міністра військових справ любельського уряду, Е. Сьміглого-Ридза капітан Г. Орліч-Дрешер отримав звання майора. Станіслав Гжмот-Скотніцький отримав звання капітана, а Людвік Беньковський і Людвік Кміціц-Скшиньський отримали звання поручиків. Присутні в Хелмі випускники остроленецьких офіцерських і сержантських курсів отримали звання прaporщиків або звання сержантів.

Майор Г. Орліч-Дрешер поділив свою групу на менший і вислав їх до Грубешова і Влодави із завданням формувати там ескадрони. У Влодаві формувалася 1-й ескадрон під командуванням поручика Л. Кміціц-Скшиньського, а в Грубешові 4-й ескадрон і кулеметний ескадрон, а в Хелмі командування і підрозділи полку, що залишилися.

З початком боїв за Львів, у листопаді 1918 року українські сили висунули в райони Сокалу, Белзу, Рави Руської прикриваючі підрозділи, які утворили лінію захисту на колишньому російсько-австрійському кордоні від Бельзця вздовж Ульхувек, Варенжа, Угринів до Літовежа.

На початку грудня 1918 року виникла загроза перекриття залізничного шляху між Любліном та Равою Руською українськими військами. В цій ситуації Командування Люблінського Генерального Округу спрямувало в район Довгобичова ряд підрозділів з полків формованих на Любельщині. 6-го грудня з Красніка вийшла технічний ескадрон 3-го уланського полку (пізніше названого 7-ий уланський Любельський полк). Цей підрозділ, не дивлячись на назгу частіше виконував роль лінійної ескадрильї. Наступним підрозділом, який було спрямовано в район Довгобичова був 4-й ескадрон того полку, командуючим якого був поручик Ромуальд Нементовський, підкріплений взводом важко кулеметників.

Майор Г. Орлич-Дрешер також отримав завдання виставити ескадрон, якти відразу після досягнення похідної готовності мав бути спрямований до Довгобичова. Водночас майор Г. Орлич-Дрешер був призначений командуючим групи військ названої його іменем, завданням якої було не дати прорватися українським силам в напрямку Сокаль – Замость.

В зв'язку з тим, що жоден з ескадронів полку не досяг повної бойової готовності для виконання поставленого завдання, був створений комбінований ескадрон з 120 шаблями. Наказ про формування ескадрону був виданий увечері 6 грудня 1918 року. До похідної готовності ескадрон мав бути готовий наступного дня о 9.00 год. Цей збірний ескадрон був скомпонований із взводів 2-го та 3-го, а командував ним командир 3-го ескадрону, поручик Бєньковський. Командуючими взводами були: підпоручик Юліуш Камлер, (3-й ескадрон), підпоручик Стефан Шиллер (3-й ескадрон) підпоручик Юліуш Дудзіньський (3-й ескадрон), Зигмунт Соколовський (2-й ескадрон). Посаду старшини зайняв Казімеж Масталеж. В зводах посади заступників командирів отримали старшини Казімеж Квеціньський. Ксавери Залевський, Мечислав Кендзерський і Павел Бежинський. Польові кухні і 5 табірних возів надав 5-й ескадрон.

Цілу ніч в казармах в Хелмі кипіла праця. Найбільше проблем було з комплектуванням австрійських кінських урядів, які знаходилися на складі, розібрани на частини. Тим часом на складанні сідел крім офіцерів і декількох сержантів, жоден солдат не зневажався. Вихід підрозділу наступив згідно з наказом. Ескадрон, що відходив, із сумом проводжали жителі Хелма, для яких ці молоді улани були єдиним оплотом гармонії і порядку в місті та околиці.

Відразу за Хелмом почалося доучування солдатів під час походу. Більшість солдатів не уміли навіть сидіти на коні і керувати ним по кавалерійську, не уміли зарядити і перезарядити рушницю, не знали правил стрільби. Командувачі взводами викладали як теорію кінної їзди так і теорію стрільби. Одночасно взвод, який діяв як передовий захист, згідно з тодішньою військовою термінологією передова охорона, готувався з польового ремесла.

Із ескадроном йшов командувач полку м-р Г. Орліч-Дрешер разом із загоном, керованим ад'ютантом полку, підпор. Юзефом Шостаком. Ескадрон забарився на привал в Білополі. Похід в зимових умовах, в сильний мороз і з ожеледицею на дорогах, був дуже важкий, тим більше, що більшість коней ескадрону не були підковані. У зв'язку з тим, що відстань з Хелму до Грубешова становила 52 км, чималу частину дороги ескадрон пройшов пішки, ведучи коней за упряж. Лише пізно вночі ескадрон дістався до казарм в Грубешові, де на них чекали квартири, приготовані 4-м ескадроном, який там формувався, під командуванням капітана М. Жулкевського.

8 грудня ескадрон залишився в Грубешові. В однаковій мірі як людям, так і коням потрібен був відпочинок після п'ятидесятикілометрового переходу, який подолано, говорячи кавалерійською термінологією, форсованим кроком. Той час використано на подальше доучування солдатів, а також підковку коней. На жаль, ковалі не встигли

перекувати всіх коней і наступного дня ескадрон вирушив на 80 конях. Решту ескадрона після підковки всіх коней повинен був привести до Довгобичова сержант П. Бежинтські.

Вихід із грубешівських казарм наступив вранці. По дорозі солдати ескадрону склали в місцевому костелі військову присягу. Зрозуміла є зворушливість, яка огорнуло офіцерів і солдатів, а також присутніх під час цього акту місцевих мешканців. Адже це була перша присяга, складена у вільній Польщі.

Ескадрон пробирається на південь вздовж Бугу через Крилув, Голубів і вночі досяг Довгобичова, де зайняв садибу, що належала родині Свєжавських, а також розташовані неподалеку присадибні приміщення. Власники садиби, у зв'язку з загрозою з боку українців, покинули садибу, в якій лишилася лише губернантка. Кавалеристи виставили варту. Найсильніша варта – цілий взвод – виставлена зі сходу, зі сторони Угринова, інші варти виставив інший взвод. Водночас налагоджено зв'язок з батальйоном м-ра Владислава Бончи-Уздовського, розташованого 4 км на південь Ощчува.

10 грудня 1918 року на світанку солдатів ескадрона розбудив відголос гармат. У той же час в квартири ескадрона дійшло повідомлення до підпор. Й. Камлера з угринівського плацдарму, що українська піхота атакує і зайняла вже кладовище, яке знаходиться на відстані бл. 500 кроків від села. Забила бойова тривога. Незабаром виявилося, що ескадрон знаходиться в оточенні. Вогонь, який солдати ескадрона відкрили по українській піхоті виявився малоуспішним, оскільки новобранці переважно не вміли стріляти. Особистий приклад і енергійна позиція офіцерів і сержантів швидко впорядкувала лави і запобігла паніці, яка могла виникнути серед ненавчених солдатів. Завдяки тому з години на годину міцнів захист поляків, активність якого проявилася декількома контратаками, як пішо, так і на конях, і спробами виходу на крило супротивника.

Бій з супротивником, який перевершував польські сили кількістю солдатів і озброєння, за захист Довгобичова тривав декілька годин. На жаль, стан дослідженъ робить неможливим докладну оцінку бойової вартості українського загону, який атакував тоді Довгобичів. Прибуття з більжнього Ощчува піхоти, спрямованої старшиною К. Масталежом на допомогу, схилило перемогу на польську сторону.

З приходом сутінків бій закінчився. Польська здобич за день становила 39 військовополонених, зброю та боєприпаси, серед яких один кулемет. Був це перший кулемет, здобутий полком. На полі лежало щонайменше кільканадцять убитих українських солдатів. Ескадрон мав 4 убитих і 6 поранених. Як бачимо, в бою, в якому брав участь ледве ескадрон, та й то слабкий, озброєний винятково кавалерійськими гвинтівками, супротивник зазнав значних людських втрат у вбитих, поранених та полонених.

Представлене вище описання бою під Довгобичовом вказує, що ситуація ескадрона майже з самого початку цієї боротьби була критична. Супротивник воловідів значно більшою перевагою – щонайменше чотирикратно – якщо прийняти за факт спогади тодішнього ад'ютанта полку підпор. Ю. Шостака, який оцінив сили супротивника приблизно в 400 солдатів, які до того ж мали кулемет та батареї

легких гармат. Не дивлячись на це, полякам вдалося здобути цілковитий успіх, відкидаючи супротивника від Довгобичова і взявши в полон кілька десятків військовополонених.

Як слухно відзначив П. Ольстовський ключем до перемоги послужило майстерне командування, проявлене командувачем полку м-ром Г. Орліч-Дрешером. Уміле застосування єдино можливої в цих обставинах форми активного захисту у поєднанні з мобільністю командувачів взводу, змогли включити в дію ненавчених ще новобранців і вдале керування ними, дати бажаний результат.⁸

Саме позиція командувачів взводів і їх заступників, а також старшини ескадрону визначили тактичний успіх здобутий в першому бою. Відгукнулися також досвід, винесений з боїв ескадрону, батальону, а пізніше 1. полку уланів Польських Легіонів, як і наука, отримана в шеститижневих офіцерських і сержантських курсах, проведених в Остроленці в 1917 році. На особливу увагу заслуговує характерне для командувачів кавалерії передове керування і особистий приклад, що століттями складало мораль і інші нематеріальні чинник бойової здатності кавалерії. Варто додати, що всі випускники остроленських офіцерських курсів, які брали участь в бою під Довгобичовим, як офіцерські аспіранти були нагороджені за прояву особливої мужності на полі боротьби у війнах 1918-1920 років срібним хрестом Воєнного Ордена Virtuti Militari, серед них підпор. Юліан Камлер, підпор. Стефан Шиллер і підпор. Зигмунд Соколовський посмертно.

Довгобичовське бойове хрещення мав для полку, що зароджувався, величезне психологічне значення. Показав поведінку шволежерів в наступних боях полку. Підтверджив, що на війні не завжди вирішує кількісна перевага, але сміливість, ініціатива і мобільність – можуть вивести з найважчої ситуації. Молодий малодосвідчений солдат переконався, що досконале командування зуміє перемогти навіть сильнішого кількісно супротивника. Боротьба ця сформувала довіру рядових до своїх офіцерів. Пізніше солдати йшли на найризикованіше починання, бо знали, що якщо хтось з них буде поранений, то офіцери не залишать його, а якщо загине, то його тіло буде з шаною забрано і по-солдатському поховане.

На офіцерському зібранні ще на фронті в 1920 році важко було прийняти рішення, яку річницею битви вибрати як полкове свято. Полк мав так багато чудових перемог в своєму бойовому доробку, що важко було вибрати одне з них, оскільки кожне мало свої особливості. Врешті вирішено відзначити день першого бою, тобто 10 грудня, в якому вималювалася зовнішність і характер майбутнього полку.

Бій, проведений кавалеристами 10 грудня 1918 року, був прелюдією кількаденної боротьби, що точилася в районі Довгобичовим, яка була об'єктом атаки українських сил, концентрованих в районі Сокала (бл. 800 солдатів) і Бельза (бл. 1 3000 солдатів).

В той же час група майора Г. Орліча-Дрешера до якої приєдналися підрозділи піхоти разом зі сформованою в Люблині 3-ю кінною батареєю (пізніше 3-й дивізіон кінної артилерії) налічувала 350 шабель 180 піхотинці та 4 польових гармати. Цими силами була організована оборона на лінії Лашчув, Телятин, Жабче, Хонятий, Крилів.

Під кінець грудня 1918 року до Довгобичева прибуло підкріплення, основу якого складав 1-й полк шволежерів. Було зібрано майже цілий полк, окрім 1-го ескадрону поручика Л. Кміціц-Скшиньського, який був відряджений на Волинь до кінця березня 1919 року.

Водночас командування групою, сили якої значно зросли, взяв на себе полковник Владислав Беліна-Пражмовські. Вночі з 1 на 2 січня 1919 року, в зв'язку з повторним захопленням Львова українськими силами, група розпочала наступальні дії в межах Групи „Буг” генерала Яна Ромера.

В цих боях полк майора Г. Орліч-Дрешера брав участь вже як 1-й полк шволежерів. Зміна назви відбулась 8 січня 1919 року по наказу Генерального Штабу, який регулював нумерацію та назви полків.

До 10 січня 1-й полк шволежерів діяв в районі Довгобичева, оскільки ситуація на тому відрізку стабілізувалась, а через зростаючий опір з боку українців здійснений разом з піхотою наступ з метою захоплення Угринова та Варенжі не приніс результату.

10 січня полк був приєднаний до Кінної Групи підполковника Владислава Беліни-Пражмовського, яка надалі мала діяти як Кінна Бригада підполковника Беліни-Пражмовського. На той час полк залишив Довгобичів і взяв участь в діях, що проводилися на лінії Угнів – Рава Руська – Жовква, співпрацюючи з відділами Групи полковника Бербецького, який захищав з півночі районі місцевості Туринка. В результаті сильних контратак з оку противника, здійснених 16-17 січня, полк змушений був відступити до Дорожина.

В останній декаді січня 1919 року 1-й полк шволежерів діючи на користь Групи полковника Бербецького, забезпечив розвідку в полосі дій Групи на центральному напрямку Томашів Любельський – Бельз – Кристинополь. 28 січня, коли військові дії відбувалися в складних атмосферних умовах, силами 4-го ескадрону вдалося взяти міст над Бугом і містечко Кристинополь. З метою відновлення бойової здатності полк припинив свою участь на фронті польсько-української війни і відступив до Грубешева.

В березні 1919 року 1-й полк шволежерів був дислокований у Варшаву, де розпочав приготування до участі в наступній компанії. Слід відзначити, що в умовах війни, яка тривала за відновлення польської держави на кількох фронтах з різними противниками, не було можливості поповнення підрозділів полку до належних формувань зазначених в організаційно-посадових документах.

Як 1-й полк шволежерів разом з усією Кінною Бригадою полковника Беліни-Пражмовського мали бути задіяні в операції захоплення Вільнюса та Віленщини, яка мала розпочатися в середині квітня 1919 року. Приготування до цієї операції велися таємно. Тільки 11 квітня полк посадили в потяги. В той момент він складався з трьох передових ескадронів, кулеметного ескадрону і технічного взводу та налічував 21 офіцера, 47 сержантів і 412 рядових, а також 491 коня (82 з яких тяглові). Озброєння полку налічувало 6 кулеметів 427 гвинтівок і пістолетів.

Кінна Бригада полковника Беліни-Пражмовського вибула з місцевості Мито 16 квітня о 5.30 ранку. Користуючись тим, що противник був зв'язаний фронтальним наступом на Ліду. Бригада без проблем проникла в угрупування противника, входячи в оперативний простір і рухаючись на північ в напрямку Вільнюса. Йдучи форсуваним темпом через Беняконе та Солечники Бригада досягла 18 квітня району Павлів та Тургеле, звідки вночі з 18 на 19 квітня мала здійснити напад на Вільнюс.

Найважливіше завдання мало виконати угрупування командира 11-го уланського полку майора Маріуша Заруцького, в складі дивізії 11-го уланського полку, дивізії 4-го полку уланів. Метою цього угрупування було взяття залізничного вокзалу, звідки мали бути вислані потяги до розділів піхоти 2-ї Дивізії Піхоти Легіонів генерала Шміглого-Ридзя, які знаходилися на відстані двох денних переходів. 1-ий полк шволежерів вважався резервом бригади, в той же час його друга ескадрилья отримала завдання підтримати залізничну колію „Вільнюс – Мінськ”, з метою недопущення прибуття радиянських військ.

Використовуючи ефект зненацького нападу був захоплений залізничний вокзал. В ситуації великого міста виявилося, що сили 4-го, 7-го і 11-го полків уланів були слабкими, щоб успішно вести бій з противником до моменту прибуття піхоти, командуючий 1-им полком шволежерів майор Г. Орлич-Дрешер самостійно здійснив удар в напрямку центру міста, послаблюючи сили противника боєм в районі Кафедральної площі. В цих діях шволежерів допоміг збройний розрахунок, застосований 1-ю Девізією Кінної артилерії. Керованої поручиком Станіславом Копанським 11. ця діяльність була увінчана успіхом, який полягав у захопленні Замкової Гори, яка була ключовим плацдармом, звідки вигідно було спостерігати за діями противника і керувати перестрілкою над Костьольною Площею, Горою Трьох Хрестів та Зеленим мостом на Віллею.

21 квітня на другий день Великодніх свят підроздли 1-го полку шволежерів були підміняни відділами 1-го піхотного полку Легіонів. Того ж самого дня до захопленого міста прибув Головнокомандуючий військами Юзеф Пілсудський, який оцінив діяльність кавалерії у Віленській операції як „найкращий військовий подвиг, вчинений в цій війні польською кіннотою”.

Захоплення Вільнюса загоном 1-ї Кінної Бригади було par excellence кавалерійським вчинком, головними етапами якого було проникнення в тил противника, форсування загону в напрямку об'єкту, який був метою операції, захоплення об'єкту, використовуючи ефект зненацькості.

1-й полк шволежерів залишився на Віленщині проводячи розвідку в напрямку Вілейки, а також здійснюючи патрулювання на литовській демаркаційній лінії. 1 липня, діючи в рамках Групи маюра Дамб-Бернацького полк захопив разом з піхотою Вілейки. Влітку в межах тактичного угрупування 1-ї Піхотинської Дивізії Легіонів, яка належала до поспішно створених бойових груп „Нароч” та „Десна”, полк діяв на території між Вілейкою та Плоцьком в районі Десни. На Віленщині полк залишився до березня 1920 року, діючи в районі Германович над Десною.

Весною 1920 року на Поліссі була створена Кінна Бригада генерала Александра Романовича. До складу якої увійшов Кінний татарський полк, а також 1-й шволежерський полк. На той час бригада не виступила оремою військовою одиницею, більше того, коли шволежери звільнili залізничний транспорт 19 березня - в день іменин начальника полку - були направлени в районі Кузмич, з метою захисту правого крила 9-ї Поліської Піхотної Дивізії, генерала Владислава Сікорського. В рамках тих дій полк виконував чисельні зачіпні випади, що йшли з району Єльська та Кузмичів в напрямку місцевості Овруч. В другій декаді квітня тактичне згрупування під керівництвом маюра Орліча-Дрешера в складі 1-го шволежерського полку 2-го батальону 32-го піхотного полку і 2-ї батареї 1-го батальону Кінної артилерії змарнувало спробу розвитку наступальних дій через сили 7-ї радянської Стрілецької Дивізії. Цю діяльність можна оцінити як завершальну операцію мозирської операції, здійснюваної з 4-го по 6 липня 1920 року 14.

21 квітня 1-ий шволежерський полк з підпорядкування, в якому він знаходився до того часу, був переведений в підпорядкування Групи полковника Юзефа Рибака, яка була покликана 13 квітня 1920 року до виконання наказу Головнокомандуючого польського війська. До складу групи увійшла Гірська Бригада, 41-й піхотний полк та 7-а Кінна Бригада. 1-й полк шволежерів перейшов до місцевості Демідовичі, де знаходилась 7-а Кінна Бригада в складі 1-го полку шволежерів, 17-го уланського Великопольського полку і Кінний татарський полк, а також, 2-га батарея Першого батальону Кінної Артилерії. Таким чином, полк було включено в склад військ призначених до участі в операції на Київ, яка в польській військовій історіографії названа Київським Походом.

Метою діяльності 7-ї Кінної Бригади було захоплення залізничної станції Малин, яка була важливим комунікаційним вузлом. Бригада вирушила вдосвіта 25 квітня, а завдання передової охорони виконував 1-ий полк шволежерів. Малин було взято 27 квітня. На жаль, відступаючі під тиском швидко розгорнутого польського наступу радянські підрозділи відступили між іншим в напрямку Малина. В результаті дійшло до кількагодинних важких боїв за містечко і залізничну станцію. Під час тих сутичок був тяжко поранений командир бригади майор Орліч-Дрешер. Водночас батальон капітана Людвіка Кміціц-Скшинського захопив залізничну станцію Тетерів і підірвав міст на річці, унеможлививши тим самим прибуття до Малина радянського бойового потягу з підкріплennям. У з'язку з пораненням майора Орліч-Дрешера, командування полком взяв на себе як виконуючий обов'язки капітан Ян Глоговський 29 квітня.

2 травня 1920 року 1-й шволежерський полк, діючи на чолі 7-ї Кінної Бригади вислав розвідувальний загін, який складався з сил 1-го і 3-го ескадрону підкріплених взводами кулеметним та технічним, разом зі взводом зі складу 2-ї батареї 1-го батальону кінної артилерії. Командування нападаючим відділом взяло на себе піоручик Глоговський. Той відділ діяв на лінії Шубенне-Мар'янопіль-Козаровичі-Петрівці, б'ючись із зустрічними радянськими силами.

Решта полку виступила 4 травня в напрямку Гостопеля, де мали взяти міст і здійснити розвідувальний рейд на Київ. В наступних днях пошуковий відділ полку захопив

місцевості Вишгорода та Куренівки. 5 травня патруль підпоручика Мірослава Олешевського, розвідуючи район Пущі Водиці, захопив трамвай, в якому зайняли позицію кілька шволежерів з кулеметами і наказав керуючому їхати до Києва. Трамвай зі шволежерами доїхав аж до Хрестатика, без жодних затримувань. Полки взяли в полон з вулиці 7 людей і повернулись в місце своєї початкової засідки. В той самий час взвод поручика Любоміра Косінського дійшов до передмістя Києва з боку Святошино. Місцеві жителі вітали його з овациями. Через те, що наступила ніч наступ на Київ було припинено, польські солдати зупинились в Балках і Петрівцях.

6 травня 1-й шволежерський полк перемістився до Петрівець, які було досягнуто о 19.00. Там вони застали батальйон поручика Глоговського, який зупинився там для відпочинку коней. Звідти встановлено зв'язок з власною піхотою з Мостища, від якої стало відомо про її похід на Київ, запланований на 7 травня. 7 травня близько 6.00 підпоручик Олеєшевскі вирушив з роз'їздами на Київ і з боку Золотих Воріт в'їхав на Хрестатик. Це був перший підрозділ, який увійшов в Київ. Біля 9.00 він зайняв вантажний і пасажирський вокзали. Вслід за взводом увійшли до міста інші підрозділи полку, які зайняли мости на правому березі Дніпра. 9-го травня 1-й полк шволежерів взяв участь в урочистому марші польських та українських військ, який пройшов у Києві.

19 травня 1-й полк шволежерів був посаджений на залізницю і вирушив на північ з Полісся до Мінська, де брав участь в наступальних діях, здійснюваних Групою генерала Леонарда Скерського, а крім того один батальйон полку діяв в ролі дивізійної кавалерії 2-ї Піхотної Дивізії легіонів.

На південь від Полісся полк повернувся в літку 1920 року, де в складі 4-ї Кінної Бригади під командуванням майора Орліч-Дрешера взяв участь в найбільшій кавалерійській битві ХХ століття, яка увійшла до історію як битва під Бродами. В другій половині липня полк отримав значне поповнення і згідно даних з 23 липня 1920 року налічував 31 офіцера, 1123 рядових та 1082 коней (серед яких 153 тяглових коня) [17] Метою дій 2-ї і 6-ї Польської Армії було затримання 1-ї радянської Кінної Армії. Між іншим, 2 серпня полк спільно з двома ескадрами 1-го уланського Кречовецького полку захопили Лопатин, де встановили тактичний контакт з відділами 18-ї Піхотної Девізії зі складу 6-ї Армії. В такий спосіб був встановлений зв'язок між 2-ю та 6-ю Арміями, що було одним із завдань 4-ї Кінної Бригади.

8 серпня полк отримав завдання перейти до Радхова, а потім до Кам'янця-Струмилова з метою посадки у вагони і виїзд на небезпечний фронт під столицю. Вночі з 8 на 9 серпня полк перейшов до Кам'янця-Струмилова, де чекаючи протягом трьох днів на залізничний транспорт до нього приїдналися важкі тaborи, з якими не було зв'язку і 24 липня переорганізувався.

Посадка полку відбулась 12 серпня. Залізничним транспортом полк вечером 14 серпня дістався до Варшави через Львів та Krakів. До ранку 15 серпня відбулась висадка полку, і в же о 14.00 полк вирушив на фронт.

Полк увійшов до складу 9-ї Кінної Бригади разом з 201-м добровільним полком

шволежерів і 203-м добровільним уланським полком. Тодішній полковник 1-го шволежерського полку майор Ян Глоговський обійняв керівництво тієї бригади, а тодішній начальник Штабу 4-ї Кінної Бригади майор Єжи Гробіцкі обійняв посаду командуючого полку. 9-а Кінна Бригада увійшла до складу так званої Північної Кінної Дивізії полковника Густава Орліча-Дрешера, завданням якої в рамках 5-ї Армії було проведення тормозних дій в районі Плонська. 17 серпня під Арципеном і Чвиціном дійшло до відмінного рейду ескадрону 1-го шволежерського полку і 201 добровільного кавалерійського полку, які вирішили, що польські сили мають успіх на тому відрізку дороги, відповіальність за який несла Кінна Дивізія полковника Орліч-Дрешера. Від 20 серпня 1-ий шволежерський полк взяв участь в переслідуванні радянських сил, які відступали в напрямку Мляви.

3 вересня 1-й полк шволежерів в черговий раз здійснив посадку на залізничний транспорт, який впродовж 3 днів доставили до місця його формування, тобто до Хелма, звідки він вирушив в район Грубешова. Разом з залишеними полками 9-ї Кінної Бригади шволежери від 13 вересня приймали участь в переслідуванні противника на Волині. 17 вересня Польські Сили зайняли Рівне, 25 вересня захопили Корець, а два дні пізніше здобули Звягіль. Наступного дня полк розвинув лінію дозору над Случчю на правому березі Дніпра. 9 травня 1-ий шволежерський полк взяв участь в урочистому марші польських і українських підрозділів, який відбувся в Києві.

Останнім акордом польсько-радянської війни був похід на Коростень, здійснений силами Корпусу Кавалерії. Наступ розпочався 8 жовтня 1920 року, а наступного дня 1-й полк шволежерів діяв як передова охорона 9-ї Кінної Бригади. 10 жовтня о 15.00 год. полк розпочав з району місцевості Демотече обхід Коростеня зі сходу та північного Сходу. Під Хотимівкою на залізничній колії знайдено в напрямку Києва два паровози, один з яких знаходився поза колією. Кілька пострілів змусило втекти обслуговуючий персонал, а паровоз ушкоджено так, щоб він був перешкодою для бронепоїзда, який мав приїхати зі сторони Києва. Через весь день полк взаємодіючи з 201-м мисливським полком шволежерів блокували в районі села Новаки і Зубовщина спроби припинення наступу радянських відділів як з Коростеня, так і з того комунікаційного вузла. Уночі полк пройшов через взятий силами 1-ї Кінної Дивізії Коростень в селі Білошиці.

11 жовтня розпочався відступ Корпусу Кавалерії за Случ. Перед виходом з лісового комплексу, на схід від місцевості Білка, яка була метою похожу, 201-й мисливський полк шволежерів, що складав передню охорону 9-ої Кінної Бригади, зустрів сильний опір супротивника. Супротивник, використовуючи оборонні можливості місцевості, достойно тримався, результативно тримаючи пішо наступаючих кавалеристів. У цій ситуації наказ виходу на крило супротивника отримали ескадрони 1-го полку кавалеристів. 1-ий і 3-ий ескадрони, підтримувані вогнем батареї 7-го дивізіону кінної артилерії, послабили крило супротивника вогневим боєм, страхуючи тим самим дії підкріплена 2-го ескадрону, який в кінному порядку здійснив обхід і зайняв село, відкриваючи дорогу бригаді. Водночас 4-й ескадрон 1-го полку кавалеристів, який

виступав тиловим прикриттям бригади вів дії, затримуючи прорив радянської піхоти, що рухалась з боку Коростеня.

Це була остання боротьба, проведена кавалеристами в польсько-радянській війні, а 13 жовтня перед переходом Случі пройшов парад перед командувачем дивізії, полк. Орліч-Дрешером. Як зазначив через десять років історик кавалеристів „Полк відчуває історичність цієї хвилини, що це останній воєнний парад на завойованій території. Полк машерує перед командувачем, який дав йому кавалерійський політ і розмах, і був головним засновником чудової бойової традиції кавалеристів. (...) Коли виголосив промову в простий, воїнський спосіб, звертаючись до шволежерів „як до старих воєнних друзів” – тим виразив їм найприємніше визнання за всю бойову службу і саможертву і було це для них найбільшою відзнакою. Нічого дивного, адже був це найстарший зі шволежерів, на бойову працю якого молодші дивилися почавши від боїв під Довгобичовем, який також був їх вчителем і побажливим керівником”¹⁹

Після закінчення польсько-радянської війни мирним гарнізоном цього заслужено-го полку була Варшава, в якій кавалеристи зайняли казарми, розташовані біля Парку Лазенкі. У мирній організаційній кавалерійській структурі 1-й полк шволежерів був включений до складу 1-ї Кіної Бригади, яка від 1924 року існувала як 1-а Бригада Кавалерії у складі 2-ї Дивізії Кавалерії. Від весни 1937 року полк підлягав безпосередньо командиру Дивізії Кавалерії, а в січні 1939 року увійшов в підпорядкованість Мазовецької Бригади Кавалерії, як її четвертий полк кавалерії. Після переходу на мирний шлях шість років полком командував його другий воєнний командувач п-полк. Іван Глоговський. Після нього командування полком обійняв дипломований полк. Болеслав Веняві-Длugoшевскі, який в 1928 році передав командування полк. Янові Карцзові, який залишив цю посаду восени 1931 року і став шефом Департаменту Кавалерії Міністерства Військових Справ 20.

1. полк шволежерів взяв участь в кампанії 1939 року у складі Мазовецької Бригади Кавалерії, яка в першій фазі кампанії вела дії, утримуючи на правому крилі Армії „Мод-лін” в дільниці Пшасниша, а потім в секторі Пултуск – Сероцк над Нарвою, а пізніше над Бугом в районі Вишкова. 11 вересня над Бугом, внаслідок зриву зв'язку, дійшло до від'єднання частини підрозділів полку від решти полку, який вів з супротивником в районі Сулейова і не знав про відхід інших підрозділів Мазовецької Бригади Кавалерії. У результаті, частина полку билася в подальшій кампанії у рамках Мазовецької Бригади Кавалерії, натомість командир 1-го полку шволежерів п-полк. Януш Альбрехт зібрав навколо себе частину своїх підрозділів, а також дивізіони з 7-го і 11-го полку уланів – братніх полків бригади і на чолі цих сил приєднався до Оперативної Кавалерійської Групи ген. Андерса, у межах якої бився до кінця вересня 1939 року.²¹

Подальші дії полку це його відтворення в Армії Крайовій. На Мокотові у межах території V Варшавського Округу АК, відновлено полк, який мав чотири піші бойові ескадрони, а також ескадрон важких кулеметів і полкову сержантську школу. Полк взяв участь у Варшавському Повстанні, безуспішно атакуючи 1-го серпня 1944 р. свої

давні казарми, а потім беручи участь в боротьбі на Мокотові як дивізіон п-пор. запасу Александра Тишкевича псевдонім „Гірняк”. Крім того один кінний ескадрон у складі 1-го полку кавалеристів сформував на Келецчині старшинф Кароль Вікенхаген. Цей ескадрон взяв участь в Акції „Буря” як дивізійна кавалерія 2-ї Дивізії Піхоти Легіонів АК.

31 жовтня 1944 року у рамках I Корпусу Польських Збройних Сил, що тимчасово розташувався в Шотландії, створено частину корпусного розвідувального полку під назвою кадри 1-го полку шволежерів. 2 липня 1945 року цю військову частину розгорнуто до розмірів полку, проте він ніколи не досяг більшої кількості, ніж 320 солдатів. Функціонуючи у рамках Польських Збройних Сил 1-й полк кавалеристів було розформовано восени 1945 року.

Може здаватися, що розформування Польських Збройних Сил на Чужині у вигляді Польського Корпусу Пристосування і Розміщення, скінчило історію 1-го полку шволежерів Юзефа Пілсудського як військової частини. Однак так не трапилося. П'ятдесят років пізніше, після змін політичного устрою і набуття Незалежності III Річчю Посполитою постало рішення про сформування у складі Сухопутних військ якісно нового з'єднання, яке б використовувало повітряну мобільність і носило назву повітряної кавалерії.

Формальним початком сучасної польської повітряної кавалерії належить визнати наказ начальника Генерального Штабу Польського Війська № 35/Орг. від 15 червня 1994 року в якому йшлося про формування 25. Дивізії Повітряної Кавалерії з командуванням в місті Лодзі. За основу формування нової тактичної частини послужили 37-й полк транспортних вертольотів з Великої Лесьніци біля Ленчиці, а також 66-го шкільного авіаполку з Глінника біля Томашова Мазовецького, переданого зі складу Авіаційних Військ і Повітряної Оборони в Сухопутні Війська, а також сили і ресурси, передані з 6-ї Десантно-штурмової Бригади.

Ця якісно нове з'єднання Польського Війська отримала назву кавалерії тому, що володіючи сучасними транспортно-десантними ресурсами була призначена до виконування завдань, які колись повинна була виконувати кавалерія і розпоряджалася можливостями кавалерії.

Урочистості пов'язані з втіленням в життя дивізії і інавгурацією підготовки відбулися у Великій Лесьніци, де сформовано 1-й полк повітряної кавалерії. Початковий етап для нової формaciї у Польському Війську відзначився інтенсивною і наполегливою працею над створенням і згрупуванням підрозділів, обкаткою структур, будівництвом підготовчої бази, утворенням логістичного тилу для якісно нового з'єднання. Вперше у Польському Війську в підрозділах бойових дивізій, які прийняли історичну назву кавалерійських ескадронів зосереджено кавалеристів – штурмовиків і пілотів з їх вертольотами.

14 серпня 1995 року відбулася урочистість прийняття дивізією традиції Мазовецької Кавалерійської Бригади і її полків. На основі рішення Міністра Національного Оборони № 104 від 14 липня 1995 року дивізія отримала ім'я Князя Юзефа Понятовського.

Натомість рішенням Міністра Національної Оборони № 106 від 14 липня 1995 року 1-ий полк повітряної кавалерії отримав назву 1-го полку шволежерів Юзефа Пілсудського, успадкувавши традиції свого попередника з 1914-1945 років. Під час цього торжества полк отримав пропор.

Настання 1999 року, року вступу Польщі до Північноатлантичного Союзу означало кінець існування дивізії, яка на підставі наказу Командувача Сухопутних Військ № 6/Орг. від 25 січня 1999 року розпочала процес переформування в бригаду. Нова структура формувалася, між іншим, з необхідності підігнання функціонального модуля в структурно-організаційному питанні, яке функціонувало на той час в аеромобільних бригадах держав Північноатлантичного Союзу, які розпоряджалися подібними частинами (британська 24-а Аеромобільна і голландська Бригада 11-а Аеромобільна Бригада).

В результаті цих змін 1-й полк шволежерів в Великій Лесьніці був підданий розформуванню, а спираючись на функціонуючі там сили і ресурси сформовано 1-й батальйон повітряної кавалерії, 11-й батальйон повітряної кавалерії, а також 1-й авіаційний дивізіон.

Незважаючи на ці організаційні зміни солдатське середовище як і раніше вічувало зв'язок з переднями кавалерійськими традиціями. Тому на підставі рішення Міністра Національної Оборони № 54 з 30 березня 2000 року 25-а Бригада Повітряної Кавалерії зберігла ім'я Князя Юзефа Понятовського, традиції Мазовецької Бригади Кавалерії і її полків, день свята бригади, а крім того батальйони повітряної кавалерії отримали історичні назви своїх попередників відповідно до фактичної величини частини і традиційної кавалерійські термінологією.

Таким чином 1-й батальйон повітряної кавалерії прийняв назву 1-го дивізіону кавалеристів Маршалка Юзефа Пілсудського. Дивізіон передняв військовий пропор від 1-го полку шволежерів, а полкове свято святкують відповідно до історичної традиції 10 грудня, на згадку першого бою кавалеристів, проведеного 10 грудня 1918 року в Довгобичові.

Впродовж тих восьми років частини 25-ї Дивізії, а потім 25-ї Бригади Повітряної Кавалерії випрацювали в процесі чисельних навчань оптимальні методи ведення тактичних дій сучасною кавалерією з використанням вертолітотів з їх вогневими можливостями. Позитивно закінчилася також тестова співпраця повітряної кавалерії з іншими частинами Сухопутних Військ, проведена в різноманітному середовищі, зокрема, в лісисто-озерній місцевості, в горах, в урбанізованих районах.

Між іншим під час навчань під криптонімом „Татри”, ескадрони повітряної кавалерії „Козацький Степ” успішно виконували відповідні для цього формату завдання в практичному виявленні і знешкоджені мішень, а також знаходженні і штурмі об'єктів.

Коли в квітні 2003 року з'явилося рішення про створення у рамках миротворчих сил в Іраку Багатонаціональної Центрально-Південної Дивізії (Multinational Division Center South – MND CS) під польським командуванням виявилося, що однією з її осно-

вних бойових компонентів буде українська Бригадна Бойова Група. Під час наступних планувальних конференцій визначено, що дивізія буде функціонувати в бригадній (Brigade Combat Team) структурі, а її основний потенціал складатимуть десять батальонних бойових (Battle Group) груп, і крім того в її складі знайшлися підрозділи підтримки і забезпечення. Початково дивізія нараховувала біля 10 000 солдатів, з 16 держав.

Польська сторона відділила на потреби цієї найважливішої, а одночасно найбільш небезпечної з часів завершення ІІ світової війни військової операції наших Збройних Сил персонал командування і штаб дивізії, а також ряд підрозділів. Серед частин, призначених до участі в цій місії, не могло не бути сучасної кавалерії.

30 травня 2003 року 25-а Бригада Повітряної Кавалерії сформувала для потреб цієї місії Самостійну Повітряно-штурмову Групу. Група підлягала безпосередньо командувачу дивізії і складала його аеромобільний резерв. Група тимчасово розташовувалася на авіабазі Ал Джаррах неподалеку Ал Кут. До її завдань належало ведення наземних і повітряних місій ескортних і конвойових, забезпечення можливості ведення бойової операції (Combat SAR) і медичної евакуації (MEDEVAC), а також здійснення рейдів.

Спеціалізацією Групи стало Aeromobile Check Point, або літаючі дорожні контролюючі пункти, що мають завданням швидко затримувати підозрювані транспортні засоби, які рухаються по дорогах, або колони. Якщо в першій зміні польського контингенту підставою формування Самостійної Повітряно-штурмової Групи був 7-й дивізіон Люблінських уланів ім. військ. ген. Казімежа Сосновського з Томашова Мазовецького, то в наступних змінах щораз більшу участь у формуванні Групи мав 1-й дивізіон шволежерів Юзефа Пілсудського з Великої Лесьніци. Історія завершила коло. Через 85 років шволежери знову співпрацюють з українськими солдатами в союзі проти спільногого ворога.

Примітки:

¹ J. Karcz, W. Kryński, *Zarys historii wojennej 1-go pułku szwoleżerów Józefa Piłsudskiego*, Warszawa 1931, s. 5.

Полк. Ян Кринський служив в 1-му полку шволежерів з липня 1922 року, а в період з 26 жовтня 1928 року по 2 жовтня 1931 року був його командувачем. Старшина Вацлав Кринський служив в 1-му полку шволежерів в 1919-1932 роках

² J. Karcz, W. Kryński, op.cit., s. 7.

³ P. Ołstowski, *Generał Gustaw Orlicz-Dreszer (1889-1936). Dowódca wojskowy i działacz społeczno-polityczny*, Toruń 2000, s. 118.

⁴ J. Szostak, *Moja służba Niepodległej. Wspomnienia 1897-1939*, Warszawa 1987, s. 45.

Маючи на увазі факт, що всі випусники остроленських курсів, які в Хелмі отримали звання офіцерського аспіранта впродовж наступних місяців були підвищені до звання підпоручика.

Автор цього тексту вживає щодо них назви першого офіцерського звання.

⁵ W. Laudyn, *Zarys historii 7-go pułku ułanów Lubelskich*, Warszawa 1931, s. 8-9.

- ⁶ До складу групи окрім пізнішого ескадрону 1-го полку кавалеристів повинен був увійти батальйон піхоти, командуваний м-р. Владиславом Бонча-Уздовським. J. Karcz, W. Kryński, op.cit., s. 65; P. Olstowski, op.cit., s. 119-120.
- ⁷ J. Karcz, W. Kryński, op.cit., s. 69-70; J. Szostak, op.cit., s. 48-50.
- ⁸ P. Olstowski, op.cit., s. 120.
- ⁹ J. Karcz, W. Kryński, op.cit., s. 8-12.
- ¹⁰ A. Smoliński, Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12. X. 1918 do 25. IV. 1920, Toruń 2000, s. 201.
- Інші дані подав старшина Казімеж Юргелевіч в 1925 році. Згідно них 1-й полк кавалеристів нараховував тоді 21 офіцера, 47 молодших командирів і 338 рядових, а також 491 коней (у тому 82 тяглові). Озброєння полку складало 6 кулеметів, а також 338 гвинтівки і кавалерійські карабіни, 42 пістолети і ледве 44 шаблі. Див. K. Jurgielewicz, 1-szy pułk szwoleżerów w wyprawie wileńskiej 19 IV 1919 r., „Przegląd Kawaleryjski” 1925, nr 6, s. 8.
- ¹¹ S. Kopański, Moja służba w Wojsku Polskim 1917-1939, Londyn 1965, s. 63-71.
- ¹² K. Jurgielewicz, op.cit., s. 819-28. Більше з цього питання T. Piskor, Wyprawa wileńska, Warszawa 1919.
- ¹³ J. Karcz, W. Kryński, op.cit., s. 14-19.
- ¹⁴ Більше з цього питання: J. Ciałowicz, Manewr na Mozyrz i Kalenkowicze 4 III - 12 III 1920, Warszawa 1925 (Studia taktyczne z historii wojen polskich 1918-1921, t. 5); G. Nowik, Zanim złamano „Enigłę”... Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918-1920, t. 1, Warszawa 2004, s. 581-614.
- ¹⁵ J. Stachiewicz, Działania zaczepne 3 armii na Ukrainie, Warszawa 1925, (Studia operacyjne z historii wojen polskich 1918-1921, t. 1), s. 67-68.
- ¹⁶ J. Karcz, W. Kryński, op.cit., s. 29-31.
- ¹⁷ Bitwa Lwowska 25 VII-18 X 1920. Dokumenty operacyjne, cz. 1, Warszawa 2002, s. 96, dok. 33, Stan liczebny IV Brygady Jazdy z dnia 23 VII 1920 r.
- ¹⁸ Найновіше висвітлення дій Кінної Дивізії полк. Густава Орліча-Дрешера на північному Мазові подано в біографії генерала Густава Орліча-Дрешера. Див. P. Olstowski, op.cit., s... Zob. також: Ł. Nadolski, Zapomniana szarża – Arcelin 17 VIII 1920 roku, „Militaria” 2008, nr 4, s. 70-72.
- ¹⁹ J. Karcz, W. Kryński, op.cit., s. 62-63.
- ²⁰ Pierwszy Pułk Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego 1914-1945, Londyn 1987, s. 99-114; L. Rościszewski, 1 pułk szwoleżerów Józefa Piłsudskiego 1918-1939, Warszawa 1993; J. S. Wojciechowski, 1 pułk szwoleżerów Józefa Piłsudskiego, Pruszków 1995, s. 13-25.
- ²¹ Pierwszy Pułk Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego 1914-1945, Londyn 1987, s. 115-138; J. S. Wojciechowski, op.cit., s. 26-43.

* шволежери - легка кавалерія.

ЄРЕМІАШ СЫЛПЕЦ

– Академія Національної Оборони – Варшава

ПОЛЬЩА ТА УКРАЇНА У БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ 1918-1920 ПІДСУМОК НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ (ЛУЦЬК 14-16 XI 2008)

14-16.11.2008 р. у Луцьку відбулася наукова конференція на тему: *Польща та Україна у боротьбі за незалежність 1918-1920*. У цьому заході взяло участь 16 доповідачів. Вони репрезентували різні наукові осередки Польщі та України. З української сторони це були представники професорсько-викладацького складу Волинського національного університету ім. Лесі Українки в Луцьку – проф., д-р наук Микола Кучерепа, Львівського національного університету ім. Івана Франка – проф., д-р наук Богдан Гудь і д-р наук Віктор Голубко, Українського інституту національної пам'яті – проф., д-р наук Владислав Верстюк, Центру досліджень польсько-українських стосунків ім. І. Крип'якевича Національної Академії Наук України – проф., д-р наук Микола Литвин, Інституту етнічних та національних досліджень ім. І. Кураса Національної Академії Наук України – проф., д-р наук Орест Красівський, а також голова Правління спілки «Бельведер Леополіс» – генерал Людвік Коберський і представник Офіцерського клубу Збройних Сил України зі Львова – полк. Ярослав Костяк. Польську сторону представляли працівники Гуманітарно-природничого університету ім. Яна Кохановського в м. Кельце – проф., д-р наук Чеслав Гжеляк та д-р Marek Dukiewicz, Департаменту виховання і підтримки обороноздатності Міністерства Національної Оборони ПР – полк. д-р Єжи Томчик, Східно-Європейського центру Варшавського Університету – полк. mgr. Тадеуш Кшонстек, Академії Національної Оборони – полк. д-р Єреміаш Сылпец та полк. д-р Юліан С. Тим, Державної вищої професійної школи у Холмі – д-р Олександр Гарбач, а також вчителька історії з Дембліна – магістр Тереза Гарбач.

Підводячи підсумки даного наукового заходу, намагатимусь передати суть виступів окремих доповідачів, а також коротко описати ті важливі питання, навколо яких зав'язалася дискусія, що відбувалася після кожного пленарного засідання. Конференція розпочала свою роботу 14 XI пленарними засіданнями у трьох секціях.

Перше з них відкрив проф., д-р наук Микола Кучерепа. Першу доповідь представив проф., д-р наук Чеслав Желяк. Вона висвітила тему: *Політична та військова обумовленість союзу Пілсудський-Петлюра в 1920 р.* та дипломатичні ініціативи обох тодішніх керівників польської та української держав, завдяки яким у квітні 1920 року була заключна угода. Окресливши загальне тло перемовин представників ПР і УНР, доповідач охарактеризував діяльність окремих дипломатичних місій. Він також дав оцінку досягнутих ними цілей. У подальшій частині своєї доповіді визначив ту роль, яку у підписані угоди відіграли Юзеф Пілсудський і Симон Петлюра. При цьому наголосив, що обидва державні мужі вже у початковій фазі більшовизму розпізнали справжню загрозу, яку несла людям ця соціально-економічна система. Обговорюючи кінцеві етапи переговорів з підписання польсько-української політичної угоди, зауважив, що останнім акордом перемовин була майже чотиригодинна розмова між Ю. Пілсудським і С. Петлюрою. Саме після її завершення вночі, з 21 на 22 IV, була підписана уода між ПР та УНР. Власне ота розмова між Ю. Пілсудським і С. Петлюрою і стала остаточним погодженням сенсу та змісту умов договору, що дає нам змогу назвати його *Союзом Пілсудський – Петлюра 1920*. Завершуючи свій виступ, проф. Ч. Желяк нагадав ще про таємну польсько-українську військову конвенцію (24 IV 1920 р.), згідно з якою почалися спільні польсько-українські бої з Червоною Армією.

Наступним доповідачем став проф., д-р наук Микола Кучерепа, який у своєму виступі під назвою: *Договір «Пілсудський – Петлюра»: генезис, сенс і наслідки* змалював проблеми польсько-українського союзу 1920 р. на тлі тодішньої міжнародної ситуації. Базуючись на українських архівних документах та літературі предмету, основну причину виникнення зазначеного білатерального союзу автор побачив у спільній більшовицькій загрозі. При цьому він підкреслив, що і Польща і Україна, які в останній фазі I Світової війни опинились у взаємному збройному конфлікті, перед лицем спільній загрози зуміли об'єднатися. Однак це об'єднання відбулося надто пізно, що призвело до негативних наслідків, особливо для УНР. У зв'язку з тим, що на території новонародженої української держави діяли військові формування і білої, і червоної Росії, суспільство було морально втомлене. Воно не змогло належним чином оцінити більшовицьку загрозу. Що більше, часто несвідомо підпадаючи під вплив більшовицької пропаганди, воно не підтримало починань Головного Отамана Симона Петлюри. Підсумовуючи свій виступ, проф. М. Кучерепа стверджив, що союз Пілсудські-Петлюра, який виник у квітні 1920 р., мав глибокий сенс. На жаль, його не зrozуміли, а завершення польсько-радянської війни залишило Україну одинокою у своїх прагненнях до незалежності. Все це поглиблювалося відсутністю громадянської підтримки як урядових ініціатив, так і Армії УНР, що й призвело до втрати Україною незалежності. Однак польсько-українське порозуміння 1920 року відіграво роль у подальших (вже еміграційних) прагненнях України до незалежності. Ту омріяну волю український народ отримав 24 VIII 1991 року.

Останнім доповідачем на першому пленарному засіданні був д-р Marek Dudkiewicz. У виступі під назвою: *Польсько-український союз 1920 р. у світлі історіографії* він зробив аналіз основних досліджень на тему польсько-українських стосунків 1918-1921 рр.

Цей аналіз стосувався передусім досліджень, написаних польською мовою і опублікованих у Речі Посполитій. У ньому зроблено короткий огляд і охарактеризовано роботи на політичну, військову, біографічну теми та деякі опубліковані збірників документів.

Згідно власних дослідницьких принципів, доробок польської історіографії про польсько-український союз 1920 року доповідач поділив на три періоди. До них відносяться: міжвоєнний час з цезурами 1922-1938 роки; повоєнний (по Другій світовій війні) період польської історіографії, що тривав аж до 1988 року, і останній, починаючи з 1990 р. і до середини першої декади двохтисячного року. Проводячи історичний аналіз окремих періодів, він прийшов до висновку, що у перший із зазначених періодів домінували публікації на військову тему. Серед інших авторів виділив імена Юліана Стажевича і Тадеуша Кутшеби. Наступний із періодів (після Другої світової війни) був охарактеризований ним, як період стагнації у дослідженнях зазначененої теми. Цей застій властивий передусім вітчизняній історіографії. По-іншому ця проблематика досліджувалася на еміграції, де передував паризький осередок. Група істориків та політологів, зосереджена навколо Єжи Гедройца і «Паризької культури», у своїх публікаціях висвітлювала проблеми польсько-української співпраці. Найбільш урожайним із зазначених періодів виявився останній. Саме тоді намітилася багатовекторність досліджень процесу відродження Польщі й України. Можливість доступу до архівних матеріалів у Польщі та Україні принесла результат у вигляді низки монографій. Серед авторів останнього періоду доповідач виділив Міхала Клімецького, Збігнева Карпуса, Яна Яцка Бурського та інших. Закінчуючи свій виступу д-р M. Dudkiewicz зауважив, що польсько-українські стосунки двадцятих років минулого століття надалі залишаються дуже популярною серед польських істориків темою досліджень.

Після виступу д-ра M. Dudkiewicza зав'язалася дискусія, в якій взяли участь проф. B. Gudź i полк. T. Kwonstek. Проф. B. Gudź висловився щодо наслідків союзу Пілсудський-Претлюра. Аналізуючи цей альянс, він констатував, що ПР була краще підготовлена до боротьби за свою незалежність. Такої підготовки однаке бракувало українському суспільству. Тому так кволо воно підтримало починання C. Петлюри. Даючи оцінку самому договору 1920 року, він ствердив, що *це було трудне братерство, але братерство*. Даним твердженням проф. B. Gudź як ніби оголосив документальний фільм *Трудне братерство*, який він зняв разом із полк. T. Kwonstком в 2000 році. Про те, як створювався даний фільм, розповів T. Kwonstek. З його слів стало відомо про роботу над сценарієм, пошук документів, а також *про шляхи до тих місць, де у 1920 році вирішувалися непрості питання трудного братерства*. Закінчуючи свій виступ, T. Kwonstek зауважив, що прем'єра фільму відбулася в день смерті (14 IX 2000) Є. Гедройца, який став меценатом української незалежності та пропагандистом польсько-українського братерства.

Керував II пленарним засіданням проф. д-р наук Ч. Гжеляк. Першим зі своєю доповіддю виступив м-р Ярослав Костяк. Він виголосив реферат на тему: *Армія отамана Симона Петлюри в історії і традиціях Українських Збройних Сил 1991-2008*. У ньому порушувалася проблема відновлення в Українській Армії після 1991 року національних та бойових традицій.

При цьому була згадана співпраця з Польським Військом, виявом якої серед іншого стали спільні навчання та історично-військові екскурсії офіцерів обох армій. Особливим проявом такої співпраці є створення Польсько-Українського батальйону Миротворчих сил ООН. Цій бойовій одиниці були присвоєні імена двох героїв Хотинської битви 1621 р.: Яна Кароля Ходкевича і Петра Конашевича-Сагайдачного. У завершальній частині свого виступу м-р Я. Костяк згадав також про спільні заходи, проведенні цим батальйоном у рамках миротворчої місії в Косово.

Далі взяв слово д-р наук Віктор Голубко. Його доповідь змальовувала біографічні аспекти і називалася: *Командири Армії Петлюри 1919-1920*. Щоб відтворити образи і біографії штабних офіцерів з найближчого оточення Симона Петлюри, він вибрав десятьох представників (серед яких були і генерал Володимир Сальський, генерал Марко Безручко і генерал Всеvolod Змієнко). Оцінюючи професійність командного складу Армії УНР, доповідач зауважив, що вона відзначалася хорошою військовою підготовкою. У більшості випадків генерали та вищі офіцери Армії Симона Петлюри закінчили командно-штабні академії, а також мали великий бойовий досвід. Винятком був генерал Василь Тютюнник, який закінчив лише Юнкерське піхотне училище в Тифлісі. Підsumовуючи свій виступ, автор стверджив, що Армія С. Петлюри, не дивлячись на недостатню чисельність, мала добре підготовлені кадри. Це свідчить про високий професіоналізм даного формування.

Третім на другому пленарному засіданні виступив полк. д-р Єжи Томчик. У доповіді на тему: *Союз Пілсудський-Петлюра в історії та традиціях Польського Війська* він показав генезис процесу перейняття історичних традицій у Польському Війську. При цьому було згадано про початки співпраці із Збройними Силами України, а також охарактеризовано її головні напрямки. Значну увагу доповідач приділив історично-військовим екскурсіям, які проводяться спільно ось уже дванадцять років. Ці заходи передбачають подорож польських офіцерів українською територією та аналогічні краєзнавчі поїздки офіцерів українського війська по теренах південно-східної Польщі. Крім опису перебігу подорожі, полк. Є. Томчик назвав ті частини Польського Війська, у родоводі яких значаться бої з Червоною Армією, які вони провели спільно з українськими формуваннями. Він підкреслив також те, що союз Пілсудський-Петлюра став парадигмою, на якій нині віdbудовується історичне та військове польсько-українське партнерство.

Після виступу полк. Є. Томчика почалася дискусія, у якій взяли участь: генерал див. Л. Коберський, проф. Б. Гудь, полк. Т. Кшонстек, д-р наук В. Голубко. Перший із названих диспутантів зауважив, що нині на Україні особа С. Петлюра і роль, яку він відіграв, мало популярна і наукові дослідження цього періоду як ніби відсуваються

на задній план. Натомість пальму першості у наукових досліджень має проблематика, пов'язана з УПА. Зріст популярності цього збройного формування можна спостерігати у Львові. Іншу думку висловив проф. Б. Гудь, ствердживши, що існує значна група *галицьких істориків*, які свої дослідження спрямовують на особу С. Петлюри та його оточення. У коло їх зацікавлень входять і проблеми польсько-української співпраці 1920 року.

Про Польсько-Український батальйон Миротворчих сил ООН проф. Б. Гудь сказав: *був він першим широким кроком на шляху польсько-української військової співпраці*. Шкода, однак, що у поточному році це формування підлягає ліквідації.

Черговий учасник дискусії полк. Т. Кшонстек пригадав фрагменти фільму *Трудне братерство*, які стосувалися технічного боку підписання польсько-українського договору 1920 р. Він також порушив питання виховного впливу польсько-українських екскурсій. У зв'язку з чим пригадав візит учасників подорожі 1997 року (українських офіцерів) у місцевість Млини, де похоронені останки дочасно загиблого Михайла Вербицького, автора українського гімну *Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля*. Мало кому з офіцерів було відоме це місце, як і той факт, що могила співавтора (слова гімну написав Павло Чубинський) їх національного гімну знаходиться на території Речі Посполитої. Саме тому полк. Т. Кшонстек вважає роль спільніх подорожей важливою. На завершення цієї дискусії взяв слово д-р наук В. Голубко. На прохання проф. Б. Гудя він уточнив критерії, за якими вибирає типових представників вищого командного складу Армії С. Петлюри для поданої у своїй доповіді характеристики.

Третім пленарним засідання керував д-р наук В. Голубко. Першим доповідачем був проф. д-р наук Владислав Верстюк. Назва його доповіді звучала так: *Українська революція 20-х років ХХ століття: історичне значення*. Характеризуючи суспільну ситуацію на Україні після завершення I Світової війни, він показав її виняткову складність. Як жодна інша європейська країна того періоду, Україна мала незавершений конфлікт з Польщею та повинна була протистояти і більшовицькій загрозі, і російським військам генерал Антона Денікіна, і локальним партизанським командирам, діяльність яких часто виходила за рамки загальноприйнятих правових норм. Така ситуація сприяла формуванню різних громадянських позицій українського суспільства. Часто-густо через протистояння прагнення до незалежності відсувалися на задній план. Український селянин, не готовий до сприйняття такої складної ситуації, почав сприймати незалежність через мірку власного села, що виявилося згубним для незалежності українського народу. Однака така складність суспільної ситуації мала і позитивний аспект. Він виявився у пробудженні політичного руху на Україні. Це створило передумови для виникнення політичних угрупувань, що відіграли провідну роль на шляху до незалежності України.

Доповідь під назвою: *Українсько-польська національна війна 1918-1919 pp.: генезис і geopolітичні наслідки* виголосив проф. д-р наук Микола Литвин. Розглядаючи конфлікт між ПР та ЗУНР, він вказав на ріст взаємних суперечностей між поляками та українцями Східної Галичини. Обговорюючи результати конфлікту 1918-1919 років, звернув

увагу на його негативну роль в українському русі до незалежності. Вона полягала передусім у формуванні двох осередків влади на Україні. Відмінність поглядів їх головних представників (С. Петлюри, Євгена Петрушевича) ослабила українську державність. Геополітичним наслідком польсько-української війни (1918-1919) було те, що Українську державу (у даному випадку Східну Галичину) зауважили на міжнародній арені.

Виразним цього прикладом були розмови на тему державної принадлежності території Східної Галичини, які вели на Паризькій мирній конференції.

Окремі проблеми міжнародних поглядів на українське питання, порушені у виступі проф. М. Литвина, були поглиблени наступним доповідачем. Ним був проф., д-р наук Орест Красівський. Назва його доповіді така: *Антантa i відродження української та польської незалежності у 1918-1921 pp.* У ній він охарактеризував відношення держав Антанти до польської та української проблем. З доповіді О. Красівського випливало, що великі європейські держави, а саме їх представники, часто не розуміли про що йдеться у польсько-українських взаємостосунках. До того ж польське питання було більш відоме у міжнародних колах. Про нього знали у більшості країн Антанти та США. Українська держава, яка відроджувалася, не лише не була близче відомою більшості держав-переможців, але й сприймалася ними як союзниця центральних держав, з яким вона співпрацювала у період Гетьманату. Саме тому, на думку О. Красівського, представники Антанти виявляли прохолодне ставлення до українських державницьких прагнень. Відсутність підтримки з боку великих західних держав була однією з причин втрати суверенності України в 1921 році.

Після виступу проф. О. Красівського відбулася коротка дискусія, яка доповнила виступи, що прозвучали першого конференційного дня. У цій дискусії взяли участь полк. Т. Кшонстек, генерал Л. Коберський, д-р. М. Дудкевич і автор даної статті.

Підсумок першого дня конференції підвів д-р М. Дудкевич. Він зауважив, що учасники вислухали дев'ять доповідей. Завдяки цьому вони мали змогу ознайомитися не лише з широким спектром проблем, які стосувалися польсько-українського порозуміння 1920 р., але й зрозуміти тогочасне його сприйняття. Було також підкреслено ним той факт, що альянс, так як і спільна боротьба проти Червоної Армії, знаходять своє відображення у традиціях Збройних Сил України.

Конференція продовжилася наступного дня (15 XI). Першим пленарним засіданням керував генерал див. Л. Коберський. З доповіддю виступив полк. Тадеуш Кшонстек, який виголосив лекцію на тему: *Спільні дії Польського Війська й Армії УНР у битвах під Замостям та Комаровим у 1920 році.* У своєму виступі він змалював загальну оперативно-стратегічну ситуацію на фронтах польсько-російської війни у серпні 1920 р. Потім описав перебіг воєнних дій у районі Львова та підготовку до оборони Замостя. Характеризуючи перебіг оборонних боїв за Замостя, полк. К. Кшонстек описав роль у них 6 Стрілецької дивізії, якою керував у подальшому генерал Армії УНР М. Безручко. Оцінюючи боротьбу цього тактичного союзу, він підкреслив його особливу роль в обороні міста та фортеці. Переходячи до обговорення

битви під Комаровим (31 VIII 1920), доповідач зауважив, що саме геройчна оборона Замостя дала можливість польській стороні добре підготуватися до бою. Виходячи з цього твердження, він дійшов до висновку, що: *ключ до перемоги в отій найбільшій кавалерійській битві XX століття власне і полягав в успішній обороні Замостя.*

Другим виступив полк. д-р Єреміаш Сыліпец. Тема його виступу звучала так: *Армія Української Народної Республіки у 1920 році*. Він представив генезис цього збройного формування, а також схарактеризував його бойові дії до союзу з ПР. У подальшій частині виступу обговорив організаційні процеси в українській армії до Київського походу Польського Війська. Потім показав бойові дії Збройних Сил УНР, що воювали разом з Польським Військом проти Червоної армії. У своїх наукових пошуках автор намагався встановити кількісний склад Армії С. Петлюри. Він також дав оцінку її військовій майстерності. Підсумовуючи свої роздуми, зауважив, що українські формування завдяки своєму кадровому складові, хоч і чисельністю не перевищували 22 тис. вояків, відіграли важливу роль у боях проти більшовиків, що велися на південно-східному фронті у 1920 р. Професіоналізм цієї армії виявився серед іншого у тактиці зволікань боротьби, яка полягала у веденні активних відступальних дій з використанням природних особливостей рельєфу.

Третім взяв слово проф., д-р наук Б. Гудь. Він презентував доповідь під назвою: *Ідея утворення українсько-польської бойової одиниці у 1920 році*. Розкриваючи повищу тему, проф. Б. Гудь визначив загальні концептуальні принципи будови, а саме створення Армії УНР. Він також представив знайдений ним в українських архівах меморіал інженера хор. Бойка. Його автор звертався до польської влади з проектом утворення спільної польсько-української військової одиниці. Ця концепція, на жаль, не реалізована у 1920 р., на думку проф. Б. Гудя, ймовірно, і була тією першою ідеєю, яку вдалося впровадити у життя лише в другій половині 90-х років минулого століття. Втіленням цієї ідеї стало формування Польсько-Українського батальйону Миротворчих сил ООН.

Як і в попередніх випадках, після останньої доповіді пленарного засідання відбулася дискусія. У ній взяли участь п-полк., д-р Ю. Тим, проф., д-р наук Б. Гудь, проф., д-р наук В. Верстюк. Перший із учасників дискусії опонував полк. Т. Кшонстку в тому, що саме Комарівська битва є найбільшим кавалерійським боєм ХХ ст. На думку п-полк. Ю. С. Тима, битва під Комаровим була лише однією із кавалерійських сутичок під час боїв за напрямку Замостя-Комарів. Тому він кваліфікував її як тактичний елемент боїв за Замостя. Натомість найбільшим кавалерійським боєм ХХ ст., на його думку, є битву під Бродами (31 VII – 2 VIII 1920). Далі у дискусію включився проф. Б. Гудь. Він висловився про Українські Збройні Сили у 1920 р. Даючи оцінку їх кількісному складу, він зауважив, що непідготовленість українського суспільства до боротьби за незалежність відбилася і на процесі набору солдатів до Армії С. Петлюри. Кількість бажаючих вступити в цю армію була обмеженою. Але зменшення кількісного складу війська було пов'язане не тільки з частковою демобілізацією. Швидше всього демо-білізація відбувалася паралельно із самовільним залишенням рядів української армії

окремими солдатами та навіть цілими підрозділами. Тезу проф. Б. Гудя підтримав проф. В. Верстюк, стверджуючи, що такий стан речей був наслідком нерозуміння частиною українських солдатів загрози, яку ніс із собою більшовизм. Виглядає так, ніби Україна, створюючи підвалини своєї незалежності, раптом забула про необхідність зміцнення власних збройних сил. З таким недоліком уже не вдалося впоратися у 1920 р.

На останньому, п'ятому, засіданні головував полк. д-р Є. Сьліпец. Першим свою доповідь представив генерал Людвіг Коберський, вона носила називу: *Задвір'я в історії традиціях Польщі й України 1920-2008*. У своєму виступі він змалював перебіг битви під Задвір'ям, яку провів батальйон (330 жовнірів) кап. Болеслава Зайончковського 17 VIII 1920 р. Цій героїчній обороні Задвір'я від переважаючих сил I Кінної Армії Семена Будьонного у міжвоєнний період дали називу *Польських Тернопіл*. Частина оборонців даної позиції, які загинули під час бою, була похована в районі поля битви. У Другій Речі Посполитій берегли пам'ять про цю битву. Це, між іншим, виражалося і в тому, що проїжджаючи колією, яка проходила біля «Кургану оборонців», поїзди давали два свистки. Та коли 17 IX 1939 р. окраїнні землі, а разом з ними і Задвір'я, зайняв СРСР і пам'ятну таблицю на кургані, що прославляла героїчних оборонців Задвір'я, було знищено, спогади про *Польські Тернопіли* залишилася у пам'яті місцевих українців. При обговоренні виступу генерала Л. Коберського було також зазначено, що завдяки його старанням військовий задвірський цвинтар набув свого давнього вигляду. Ця битва знайшла також належне відображення в історії традиціях Польщі та України.

Про традиції та сучасне життя одного з найславніших кавалерійських загонів Другої Речі Посполитої розповів п-полк. д-р Ю. С. Тим. У своїй доповіді під називою: *1. Кавалерійський полк Юзефа Пілсудського: традиції і сучасність* він описав генезис і перебіг бойового шляху цієї військової одиниці. Перелічуючи її бойові заслуги, він згадав про бої, які відбулися у 1920 р. на Україні. Потім змалював бойові дії полку у Вересневій кампанії 1939 р. У кінці свого виступу розповів присутнім про сучасні формування Польського Війська, які культывують традиції кавалеристів Юзефа Пілсудського. При цьому підкреслив, що сучасні кавалеристи виконували і виконують відповідальні завдання у Польському Військовому Контингенті, наприклад в Іраку.

Фотозображенням польсько-українського альянсу 1920 р. і кінодокументам, які відносяться до цього періоду, було присвячено чергова доповідь, яку зробила магістр Тереза Малгожата Гарбач. Тема її виступу така: *Трудне польсько-українське братерство у польській документальній фільмографії*. Хоча тема доповіді однозначно вказувала на те, що в ній ітиметься про Х Музу, та з перших слів авторка, торкнувшись проблеми польсько-українського документального кіно 1920 р., повідомила учасникам конференції, що під часто відтворюваною в історичних опрацюваннях фотографією зустрічі Ю. Пілсудського з С. Петлюрою, яка ніби-то відбулася у Вінниці, поставлено помилковий підпис. Проведення детального аналізу цього фото виявило, що ця зустріч відбулася не у Вінниці, а в Станіславі. Далі доповідочка охарактеризувала фільм *Трудне братерство*, а також інші фільми про здобуття Польщею незалежності, польсько-ро-

сійську війну (1919-1920) та капеланів армії УНР. Аналізуючи ці документальні фільми, вона підкresлила їх особливу освітню роль і запропонувала запровадити їх як дидактичний матеріал при вивченні історії у польських середніх школах. Що більше, після аналізу документальних фільмів про польсько-російську війну, вона, що той факт, що після завершення (підписання перемир'я) боїв на польсько-більшовицькому фронті тема Української Армії зникає. Завершуючи виступ, магістр Т. М. Гарбач виразила надію, що цей такий необхідний елемент будуть доповнити нові документальні фільми.

Останню доповідь мав виголосити д-р Олександр Гарбач. Однак з огляду на здоров'я, він не прибув на конференцію. З підготовленою ним доповіддю на тему: *Пам'ятні місця воїнів УНР, збережені у Польщі* виступив полк. Т. Кшонстек. У головних тезах своєї доповіді він описав нинішній стан українських військових поховань, що знаходяться на польських цвинтарях. Серед інших мова йшла про такі місця захоронень вояків Армії УНР, як цвинтар у варшавському кварталі Воля, Раковицький цвинтар у Krakovі, Могила українських вояків в Александрові Куявському, кладовище у Щипорні коло Каліша та про інші менші поховання.

Розглядаючи питання українських поховань, полк. Т. Кшонстек стверджив, що у більшості випадків вони, не зважаючи на різні «повороти польської історії», збереглися у хорошому стані. Як приклад він згадав про цвинтар на варшавській Волі, де спочиває 16 генералів Армії УНР. Надгробні фотографії, що знаходяться на цих пам'ятниках, як стверджувалося у доповіді, до 1989 р. були для істориків, які досліджували біографії командного складу Української Армії, основним фото джерелом. Підсумовуючи роздуми щодо цвинтарів та місць поховань вояків Армії УНР, полк. Т. Кшонстек стверджив, що ними по-особливому опікується польські військові. Ця опіка серед іншого виявляється у Почесній варті в дні національних та державних свят Польщі й України. Що більше, вони охоплені такою ж програмою охорони пам'ятників, як і польські пам'ятники.

Як зазначалося вище, ця доповідь була останньою у програмі конференції. Після короткої дискусії щодо виступу п-к Т. Кшонстка і моєї згадки про роботу д-ра Олександра Колянчука: *Меморіали і поховання учасників визвольної боротьби у 1917-1921 pp. (Перемишль, 2003)* слово взяв д-р М. Дудкевич. Він, в основному, висловився щодо доповіді магістр Т. М. Гарбач, підкresливши її велике значення. У подальшій частині дискурсу він зауважив, що в польській історичній дидактиці дуже мало місця присвячується аналізу документалістики, який є надто важливим. Непрофесійна оцінка фотодокумента тягне за собою помилковий його опис. Така помилка потім тиражується низкою історичних праць. Тому, за висновком д-ра М. Дудкевич, у вивчення історії варто запровадити предмет, який би навчав правильному аналізові фото і кінодокументів.

Після закінчення дискусії були підведені підсумки конференції. Першим з цього приводу взяв слово проф., д-р наук М. Кучерепа. Він підкresлив високий науковий рівень доповідей. Зауважив, що завдяки цій конференції було окреслено низку важких проблем, на які спрямують свою увагу наступні дослідники теми альянсу Пілсудський – Петлюра.

З польського боку підсумки підвів проф., д-р наук Ч. Гжеляк. У своєму виступі він констатував, що під час конференції було прослухано 16 доповідей. Дуже цікавим було те, що після кожного пленарного засідання точилися дискусії. Вони не лише доповнювали сказане доповідачами, але й вказували нові напрямки досліджень, які, напевно, будуть взяті до уваги в майбутніх польсько-українських (і не лише) наукових симпозіумах. Закінчуючи свій виступ, проф. Ч. Гжеляк від імені польської делегації подякував організаторам конференції. Далі поділився своїми висновками п-к Т. Кшонстек. Він ствердив, що конференція, яка добігає кінця, має важливе значення у процесі пізнання історії обох держав. Він підкреслив, що вона має важливе значення у питанні військових традицій Польщі та України. При цьому він наголосив, що військова проблематика важлива та не єдина серед аспектів досліджень. Не менш важливими є польсько-українські політичні взаємини, які становлять особливий інтерес для студентів Інституту Східної Європи Варшавського університету. Про це серед іншого свідчить велика зацікавленість (велика кількість) лекцій на тему української політики, які проводять наукові працівники вищезгаданого закладу.

Від імені керівництва Волинського університету підсумки підвів проректор з питань міжнародної співпраці проф. д-р наук Сергій Федонюк. Як декан факультету міжнародних відносин він повідомив, що на їх факультеті навчаються і польські студенти. Тому проведена впродовж двох останніх днів (14-15 XI 2008) наукова конференція відіграє важливу роль у формуванні міжнародних стосунків поміж обома державами.

Після виступу проф. С. Федонюка слово взяв Консул РП в Луцьку Томаш Янік. Підводячи підсумки конференції, він підкреслив її важливий вклад у розвиток історичних досліджень. Але метою цього заходу був розвиток не лише історичних досліджень. Ця конференція набула своєї «ваги» у сучасних польсько-українських стосунках. Вона є важливим елементом співпраці між нашими державами. У подібному ключі висловився проф., д-р В. Верстюк.

Наукова конференція *Польща та Україна у боротьбі за незалежність 1918-1920*, яка відбулася 14-15 XI 2008 р., стала одним із етапів відзначення 90-ї річниці незалежності Польщі. Підсумовуючи її хід, хочу зауважити, що конференція, як форум обміну думок, накреслила нові напрямки досліджень в історії наших народів. Важливу пізнавальну роль відіграли й організаційні заходи, що її супроводжували, а також зустрічі з представниками влади та різних організацій. Вони дали можливість учасникам обох сторін близче піznати різні аспекти багатої культури наших народів.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ІНСТИТУТ В ПЬОТРКОВІ ТРИБУНАЛЬСЬКОМУ

Історія академічного центру в Пьотркові Трибунальському нараховує 28 років. Восени 1981 року в цьому місті розпочалася діяльність, спочатку відкрилася навчально-наукове представництво – Іногородній Факультет Вищої Педагогічної Школи ім. Яна Кохановського в Кельцах¹. Перших сімдесят студентів здобувало освіту на підготовчому факультеті. У наступні роки створено нові напрямки та спеціальності, зросла кількість студентів та викладацький склад. З осені 1991 року відкрито факультет польської філології, а від 1997 року – магістратуру на Історичному факультеті.

Піотрковський осередок розвивався разом з головним навчальним закладом. Від 1997 року був Філією Вищого Педагогічного Інституту, від 2000 року Філією Академії Святого Хреста ім. Яна Кохановського в Кельцах, а від січня 2008 року є Філією Університету Гуманітарно-природничого ім. Івана Кохановського в Кельцах. Тепер піотрковська філія Університету Яна Кохановського володіє двома факультетами (Філологічно-історичним та Суспільних Наук) кількома інститутами і самостійними установами, готує кілька тисяч студентів на семи напрямках студій, а також володіє науковим штатом, який налічує 220 викладачів.

Інститут Історії Філії Університету Яна Кохановського в Пьотркові Трибунальському, як говорилося вище функціонує з 1997 року. Утворення цієї Філії відповідало великому зацікавленні молоді регіону щодо вивчення історії. Звідси щороку кілька десятків нових кандидатів вступали на цей факультет. До 2009 року в магістратурі та на післядипломному навчанні, на стаціонарі та заочно навчалося понад 600 осіб. Від двох років введено нову систему бакалаврату. На сьогодні існує як пятирічне навчання, так і дворівневе - бакалаврат та магістратура. Час від часу проводиться післядипломне навчання.

Впродовж двадцятилітньої діяльності Інститут історії змінював свою організацію. Первінний, нараховуючий небільше двадцяти осіб науково-навчальний колектив працівників істотно змінився. Частина працівників, яка працювала за сумісництвом

¹ Раніше тут існував Консультантський Пункт Університету в Лодзі.

звільнилася. На їх місце прийшли нові, зокрема, з ліквідованого Військового історичного інституту. Паралельно тривав процес розвитку власних, молодих наукових кадрів (кілька осіб одержало ступінь кандидата наук та доктора). Численний колектив наукових кадрів дозволив відкрити в 2003 році, на базі Інституту історії, ще одну одиницю – Інститут міжнародних відносин. Тепер кадровий склад Інституту історії нараховує 6 професорів, 1 доктора, а також кілька десятків кандидатів наук. Процес підвищення кваліфікації наукових працівників триває й надалі і вже в 2009 році кілька осіб повинні отримати вищі наукові ступені.

Навчальна програма реалізована протягом дванадцяти років в П'ятрковському Історичному Інституті забезпечувала різні спеціальності. Спочатку, це була спеціальність вчителя, а в наступні роки організовані інші. Тепер студенти мають на вибір такі: історія з архівістикою, вчитель історії та суспільствознавства, історія з історією військової справи. В останні роки, особливо ця остання користується великим попитом. Без сумніву це виникає з прагнень молоді поглибити знання у сфері військових справ.

Навчальна спеціальність з історії військової справи була відкрита в П'ятркові Трибунальському в 2004 році. Цьому посприяло існування кафедри історії військової справи, яка зібрала плеяду наукових працівників, на чолі з професором Чеславом Гжеляком та керуванням ним наукового семінару. На інших кафедрах також під керівництвом їхніх викладачів повставали магістерські праці, присвячені суміжній тематиці з історією польської і світової військової справи. Ці проблеми піднімали студенти на семінарах професорів Генрика Станьчика, Юзефа Смолінського, Януша Зузяка, Анджея Фельхнера, Едварда Налепи, Сергіуша Шарипкіна, Зигмунта Матушака, а також кандидатів наук: Януша Будзінського, Марка Дуткевича, Даріуша Рогута.

Спочатку питання пов'язані з історією військової справи розглядалися на деяких спецкурсах. Від 2004 року, йдучи на зустріч зацікавленням студентів, введено в навчальну програму окрему спеціальність Історія військової справи", яка охоплювала 630 навчальних годин. Вона реалізовувалась на другому, третьому і четвертому навчальних роках, та на наукових семінарах. Вирішено, що з метою даної спеціалізацією буде ретельне опанування студентами грунтовного знання, у сфері історії військової справи від давнини і до сьогодні, знайомство з доробком військової думки та традиції Польського Війська. Студенти мали здобути вміння критичного опрацювання джерел, аналізу і інтерпретації історичних явищ та процесів, робити висновки і давати раціональну оцінку причин перебігу і характеру озброєних конфліктів. В результаті такого навчання випуски готові до практичного втілення знань та його вмілого передавання іншим. В процесі студій окрім заняття в стінах закладу організовуються історичні поїздки на місця битв та екскурсії до військових музеїв. Метою цих заходів є знайомство з місцевістю, аналіз джерел (спогадів, документів) співставлення їх з обставинами бойових дій, удосконалення вмінь та знань.

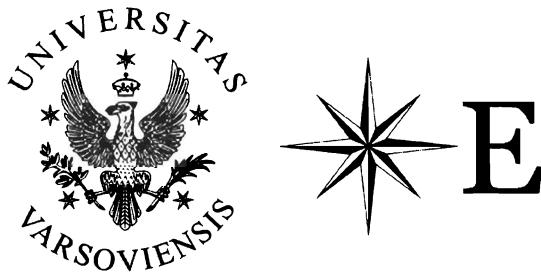
Центральне положення П'ястркова Трибунальського на території країни уможливлює студентам широкий доступ до багатьох музеїв осередків, та цікавих місць, пов'язаних з історією військової польської справи. У рамках історичних подорожей студенти познайомилися з полями битв а також перебігом боїв під Рашином, Мокрою, Боровою Горою, в передмісті П'ястркова і Томашова Мазовецького. У рамках знайомства з історією фортифікацій, студенти відвідали замки Юри Krakowsko-Chenstochowskoї, укріплень в районі П'ястркова, фортифікацій Варшави. Багато студентів історії свої зацікавлення і уміння розвивають в рамках наукових робіт, що ведуться в Студентському Науковому Товаристві „Клію”. Беручи участь в зустрічах і наукових сесіях, студенти самостійно ведуть наукові дослідження та презентують їх результати.

Широкий спектр вмінь і знань, якими оволодіють студенти дозволяє їм бути конкурентноспроможними на ринку праці і працевлаштовуватися в державних установах, а також в органах самоврядування і суспільних, пов'язаних з питаннями оборони в широкому значенні. Використовуючи здобуте знання випускники можуть працевлаштуватися в музеїв осередках як центрального, так і регіонального рівня. Перспективи роботи існують також у військових і державних архівах, в редакціях друкованих видань з історично-військової тематики та організаціях ветеранів.

П'ястрковські історики складають численне наукове середовище в Польщі. Результат, здіснюваних ними досліджень представлений в публікаціях, яких налічується понад тисячу. Здійснюючи наукові дослідження викладачі закладу співпрацюють з багатьма науковими центрами як в межах Польщі, так і за кордоном. Серед вітчизняних осередків в одними з перших слід відзначити тих, хто займається дослідженнями в галузі історії військової справи, а саме – Департамент виховної роботи та співпраці з суспільством Міністерства Національної Оборони, Військове Бюро Історичних Досліджень, Центральну Військову Бібліотеку, Центральний Військовий Архів, Інститут Національної Пам'яті, Раду з Охорони Пам'яті Боротьби та Мучеництва. Співпраця розвивається також з цивільними академічними центрами, зокрема в Лодзі, Познані, Седльцах, Торуні, Бидгощі, Кошаліні, Гданську, Ополі, Вроцлаві.

Серед закордонних центрів, з якими співпрацює п'ястрковське середовище істориків відзначимо Університет у Луцьку, Інститут Юзефа Пілсудського, Польський Інститут і Музей ім. генерала Владислава Сікорського в Лондоні, Польська Бібліотека і Польський Університет в еміграції, Військовий Архів у Фрайбурзі і Потсдамі, Архів Міністерства Оборони Російської Федерації в Подольську, обласні архіви Білорусі в Бресті та Гродні, Литовський Спеціальний Архів і Державний Архів Литви у Вільнюсі.

Сподіваємося, що розвиток наукових кадрів, численна кількість охочої до навчання молоді, широкі наукові контакти і здійснювані дослідження лише сприятимуть подальшому розквіту П'ястрковського історичного центру

ІНФОРМАЦІЯ ПРО СХІДНО-ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЦЕНТР ВАРШАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Східно-Європейський Центр Варшавського Університету, які готує кадри молодих спеціалістів „з питань Сходу”, належить до значущої вже групи польських наукових академічних і аналітичних установ, заснування, розвиток і діяльність яких стала можливою після занепаду комуністичної системи і здобуття суверенності в 1989 році. Центр однак, на відміну від інших наукових інституцій такого типу в Польщі, повстал як безпосереднє продовження роботи, розпочатої ще в часи „Солідарності” і здійснюваної таємно, переважно в рамках видавничої діяльності, та ідейної роботи.

В підпіллі проводилося не багато заходів, але вони важливі не з огляду на умови, в яких повставали, а як фрагмент советологічних польських досліджень, здійснюваних в 90-і роки і як контекст великого повороту цих досліджень після 1989 р.

Організаційні та інтелектуальні корені Східно-Європейського Центру Варшавського Університету містяться в підпільному виданні „Обуз” („Табір”), заснованому в 1981 р., в період „Солідарності” і видаваному пізніше в період надзвичайного військового стану, вже в підпіллі (Я. Таргальські, А. Ананіч, К. Стембровіч, М. Перналь, В. Мазярські, Р. Богданські, Я. Маліцькі та ін.). З самого початку „Обуз” був присвячений – як вказано в підтитулі – „проблемам народів комуністичного табору”. Це було одне з перших польських підпільних видань, присвячених цій проблематиці, а на той момент взагалі перше між Лабою та Тихим Океаном, більше того єдине, яке не дивлячись на труднощі, спізнення і проблеми проіснувало 28 років та видається дотепер!

До підвалин, на яких повстав Центр треба також віднести підпільний Інститут Східної Європи, створення якого розпочалося в 1983 р. (Я. Маліцькі). Ця ініціатива однак з відомих причин, а саме - через величезні труднощі формування в підпіллі

постійної науково-аналітичної установи та через явну протидію державної влади – деякий час була призупинена.

Лише після 1989 р. вирішено розширити діяльність “Обозу” в новій формі – на академічному рівні, продовжуючи тим самим наміри, вище згаданого підпільного Інституту Східної Європи. Таким чином, в 1990 р. при Інституті Сходознавства Варшавського Університету був відкритий спочатку Семінар Національних Проблем Радянського Союзу та Східно-Центральної Європи. (А. Ананіч, Я. Маліцкі, Т. Майда), який був початком теперішнього Східно-Європейського Центру.

Спочатку Центр організовував відкриті лекції, конференції, серед них, наприклад Східня Літня Школа, яка розпочала діяльність вже в 1991 р. Кількарічна діяльність Центру стала основою створення в 1998/99 навчальному році „Спеціалізованих Східних Студій”, що були офіційно відкриті в Залі Сенату Варшавського Університету тодішнім прем'єром Польщі - Єжи Бузком, який, як відомо, сьогодні головує Європейським Парламентом.

Від самого створення в 1990 р., від перших конференцій і від першої Літньої Східної Школи, особливо з моменту відкриття магістратури „Східних Студій” найбільше бажаючих і учасників завжди було з України.

Зазначимо нижче найважливіші складові діяльності Центру, з посиланням на кількість українських учасників та випускників.

Отже, найважливіші заходи Східно-Європейського Центру Варшавського Університету:

I. „**Спеціалізовані Східні Студії**” – це dennі, дворічні, магістерські студії II рівня (для бакалаврів і студентів, які закінчили III курс), які готують спеціалістів, що планують займатися проблематикою Східної Європи, Росії, Середньої Азії і Кавказу а також Центральної Європи і Балканів. Студії дають знання у сфері історії і сучасності, економіки, культури, з суспільної, національної, релігійної, етнологічної і політичної проблематики. Щороку бл. 50% слухачів студій становлять іноземці, стипендіати, головним чином зі Східної Європи, Росії а також Середньої Азії і Кавказу. Від іноземців, що отримали стипендію на навчання (в рамках «Східних стипендій» наданих Центром), очікується отримання вищої гуманітарної освіти в своїх державах. Працюють там відомі фахівці, які займаються східною проблематикою в Польщі, а також видатні вчені з-за кордону, які викладають як гости і *visiting professors*.

Частиною навчальної програми є планові обов'язкові наукові поїздки в регіон, щороку в інший, з числа, що належать до зацікавлень Східних Студій (1999 – Україна, 2000 – Білорусь, 2001 – Росія, 2002 – Семіград, 2003 – Білорусь, 2004 – Україна, Західна-Галичина, 2005 – Лівобережна Україна, 2006 – Південно-східна Україна, 2007 – Литва-Латвія-Естонія, 2008 – Словакія-Угорщина-Румунія-Україна, 2009 – Одеса-

Крим). Крім планових поїздок студенти виїжджають також на екскурсії (наприклад, Київ, Калініград, Рига, Вільнюс, Вітебськ) а також, навіть, організували ряд далеких і важких експедицій (напр. до Сибіру, на Кавказ, в Середню Азію).

ІІ. У навчальному 2001/2002 році розпочалася реалізація, вище згаданої, спеціальної стипендійної програми „Східні стипендії” (25 стипендій щороку), що має на меті підготовку на Східних Студіях молодих фахівців з інших країн. Сам конкурс і можливість навчання на студіях в Польщі викликали величезне зацікавлення в країнах регіону. Значне враження викликав також факт створення тоді того типу можливості, і став доказом і одним з прикладів прояву зацікавленості Польщі у формуванні майбутнього регіону.

Метою створення „Східних Стипендій”, фінансованих з бюджетних фондів Республіки Польща, є не лише освіта та підготовка Східними Студіями нових молодих польських фахівців „зі східних питань”. Важливою метою є також підготовка Східними Студіями молодих фахівців з інших країн, особливо сусідських, і щоб разом, поляки та їх колеги, могли тут у Варшаві вивчати проблеми минулого, сьогодення і майбутнього нашого регіону.

У існуючих до цього часу вісімнадцяти конкурсах подали заявки разом понад 800 кандидатів з 19 країн. Як результат копіткої кваліфікаційної (ІІІ етапи: аплікації, письмовий тест і співбесіда) процедури надано включно у період 2001-2008 років 190 стипендій кандидатам, 60 з яких - з України!

ІІІ. Східна Літня Школа є найстаршим заходом Центру. Вона була створена в 1991 р., а з 1992 р. проходить протягом 3-х тижнів як міжнародний науковий стаж. Це наукові сесії, що відбуваються щорічно в липні, призначенні для молодих дослідників, з країн бувшого СРСР, країн Центральної Європи, але також Західної Європи і Америки, які цікавляться історією і сучасністю цього регіону.

Програма школи складається з лекцій, панельних дискусій, візитів в наукових інституціях, архівах і бібліотеках міст, в яких відбуваються заняття, наукові виїзди і культурні заходи. Викладачами є найвідоміші фахівці зі всього світу. Частина текстів лекцій публікована в „Обозі” та часописі „Przeglad Wschodni” («Східний огляд»). Лекційними мовами Школи є: польська і англійська, а також мови країн, в яких відбувалися закордонні виїзні сесії (Литва, Білорусь і Україна – 1996, 1997).

Школа має вже 403 випускники з 26 країн – з 17 країн Центрально-Східної Європи, 3 з країн Середньої Азії і Кавказу а також 6 західних (більше 140 з України). Деякі випускники працюють в державних і дипломатичних службах, інші сталися молодою елітою в своїх державах і своєю працею намагаються впливати на нову форму взаємин між народами Центрально-Східної Європи

У 2000 р. під час Першого З'їзду Випускників був створений Клуб Східної Літньої Школи (East European Summer School – Club). В середньому, кожні два роки були ор-

ганізовані чергові з'їзди (Другий – Брно, 2002; Третій – Варшава, 2004; Четвертий – Каунас, 2005, П'ятий – Київ, 2007, а також Шостий, організовуваний Університетом в Івано-Франківську, відбувся в Яремчі у вересні 2008 р.).

IV. Разом з Колегією Східної Європи ім. Яна Новака-Єзьоранського у Вроцлаві Східно-Європейський Центр, з 2004 р. проводять **Східну Зимову Школу**. Її цільовою аудиторією є студенти останнього року гуманітарних студій з країн бувшого СРСР і бувшого комуністичного табору. Заняття Школи відбуваються традиційно в період з 1-10 березня у Вроцлаві, в гостиных стінах бібліотеки „Оссолінеум”. До цього часу відбулося п'ять сесій Східної Зимової Школи. У нас є вже понад 150 випускників з 15 країн, головним чином зі Східної Європи (з України – біля 70).

V. З 2003 року Центр виступає науковим організатором особливої «Стипендійної Програми Польського Уряду для молодих науковців», Росії, України, Білорусії, Молдови та країн Кавказу і Центральної Азії. У програмі бере участь щорічно біля 70 стипендіатів, молодих науковців, які під час дев'ятимісячного стажу в найкращих польських вищих навчальних закладах (Варшави, Krakova, Вроцлава, Любліна і Познані) підвищують свою кваліфікацію. Перебування має характер річних студій з підвищення кваліфікації, під час яких молоді дослідники, під індивідуальним керівництвом відомих польських професорів, занурюються в глибину сучасних досліджень і знайомляться із світовими досягненнями в галузі своїх зацікавлень. Стаж призначений для гуманістів. Загалом з початку тривання програми в ній взяло участь близько 300 осіб (біля 100 з України).

25 – 27 жовтня 2008 року відбувся I З'їзд Випускників Стипендійної Програми Польського Уряду для Молодих Науковців. Понад 100 випускників взяло участь в науковій конференції, метою якої була презентація їх останніх наукових досягнень, а також в низці інтеграційних заходів.

VI. З 2000/2001 навч. року Східно-Європейські Студії УВ брали участь в реалізації Стипендіальної „Програми ім. Лейна Кіркланда” – спочатку як організатор і перший координатор Програми, а потім як інституція, координуюча надання та реалізацію стипендій у Варшаві. Стипендії призначенні для кандидатів з країн Східної Європи, що практично або теоретично займаються питаннями змін, особливо економічних у посткомуністичних державах і суспільствах. Під час первого пілотного року, Стипендії були призначенні для кандидатів з України. Студії – як реалізатор Програми організували Програму. В Польщі перебувало тоді 12 стипендіатів, які протягом навч. 2000/2001 року збагачували свої знання в різних інститутах і навчальних закладах Варшави і закінчили своє перебування написанням дипломних робіт.

Відповідальною інституцією за реалізацію Програми у Польщі є сьогодні Комісія Фулслейта в Польщі. Студії залишаються координатором Програми у Варшаві. У

наступні роки Програма розвивалася і приймала щораз більші групи стипендіатів. На сьогодні в ній взяло участь понад 350 стипендіатів – з яких 165 з України.

VII. Східно-Європейські Центр є координатором програми SENSE (*Strategic Economic Needs and Security Exercise*), так зв. підготовки урядовців сусідніх країн. Підготовка здійснюється спільно з Міністерством закордонних справ, Центром симуляції і комп'ютерних військових ігор Національної Академії Оборони, а також United States Institute for Peace (USIP).

У 2006 році проведено три підготовки, для представників урядових структур, бізнесу і недержавних організацій Молдавії (липень) і України (вересень/жовтень). Перепідготовлено також представників громадянського суспільства Білорусі (грудень). У 2007 році перепідготовлено представників Грузії і Азербайджану. У 2008 році відбулися три підготовки для представників Сербії, Афганістану та України. Як на сьогодні відбулося 8 підготовок SENSE в яких взяло участь 330 осіб (з України – 90 осіб).

На закінчення презентації, слід згадати про видання, в яких силою обставин часто друкуються тексти, присвячені питанням історії та сучасності України. Центр видає щоквартальні журнали „Табір” і «Східний Огляд». З'явилася видавнича серія – „Бібліографія Східної Європи”, яка охоплює, – в трьох частинах – публікації студій, джерела і навчальні матеріали.

Для мене це велика честь, що я керую роботою цього великого починання, яким є описаний вище Східно-Європейський Центр. Вже хоч би з зазначеного вище переліку найважливіших проектів нашої міжнародної діяльності, український читач з цього важливого збірника, зможе побачити, що не дивлячись на дуже широке коло зацікавлень Центру, найбільш значною в нашій діяльності виявилась українська спеціалізація. Також для української молодої інтелігенції, зацікавленої східними дослідженнями, Східно-Європейського Центру Варшавського Університету стали своєрідною адресою, куди звертаються ті, хто прагнуть стати фахівцями в сфері східних досліджень, а також досліджень над пострадянським і посткомуністичним простором.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО КАФЕДРУ АНАЛІЗУ СУЧASNІХ КОНФЛІКТІВ І ІСТОРІЇ ВІЙН – АКАДЕМІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОБОРОНИ

Кафедра Аналізу Сучасних Конфліктів і Історії Війн є навчально-науковою частиною Факультету Безпеки Академії Національної Оборони. Він виник в 2008 році в результаті структурно-організаційних змін, проведених в згаданому навчальному закладі. Згідно науково-дослідницької традиції кадри факультету спираються на досягнення Кафедри історії військового мистецтва, яка була єдиним науковим центром в Польщі, що провадив дослідження в галузі історії воєнного мистецтва. Через це діяльність Кафедри була спрямована на проведення комплексних досліджень збройних конфліктів, зважаючи особливо на зміни, що торкаються області військового мистецтва а також історії військової думки.

Крім дослідницької діяльності офіцери і цивільні працівники Кафедри проводять навчальну роботу. Вони беруть участь в навчальному процесі на всіх освітніх рівнях, що ведутся в Академії Національної Оборони – в аспірантурі, післядипломній освіті, магістратурі, бакалавраті та курсах. Проводять різні форми занять, що охоплюють такі предмети як історія Польщі та загальна, історія безпеки, історія військової думки і воєнного мистецтва. Крім того, читають лекції, що стосуються сучасних збройних конфліктів, а також миротворчих операцій з підтримання миру та примушення до миру.

Головним завданням Кафедри є ведення аналіз і формулювання висновків з військового досвіду, поширення знань в галузі військового мистецтва, а також популяризація польських військових традицій.

Кафедра проводить наукові дослідження, що стосуються такої проблематики:

- військового мистецтва у війнах і збройних конфліктах новітніх часів;
- локальних війн і збройних конфліктів після II Світової війни, а також міжна-

родних миротворчих операцій з підтримання миру та примушення до миру XX і ХХІ століття;

- питань, що стосуються організаційної структури збройних сил на протязі всієї історії війська;

- історії військової думки;

- історії польської військової справи.

На Кафедрі Аналізу Сучасних Конфліктів і Історії Війн проводиться стаціонарне і нестаціонарне навчання першого ступеня на спеціальності: „Військова історія”. Випрацьовані навчально-науковими кадрами Інституту програмні основи цієї спеціальності охоплюють широкий спектр знань в області польської та загальної військової історії, історії воєнного мистецтва, а також історії і теорії війн. Крім того – згідно з освітніми стандартами – програма навчань охоплює базові предмети (серед яких **стародавня** історія, історія середньовіччя, сучасна історія, найновіша історія), спеціалізовані (історія війн і військової справи), а також загальні (іноземні мови).

Серед спеціалізованих предметів на факультативних заняттях студенти можуть вибрати такі предмети як: історія військової думки, історія військової техніки, історія кавалерії, історія авіації, польсько-російська війна (1919-1920), безпека і захист II Речі Посполитої, Польські Збройні Сили на Заході, сучасні збройні конфлікти, які дозволяють глибоко познайомитися з проблемами, визначеними тематикою окремих предметів.

У рамках допоміжних предметів з історії заняття проводяться в бібліотеках (Національна Бібліотека, Центральна Військова Бібліотека), архівах (Головний Архів Давніх Актів, Архів Нових Актів, Центральний Військовий Архів) а також музеїнх осередках (Музей Польського Війська, Археологічний Музей, Музей Незалежності, Музей Варшавського Повстання).

Під час навчання проводяться дві історичні подорожі у формі тижневого наукового виїзду, що дозволяє студентам познайомитися з військовою історією обраного регіону. У 2006-2008 роках проведено історичні подорожі, які охопили території Котловини Клодзької і Карпатського Узгір'я. Під час них аналізу піддано військову історію цього регіону. Такі заняття належать до найцікавіших та найбільш привабливих форм навчання.

Навчання першого ступеня за спеціальністю історія закінчуються бакалаврським іспитом і захистом кваліфікаційної роботи. Випускник одержує титул бакалавра, підтверджений дипломом.

Вважається, що випускник Кафедри володіє загальними знаннями в сфері історії Польщі і загальної історії, вміє аналізувати і інтерпретувати історичні процеси на глобальному, регіональному і державному рівнях, а також стосувати їх на практиці в умовах сьогодення. Завдяки цьому він спроможний брати участь в публічному житті, а вибрана ним спеціальність, сформована відповідним підбором факультативних занять, а також бакалаврська робота дозволяють йому поглибити знання з теми даного

періоду. Студент готовий до вступу до магістратури. Користується спеціалізованою мовою в галузі історії.

Крім того, студент володіє вмінням проводити наукову роботу, зокрема вміє працювати з джерелами, аналізувати, співставляти і формулювати висновки, уміє масштабно дивитися на контекст поодиноких фактів а також причинно-наслідкових зв'язків.

Обрані студентом факультативні заняття надають йому таку спеціалізацію, яка дозволяє розпочати професійно працювати в установах, які займаються проблемами захисту держави, в органах державного управління і самоврядування, а також в культурних центрах, таких як архіви, бібліотеки, а також музеї. З практичними питаннями вище згадуваних проблемних областей студенти знайомляться у рамках практики, що реалізовується в центральних установах Міністерства Національної Оборони Республіки Польща.

Навчально-науковий потенціал Кафедри обіймають шість працівників, троє з яких є офіцерами. У сфері наукових звань та посад Кафедра має двох професорів (ординарний та екстраординарний) і чотирьох кандидатів наук. У наукових спеціальностях кваліфікації стосуються гуманітарних і військових наук.

Кадровий склад Кафедри:

- полк. д-р Єреміаш Съліпец - керівник Кафедри;
- доктор, професор Marek Pliewczyński;
- доктор Єжи Готовала;
- п-полк. к.н. Томаш Косьмідер;
- п-полк. к.н. Юліан Тим;
- к.н. Агнешка Савіч

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Навчальний заклад повстив, в 1940 році як Луцький Державний Інститут Вчителя. У 1951 році його перейменовано на Педагогічний Інститут, а ще через рік присвоєно ім'я Лесі Українки. У 1993 році Інститут перетворився на Волинський Державний Університет імені Лесі Українки. У році 2007 Університет одержав статус національного. Ректором Університету від 2005 року є доктор біологічних наук, професор Ігор Коцан.

Волинський Національний Університет є провідним академічним і культуральним центром в регіоні, який готує фахівців з 46 спеціальностей. Університет є відомим і шанованим навчальним закладом як в Україні, так і за кордоном, і проводить свою діяльність в межах 5 інститутів (Суспільних Наук, Педагогічного, Образотворчого Мистецтва, Фізкультури і Здоров'я, Філології і Журналістики) і 13 факультетів (математики, фізики, хімії, біології, географії, права, економіки, історії, психології, міжнародних відносин, романської та германської філологій, підготовчий факультет та післядипломної освіти). В цілому у ВНУ навчається близько 13 тис. студентів і слухачів, яких навчає 870 викладачів, серед яких 491 кандидати наук, доктори, професори та доценти.

В Університеті проводяться наукові дослідження в різних наукових галузях. До найважливіших тем належать вікові особливості нейрофізіологічних механізмів когнітивної діяльності людини, флора і фауна Західного Полісся, природний потенціал Волині, теорія функції та диференційні рівняння, математичні і комп'ютерні методи в моделюванні, питання захисту інформації, фізика напівпровідників і діелектриків, нові матеріали і субстанції, польсько-українські взаємини на Волині (20-40 роки ХХ ст.), транскордонна співпраця, питання теорії та практик модернізму та ін.

Працівники Університету беруть участь в реалізації міжнародних науково-дослідних грантів, зокрема, в сфері хімії і фізики.

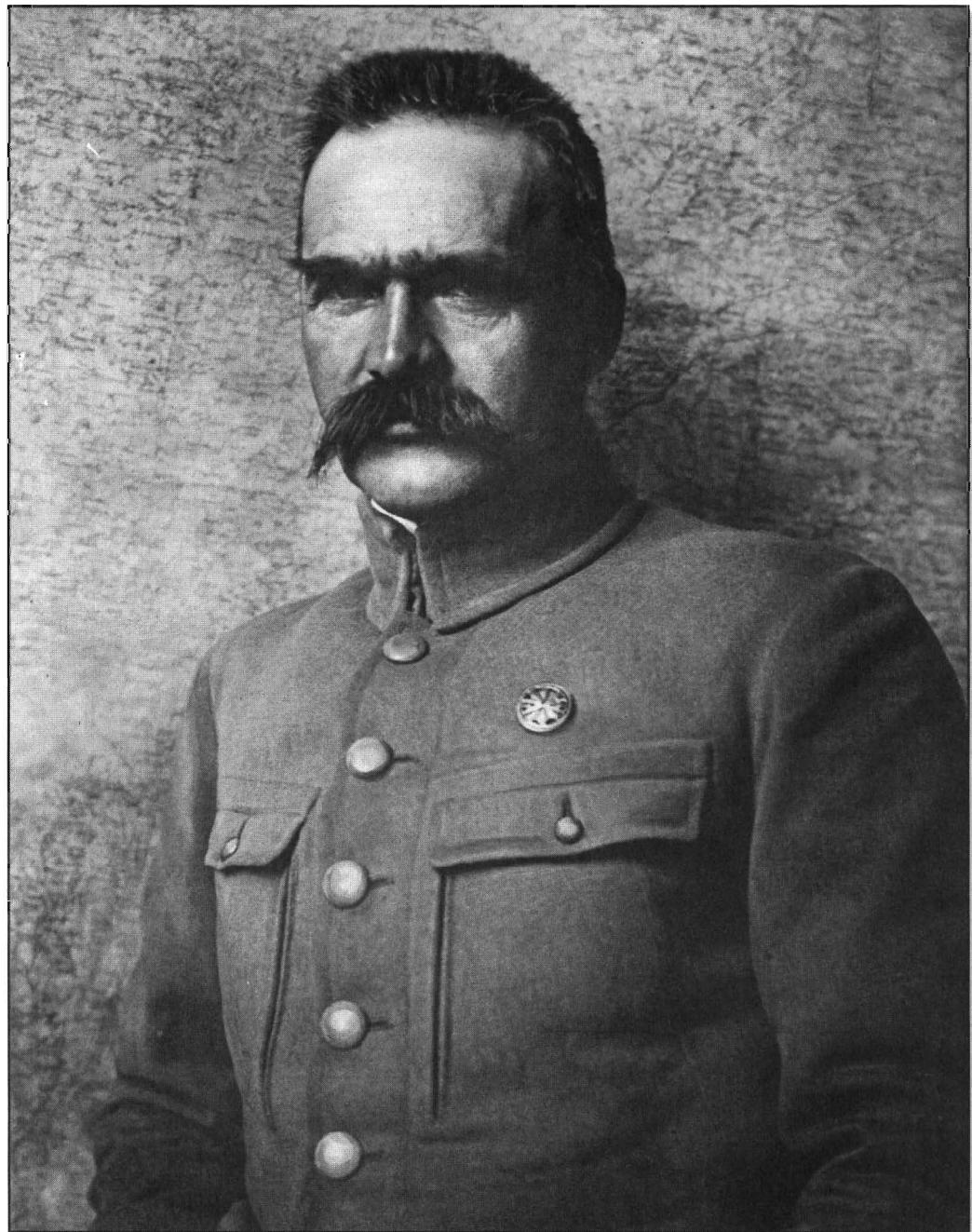
ВНЗ має бакалаврат та аспірантуру з 14 дисциплін та 33 спеціалізацій. Працюють 4 комісії із захисту бакалаврських робіт в сфері фізики напівпровідників і діелектриків, історії України, музеїної справи і української мови.

Волинський Національний Університет активно співпрацює із закордонними навчальними закладами. Зокрема, з Брестським Державним Університетом (Білорусь), Інститутом дослідів Волині у Вінніпезі (Канада), Університетом Марії Кюрі-Склодовської, філією Академії Святого Хреста в Пъотркові Трибунальському (Польща), Інститутом Проблем Регіональної Економіки в Санкт-Петербурзі (Росія) а також Вищою Професійною Школою Lippe Und Höxter в Лемго (Німеччина). Постійно відбуваються міжнародні обміни студентів і викладачів Волинського Університету з навчальними закладами Польщі, Росії, США, Австрії, Швеції, Німеччини та Японії.

При Університеті діє видавництво „Вежа”, яке вже 14 років видає наукову і навчальну літературу.

Учасники конференції на урочистих з нагоди з оказії
90-ї річниці повернення незалежності Польщі.

Юзеф Пілсудський, польський Маршалек, Начальник Держави та Верховний Вождь
Польського війська відродженої II Речі Посполитої (11 листопада 1918 р.).

Головнокомандувач Польського Війська Юзеф Пілсудський
над мапою з планом військової кампанії у 1920 р.

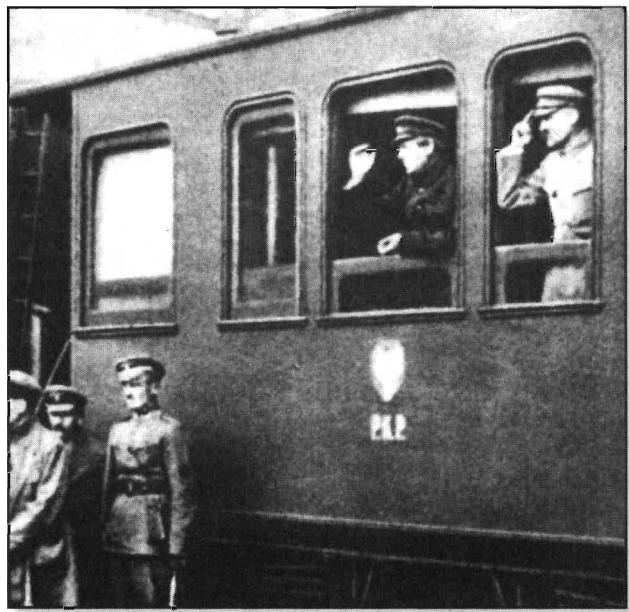
Отаман Симон Петлюра у мундирі армії УНР у 1920 р.

Коменданта Гайдамацького Коша Вільної України, Симон Петлюра зі своїм штабом.
Зліва від коменданта – Олександр Удовиченко.

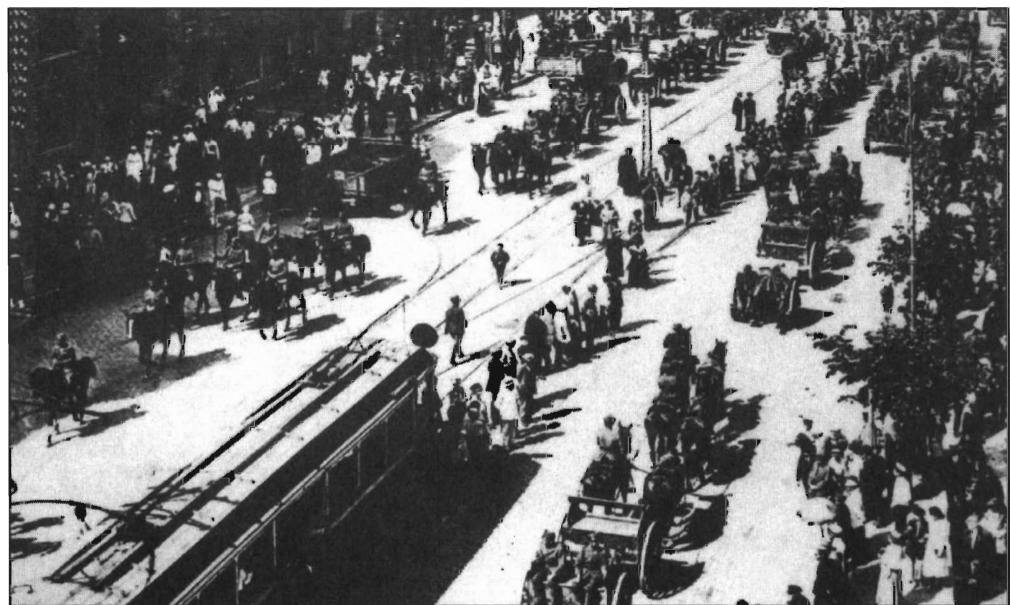

Серед офіцерів Польського Війська та УНР
творці польсько-українського союзу
Ю. Пілсудський та отаман С. Петлюра.

Стіл, на якому Ю. Пілсудський та С. Петлюра підписували документи у квітні 1920 р.
(зараз у Вінницькому районному суді)..

Полські загони у києві в травні 1920 р.

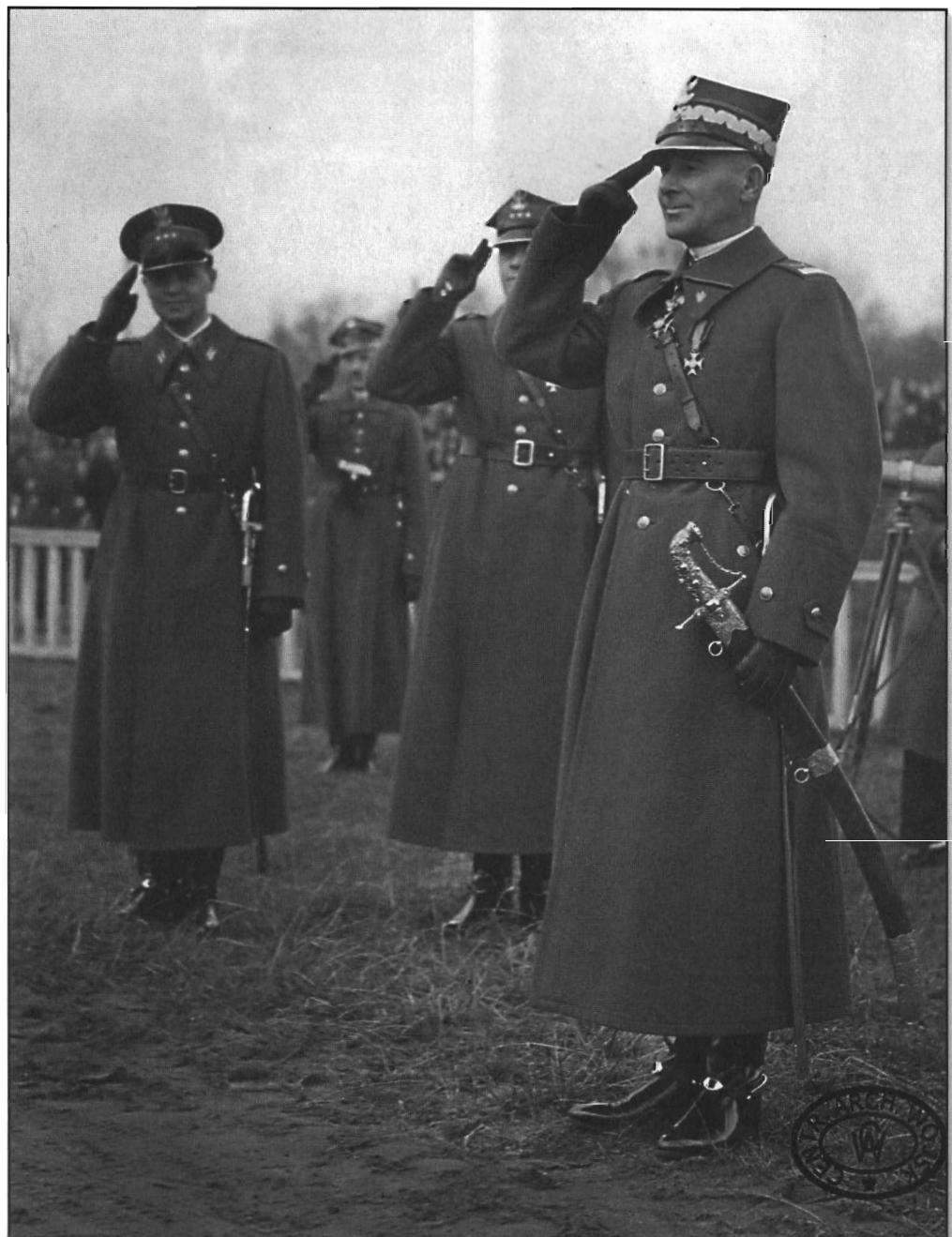
Генерал Е. Смігли-Ридз та С. Петлюра
під час зустрічі в Вінниці у квітні 1920 р.

Розмова отамана Симона Петлюри з
генералом Антонієм Лістовським –
– 9 травня 1920 р. у Києві.

Зустріч з Симоном Петлюрою на вокзалі в Кам'янці-Подільському – 1920 р.

Ген. Е. Смігли-Ридз, командувач 3 Армії, що зайнняла Київ у 1920 році.
Маршал Польщі від 1936 р.

Генерал Омелянович-Павленко
– командувач Армії УНР в 1920 р.

Генерал Вацлав Івашкевич-Рудошанський
– командувач Південного фронту в 1920 р.

Штаб 6 Дивізії Стрільців УНР.

Київ – вигляд на Києво-Печерську Лавру.

Відновлене місце поховання 114 польських солдатів на Байковому кладовищі у Києві,
що полягли в травні 1920 р.

Делегація Збройних Сил України коло саркофагу маршала Юзефа Пілсудського
на Вавелі у Кракові – серпень 1998 р.

Головнокомандувач Польського Війська Юзеф Пілсудський (збір МПВ)

Симон Петлюра

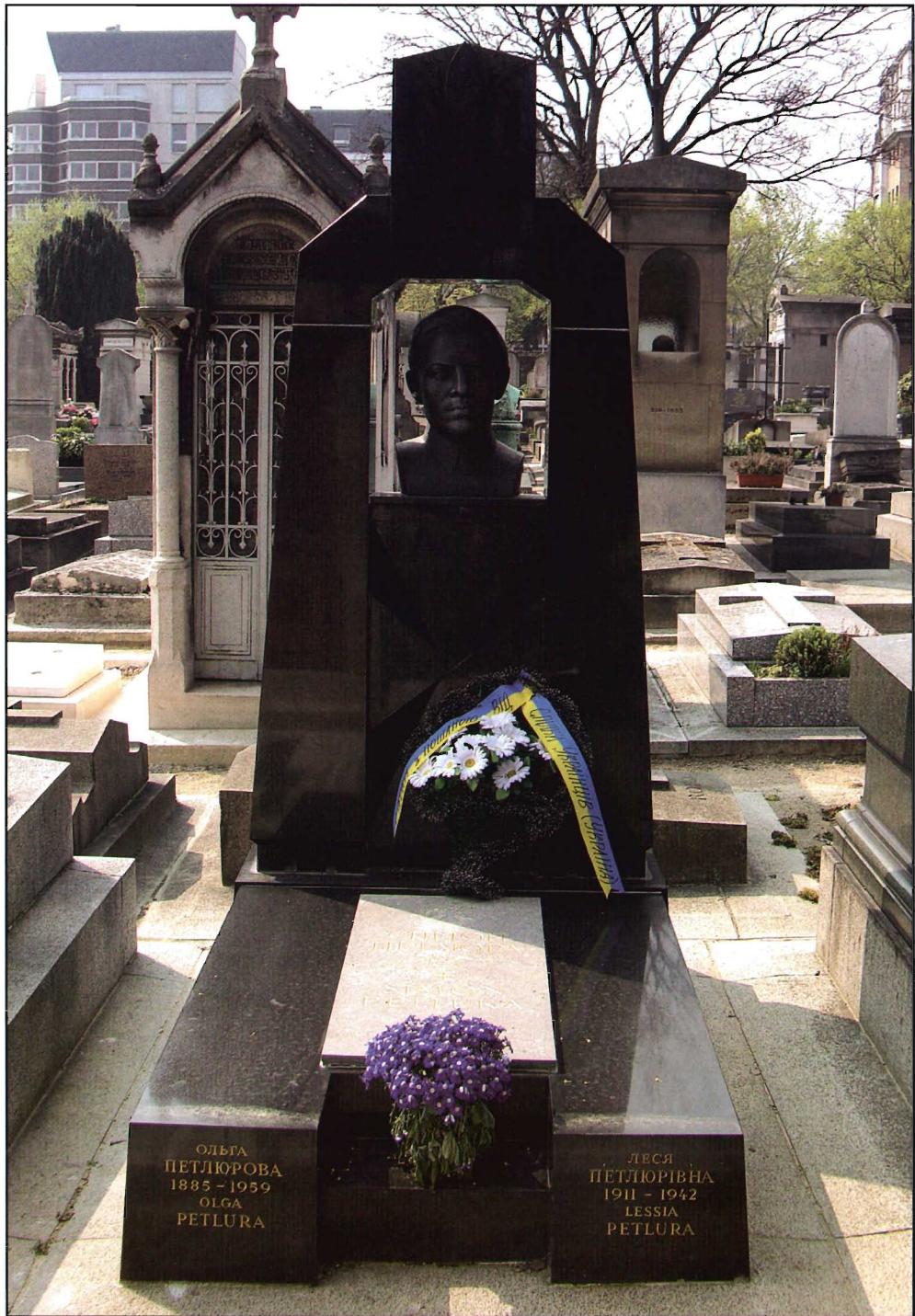
Отаман Симон Петлюра під час еміграції в Парижі.

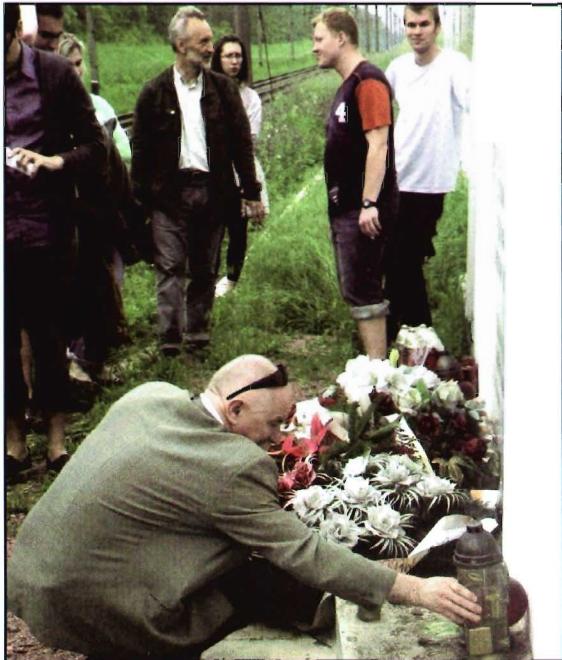
SIMON PETLURA

PRÉSIDENT DE LA RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE
UKRAINIENNE ET CHEF SUPRÈME DES ARMÉES
UKRAINIENNES, MORTELLEMENT BLESSÉ-RUE RACINE,
À PARIS - PAR UN ASSASSIN À LA SOLDE DE L'ENNEMI
DE L'UKRAINE INDÉPENDANTE, FUT TRANSPORTÉ À
L'HÔPITAL DE "LA CHARITÉ" DONT CETTE CHAPELLE
FAISAIT PARTIE, ET Y EXPIRA, LE 25 MAI 1926.

Пам'ятна таблиця на стіні дому, де був застрілений у 1926 році отаман Симон Петлюра.

Могила отамана Симона Петлюри в Парижі.

Цвинтар польських солдатів, що полягли під Задвір'ям у боротьбі
з кавалерією С. Будьоного 16 серпня 1920 р.

Пам'ятна таблиця на кургані копцю в Задвір'ї під Львовом.

Могили полеглих 16 серпня 1920 р. під Задвір'ям – коло кургану та залізничної дороги.

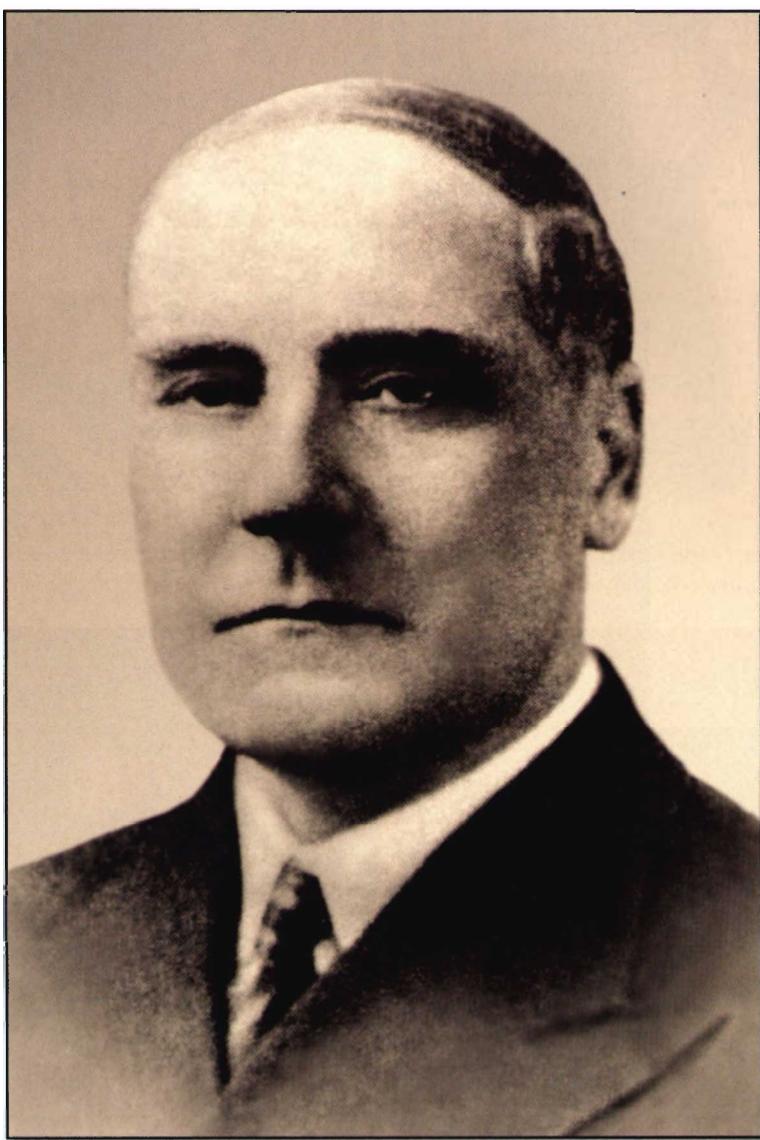
Офіцери Польського Війська коло кургану у Задвір'ї – 15 вересня 2000 р.

Бастіон при львівській брамі фортеці Замость.

Львівська Брама і фрагмент південного бастіону фортеці Замость.

Український генерал Марко Безручко
— командуючий обороню Замості в серпні 1920 р.

Могила ген. Марка Безручко на православному цвинтарі на Волі у Варшаві.

Міністри Оборони Польщі і України – Януш Онишкевіч і Олександр Кузьмук покладають вінки на могилу ген. М. Безручко – листопад 1998 р.

Ген. Мікола Болтуць, командир 31-го Полку Каньовських Стрільців
у серпні 1920 р.

Могила ген. Миколи Болтуця на Повонзках у Варшаві

Почесна варта польських солдатів біля меморіальної дошки ПВ і УНР в 1920 р.

Меморіальна дошка відкрита Міністрами Оборони Польщі і України
в замойському арсеналі 14 IX 2000 р.

Міністри Оборони РП Броніслав Коморовські і Збройних Сил України ген. Віктор Банних після відкриття меморіальної дошки в Замості 14 IX 2000 р.

Учасники наукової конференції „Україна та Польща в пошуку спільних цінностей у 1920 р.”, організованої МНО РП 14. IX. 2000 р. в Замості: Посол України Дмитро Павличко і ген. Людвік Коберський.

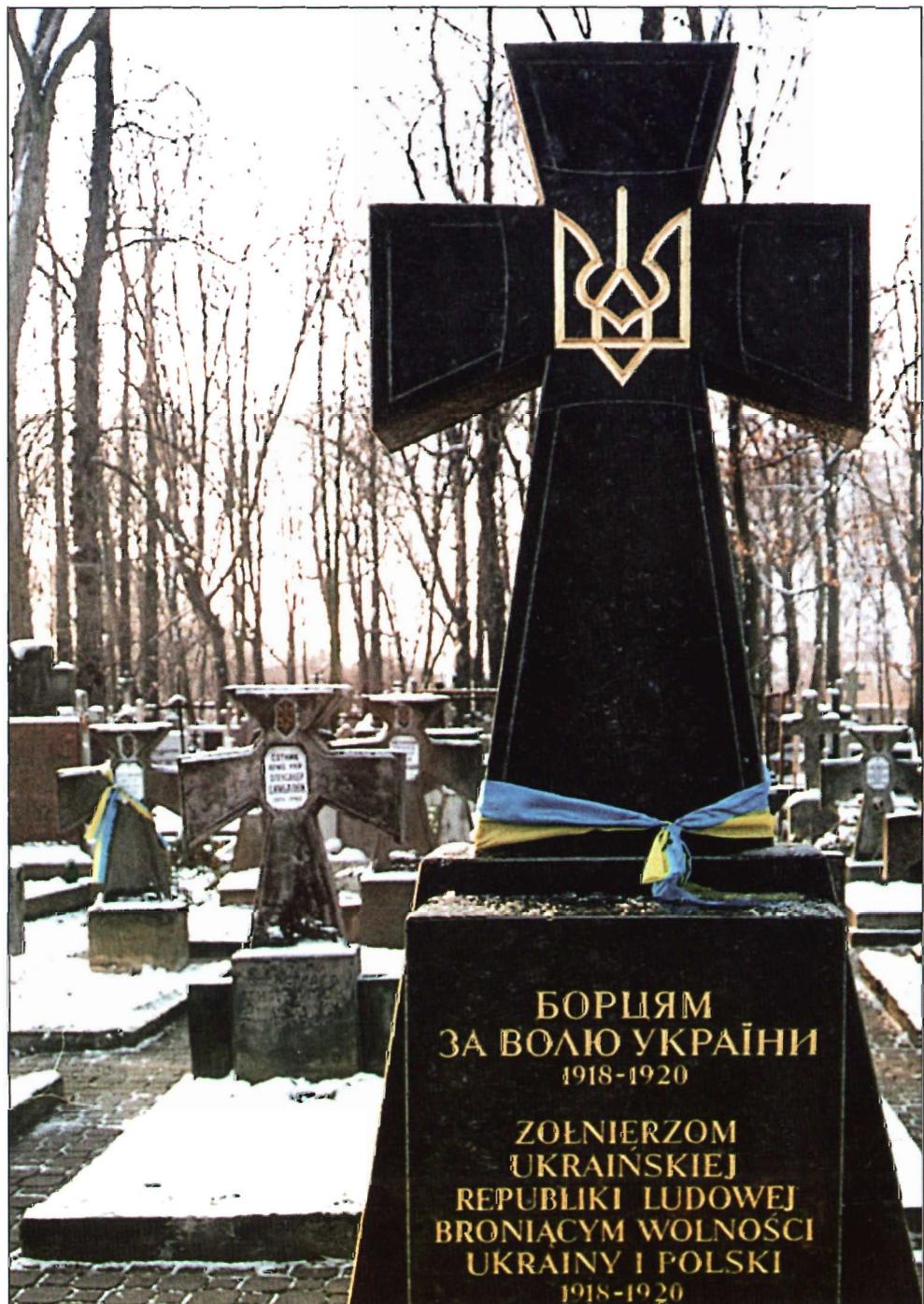
Ратуша в Замості.

Погруддя отамана Симона Петлюри
в замойському арсеналі.

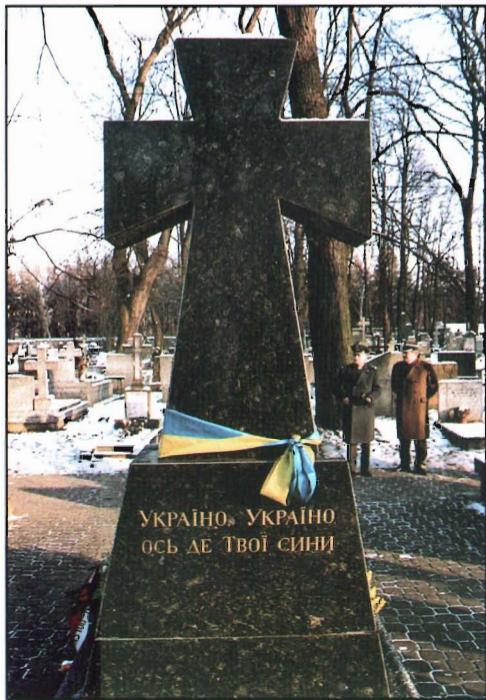

Фрагмент фотовиставки „Важке братерство“
відкритої Міністрами Оборони Польщі та України 14. IX. 2000 р.

Пам'ятник солдатам УНР у військовому секторі № 36

на православному цвинтарі на Волі у Варшаві.

Пам'ятник солдатам УНР
на вольському цвинтарі.

Аташе Оборони ЗСУ ген. Микола Мельник
на цвинтарі солдатів УНР.

Молитва делегації Посольства України за полеглих солдатів УНР 4. XII. 1998 р.

Могила Начальника Генерального Штабу Армії УНР
ген. Володимира Сальського зі стрічкою від МНО РП – 24. VII. 2006 р.

Могила Начальника Генерального Штабу Армії УНР
ген. Всеволода Змієнка зі стрічкою від МНО РП – 24. VII. 2006 р.

Могила ген. Віктора Куща з Генерального штабу УНР
– цвінттар на Волі у Варшаві. Стрічка від МНО РП покладена 24. VII. 2006 р.

Могила Головного Капелана Армії УНР
– Павла Пащевського.

Сектор солдатів УНР на православному цвинтарі на Волі у Варшаві.

Пам'ятник відкритий Президентом України Віктором Ющенком в 2000 р.

Пам'ятник на цвинтарі в Щипьорні померлим
в таборі інтернованим солдатам УНР.

Сектор солдатів УНР на цвинтарі при вул. Липовій у Любліні.

Курган солдатам Армії УНР в Александрові Куявському
– „Козацька Могила”.

Вселенська служба на цвинтарі українських солдатів в Александрові Куявському.

Курсанти Центру Сухопутних Військ у Торуні
віддають честь біля кургана в Александрові Куйавському.

Делегація Українського Посольства в Польщі та управління Александрова Куйавського
на цвинтарі українських солдатів під час релігійно-патріотичних урочистостей.

*Wieniec upamiętniający bojowników
o wolność Ukrainy, ofiarowany przez
generała Marko Bezruczko z żoną
podczas jego wizyty Aleksandrowie
Kujawskim w 1921 roku.*

Вінок, що зберігається в музеї Александрова Куйавського.

Могила Невідомого Солдата у Варшаві в свято Незалежності 11 листопада, прикрашена Хрестом Virtuti Militari та Хрестом „За відвагу”.

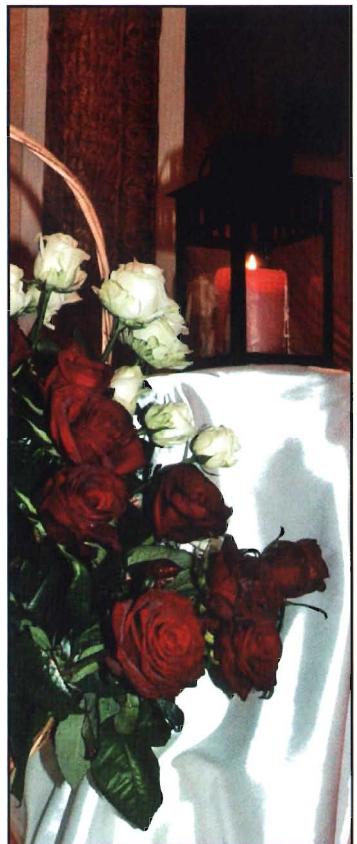
Дошка з назвами місцевостей, де йшли бої.

Генеральний Консул Польської Речі Посполитої в Луцьку Томаш Янік на відкритті урочистостей, присвячених вшануванню 90-ї річниці повернення незалежності Польщі – Луцьк 15 XI 2008 р.

Єпископ Луцької Єпархії к. Мар'ян Трофімак Марц'ян виголосив послання до віруючих з нагоди 90-ї річниці Незалежності Польщі – 15 XI 2008 р.

Свіча пам'яті, привезена з цвинтаря солдатів Польських Легіонів в Костюхнівці скаутами на Свято Незалежності Речі Посполитої.

Учасники засідання наукової конференції 14. XI 2008 р.:
друга ліворуч Віце-консул РП в Луцьку Євгенія Адамська,
перший праворуч Віце-консул Кшиштоф Васілевські.

Представники польських навчальних закладів
– з права на ліво: к.н. Єжи Томчик, Чеслав Гжеляк,
проф. Марек Дуткевич, к.н. Юліуш Тим.

Представники українських навчальних закладів – зліва:
проф. Богдан Гудь, проф. Орест Красівський, ген. лейт. Людвік Коберський.

Доповідь виголошує
Ярослав Костяк.

Учасники конференції в Луцьку – на першому плані Віце-ректор
Волинського Університету проф. Сергій Федонюк.

КАЛЕНДАР ПРЕЗЕНТАЦІЇ ПОЛЬСЬКОМОВНОГО ВИДАННЯ КНИГИ.

- Музей Незалежності – Варшава 11.XII.2009 р.
- Волинський університет ім. Лесі Українки – Луцьк 18.XII.2009 р.
- Центр європейської та польської культури – Національний університет «Києво-Могилянська Академія» – 19.II.2010 р.
- Коронний Трибунал – Люблін 19.III.2010
- «Станція Незалежність»: Київ, Кам'янець-Подільський, Вінниця – травень 2010 р.
- Дискусійна панель студентів Інституту Східноєвропейських Досліджень Варшавського університету та Волинського університету ім. Лесі Українки – Луцьк 6.VI.2010 р.

* Звіт презентаціїожної сторінки

Ансабль Польського Війська 11.XII.2009 р.

Єпископ Марц'ян Трофімук благословляє ідею україномовного видання книги «Польща і Україна в боротьбі за незалежність у 1918-1920 рр.», 18.12.2009 р.

Зліва на право: ректор Волинського університету проф. Ігор Коцан, Генеральний консул РП в Луцьку Томаш Янік та проф. Микола Литвин.

Учасники презентації книги «Польща і Україна в боротьбі за незалежність у 1918-1920 рр.» в телевізійній студії «Аверс» в Луцьку. З права на ліво: голова Товариства Польської Культури ім. Еви Фелінської Валентин Ваколюк, полк. Тадеуш Кшонстек, головний редактор «Аверс» Олег Величко, Генеральний Консул РП Томаш Янік, проф. Владислав Верстюк, проф. Микола Кучерепа.

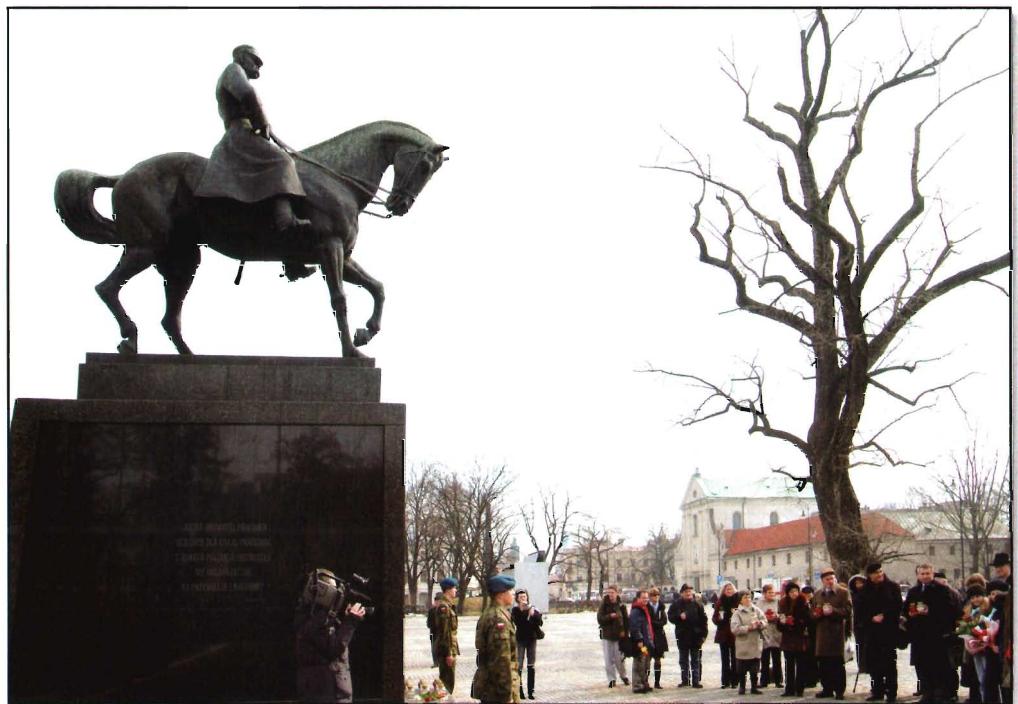
Презентація в Луцьку 18.12.2010 р.

Учасники презентації у Любліні 19.03.2010 р.

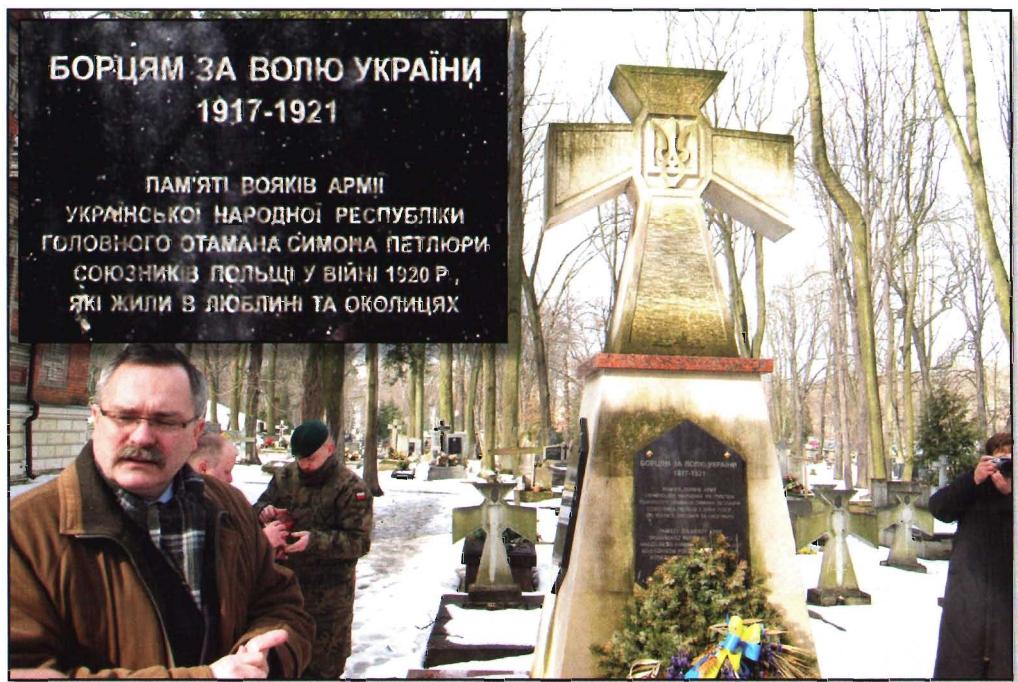
Виступ головного редактора «Кур'єр Галіцький» Мирослава Ровіцького

Церемонія покладання вінків перед пам'ятником Маршалку Ю. Пілсудського в Любліні.

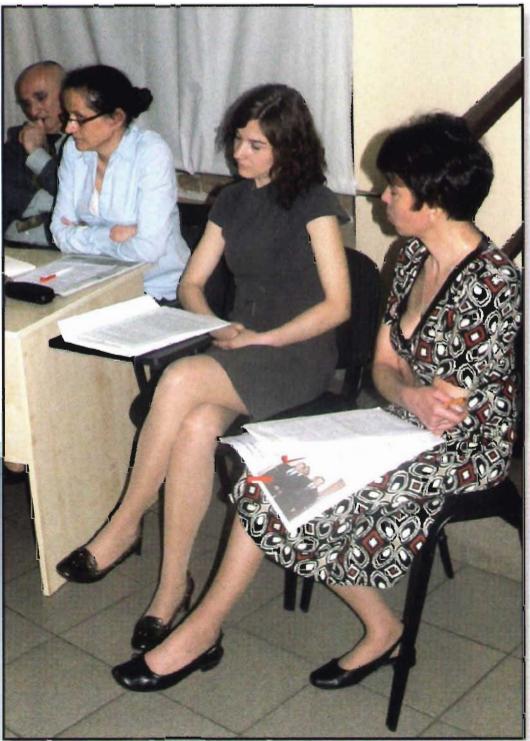
Промова директора UKRAINICUM проф. Володимира Осадчого.

На кладовищі військових УНР у Любліні.

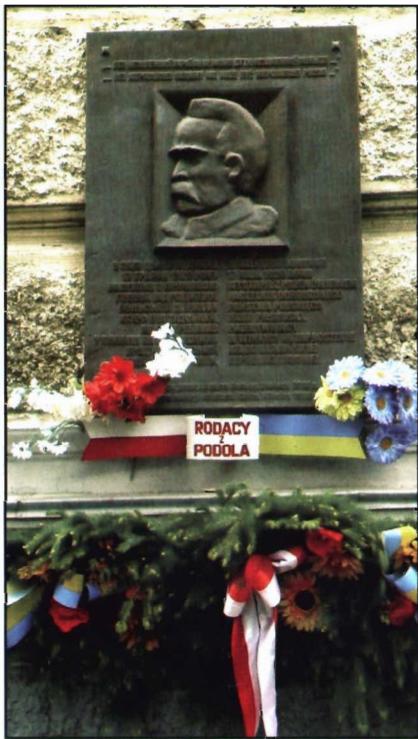
Посол РП у Києві Яцек Ключковський
відкриває Наукову конференцію
Союз Петлюра
– Пілсудський 1920 р.

У дискусійній панелі головує Богуміла
Бердичовська (перша справа), поруч,
др Олена Бетлій та др Александра Гнатюк.
Київ, 10 травня 2010 р.

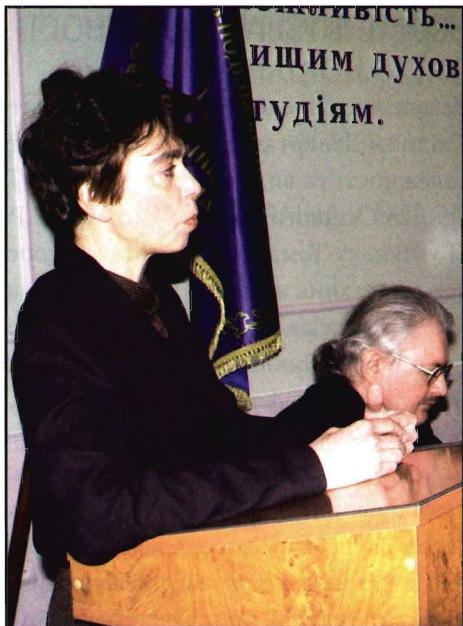
Учасники конференції «Станція Незалежність» - Київ 14.05.2010.
Зліва на право: др Ян Маліцькі, проф. Marek Kornat, др Станіслав Стемпень,
проф. Вальдемар Резмер.

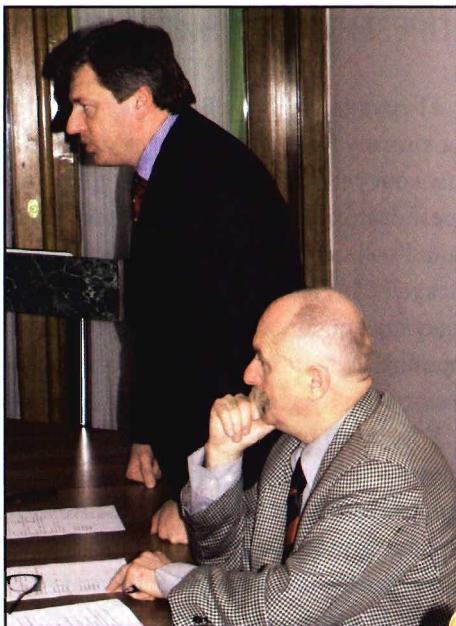
Пам'ятні таблиці в Вінниці на будинку, де у 1920 р. перебував Уряд УНР

Учасники наукової конференції «Станція Незалежність» - Вінниця 18.05.2010 р.

Перший Секретар Посольства РП в Києві
– проф. Александра Гнатюк. Під час
виступу на науковій сесії в Кам'янці-
Подільському, 17 травня, 2010 р.
– Союз Петлюра – Пілсудський 1920 р.

Проректор Університету в Івано-
Франківську Ігор Цепенда та директор
Інституту Східноєвропейських Досліджень
дир. Ян Маліцкі – дискусія – 3 червня
2010 р. Польща – Україна у 1920 р.

Наукові кадри та студенти директор Інституту Східноєвропейських
Досліджень Варшавського університету під час подорожі на Україну
шляхом Важкого Братерства у 1920 р.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ КНИГИ У ВАРШАВСЬКОМУ МУЗЕЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

11 грудня 2009 р. у Варшавському Музеї Незалежності відбулась перша презентація книги у Польщі. Вона була організована Східним Департаментом МЗС, Генеральним консульством РП у Луцьку, Музеєм Незалежності та видавництвом «ВІПАРТ». Презентація проходила під керівництвом Радника Східного департаменту МЗС Романа Ковальчука та Генерального Консула РП у Луцьку Томаша Яніка. Модератором дискусії був Чеслав Желак, який окреслив ідею повстання книги та її проблематику. Редактор видання полк. Тадеуш Кшонстек представив авторський склад, а також доробок істориків, що написали окремі розділи праці. Він звернув також увагу на іконографічну сторону книги, унікальні копії архівних документів, ескізи та мапи.

У дискусії брали участь, між іншим, проф. Єжи Залевські з Свентокшиського університету, секретар товариства Ескадрон Кінноти Речі Посполитої Польщі Анджей Павловські, Аташе Оборони України в Польщі полк. Леонід Кукуруза, проф. Ян Веслав Висоцькі з університету ім. Стефана Вишинського в Варшаві, режисер Єжи Любах та ін.

В презентації взяло участь близько 200 осіб. Почесними гостями були: Надзвичайний та Уповноважений Посол Грузії у Польщі Константин Кавтарадзе, Перший Секретар посольства України Василь Боднар, Аташе Оборони України в Польщі полк. Леонід Кукуруза з дружиною, директор Політичного кабінету Міністра Національної Оборони др. Анджей Чеслав Жак, директор Інституту Східноєвропейських Досліджень Варшавського університету Ян Маліцький та викладач др. Давід Колбая, полк. проф. Лъех Вишчельські, полк. Станислав Дронич, начальник Відділу Націоальної Освіти DWI РО МНО полк. др. Мірослав Калінський, відповідальний за поширення традицій та військового церемоніалу в МНО полк. др. Єжи Томчик, керівник Архіву Вищої Офіцерської Школи Повітряних Сил у Дембліні командор навіг. Вальдемар Войчік, завідувач загальної кафедри Вищої Офіцерської Школи Повітряних Сил полк. др. навіг. Анджей Марчинюк та делегація підхорунжих, Голова Федерації Родин Катині Стефан Меляк (загинув 10. 04. 2010 р. під Смоленськом), декан факультету Сухопутних військ Православного ординаріату польського війська кс. плк. мігр. Міхал Дудіч з дружиною, директор репрезентаційної артистичної групи польського війська полк. Генрик Чероцький, полк. інж. піл. Ян Урбаняк з MSWIA – голова промоції ВОШПС Демблін 1977, директор Наукової бібліотеки ВОШПС у Дембліні полк. Казімеж Віцейовський, полк. др. Веслав Зомбек зі Зв'язку Пілсудчиків, полк. інж. піл. Юзеф Ягос з Ліги Держоборони, директор кіностудії «КАЛЕЙДОСКОП» Войчех Щудло. Під час розважальної частини декілька патріотичних пісень з 1920 р. виконав хор репрезентаційної артистичної групи польського війська. Українські, грузинські та козацькі пісні виконав хор Православного ординаріату польського війська під керівництвом православного Ординатора Польського Війська ген. див. Мірона Ходаковського (загинув 10. 04. 2010 р. під Смоленськом).

Почастунок був організований Генер. Консулом РП у Луцьку Томашем Яніком.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ КНИГИ У БІБЛІОТЕЦІ ВОЛИНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

„ПОЛЬЩА ТА УКРАЇНА У БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ 1918-1920”

18 грудня 2009 року у бібліотеці Волинського національного університету відбулася презентація книги „Польща та Україна у боротьбі за незалежність 1918-1920”. Ця книга є плодом наукової конференції, організованої у листопаді 2008 року Генеральним Консульством Республіки Польща в Луцьку.

Публікація присвячена проблематиці політичного союзу Польщі та України, представляли який дві великі постаті - Юзеф Пілсудський та Симон Петлюра. Презентація книги, організована Консульством та Інститутом Польщі Волинського національного університету зібрала чисельне студентство, членів місцевої польської громади, науковців, журналістів та інших осіб, зацікавлених польсько-українськими стосунками. Головними гостями зустрічі були автори рефератів, що й склали зміст цього видання - полк. Тадеуш Кшонстек [редактор видання], проф. Микола Кучерепа, ген. Людвік Коберський, проф. Микола Литвин та Володислав Верстюк з Інституту Національної Пам'яті України. Окрім того, були присутні Станіслав Зеліньскі - видавець книги та перекладач - Алексі Романюк. Високий рівень презентації підкреслила участь ординарія Луцької римо-католицької дієцезії єпископа Маріана Трофимяка, Ректора ВНУ ім. Лесі Українки Ігоря Коцана, Директора Інституту Ucrainicum Люблінського Католицького Університету Володимира Осадчого.

Після презентації можна було ознайомитися з виставкою „Дружба і пам'ять без кордонів”, привезено гарцерами зі Згежа. В рамках виставки на стендах була представлена інформація про реалізацію спільноЛї акції польської та української молоді, що полягає на відновленню занедбаних військових і цивільних цвинтарів на території обох країн. Проект охопив, зокрема, цвинтар воїнів армії отамана Петлюри в Щипъорно під Калішем та в Сувалках. Також було відновлено цвинтарі польських легіонів на Волині.

Важливою подією під час презентації книги була телевізійна програма за участі учасників зібрання. Дискусію гостей завершив показ фільму „Нелегке братерство” про історію союзу Пілсудський-Петлюра. Завдяки телепередачі телекомпанії „Аверс” глядачі мали нагоду більше дізнатися про книгу та деталі цього все ще маловідомого періоду в історії обох держав.

Евеліна Адамська
Віце-консул РП – Генеральне консульство РП в Луцьку

— U N D E R G R O U N D —

Центр польських і європейських студій

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КІЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ», ЦЕНТР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.

Центр польських та європейських студій Національного університету «Києво-Могилянська академія» було створено у 2007 р. Відтоді Центр став знаним в Академії і загалом у Києві науковим та інтелектуальним осередком, де відбуваються дискусії, присвячені польсько-українському діалогу взаємопримирення, конструюванню європейського простору в ранньомодерні та модерні часи, новим тенденціям розвитку гуманітарних і соціальних наук. Лекторами та диспутантами центрівських заходів є знані українські та закордонні науковці. При Центрі формується бібліотека, колекція якої вже вміщує найсучасніші видання про польсько-українські стосунки, історію Речі Посполитої, теоретичні праці польських істориків, антропологів, філософів тощо. Центр ставить за мету проведення наукових конференцій і семінарів у царині полоністичних та європейських студій.

Детальніше про діяльність Центру дивіться на <http://www.cpes.com.ua/>

ПРЕЗЕНТАЦІЯ КНИГИ У КІЄВІ

„ПОЛЬЩА ТА УКРАЇНА У БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ 1918-1920”

Презентація книги у Києві 4.02.2010 р. була організована Посольством Речі Посполитої Польщі та Центром Польських та Європейських Студій Національного університету «Києво-Могилянська Академія». Посольство РП представляли: Перший Секретар Посольства проф. Александра Гнатюк, Аташе Оборони полк. дипл. піл. Вальдемар Ярушевський, Аташе Сухопутних, Повітряних та Морських сил полк. інж. піл. Кшиштоф Ліс, Генеральний консул РП у Луцьку Томаш Янік та ін.

Презентація книги у Центрі була організована та проведена директором Оленою Бетлій. Окрім вищезгаданих представників Посольства РП та Аташе Оборони РП, почеcними гостями були: Аташе Оборони України в Польщі ген. див. Микола Мельник, проф. Владислав Верстюк – заступник директора Інституту Національної Пам'яті України, проф. Юрій Савчук – директор департаменту пошуку втрачених витворів мистецтва, керівник Інституту українсько-польських студій у Києві Таїсія Зарецька, директор Центрального музею Збройних Сил України полк. др. Віктор Карпов, полк. Володимир Коркодім з ДТРК «Всесвітня Служба УТР», Анна Лазар з Інституту Польського у Києві, проф. Михайло Кирсенко, головний редактор «Дженніка Кійовського» Станіслав Пантелюк, Наталія Коржова – заступник головного редактора видання «Українська мова та література».

Презентацію книги відкрила та провела др. Олена Бетлій. Ідею презентації як першого кроку до конференції «Зупинка Незалежності» презентувала Перший Секретар Посольства РП у Києві проф. Александра Гнатюк, водночас звертаючи увагу на винятково високий внесок союзу Пілсудський-Петлюра у сучасні відносини між Україною та Польщею.

Генеральний Консул Томаш Янік представив генезис повстання книги, вказуючи на її функціонування в українському науковому колі та польських ВУЗах, наукових та культурних товариствах, як високо була оцінена її вартість істориками Волинського університету ім. Лесі Українки та Львівського університету ім. І. Франка.

Полк. Т. Кшонстек представив авторів книги разом із її змістовою проблематикою щодо союзу Пілсудський-Петлюра з різних сторін, універсальну вартість праці для теперішніх поколінь. У дискусії брав участь ген. див. Микола Мельник, який підтверджив, що особисто брав участь у багатьох заходах, описаних у книзі, будучи

Аташе Оборони України у Польщі. Ширше був представлений перебіг урочистості у Замості у вересні 2000 р. за участю Міністра Оборони РП Броніслава Коморовського та Міністра Оборони України, генерала броні Віктора Банника, а також урочистості на православному цвинтарі на Волі за участю президентів РП та України. Генерал Мельник підкреслив, що вперше у всьому доробку української та польської історіографії повстала праця, що торкається питань політичного та військового характеру, а також традицій армій союзників – Польського Війська та УНР у 1920 р. – на які збройні сили обох країн посилаються й сьогодні. Ген. М. Мельник звернув увагу на факт, що це чергова книга подібної тематики видана польською стороною та широкодоступна читачам з України. У дискусії також брали участь проф. Юрій Савчук та проф. Михайло Кірсенко.

Телевізійна група «Всесвітня служба УТР» створили документальну програму презентації книги, яка декілька разів транслювалася на київському телебаченні. Участь у презентації книги такої кількості професорів Києво-Могилянської академії, представників мистецьких та культурних осередків, групи академічної молоді, свідчить про те, що питання союзу Пілсудський-Петлюра все ще живе та є актуальним, і пробуджує інтерес як Польщі так і України.

Олена Білій.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ КНИГИ У ЛЮБЛІНСЬКОМУ КОРОННОМУ ТРИБУНАЛІ 19.03.2010 Р.

Презентацію книги під час урочистого відзначення 90-ої річниці підписання союзу Пілсудський – Петлюра організував Центр української культури UCRAINICUM KUL разом із союзом Пілсудчиків. Святкування відбувалось під почесним патронатом Президента Речі Посполитої Польщі проф. Леха Александра Качинського, якого репрезентував Заступник Секретаря Стану Канцелярії Президента Маріуш Хандзлік.

У ході урочистості гости з Польщі та України підпалили свічки та поклали вінки у місці поховання українських солдат з 1920 р. на православному кладовищі на вул. Липовій, а також на пам'ятнику першого Маршалка Польщі Юзефа Пілсудського на площі Люблінської Унії.

В коронному Трибуналі у Старому місті у ході урочистої сесії Заступник Секретаря Стану Канцелярії Президента Маріуш Хандзлік виголосив послання Президента РП, а Генеральний Консул України у Любліні Олег Горбенко – лист Посла Олександра Моцика. Історичне значення союзу Пілсудський-Петлюра відзначив директор Центру української культури UCRAINICUM KUL проф. Володимир Осадчий.

Книгу «Польща і Україна в боротьбі за незалежність у 1918-1920 рр.» презентував науковий редактор видання полк. навіг. Тадеуш Кшонстек. У своєму виступі підкреслив багатосторонню вартість матеріалу у книзі, що містить розділи, які торкаються питання генези союзу Пілсудський-Петлюра у 1920 р., політичної та військової оцінки того, що сталося, аналіз військових дій частин ВП та УНР під час походу на Київ, оборони Замостя у серпні 1920 р., а також про кінцевий період війни з Росією. Полк. навіг. Т. Кшонстек звернув увагу на те, що книга є першою в історії видавництва Польщі та України, що бере під увагу як функціонування традиції битв 1920 р. у пам'яті Війська Польського та Збройних Сил України, так і військові обох армій звертаються до неї з метою виховання та навчання.

Під час дискусії учасники сесії багаторазово звертали увагу на багату іконографічну сторону книги, унікальні архівальні фото командуючих та військових, символіку військових частин, фото пам'ятників та таблиць, кольорові ескізи перебігу операцій та битв.

Книга отримала автентичне зацікавлення та визнання.

Під час сесії показано також документальний фільм «Важке Братерство». В його обговоренні брав участь режисер Єжи Любах та головний військовий консультант полк. Тадеуш Кшонстек.

Редакція «Кур'єра Галіцького» зі Львова презентувала фото виставку «За Вашу та Нашу Свободу», стосовно польсько-українського союзу 1920 р. На завершення з патріотичної програмою виступив гурт польських дітей з Луцька, з Товариства Поляків Волині.

В урочистостях та презентації книги взяли участь представники влади Люблінського Воєводства та м. Любліна, Католицького Люблінського університету та Університету ім. Марії Кюрі-Склодовської, заступник голови Волинської Облради Володимир Банада.

В інтерв'ю для КАІ декан факультету Теології, Католицького університету в Любліні, кс. проф. Мирослав Каліновський сказав: «Урочистість, пов'язана з вшануванням Маршалка Юзефа Пілсудського, це подія, що єднає 2 народи, а річниця цього союзу Польщі та України це ще одна подія, яка показує, що є в нашій історії багато речей, які нас єднають, вказують на дуже міцну співпрацю».

Урочистість презентації книги «Польща і Україна в боротьбі за незалежність у 1918-1920 рр.» був другим в історії UCRAINICUM науковим заходом міжнародної ранги.

Директор UCRAINICUM проф. Володимир Осадчий прогнозував також організацію презентації україномовного видання книги в Люблінському Коронному Трибуналі.

Станіслав Зелінські

ПРЕЗЕНТАЦІЯ КНИГИ У КІЄВІ, ВІННИЦІ, КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ 12-18.05.2010 Р.

В травні 2010 року у Києві відбулася урочисте святкування 90-ї річниці підписання союзу Польща-УНР. У зв'язку із трагічною катастрофою польського урядового літака під Смоленськом 10.04.2010 р., смертю президента Речі Посполитої Леха Качинського та інших видатних поляків, дату відзначення було перенесено з квітня на травень.

Головна наукова конференція «Станція Незалежність», організована Посольством Республіки Польща в Україні, Інститутом Історії НАН України, Українським Інститутом Національної Пам'яті, Центром Польських та Європейських студій національного університету «Києво-Могилянська Академія». Організатори конференції мали на меті пригадати не лише історичні події, спільну боротьбу за незалежність Польщі й України, але й підкреслити значення власне союзу, як символу порозуміння, досягнутого у надзвичайно складних умовах. Став він прикладом для подальших поколінь політики та суспільних діячів – архіекторів польсько-українського порозуміння.

Учасників та гостей конференції вітали проректор університету проф. Володимир Моренець, Надзвичайний і Повноважний Посол Польщі у Києві Яцек Ключковський, а також віце-президент Інституту Національної Пам'яті проф. Владислав Верстюк. Учасники конференції під час дискусії у Центрі Польських і Європейських Студій, очолюваних др. Оленою Бетлій, у своїх виступах присвятили увагу передусім найбільш знаним та доленосним для порозуміння і діалогу історичним постатям Пілсудському і Петлюрі, а також їхнім однодумцям. У ході конференції «Станція Незалежність» виступили: проф. Владислав Верстюк, Вальдемар Резмер, Marek Kornat, Ян Кенсік, Ян Яцек Брускі, Леонід Зашкільняк, Богуміла Бердичовська і проф. Александра Гнатюк, Олександр Зайцев, др. Станіслав Стемпень, поет та перекладач художньої літератури Олег Павлишин, др. Олена Бетлій. На чолі однієї з панелей був дир. Інституту Східно-європейських досліджень Варшавського Університету Ян Маліцький.

Польські та українські історики звернули увагу на багатосторонність значення союзу Пілсудський-Петлюра у польсько-українських відносинах після 1920 року.

Продовженням конференції «Станція Незалежність» була участь частини польських істориків та О. Павлишина у конференціях, що організовувались в обох тимчасових столицях УНР в 1919-1920 рр, а саме в Кам'янці-Подільському та Вінниці.

У ході конференцій виступили: проф. Александра Гнатюк «Візія порозуміння галицького неоконсерватиста: П'єotr Іунін Борковський», проф. Владислав Верстюк «Остання таємна операція Юрія Тютюнника», полк. навіг. Тадеуш Кшонстек «Оборона Замостя у 1920 р.», поет Олег Павлишин «Яцек Куронь як речник польсько-українського примирення у середовищі польської опозиції».

Конференція у Кам'янець-Подільському національному університеті ім. Івана Огієнка відбулася 17 травня 2010 р. Наукове засідання було відкрите ректором університету проф. Олександром Завальнюком. Була представлена історія університету у період боротьби України за незалежність у 1918-1920 рр. Відносини між УНР та Польщею у період, коли уряд С. Петлюри перебував у Кам'янці були представлені доц. Віталієм Лозовим.

18 травня 2010 р. організовано конференцію у Вінницькому педагогічному університеті ім. Михайла Коцюбинського. Взяли у ній участь представники Генерального Консульства РП, що був відкритий на початку 2010 р.

Після презентації книги «Польща і Україна в боротьбі за незалежність у 1918-1920 рр.», Перший Секретар Посольства Речі Посполитої Польщі Александра Гнатюк передала до бібліотек ВУЗів в Кам'янці-Подільському та Вінниці по декілька екземплярів книги, з обіцянкою передати їх україномовні версії.

Цикл наукових конференцій «Станція Незалежність», пов'язаних з презентацією книги «Польща і Україна в боротьбі за незалежність у 1918-1920 рр.», що була видана Генеральним Консульством РП у Луцьку, сильно впливнув на польсько-український діалог, популяризуючи ідеї, якими жили Пілсудський та Петлюра нав'язуючи «важке братерство» та союз у 1920 р.

Опрацьовано на підставі:

А. Гнатюк, «Зупинка Незалежність»,
«Кур'єр Галіційський», № 7 (від 28 травня – 14 червня 2010 р.)

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

2, 3, 6а	– 2, 3, 6а Армія (Польське Військо)
XII, XIV, XV, XVI, IV, VA	– Більшовицькі армії
АНО	– Академія Національної Оборони
арт.	– артилерія
бат.	– батарея
КБ	– Бригада Піхоти
VI, VII КБ	– VI, VII Кінна Бригада
Бк	– Бригада Кавалерії Діючої Армії УНР, Червоної Армії
ЦВА	– Центральний Військовий Архів
УЦР	– Українська Центральна Рада
дка	– дивізіон кінної артилерії
КД	– Кінна Дивізія (Польське Військо)
ДК	– Дивізія Кавалерії (Червона Армія)
КГО	– Командування Генерального Округу
ДП	– Дивізія піхоти
ДПлег.	– Дивізії піхоти легіонів
ДВіПО	– Департамент Виховання і Підтримки Оборонності МНО
ДС	– Дивізія Стрільців Діючою Армії УНР, також Червоної Армії
ДСС	– Дивізія Січових Стрільців
ген.	– Генерал
Главком	– Головне Командування Червоної Армії
ОГ	– Операційна група
ОГК	– Операційна група кінноти
ГШ ВВ	– Головний Штаб Верховного Вождя
Кк	– Корпус кінноти
КК	– Корпус кавалерії
кап.	– Капітан
ГКПВ	– Головне Командування Польського Війська (Польських Військ)
ЧАМД	– Частини Армії Малопольських Добровольців
МНО	– Міністерство Національної Оборони
МОЗСУ	– Міністерство Оборони Збройних Сил України
Н-тель	– неприятель (ворожі війська)
мир	– майор
О. де Б	– Ordere de Bataile (військове угрупування вищих військових зв'язків, напр. армії, фронту, збройних сил держави)
30, 31 ПКС	– 30, 31 полк Канівських Стрільців
Пп	– Полк піхоти
пполк., полк.	– Підполковник, полковник
пс	– Полк стрільців
ппа	– Полк польової артилерії

ЗМІСТ

Польща та Україна в боротьбі за незалежність 1918-1920 рр.....	12
Виступ Генерального консула РП в Луцьку	14
Від Видавця.....	15
Чеслав Гжеляк	19
<i>Політична та військова зумовленість польсько-українського союзу 1920 року</i>	
<i>Пілсудський – Петлюра</i>	
Микола Кучерепа	37
<i>Варшавський договір 1920 року: генезис, проблеми, наслідки</i>	
Орест Красівський	53
<i>Антанті і відродження української й польської державності в 1918-1921 рр.</i>	
Єреміяш Сліпец.....	69
<i>Армія Української Народної Республіки в 1920 році</i>	
Віктор Голубко	92
<i>Полководці Симона Петлюри</i>	
Тереса Гарбач	110
<i>Складне польсько-українське братерство 1918-1920 у польській документальній фільмографії</i>	
Єжи Томчик	138
<i>Союз Пілсудський - Петлюра в історії та традиції Польського Війська</i>	
Микола Литвин	161
<i>Українсько-польська Війна 1918-1919 Рр.: Генеза, Хід і Геополітичні Наслідки</i>	
Володислав Верстюк	175
<i>Українська революція 1917-1921 років: історичне значення</i>	
Людвіг Коберський	183
<i>Битва під Задвір'ям 17. 08. 1920 рік. Історія і традиції.</i>	
Тадеуш Кшонстек.....	223
<i>Замойська Битва і оборона Замості в серпні 1920 року</i>	
Александр Гарбач	314
<i>Кладовища та пам'ятні місця воїнів УНР, збережені у Польщі</i>	
Анджей Цесля	359
<i>„Козацька Могила” в свідомості alexandrivської громадськості</i>	
Ярослав Костяк	363
<i>Традиції Армії Української Народної Республіки в Збройних Силах України 1991-2008 рр.</i>	

Марек Дуткевіч	393
Польсько-український союз у 1920 році у світлі польської історіографії ¹	
Єжи Залєвські	405
“Прометейський” напрям у політиці та військовій пропаганді другої II Речі Пополитої	
Юліуш Тим	423
Перший полк шволежерів* Юзефа Пілсудського – традиція та сучасність.	
Єреміаш Съліпец	440
Польща та Україна у Боротьбі за незалежність 1918-1920 підсумок наукової конференції (Луцьк 14-16 XI 2008)	
 Інформація про Інститут в Пьютркові Трибунальському	450
 Інформація про Східно-Європейський Центр Варшавського Університету	453
 Інформація про Кафедру Аналізу Сучасних Конфліктів і Історії Війн – Академія Національної Оборони	458
 Інформація про Волинський Національний Університет ім. Лесі Українки	461
 Презентація книги у Варшавському Музеї Незалежності	510
 Презентація книги у бібліотеці Волинського національного університету	511
 Національний університет «Києво-Могилянська академія», Центр Європейської та Польської культури.	512
 Презентація книги у Києві	513
 Презентація книги у Люблінському Коронному Трибуналі 19.03.2010 р.....	515
 Презентація книги у Києві, Вінниці, Кам'янці-Подільському 12-18.05.2010 р.....	517
 Перелік Скорочень	521

Пам'яті
Солдатів Польського Війська
Першого Маршала Польщі
Юзефа Пілсудського
та Солдатів Армії Української
Народної Республіки
Головного Отамана Симона Петлюри,
які мужньо боролись у 1920р.
з більшовицькою навалою
за суверенітет
і тотожність обох народів,
та полягли воїнською смертю
на Полі Слави
вірні гаслу:
Бог,
Честь,
Батьківщина.

ISBN 978-83-87124-78-8